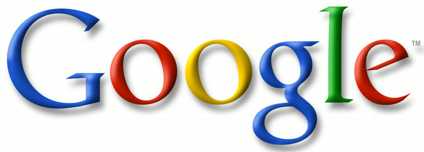

TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCH INDIË.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH INDIË

VAN Dr. W. R. BARON VAN HOËVELL,

VOORTGEZET DOOR

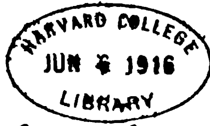
Dr. P. BLEEKER.

NIEUWE SERIE.

4de Jaargang.

EERSTE DEEL.

TE ZALT-BOMMEL BIJ JOH. NOMAN EN ZOON.
1866.

HARVARD COLLEGE
JUN 6 1916
LIBRARY

INHOUD.

Eerste aflevering.

Tweede aflevering.

Derde aflevering.

Vierde aflevering.

Vijfde en Zesde aflevering.

BIJDRAGEN

TOT DE

KENNIS VAN HET LANDELIJK STELSEL

OP

JAVA.

XXI.

HET BESTUUR VAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL AD INTERIM J. C. BAUD, NA HET VERTREK VAN DEN KOMMISSARIS-GENERAAL J. VAN DEN BOSCH.

Eerste Gedeelte.

INSPEKTIE-REIS OVER JAVA.

Spoedig na het vertrek van den kommissaris-generaal van den Bosch uit Indië, deed de gouverneur-generaal ad interim Baud eene inspektiereis over Java, waarvan hij, onder dagteekening van 23 Augustus 1834 no. 276, verslag opgemaakt en gezonden heeft aan den minister. Wij zullen dat stuk thans in zijn geheel mededeelen, voorzien van aanteekeningen, ontleend aan de officiëele resolutiën en besluiten, tot de behandelde onderwerpen betrekkelijk. Dit reisverslag is te meer merkwaardig, omdat daarin, de toestand van Java in het algemeen, en de werking van het kultuurstelsel in het bijzonder, zoo als die zich, in het midden van 1834, aan Baud voordeed, zeer omstandig wordt beschreven; en omdat men van Baud geen partijdigheid in de beoordeeling van een en ander verwachten zal.

Rapport van den gouverneur-generaal ad interim, aan den minister van koloniën, omtrent eene inspektie-reis over Java.

No. 276. Batavia, den 23sten Augustus 1834.

De bij het dezerzijdsch schrijven van den 24sten April jl. no. 156, aange-

kondigde inspektie, thans volbragt hebbende, heb ik de eer uwe excellentie bekend te maken, met mijne bevinding omtrent eenige belangrijke aangelegenheden, welke, gedurende eene reis van drie en een halve maand, onder mijne opmerking zijn gekomen.

Bij alle inlandsche vorsten en hoofden, zonder eenige uitzondering, heb ik met de kleine wijziging die de inborst van elk individu medebragt, waargenomen: tevredenheid met hun tegenwoordig, en gerustheid omtrent hun toekomstig lot, gevestigd vertrouwen in de bedoelingen van het gouvernement, en betamelijke openhartigheid in het voorbrengen hunner belangen en kleine grieven.

Ik heb deze stemming, zooveel dit van mij afhing, trachten te bevestigen; door een ieder hunner te behandelen met de onderscheiding, op welke zijn stand in de maatschappij hem aanspraak gaf; door mij, met belangstelling en deelneming, naar hunne omstandigheden en wenschen te erkondigen; door eene gereede inwilliging van billijke, en eene rondborstige, maar altoos welwillende en gemotiveerde afwijzing van onredelijke verzoeken; en door het berispen, bestraffen of verwijderen van de europeesche ambtenaren, die de regenten onverdiend hadden beleedigd of gegriefd. De verplaatsing van den omgaanden regter...., van Soerabaya naar Samarang, behoort onder de toepassingen die, gedurende mijne reis, van laatstgemelden regel hebben plaats gehad.

Mijns inziens is de inwendige rust, die thans alom heerscht, zóó duurzaam gevestigd, als dit, in de bestaande omstandigheden, mogelijk is.

Behoudens eene waakzame policie, eene behoorlijke verdeeling en *zorgvuldige instandhouding* der aanwezige militaire middelen, en een gestadig streven van den kant des bestuurs, om zoowel plaatselijke als algemeene bezwaren op te heffen of te verminderen, zullen de pogingen tot opruijing van gelukzoekers, kwaadwilligen of dweepers, — eene klasse van menschen, die de Javasche burger-maatschappij ten allen tijde heeft opgeleverd, en wel altoos zal blijven opleveren, — geen ernstige gevolgen meer kunnen hebben. De instelling der pradjoerits draagt hiertoe bij; want hoe onvolmaakt die ook waarschijnlijk zou blijken hier en daar te zijn, indien het er op aan mogt komen kwaad te *stuiten*, geeft zij nogtans bijna overal klem en nadruk aan de policie, en is nuttig om kwaad te *verhoeden*.

Bij de vorsten van Soerakarta en Djokjokarta, schijnt het ontvangen van ruimere geldelijke inkomsten, dan zij immer te voren genoten hebben, de herinnering aan verloren grondgebied en invloed, aanmerkelijk te hebben verzacht. Hoogstbelangrijk blijft het intusschen, om al wat wrevel en misnoegdheid kan opwekken, te verhoeden, en daartoe kan vooral strekken, eene voorzigtige keus van de ambtenaren, die in onmiddellijke aanraking met de vorsten worden gebragt. De regering heeft dezen regel tot rigtsnoer aangenomen, bij de keus van den heer Mayor (thans gouverneur van Makassar), tot resident van Soerakarta, ter vervanging van den heer...., wiens stroeve en hooghartige inborst den prinsen onaangenaam was, en wiens handelingen als ambtenaar, thans nog een punt van onderzoek uitmaken.

De stemming der vorsten van het eiland Madura, laat niets te wenschen over, voorzoover eene goede uitvoering der bevelen van het gouvernement,

eene stipte opvolging der bestaande overeenkomsten, en een vriendschappelijke en welwillende omgang met de voornaamste europeesche ambtenaren en ingezetenen, als de maatstaf hunner gezindheid wordt aangenomen. Bij den sultan van Sumanap kan dit voorzeker zonder eenige bedenking geschieden.

De gewapende magt van nagenoeg 3000 man, welke de vorsten van het eiland Madura, ter dispositie van het gouvernement, moeten onderhouden, bevindt zich in een zeer bruikbaren staat, en zou, behoudens eenige meerdere oefening en het versterken der kaders met Europeanen, ware het noodig, voorzeker op nieuw bewijzen geven, van met onze geregelde inlandsche troepen gelijk te staan.

Onze verhouding tot de vorsten van Madura, heeft echter eene onaangename zijde.

Het is niet bekend, hoeveel hunne inkomsten zijn, en het is daarom moeijelijk te beoordeelen, of en inhoever het onderhoud der barissans een last is, dien zij op den duur zullen kunnen dragen. Zij verzuimen zelden de gelegenheid, om het tegendeel te doen gelooven, en daar men hunne verzoeken en klagten niet, met kennis van zaken, kan beoordeelen, komen de onderhandelingen op dit stuk gewoonlijk neder, op het inwilligen van eenige, maar het afwijzen van de meeste eischen, zonder eenige overtuiging, of men te veel geweigerd of ingewilligd heeft.

De verheffing van den soesoehoenan en van de sultans van Madura en Sumanap, tot kommandeurs der orde van den nederlandschen leeuw, heeft zonder eenigen twijfel een goeden indruk gemaakt. De begeerigheid naar dekoratiën, is daardoor echter in ruime mate bij de inlandsche grooten en hoofden opgewekt geworden, en dit is niet vrij van ongelegenheid, vooral omdat daardoor gestadig wordt ter sprake gebragt, het zoo teedere punt der verhouding van den Europeaan tot den Javaan, en van de betrekkelijke regten dezer beide kasten, welker gelijkstelling gevolgen zou na zich slepen; die zich niet wel vooraf laten berekenen; maar waarvan de vernietiging van het excedent onzer financiëele begrooting, wel als het minst twijfelachtige kan worden genoemd.

De overal verspreide gedeelten van het leger, schijnen goed geoefend, gekleed en gevoed te worden. De korpsen hebben een uitmuntend voorkomen; maar overal begint het getal Europeanen beneden de formatie te dalen, als het gevolg van sterfgevallen, afkeuringen en pasporteringen. Deze laatste geschieden niet dan spaarzaam, zoolang de aanvoeren van suppletie-detachementen niet menigvuldiger worden, waaromtrent het zeer wenschelijk is dat eene spoedige verandering plaats hebbe.

Na deze algemeene uitweiding, ga ik over, om uwe excellentie bekend te maken met eenige meer plaatselijke bijzonderheden, daarin volgende de orde, waarin de onderscheiden provinciën door mij zijn bezocht geworden.

Onder deze mededeelingen zullen de kultures eene voorname plaats bekleeden, omdat het daaromtrent thans gevolgde stelsel, door velen geloofd wordt zóó onaangenaam voor den inlander te zijn, dat daarvan de ernstigste gevolgen te duchten zijn; en omdat het mij van het uiterste gewigt is voorgekomen, om al wat dit belangrijke vraagstuk kan toelichten, onder het bereik van het opperbestuur in het moederland te plaatsen. Mijn brief van 28 Maart ll. no.

113 (*), bevat deswege reeds eenige bijzonderheden. Het behage uwer excellentie, mijne tegenwoordige mededeelingen als een vervolg daarop te beschouwen.

PREANGER-REGENTSCHAPPEN (†).

•Hoezeer ik het inspekteren dezer uitgestrekte residentie, tot een later tijdstip uitgesteld, en dus, ook bij mijne doorreis, geen opzettelijk onderzoek omtrent hare aangelegenheden gehouden heb, zijn mij echter de volgende bijzonderheden der mededeeling niet onwaardig voorgekomen.

De bevolking dezer distrikten is rustig en gewillig, en al de arbeid die haar wordt opgelegd, regelt zich geheel naar de *adat* of de volksinstellingen, omdat de inlandsche hoofden hier de voorname werktuigen van het bestuur zijn, en hun invloed, minder dan elders, door europeesche tusschenkomst of hervormingsgeest is verminderd. Vandaar dan ook, dat het bestuur hier verder kan gaan dan elders, in het beschikken over de bevolking, omdat de zekerheid bestaat, dat het onaangename, hetwelk in die beschikkingen mogt gelegen zijn, zooveel mogelijk, door eene billijke en met de landsgebruiken overeenkomende regeling en verdeeling zal worden getemperd.

De regenten schijnen niet met de hier ingevoerde indigo- en thee-kultuur ingenomen te zijn; maar hoedanig de bevolking die beoordeelt, kan niet met zekerheid uit *hunne* opgaven worden nagegaan, omdat hun geldelijk belang hier in het spel komt; vermits de vermindering van het getal beschikbare koffijplanters, door het uitbreiden dier kultures, den regenten en hoofden ook eene vermindering van inkomsten doet ondergaan (§).

In het regentschap Bandong zijn, bij voorbeeld, voor de indigokultuur afgezonderd geworden 1450 'tjatja's, bevattende 8700 huisgezinnen. Zoo de vijf distrikten, alwaar die kultuur is ingevoerd, blootelijk koffij hadden blijven planten, zou derzelver produkt nu reeds met nagenoeg 5000 pikols koffij, en de inkomsten van den regent, ad *f* 1.20 per pikol van 100 katti's, met *f* 6000.— kunnen vermeerderd zijn; terwijl hij van de 27,000 pond indigo, door die bevolking in 1833 voortgebragt, niet meer, ad 8 cent per pond, heeft ontvangen dan *f* 2160.—

Indigo. De indigokultuur schijnt, in vele gedeelten dezer residentie, op eene zeer ondoelmatige wijze geregeld te zijn geworden door den heer Teisseire, die daarmede in der tijd, door zijne excellentie den kommissaris-generaal is belast geweest. Van de *zeventien* groote fabrieken, sedert 1830 op zijne aanwijzingen opgerigt, zijn nu reeds *acht*, die gekost hebben ruim *f* 53,000.—, geheel verlaten, uithoofde van de uitputting en ongeschiktheid der gronden, en andere plaatselijke bezwaren; terwijl van de overige nog *vier*, die gekost hebben *f* 15,000.—, almede spoedig zullen moeten stilstaan. De heer Teis-

(*) Zie dit Tijdschrift, 1865, 2e deel, pag. 491.

(†) Verblijf: 1 en 2 Mei 1834 te Tjipanas, 3 Mei te Bandong, 5 Mei te Cheribon.

(§) Deze redenering toepassende op de regenten en hoofden der andere residentiën, wier geldelijk belang in het spel kwam *bij de uitbreiding der kultures*, moesten ook deze onbevoegd zijn, om, uit naam der bevolking, een oordeel uit te spreken over het kultuurstelsel.

seire schijnt te zijn uitgegaan van het verkeerd denkbeeld, dat dezelfde gronden, gedurende eene reeks van jaren, met goed gevolg met indigo kunnen worden beplant, en hij schijnt onbekend te zijn geweest met de hoegrootheid van het personeel, gevorderd onder een systema van afwisselenden arbeid. Van daar, dat hij bijna nergens had gezorgd, om de fabrieken te vestigen op plaatsen, waar gelegenheid was om de uitgeputte gronden met nieuwe te verwisselen, noch om een genoegzaam getal handen in de nabijheid der fabrieken te hebben. Bij twee fabrieken (te Tjikoebang en Lebakwangi in het regentschap Soekapoera), is omtrent de helft der planters, niet minder dan 30 en meer palen, dat is 10 en meer uren gaans, verwijderd van de fabriek.

Het komt niet geraden voor, deze proeven in andere gedeelten der residentie te herhalen. De indigoplant schijnt meer warmte te behoeven, dan zij in deze hooge en koele streken kan aantreffen. De hoofden zijn, zoo als ik reeds gezegd heb, tegen de zaak ingenomen, en waarschijnlijk heeft deze stemming ook invloed op de bevolking. Eindelijk, de indigoteelt kan wel niet anders worden voortgezet, dan ten koste van die der koffij, voor welke deze provincie bij uitnemendheid geschikt, en die zoo hoogst belangrijk is voor onze financiëele en kommerciëele belangen (*).

In het jaar 1833 waren hier met indigo beplant, omtrent 4200 bouws, van 500 vierkante roeden elk, die opgeleverd hebben ruim 45,000 pond indigo, of niet meer dan gemiddeld ruim 10 pond per bouw.

De drie of vier fabrieken welke, in deze residentie, met eenig voordeel zullen kunnen worden aangehouden, zijn thans, ingevolge bevelen tijdens het bestuur van mijn voorganger gegeven, ingerigt naar het beginsel, dat de bevolking niet slechts de indigo *kultiveert*, maar ook, onder het toezigt van europeesche ambtenaren, *bereidt*, tot welk stelsel men is overgegaan, omdat het vroegere, onder hetwelk de inlander blootelijk *planter* en geen *fabrikant* was, hem geen genoegzame belooning voor zijn arbeid deed erlangen. Aanvankelijk was de betaling hier *f* 1.— voor elk pond indigo; maar dit is onlangs gebragt op *f* 1.25; omdat het gebleken was, dat de belooning des planters nog altijd zeer gering bleef (†).

Koffij. Onder het bestuur van zijne excellentie den kommissaris-generaal van den Bosch, zijn de aanplantingen van koffij overal met een, te voren onbekenden ernst doorgezet, en daarvan worden, in de Preanger-regentschappen, nu reeds de vruchten ondervonden in den aanzienlijken oogst van 125,000 à 130,000 pikols koffij, welke die residentie in dit jaar zal opleve-

(*) Bij art. 2 der resolutie van 13 Oktober 1834 no. 1, werd in advies gehouden het voorstel: tot den aanplant in de Preanger-regentschappen, gedurende den regentijd van 1833—34, van 11,981,060 koffijboomen, en tot intrekking der indigo-fabrieken te Soekaradja, Oedjong-negara, Tjikembang en Lebakwangi, ten einde de daarvoor afgezonderde bevolking aan de koffijkultuur dienstbaar te maken; met bepaling dat dit voorstel nader zou worden behandeld, in verband tot eene destijds voorgenomen prijsverhooging voor de koffij, welke, boven een bepaald minimum, in de Preanger-regentschappen zou geleverd worden.

(†) De betaling van *f* 1.— per pond, was vastgesteld bij resolutie van 31 Mei 1833 no. 11, en de verhooging tot *f* 1.25, bij resolutie van 18 Mei 1834 no. 4.

ren, zijnde nagenoeg het dubbele van hetgeen in 1833 is geleverd (65,000 pikols). Men zal nog, gedurende een of twee jaren, met aanplantingen op groote schaal kunnen voortgaan; maar daarna zal men zich moeten bepalen tot de vereischte inboetingen en aanvullingen, om het koffij-produkt dezer residentie te houden op eene gemiddelde leverancie van 150,000 à 200,000 pikols 's jaars, hetwelk door zaakkundige ambtenaren als zeer uitvoerlijk opgegeven, en door eene op de staten der koffijboomen steunende berekening bevestigd wordt.

Men beweert, dat de koffijkultuur middellijk is bevorderd geworden door die van den indigo, omdat namelijk de hoofden, met eene zeldzame aanstrenging, de bevelen tot uitbreiding der koffijteelt hebben uitgevoerd, uit vrees van anders in de indigo-kultuur getrokken te zullen worden.

Door den resident der Preanger-regentschappen zijn, met aandrang, voorstellen gedaan, om de betaling, welke aan de koffijplanters gegeven wordt, te verhoogen; waartoe voornamelijk schijnt aanleiding te hebben gegeven, de, bij resolutiën van 10 December 1832 no. 1 en 3 Februarij 1833 no. 4, gedane toezegging van een prijs van ƒ 7.50 voor elken pikol koffij, die in de residentiën Madioen en Kediri zal worden voortgebragt. Dáár, zoowel als in de Preanger-regentschappen, geniet de planter vrijstelling van landrente, en zelfs op een veel gunstiger voet, want in de Preanger-regentschappen moet hij *een tiende* van zijn rijstgewas afgeven aan zijne hoofden, en in de twee genoemde residentiën blijft dat gewas geheel en al ter zijner beschikking, en echter geniet hij in deze ƒ 7.50 en in de Preanger slechts ƒ 2.92 voor elken pikol koffij van 125 pond. — Deze redeneringen van den resident der Preanger-regentschappen zijn niet van grond ontbloot; maar vrijwillig ƒ 7.50 te geven, voor iets, dat men voor ƒ 2.92 bekomen kan, is uit een financiëel oogpunt bedenkelijk. De zaak is thans een voorwerp van overweging bij de regering, die daaromtrent niet beslissen zal, zonder de voorafgaande autorisatie des konings te hebben verkregen, voor zoodanige vermeerdering, als haar billijk en doelmatig zal voorkomen: zijnde zij, naar aanleiding van het besluit van den kommissaris-generaal, van 30 Januarij jl. no. 105 (*), mijns erachtens, tot het eigenmagtig toestaan dezer verhoogde betaling onbevoegd.

Thee. Omtrent de theekultuur laat zich weinig zeggen, vermits zij nog geene andere resultaten heeft opgeleverd, dan de zekerheid, dat de heester op Java, onder bijzondere omstandigheden, groeijen kan, en dat de bladeren totdusver niet aanmerkelijk verbasterd zijn, maar eene thee hebben opgeleverd, die aan de chineesche nabij komt. Of echter de heester zoo bladrijk zal zijn, en de reproduktie der geplukte bladeren zoo snel zal voortgaan als in China en als vereischt wordt om de kosten der kultuur en bereiding goed te maken, is nog geheel onzeker.

In den tuin te Wanayassa (†), die een getal van 900,000 heesters bevat,

---

(*) Zie dit Tijdschrift, 1865, 2e deel, pag. 489.

(†) Destijds, gelijk wij herinnerd hebben, gedurende korten tijd, bij de Preanger-regentschappen ingedeeld.

heeft men, in dit jaar, nog niet meer dan 125 à 140 pond natte theebladeren op één dag verzameld, opleverende 30 à 40 pond drooge thee, en dit is nog slechts zelden gebeurd.

De heester, zegt men, is daar niet bladrijk, hetwelk de een toeschrijft aan lokaliteiten, die niet kunnen worden uit den weg geruimd, de ander aan de ondoelmatigheid van aanplant en onderhoud, een derde aan het te veel en te jong teisteren der boomen door inzamelingen van bladeren.

De nieuwe tuinen te Tjiseroepan, hoezeer een gunstiger voorkomen hebbende dan die te Wanayassa, zijn nog te jong, om te kunnen beoordeelen, of de uitkomst aldaar voordeeliger zal zijn. Intusschen is het eene veel goeds belovende daadzaak, dat een klein getal theeheesters, te Tjiseroepan in 1828 geplant door den kontroleur Nagel, zeer weelderig zijn opgekomen, en een omvang hebben bereikt die ze zeer gunstig van die te Wanayassa onderscheidt.

De inspekteur Jacobson, die bij den aanvang van dit jaar had beloofd 50,000 pond te zullen leveren, heeft totdusver niet meer dan 3000 pond gemaakt; maar gaat intusschen voort, met het doen van kostbare en niet zelden inkonsekwente voorstellen. Men betwist zijne bekwaamheid als makelaar, als kenner van het gefabriceerde artikel niet; maar men houdt hem voor onkundig in al wat de kultuur en bereiding betreft. Als bewijs daarvoor wordt aangehaald, dat zich te Tjiseroepan duizenden van camélia's onder de theeheesters bevonden, zonder dat de inspekteur zulks heeft opgemerkt, en dat de thee, door de chineesche arbeiders op hunne wijze bereid, veel aangenamer van smaak en geur is, dan wanneer de inspekteur Jacobson zich met de fabrikatie inlaat.

De tijd zal leeren, wat hiervan is. Intusschen zal ik de zaken naauwkeurig laten onderzoeken, en geen partij kiezen, voordat zulks zal hebben plaats gehad, en nadat ik bekend zal zijn geworden met het oordeel, in Nederland geveld over de thee, door zijne excellentie den kommissaris-generaal medegenomen.

In meer andere residentiën zijn theepitten geplant, ten einde te onderzoeken, waar grond en klimaat het gunstigst voor den heester zijn. Het is mijn voornemen, om een of meer der alzoo aan te leggen theetuinen, onder een ander toezigt te plaatsen, ten einde niet alle, door de vooronderstelde verkeerde behandeling van den inspekteur Jacobson, te doen mislukken, en proefondervindelijk na te gaan, welke methode de beste is. Intusschen blijkt uit dit alles, dat de eindresultaten, welke de theekultuur alhier belooft, nog zeer onzeker zijn.

Zijde. Op de zijde-teelt is in ruime mate toepasselijk, wat hierboven van de theekultuur is gezegd. De ziekten der wormen, en de kleine omvang der *cocons* (waarvan er tot 25,000 vereischt worden, tot het spinnen van één oud pond zijde), maken het zeer onzeker, of deze tak van nijverheid zich wel immer zal kunnen vestigen op den eenigen grondslag die duurzaam kan zijn: het voordeel der ondernemers.

Sedert 1 Januarij tot ultimo Junij van dit jaar, hebben de onkosten der zijdeteelt in de Preanger-regentschappen bedragen *f* 4,400.—, waarvoor slechts is verkregen eene hoeveelheid van 150 pond zijde, welke derhalve ruim

f 29.— per pond, of het driedubbele van de waarde kost. Dit resultaat is ongunstig; maar het blijkt terzelfder tijd, dat de opoffering niet groot is. Men zal intusschen niet stil zitten, en al het mogelijke aanwenden, om de bestaande moeijelijkheden te overwinnen.

CHERIBON (*).

De vreemde kultures, in deze residentie ingevoerd, zijn hoofdzakelijk die van suiker, indigo en koffij. Ik zal bij elk van deze een oogenblik blijven stilstaan.

Suiker. De planter van het suikerriet ontvangt, naar gelang dat zijne velden in de 1e, 2e of 3e klasse worden gerangschikt, *f* 75.—, *f* 56.— of *f* 37.50 voor elken bouw, van 500 vierkante roeden, met dat riet beplant; voor welken prijs hij verpligt is het aan den molen te leveren. De alzoo verdiende belooning wordt met de landrenten verrekend, eene bepaling, die den Javaan zeer aangenaam schijnt te zijn, omdat hij dan de vrije beschikking behoudt over zijn rijst-oogst, en daarvoor een goede markt kan afwachten; terwijl hij die de landrenten in geld kwijten moet, veelal verpligt is, om een groot gedeelte van zijn rijst, dadelijk na den oogst, wanneer dat graan laag in prijs is, te verkoopen.

De hierboven gemelde prijzen zouden mij voldoende voorkomen, wanneer het transport van het riet daaronder niet begrepen was; want totdusver hebben de suikerplanters hunne landrenten geheel daarmede kunnen kwijten. Maar het transport schijnt een zeer wezenlijk bezwaar uit te maken, en de bevolking belast zich niet dan met weêrzin daarmede, omdat dit hare buffels afmat en niet zelden doet sterven. De gemaakte berekening, dat eene betaling van 50 cent, ruim voldoende is, voor het vervoeren van het benoodigde riet voor een pikol suiker, is dan alleen juist, wanneer dat transport in het groot en uit een vereenigd fonds wordt bewerkstelligd. Maar wanneer het individuëel plaats heeft, dan schijnt de landbouwer, die slechts één span buffels bezit, en het ongeluk heeft om een of beide te verliezen, of voor eenigen tijd onbruikbaar te zien worden, geen kompensatie te kunnen vinden in den prijs van 50 cent, die hem wordt te goed gedaan voor de vijf of zes vrachten, die worden gevorderd, om het benoodigde riet voor één pikol suiker naar den molen te transporteren.

Bij de kontrakten, door het gouvernement met de suikerfabrikanten gesloten, heeft het gouvernement zich verbonden, tot het doen leveren van het riet aan den molen. Er bestond derhalve, tot opruiming van het aangehaalde bezwaar, geen ander alternatief, dan om, met behoud van het individueel transport, de vrachten zóódanig ten koste van 's lands kas te verhoogen, dat alle kwade kansen daardoor werden gedekt; of wel, om de fabrikanten over te halen om, behoudens eene remissie van 50 cent op den prijs van het voor elken pikol suiker benoodigde riet, zelf voor het transport te zorgen

---

(*) De gouverneur-generaal a. i. was den 5den Mei 1834 ter hoofdplaats Cheribon, en den 8sten ter hoofdplaats Tagal.

en de javaansche bevolking daarvan te ontslaan. Dit laatste was ver het verkieslijkste, en kon door de fabrikanten zonder geldelijke opoffering geschieden; maar, hoezeer het gouvernement zich genegen toonde, om de noodige fondsen tot aankoop van karren en buffels aan hen voor te schieten, toonden de meesten zich daartoe ongezind, en beriepen deze zich op de letter der kontrakten; hetwelk, bij de vele gunsten door hen genoten en niet in die overeenkomsten toegezegd, hoogst onredelijk was. Daar nu vele kontrakten voor eene reeks van jaren waren aangegaan, kwam het mij, ter voorkoming van schade voor het gouvernement of van ontevredenheid onder de bevolking, oorbaarst voor, om aan de onwilligen te doen weten: dat het gouvernement ook zijnerzijds, zich voortaan stiptelijk aan de overeenkomsten houden, en alle gunsten, niet uitdrukkelijk daarbij bedongen, ontzeggen zou aan den fabrikant, die niet zou medewerken, tot ontheffing van het op de bevolking drukkende bezwaar der transporten.

Deze verklaring had bij velen den gewenschten uitslag. Op vele plaatsen wordt het riet reeds nu door den fabrikant getransporteerd, en elders is men bezig om de daartoe vereischte aanstalten te maken. Maar bij anderen is de vermaning vruchteloos gebleven, en is de ondervinding op nieuw verkregen, dat de voorregten, waarmede de fabrikanten als het ware zijn overladen geworden, niet allen tot billijkheid en erkentelijkheid hebben gestemd. Ik wanhoop echter niet, aan het overwinnen dezer nog bestaande zwarigheden.

In het jaar 1833 zijn, in de residentie Cheribon, ruim 1400 bouws met suikerriet beplant geweest, welke hebben opgeleverd ruim 13,000 pikols suiker, of gemiddeld ruim *negen pikols per bouw*, hetgeen een derde minder is, dan men daarvan had kunnen verwachten. De verschroeijende droogte die overal geheerscht heeft, en door een kortstondige regenmoesson was voorafgegaan, wordt opgegeven als de oorzaak van dit min gunstig resultaat.

Bij de groote suiker-etablissementen, zal de verwisseling der gronden, wanneer de thans beplante zullen uitgeput, en eene kunstmatige bemesting ondoenlijk mogt zijn, in eenige residentiën moeijelijkheid baren. Hiervan zal Cheribon niet vrij zijn, en de resident is dan ook reeds bedacht geweest, om oliekoeken of andere meststof, op eene goedkoope wijze te verkrijgen.

De levering van het benoodigde brandhout, heeft in deze residentie zonder moeite plaats, omdat de bosschen niet ver van de fabrieken verwijderd zijn. De prijs van *f* 2.— voor een vadem is echter gering en de konsumtie aanzienlijk, daar hier in 1833 gemiddeld *een vijfde vadem*, voor het koken van elken pikol suiker gebezigd is, buiten het uitgeperste riet, hetwelk eene slechte konstruktie der fornuizen, of eene waterachtige hoedanigheid van het riet aankondigt, daar het sap, in dat geval, veel langer moet gekookt worden. Dit laatste vermoeden wordt bevestigd, door eene vergelijking der taksatiën met het werkelijk produkt der suikervelden, welke een nadeelig verschil van ruim 6000 pikols suiker oplevert.

Volgens de bestaande kontrakten, moeten in deze residentie 1960 bouws, (en derhalve 500 bouws meer dan in 1833), met suikerriet worden beteeld, ten behoeve der onderscheiden fabrikanten. Daarvan *kunnen* ongeveer 29,000 pikols suiker worden verkregen. De direkteur der kultures stelt de vermoedelijke opbrengst op 25,000 pikols; doch het zou onvoorzigtig zijn, om op

den duur op eene grootere produktie dan 20,000 pikols 's jaars te rekenen, daar de ondervinding genoegzaam geleerd heeft, dat de saizoenen zelden die geregelde afwisseling van regen en droogte opleveren, die vereischt schijnt te worden, om de gunstigste resultaten bij de suikerkultuur te doen verkrijgen.

Indigo. Van de elf groote indigo-fabrieken, bij den aanvang van het stelsel van kultures opgerigt, zijn reeds drie verlaten, en is een op het punt om verlaten te worden, welker gezamenlijke oprigting heeft gekost ruim *f* 35,000.— De overige zeven zullen nog eenigen tijd, op verminderde schaal, in werking kunnen blijven.

De spoedige uitputting der omliggende gronden, de onmogelijkheid om ze door besproeijing met water weder vruchtbaar te maken, en het drukkende bezwaar der groote afstanden: ziedaar de oorzaken van deze ongunstige uitkomsten.

De tegenspoeden aan welke deze kultuur, meer dan andere, onderhevig is, deed de reeds zeer matige betaling, die aan den planter voor de grondstof was toegezegd, geheel ongenoegzaam worden; zoodat men het ondoenlijk achtte deze inrigtingen, op den eerst beraamden voet, te laten voortduren. Men is toen overgegaan om, naarmate dat de *groote* fabrieken werden verlaten, het systema der *kleine* of *dorpsfabriekjes* te beproeven, bij welke de planter tevens is fabrikant; met het tweeledig oogmerk, om de moeijelijkheden, bij de groote fabrieken uit de verre afstanden en het gebrek aan genoegzame en geschikte gronden ontstaan, op te heffen, en het ongenoegzaam loon van den planter te verbeteren, door hem tevens te doen genieten, een gedeelte der voordeelen van de fabrikatie.

Die maatregel, reeds onder het bestuur van den gouverneur-generaal van den Bosch genomen, belooft een gewenschten uitslag. Reeds zijn, in deze residentie, *honderd* van die dorpsfabriekjes, gedeeltelijk op aanzoek der bevolking, tot stand gebragt. De daarin betrokken dessa's kwijten hunne landrente met indigo, en hoewel het mij nog geenszins gebleken is, dát de deswege door den direkteur der kultures gemaakte berekeningen (*), als algemeene maatstaf zullen kunnen worden aangenomen, houde ik het er evenwel voor, dat dit stelsel vatbaar is voor vrij algemeene toepassing, mits slechts gezorgd worde om alles, en vooral de keus der gronden, met gemeen overleg der mindere hoofden te regelen; want bij dit systema loopt de risiko der kultuur voor rekening van den inlander, wiens belooning zich regelt naar de hoeveelheid gefabriceerde verfstof, die hij uitlevert.

Volgens een mij door den resident van Cheribon overgegeven staat, hebben, van de vijftien distrikten welke in 1833 in de indigo-kultuur hebben gedeeld:

5	minder dan	30	percent,
3	„ „	50	„
2	„ „	80	„

(*) Men zie no. 22 van het Indisch Staatsblad van 1834 (Bijlage C.), waarbij in meerdere bijzonderheden over de inrigting dier dorpsfabriekjes is getreden.

(*Noot van den gouv. gen. Baud.*)

4 meer dan 100 percent,
1 „ „ 200 „
van hunne landrente, met indigo kunnen kwijten; terwijl het gemiddelde voor allen is geweest 53 percent; een resultaat, dat reeds aanvankelijk als voordeelig mag beschouwd worden, wanneer men in aanmerking neemt, dat niet alle fabriekjes, over welke deze berekening loopt, gedurende het gansche jaar zijn bezig geweest.

Zij hebben in 1833 opgeleverd: 101,455 pond indigo, als het produkt van ruim 5,800 bouws, waarvan ruim 1000 bouws niet geslaagd zijn, hetwelk op den geheelen aanplant ruim 17 pond, en op de geslaagde velden ruim 21 pond per bouw, als gemiddeld resultaat, oplevert. In verband tot het straks door mij opgemerkte, dient hier nog aangestipt, dat men, om zich te beter tegen kwade kansen te waarborgen, bij de meeste kleine fabrieken, 3 bouws met indigo heeft doen beplanten, voor elke *f* 100. — landrente, door de dessa verschuldigd. De belasting gemiddeld stellende op *f* 10. — per bouw, dan volgt hieruit, dat de aanplantingen van indigo tot de rijstvelden staan, als 3 tot 10, en geenszins als 1 tot 6, zoo als uit de theoretische beschrijving der kleine fabriekjes (Staatsblad 1834 nº. 22) zou kunnen worden afgeleid. Naarmate de ondervinding toeneemt, zal echter de praktijk nader bij de theorie komen. De reeds aanwezige indigo-fabriekjes, zullen waarschijnlijk dit jaar afwerpen, 140,000 pond van die verfstof, en men hoopt dat dit, door eene meer zorgvuldige kultuur, langzamerhand tot 250,000 pond zal kunnen stijgen, eene verwachting, die mij echter niet voorkomt door de algemeene ondervinding genoegzaam bevestigd te worden, om daarop met zekerheid te kunnen rekenen.

De *tarum kembang* heeft hier reeds algemeen den zaad-indigo vervangen, en men houdt het er nog altoos voor, dat op die wijze meer verfstof te wachten, en minder wisselvalligheid te vreezen is.

Aan eene verdere uitbreiding dezer kultuur, zal vooreerst in Cheribon niet te denken zijn.

Koffij. De koffij-kultuur, daarentegen, is daarvoor allezins vatbaar, bevattende deze residentie een aantal streken, die eene toereikende bevolking hebben, en in luchtgestel en grond, met de beste koffijdistrikten der Preanger-regentschappen kunnen wedijveren.

Onder het vroeger koffijstelsel, was het produkt gedaald tot 6000 pikols 's jaars; doch de onder het bestuur van den gouverneur-generaal van den Bosch gedane aanplantingen, die nu nog worden voortgezet, gepaard met de impulsie door het nieuwe koffijstelsel gegeven, openen het uitzigt op eene jaarlijksche vermeerdering, zoodat de inzameling, die reeds in dit jaar 7800 pikols zal bedragen, langzamerhand zal kunnen stijgen tot 25,000 à 30,000 pikols.

Kaneel en Thee. Men zal in den volgenden regentijd, van elk dezer produkten, een geregelden tuin aanleggen, waartoe de planten reeds voorhanden zijn.

Rijst. De rijstkultuur is in een bloeijenden toestand. De bevolking verbetert die nog jaarlijks, door de middelen die binnen haar bereik staan, en voorzoover zij daartoe hulp en voorlichting van den kant des bestuurs behoeft, worden die niet teruggehouden. Zoodra eenige, voor soortgelijke opnamen geschikte ambtenaren van den waterstaat, zullen beschikbaar zijn, zal de uitvoerlijkheid worden onderzocht, om, door middel eener afleiding uit de rivieren Tjiloetong en Tjisangarong, de distrikten Sindangkassi en Lossari, welker rijstvelden thans grootendeels van de regens afhankelijk zijn, met levend water te besproeijen.

Geest der Bevolking, enz. De cheribonsche regenten hebben allen geklaagd over de ongenoegzame bezoldiging der distriktshoofden; eene klasse van ambtenaren, op welke de verpligting rust, om twee of drie paarden te onderhouden, om de regenten bij hunne reizen te herbergen, en om eene betamelijke staatsie te voeren; en die, voor dit alles, niets meer uit 's lands kas ontvangen dan *f* 25.— 's maands, zoodat het eene bekende, maar in de gegeven omstandigheden stilzwijgend geoorloofde daadzaak is, dat *allen* zich overgeven aan ongeoorloofde handelingen, om het ongenoegzame hunner inkomsten aan te vullen. Deze klagten, die zich niet enkel tot Cheribon bepalen, zijn thans een voorwerp van onderzoek; zij zijn dit reeds vele jaren geweest; maar schijnen te moeten worden gerangschikt onder die grieven, welker opheffing men om financiëele redenen gestadig heeft uitgesteld (*).

Intusschen moeten de mindere hoofden, om derzelver dagelijksche aanraking en meerdere affiniteit met de groote volksmassa, als een zeer belangrijk gedeelte van het administratief werktuig worden beschouwd. Hun lot verdient daarom, in hooge mate, de aandacht des bestuurs.

Ik mag niet nalaten, hier melding te maken van eene andere grief, welker opheffing almede moeijelijkheid in zich zal hebben, doch welker voortduring mij zeer bedenkelijk is voorgekomen.

Onder de oorspronkelijke vormen van het javaansch bestuur, werden, zoo

(*) Ruim dertig jaren geleden, bragten de regenten van Cheribon de medegedeelde grief, onder de aandacht van 's konings vertegenwoordiger, die niet alleen de juistheid van de grief, maar ook *haar bestaan sedert vele jaren* erkende, en die bovendien konstateerde, dat het bestaan dier grief insloot, de bekende en stilzwijgend geoorloofde daadzaak: dat *alle* distriktshoofden zich overgeven aan ongeoorloofde handelingen, om het ongenoegzame hunner inkomsten aan te vullen. — Wat van toepassing was op de distriktshoofden, was het niet minder op alle andere hoofden. Diezelfde vertegenwoordiger des konings, J. C. Baud, in het vaderland teruggekeerd, getuigde in 1838, (wij hebben het in het vorige deel van dit Tijdschrift, bladz. 319 reeds vermeld,) dat de traktements-verhooging der hoofden op Java, in het algemeen, *zóó* dringend noodig was: „dat de daaruit voortvloeijende financiëele gevolgen, dienden te worden over het hoofd gezien." Terwijl wij dit schrijven, is het jaar 1865 ten einde: en nog altijd is de opheffing der hier vermelde grief, uitgesteld gebleven! Nog altijd zijn er distriktshoofden op Java, die *f* 25.— 's maands van het gouvernement ontvangen! Nog altijd weet het gouvernement, dat, wat het te kort geeft aan de hoofden, door dezen ontnomen wordt aan het volk! Zou het geen tijd zijn, dat hieraan een einde kome?

als bekend is, de bruikleeners van den grond, als de eenige belastingschuldigen beschouwd. Elke provincie was aangeslagen, voor een bepaald en onveranderlijk getal van die belastingschuldigen. Met betrekking tot den grond, werd elk nommer van het javaansch belastings-kohier, *tjatja* (*) (stuk of perceel), en met opzigt tot den persoon *sikep* of werkman genoemd; omdat hij niet alleen de belasting, waarvoor de *tjatja* aangeslagen was, moest opbrengen, maar ook de heerediensten moest verrigten of doen verrigten, op de *tjatja* gelegd. Zoo was bijv. het regentschap Japara, toen het onder het europeesch bestuur kwam, sedert onheugelijke jaren, aangeslagen geweest voor 5000 *tjatja's*, en dus ook voor 5000 *sikeps*, of mannen die in de heerediensten konden worden getrokken.

Bijna overal is deze verdeeling verdrongen of misvormd geworden, door onze nieuwe belastingstelsels, maar in de residentie Cheribon schijnt zij, met de daaruit voortvloeijende verpligtingen, gedeeltelijk te zijn blijven bestaan.

Sedert lang is het gebruikelijk geweest, om jaarlijks, aan een zeker getal cheribonsche *sikeps*, de verpligting op te leggen, om in de Bataviasche Ommelanden op de suikermolens te gaan arbeiden, en dit gebruik heeft, met eenige tusschenpoozingen, stand gehouden tot den tegenwoordigen tijd, in weerwil van het stelsel van geregelde belastingen en vrije beschikking over tijd en vlijt, waarop het een blijkbare inbreuk is. Bij dat stelsel is, wel is waar, aan den souverein, stilzwijgend of uitdrukkelijk, het regt voorbehouden, om de inlandsche bevolking, tot het maken van wegen en bruggen en andere *corvée's* in hunne eigene provinciën, en tot het daarstellen van werken van algemeen nut, op te roepen; maar onder dat voorbehoud is voorzeker niet verstaan het regt, om jaarlijks eenige honderden van de cheribonsche *sikeps* te verpligten, om, op 70 uren afstands van hunne woonplaats, te gaan arbeiden op de in eene andere provincie gelegen suikermolens van partikulieren, zonder daarvoor eenige vermindering van belasting of andere kompensatie, buiten hun zeer matig loon, te ontvangen.

In de maand Maart jl. ontving ik berigt van den resident van Cheribon, dat van een getal van 400 arbeiders, door de verzochte tusschenkomst der autoriteiten bezorgd aan den suikermolenaar Young te Bekassi, in de Bataviasche Ommelanden, ongeveer de helft zich gedurende de reis derwaarts, had zoek gemaakt, dat eenige der vlugtelingen door de policie opgevat en in verzekerde bewaring geplaatst waren, en dat men thans te kiezen had, om deze met geweld te doen terugvoeren naar hunne bestemming, dan wel om, door het ongestraft laten van deze weêrspannigheid, het pressen van arbeiders uit Cheribon in het vervolg onmogelijk te maken. Ik gaf last tot het op vrije voeten stellen der refraktairen, maar tevens tot het houden van een naauwkeurig onderzoek naar deze gansche aangelegenheid. De resultaten hiervan zijn mij nog niet, in den gewonen vorm, geworden; maar tijdens mijn aanwezen te Cheribon, is mij, wat de zaak in het algemeen betreft, voorloopig geble-

(*) Ontleend van het werkwoord *ngatjah*: in stukken snijden.

(*Noot van den gouv. gen. Baud*).

Vergelijk omtrent den zin der woorden *tjatja* en *sikep*, het vroeger medegedeelde in deze bijdragen.

ken, dat dit pressen van *sikeps* voor partikuliere diensten in andere residentiën, tot groot bezwaar strekt; dat de *bemiddelde sikeps*, wien het lot treft om te moeten vertrekken, gemeenlijk plaatsvervangers zenden, welke zij door allerlei opofferingen, soms door het geschenk van een span buffels, daartoe moeten koopen; en dat de onbemiddelden, in persoon gaande, zich zeer ongaarne eene afwezigheid van vrouw en kinderen laten welgevallen, die bijna altoos een jaar, en soms veel langer duurt. De instandhouding van deze pressingen, die alleen en uitsluitend in de residentie Cheribon gebruikelijk zijn, schijnt aan ernstige bedenking onderhevig, vooral met opzigt tot eene residentie, welke zoo dikwijls het tooneel is geweest van beroeringen.

Het is eene merkwaardige omstandigheid, dat het alleen de europeesche suikermolenaars zijn, welke de hulp van het bestuur inroepen om arbeiders te verkrijgen. De Chinezen schijnen die hulp geheel te kunnen ontberen, en hebben zelden of nooit gebrek aan handen, hetwelk als een bewijs zou kunnen gelden, dat de bedoelde grief haar aanzijn niet verschuldigd is aan eene volstrekte noodzakelijkheid.

Zoodra de resident mij daartoe zal hebben in staat gesteld, zal de zaak een onderwerp worden van de deliberatiën der hooge regering (*).

TAGAL (†).

De ongunstige resultaten der kultures, zoowel in deze residentie als in Pekalongan, hadden den kommissaris-generaal van den Bosch, eenigen tijd vóór zijn vertrek, genoopt, om het herstellen der bestaande gebreken op te dragen aan den inspekteur Vitalis.

Suiker. De suikerteelt was vergezeld gegaan van eene reeks van teleurstellingen, waartoe gebrek aan kennis, eene slechte verdeeling der werkzaamheden, en eene onoordeelkundige keus voor de plaatsing van het voornaamste suiker-etablissement, de aanleidende oorzaken waren. Dat etablissement had noch eene genoegzame uitgestrektheid goede gronden, noch bosschen voor den aankap van brandhout, in deszelfs nabijheid; geen wegen waren door de suikervelden aangelegd, om de transporten te bevorderen, en het riet moest *bij mansdragten* naar den molen worden gebragt. Nadeelige resultaten voor den fabrikant, en drukkende bezwaren voor de planters, waren hiervan de gevolgen.

Het bestuur heeft alle pogingen aangewend, om deze ongelegenheden, zooveel doenlijk, uit den weg te ruimen (§). Men heeft de kultuur *tegen vrij-*

(*) Wij hebben de hier bedoelde zaak, reeds uitvoerig beschreven, in dit Tijdschrift, 1865, 2e deel bladz. 133—136 onder het opschrift: *Boedjangs van Cheribon.* Daarbij is tevens vermeld, dat de gouverneur-generaal a. i. Baud, aan de vermelde grief een einde maakte, bij resolutie van 14 November 1834 no. 7.

(†) De gouverneur-generaal a. i. was den 8sten Mei 1834 ter hoofdplaats Tagal, en den 9den ter hoofdplaats Pekalongan.

(§) Bij resolutie van 10 Mei 1834 no. 1, werd autorisatie verleend: „om de, op de toegestane administratie-kosten der suikerkultuur in de residentie Tagal, sedert de eerste levering tot ultimo December 1833, overgebleven som van *ƒ* 1742.09, te doen aanwenden tot den inkoop van ploeg-buffels, ten behoeve der daarbij gekoncerneerde sui-

stelling van landrenten ingevoerd; men heeft zelfs de inwendige distriktsverdeeling, in het belang der suikerteelt gewijzigd, en daarvoor een nieuw personeel in dienst gesteld (*). Het heeft mij moeite gekost, om de fabrikanten tot eene gelijke medewerking, tot opheffing van het ook hier bestaande bezwaar, aan het transport van het riet verbonden, te bewegen. Op een der groote etablissementen heeft de fabrikant het transport geheel en al, op het andere slechts voor den tijd van één jaar op zich genomen (†).

De konsumtie van brandhout, is op het eenige hier in 1833 voltooide etablissement, een vierde vadem per pikol suiker, en derhalve zeer aanzienlijk geweest, hetwelk tot een wezenlijk bezwaar voor de bevolking heeft gestrekt, daar het brandhout, tot op 13 palen afstands, voor den geringen prijs van *f* 2.— per vadem moest worden aangebragt. De zamenstelling der fornuizen (waarin sedert verbeteringen zijn gemaakt), schijnt eenigermate aanleiding te hebben gegeven tot deze groote behoefte aan brandhout; maar ik vermoed, dat de waterachtigheid van het riet daaraan almede schuld is, want het riet heeft hier een tiende minder suiker uitgeleverd, dan de taksatiën deden verwachten.

De oogst van 1833 heeft geloopen over een aanplant van 560 bouws, welke hebben opgeleverd 3900 pikols suiker, en dus niet meer dan 7 pikols per bouw, of ongeveer de helft van hetgeen waarop men, naar een zeer matigen overslag, gehoopt had.

Volgens de bestaande overeenkomsten, moet de aanplanting uitgebreid wor-

---

kerplanters in die residentie, met last op den inspekteur Vitalis, om die in billijkheid, onder de bevolking bij het etablissement van Pangka werkzaam, te doen verdeelen." — Nog werd, bij resolutie van 16 Junij 1834 no. 39, overeenkomstig het verzoek der regenten van Tagal en Pamalang, autorisatie verleend: »om aan de suikerplanters voor de etablissementen van Pangka en Tjomal, uit 's lands kas in voorschot uit te betalen, respektivelijk *f* 3000.— en *f* 3600.—, tot inkoop van buffels in de residentie Cheribon, en zulks om, na den padi-oogst, door de planters te worden gerestitueerd, door betaling van één gulden per planter."

(*) Krachtens art. 5 der resolutie van 3 April 1834 no. 9, was het distrikt Lossari in twee distrikten gesplitst; het noordelijk deel bleef dien naam dragen, het zuidelijke werd Salem genoemd. Bij art. 7 van dezelfde resolutie, was het inlandsch personeel, ten behoeve der fabriek Pangka in dienst, bestaande uit een demang-teboe, een mandoor en tien matta-matta's der suikerkultuur, ontslagen, en vervangen door *chineesche mandoors*, aan welke vier inlandsche mandoors werden toegevoegd. — Wijders werd, bij resolutie van 29 Mei 1834 no. 1, bepaald: »dat, zoolang de dessa's, voor de suikerkultuur te Panka afgezonderd, die onder de distrikten Gantoengan, Maribaya en Balamoa behooren, met die kultuur belast blijven, zij zullen uitmaken een afzonderlijk distrikt, onder den naam van Pangka." Het gewone distriktspersoneel werd hiervoor toegestaan en in dienst gesteld.

(†) De fabrikanten in de residentiën Tagal en Pekalongan die toetraden, werden, blijkens besluit van 20 Julij 1834 no. 1, door ruime voorschotten daartoe in de gelegenheid gesteld. Inmiddels was, hangende de voorstellen, die het gouvernement aan de suikerfabrikanten in het algemeen had gedaan, om het transport van het riet voor hunne rekening te nemen, de direkteur der kultures, reeds bij resolutie van 14 April te voren no. 1, gemagtigd: »om, in de residentiën Tagal en Pekalongan, zóódanige tijdelijke voorzieningen te doen daarstellen, als de omstandigheden zouden vorderen, ten einde de bevolking van het transport van het riet, met hare eigene buffels en karren, te ontheffen, of haar daarin te gemoet te komen."

den, tot 1100 bouws, welke behoorden op te leveren 16,500 pikols suiker, hetwelk echter, uithoofde van de ongunstige ligging van een der etablissementen, bezwaarlijk zal kunnen plaats hebben (*).

Indigo. De groote gouvernements indigo-fabrieken in deze residentie, hebben dezelfde teleurstellingen doen ondervinden, als in de Preanger-regentschappen en Cheribon. De inspekteur Vitalis heeft de verlating van alle deze inrigtingen, welke ruim ƒ 50,000 hebben gekost, aangeraden. Zij zullen alsnu door een zestigtal kleine of dorps-fabrieken worden vervangen; tot welker daarstelling de regenten, en bijzonderlijk die van de afdeeling Tagal, met den meesten ijver medewerken, nadat ik, bij mijn besluit van den 15den Mei jl. no. 2, na een plaatselijk onderzoek en op dringend verzoek der hoofden, eenige veranderingen had daargesteld in den voet, waarop de zaak voorloopig door den inspekteur Vitalis was geregeld.

Deze had namelijk, op den cheribonschen voet, den aanplant al dadelijk willen regelen *in verhouding tot de landrente*, en wel op 3 bouws voor elke ƒ 100 landrente, terwijl de regent van Tagal verlangde, den aanplant te brengen *in evenredigheid tot de bevolking*, en om als maatstaf aan te nemen, een bouw voor elke zeven huisgezinnen; onder aanmerking dat, wanneer de bevolking eenmaal de voordeelen dezer inrigting zou hebben leeren kennen, zij zonder moeite tot meerdere aanplanting zou te brengen zijn. De overweging van de wenschelijkheid, om aan de kultures, zooveel mogelijk, de leiding te geven, het meest met de wenschen der bevolking overeenstemmende, heeft mij genoopt de zaak te beslissen, volgens het voorstel van den regent van Tagal, die toen dadelijk op zich nam, om het getal dorps-fabriekjes in zijn regentschap, in dit jaar nog, te brengen op 42 (†).

(*) De gouverneur-generaal ad interim, na zijn vertrek uit Tagal, „willende aan de suikerplanters in die residentie, ter gelegenheid zijner inspektie, een bewijs van goedkeuring geven, wegens den ijver en goeden wil, steeds door hen aan den dag gelegd, in het presteren van al datgeen, wat van hen, ter invoering en voortzetting der suikerkultuur aldaar, is gevorderd;" — schreef den resident van Tagal, blijkens resolutie van 11 Mei 1834 no. 27, aan: – „om op de suiker-etablissementen van Pangka en Tjomal te doen geven, een *sedekah* of inlandsch feest, en om daarvoor, op elk etablissement, toe te staan eene som van ƒ 300 koper."

(†) Na het vertrek van den gouverneur-generaal a. i. uit de residentie Tagal, diende de pangerang regent van Tagal, onder dagteekening van 10 Mei 1834, een adres aan hem in, waarbij, naar aanleiding van de in loco gehouden konferentiën, de wijze werd aangetoond, waarop de arbeid bij de kleine indigo-fabrieken, die aldaar, ingevolge art. 15 der instruktie van den inspekteur Vitalis, (zie vorige aflevering, pag. 461,) *moesten* worden opgerigt, ten meesten genoege der bevolking zou kunnen worden geregeld. De pangerang wenschte, om bijgebragte en uit de gesteldheid van Tagal ontleende redenen, dat de aanplant werd bepaald, in evenredigheid tot de bevolking, en wel aanvankelijk naar de rede van zeven huisgezinnen voor één bouw, in stede van daarin te volgen, den voor de residentie Cheribon aangenomen regel, om 2 of 3 bouws te doen beplanten voor elke ƒ 100 landrente. De inspekteur Vitalis vereenigde zich met die regeling; waarop hij, bij het in den tekst aangehaalde besluit van 15 Mei 1834 no. 2, werd gemagtigd: om in deze te handelen, overeenkomstig gemelde voorstellen van den pangerang regent van Tagal, en om voorts te onderzoeken, inhoever dezelfde maatstaf, in de regentschappen Pamalang en Brebes, zou behooren te worden gevolgd.

De oogst van 1833 heeft geloopen over ruim 1200 bouws, die slechts hebben opgeleverd ruim 16,000 pond indigo, of ongeveer 13 pond per bouw. Wanneer de kleine fabrieken voltooid, en de aanplantingen volbragt zullen zijn, zal de residentie Tagal jaarlijks eene hoeveelheid van 60,000 pond indigo kunnen opleveren (*).

Koffij. De geringe bevolking in de distrikten, voor kofffijtuinen geschikt, beperkt van zelf deze kultuur, in een betrekkelijken zin, binnen enge grenzen. De oogst van 1833 heeft bedragen ruim 12,000 pikols; die van dit jaar zal waarschijnlijk een vierde minder zijn; maar in het vervolg kan, bij doorslag, worden gerekend op 18,000 à 20,000 pikols 's jaars, wanneer de aanplantingen derzelver maximum zullen hebben bereikt; hebbende ook hier de regtstreeksche levering der koffij aan het gouvernement, en de prompte betaling van den prijs aan den eigenlijken regthebbende, groot genoegen gegeven (†).

Thee. Als eene proeve, worden thans 100,000 theepitten in deze residentie geplant. Dezelfde oorzaak, die de koffijkultuur binnen enge grenzen houdt, zal ook die van de thee beletten, om hier eene aanzienlijke uitbreiding te bereiken.

Rijst. Ter verbetering van deze kultuur, kunnen nog maatregelen worden genomen, die echter een voorafgaand deskundig onderzoek vorderen, hetwelk, bij gebrek aan een genoegzaam aantal ambtenaren van den waterstaat,

---

Ten gevolge van de optreding van een nieuwen resident van Tagal, werd, bij besluit van 11 Junij 1834 no. 3, de regeling der kultures in die residentie aan hem overgelaten, en de inspekteur Vitalis daarvan ontheven, welke laatste zich echter, maandelijks of zoo dikwijls hij zou noodig achten, door plaatselijke inspektiën, moest verzekeren, dat alles naar behooren voortgang had.

Bij besluit van 2 Maart 1834 no. 6, was eene som van *f* 5350 koper beschikbaar gesteld, om aan de bevolking der residentie Tagal in voorschot te worden gegeven, voor het oprigten van de in deze bedoelde kleine indigo-fabrieken, ter voldoening aan gemeld art. 15 der instruktie van Vitalis.

(*) Bij resolutie van 16 Junij 1834 no. 40, werd de bevolking van negen dessa's in het regentschap Brebes, ontheven van de betaling eener restantschuld, ter zake der indigo-kultuur, groot *f* 2641.51. Uit die resolutie blijkt het volgende. Krachtens besluit van 18 October 1831 no. 2, was met de ingezetenen dier dessa's eene overeenkomst gesloten, wegens het beplanten en onderhouden van 100 bouws indigo, en het leveren der bladeren, tegen 10 cent de 100 katti's, aan de fabriek te Lenkong, destijds behoorende aan P. Jessen, en sedert, krachtens resolutie van 12 September 1832 no. 38, op het gouvernement in eigendom overgegaan. De bevolking der bedoelde dessa's, bestaande uit 200 huisgezinnen (dus slechts 2 per bouw, terwijl de regent van Tagal er 7 noodig oordeelde, die ook werden toegestaan), had, onder ultimo December 1833, slechts te goed gemaakt *f* 1960.58½, ter verrekening met het bedrag harer landrenten over 1831 ad 3202.09½, en met eene, krachtens art. 2 van het kontrakt, door haar ontvangen som van *f* 1400; zoodat zij was schuldig gebleven *f* 2641.51, waarvan nu kwijtschelding werd verleend, "uithoofde (zegt de resolutie:) van den zwaren en aan de bepaalde belooning onevenredigen arbeid, door de bevolking verrigt en bij de stukken omschreven."

(†) In de residentie Tagal, was reeds vroeger eene bijzondere regeling ingevoerd, ten genoege der bevolking. Zie het vorige deel van dit Tijdschrift, pag. 393.

totdusver niet heeft kunnen plaats hebben. In dat gebrek thans voorzien zijnde, zal de zaak worden voortgezet, zoodra de onlangs aangekomen waterbouwkundigen de noodige kennis van taal en volk zullen hebben verkregen. Men onderstelt, dat doelmatige afdammingen en leidingen, levend water zullen kunnen verschaffen aan eene uitgestrektheid van 4000 bouws land, thans woest en met kreupelhout begroeid (*).

Geest der Bevolking. Hoezeer uit het voorafgaande overzigt blijkt, dat de suiker- en indigo-kultures in deze residentie, vroeger waren geregeld op eene wijze, welke den planter niet aangenaam kon zijn, daar hij toch geheel en al deelde in de onvoordeelige resultaten, door de onachtzaamheid en het slordige toezigt der ambtenaren teweeggebragt, is het mij echter niet gebleken, dat dit een ongunstigen invloed heeft teweeggebragt, op de stemming der bevolking, hetwelk ik hoofdzakelijk toeschrijf aan den invloed der hoofden, die zich hier, door gehechtheid aan het europeesche bestuur, onderscheiden; voorts aan de omstandigheid, dat de bestaan hebbende grieven geenszins ondragelijk zijn geweest, en eindelijk aan de goede geaardheid van het volk.

PEKALONGAN (†).

Reeds vroeger is gezegd, dat de ongunstige uitslag der kultures in deze residentie, zijne excellentie den kommissaris-generaal van den Bosch had genoopt, om den inspekteur Vitalis derwaarts te zenden.

Suiker. De suikerteelt bevond zich in denzelfden verwaarloosden toestand, als in de residentie Tagal, en heeft dezelfde middelen tot verbetering gevorderd, namelijk: eene betere regeling der werkzaamheden, gegrond op *vrijstelling van landrenten;* het invoeren van het gebruik van den chineeschen ploeg, en eene meer doelmatige wijze van planten, onder de leiding van chineesche opzieners.

De geringe hoeveelheid van 2877 pikols suiker, in 1833 verkregen van een aanplant van 777 bouws, hetwelk ter naauwernood $3\frac{1}{2}$ pikol per bouw is, levert den maatstaf op van den toestand dezer kultuur. Zij beslaat thans eene uitgestrektheid van 500 à 600 bouws, van welke in het vervolg 6000 pikols suiker kunnen worden verwacht, en is, uithoofde van de reeds bestaande indigo-kultuur, niet vatbaar voor verdere uitbreiding.

De konsumtie van brandhout is hier, in 1833, nagenoeg een zesde vadem per pikol suiker, en derhalve vrij groot geweest. De leverancie van deze behoefte strekt echter, uithoofde van den geringen afstand der bosschen,

---

(*) Reeds was, bij art. 4 der resolutie van 3 April 1834 no. 9, bepaald: "dat, tot wederopzegging toe, de nieuw aanteleggen sawavelden in het regentschap Brebes *gedurende tien jaren* niet begrepen zouden worden in den aanslag der landrenten, ingaande met het tijdstip, waarop de ontginning der velden aanvang nam."

(†) De gouverneur-generaal a. i., hield zich den 9den en 10den Mei 1834 ter hoofdplaats Pekalongan op, 11, 12, 13 en 14 te Doro, 15 te Bandar en kwam den 18den te Bator, in de residentie Banjoemas

niet tot groot bezwaar der bevolking. Ook hier schijnt het verbruik van brandhout, door de hoedanigheid van het riet, te zijn vermeerderd, want er bestaat een verschil van meer dan 50 percent, tusschen de taksatiën en de wezenlijke uitkomsten, waartoe evenwel misgewassen almede zullen hebben bijgedragen (*).

De fabrikanten hebben hier aangenomen, om het riet voor eigen rekening naar den molen te doen brengen (†).

De uitmuntende hoedanigheid der suiker, welke op de fabriek te Karanganjer wordt vervaardigd, heeft mij genoopt, om een toestel, die hier in gebruik is, in den konstruktie-winkel te doen namaken, ten einde op een der groote suikerfabrieken in Madioen te worden beproefd. Die toestel dient om, nadat de suiker de laatste koking heeft ondergaan, den ketel op eenmaal te ledigen, en niet bij kleine hoeveelheden, zooals meestal plaats heeft (§).

Indigo. De indigo-kultuur is, in de residentie Pekalongan, op een anderen voet ingerigt, dan in de vroeger vermelde residentiën. Daar toch wordt de verfstof, hetzij in groote, hetzij in dorpsfabrieken, geteeld en bereid voor rekening van het gouvernement. In Pekalongan daarentegen, zijn al de indigo-fabrieken partikuliere eigendommen. De grondstof wordt, door tusschenkomst van het gouvernement, geteeld door de inlandsche bevolking, die een bepaald loon (7½ cent per 62½ pond) ontving voor de indigo-bladeren, welke zij aan de fabriek leverde. Deze betaling nu, werd bevonden te gering te zijn, vooral bij de groote afstanden, waarop de velden veelal van de fabrieken liggen, en bij de schrale opbrengst, als een gevolg van ondoelmatige aanplantingen en slordig toezigt. Een ieder klaagde: de fabriekanten, dat hun de hoeveelheid grondstof niet werd geleverd, waarop zij, bij het bouwen hunner etablissementen, hadden gerekend; de planters, dat hun, voor een zwaren arbeid, een te gering loon ten deel viel, en bij dat alles, was het nemen van maatregelen ter voorziening moeijelijk, doordien men zich, jegens de fabrikanten, voor een aantal jaren verbonden had.

(*) Bij resolutie van 6 Maart 1834 no. 1, was goedgekeurd eene met den suikerfabrikant van Karanganjer gemaakte schikking, krachtens welke deze, het voor zijne onderneming te veld staande suikerriet, dat uithoofde der slechte kwaliteit voor taksatie onvatbaar was, zonder taksatie zou overnemen en vermalen; de betaling aan de bevolking daarna regelende naar de hoeveelheid pikols suiker, welke van ieder bouw verkregen werd. Daarbij was de direkteur der kultures aangeschreven om, bijaldien de bevolking, ten gevolge dezer schikking, geen voldoende betaling voor het door haar geleverd riet zou erlangen, eene nadere voordragt te doen tot hare belooning, in evenredigheid van den verrigten arbeid.

(†) Bij resolutie van 19 Mei 1834 no. 25, werd de resident van Pekalongan geautoriseerd, om aan de bevolking bij de suiker- en indigo-etablissementen te Karanganjer, Doro en Ketjapé, een sedekah of inlandsch feest te geven, en daartoe voor elk etablissement eene som van ƒ 300.— koper aan te wenden.

(§) Blijkens besluit van 18 Julij 1834 no. 1, had de kapitein-adjudant de Salis, van het werktuig op de plaats een uitvoerige schets vervaardigd ,en zou de voor Madioen bestemde toestel moeten dienen, tot het ledigen van een ketel van 42 duim middellijn en 15 duim diepte.

Een uitkoop scheen, bij den eersten opslag, het geschiktst, om de fabrikanten over te halen tot het loslaten der bepalingen, die voor de inlandsche bevolking bezwarend waren, en de kommissaris-generaal wijst dan ook, bij art. 16 van de, bij zijn besluit van 22 December jl. no. 486, gearresteerde instruktie voor den inspekteur Vitalis (*), dit middel aan, om de zaak tot een goed einde te brengen, behoudens echter, dat de schadeloosstelling, aan de fabrikanten te verleenen, zou kunnen worden gevonden uit de winsten van kleine of dorpsfabriekjes, die men zich voorstelde ook hier, in stede van de groote fabrieken, te zullen kunnen oprigten.

De onredelijke eischen der fabrikanten, die de betaling vorderden van eene som van *f* 388,000, verijdelden deze poging; immers het kwam mij voor dat, alvorens eene zoo aanzienlijke schadeloosstelling in te willigen, naar minder onereuse middelen van voorziening behoorde te worden omgezien (†).

Bij mijne komst te Pekalongan, maakte ik de zaak tot een opzettelijk punt van onderzoek, en het bleek mij na vele konferentiën, zoo met de regenten als met den inspekteur Vitalis, dat aan de bestaande overeenkomsten zou kunnen worden voldaan, zoo van gouvernementswege werd gezorgd, voor een beter toezigt over de kultuur, in verband tot het toekennen eener meer evenredige belooning aan de planters, en zoo de fabrikanten overgingen om in het bezwaar der afstanden, voorzooveel noodig, door kleine hulpinrigtingen te gemoet te komen; makende hierop echter eene uitzondering de fabriek te Karangdjatti, ten behoeve van welke, in 1831, een kontrakt was aangegaan, tot het jaarlijksch beplanten van 2000 bouws met indigo, *als tweede gewas*, na den afloop van den rijstoogst; een kontrakt, welks gedeeltelijke vernietiging onvermijdelijk werd bevonden, uithoofde van de verre afstanden, de overstroomingen en de gestadige misgewassen, ten gevolge waarvan de planters, in de jaren 1832 en 1833 slechts de geringe belooning van *f* 1.16 per hoofd hadden ontvangen, voor zes maanden arbeids (§).

Naar aanleiding van dit een en ander gaf ik, bij mijn besluit van 15 Mei jl. no. 1 (**), den inspekteur Vitalis den bepaalden last: om de indigo-teelt in de

---

(*) Zie vorige aflevering pag. 461.

(†) Er was gevorderd: voor de fabriek Doro, de toezegging van een nieuw suikerkontrakt en *f* 60,000; voor de fabriek Ketjapé *f* 125,000; voor de fabriek Karangdjatti *f* 33,000; voor de fabriek Keboemen *f* 50,000 en voor de fabriek Kali-salak *f* 60,000, alles kopergeld; terwijl de eigenaar van de fabriek Aschberg nader met het gouvernement wilde onderhandelen; weshalve de geheele schadeloosstelling, ongerekend het nieuwe suikerkontrakt, op *f* 388,000 koper werd gesteld. Zie besluit 15 Mei 1834 no. 1.

(§) Het besluit van 15 Mei 1834 no. 1 zegt: dat de hiervermelde bezwaren, de betrokken bevolking „in een hoogen graad tegen de voortduring van het kontrakt (van Karangdjatti) hebben ingenomen.” Ten aanzien van het kontrakt van de fabriek Aschberg wordt, bij datzelfde besluit, opgemerkt: dat de aanplant moest worden beperkt, in evenredigheid van de volksverhuizingen, welke in den omtrek hadden plaats gehad, waardoor het aantal indigo-planters met ongeveer *een derde* was verminderd.

(**) In den aanhef van dat besluit lezen wij het volgende:

„Overwegende dat de geest van het door den kommissaris-generaal aan den inspekteur Vitalis gegeven voorschrift, de instandhouding der bestaande kontrakten op den voorgrond stelt, inzoover die, zonder bezwaar voor de bevolking, kunnen blijven voort-

omstreken van Karangdjatti, voorzooveel de velden aan overstroomingen onderhevig zijn, geheel te verlaten; om dáár, waar de groote afstanden de eenige zwarigheid uitmaakten, kleine of dorpsfabriekjes op te rigten, geheel op den cheribonschen voet, en om met den eigenaar van Karangdjatti de schadeloosstelling te regelen, waarop hij, naar eene door mij voorgestelde basis, regt zou verkrijgen, ter zake van de alzoo verminderde aanplantingen ten behoeve van zijne fabriek. Met opzigt tot de overige groote fabrieken, bepaalde ik, als middelen van redres, voorzooveel betreft de belooning der planters, eene verhoogde betaling voor de grondstof, of wel de invoering der vrijstelling van landrenten, en met opzigt tot het bezwaar der afstanden, het meer koncentreren der aanplantingen in de nabijheid der fabrieken, het daarstellen van hulp-inrigtingen, in welke de indigo de eerste bereiding moest ondergaan, zoodat slechts de pap (fecula) naar de groote fabrieken zou behoeven getransporteerd te worden, om aldaar te worden gekookt en gedroogd. De inspekteur Vitalis moest zich met de regenten naar elke fabriek begeven, en de zaak naar de algemeene grondslagen plaatselijk regelen, ten genoege der bevolking. Hoedanig die regeling is afgeloopen, is mij nog onbekend; maar ik vermeen het intusschen daarvoor te mogen houden, dat thans alle bezwaren tegen de voortzetting der indigo-teelt in de residentie Pekalongan, zullen hebben opgehouden (*).

Wanneer de thans in aanbouw zijnde kleine of dorpsfabrieken (†) zullen zijn voltooid, en de kultuur met onvermoeide zorg wordt gadegeslagen, zal de residentie Pekalongan jaarlijks 150,000 pond indigo kunnen opleveren, welke gedeeltelijk voor rekening van het gouvernement, gedeeltelijk door partikulieren zal worden gefabriceerd.

In het jaar 1833 is, door de in deze residentie gevestigde fabrikanten, aan het gouvernement geleverd, eene hoeveelheid van ruim 13,000 pond indigo, in betaling van voorschotten en geleverde grondstof. De hoegrootheid van de gansche gefabriceerde hoeveelheid is mij onbekend, daar de fabrikanten over het meerdere hebben beschikt.

Koffij. De uitbreiding der indigo-teelt, zal het niet doenlijk maken, om die

---

duren; en dat derhalve de bemoeijingen van het bestuur in deze, de strekking moeten hebben, niet om die kontrakten op de eene of andere wijze te doen vervallen, maar integendeel, om de voortduring derzelve op de meest gepaste wijze te verzekeren, des noods met eenige opofferingen van den kant van het gouvernement, zoo het belang van den inlandschen planter dit vordert."

(*) Krachtens resolutie van 27 Oktober 1834 no. 4, werd het, bij besluit van 20 September 1831 no. 1 goedgekeurde kontrakt wegens het beplanten, *als tweede gewas*, van 400 à 500 jonken lands met indigo, ten behoeve der fabriek Karangdjatti, vernietigd. De fabrikant Thomson ontving als schadeloosstelling voor dat kontrakt, en voor den afstand aan het gouvernement van de fabrieken met toebehooren, en van het woonhuis met bijgebouwen, *f* 75,000 zilver, betaalbaar in vijf jaarlijksche termijnen.

(†) Bij resolutie van 3 April 1834 no. 9, art. 1, was eene som van *f* 9850 koper. aan de betrokken bevolking van Pekalongan in voorschot gegeven, voor de oprigting van dertig kleine indigo fabrieken, en zulks ter nadere verrekening met den door haar te fabriceren indigo.

der koffij op te voeren, boven een gemiddeld jaarlijksch produkt van 20,000 pikols.

De leverancie die, in het jaar 1833, 18,000 pikols bedroeg, zal in het nu loopende jaar een vijfde minder zijn, doch daarna van lieverlede toenemen, naarmate de nieuwe aanplantingen vruchten beginnen te dragen. De koffijplanters zijn uitermate tevreden met de nieuwe inrigtingen, die hen van het bedrog van hoofden en opkoopers hebben ontslagen.

Rijst. De hoeveelheid rijst, in deze residentie gekultiveerd wordende, schijnt ongenoegzaam voor de konsumtie der bevolking; er hebben dan ook jaarlijks invoeren van elders plaats. Het verbeteren der rijstteelt is derhalve hier eene belangrijke zaak. Volgens bekomen opgaven, zijn hier 1200 bouws rijstland die, ten deele door gebrek aan water, ten deele door overstroomingen, wisselvallige oogsten opleveren; terwijl er nog 2400 bouws woeste landen zijn, vatbaar om in rijstvelden herschapen te worden. De mogelijkheid om levend water te brengen op laatstgemelde velden, en om de laagliggende gronden tegen overstroomingen te beveiligen, zal worden onderzocht, zoodra daartoe een bekwaam waterbouwkundige zal beschikbaar zijn.

Geest der Bevolking, enz. Wat ik de eer heb gehad omtrent Tagal op te merken, schijnt mij ook toepasselijk op de residentie Pekalongan; namelijk: dat de ondoelmatige regeling der kultures, die tot en met 1833 heeft bestaan, voorzeker den inlander niet aangenaam is geweest; maar dat er geen grond was voor de berigten, die men daaromtrent heeft uitgestrooid. Het zoo verontrustend berigt, — ter loops vermeld in mijne depêche van den 28sten Maart jl. nº. 113 (*), — en hetwelk niets minder dan eene nabij zijnde uitbarsting der algemeene ontevredenheid aankondigde, is, zoowel aan den direkteur der kultures als aan mij, na een plaatselijk onderzoek, gebleken geen anderen oorsprong te hebben gehad, dan de kwaadwilligheid en de afgunst van den sekretaris . . . ., waarvoor deze, door ontslag uit zijn ambt gestraft is (†).

De bevolking van Pekalongan, heeft den haar opgelegden arbeid steeds rustig en gewillig volbragt, zelfs dáár, waar die arbeid met wezenlijke bezwaren gepaard is gegaan. Er heeft geen zweem van opstand onder haar bestaan, en, voorzoover zich dit tot klaarheid laat brengen, heb ik de overtuiging, dat de kultures van suiker en indigo, zoo als zij thans worden geregeld, aan

(*) Zie vorige aflevering, pag. 491.

(†) Tusschen bedoelden sekretaris en den inspekteur Vitalis, waarnemend resident waren hooge geschillen gerezen. De eerste klaagde den laatste bij het gouvernement aan, en beweerde, dat zijne handelwijs algemeene ontevredenheid bij de bevolking had doen, ontstaan. De laatste beschuldigde den eerste van tegenwerking. Bij resolutie van 11 Mei 1834 no. 1, genomen te Doro in Pekalongan, werd de sekretaris, „onder betuiging der ernstige ontevredenheid van de regering, over zijn in dezen gehouden gedrag, honorabel uit zijne tegenwoordige betrekking ontslagen, onder toekenning van een wachtgeld van ƒ 250— 's maands."

Genoemde inspekteur beklaagde zich ook: over de tegenwerking van de kontroleurs, ten gevolge waarvan, bij resolutie van 10 Mei 1834 no. 2, een kontroleur der 1e klasse werd overgeplaatst naar Pasoeroean.

de bevolking niet ongevalliger zijn, dan andere verpligtingen, aan welke de ingezetenen van alle landen zich, in het algemeen belang, moeten onderwerpen.

Onder de klagten, door de regenten voorgebragt, behoorde ook die, van eene onwettige fnuiking van hun gezag, door het geven van regtstreeksche bevelen door den resident aan de distriktshoofden. Deze inbreuk op de bestaande hierarchie van het binnenlandsche bestuur, even schadelijk voor de belangen van het gouvernement als onaangenaam voor de regenten, is thans hersteld.

De residentie Pekalongan moet met vastheid en gestrengheid, maar tevens met voorzigtigheid en zaakkennis worden bestuurd; want het zou even bedenkelijk zijn, om de verkeerdheden van allerlei aard, die aldaar in het binnenlandsch bestuur zijn ingeslopen (*), ongehinderd haar gang te laten gaan, als om die,

---

(*) De vermelding van een paar voorbeelden, van deze *verkeerdheden van allerlei aard*, moge voldoende zijn.

1o. Uit eene missive van den inspekteur Vitalis, dd. 2 Februarij 1834 no. 9, was gebleken, dat het krachtens resolutie van 28 Oktober 1829 no. 24, in de residentie Pekalongan provisioneel daargestelde koelie-etablissement, wel verre van aan het doel der instelling te beantwoorden, integendeel tot velerlei misbruiken aanleiding gaf. De koelie's waren veelal aan de inlandsche hoofden en anderen dienstbaar, in stede van uitsluitend voor de gouvernements transporten, het onderhoud der bruggen en wegen, en andere zoogenaamde gouvernements heerediensten te worden gebruikt. Deze diensten, vooral het werk aan bruggen en wegen, werden daardoor verzuimd. Zij kwamen alsdan ten laste van dat gedeelte der bevolking, hetwelk, voor vrijstelling daarvan en tot instandhouding van het koelie-etablissement, eene belasting van 50 cent tot drie gulden per hoofd opbragt. Wijders was men, om te kunnen voldoen aan de bepaling van het reglement voor het koelie-etablissement, die voorschreef dat aan elken koelie het rentvrij genot van een halve jonk (twee bouws) sawaveld moest worden toegekend, dikwerf verpligt geweest om, bij den achterlijken staat der rijstkultuur in de residentie Pekalongan, aan andere ingezetenen hunne sawavelden te ontnemen! — Dientengevolge werd, bij resolutie van 10 Maart 1834 no. 17, bepaald: dat bedoeld koelie-etablissement, zoo spoedig mogelijk, zou worden ingetrokken, en dat in de residentie Pekalongan, de heerediensten weder zouden komen ten laste der bevolking in het algemeen, en dat speciaal moest worden gezorgd, dat voormelde totdusver geheven belasting, werkelijk werd afgeschaft, en dat de inlandsche hoofden die niet deden voortduren. Het batig saldo van het koelie-etablissement, begroot op *f* 2000 à *f* 3000 koper, moest worden besteed tot inkoop van buffels, ten behoeve der suikerplantende bevolking der residentie Pekalongan.

2o. Bij art. 2 der resolutie van 27 Maart 1834 no. 6, werd aan den inspekteur Vitalis te kennen gegeven: »Dat, volgens bij de regering ingekomen berigten (inspektie-rapport van den direkteur der kultures), de ongunstige stand der kultures in de residentie Pekalongan, gedeeltelijk moet worden toegeschreven, aan het aldaar bestaande gebruik, dat de inlandsche hoofden, de chineesche en europeesche ingezetenen, en zelfs gouvernements ambtenaren, met de dessa's kontrakten sluiten om, tegen betaling der verschuldigde landrenten, aan hen te leveren de helft van het produkt harer sawavelden, dan wel dagelijks aan hen te verstrekken de helft der dessavolkeren, tot verrigting van deze of gene werkzaamheden, of ook, om tegen betaling der landrenten, zekere bepaalde diensten te presteren. Dat het der regering wenschelijk is voorgekomen, dat naauwkeurig worde onderzocht, wat hiervan is; mitsgaders inhoever de dessa's, met welke zulke kontrakten gesloten zijn, daarmede kunnen geacht worden bezwaard te zijn, in verhouding tot het gedeelte van den oogst, hetwelk noodig zou geweest zijn,

met een forsche hand en zonder aanzien van persoon, dadelijk te willen herstellen. De resident Praetorius zal hierop worden opmerkzaam gemaakt (*).

BANJOEMAS (†).

Voor de europeesche markt bestaan hier voorshands geen andere kultures, dan die van indigo en koffij.

Indigo. Deze wordt geheel voor rekening van het gouvernement voortgezet. De fabrikatie geschiedt in zes, van landswege opgebouwde, inrigtingen, welker standplaatsen met oordeel schijnen gekozen te zijn, daar de indigo rondom dezelve welig opgroeit, en er in het algemeen geen gebrek schijnt te bestaan aan gronden voor de verwisseling. De aanplantingen beslaan eene uitgestrektheid van 2250 bouws, van welke men 80,000 pond indigo verwacht, hetwelk het zeer gunstig gemiddelde resultaat zou opleveren van 35 pond per bouw, waartoe goede zorg evenveel heeft bijgedragen, als natuurlijke vruchtbaarheid; terwijl deze uitkomst op nieuw bevestigt, dat *tarum kembang* de voorkeur verdient boven *zaad-indigo* (§).

In het verleden jaar is de produktie slechts geweest, ruim 21,000 pond.

---

om de landrente te kwijten. Dat de regering dat onderzoek aan hem inspekteur bij dezen opdraagt, en mitsdien daaromtrent van hem een rapport te gemoet ziet, waarbij ook moet worden gelet op de vraag: inhoever die verhuringen bestaanbaar zijn, met de overige, in Pekalongan daargestelde inrigtingen."

Naar aanleiding van de ten deze bekomen narigten, werden, bij kabinetsmissive van 24 Mei 1834 no. 307, alle residenten en op zich zelf staande assistent-residenten op Java, omtrent het bestaan van datzelfde kwaad in hunne gewesten, gehoord, terwijl de alstoen ontvangen antwoorden hebben geleid tot de algemeene voorschriften, vervat in de publikatie van den 6den November 1834, opgenomen in het Staatsblad van dat jaar, onder no. 52.

(*) Blijkens resolutie van 23 Januarij 1834 no. 3, was de resident van Palembang, Praetorius, benoemd tot resident van Pekalongan, met bepaling, dat de tijd van aanvaarding dier funktiën, afhankelijk zijn zou van den voortgang der, aan den inspekteur Vitalis, in Pekalongan opgedragen kommissie. Bij resolutie van 20 Augustus daaraanvolgende no. 9, werd bepaald: dat het beheer der residentie Pekalongan, met 1 Oktober van dat jaar, geheel op den benoemden resident Praetorius zou overgaan; zijnde de inspekteur Vitalis reeds vroeger aangeschreven, om de zaken in alles zoodanig voor te bereiden, dat dit geschieden kon.

(†) De gouverneur-generaal a. i. was den 16den Mei 1834 te Bator, den 18den te Bandjarnegara, 19 en 20 ter hoofdplaats Banjoemas, 22 te Tjilatjap en 24 te Mergoeloenjoe in Bagelen.

(§) Uit plaatselijk verkregen inlichtingen, bleek het den gouverneur-generaal a. i., dat in het regentschap Poerbolingo zeer gunstige resultaten verkregen waren, van, op raad van den regent, genomen proeven; dáárin bestaande, dat de voor de teelt van *tarum kembang* bestemde gronden, niet vooraf geploegd, maar alleen gezuiverd waren van kreupelhout en onkruid; zijnde bij die gelegenheid tevens gebleken, dat wel de *allang-allang*, maar niet het korte gras schadelijk was voor de indigo-velden. Bij besluit van 20 Mei 1834 no. 3 werd den direkteur der kultures een onderzoek opgedragen: inhoever voorschreven bevinding zou kunnen leiden tot algemeene voorschriften, "ter voorkoming van overtolligen en schadelijken arbeid."

De fabrieken en aanplantingen toen niet voltooid zijnde, is het moeijelijk daaruit algemeene gevolgtrekkingen af te leiden.

Men maakt thans toebereidselen, om in Banjoemas een aantal van 23 kleine of dorpsfabrieken op te rigten, waardoor het indigo-produkt tot ruim 100,000 pond 's jaars zal kunnen worden opgevoerd. Tijdens mijn aanwezen te Banjoemas, heb ik een der assistent-residenten naar Cheribon gezonden, ten einde zich naauwkeurig met de inrigting der kleine fabrieken bekend te maken; zullende de Javaan hier, zoo als elders, worden beloond naar gelang van de hoeveelheid verfstof, die hij fabriceert (*).

Datzelfde beginsel is, sedert 1o. Januarij jl., ook op de groote fabrieken, bij welke alles vroeger *tegen vrijstelling van landrenten* werd verrigt, toegepast, en zal voorzeker den Javaan aangenaam zijn, bijaldien de resultaten zoo gunstig blijven, als hierboven door mij is aangewezen. Mogt dit anders zijn, dan zal het welligt later oorbaar worden bevonden, om tot de vrijstelling van landrenten terug te keeren, daar het tot groote bezwaren kan leiden, om den Javaan als het ware verantwoordelijk te stellen voor uitkomsten, op welke hij slechts in zeer betrekkelijken zin invloed kan uitoefenen; zoo als hierboven, bij de residentie Pekalongan, met een voorbeeld is aangetoond.— Bij de dorpsfabrieken is de zaak intusschen anders geschapen dan bij de grooten. Daar is alles van kleineren omvang, en kan door het dorpsbestuur worden overzien, dat voor de aanplantingen de beste aan de dessa behoorende gronden kiezen kan. Bij de groote fabrieken, voor welke 400 à 500 bouws moeten worden beteeld, waartoe een aantal dorpen moet medewerken, hangt bijna alles af van het algemeen toezigt, en daarmede heeft degeen, die bij den uitslag het meeste belang heeft, het minst te doen (†).

Koffij. Wanneer de koffij-aanplantingen in deze residentie, op den tegenwoordigen voet worden voortgezet en verzorgd, dan mag men zich, na ver-

(*) Bij resolutie van 31 Maart 1834 no. 33, was de resident van Banjoemas gemagtigd, om voorloopig *ééne*, en daarna *zes* of *acht* kleine indigofabrieken, door de bevolking zijner residentie te doen oprigten, en die bevolking tot dat einde, zoo noodig, met een voorschot van *f* 25.— à *f* 50.— voor elke fabriek, te gemoet te komen. Bij resolutie van 13 Oktober daaraanvolgende no. 31, werd het getal dezer kleine fabrieken gebragt op *drie en twintig*, en ter tegemoetkoming van de bevolking in den opbouw, *f* 100.— koper voor elke fabriek beschikbaar gesteld. De fabrieken zouden, naar aanleiding van het overeengekomene met de regenten, verdeeld worden als volgt: 15 in de afdeeling Poerbolingo, 5 in de afdeeling Banjoemas, en 3 in de afdeeling Poerwokerto; vooralsnog zou het regentschap Bandjarnegara hiervan uitgesloten zijn. Bij art. 3 der laatstvermelde resolutie, werd den resident van Banjoemas een verlof verleend naar de residentie Cheribon, om daar in persoon de werking en inrigting der kleine indigofabrieken op te nemen. — Nog valt hier aan te teekenen, dat bij de indigo-fabrieken in Banjoemas, blijkens resolutie van 24 Junij 1834 no. 17, klopraderen werden in werking gebragt.

(†) Bij resolutie van 19 Mei 1834 no. 25, werd *f* 300.— koper beschikbaar gesteld, voor het geven van een feest aan de bevolking op de indigo-fabriek te Bandjingan; en bij besluit van 21 Augustus daaraanvolgende *f* 150.— voor een feest aan de indigoplanters van het etablissement in de afdeeling Bandjarnegara.

loop van eenigen tijd, uit Banjoemas een produkt van 30,000 pikols 's jaars beloven. In 1833 beliep de oogst ruim 4800 pikols; in dit jaar zal hij waarschijnlijk tot 8000 pikols stijgen.

Thee. Er zullen ook in deze residentie proeven met den theeheester worden genomen, ten einde te onderzoeken, waar die het weligst tiert.

Rijst. Met uitsluiting der regentschappen Poerbolingo en Bandjarnegara, die geen gebrek aan levend water hebben, levert deze residentie nog een ruim veld op voor de uitbreiding der rijstteelt. — Onderscheiden kleine sommen, voor het graven van waterleidingen toegestaan, hebben de gewenschte resultaten echter niet opgeleverd, door gebrek aan ervaring bij de plaatselijke ambtenaren in het aanleggen van waterwerken. Eene teleurstelling van dezen aard, met eene aftapping uit de rivier Parakkan, heeft mij genoopt om, na eene plaatselijke inspektie, bij besluit van 20 Mei jl. no. 1, alle verdere uitgaven voor dat werk te schorsen en een deskundig onderzoek te bevelen, waarvan de uitslag mij nog niet bekend is, maar hetwelk, naar de informatiën door mij op de plaats ingewonnen, waarschijnlijk zal kunnen leiden, tot de besproeijing met levend water van omtrent 2000 bouws vruchtbaren grond, die thans geheel droog en grootendeels onbebouwd liggen (*).

Wanneer het kanaal van Tjilatjap zal zijn voltooid, zal aan de ontginningen in deze residentie meer leven worden bijgezet, door aan de voortbrengselen van den grond een nieuwen uitweg te verschaffen.

Kanaal van Tjilatjap. Dit kanaal, bestemd om eene vereeniging daar te stellen tusschen de rivier Serayoe en de baai van Tjilatjap, heeft teleurstellingen opgeleverd, waarvan het einde nog niet schijnt daar te zijn. In 1832, zonder voorafgaande naauwkeurige opname aangelegd (†), is nader gebleken, dat de toen gekozen rigting geheel verlaten, en een nieuw kanaal aangelegd moest worden, hetwelk met de Serayoe in verbinding zou staan, nabij Kesoegian, en zich storten zou in de rivier Donan, die hare uitmonding in de baai van Tjilatjap heeft. Dit werk, geheel en al op eene naauwkeurige waterpassing berustende, zal wel, zoo men verwachten mag, aan het oogmerk voldoen; maar het gebrek aan gestadig en deskundig toezigt bij de exekutie en

(*) Na afloop van dit onderzoek, werd voor dit werk, bij resolutie van 13 Oktober 1834 no. 33, eene som van *f* 14,111.— beschikbaar gesteld.

(†) Bij resolutie van 12 September 1832 no. 3, was *f* 14,000.— koper voor dit kanaal beschikbaar gesteld, en aangeteekend: dat dit belangrijk werk toen reeds *zóó* ver gevorderd was, dat het kanaal met kleine vaartuigen kon worden bevaren, en dat de gouverneur-generaal van den Bosch het spoedig daarna persoonlijk zou inspekteren. Van den Bosch was op de plaats in de eerste helft van Oktober 1832. Bij resolutie van 26 Junij 1833 no. 46, werd goedgekeurd, dat voor het werk, in stede van *f* 14,000.—, was uitgegeven *f* 17,134.— Blijkens resolutie van 6 Julij 1833 no. 4, waren voor de voltooijing van het werk aangewezen, 200 kettinggangers (veroordeelden), met een europeeschen opziener, een inlandschen mandoor en acht oppassers. Bij resolutie van 6 December 1833 no. 9, werd autorisatie verleend, om de vroeger geopende maar destijds geheel onbruikbare gemeenschap te verlaten, en in eene nieuwe rigting een kanaal te graven, waarvoor *f* 25,670.48 koper werd beschikbaar gesteld.

het tegenvallen der gronden, die, uit zware klei bestaande, niet door afspoelingen weg te nemen en echter onderhevig zijn aan instortingen, heeft geldelijk nadeelig gewerkt. In het gebrek aan persoueel zal nu weldra kunnen worden voorzien, door de aankomst uit Nederland van een aantal ambtenaren van den waterstaat, zoodat de voltooijing van dit kanaal nu weldra zal kunnen worden te gemoet gezien (*).

Tjilatjap en Noessa Kembangan. De pakhuis-inrigting, die met het kanaal in verbinding moet worden gebragt, is thans voorloopig gevestigd te Tjilatjap, een hoogst ongezond oord, ontbloot van goed drinkwater, en waar modderbanken het afschepen der goederen bemoeijelijken. Het dorp Donan, aan de rivier van dien naam, is niet gunstiger gelegen. Indachtig aan het verlangen van zijne excellentie den kommissaris-generaal, om, in verband tot de algemeene defensie-maatregelen, het eiland Noessa Kembangan langzamerhand bevolkt te zien (†), ben ik, na den ganschen loop van het kanaal en de rivier Donan tot aan zee gevolgd te hebben, overgestoken naar Noessa Kembangan, en heb aldaar, nabij de dessa Bantjar, schuins over Tjilatjap, een plekje gronds gevonden, dat de vereenigde voordeelen van eene gezonde ligging, eene gemakkelijke landingsplaats en uitmuntend drinkwater aanbiedt. Een nader en opzettelijk onderzoek, dat thans nog wordt voortgezet, zal bepalen, of het etablissement van Tjilatjap naar Bantjar zal kunnen worden overgebragt.

Geest der Bevolking. De regenten hebben mij eenparig verzekerd, dat, zoowel zijzelven als hunne onderhoorigen, volkomen tevreden zijn, met de onttrekking dezer provincie aan het bestuur der inlandsche vorsten, en met de inrigtingen die daar thans bestaan. In bijzonderheden tredende, hebben zij betuigd: dat hunne eigene tevredenheid rustte op de opheffing der, onder het inlandsch bestuur, bestaan hebbende verpligting, om telken jare, met eenige honderde volgelingen, zes en meer maanden te gaan doorbrengen aan het Hof (§), verwijderd van huis en have, en ontbloot van genoegzame mid-

---

(*) Op de plaats zijnde, schreef de gouverneur-generaal a. i., bij art. 4 van het besluit van 22 Mei 1834 no. 3, den resident van Banjoemas aan: om met de regenten te overleggen, of niet, na den padi-oogst, een grooter getal manschappen bij het bedoelde kanaal zou kunnen worden beschikbaar gesteld, dan destijds daaraan arbeidde, opdat het werk in het toen loopende drooge saizoen werd voltooid, waartoe hij resident zijne beste pogingen moest aanwenden. — De moeijelijkheden voor de voltooijing van dit werk, bleken later te groot te zijn; het werd daarom opgegeven, en kwam eene andere verbinding van de rivier Serayoe met Tjilatjap tot stand, door het kanaal *Kali Yosso.* Zie deswege: *G. de Serière*, *Mijne loopbaan in Indië*, pag. 41—47 en pag. 159—163.

(†) In de laatste jaren heeft men, juist om krijgskundige redenen, de bevolking van Noessa Kembangan doen verhuizen naar Tjilatjap.

(§) Toen Banjoemas en de andere overgenomen vorstenlanden, nog stonden onder hunne eigen vorsten, behoorde een gedeelte van den grond aan den soesoehoenan van Soerakarta, en het andere gedeelte aan den sultan van Djokjokarta. De regenten moesten dus destijds hunne jaarlijksche hulde brengen, òf aan het hof van Solo, òf aan dat

delen, om de hieruit voortvloeijende verteringen goed te maken; — voorts op het onbelast en ongestoord genot van een toereikend inkomen; en eindelijk op de zekerheid, dat niets dan wangedrag of grove nalatigheid hen hunne ambten, die zij onder het gouvernement bijna als erfelijk beschouwen, kan doen verbeuren. — De tevredenheid der bevolking had, volgens hen, gedeeltelijk dezelfde redenen, en voorts de daarstelling van één enkele belasting (de landrente) en bepaalde verpligtingen, in de plaats van veelvuldige heffingen en willekeurige dienstvorderingen, ten grondslag (*).

Deze verzekeringen, gegeven op een toon van waarheid en opregtheid, en gepaard met eene vrijmoedige mededeeling van enkele grieven (te onbeduidend om hier vermeld te worden), doen mij gelooven, dat de rust hier duurzaam gevestigd is, en dat men zich, van de trapsgewijze ontwikkeling van deze schoone provincie, veel beloven mag.

Bagelen (†).

De teelt van indigo en koffij, de eenige produkten voor de europeesche markt die hier worden gekultiveerd, eerst onlangs ingevoerd zijnde, kunnen de resultaten nog niet met eenigen grond worden opgegeven.

Indigo. De vier groote indigo-fabrieken, welker oprigting in deze residentie was bepaald, vond ik, bij mijn aanwezen aldaar, op verre na niet voltooid. In één derzelve zou echter destijds een aanvang met het fabriceren der verfstof worden gemaakt. De aanplantingen (meestal *tarum kembang*) waren, ten deele door gebrek aan stekken, ten deele door tegenspoeden, onevenredig aan de uitgebreidheid der fabrieken, zijnde niet meer dan 316 bouws overgebleven van de 1960 die beplant waren, of volgens opgave van den resident Smissaert hadden behooren beplant te worden. In stede van de door hem beloofde hoeveelheid van 65,500 pond indigo, zal dan ook wel niet meer dan 30,000 pond, in dit jaar, uit deze residentie verkregen worden. Thans zijn de aanplantingen weder tot ruim 1000 bouws uitgebreid.

De moeijelijkheden, elders, na eenig tijdsverloop, bij de groote indigofabrieken ondervonden, hebben zich nu reeds bij die in Bagelen vertoond, hetwelk aanleiding heeft gegeven tot het bevel, om, met terzijdestelling der

---

van Djokjo, naar gelang zij stonden onder den eenen of den anderen vorst. Vergelijk, omtrent de hierbedoelde zonderlinge verbrokkeling van grondgebied, den vorigen jaargang van dit Tijdschrift, 1e deel, pag. 391, zoomede de noot, voorkomende op pag. 191 van het eerste deel dezer Bijdragen.

(*) Uit eene met den regent van Bandjarnegara gehouden konferentie, bleek het den gouverneur-generaal a. i., dat sommige tegal-velden te Bandjar-dessa, in het distrikt Singomerto zóó hoog in de belasting der landelijke inkomsten waren aangeslagen, dat die belasting in waarheid bedroeg *de helft* van hetgeen de velden, bij een middelbaar gewas, konden opbrengen. Mitsdien werd den resident van Banjoemas dadelijk, bij besluit van 20 Mei 1834 no. 2, een naauwkeurig onderzoek te dier zake opgedragen, met last daaromtrent vervolgens te dienen van berigt, konsideratiën en advies.

(†) De gouverneur-generaal a. i., was den 24sten Mei 1834 te Mergoe-loenjoe, den 27sten op de hoofdplaats Poerworedjo, en den 28sten te Magelang, hoofdplaats van de residentie Kadoe.

oorspronkelijke ontwerpen, de inrigtingen niet verder uit te breiden, dan de plaatselijke gesteldheid van elke fabriek gedoogen zal, en om, in stede daarvan, kleine indigo-velden aan te leggen bij eenige daartoe geschikte dessa's, ten einde later dorpsfabrieken aldaar op te rigten. Met een van deze wordt nu reeds een proef genomen (*). De talrijkheid der bevolking en de vruchtbaarheid van vele gronden, doen eene niet onbeduidende hoeveelheid indigo (door den direkteur der kultures geschat op 100,000 pond 's jaars), uit deze residentie te gemoet zien, wanneer het systema der kleine fabrieken behoorlijk zal in werking zijn; maar ik durf daaromtrent voorshands niets beloven.

De grondstof wordt geteeld en aan de fabrieken geleverd, *tegen vrijstelling van landrenten*, hetwelk totdusver geen bezwaren heeft opgeleverd, en der bevolking geenszins onaangenaam schijnt te zijn (†).

Koffij. Voor de koffij-teelt schijnt slechts één der afdeelingen (Ledok) bijzonder geschikt te zijn; maar deze is zeer schaars bevolkt, zoodat het niet waarschijnlijk is, dat het koffij-produkt (thans ruim 1700 pikols) met inbegrip van bosch- en pagger-koffij, hooger dan 15,000 pikols stijgen zal.

Na de overname dezer distrikten uit handen der inlandsche vorsten, werd, als maatregel van voorzigtigheid, aan de bevolking 3 cent betaald voor elken koffijboom, door haar geplant (§). De gevestigde staat van rust, heeft de regering genoopt, om deze vrij bezwarende en elders onbekende uitgaaf in te trekken, daar toch de bevolking, onder het nieuwe koffijstelsel, genoegzaam wordt beloond voor haar arbeid, door het ontvangen van den vollen marktprijs van het produkt, na aftrek der belasting. Deze maatregel, tegen welke meer dan ééne bedenking is geopperd, heeft niet slechts geen onaangenamen indruk hoegenaamd verwekt, maar heeft zelfs, volgens de plegtige verzekering der hoofden, eene tegenovergestelde uitwerking gehad, door de planters, *omtrent hun regt van eigendom op de koffijtuinen*, gerust te stellen, waaromtrent, zoo het schijnt, twijfel bestond, zoolang de betaling van 3 cent voortduurde. — Hier, zoo als elders, heeft, hoezeer dan slechts op een kleine schaal, het nieuwe koffij-stelsel de algemeene goedkeuring verworven.

(*) Zie resolutiën 27 Maart en 8 April 1834 no. 6 en 4. Aan de groote fabrieken was destijds reeds ten koste gelegd *f* 23,618.49.

(†) Bij resolutie van 5 November 1834 no. 2, werd de resident van Bagelen geautoriseerd: „om de som van *f* 25,304.—, zijnde het bedrag der vrijgestelde landrenten over 1834, van het *één derde gedeelte* der velden welke, krachtens het 3e lid der kabinetsmissive van den gouverneur-generaal, dd. 27 April 1833 no. 698, in zijne residentie met indigo zijn beplant, bij de boeken dier residentie in te nemen onder het hoofd: *Landelijke inkomsten en andere grondlasten*, en, ter verdere regularisatie, weder af te schrijven onder het hoofd: *Indigo-kultuur*." Tevens werd bepaald, dat de 8 percent kollekteloon, over gemelde som, aan de betrokken dessahoofden zou worden uitbetaald.

Krachtens besluit van 21 Junij 1834 no. 3, werd bij het in werking brengen der indigo-fabrieken te Tamba, Pesoetjen en Reboeg, in de residentie Bagelen, even als te Maron had plaats gehad, aan de bevolking een feest gegeven, en voor elk feest 300.— koper beschikbaar gesteld.

(§) Zie dit Tijdschrift, 1865, 2e deel, pag. 447, § 3.

Rijst. De vraag, of de rijstkultuur hier nog vatbaar is voor eenige voordeelige uitbreiding, staat in een naauw verband met den uitslag der hierna te melden kanalisatie, want van deze zal het afhangen, of de gronden, thans bijna het gansche jaar overstroomd, en uitmakende de groote rawa of binnenzee, geheel of gedeeltelijk gedroogd, en tot den rijstbouw gebezigd zullen kunnen worden, en tevens of het aan te leggen kanaal een voordeeliger uitweg voor het rijstgewas zal verschaffen, dan thans bestaat.

Kanaal van Bagelen. Dat kanaal zou de gansche residentie, van het oosten naar het westen, doorsnijden, zich voorts vereenigen met de Serayoe, en op deze wijze, na de voltooijing van het vroeger vermelde kanaal van Tjilatjap, eene gemakkelijke gemeenschap daarstellen, tusschen de baai van dezen naam en de oostelijke grenzen van Bagelen.

De ingenieur van den waterstaat van Thiel is nog bezig met de waterpassingen, die het indienen van een definitief rapport moeten voorafgaan, en zal deze met meer kracht kunnen doorzetten, wanneer eenige van de onlangs uit Nederland aangekomen élèves, hem tot hulp zullen kunnen worden toegevoegd. Een voornaam punt van beslissing zal altoos blijven, hoedanig het beletsel, door het gebergte Karangbollong daargesteld, zal overwonnen worden. Eene onderaardsche kanalisatie van dit gedeelte, zou zeer kostbaar worden, vermits de trechter, naar het schijnt, *zóó* hoog zou moeten worden gegraven, dat een groot aantal sluizen noodig zou zijn (*). Een breedvoerig gesprek, hierover met den ingenieur van Thiel op de plaats gehouden, doet mij voorshands overhellen tot de meening, dat het oorbaarst zal zijn, het kanaal ter weerszijden van het gebergte te doen eindigen, op het punt waar sluizen zouden beginnen noodig te worden, en om deze beide punten door een goeden weg, voorzien van behoorlijke transport-inrigtingen, aan elkander te verbinden. Men zal, op deze wijze, in de moeijelijkheid van een overscheep vervallen; maar deze komt mij minder bedenkelijk voor, dan het aanleggen en onderhouden van een aantal schutsluizen. In koloniën, waar men niet altoos over bekwame waterbouwkundigen kan beschikken, komen de eenvoudigste werken de beste voor. Ik wacht in allen gevalle eene tweeledige begrooting, namelijk met en zonder sluizen, van dit belangrijk werk.

Ook hier is gebleken, hoe onraadzaam het is, waterwerken te ondernemen, zonder deskundig onderzoek en toezigt. Eene waterleiding die de nieuwe hoofdplaats Poerworedjo (Kedong-kebo), van loopend water zou voorzien, en belangrijke resultaten voor den landbouw hebben zou, en waarvoor door de regering, in het jaar 1832, de som van *ƒ* 10,800 was toegestaan (†), is mislukt,

---

(*) Blijkens het op de plaats genomen besluit, dd. 24 Mei 1834 no. 1, werden de kosten van het geheele kanaal, van de Bogowonto tot aan de Serayoe, met inbegrip van den onderaardschen koker, voorloopig geraamd op *ƒ* 900,000.—, aannemende dat het werkvolk zou worden betaald met 12 cent daags.

(†) De gouverneur-generaal van den Bosch, had zich, door een plaatselijk onderzoek, omstreeks medio Oktober 1832, overtuigd van het groote nut van dit werk, zoowel in het belang der bevolking, als tot vermeerdering der landrenten. Men had hem zelfs opgegeven, dat de bevolking het kanaal wenschte tot stand te brengen. Bij resolutie van 12 November 1832 no. 38, werd daarom bepaald, dat zulks zou geschieden,

en zal nieuwe uitgaven vorderen, die echter niet anders dan na opname en met overleg van een deskundige zullen worden aangewend.

Geest der Bevolking. Alle sporen van opstand zijn hier verdwenen, zelfs dáár waar, nu twee jaren geleden, de rust op nieuw is gestoord geworden. De regenten hebben mij de stelligste verzekering gegeven, dat zoowel zij als de bevolking, met de plaats gehad hebbende veranderingen bevredigd zijn, nu de strekking der inrigtingen van het europeesch bestuur hun door ondervinding zijn bekend geworden. Zij hebben daarvoor nagenoeg dezelfde gronden bijgebragt, die ik in Banjoemas had vernomen, en ik meen het daarvoor te kunnen houden, dat die op waarheid steunen.

Kadoe (*).

Eene buitengewone vruchtbaarheid van den grond, een gematigd luchtgestel en een nimmer falende overvloed van levend water, maken deze residentie tot eene der meest produktieve van het geheele eiland. De landman behoeft zijn akker nimmer te laten rusten; wordende hier in de twee jaren driemaal rijst geoogst.

Koffij. De koffijboom schijnt hier al het noodige aan te treffen, om zijn groeikracht op de voordeeligste wijs te ontwikkelen. De dessa's zijn er als het ware mede opgevuld; waaraan het dan ook is toe te schrijven, dat deze residentie, in weerwil van hare in betrekkelijken zin geringe uitgestrektheid, en van de weinige geregelde tuinen die zij bezit, eene hoeveelheid van 60,000 à 70,000 pikols koffij 's jaars levert. De regtstreeksche leverancie van dat produkt aan het gouvernement, en de betaling van den marktprijs (na aftrek van twee vijfden voor belasting) in handen van den eigenlijken planter, heeft ook hier algemeen genoegen gegeven. De koffij-kultuur is hier nog vatbaar voor eenige uitbreiding; maar daarna zal men zich, mijns inziens moeten bepalen tot de noodige maatregelen, om het produkt op de tegenwoordige hoogte te houden.

---

buiten bezwaar van den lande, met uitzondering van de verstrekking van één katti rijst daags, aan elken te bezigen werkman, tot welk einde de noodig geoordeelde som van *f* 10,800.— werd beschikbaar gesteld. Blijkens resolutie van 14 September 1833 no. 13 was dit kanaal voltooid, en bestond toen de meeste waarschijnlijkheid, dat het al de voordeelen zou opleveren, die men zich daarvan voorstelde. De som van *f* 10,800.— voor rijst, was geheel verbruikt. Bij die resolutie werd den resident van Bagelen, voor den in deze zaak aan den dag gelegden ijver, de tevredenheid der regering betuigd. Uit den tekst blijkt thans, dat het werk toch mislukte. Wij hebben echter, uit het medegedeelde omtrent het kanaal van Tjilatjap, gezien, dat ook wel eens werken, onder deskundige leiding, mislukten.

(*) De gouverneur-generaal a. i. was 28, 29 en 30 Mei 1834 ter hoofdplaats Magelang. Den 31sten Mei en 1 en 2 Junij hield hij zich op te Salatiga, residentie Samarang, en ging van dáár naar de Vorstenlanden: 4 en 5 Junij was hij te Soerakarta, van 7 tot en met 13 te Djokjokarta, 16, 17 en 18 weder te Soerakarta, en bevond zich den 21sten Junij ter hoofdplaats Madioen. Van het verblijf in de Vorstenlanden wordt niets anders medegedeeld, dan hetgeen in den aanvang van dit rapport is vermeld.

Suiker. De suiker wordt hier, tot eene hoeveelheid van omtrent 4000 pikols, geheel buiten bemoeijenis van het gouvernement, gefabriceerd in eenige van houten cylinders voorziene, en met vee gedreven molens, waarvan Europeanen, Chinezen en Inlanders de eigenaars zijn. De gebouwen zijn van bamboe, en alles heeft het voorkomen van temporaire etablissementen. Volgens de informatiën, door mij op de plaats ingewonnen, beplanten de Javanen hier jaarlijks omtrent 300 bouws met suikerriet op spekulatie. Wanneer over den staat van het gewas kan worden geoordeeld, wordt het riet aan de suikermolenaars verkocht, gewoonlijk voor 2, 1½ of 1 cent per stoel, hetwelk voor den bouw, die gemiddeld 8000 stoelen bevat, bedraagt *f* 120. De molenaar zorgt voor het snijden en transporteren van het riet, en verschaft zich arbeiders, zonder eenige bemoeijing van het bestuur. De konsumtie van brandhout is gering, en moet dit ook zijn, want de streken waar suikerriet geplant wordt zijn niet boschrijk. De kultuur heeft plaats op drooge- of tegal-velden, die van tijd tot tijd bemesting vorderen, waartoe de in deze residentie uitgebreide teelt van *katjang-tana*, de oliekoeken levert.

Op dit oogenblik zou het, mijns erachtens, onraadzaam zijn, de suikerkultuur hier door tusschenkomst of voor rekening van het gouvernement uit te breiden, omdat aan deze residentie de last is opgelegd, om dagelijks een aanzienlijk getal arbeiders, tegen een gering loon, te leveren voor de vestingwerken in de nabijheid van Salatiga, hetwelk nog gedurende vele jaren zal moeten voortduren. Maar ik heb echter, met de regenten over de mogelijkheid eener zoodanige uitbreiding, behoudens de opheffing van dien last, gesproken (*). Zij dachten daarover niet gunstig, op grond dat de algemeene beginselen voor de suikerkultuur vastgesteld, aan den planter een loon toekennen, onevenredig aan hetgeen hij hier gewoon is, zich door vrijwillige overeenkomsten te verschaffen. De landrente der tegal-velden is hier gemiddeld *f* 12 per bouw. Door het beplanten van één bouw met suikerriet, betalen zij nu de landrenten van 10 bouws; terwijl de grondslag, bij het gouvernement aangenomen, (zie Staatsblad no. 22 van dit jaar) is: dat het beplanten van één bouw met suikerriet, voor niet meer dan 5 bouws vrijstelling van landrenten verschaft. Ook dáár, waar niet tegen vrijstelling van landrenten, maar tegen eene vastgestelde betaling in geld, suikerriet voor het gouvernement wordt geteeld, schiet die betaling te kort, bij hetgeen de planter in Kadoe geniet. De hoogste betaling bij de gouvernements-kultures is thans, die van *f* 300, *f* 224 en *f* 150, welke in de residentie Soerabaya voor een jonk eerste, tweede en derde soort suikerriet wordt betaald; dit is gemiddeld *f* 225 per jonk, of *f* 56.25 per bouw; terwijl, zooals gezegd, de planter in Kadoe thans *f* 120 per bouw ontvangt.

De vraag, of deze of gene betaling, voor eene gegevene uitgestrektheid grond, met suikerriet beplant, al of niet voldoende is, moet, mijns inziens, in verband worden beschouwd met de gewone voordeelen der rijstkultuur; eene beschouwing, die van zelve leidt tot de overtuiging, dat eene gelijkvormige voet van betaling over het gansche eiland, ondoenlijk en onredelijk zou zijn. In de residentie Kadoe, schijnt een naauw verband te bestaan, tusschen

*) Vergelijk art. 4 der resolutie van 27 Maart 1834 no. 6.

den prijs, die voor het suikerriet bedongen wordt, (ƒ 120 per bouw,) en de voordeelen der rijstkultuur, want deze schat de regent van Magelang, bij de bestaande prijzen, op ƒ 80 per oogst, hetwelk in twee jaren is ƒ 240, of 's jaars ƒ 120, dat is juist zooveel als gemiddeld voor het suikerriet wordt betaald.

Indigo. Zoo de vruchtbaarheid van den grond, aan den eenen kant, goede resultaten van de indigo-teelt alhier moet doen verwachten, schijnt aan den anderen kant, de ondervinding, in de Preanger-regentschappen verkregen, de vrees te wettigen, dat ook in Kadoe de temperatuur min gunstig voor die plant zou zijn. Dit zal, door proeven op kleine schaal, kunnen worden tot klaarheid gebragt, zoodra deze residentie van het leveren van werkvolk voor de verdedigingswerken zal kunnen worden ontheven.

Rijst. De rijstkultuur is nog vatbaar voor verbetering, zoowel in de omstreken der hoofdplaats Magelang, als in het distrikt Lempoeyang. Voor het werk, tot het eerstgemeld einde gevorderd, is door den resident eene begrooting van ruim ƒ 16,000.— opgemaakt; doch ik acht mij bezwaard, om tot de aanwending dezer som autorisatie te verleenen, vóór dat een deskundige opname de uitvoerlijkheid van het werk, en de vermoedelijke resultaten, met zekerheid zal hebben doen kennen.

Tabak. De tabak, die hier door de Javanen in groote hoeveelheid wordt geteeld, is nog altoos de zoogenaamde chineesche tabak, en de pogingen des bestuurs, om het zaad van den havanna- en maryland-tabak meer algemeen te verspreiden, zijn vruchteloos geweest, bewerende de hoofden, dat eerstgemelde soort voordeeliger resultaten oplevert. Men gaat intusschen voort, met het nemen van proeven op kleine schaal.

Geest der Bevolking. Het is mij niet voorgekomen, dat hier eenige bekende oorzaken bestaan, die nadeelig op den volksgeest zouden kunnen werken. De welvaart en de binnenlandsche handel nemen zigtbaar toe, waartoe het nieuwe koffij-stelsel niet weinig bijdraagt, ten gevolge waarvan, in het verleden jaar, eene som van ruim ƒ 700,000. — onmiddellijk aan de koffij-planters dezer residentie is betaald; terwijl die betaling in dit jaar waarschijnlijk tot ruim ƒ 800,000. — zal stijgen.

Madioen (*).

Deze residentie wordt, voor het grootste gedeelte, aan de kultures voor de europeesche markt dienstbaar gemaakt, tegen vrijstelling van landrenten.

Suiker. De geheel voor rekening van het gouvernement opgerigte vijf groote suikerfabrieken, vond ik grootendeels voltooid, en vermeen dat er weinig te-

(*) De gouverneur-generaal a. i. was 21 en 22 Junij 1834 ter hoofdplaats Madioen 23 te Ponorogo, 24 te Sawoe, en bevond zich den 25sten te Ngrowo, in de residentie Kediri.

leurstelling te vreezen is in des residents verwachting, om daarin, van den oogst van dit jaar nog 18,000 à 20,000 pikols te zullen kunnen fabriceren, van de 1664 bouws, die ter vermaling geschikt zullen zijn.

De korte tijd waarin, en de wijze waarop deze fabrieken (alle van waterwerken en ijzeren cylinders voorzien) zijn opgerigt door ambtenaren, vroeger geheel onbekend met de suikerkultuur en wat daartoe betrekking heeft, zijn zoo vele bewijzen, wat inspanning en goede wil vermogen, maar het zal later moeten blijken, of men, met betrekking tot de keus der gronden en de gelegenheid tot periodieke verwisselingen, geen misslagen begaan heeft, die een gedeelte der aan deze etablissementen ten koste gelegde uitgaven zullen doen verloren gaan. De overijling, waarmede de toenmalige kommissaris-inspekteur der nieuwe residentiën de landrente hier heeft afgeschaft, had eene soortgelijke overijling ten gevolge in de daarstelling der inrigtingen, welke de derving dier inkomsten moest vergoeden.

Het zesde der aanvankelijk geprojekteerde etablissementen (dat te Banggit zal waarschijnlijk moeten verlaten worden, uithoofde van gebrek aan water, en ongeschiktheid der gronden voor de suikerteelt.

Over het algemeen, liet zich de staat van het suikerriet goed aanzien, toen ik mij in Madioen bevond, en de resident was dagelijks bezig om de misslagen, waarin men bij gebrek aan ervaring vervallen was, te verhelpen.

De bestaande fabrieken zijn ingerigt, om daarin 40,000 pikols 's jaars te fabriceren; maar men zal de voor deze hoeveelheid suiker gevorderde aanplantingen nog niet tot die hoogte brengen, dan nadat de ondervinding zal hebben doen zien, inhoever de krachten der bevolking zulks gedoogen.

Totdusver, naar de berigten mij door de regenten gegeven, is bijna aanhoudend *nominaal een derde* van de werkbare mannen ten arbeid geroepen geweest; doch zij meenden dat in wezenlijkheid over niet meer dan *een vierde* was beschikt, omdat de regeling van den arbeid steunde op de opgaven der dorpshoofden, welke het getal huisgezinnen altoos te laag opgeven. Deze opgaven bevestigen de noodzakelijkheid, om ten deze met voorzigtigheid te werk te gaan, ter vermijding van overspanning (*).

Hoedanig het hier met de konsumtie van brandhout gelegen is, zal eerst nader moeten blijken.

Indigo. Wat hierboven omtrent de suikerteelt is opgemerkt, is ook in vele opzigten op die van den indigo toepasselijk.

De hier opgerigte twee groote indigo-fabrieken, tezamen bevattende ne-

(*) Vergelijk het hiermedegedeelde, met het voorkomende bij § 4, bladz. 440 van de vorige aflevering. Wijders valt nog op te merken, dat bij resolutie van 5 Februarij 1834 no. 9, de resident van Madioen was gemagtigd, om de trekdieren, benoodigd voor het transport van het suikerriet uit de velden naar de fabrieken, voor rekening van den lande in te koopen; en de daardoor veroorzaakte uitgaaf te bestrijden uit de, bij resolutie van 3 Februarij 1833 no. 4, voor het snijden en vervoeren van het suikerriet gevalideerde 50 cent per pikol suiker; terwijl het dan nog overschietende van het fonds dier 50 cent, als tegemoetkoming zou worden verdeeld, onder dat gedeelte der bevolking, aan hetwelk de verstrekking van pedatti's was opgelegd.

gen stellen bakken, voor welke ruim 1400 bouws met indigo moeten worden beplant, zijn gelegen te midden van vruchtbare gronden, doch dit neemt niet weg, dat de transporten der grondstof naar de fabrieken, welligt bij ondervinding zullen blijken groote bezwaren op te leveren, die alsdan, door kleine hulp-inrigtingen of andere middelen, zullen moeten worden opgeheven. De velden zijn totdusver geheel, of althans grootendeels, met *zaad-indigo* beplant doch men beijvert zich om die door *tarum-kembang* te doen vervangen. Daardoor zullen, zoo men hoopt, gedeeltelijk ophouden de teleurstellingen, welke de teelt van *zaad-indigo* bijna overal, en ook hier oplevert, en waaraan het is toe te schrijven, dat de raming van 50,000 pond indigo, door den resident bij den aanvang van dit jaar ingezonden, zich ter naauwernood voor de helft zal verwezenlijken, hetwelk, niet meer zijnde dan ruim 16 pond per bouw, als eene zeer geringe produktie moet worden aangemerkt, voor een zoo vruchtbaren grond als die van Madioen.

Koffij. Thans reeds, levert de residentie Madioen bijna 4,500 pikols koffij op, en dit zal langzamerhand tot omtrent 15,000 à 20,000 pikols kunnen stijgen.

De trapsgewijze aanwas der bevolking, waarop, bij het behoud der rust en de instandhouding der vakcine, alle uitzigt bestaat, zal, zoo als van zelf spreekt, invloed hebben op deze resultaten; doch het zou voorbarig zijn, hierop nu reeds berekeningen te bouwen.

De geldelijke resultaten van het hier ingevoerde stelsel van administratie kunnen, voor het loopende jaar, geacht worden nagenoeg te zullen zijn, als volgt, de produkten berekend naar de vastgestelde begrootingsprijzen.

Baten.

4,500 pikols koffij, à *f* 33.—	*f* 148,500.—
25,000 pond indigo, à *f* 2.50	„ 62,500.—
18,000 pikols suiker, à *f* 14.—	„ 252,000.—
Totaal baten.	*f* 463,000.—

Lasten.

Koffij-kultuur.	Vrijstelling van landrenten. . . .		*f* 105,182.—
	Inkoop		„ 33,750.—
	Kosten van allerlei aard, daaronder begrepen transport tot Grissee . .		„ 10,060.—
			f 148,992.—
Indigo-kultuur.	Vrijstelling van landrenten.	*f* 38,257.—	
	Fabrikatie	„ 11,152.—	
	Diverse onkosten . .	„ 6,280.—	
			„ 55,689.—
	Transportere		*f* 204,681.—

		Totaal baten	*f* 463,000.—
		Transport *f* 204,681.—	
Suiker-kultuur. Vrijstelling van landrenten	*f* 60,598.—		
Fabrikatie	„ 47,556.—		
Administratie	„ 22,980.—		
Personeel	„ 4,500.—		
Diverse onkosten met inbegrip van transport . .	„ 19,640.—		
	=	*f* 155,274.—	
		Totaal lasten. —	„ 359,955.—
		Batig slot. —	*f* 103,045.—

Deze resultaten zullen in den vervolge veel gunstiger kunnen worden, door de vermeerdering van produktie, hierboven aangetoond, vermits de lasten niet in dezelfde evenredigheid aangroeijen als de baten. Hierbij moet echter niet uit het oog worden verloren, dat reeds over 1832 en 1833 gelijke remissiën van landrenten zijn verleend, die vertegenwoordigd worden door de opgebouwde fabrieken en de aangelegde koffijtuinen, als zijnde in die jaren geen of slechts weinig produkten ingezameld.

Geest der Bevolking.. De regenten hebben mij de stelligste verzekeringen gegeven van hun trouw, en van de tevredenheid van alle standen met de tegenwoordige orde van zaken. Even als in Bagelen en Banjoemas, heb ik mij ook hier niet met deze betuigingen vergenoegd, maar heb redenen van wetenschap gevraagd, en die zijn mij door allen met eene eenstemmigheid gegeven die, vermits zij onmogelijk het gevolg van afspraak kon zijn, mij is voorgekomen eene bijzondere waarde te hebben. Ik zal deze redenen van wetenschap hier niet herhalen, als hebbende die reeds onder Banjoemas opgegeven, hier alleen, als een nieuw bewijs van de openhartige stemming der regenten, nog bijvoegende: dat die van Maöspatti van de algemeene tevredenheid eenige mindere hoofden uitzonderde, die zich in hunne vroegere willekeurige handelingen gefnuikt voelden, zonder daarvoor, even als de regenten, eene kompensatie te hebben ontvangen, in een ruim geldelijk inkomen en in het opheffen van lastige verpligtingen.

De resident van Madioen meende, op grond zijner ondervinding, een onbepaald vertrouwen op de regenten te kunnen stellen; daarvan alleen uitzonderende den hierboven vermelden regent van Maöspatti, die, als eigen broeder van Sentot en als gehuwd met de zuster van Dipo Negoro, en door zijne gehechtheid aan die beide personen, zijns bedunkens, altijd genegen zou worden bevonden, om hen te begunstigen, zoo zich daartoe de gelegenheid aanbood. — De overtuiging, dat eene rondborstige explikatie in zulke gevallen nimmer nadeelig, en soms van goede uitwerking zijn kan, heeft mij genoopt, den regent van Maöspatti over zijne betrekkingen te spreken, en hem te vermanen om niet, als zijn broeder, door een misdadig of verdacht gedrag, zijn eigen ongeluk te berokkenen. In eene hevige gemoedsaandoening, betuigde hij toen: den meester getrouw te zullen blijven, wiens brood hij thans eet.

KEDIRI (*).

In deze residentie is, naar hetzelfde beginsel als in Madioen, het grootst gedeelte der bevolking dienstbaar gemaakt aan de kultures, tegen vrijstelling van landrenten.

Suiker. De uitgestrektheid land, hier met suikerriet beplant, is bijna 600 bouws. De planter levert het riet aan Chinezen, die hier en daar eenvoudige chineesche buffelmolens, in bamboezen gebouwen geplaatst, hebben opgerigt, en zich verbonden hebben de suiker te bereiden en aan het gouvernement te leveren voor *f* 10.— de pikol, in afbetaling van het te verstrekken riet, en het overige tegen *f* 12.— de pikol.

In het verleden jaar zijn, op deze wijze, ruim 3,700 pikols suiker aan het gouvernement geleverd, en in dit jaar zal de leverancie vermoedelijk 7,000 pikols bedragen, hetwelk 1000 pikols minder is, dan waarop aanvankelijk was gerekend, veroorzaakt, zoowel door misgewas in het distrikt Kertosono, als door het inkrimpen der aanplantingen, op grond van de bevinding dat zij, op dat punt, de kracht van de bevolking tebovengingen.

De voor de suikerkultuur gekozen gronden, schijnen daartoe allezins geschikt te zijn, en de werkzaamheden, als in de nabijheid der dessa's plaats hebbende, schijnen voor de bevolking niet bezwarende (†). De produktie zal, door gebrek aan handen, vooreerst niet boven de 8000 pikols 's jaars kunnen stijgen.

Het is mij niet gebleken, hoe groot de konsumtie van brandhout hier is, vermits de fabrikanten zich, buiten bemoeijenis van het gouvernement, daarvan voorzien, hetwelk hun niet moeijelijk zal vallen, als zijnde van uitgestrekte bosschen omringd.

Indigo. In de hier bestaande vijf groote indigo-fabrieken, wordt deze verfstof onder de leiding van 's gouvernements ambtenaren bereid (§), uit het

---

(*) De gouverneur-generaal a. i. was 25 en 26 Junij 1834 te Ngrowo, 28 ter hoofdplaats Kediri; hij bevond zich den 30sten ter hoofdplaats Soerabaya, en den 1sten Julij op de hoofdplaats Pasoeroean.

(†) Bij art. 3 der resolutie van 27 Maart 1834 no. 6, was den resident van Kediri opgemerkt: »dat, ten gevolge van het oprigten van twee en meer kleine suikermolens, bij elkander op dezelfde plaats, de suikertuinen in zijne residentie soms twee en drie palen van de molens verwijderd zijnde, het, ter vermindering van het transport, raadzaam is, de molens zoodanig te verdeelen, dat die, zoo mogelijk, binnen één paal afstands van de velden gelegen zijn; en dat het voorts, ter besparing van brandhout, en van de aan het kappen en transporteren daarvan verbonden bezwaren, noodzakelijk zal zijn, om de thans bij de bedoelde suikermolens in gebruik zijnde chineesche fornuizen, door trekfornuizen te doen vervangen; met aanbeveling op den resident voornoemd, om tot bereiking van dit een en ander, van zijne zijde niets onbeproefd te laten."

(§) Op grond van de moeijelijkheid, welke in de residentie Kediri bestond, om lieden in de dessa's te vinden, die, tegen vrijstelling van alle andere werkzaamheden bij de kultures, de betrekking van fabrikant bij de kleine indigo-fabrieken dier residentie op zich wilden nemen; was de resident van Kediri, bij resolutie van 11 Mei 1834 no. 6, gemagtigd: »tot het in dienst nemen van een fabrikant, bij elk der dertien in zijne residentie opgerigt wordende kleine indigo-fabrieken, en zulks tegen eene be-

produkt van ruim 1800 bouws, die grootendeels met *zaad-indigo* zijn of worden beplant, totdat deze door *tarum-kembang* zal kunnen worden vervangen, hetwelk in het volgend jaar zal kunnen plaats hebben.

De wisselvalligheden van den *zaad-indigo*, hebben zich ook hier in ruimere mate doen ondervinden, daar men thans in twijfel trekt, of van de 72,000 pond indigo, die men bij den aanvang van het jaar uit 15 stellen bakken hoopte te zullen leveren, wel 20,000 pond zullen worden verkregen. De eerste begrooting was dan ook trouwens veel te ruim genomen, daar zij steunde op een produkt van 40 pond verfstof per bouw, dat nog nergens gemiddeld verkregen is geworden. Naar de elders verkregen resultaten, had men zich hier met eene begrooting van 50,000 pond behooren te vergenoegen. De gronden (waaronder veel hooge, die niet met levend water besproeid kunnen worden) geven nu reeds blijken van uitputting, en het wordt hier en daar twijfelachtig, of de noodige verwisselingen wel, in de nabijheid der fabrieken, zullen kunnen plaats hebben. Bij eene kontrarie-bevinding, zullen ook hier, door het verlaten of verkleinen dier inrigtingen, verliezen worden geleden; doch men zal daartoe niet dan bij volstrekte noodzakelijkheid overgaan. Zóo het uitvoerlijk wordt bevonden, om deze residentie van meer levend water voor den rijstbouw te voorzien (waarover straks nader), dan zal daardoor ook de indigo-kultuur in gunstiger omstandigheden worden geplaatst; daar de grond, overal waar hij besproeid kan worden, vruchtbaar schijnt.

In het verleden jaar waren de fabrieken niet voltooid, toen de indigo moest verwerkt worden, zoodat van den ganschen aanplant van het saizoen niet meer verkregen is dan de onbeduidende hoeveelheid van ruim 900 pond verfstof (*).

Koffij. Eene levering van ruim 3300 pikols koffij, in het verleden jaar uit Kediri ontvangen, mag in dit jaar ter naauwernood worden verwacht; doch de gedane aanplantingen doen voortaan eene jaarlijksche vermeerdering te gemoet zien, die tot 10,000 of 15,000 pikols zal kunnen stijgen.

In het nu loopende jaar, zal het in deze residentie ingevoerde stelsel, nagenoeg de volgende financiëele resultaten hebben, de produkten berekenende naar de vastgestelde begrootings-prijzen.

Lasten.

Koffij-kultuur.	Vrijstelling van landrenten	*f*	80,396.—
	Inkoop	»	27,000.—
	Kosten van allerlei aard, daaronder begrepen transport tot Soerabaya	»	15,254.—
	Transportere	*f*	122,650.—

zoldiging van *f* 10.15 's maands, in te gaan met den dag waarop zij, ten einde zich met de wijze van fabrikatie van indigo bekend te maken, bij een der groote fabrieken zullen worden geplaatst."

(*) Bij besluit van 4 September 1834 no. 11, werd goedgekeurd, dat de resident van Kediri had beschikt over eene som van *f* 470.— kopergeld, tot het geven van sedekah's aan de indigo-planters van de, in zijne residentie gelegen etablissementen Pasantren, Semen, Grobogan en Genting.

		Transport	*f* 122.650.—
Indigo-kultuur.	Vrijstelling van landrenten . . .	*f* 79,771.—	
	Fabrikatie.	„ 26,576.—	
	Diverse onkosten	„ 4,700.—	
			„ 111,047.—
Suiker-kultuur.	Vrijstelling van landrenten. . .	*f* 16,039.—	
	Fabrikatie, enz.	„ 45,600.—	
	Personeel	„ 3,500.—	
			„ 65,139.—
		Totaal lasten	*f* 298,836.—

Baten.

3,000 pikols koffij, à *f* 33.—.	*f* 99,000.—	
20,000 pond indigo, à „ 2.50.	„ 50,000.—	
7,000 pikols suiker, à „ 14.—.	„ 98,000.—	
		„ 247,000.—
	Nadeelig slot	*f* 51,836.—

Deze resultaten kunnen echter niet als blijvende maatstaf van beoordeeling worden beschouwd, daar de produktie van indigo, en vooral van koffij, nog veel toenemen zal (*), waardoor de baten aanzienlijk zullen toenemen, zonder dat de lasten in dezelfde evenredigheid zullen aangroeijen.

Rijst. De toestand der rijstkultuur zou hier beduidend kunnen worden verbeterd (†), zoo het uitvoerlijk werd bevonden, om de velden van meer

(*) Bij resolutie van 20 Augustus 1834 no. 1, werd de resident van Kediri gemagtigd: »om den aankap van houtwerken in het distrikt Sringat te doen staken, en de bevolking van dat distrikt, sterk 420 huisgezinnen, reeds met dit jaar in de koffijkultuur te doen deelen, onder verpligting op dezelve, om in drie jaren 600 boomen in geregelde tuinen, dan wel 900 boomen in bosschen aan te planten en te onderhouden."

Bij resolutie van den 25sten derzelfde maand no. 15, werd dezelfde resident gemagtigd: »om, naar gelang van omstandigheden, de bevolking zijner residentie, welke verpligt is tot den aanplant, in de aanstaande westmoesson, van nog 200 koffijboomen per huisgezin in geregelde tuinen, van dien aanplant, geheel of gedeeltelijk, tot het volgend jaar te ontheffen, en zulks ten einde meer handen beschikbaar worden, tot het in behoorlijken staat brengen der reeds aangelegde tuinen."

(†) Bij missive van 31 Oktober 1833 no. 78, berigtte de resident van Kediri, naar aanleiding van de kabinetsmissive van 18 te voren no. 416, omtrent den toenmaligen staat van het rijstgewas in zijne residentie, met kennisgeving dat door hem, ingevolge, de bij gemelde kabinetsmissive verleende autorisatie, 1000 hamatten zaai-padi van Soerabaya waren aangevraagd; met voorstel om daarvan, bij den aanstaanden zaaitijd, verstrekkingen te doen aan diegenen welke, volgens rapport der regenten en distriktshoofden, werkelijk gebrek aan *bibiet* (zaad) hadden. Dat rapport geraakte in het ongereede en werd eerst later weder opgespoord; als wanneer de resident van Kediri, bij kabinetsmissive van 17 Februarij 1834 no. 125, werd aangeschreven, om te dienen van berigt: of er sedert groote veranderingen in den stand der zaak hadden plaats gehad, en of de door hem gedane voorstellen nu geen wijziging behoefden. De resident antwoordde, bij missive van 4 Maart daaraanvolgende no. 16, dat reeds van Soerabaya waren ontvangen, 790 hamatten zaai-padi, waarvan verstrekt waren: 328 in het regentschap Kediri, 188 in het regentschap Brebek en 274 in de regentschappen Ngrowo en Trengalek, en dat de nog te ontvangen 210 hamatten, naar laatstgenoemde twee regentschappen zouden worden gezonden; wordende wijders door hem opgegeven, dat geen schaarschheid aan

levend water te voorzien. Het water is hier schaars, en de ligte zandachtige grond vereischt veel vocht. De afdamming der groote en snelstroomende rivieren Brantas en Kediri, waardoor het ontbrekende water zou moeten worden verkregen, behoort echter tot de werken, die, zonder een voorafgaand deskundig onderzoek, en zonder een bekwame leiding, niet moeten worden ondernomen. Reeds is de resident van Pasoeroean (in welke residentie de Brantas zou moeten worden opgedamd, om door Blitar naar Kediri geleid te worden), door mij aangeschreven, om door een zijner bekwaamste inlandsche hoofden, de uitvoerlijkheid der onderneming voorloopig te doen onderzoeken (*), en zoodra de uit Nederland onlangs aangekomen ambtenaren van den waterstaat, daartoe beschikbaar en bekwaam zijn, zal deze voorloopige opname door eene meer naauwkeurige en wetenschappelijke worden gevolgd.

Geest der Bevolking. In het jaar 1833 bestond bij den toenmaligen resident de vrees voor eene opschudding; maar de ondervinding en een persoonlijk onderzoek, door mij bewerkstelligd, leveren allen grond op, om die vrees als geheel hersenschimmig te beschouwen. Het is mij echter gebleken, dat de kultures destijds niet overal, in overeenstemming met de hoofden, nog op eene doelmatige wijze geregeld waren, en dat er tusschen den resident en de voornaamste hoofden eene stroefheid bestond, die nadeelige uitwerkselen had, hoezeer het niet waarschijnlijk is, dat een opstand daarvan het gevolg zou zijn geweest.

Onder den tegenwoordigen resident, schijnt voor eene rustverstoring geen vrees te bestaan. De arbeid der bevolking bij de kultures is thans geregeld, naar de aanwijzingen en met overleg van de hoofden, met welke de resident op eene gepaste wijze omgaat. De bijzonderheden mij deswege medegedeeld, zijne allezins bevredigend; het werk bij de kultures wordt zonder buitengewone inspanning verrigt, en wordt door den inlander, volgens de betuiging der hoofden, boven het betalen van landrente verkozen. Overigens zijn mij hier dezelfde gemotiveerde verzekeringen van tevredenheid gegeven, als in de overige nieuwe residentiën, en ik acht die dan ook, om de reeds bijgebragte redenen, geloofwaardig.

Wanneer men trouwens de welgebouwde hoofdplaatsen der noordelijke strandregentschappen, met de havelooze kotta's van ons nieuw grondgebied, en de ruime en wel-ingerigte *dalms* van onze oude regenten, met de armoedige en veronachtzaamde woningen hunner ambtgenooten in de nieuwe residentiën vergelijkt, dan kan het geen de minste bevreemding baren, dat de laatstgemelden zich spoedig verzoend hebben met eene orde van zaken, die hun eene gelijke mate van welvaart en gelijke genoegens belooft. Onder het vorstelijk bestuur, hadden zij noch tijd noch lust om oorden te versieren, die hun

---

voedsel in zijne residentie bestond. Bij resolutie van 27 Maart 1834 no. 11, werden deze gedane en nog te doene verstrekkingen van zaai-padi goedgekeurd, en den resident opgedragen te zorgen, dat de waarde van die padi, met het einde van 1834, door de bevolking werd gerestitueerd.

(*) Dit inlandsch hoofd was de patteh van Malang, aan wien bedoeld onderzoek werd opgedragen, bij besluit van 9 Augustus 1834 no. 2.

slechts kortstondig tot woonplaats verstrekten, en de hulpbronnen waarover zij beschikken konden, werden geheel verslonden door hunne verpligting, om telken jare, in armoedige pracht, aan het Hof te verschijnen.

Elke gelegenheid wordt te baat genomen, om de thans heerschende stemming, door openbare bewijzen van belangstelling te versterken. Reeds vroeger was over gebrek aan ploegdieren geklaagd; doch de hoofden, weinig geneigdheid betoond hebbende, om voor de daartoe gevraagde voorschotten borg te staan, was de zaak buiten gevolg gebleven. Bij mijn aanwezen op de plaats, mij daaraan hebbende laten gelegen liggen, bevond ik met genoegen, dat vertrouwen en gerustheid zoo zeer waren toegenomen, dat een aantal mindere hoofden, de geëischte borgstelling zonder eenige bedenking aanbood, zoodat alsnu een aanzienlijke aankoop van hoornvee, ten behoeve van den gemeenen man in Kediri, zal plaats hebben, om in vijf jaarlijksche termijnen aan 's lands kas te worden gerestitueerd (*).

(*). Bij missive van 30 September 1833 no. 189k, betoogde de toenmalige waarnemende resident van Kediri het moeijelijke, dat destijds gelegen was in de regeling der werkzaamheden voor de kultures in die residentie, voornamelijk ten gevolge van eene vroegere onregelmatige opname van het getal werkbare mannen, en van de bestaande onzekerheid, welk gedeelte der mannelijke bevolking, als zoodanig moet worden beschouwd. Nadat het bestuur van Kediri in andere handen was overgegaan, en weinige dagen nadat de gouverneur-generaal a. i. die residentie had bezocht, werd die missive afgedaan, bij resolutie van 1 Julij 1834 no. 3, die, na de vermelding van het reeds medegedeelde, de volgende overwegingen inhoudt:

»Overwegende dat bij het onderzoek, door den gouverneur-generaal ad interim dezer dagen in loco gehouden, aan denzelven door de regenten der residentie Kediri op het stelligst is betuigd: dat de veranderingen, door den tegenwoordigen resident, in de regeling van den arbeid bij de kultures daargesteld, de vroeger bestaan hebbende bezwaren hebben opgeheven, zijnde die bezwaren hoofdzakelijk dááruit ontstaan, dat de toenmalige resident die regeling opgedragen had aan de europeesche ambtenaren, die, daarin geholpen door meestal vreemde inlandsche schrijvers, buiten overleg der regenten waren te werk gegaan, met uitzondering alleen van het regentschap Ngrowo, alwaar de zaken behoorlijk zijn behandeld geworden.

»Overwegende, dat de regenten bij die gelegenheid aan den gouverneur-generaal ad interim de eenparige verzekering hebben gegeven, dat de bevolking thans tevreden is, en het stelsel van kultures verkiest boven het opbrengen van landrenten, tot staving daarvan aanvoerende, dat de volksverhuizingen, die vroeger bestonden, thans geheel hebben opgehouden, en de mutatiën zich thans bepalen tot die, welke onder alle omstandigheden onder de inlandsche bevolking plaats hebben, en die zich zelden buiten den kring der residentie uitstrekken.

»Overwegende dat echter aan den gouverneur-generaal is gebleken, dat het in sommige gedeelten bestaande gebrek aan hoornvee, eene spoedige voorziening vordert, vermits in de dessa's, bij onderlinge maar onvermijdelijke schikking, het ploegwerk in de indigo- en suiker-tuinen opgedragen zijnde aan de weinige eigenaars van buffels, en dit ploegwerk op vele plaatsen gevorderd wordende in het saizoen, waarin ook de rijstvelden moeten worden bereid, daaruit meestal eene groote vertraging in het beplanten der rijstvelden ontstaat, die misgewassen ten gevolge heeft.

»Overwegende dat thans vele hoofden, volgens verzekeringen aan den gouverneur-generaal ad interim gegeven, zich bereid hebben verklaard, om zich als borgen te stellen voor de restitutie in vijf jaren van den prijs van het hoornvee, dat aan hunne onder-

PASOEROEAN (*).

Suiker. In deze belangrijke residentie bevinden zich geen andere, dan partikuliere suiker-etablissementen, alle ingerigt op groote schaal, met waterwerken en ijzeren cylinders, en voor welke het riet geteeld wordt door tusschenkomst van het gouvernement, dat, door middel van voorschotten, schier de geheele opbrengst dier fabrieken voor zich bedongen heeft.

De kultuur van het suikerriet schijnt hier door de omstandigheden bijzonder begunstigd te zijn. Eene uitgestrektheid van ruim 5800 bouws van 500 vierkante roeden, heeft in 1833 uitgeleverd, ruim 91,000 pikols suiker, hetwelk gemiddeld nagenoeg 16 pikols per bouw is. In het nu loopende jaar zullen de uitkomsten niet minder gunstig zijn, daar gerekend wordt dat eene uitgestrektheid van ruim 6900 bouws, 105,000 pikols suiker zal afwerpen.

Toen ik mij op de plaats bevond, waren de taksatiën reeds aangevangen, en hadden doen zien, dat vele velden in de eerste soort vielen. Vroeger

---

hoorigen mogt worden verstrekt, waardoor een der vroegere bedenkingen tegen die verstrekkingen is opgeheven."

Op grond hiervan werden bij de aangehaalde resolutie, de vroegere voorstellen buiten beschikking gehouden, en de resident van Kediri aangeschreven, om eene bepaalde voordragt te doen, tot het aankoopen van ploegvee ten behoeve der ingezetenen zijner residentie, nadat hij zou hebben opgenomen, voor welk aantal spannen buffels de hoofden zich borg wilden stellen.

Alvorens te dier zake werd beschikt, werd, bij resolutie van 21 Oktober 1834 no. 5:

"1. Naar aanleiding der in de residentie Kediri verkregen ondervinding: dat het transport der indigo-bladeren, veel spoediger en geregelder geschiedt door menschen dan door karren, de resident aldaar geautoriseerd, om de in zijne residentie aanwezige 219 stuks gouvernements koebeesten, welke alzoo voor de indigokultuur aldaar niet meer benoodigd zijn, bij publieke veiling, tegen billijke prijzen, van de hand te zetten, met aanschrijving om, bijaldien zoodanige prijzen niet mogten worden verkregen de beesten alsdan naar Soerabaya of Pasoeroean te zenden, om aldaar publiek te worden verkocht.

"2. Bepaald, dat de 227 gouvernements buffels, welke, om de bovenbedoelde reden, in de residentie Kediri almede voor de indigokultuur van geen dienst meer zijn, naar aanleiding der (hiervoren vermelde) resolutie van 1 Julij jl. no. 3, aan de bevolking zullen worden uitgedeeld, tegen eenen redelijken prijs, restituabel in vijf jaren."

Ten principale werd beschikt bij resolutie van 27 Oktober 1834 no. 17, waarbij ter dispositie van den resident van Kediri gesteld werd, eene som van ƒ 59,950.— kopergeld, voor den inkoop van 2398 buffels, boven en behalve de reeds vermelde 227, tot voorschreven doel, onder borgtogt der respektieve inlandsche hoofden, terug te betalen in vijf jaren, en wel jaarlijks een vijfde gedeelte.

Bij resolutie van 4 Maart 1835 no. 4, gewijzigd bij die van 12 Mei daaraanvolgende no. 25, werd goedgekeurd, dat door den resident van Kediri, de hiervoren bedoelde 219 gouvernements koebeesten en de daarvan gewonnen 15 kalveren, mitsgaders de 226 stuks gouvernements buffels (zijnde verminderd met één) aan de bevolking dier residentie waren afgestaan, respektievelijk voor ƒ 3650.20 en ƒ 5907.— kopergeld, betaalbaar in vijf jaren.

(*) De gouverneur-generaal a. i. was 1 Julij 1834 ter hoofdplaats Pasoeroean, 4 te Malang, 5 te Pakkies en den 8sten te Probolingo, destijds behoorende onder de residentie Bezoeki.

was de betaling hier, per grooten bouw van 1400 vierkante roeden, geregeld als volgt: 1e soort *f* 160.— 2e soort *f* 120.— en 3e soort *f* 80.— en de planter moest het riet leveren aan den molen.

Met den aanvang van dit jaar, hebben de fabrikanten (hoezeer daartoe volgens de kontrakten niet gehouden,) de betaling van een grooten bouw eerste soort verhoogd tot op *f* 200.— en hebben beloofd om het riet met eigen karren en vee naar den molen te doen brengen; koncessiën, die een zeer gunstigen indruk hebben gemaakt, vooral de laatstgemelde, want de landbouwers zijn hier uitermate gehecht aan hunne trekdieren, die zij zeer ongaarne voor het zeer vermoeijend werk der suikermolens afstaan.

Bij de taksatiën van het suikerriet (ter regeling van de betaling aan den planter,) schijnt hier vroeger niet genoegzaam het belang van laatstgemelden betracht, dan wel het riet van een zeer bedriegelijk voorkomen te zijn geweest; want het is mij gebleken dat, hoezeer in 1833 hier ruim 91,000 pikols suiker zijn geleverd, de planter slechts is betaald pro rato van 62,000 pikols, zoodat de fabrikanten het riet van 29,000 pikols suiker om niet hebben gehad (*).

De laatste der bovengemelde onderstellingen wordt eenigermate bevestigd, door de zeer geringe konsumtie van brandhout, die in 1833, toen vele fabrikanten nog met min volmaakte middelen werkten, is geweest tusschen $\frac{1}{18}$ en $\frac{1}{16}$, of gemiddeld $\frac{1}{17}$ vadem per pikol suiker: eene konsumtie zóó gering, dat zij zonder twijfel grootendeels moet toegeschreven worden, aan de vele suikersappen en de weinige waterdeelen die het riet hier bevat, zijnde het

(*) Bij missive van 12 Februarij 1834 no. 18, had de resident van Pasoeroean kennis gegeven, dat de suikerfabrikanten in zijne residentie aangenomen hadden, om per bouw suikerriet 1e soort *f* 40.— meer te betalen, dan waartoe zij verpligt waren, zoodat de planters voor zoodanigen bouw zouden ontvangen, *f* 200.— in de afdeeling Pasoeroean en *f* 220.— in de afdeeling Bangil. De direkteur der kultures betoogde, bij missive van den 28sten dier maand no. 585, dat hoezeer die meerdere betaling allezins billijk was, het nogtans doelmatiger zou geweest zijn, bijaldien pogingen waren aangewend, om de fabrikanten te bewegen het suikerriet zonder taksatie aan te nemen, doch tegen betaling van *f* 4.— voor elken pikol suiker die daarvan zou verkregen worden, vermits dan niet alleen het riet 1e soort, maar ook het overige naar billijkheid zou worden betaald. De resident verklaarde dit denkbeeld, blijkens zijne missive van 12 Maart daaraanvolgende no. 276, onuitvoerlijk, voornamelijk omdat de suikerkultuur in zijne residentie *dessa's-gewijze* was ingevoerd. De direkteur der kultures zag, dientengevolge van zijn denkbeeld, voorzooveel de residentie Pasoeroean betrof, voorloopig af; maar stelde voor, om in de residentiën Cheribon, Tagal, Pekalongan en Samarang, waar het suikerriet *door de gezamenlijke planters in gemeenschap* en in den onmiddellijken omtrek der molens werd geplant, te beproeven, de fabrikanten te bewegen om voortaan het riet aan de planters te betalen, niet volgens taksatie op stam, maar in evenredigheid van de daarvan verkregen hoeveelheid pikols suiker. Blijkens resolutie van 6 November 1834 no. 1, werd de betaling volgens taksatie in Pasoeroean gehandhaafd, tot tijd en wijle, door expiratie der bestaande kontrakten, de gelegenheid zich zou voordoen, om eene voor de bevolking meer voordeelige betaling van het riet te bedingen. Wijders werd de direkteur der kultures daarbij aangeschreven, om, ingevolge zijn voorstel, te beproeven, of de gewijzigde betaling voor de residentiën Cheribon, Tagal, Pekalongan en Samarang, kon worden tot stand gebragt.

eene bekende daadzaak, dat suikerriet van dien aard oneindig meer uitlevert, dan men op het oog zou vermoeden.

De ten deze verkregen ondervinding (zoo geheel het tegenovergestelde van hetgeen in Cheribon, Tagal, Pekalongan en Samarang bestaat,) zal bij de taksatiën voor het loopende jaar worden benuttigd.

Het is eene gelukkige omstandigheid, dat de konsumtie van brandhout hier gering is, want de prijs van *f* 3. — voor welke een vadem brandhout moet worden geleverd, is, bij den aanzienlijken afstand tusschen de bosschen en de molens (in sommige gevallen 12 palen). zeer gering.

De suikerteelt is hier voor geen verdere uitbreiding vatbaar, zijnde nu reeds een grooter gedeelte der rijstvelden daarmede bebouwd, dan volgens de door zijne excellentie den kommissaris-generaal vastgestelde beginselen had behooren te geschieden.

De regent van Bangil (die van Pasoeroean is nog te jong en onervaren, om over de zaak te kunnen oordeelen), (*) heeft mij de stellige verzekering gegeven, dat zooals de kultuur hier nu is geregeld, de inlander geen weêrzin tegen haar heeft; maar het integendeel voordeeliger vindt, zijn veld met suikerriet, dan met rijst te beplanten. Volgens hem kan, *bij een goed gewas*, en bij den prijs van *f* 3.— voor den pikol rijst, van een grooten bouw met rijst beplant, niet meer worden gemaakt dan *f* 144,—; terwijl een bouw suikerriet, die goed geslaagd en mitsdien in de eerste klasse gebragt is, thans opbrengt *f* 200.— (†). Hij betuigde dan ook geen de minste moeite meer met de suikerteelt te hebben. Naar mijne beschouwing, kan deze berekening niet gaaf worden aangenomen, vermits er daarbij op dient gelet te worden, dat de *f* 144.— het produkt zijn van *zes*, en de *f* 200.— van *tien* of *elf maanden* arbeid. Die arbeid is, wel is waar, in de laatste maanden zeer ligt, omdat het suikerriet hier zoo digt wordt geplant, dat het wieden, het ophoogen, het ploegen en alle verdere bewerkingen, die de chineesche methode vordert, hier onnoodig zijn; maar daarentegen is ook niet in komputatie gebragt het tweede gewas, dat vele velden, na den rijstoogst, nog kunnen opleveren. Daar echter de Javaan die rijst teelt, zelden van het gedeelte dat hij, ter betaling van landrenten, verkoopen moet, *f* 3.— per pikol maakt, en het eene erkende daadzaak is, dat overal meer aan landrenten betaald wordt dan in 's lands kas vloeit, kan ik zeer wel aannemen, dat de javaansche landbouwer eene kultuur kan verkiezen, die hem van de geldelijke betaling der landrente ont-

(*) De hier bedoelde, is nog de tegenwoordige regent van Pasoeroean. Hij was, ofschoon minderjarig toen zijn vader stierf, dezen opgevolgd, onder voogdijschap. Tijdens de komst van den gouverneur-generaal Baud in Pasoeroean, was hij 18 jaar oud. Hij is nu een onzer braafste regenten, en mag ook, dank zij de leiding van den later opgetreden resident Varkevisser, onder de bekwaamste geteld worden.

(†) Volgens een later, onder dagteekening van 10 September 1849, door den resident van Pasoeroean opgemaakten staat, aanwijzende de resultaten der suikerkultuur in die residentie, over de jaren 1832 tot en met 1848, was aldaar door de suikerrietplanters in 1834 genoten, gemiddeld over de geheele residentie *f* 12.26, en gemiddeld over de Bangilsche fabrieken *f* 12.27 door elken planter. — Wij vinden hierna, tegenover de berekening van den regent van Bangil, eene andere en meer juiste van den regent van Bezoeki.

slaat, al is de uitkomst van die kultuur, in het afgetrokkene beschouwd, ook niet voordeeliger dan die der rijst (*).

Koffij. De bijzondere geschiktheid der berggronden in deze residentie voor de koffij-teelt, heeft zich reeds sedert meerdere jaren, door eene aanzienlijke opbrengst getoond, voor het meerendeel herkomstig van boschtuinen, om welke te plukken, het in het gebergte nu reeds aan handen ontbreekt.

De kultuur is dan ook niet vatbaar voor verdere uitbreiding.

In 1833 bedroeg de leverancie ruim 92,000 pikols. In dit jaar wordt zij, door de gewone afwisseling van vette en magere jaren, op niet meer dan 68,000 pikols geschat. De onderscheidene jaren door een genomen, kan men het koffijprodukt van Pasoeroean in den vervolge stellen op 85,000 pikols.

Het nieuwe koffijstelsel werkt ook hier uitmuntend, en heeft algemeene tevredenheid onder de planters verspreid.

Het is hier de plaats, om van eene ongelegenheid te spreken, uit dat stelsel voortgevloeid.

De eenvoudige bergbewoners, thans veel grooter geldsommen in handen krijgende, dan ter vervulling hunner behoeften worden vereischt, en onbekend zijnde met de wijze van geldbeleg, in beschaafder maatschappijen gebruikelijk, schijnen in 1833 aanzienlijke hoeveelheden kopergeld aan de cirkulatie onttrokken, en onder hunne huizen begraven te hebben. Op de meeste plaatsen ontbreekt het aan gegevens, om daarop eenige berekeningen te bouwen; maar in deze residentie wordt dit eenigermate gemakkelijk gemaakt, door de omstandigheid, dat er naar het voornaamste koffijdistrikt (Malang) slechts één weg bestaat, op welken, volgens een oud gebruik, aangiften geschieden van al wat wordt op- en afgevoerd. Uit deze aangiften nu is gebleken, dat van de *f* 900,000.— kopergeld, in 1833 naar Malang gezonden tot betaling der koffij, tot ultimo Julij jl. niet meer dan *f* 300,000.— weder waren afgevoerd, zoodat in dit distrikt alleen uit de cirkulatie was verdwenen, eene som van *f* 600,000.—, welke in dit jaar nog aanzienlijk zal vermeerderen.

Vroeger kwam van deze som slechts een gering gedeelte in handen van den planter, het overige verdeelde zich onder de hoofden en opkoopers, die hetgeen zij wonnen spoedig weder verteerden.

Mij is geen aanwendbaar middel bekend, om den, door deze oorzaken hier en waarschijnlijk op meer andere plaatsen, gestremden geldsomloop te herstellen; men zal dit van den tijd dienen af te wachten.

Rijst. De suikerteelt, tot welke in sommige afdeelingen thans *een derde* van de bebouwde gronden wordt gebezigd, heeft, zoo als van zelf spreekt, de rijstkultuur in die evenredigheid doen verminderen, zonder dat het totdusver mogelijk is geweest, dit door het aanleggen van nieuwe sawavelden te vergoeden. De voorstellen van den resident, om den handel in rijst te belemmeren, of om voorraadschuren van landswege op te rigten, zijn niet aanneme-

(*) Bij besluit van 8 Augustus 1834 no. 3, werd de resident van Pasoeroean geautoriseerd, om te beschikken over *f* 825.— kopergeld, tot het geven van een sedekah aan de inlandsche suikerplanters.

lijk bevonden, en het is ook niet gebleken, dat de hoeveelheid rijst die thans geteeld wordt, onevenredig zou zijn aan het cijfer der bevolking. Maar zoodra men geschikte waterbouwkundigen zal disponibel hebben, zal worden onderzocht, in hoever nieuwe ontginningen, waartoe wel gelegenheid schijnt te bestaan, door waterwerken kunnen worden begunstigd.

Geest der Bevolking. Er zijn geen sporen meer zigtbaar van den oploop, die hier, in Augustus 1833, heeft plaats gehad, en vermeld is in de dezerzijdsche rapporten van 17 Augustus 1833 no. 133 B en 5 September daaraanvolgende no. 227 D (*).

Wanneer men let op den hierboven vermelden uitslag der taksatiën van de suikerrietvelden in 1833, welker onevenredigheid aan het werkelijk produkt, niet aan den landman zal zijn ontglipt; op den lageren prijs, toen voor de velden van de 1e soort betaald; op de destijds op de planters rustende en hun zoo onaangename verpligting, om het riet naar de molens te moeten brengen; op de welligt te ijverige uitbreiding der suikerteelt in een kort tijdsbestek, die de inlanders voor de opoffering van nog meer rijstvelden kan hebben doen vreezen; en eindelijk op de vooringenomenheid, die nieuwe zaken altoos bij hen ontmoeten; laat het zich verklaren, dat eenige kwaadwilligen gereeden bijval hebben gevonden, toen zij (om welke reden is nog duister), de planters van eenige distrikten aanzetteden, om naar de hoofdplaats der residentie te trekken, en vertoogen in te leveren tegen de suikerkultuur. Maar wanneer men daartegenover stelt, de gemakkelijke verstrooijing dier vergaderde menigte, zonder de hulp der militaire magt, en de volkomen herstelling der rust, die reeds gevolgd was vóór dat de hierboven gemelde en vooronderstelde grieven hebben kunnen worden opgeheven, dan komt men tot de slotsom, dat die grieven niet zwaar moeten hebben gedrukt (†). Hoe dit ook zij, daar de inrigtingen der suikerkultuur sedert, zoo als gezegd, aanmerkelijke verbeteringen, alle in het belang van den inlander, hebben ondergaan, en alle verdere uitbreiding der kultuur in Pasoeroean uitdrukkelijk is verboden geworden, meen ik geloof te kunnen hechten aan de verzekeringen, mij op de plaats gegeven, dat de bevolking thans vrede heeft met die kultuur, en dat geen verdere rustverstoringen te duchten zijn. Ik heb de meeste fabrikanten bezig gevonden, met het vervaardigen van eigen karren en het aanschaffen van eigen trek-

(*) Zie vorige aflevering pag. 466 en 467.

(†) Zonderlinge gevolgtrekking! De bevolking kwam bij duizendtallen op, om hare grieven voor te brengen. Het hoofd der militaire magt hunkerde er naar, om de wapenen te gebruiken; maar de resident was verstandig genoeg dit te beletten. Wat had een handvol Europeanen tegen die overmagt kunnen doen? Bovendien één schot, en het smeulende vuur ware vlam geworden; eene tweede Javasche oorlog ware er misschien het gevolg van geweest. Op de belofte van den resident, dat aan de grieven zou worden te gemoet gekomen, ging de menigte, gerustgesteld, huiswaarts; en *omdat* zij vertrouwde op het woord van den nederlandschen gezagvoerder, zouden de grieven niet zwaar gedrukt hebben?! — Vergelijk het oordeel van Baud over eene volks-demonstratie ter hoofdplaats Samarang in 1821, vermeld in zijne pro memorie van 1 Junij 1829. Zie dit Tijdschrift 1865, 1e deel, pag. 437 en 438.

ossen. Zij schenen doordrongen van het belang, dat er voor hen en hunne kostbare fabrieken in gelegen is, om de inlanders voor de suikerkultuur te winnen.

BEZOEKI (*).

In de tot deze residentie behoorende afdeeling Probolingo, heeft de suikerkultuur een gelijke vlugt genomen als in Pasoeroean, en zij schijnt er, in gelijke mate, door de vruchtbaarheid en geschiktheid van den grond, begunstigd te worden.

Suiker. De suikermolens, die ook hier bijzonder eigendom zijn, bestaan alle uit steenen gebouwen, voorzien van waterwerken en ijzeren cylinders. Het riet wordt geteeld door soortgelijke overeenkomsten als in Pasoeroean, en het gouvernement heeft zich, even als dáár, door voorschotten van het grootste gedeelte van het produkt verzekerd.

Bij mijne komst in deze residentie, vond ik omtrent de prijzen, door de fabrikanten aan de planters te betalen, nog de bij de kontrakten vervatte betaling in zwang, namelijk *f* 160.—, *f* 120.— en *f* 80.— per grooten bouw van 1400 vierkante roeden, voor de drie klassen van suikerrietvelden, even als die tot in het jaar 1833, in Pasoeroean had bestaan. Het kwam mij gevaarlijk voor, dat twee naast elkander gelegen en in geheel gelijke omstandigheden verkeerende residentiën, verschillende tarieven van betaling zouden hebben, vooral daar de verhooging in Pasoeroean, blijkbaar het gevolg was van den oploop in Augustus 1833, hetwelk de planters van Bezoeki tot eene gelijke poging zou hebben kunnen aansporen. Ik bragt den fabrikanten met nadruk onder het oog, wat de billijkheid, zoowel als hun welbegrepen belang, in deze meêbragt, daar toch het bestaan hunner kostbare etablissementen, van de goede gezindheid der bevolking afhangt. Allen toonden zich bereid het voorbeeld der pasoeroeansche fabrikanten te volgen, zoodat reeds in dit jaar, de verhoogde betaling van *f* 200.— per bouw van 1400 vierkante roeden, voor de velden der 1e klasse, ook hier zal worden ingevoerd.

De prijsbepalingen, in de kontrakten ingelascht, staan in naauw verband met de toenmalige waarde van de rijst. Daarin heeft sedert eene rijzing van 60 tot 80 percent plaats gehad, en in dezelfde mate is de schaal in het nadeel der suikerteelt overgeslagen. Het komt mij voor, dat overal, waar de kultures niet steunen op de hoegrootheid der landrente, en niet tegen onvoorwaardelijke vrijstelling van deze, maar tegen betaling van den werkelijken oogst (suiker of indigo) zijn ingevoerd, de Javaan dezelfde en, zoo mogelijk, eene iets hoogere belooning voor zijn arbeid dient te ontvangen, dan wanneer hij rijst had geplant. Naar deze beschouwing, zijn kontrakten voor eene reeks van jaren en met vaste prijzen minder doelmatig, en zou het wenschelijker zijn, in elke residentie, waar soortgelijke omstandigheden bestaan, de beloo-

(*) De gouverneur-generaal a. i. was den 8sten Julij 1834 te Probolingo, 10 en 11 ter hoofdplaats Bezoeki, en bevond zich den 13den te Sumanap, op het eiland Madura, destijds behoorende onder de residentie Soerabaya.

ning van den planter afhankelijk te maken van den prijs der rijst, met eenige percenten in het voordeel der gedwongen kultuur. Ik stel mij voor, dit punt nader in overweging te brengen, wanneer een onderzoek, thans op mijn last begonnen, *naar de wezenlijke opbrengst der rijstvelden in alle distrikten van dit eiland*, zal zijn afgeloopen.

Ik heb over dit onderwerp zeer in het breede gesproken met den regent van Bezoeki, een der schranderste inlandsche hoofden van dit eiland. Ziehier in substancie wat, als het ware uit zijn mond, door mij is opgeteekend:

„Van een grooten bouw, van 1400 vierkante roeden met rijst beplant, wordt thans gemaakt netto *f* 140.—; af voor landrenten *f* 40.—; blijft *f* 100.—, als de verdiensten van drie of vier menschen, voor zes maanden arbeid; waarbij dan nog gevoegd moet worden, het voordeel van een tweeden oogst, hetwelk geschat wordt op *f* 25.— à *f* 30.—, en mitsdien het totaal der verdiensten van drie of vier menschen, in negen maanden, brengt op *f* 125.— à *f* 130.—, bij een voordeeligen oogst.

„Voor een bouw suikerriet, eerste soort, is totdusver betaald *f* 160.—; af voor landrenten „*f* 35.— (*) blijft *f* 125.—, als de verdiensten van *acht* menschen in *negen* maanden, met geheele derving van het voordeel van een tweeden oogst.

„Wanneer de padi mislukt, wordt de landrente geremitteerd, en de landman kan dadelijk iets anders planten, dat na twee of drie maanden vruchten oplevert. Mislukt het suikerriet, dan geniet de planter ook wel remissie van landrente, maar hij kan niet over den grond beschikken, om een ander produkt daarop te planten. De verhooging van de suikervelden, 1e soort, tot *f* 200. — en het aanschaffen van eigen transportmiddelen door de fabrikanten, zal de suikerkultuur zeer dragelijk maken, en de bestaande bezwaren genoegzaam opheffen. De landman zal altoos de vrije beschikking over zijn grond verkiezen boven de gedwongen kultures; maar met de bovengemelde wijzigingen zal alles zich wel van lieverlede plooijen. *Het ijzer* (zeide de regent ten laatste:) *wordt niet zonder moeite bewerkt; men moet het gloeijen en smeden, vóór dat het de gedaante van een kris, of van een patjol aanneemt.*"

De resident van Bezoeki meent, dat de verhoogde betaling zich niet tot de velden der 1e klasse moet bepalen; maar dat die van de 2e klasse van *f* 120.— tot *f* 160.—, en die van de 3e klasse van *f* 80.— tot *f* 120.— moet worden verhoogd, om den planter geheel met de gedwongen kultuur te bevredigen. Ook mij komt die verhooging, bij den tegenwoordigen stand der prijzen van de rijst, wenschelijk maar, bij hetgeen reeds is gedaan, niet dringend genoeg voor, om verdere koncessiën van den kant der fabrikanten te eischen, of wel, om de verhoogde betaling te nemen voor rekening van den lande: de twee eenige alternatieven, die ten deze aan de keus van het gouvernement staan. Bij volgende overeenkomsten zal hierop worden gelet.

In 1833 heeft eene uitgestrektheid van ruim 3,300 bouws van 500 vierkante roeden, hier opgeleverd ruim 40,000 pikols suiker, of gemiddeld ruim 12

(*) De suikervelden zijn hier *f* 5.— per bouw lager aangeslagen dan de rijstvelden, ter begunstiging van de suikerkultuur.

(*Noot van den gouv. gen. a. i. Baud.*)

pikols per bouw. In dit jaar wordt ruim op die uitkomst gerekend, vermits het suikerriet, over het geheel genomen, zeer voordeelig staat.

De taksatiën zijn in het verleden jaar, ook hier in het voordeel der fabrikanten uitgevallen, hetwelk aan gelijke oorzaken als in Pasoeroean, schijnt te moeten worden toegeschreven, en ook aan de toegevendheid der ambtenaren, wanneer de fabrikanten goedvonden reklames te maken. De fabrikanten hebben dientengevolge, uit het geleverde riet 12,000 pikols suiker meer vervaardigd, dan aan de planters is betaald.

In dit jaar zal gelet worden op de nu verkregen ondervinding, dat het suikerriet hier veel meer uitlevert, dan zijn uitwendige staat zou doen vermoeden; eene bijzonderheid, die ook hier, even als in Pasoeroean, door de geringere konsumtie van brandhout, welke in 1833 heeft bedragen $\frac{1}{11}$ vadem per pikol, bevestigd wordt.

Deze geringe behoefte aan brandhout, is hier eene zeer gelukkige omstandigheid, vermits de prijs (*f* 3. — per vadem) te gering is in vergelijking van de afstanden, die in enkele gevallen tot 11 paal bedragen.

De suikerkultuur in het regentschap Probolingo, is nog vatbaar voor eenige uitbreiding, als beslaande, in sommige distrikten niet meer dan 1/10 tot 1/13 van de natte rijstvelden (*).

In het regentschap Bezoeki, wordt het invoeren der kultures bemoeijelijkt, voorzooveel betreft de afdeeling van dien naam, door de onevenredigheid die nu reeds, tusschen de sawavelden en het cijfer der bevolking bestaat (†); en in de afdeeling Panaroekan, door de buitengewone ongezondheid van het luchtgestel voor alle vreemdelingen. Een van de twee dáár opgerigte suikerfabrieken is reeds geheel verlaten, door het uitsterven van de daartoe behoorende chinesche werklieden; en de andere stond, tijdens mijn aanwezen aldaar, door dezelfde oorzaak stil. Deze omstandigheden maken dan ook aldaar, het invoeren van alle kultures, waartoe een vreemd personeel gevorderd wordt, ten eenenmale onraadzaam, en het is mij voorgekomen, dat *kleine indigo-fabrieken*, bij welke de arbeid geheel door de inheemsche en aan het klimaat gewone bevolking kan worden verrigt, de eenige inrigtingen van dien aard zijn, die in Panaroekan welligt wortel zullen kunnen vatten. Daarmede wordt, op mijn bevel, eene proef genomen, welke de regent van Bezoeki beloofd heeft, met zijn geheelen invloed te zullen ondersteunen (§).

(*) Uit de resolutie van 28 November 1834 no. 8 blijkt, dat hoezeer in de afdeeling Probolingo nog gelegenheid was tot uitbreiding der suikerkultuur, het evenwel onraadzaam was daaraan gevolg te geven, anders dan ten behoeve van reeds bestaande fabrieken: voornamelijk omdat daar geen genoeg water was, tot het aanleggen van nog meer waterwerken voor nieuwe fabrieken.

(†) Bij het te Bezoeki genomen besluit van 10 Julij 1834 no. 3, is aangeteekend, dat de afdeeling Bezoeki, volgens opgave van den regent, destijds had, ongeveer 54,000 zielen, met niet meer dan 1880 bouws sawavelden, elk van 1400 vierkante roeden.

(§) Bij het aangehaalde besluit van 10 Julij 1834 no. 8 werd bepaald: dat werd afgezien van het invoeren van eenige nieuwe kultuur in de afdeeling Bezoeki; dat geen verder gevolg behoefde te worden gegeven, aan de uitbreiding der suikerteelt in de afdeeling Panaroekan; en dat in laatstgenoemde afdeeling, zoodra mogelijk, een proef moest worden genomen, met de oprigting van drie kleine indigo-fabrieken, op den voet van die welke in Cheribon bestonden.

De residentie Bezoeki zal, bij een goed gewas en behoudens eenige meerdere uitbreiding, 50,000 à 60,000 pikols suiker 's jaars kunnen opleveren. Hoeveel indigo uit de afdeeling Panaroekan jaarlijks zal kunnen worden getrokken, is nog geheel onzeker; maar de vruchtbaarheid van den grond belooft goede uitkomsten dáár, waar de ongezondheid geen onoverkomelijk beletsel zal daarstellen.

Koffij. De aanzienlijke aanplantingen van koffijboomen in deze residentie, die nog worden voortgezet, vooral in de afdeeling Bondowosso, en de bijzondere geschiktheid van laatstgemelde voor die kultuur, beloven eene spoedige vermeerdering van het koffijprodukt, hetwelk in 1833 bedragen heeft ruim 26,000 pikols, en in dit jaar 25,000 pikols zal zijn. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de produktie langzamerhand op 45,000 à 50,000 pikols zal kunnen gebragt en gehouden worden, vooral onder het nieuwe koffijstelsel, dat ook hier onder de planters algemeen bijval heeft gevonden.

Rijst. Als maatstaf van de toenemende rijstkultuur in deze residentie, moge dienen, dat de landrenten, gedurende de laatste vier jaren, met ƒ100,000. — zijn toegenomen, waaronder voor ƒ44,000. — begrepen zijn, de heilzame gevolgen van den, in den jare 1832, in de afdeeling Panaroekan gelegden dam, een werk, door den ingenieur van den waterstaat van Thiel, met de hem eigene kunde en voortvarendheid uitgevoerd (*). Men is thans bezig, om onderscheiden nieuwe aftappingen van het door dien dam opgedreven water te maken, welke eene verdere vermeerdering van landrenten doen te gemoet zien. De afdeeling Panaroekan lokt, in weerwil van hare ongezondheid, gestadig vele rijstbouwers, omdat de arbeid des landmans er zoo rijkelijk beloond wordt en de handel met Madura steeds goede prijzen verzekert.

In de afdeeling Bondowosso bestaat uitzigt, om de rijstvelden met 700 groote bouws van 1400 vierkante roeden te vermeerderen, wanneer vijf aldaar reeds ondernomen waterleidingen zullen voltooid zijn.

Het regentschap Probolingo bevat nog vele onbewaterde gronden; maar deze zullen met 440 groote bouws verminderen, wanneer twee, mede reeds aangevangen waterleidingen, zullen zijn beëindigd. Deze laatste werken beloven eene jaarlijksche vermeerdering van ƒ13,000.— landrenten.

Geest der Bevolking. De geest der bevolking dezer residentie, die van jaar tot jaar in welvaart toeneemt, is, volgens de verzekering der regenten, goed. De regent van Bezoeki, die, uithoofde van zijne bekende en hierboven op nieuw gebleken rondborstigheid, ten deze een onbepaald geloof verdient, verklaarde mij: dat de harten wel wat warm (*pannas*, dat is *misnoegd*) waren, toen de prijzen van het suikerriet onevenredig waren geworden aan die van de rijst, en toen men het riet door den planter aan den molen wilde geleverd hebben; maar dat de harten thans koud (*dingen*, dat is *tevreden*) waren, nu de vroegere bepalingen in het belang der bevolking zijn gewijzigd of zulks staan te worden.

(*) Vergelijk het omtrent den dam van Panaroekan aangeteekende op blz. 310 en 311 van het vorige deel van dit Tijdschrift.

SOERABAYA (*).

Suiker. Voor de suikerteelt is de residentie Soerabaya zeer belangrijk. Maar ook hier hebben de oorspronkelijke inrigtingen, aanmerkelijke wijzigingen moeten ondergaan, op het stuk der prijzen en transporten, om de bevolking daarmede te bevredigen, en de herhaling voor te komen van de vrij luidruchtige vertoogen, in 1833 door een aantal landbouwers ingeleverd. Dat oogmerk is mij voorgekomen, thans op eene zoo voldoende wijze bereikt te zijn, dat ik de soerabayasche kontrakten, zooals die in dit jaar bestaan, voor de meest doelmatige houde, totdusver voor de teelt van suikerriet gesloten.

De planter ontvangt thans, voor het riet 1e soort *f* 300. —, 2e soort *f* 224. — en 3e soort *f* 150. — per jonk van 2000 vierkante roeden. Dit herleidende tot groote bouws van 1400 vierkante roeden, (de landmaat in Pasoeroean en Bezoeki) staan de betalingen in die drie residentiën, tot elkander als volgt:

	Soerabaya.	*Pasoeroean.*	*Bezoeki.*
1e soort	*f* 210.—	*f* 200.—	*f* 200.—
2e „	„ 156.—	„ 120.—	„ 120.—
3e „	„ 105.—	„ 80.—	„ 80.—

De dessa's zijn in Soerabaya thans almede van het transporteren van het riet, en voorts nog van het leveren van brandhout en werkvolk ontslagen, al hetwelk zich de fabrikanten moeten aanschaffen, zonder bemoeijenis van het bestuur.

Hoog gerezen oneenigheden tusschen de ambtenaren, waaronder verdeeldheid van gevoelen over de betrekkelijke voordeelen der vroegere en thans bestaande suikerkontrakten, eene groote rol speelde, hebben mij genoopt hier eene bijeenkomst te houden van alle de twistende partijen (†). In die bijeenkomst is de opbrengst van een jonk zeer goed rijstland, met inbegrip van een tweede gewas, (hetwelk echter in deze residentie niet op alle velden kan gewonnen worden,) en volgens een middenprijs voor de rijst in den bolster (padi) van *f* 2.50 per hamat van 200 kattis, gebleken te zijn . . *f* 162.—

De landrente van de beste sawa, is . . . . „ 60.— (§)

Blijft *f* 102.—

De waarde van het tweede gewas is . . . . „ 20.—

Komt *f* 122.—

als het produkt van negen maanden arbeid in vrije kultuur.

Het gemiddelde der drie prijzen van het suikerriet is . . . *f* 225.—

Af landrente . . . . „ 60.—

Blijft *f* 165.—

(*) De gouv. gen. a. i. was 13 en 14 Julij 1834 te Sumanap, 15 te Pamakassan en 17 te Bangkallang, op het eiland Madura; hij vertoefde van 18 tot en met 25 ter hoofdplaats Soerabaya, was den 26sten te Lamongan, en bevond zich den 27sten te Toeban, in de residentie Rembang.

(†) Die bijeenkomst werd, op den 20sten Julij 1834, te Soerabaya gehouden. De gouverneur-generaal deed daarbij tegenwoordig zijn den direkteur der kultures, den waarnemenden resident van Soerabaya, den regent, den kollekteur der landelijke inkomsten Wardenaar, en de kontroleurs Loth, Potter, Niepce, van Teijlingen en Canter Visscher. Wij komen daarop nader terug.

(§) De landrente van *f* 60— per jonk, is gelijk aan *f* 15— per bouw van 500 vierkante roeden.

voor het produkt van negen maanden arbeid bij de verpligte suikerkultuur.

Deze uitkomst stelt het boven allen twijfel, dat de suikerkultuur thans, in Soerabaya, op een voor den planter voordeeligen voet is geregeld (*). De staat der suikertuinen, die zich gunstig onderscheidt van dien der twee laatste jaren, mag hiervan wel grootendeels het gevolg zijn.

In het jaar 1833 zijn hier met suikerriet beplant geweest, ruim 4400 bouws van 500 vierkante roeden, en de leverancie aan het gouvernement heeft bedragen ruim 42,000 pikols, of gemiddeld 9 pikols per bouw, hetwelk zeer weinig is voor gronden, die 25 pikols per bouw kunnen opleveren. De toenmalige min gunstige staat der suikerkultuur, zal hiervan wel gedeeltelijk de reden zijn; maar als een gevolg der misbruiken, tot welke de toen bestaande kontrakten aanleiding gaven, is waarschijnlijk eene grootere dan de hier opgegevene hoeveelheid suiker, door de fabrikanten vervaardigd, maar door hen verheimelijkt geworden (†).

In dit jaar wordt de leverancie van suiker, uit de afdeelingen Soerabaya en Djapan, geschat op 49,000 pikols; — en het is, gemerkt de vruchtbaarheid der gronden, geen overspannen verwachting, dat dit, zonder eene verdere uitbreiding en blootelijk als het gevolg van eene meer zorgvuldige behandeling, tot 80,000 pikols 's jaars zal kunnen stijgen. De meeste molens worden hier nog door vee gedreven, schijnende het twijfelachtig, of dat wel bij alle door waterwerken zal kunnen vervangen worden, door gebrek aan genoegzaam verval (§).

Koffij. De onmetelijke vlakten dezer residentie, zijn voor de koffijteelt on-

(*) Eene vergelijking tusschen de hier vermelde berekening, en die welke de regent van Bezoeki (zie hiervoren blz. 48) had geleverd, is hoogst belangrijk. Men lette er dan op, dat in Bezoeki gerekend werd met groote bouws van 1400 vierkante roeden, en hier met jonken van 2000 zulke roeden, en dat de regent van Bezoeki wel degelijk in aanmerking nam, dat het voordeel over dezelfde uitgestrektheid van 1400 vierk. roeden moest verdeeld worden, bij de rijstteelt onder drie of vier menschen, en bij de suikerkultuur onder acht of negen menschen. Deze laatste verdeeling is, bij de thans vermelde berekening, niet in aanmerking genomen; weshalve het voordeel *niet boven allen twijfel* moet gesteld worden.

(†) De resident van Soerabaya stelde, in September 1834, voor: om kontrakten, wegens de levering van suiker in zijne residentie, met het gouvernement aangegaan, te vernietigen, op grond van de ondervinding, dat de meeste suikerfabrikanten aldaar een niet onaanzienlijk gedeelte van de door hen gefabriceerde suiker, klandestien aan partikulieren verkochten, in stede van alles, overeenkomstig de met hen gesloten kontrakten, in 's lands pakhuizen te leveren. De regering gaf dientengevolge, bij resolutie van 15 December 1834 no. 4, aan dien resident te kennen, dat zijn gemeld voorstel bedenkelijk was voorgekomen, zoolang niet regtens bewezen was, dat de gekontrakteerd hebbende fabrikanten zich aan de levering door bedrog hadden onttrokken; zijnde het niet gebleken, dat eenige maatregel was genomen, om zoodanig bewijs te erlangen; — wordende tevens opgemerkt, dat, na ommekomst der bedoelde kontrakten, niet op nieuw behoorde te worden gekontrakteerd met fabrikanten, op welke het vermoeden rust dat zij ter kwader trouw hadden gehandeld; hetgeen de resident, ter waarschuwing, aan de gekoncerneerden kon mededeelen.

(§) Bij besluit van 1 Augustus 1834 no. 1 werd de resident van Soerabaya gemagtigd, om te beschikken over eene som van *f* 1170.— kopergeld, tot het geven van een sedekah aan de javaansche suikerplanters in zijne residentie.

geschikt, en de bergdistrikten zijn schaars bevolkt. Van daar, dat hier thans niet meer wordt geleverd dan 2000 pikols koffij, en dat niet meer dan 5000 pikols 's jaars moeten worden verwacht, wanneer de gedane aanplantingen (die veel te wenschen overlaten) zullen vruchten dragen.

Rijst. De aanzienlijke uitbreiding, reeds aan de rijstkultuur alhier gegeven, schijnt niet voor vermeerdering vatbaar, dan alleen in Djapan, waartoe het echter noodig zou zijn, de bevolking van elders te lokken, want die afdeeling is schaars bevolkt. Eene zeer gewigtige verbetering zou voortvloeijen uit het verhoeden der overstroomingen, aan welke thans ongeveer 12,000 bouws rijstland, in de distrikten Rawapoelo II en Jengollo III, onderhevig zijn; waartoe het versterken der dijken en het bouwen van een steenen sluis te Singkalang, als middelen worden opgegeven. Dit zal worden onderzocht, zoodra Soerabaya, uit de onlangs aangekomen ambtenaren van den waterstaat, van een wetenschappelijken ingenieur zal zijn voorzien.

Munt. De duitenmunt levert thans vrij veel, hoezeer niet altoos fraai werk op; bedragende de muntslag thans geregeld, van *f* 25,000.— tot *f* 27,000.— aan duiten 's weeks. Bij de koperpletterij te Tawangsari, is eene behoorlijke omheining, ter voorkoming van de menigvuldige diefstallen, en voorts de oprigting van eenige gebouwen voor woningen en bureaux, onvermijdelijk geacht. Deze werken zouden reeds zijn aangevangen, zonder de nog aanhangige overwegingen over het bestaande ontwerp om, ter voorkoming van dubbele transporten en spillagiën, de snijbanken voor de duitenplaatjes, die thans bij de munt zijn gevoegd, almede naar Tawangsari over te brengen.

Naar mijn inzien, zou het wenschelijk zijn geweest, de duitenmunt elders dan in de residentie Soerabaya te vestigen, want, bij het gelijktijdig aanwezen aldaar van den konstruktie-winkel, de reparatie-werf, eene houtstapelplaats, vele suikerfabrieken en andere inrigtingen, die gestadig eene groote behoefte aan werkvolk doen ontstaan, is deze boven de plaatselijke hulpbronnen gestegen, hetwelk, bij het aanleggen der nieuwe vestingwerken, nog zal toenemen. Om de noodige arbeiders te bekomen, moet reeds sedert lang onophoudelijk tot pressingen worden overgegaan, die totdusver nog geen nadeelige gevolgen hebben gehad, maar evenwel geen wenschelijken staat van zaken daarstellen. Het zal moeijelijk zijn hierin te voorzien; zullende ik intusschen zorgen, dat voor de fortifikatiën steeds het grootst mogelijke getal gekondemneerden tot kettingarbeid, naar Soerabaya worde gedirigeerd.

Geest der Bevolking. Er bestaan geene teekenen van een slechten geest, onder de bevolking van Soerabaya. In het voorleden jaar heeft onder de suikerplanters, zoo als hierboven gezegd is, een oploop plaats gehad; doch hunne grieven zijn, zoo als reeds aangetoond is, opgeheven, en daarmede kan die klasse van ingezetenen als bevredigd worden beschouwd. Of het den ambachtslieden der stad (kotta) wel aangenaam is, om voor een geringer loon dan bij partikulieren kan verdiend worden, bijna aanhoudend in de gouvernements etablissementen te *moeten* werken, meen ik in twijfel te moeten trek-

ken (*). Uit een financiëel oogpunt, is het bedenkelijk, de dagloonen te verhoogen, en evenzeer om een der bestaande etablissementen, bij voorbeeld de munt, naar elders over te brengen. En dit zijn echter de eenige mij bekende middelen, om het bestaande bezwaar te lenigen. De hebbelijkheid van onderwerping en gehoorzaamheid, zoo bijzonder eigen aan de Javanen, maakt hier te lande vele zaken mogelijk, die elders met groote moeijelijkheden zouden te kampen hebben.

REMBANG (†).

Suiker. De genomen proeven hebben overtuigend doen zien, dat de gronden in de, onder deze residentie behoorende, afdeeling Bodjonegoro, ten eenenmale ongeschikt zijn voor de suikerkultuur. Het koken van poedersuiker in eene gouvernements fabriek (te Klangon) uit bruine suiker, door de inlanders te leveren, die zij in hunne dessa's zouden vervaardigen (§), het sluiten van een gewoon kontrakt met een Europeaan, (den heer Cléban,) voor het fabriceren van suiker uit riet, hem door de bevolking te leveren; dit alles heeft, voor alle daarin betrokken partijen, hoogst ongunstige resultaten opgeleverd. Daarbij kwam nog, dat van de aanplantingen, die langs de Solosche rivier hadden plaats gehad, sommige tot op 22 palen afstands van de fabriek, die het riet vermalen moest (Soembang Timon), gelegen zijn.

De voor de fabriek van den heer Cléban aangeplante 250 bouws, zullen in dit jaar, naar de reeds verkregen resultaten, voorzooveel de best geslaagde velden betreft, niet meer dan 5, en over het algemeen genomen, niet meer dan 2 pikols per bouw opleveren. Eene zoodanige kultuur langer vol te houden, zou hetzelfde zijn, als de belangen van het gouvernement, van de planters en van den fabrikant, op te offeren aan hopelooze proeven. Ik heb mitsdien, bij besluit van 1 Augustus jl. no. 1 a, de geheele staking der suikerkultuur in de afdeeling Bodjonegoro bevolen (**).

(*) Bij resolutie van 12 Februarij 1834 no. 3, werd vastgesteld een *tarief van dagloonen* voor de werklieden bij de munt te Soerabaya, en bij den pletmolen te Tawangsari. Daarbij werden toegekend de volgende dagloonen, uitgedrukt in centen.

Munt. Inlandsche baas smid 100, smid 48, bankwerkers 48, smidsknechten 30, mandoors 30, geldtellers 40, munters 30, doorsnijders 30, trekkers 20, trekkers bij de blaasbalgen 25, koelies 20.

Pletmolen. Bazen 60, knechten 30, 40 en 50, mandoors 40, formeerders 40, kopersnijders 30, werklieden 25, 30 en 40, trekkers bij de blaasbalgen 25, handlangers 25, koelies bij het houtskolenmagazijn 16 en bij de wielen 25, timmerlieden 40.

Het is op deze loonen dat de gouverneur-generaal hier het oog heeft, en die volgens zijne verklaring, geringer waren dan destijds reeds bij partikulieren kon worden verdiend.

(†) De gouv. gen. a. i. was 27 Julij 1834 te Toeban, 28 en 29 ter hoofdplaats Rembang, en bevond zich den 30sten te Patti, hoofdplaats der residentie Japara.

(§) Zie het vorige deel van dit Tijdschrift, pag. 441 en 442.

(**) Uit het hier vermeld besluit blijkt, dat voor Cléban waren aangeplant 64 jonken of 256 bouws; dat daarvan konden vermalen worden 25 jonken of 100 bouws, en dat de overige 39 jonken of 156 bouws als volslagen misgewas moesten worden beschouwd. Reeds was toen vermalen het riet van 9 jonken of 36 bouws, die hadden opgeleverd 180 pikols suiker, zijnde 5 pikols per bouw. De nog vermaalbare 16 jonken of 64 bouws beloofden geen gunstiger uitslag.

In de afdeeling Toeban vond ik het niet beter gesteld. Men had in den aanvang van het jaar berekend, dat 400 bouws, ten behoeve van twee chineesche kontraktanten met suikerriet beplant, 3500 pikols, of 8¾ pikols per bouw zouden hebben opgeleverd. Thans is die taksatie reeds tot 1000 pikols, of 2½ pikol per bouw gedaald, en deze uitkomst komt mij nog twijfelachtig voor, althans zoo ik de resultaten, in 1833 over de gansche residentie verkregen, tot maatstaf neem, toen ruim 1200 bouws, niet meer dan ruim 700 pikols, of ruim *een halven pikol per bouw* hebben opgeleverd. Zoodra de hier bestaande kontrakten zullen zijn afgeloopen, zal ook hier een einde dienen gemaakt te worden, aan het nemen van hopelooze proeven (*).

De konsumtie van brandhout is nagenoeg een halve vadem per pikol suiker geweest, hetwelk voor de bevolking geen groot bezwaar was, uithoofde van de vele uitgestrekte bosschen, maar mede van de slechte hoedanigheid van het hier geteelde suikerriet getuigt.

Rijst. Noch koffij, noch indigo wordt in deze onvruchtbare residentie geteeld. De rijstkultuur is er, op de meeste plaatsen, afhankelijk van regens (†). De Solosche rivier is er voor den landbouw van weinig nut, en de

(*) Blijkens resolutie van 15 November 1834 no. 35, was de opbrengst der aanplantingen van de hier bedoelde 400 bouws, te zamen, getakseerd 673¼ pikols suiker te zullen opbrengen; op grond waarvan bepaald werd, dat na expiratie der, bij resolutie van 9 Mei 1833 no. 3 goedgekeurde kontrakten, gesloten met Tan Goantiang en Tan Tokia en loopende tot het einde van 1835, de suikerkultuur in Rembang niet verder zou worden voortgezet.

Bij art. 3 der resolutie van 29 December 1834 no. 3, werd nog aangeteekend: "Dat, vermits de suikerfabrikanten in de residentie Rembang, zich niet genegen hebben betoond, om transportmiddelen voor eigen rekening aan te schaffen, en de suikerkultuur daar reeds is, of weldra geheel zal worden opgeheven, daarop niet verder zal worden aangedrongen."

(†) Even als in 1833, werd ook in 1834, eene verstrekking van zaai-padi aan de bevolking van Rembang, van gouvernementswege noodig. Zoodanige verstrekkingen in het algemeen, hadden plaats, op grond van het besluit van 13 Mei 1823 no. 1 waarbij was bepaald:

"De residenten in het algemeen te autoriseren, om aan behoeftige landbouwers, welke, door toevallige ongelukkige omstandigheden, gebrek aan zaai-padi mogten hebben, eene verstrekking daarvan, bij wijze van voorschot, te doen, teneinde voor te komen, dat de velden onbebouwd blijven liggen; mits telkens daarop verzoekende de approbatie van den gouverneur-generaal; wordende de residenten nogtans aanbevolen, om zich van deze autorisatie niet dan met omzigtigheid te bedienen, ten einde zij niet de strekking hebbe, om den landbouwer zorgeloos te maken, ten aanzien van het in tijds vergaderen en afzonderen van zijn zaai-padi, maar alleen diene om de zoodanigen te hulp te komen, die buiten hunne schuld in deze behoefte zullen vervallen."

Wij hebben gezien (vorig deel, pag. 456), dat in 1833 autorisatie was verleend tot den inkoop van 6858 hamatten zaai-padi, ten behoeve der bevolking van Rembang; maar dat, uithoofde der buitengewone duurte der padi, met het oog op de beschikbaar gestelde fondsen, slechts waren kunnen worden ingekocht 3630 hamatten voor *f* 22,791.82 Voor 1834 werd, blijkens resolutie van 22 December van dat jaar no. 21, autorisatie verleend, tot den inkoop van 1500 hamatten zaai-padi, tegen hoogstens *f* 7,— à *f* 8,— koper de hamat, ter verstrekking in voorschot aan de bevolking der afdeelingen Rembang en Toeban, die zulks uit den eerstvolgenden oogst moest restitueëren.

kleinere rivieren vergoeden dit gemis niet. Het is zeer twijfelachtig, of hier eenig werk, dat groote resultaten belooft, ter verbetering der rijstkultuur mogelijk is. De regenten hebben, de daaromtrent door mij aan hen gedane vragen, negatief beantwoord.

Bosch-administratie. De stellige verzekeringen der regenten, geven grond om het daarvoor te houden, dat de *blandongs*, of dat gedeelte der bevolking hetwelk afgezonderd is om, tegen vrijstelling van landrenten, het boschwerk te verrigten, zeer tevreden is, waartoe de verstrekkingen van rijst en zout, zoolang zij in het bosch zijn, veel bijdragen; want het schijnt, dat de voortbrengselen van den gewonen akkerbouw, hier niet voldoende zijn, om de ingezetenen, van den eenen oogst tot den anderen te voeden.

De instandhouding der bosschen van djati-hout, schijnt mij toe nadere voorzieningen te vorderen, daar het heerschend begrip: *dat zij nog voor eeuwen voldoende zijn, en zich in allen gevalle van zelf reproduceren,* aanleiding geeft tot het verwaarloozen der zoo dikmaals en laatstelijk bij het besluit van den kommissaris-generaal, van den 14[den] December 1829 n°. 2 (Staatsblad, n°. 125) bevolene aanplantingen, die, zoo zij al niet gevorderd worden om de bosschen voor geheele vernietiging te bewaren, in allen gevalle het eenige middel zijn, om voor een genoegzamen voorraad hout, op *genaakbare* plaatsen, te zorgen. De boorden der Solosche rivier, in het regentschap Blora, leveren overvloedige gelegenheid tot die aanplantingen op, en ik zal de noodige bevelen geven, om die te bewerkstelligen.

Geest der Bevolking. De bevolking van Rembang maakt geen uitzondering op de thans in het algemeen heerschende stemming. De mislukte proeven met de suikerteelt niet zullende worden herhaald, meen ik het daarvoor te mogen houden, dat hier geen grieven bestaan, welker opheffing binnen het bereik des bestuurs is. De bevolking is ijverig, en wijdt zich gaarne aan den scheepsbouw en andere ambachten, om aan de onvruchtbaarheid van den grond te gemoet te komen. De regent van Rembang heeft met aandrang verzocht, de herroeping van eene bepaling, die den verderen aankap verbiedt in eenige bosschen, vroeger voor de inlanders opengesteld ter aanmoediging van den kleinen scheepsbouw. Ik zal doen onderzoeken, inhoever aan dit verlangen kan worden gevolg gegeven, zonder het algemeen belang te krenken.

JAPARA (*).

Bij mijn onderzoek alhier, is mij gebleken, dat de resident (wiens ijver overigens den meesten lof verdient), opzigtelijk het systema van kultures, was gevallen in eene dwaling, die zeer bedenkelijke gevolgen zou hebben kunnen na zich slepen. Bij de eerste invoering van dat stelsel, had de toenmalige gouverneur-generaal den resident bekend gemaakt met des konings verlangen: dat de produktie voor de europeesche markt op het eiland Java, zou worden gebragt op eene bepaalde geldswaarde per ziel. De resident had dit opge-

(*) De gouv. gen. a. i. vertoefde van 30 Julij tot en met 1 Augustus 1834 te Patti, hoofdplaats der residentie Japara, en was den 2den Augustus ter hoofdplaats Samarang.

vat, als een stelligen last, om de produktie van elke residentie, en ook de zijne tot dat peil op te voeren. Zijne bemoeijingen hadden dan ook de strekking gehad, om telken jare de uitgestrektheid grond te doen beplanten, tot dat oogmerk gevorderd, zonder zich vooraf de vraag te stellen: of de gesteldheid zijner residentie die uitbreiding gedoogde? Onophoudelijke teleurstellingen waren hiervan het gevolg, en daar hier het beginsel aangenomen was, om de kultuur te laten voor risiko van den Javaan (die hier betaling ontvangt, naar de hoeveelheid pikols suiker die hij aan het gouvernement, of naar het getal tonnen suikersap dat hij aan de chineesche suikerkokers levert), droeg de inlandsche bevolking hoofdzakelijk de schade van deze proeven. Ditzelfde systema was, wel is waar, vroeger gevolgd bij de vrije suikerteelt, die in een meer beperkten kring, sedert vele jaren, hier had bestaan; maar op die *vrije* en op de thans ingevoerde *verpligte* kultuur kunnen dezelfde regelen niet toepasselijk worden gemaakt. Bij de vrije teelt toch, plant de Javaan uit eigen beweging en, zoo als van zelf spreekt niet anders dan op gronden, welker vruchtbaarheid en geschiktheid hem bij ondervinding zijn gebleken. Bij de verpligte teelt daarentegen, geschieden de aanplantingen op hoog bevel en, zooals te dikwerf gebleken is, niet altoos met oordeel. In het eerste geval draagt de Javaan de risiko van eene, door hem zelf en veelal wel beraamde aanplanting. In het laatste geval beraamt er een ander, die niet in de risiko deelt, de onderneming; terwijl de planter, die de risiko draagt, slechts de lijdelijke uitvoerder der gegeven bevelen is. Het eerste is allezins billijk; het laatste was onredelijk en strijdig met het aangenomen beginsel: *dat de misgewassen loopen voor rekening van het gouvernement, en de Javaan in allen gevalle zijne landrenten zal hebben verdiend, wanneer hij de hem opgedragene aanplantingen doet en verzorgt* (*); — kunnende het, mijns inziens, niet aan redelijken twijfel onderworpen zijn, dat de aangehaalde aanbeveling van den toenmaligen gouverneur-generaal, moet worden beschouwd als geheel ondergeschikt aan de plaatselijke gesteldheid. Ik schreef dan ook beide deze beginselen uitdrukkelijk voor aan den resident, bij mijn besluit van den 3den dezer n°. 1. Bij datzelfde besluit, zijn van den resident nadere konsideratiën gevraagd, over de verdere voorzieningen, welke de omstandigheden mogten vorderen (†).

Suiker. In deze residentie bestaan, met uitzondering van een oud en on-

(*) Zie Indisch Staatsblad van 1834 no. 22, pag. 56 en 57.

(*Noot van den gouv. gen. a. i. Baud.*)

De gouverneur-generaal verwijst hier naar de *Zakelijke extrakten* van van den Bosch; de aangehaalde bladzijden zijn die van de eerste editie van het Staatsblad; in de tweede officiëele editie vindt men de medegedeelde woorden op pag. 64 en 65. Vergelijk ook hetgeen wij hierover, in het vorige deel, in eene noot aanteekenden.

(†) Bij § *c*, van art. 1 van het aangehaalde besluit, dd. 3 Augustus 1834 no. 1, werd de resident van Japara, bij wijze van voorloopige voorziening, onder anderen, ook nog aangeschreven: — »Om wanneer het door de inlandsche suikermolenaars of planters geleverde produkt, beneden de waarde hunner landrenten mogt blijven, het verschil *niet dadelijk van hen in te vorderen,* maar hen *voor dat mindere in rekening-kourant te debiteren,* om tegen eene volgende leverancie te worden verrekend; dan wel hen tot geheele kwijtschelding voor te dragen." — Men ziet het: het milde beginsel werd niet *onvoorwaardelijk* toegepast.

beduidend etablissement, geen groote suikermolens door waterwerken gedreven. Het riet wordt door de javaansche planters, gedeeltelijk op het veld, gedeeltelijk in of bij de dessa's, uitgeperst door middel van draagbare houten cylinders, door een buffel in beweging gebragt. Sommige dessa's leveren het uitgeperste sap, tegen eene bepaalde betaling, aan chineesche suikerkokers; andere dessa's bereiden zelfs suiker, die in beide gevallen aan het gouvernement wordt geleverd.

Op deze wijze zijn, in 1832, van eene beplanting van 2700 bouws, verkregen 10,600 pikols suiker, of gemiddeld nog geen 4 pikols per bouw; — in 1833 van eene beplanting van 4600 bouws, ruim 28,000 pikols suiker, of gemiddeld 6 pikols per bouw; terwijl van het riet, bestemd om in dit jaar gemalen te worden, 900 à 1000 bouws als geheel verloren, of zeer weinig belovende worden beschouwd, en de leverancie niet hooger dan 22,000 pikols wordt geschat, hetwelk, op een aanplant van 4700 bouws, een gemiddeld produkt van niet meer dan $4\frac{3}{5}$ pikols per bouw zou zijn; uitkomsten, die de hier plaats hebbende overspanning, mitsgaders de wenschelijkheid eener voorziening, in een helder daglicht stellen (*).

De regenten houden het daarvoor, dat, wanneer men de suikerkultuur in deze residentie, niet verder uitbreidt dan de geschiktheid der gronden toelaat, zij voordeeliger voor den planter zal zijn dan de rijstbouw, die hier in het algemeen, uithoofde van gebrek aan levend water en van de schraalheid van vele gronden, den arbeid des landmans geenszins rijkelijk beloont.

De beste suikervelden leveren hier niet meer op dan 100 tonnen suikerwater, waarvan er 7 vereischt worden tot het koken van één pikol suiker, en betaald worden met 50 cent per ton.

Naar dezen maatstaf, is de geldelijke opbrengst van een bouw suikerriet, daaronder begrepen het maal- en transportloon, *f* 50. — of om niet hoog te rekenen. . . . . *f* 40.—

De opbrengst van een bouw van het beste rijstland, is hier 11 hamatten van 200 katti's, hetwelk tot den middenprijs van *f* 2.50 per hamat, is. . . . . *f* 27.50

Het tweede gewas wordt geschat, als volgt:

zoo de landman turksche tarwe (djagong) plant . . . *f* 15.—

zoo hij katjang-kadelé plant. . . . . *f* 30.—

f 45.—

waarvan de helft of het gemiddelde is . . . . . „ 22,50

Daar echter slechts twee vijfden der velden, een tweede gewas opleveren, kan hiervan slechts genomen worden, twee vijfden of. . . . . „ 9.—

„ 36.50

Verschil in het voordeel der suikerkultuur. . . . . *f* 3.50

(*) Bij resolutie van 16 September 1834 no. 12, werd de resident van Japara gemagtigd: "om de dessa's, welke tot de levering van suiker en suikerwater hebben gekontrakteerd en die, gedurende het afgeloopen jaar (1833), minder hebben geleverd dan bedongen was, te ontheffen van de *vergoeding*, waartoe zij, ingevolge de met hen gesloten kontrakten, gehouden zijn, en zulks uit aanmerking, dat deze mindere levering grootendeels is veroorzaakt door de langdurige droogte in 1833".— Men verwarre de hier bedoelde *vergoeding* niet met de *verschuldigde landrenten*.

Wanneer men er nu op let: dat een aantal rijstvelden, volgens opgave der regenten, niet meer uitleveren dan 5 hamatten per bouw; dat het juist deze zijn, die veelal voor de suikerkultuur worden genomen, omdat zij, als hoog liggende, bevrijd zijn van de tijdelijke overstelpingen van water, aan welke deze residentie, door gebrek aan eene regelmatige afhelling, onderhevig is; eindelijk, dat de suikerplanter zijn landrente met suiker of met suikersap betalende, niet verpligt is, zijn rijst in den goedkoopen tijd, tot kwijting zijner grondbelasting, te verkoopen, dan wordt de hierboven vermelde verzekering der regenten allezins bevestigd; — en komt het ook mij voor, dat eene door de geschiktheid der gronden bepaalde, en naar de aangenomene algemeene beginselen gewijzigde suikerteelt, hier zonder eenig bewaar kan blijven bestaan (*).

Voor de dessa's die zelve het sap koken, en mitsdien de winsten der fabrikatie genieten, is het resultaat voordeeliger. Van deze zijn er in deze residentie 47, en het is mij niet onwaarschijnlijk voorgekomen, dat, bij expiratie van de thans nog loopende overeenkomsten met de chineesche suikerkokers, vele dessa's, die thans suikersap leveren, zullen vragen, om kleine dorpsfabriekjes te mogen oprigten. Eene tezamentrekking der geldelijke resultaten van 12 zoodanige fabriekjes, voor welke ongeveer het *twee vijfde* der dessagronden met suikerriet waren beplant, heeft aangetoond, dat, aan dezelve,

voor geleverde witte suiker is betaald	*f* 15,856.94
dat de landrenten der dessa's bedragen	„ 7,265.00
en dat zij mitsdien eene som van	*f* 8591.94

boven derzelver landrenten hebben genoten; van welke overwinst nog moeten worden afgetrokken, de kosten van fabrikatie, die moeijelijk te bepalen zijn, omdat daarvan geen behoorlijke aanteekeningen worden gehouden, en bijna al wat daartoe gebezigd wordt, door den arbeid der gezamenlijke belanghebbenden wordt voortgebragt, die derhalve, aan het fabriceren der hierbedoelde hoeveelheid suiker, wel *arbeid* en *tijd*, maar zeer weinig *geld* zullen hebben ten koste gelegd (†).

(*) Bij de hier medegedeelde berekening, is er weder niet op gelet, dat de voordeesten van een bouw suikerriet, onder meer personen moeten worden verdeeld, dan die van een bouw padi of tweede gewas. Daarbij komt, dat de padi-oogst invalt in de eerste helft van het jaar, en de landrente moet zijn aangezuiverd onder ultimo December. De landman behoeft dus zijn padi, ter betaling der landrente, niet te verkoopen in den goedkoopsten tijd. Voorts is, bij de in den tekst medegedeelde berekening, de suikerproduktie, met het oog op de resultaten van 1832, 1833 en 1834, even te voren vermeld, veel te hoog gesteld. Maar er is meer. Dáár wordt de padi in rekening gebragt voor een middenprijs van *f* 2.50 de hamat, en wij hebben gezien (noot op pag. 55), dat de resident van het aangrenzende Rembang, in December 1834, dus vóór den termijn van aanzuivering der landrenten, bij den inkoop van zaai-padi, besteden mogt *f* 7.— à *f* 8,— voor de hamat, terwijl in het begin van 1834, in Japara zelf, tot gelijk einde, *f* 3.— *per pikol* zaai-padi mogt worden besteed; zie pag. 457 van het vorige deel; en in het laatst van dat jaar *f* 2.50 per pikol, zie noot op pagina 61.

(†) Ten aanzien van de hier medegedeelde berekening, zouden wij kunnen volstaan, met te vragen; of *arbeid* en *tijd* geen *geld* vertegenwoordigen. Hier toch is de industriëel met den landbouwer vereenigd. Wij hebben gezien, (pag. 231 en 232, van het vorige deel,) dat de suiker van de hier bedoelde fabriekjes in Japara, aan het gouvernement geleverd werd, tegen *f* 8.50 koper per pikol, waarvan de *planters* ontvingen *f* 4.40 en

Het suikerriet wordt hier geplant, even als in de vruchtbare vlakten van den Oosthoek, *digt op elkander*, hetwelk mij voorkomt eene ondoelmatige methode te zijn in schrale gronden. — Bij besluit van den 3den Augustus jl. n°. 2, heb ik den resident opgedragen, om ten koste van het gouvernement, een of twee modeltuinen op de chineesche wijze te doen aanleggen en onderhouden, met het oogmerk om, bijaldien de resultaten gunstig zijn, deze wijze van kultuur, door overreding, meer en meer algemeen te maken in deze residentie (*).

Ik meen te mogen vertrouwen dat, zoo de suikerkultuur zich voortaan bepaalt tot de gronden, die wezenlijk daarvoor geschikt zijn, de jaarlijksche produktie op omtrent 25,000 pikols zal kunnen blijven, ongeacht eene vermindering van ongeveer 1500 bouws in de aanplantingen (†).

Indigo. Men heeft eene proef genomen, met de oprigting van kleine indigo-fabriekjes, op denzelfden voet als die in Cheribon en elders reeds bestaan. Die proef heeft aanvankelijk reeds bewezen, dat dit systema hier met vrucht zal kunnen worden uitgebreid, tot eene jaarlijksche produktie van omtrent 10,000 pond indigo. In dit jaar zal de leverancie zich tot omtrent 4500 pond bepalen, omdat *drie* van de *vijf* reeds opgerigte dorpsfabriekjes, met tegenspoeden hebben te worstelen gehad, veroorzaakt tendeele door het bezigen van verstikt zaad (§).

Koffij. Bij gebrek aan goede berggronden, is de koffijkultuur hier slechts voor eene zeer beperkte uitbreiding vatbaar. In 1833 heeft de leverancie bedragen 11,700 pikols, hetwelk in dit jaar zal dalen tot omtrent 9000 pikols; doch langzamerhand, naarmate de aanplantingen der laatste vier jaren produktief worden, zal kunnen stijgen tot omtrent 20,000 pikols, op welke hoogte de leverancie, het eene jaar door het andere, zal kunnen worden gehouden.

Het nieuwe koffijstelsel heeft ook hier algemeene tevredenheid onder de planters te weeg gebragt.

Rijst. De rijstkultuur is hier schraal en wisselvallig, omdat de meeste vel-

---

de *fabrikanten* *f* 4.10. Om de in den tekst vermelde *f* 15,856.94 te kunnen ontvangen, moesten geleverd zijn 1865½ pikol suiker. Het aandeel der fabrikanten was dus *f* 7648.— en van de planters *f* 8208.—

(*) De gouverneur-generaal a. i. overwoog bij dit besluit: »Dat de inlanders bezwaarlijk, door vermaningen, tot eene afwijking van hunne oude gewoonten zijn te brengen, en dat dit oogmerk welligt zal kunnen worden bereikt, door hun de voordeelen eener betere behandeling van het gewas, door een voorbeeld, te doen kennen.'

(†) Bij besluit van 2 Augustus 1834 no. 1 a, werd de resident van Japara gemagtigd, om te beschikken over eene som van *f* 1500,— kopergeld, tot het geven van een sedekah aan de inlandsche suiker- en indigo-planters in zijne residentie.

(§) De resolutie van 19 Mei 1834 no. 6, handelt over het resultaat van 1833. Toen was slechts ééne fabriek in werking geweest, die niet meer dan 399 pond indigo had opgeleverd. De resident had daarvoor, in afwijking van de voorschriften *f* 2.— per pond betaald, omdat de bevolking anders geen genoegzame belooning zou hebben ontvangen. De regering berustte hierin, en magtigde den resident, om de aan de bevolking uitgekeerde voorschotten, des noods, eerst in twee of drie jaren te doen restituëeren om haar eenige voordeelen van haar arbeid te doen genieten.

den van de regens afhankelijk zijn, en men sommige dezer nog niet in den regentijd durft bebouwen, omdat het water geen behoorlijke afleiding heeft. De aanzienlijke verschillen, die in het cijfer der landrenten worden ondervonden, geven den maatstaf aan de hand van de wederwaardigheden, waarmede de landbouw hier te kampen heeft.

In dit jaar zijn, in navolging van vroegere dispositiën van gelijken aard, onder het bestuur van mijn voorganger genomen, reeds verscheiden sommen ingewilligd, tot het leggen van gemetselde en houten dammen, waardoor de besproeijing der distrikten Joanna, Bogorami, Mantoop, Glongang, Angkattan en Tjengkalsewoe, zoo al niet verzekerd, dan toch aanmerkelijk verbeterd, en op vele plaatsen de mogelijkheid daargesteld zal worden, om van de rijstvelden nog een tweede gewas te oogsten, hetwelk aan de niet zeer gunstiglijk bedeelde bevolking dezer residentie bijzonder zal te stade komen (*).

Geest der Bevolking. Volgens de opgaven der regenten, laat de algemeene stemming niets te wenschen over, waartoe het nieuwe koffijstelsel veel heeft bijgedragen, daar de planter nooit te voren zulk eene ruime en prompte betaling van zijn koffij heeft ontvangen. Dáár echter, waar men den landman *gedwongen* heeft, om *bij herhaling* proeven met de suikerteelt te nemen, die van den aanvang af hopeloos schenen, en waarbij hij tijd en arbeid geheel verloren heeft (†), heerscht eenige moedeloosheid, die ophouden zal, zoodra men niet anders dan op geschikte gronden suikerriet zal planten.

De vele rooverijen en andere aanrandingen van personen en eigendommen, die hier gepleegd worden, schijnen in verband te staan met de tegenspoeden, die den landbouwer hier dikwijls treffen.

Samarang (§).

De geringe uitbreiding, totdusver in sommige gedeelten dezer uitgestrekte residentie aan de kultures voor de markt van Europa gegeven, heeft mijnerzijds tot een opzettelijk en breedvoerig onderhoud met de inlandsche hoofden aanleiding gegeven; hetwelk ten uitslag heeft gehad, dat ik alsnu de afdeeling Kendal als de eenige beschouw, alwaar, met eenige hoop op goed ge-

---

(*) Bij resolutie van 2 December 1834 no. 2 werd de resident van Japara gemagtigd, om te beschikken over *f* 320.— kopergeld, voor den inkoop van 128 pikols zaaipadi; ten behoeve der landbouwers van het distrikt Tjengkalsewoe, en voorts nog over *f* 3000.— tot hetzelfde einde, ten behoeve van de distrikten die daartoe nog mogten aanzoek doen, een en ander, door de zorg der regenten, terug te betalen in den loop van 1835.

(†) Wanneer de gouverneur-generaal a. i. Baud, hier *in* 1834, spreken kan van *bij herhaling door dwang* genomen proeven, wordt door hem het bewijs geleverd, dat *van de invoering van het kultuurstelsel af, dwang had bestaan.* Vergelijk den merkwaardigen strijd, juist over dit hoofdpunt, in 1831 gevoerd tusschen van den Bosch en Merkus, zoo als die blijkt uit hunne vroeger medegedeelde nota's.

(§) De gouv. gen. a. i. vertoefde van den 2den tot den 10den Augustus 1834 te Samarang, vertrok den 11den van daar met zr. ms. korvet Amphitrite naar Batavia, alwaar hij den 13den aankwam.

volg, de suiker- of indigo-teelt, en dan nog slechts op eene beperkte schaal, kan worden ondernomen (*). De afdeelingen Demak en Grobogan, bestaan uit zwaren kleigrond, die in het drooge jaargetijde openscheurt, en zijn, bij gebrek aan een goeden afloop van het water, aan overstroomingen blootgesteld. De afdeeling Salatiga is bergachtig, uitsluitend geschikt voor de koffijteelt; terwijl eindelijk de afdeeling Kaliwoengoe, meestal dorre en steenachtige gronden heeft.

Suiker. Het eenige suiker-etablissement hetwelk deze residentie bezit, is dat van Poegoe, nabij Kendal, alwaar een aanzienlijk waterwerk opgerigt, en alle aanstalten gemaakt zijn ter vermaling van 700 bouws suikerriet, dat, door tusschenkomst van het gouvernement, door de omliggende dessa's geplant, en waarvan de suiker aan het gouvernement geleverd zal worden, tot kwijting der aan den fabrikant gegeven voorschotten.

De geldelijke resultaten dezer onderneming zijn totdusver, voor al de belanghebbenden, zeer ongunstig geweest, als een gevolg van de onervarenheid dergenen, die de eerste aanplantingen bestuurden; van de verwarde regeling die omtrent den arbeid bestond; en van de onbekendheid der planters met de voorwaarden waarop zij arbeidden, welke hun, zoo het schijnt, nimmer waren kennelijk gemaakt.

Thans zijn afdoende maatregelen genomen om hierin te voorzien. De werkzaamheden zijn, door den inspekteur Vitalis, geheel geregeld naar de algemeene voorschriften van zijne excellentie den kommissaris-generaal, tegen vrijstelling van landrenten; en de noodige aanwijzingen zijn, omtrent de doelmatige beplanting en het onderhoud der velden, gegeven. Elke planter is in het bezit gesteld van een bouw rijstland, waarvan de landrente (gemiddeld bedragende *f* 12) hem wordt kwijtgescholden, mits daarvoor gedurende drie maanden in het jaar arbeid presterende; bij welk loon nog in billijkheid gevoegd moet worden, het meerdere, dat de landman maken kan van zijne rijst, nu hij niet meer verpligt is die, tot kwijting der landrente, in den goedkoopen tijd te verkoopen (†). De regent van Kendal, die mij deze berekening maakte, voegde er bij, dat de gemeene man ze volkomen verstond, en zeer tevreden was met de gemaakte schikkingen.

In het jaar 1833 hebben de destijds bij Poegoe aangeplante 540 bouws, niet meer dan ruim 1000 pikols suiker, of gemiddeld 1⅞ pikol per bouw uitgeleverd. In het loopende jaar zal dit welligt tot 3000 pikols kunnen stijgen;

(*) Vergelijk het medegedeelde, in het vorige deel, onder V. *Kultures in het algemeen*, § 4, pag. 455, zoo ook de daarbij vermelde vroegere aanhalingen.

(†) Zie het, omtrent deze laatste redenering, in eene vroegere noot opgemerkte. Nog zij hier aangeteekend, dat de regering, blijkens resolutiën van 3 en 21 April 1834 no. 20 en 10, in de behoefte van dat gedeelte der bevolking van Kendal, hetwelk belast was met het onderhoud der in 1833 aldaar beplante suikertuinen, had moeten te gemoet komen, door de uitbetaling, in voorschot, van 10 duiten daags per hoofd, gedurende den regentijd tot ultimo April 1834. — Nog werd, krachtens besluit van 8 Augustus 1834 no. 1, ten behoeve der suikerplanters in Kendal: 1o. beschikbaar gesteld eene som van *f* 4664 koper, voor den inkoop van buffels, terug te betalen met *f* 1.— per hoofd na den padi-oogst; en 2o. uitbesteed, de levering aan die planters van 180 chineesche ploegen, 151 do. eggen en 600 do. patjols.

doch eerst in het volgende jaar zullen de vruchten der nieuwe inrigtingen kunnen worden geplukt.

Het brandhout wordt hier niet ver van de fabriek gehakt, en tegen *f* 2 de vadem geleverd; de konsumtie daarvan heeft in 1833 bedragen, omtrent een vierde vadem per pikol suiker. Deze aanzienlijke konsumtie zal echter aanmerkelijk minder worden, wanneer de groote fabriek gereed zal zijn; hebbende de fabrikant mij gezegd, dat zoolang zijne temporaire gebouwen bestaan, hij geen gebruik durft te maken van *trek-ovens*, uit vrees dat de vonken de stroodaken in brand zouden steken. Het is mij niet onwaarschijnlijk voorgekomen, dat de waterachtige hoedanigheid van het riet, ook hier tot grootere konsumtie van brandhout aanleiding geeft, want de hoeveelheid gefabriceerde suiker is hier, in 1833, nagenoeg een derde minder geweest, dan de getakseerde.

In de afdeeling Kendal bestaat nog gelegenheid, voor het oprigten van een tweede etablissement; waardoor het suikerprodukt zal kunnen worden gebragt op 18000 pikols 's jaars (*).

Koffij. In het verleden jaar zijn uit deze residentie geleverd, nagenoeg 17,000 pikols koffij, welke leverancie langzamerhand zal kunnen stijgen tot 20,000 à 25,000 pikols 's jaars, waarvan het grootste gedeelte zal worden verkregen uit de afdeeling Salatiga, die bijzonder geschikt is voor de koffijteelt, en waar deze in de laatste jaren met zorg is gadegeslagen.

De diensten, die gestadig van de bevolking moeten gevorderd worden, in het belang van den vestingbouw te Ambarawa, zullen van zelf eene grootere uitbreiding der koffijkultuur vooreerst verhinderen (†).

Rijst. De groote waterleiding van Kedong-pengilon, in 1831 aangevangen en in 1833 voltooid, heeft den rijstbouw in de afdeeling Kendal aanmerkelijk verbeterd, vermits daardoor ongeveer 4000 bouws van levend water zijn voorzien geworden, die vroeger van de regens afhankelijk waren. Ten gevolge van de autorisatie, verleend bij resolutie van 8 Mei jl. no. 3 (§), worden nog meer werken, in het belang der rijstkultuur, tot stand gebragt. Maar het groote vraagstuk, of de uitgestrekte afdeelingen Demak en Grobogan van levend water kunnen worden voorzien, zal een naauwkeurig deskundig onderzoek vorderen, waartoe zal worden overgegaan, zoodra een geschikt ambtenaar van den waterstaat daartoe zal beschikbaar zijn. Intusschen geven de informatiën, mij door de regenten dier afdeelingen gegeven, weinig uitzigt, dat die pogingen met eenig goed gevolg zullen worden bekroond.

Onder de werken bij de bovenaangehaalde resolutie geautoriseerd, is er

---

(*) Bij besluit van 10 Augustus 1834 no. 1 werd eene som van *f* 300.— koper beschikbaar gesteld, voor het geven van een sedekah aan de hier bedoelde suikerplanters.

(†) Vergelijk hetgeen in het vorige deel, bladz. 239 en 270, gezegd is omtrent de koffijkultuur in de afdeeling Salatiga, speciaal ook in het daaronder behoorende distrikt Oenarang.

(§) Moet zijn 8 Junij 1834 no. 3, welke resolutie handelt over de, in het algemeen op Java aan te wenden middelen tot uitbreiding van de rijstkultuur, op welk stuk wij later terugkomen.

één, waarvan als resultaat beloofd is, het schenken van levend water aan 2800 bouws, die gedeeltelijk nog niet in den rijstbouw zijn begrepen, en gedeeltelijk afhankelijk zijn van de regens.

Geest der Bevolking. Mij is niets ter oore gekomen, hetwelk mij aan den goeden geest der bevolking alhier zou doen twijfelen. De werklieden, die dagelijks in groot getal vereischt worden voor de militaire werken, komen geregeld en zonder tegenkanting op. Het werk der kultures in Kendal, hoe slecht ook in deszelfs inrigting en hoe onvoordeelig ook in deszelfs uitkomsten, is door de landbouwers verrigt, met de gewilligheid en de onderwerping, aan de Javanen zoo bijzonder eigen. Met één woord: er bestaan geen de minste gronden, om de goede en rustige gezindheid der bevolking in de residentie Samarang, als onzeker te beschouwen. De afdeeling Demak mag hierop welligt eene uitzondering maken, want zij heeft, in 1825, gereedelijk gehoor gegeven aan de opruijingen van den pangerang van Serang, en is steeds min gunstig bekend geweest, door de menigvuldigheid der hier gepleegd wordende gewapende rooverijen. Thans echter levert die afdeeling geregeld en zonder moeite, het van haar gevorderde werkvolk voor de fortifikatie-werken, en alles is er rustig en stil. De regent beschouwt als eene ongunstige omstandigheid, de hier tijdens het britsch bestuur ingevoerde vrije verkiezingen der dessahoofden, welke tot resultaat hebben gehad, dat er thans een stel mindere hoofden bestaat, dat over het algemeen zich meer van de bevolking dan van het gouvernement afhankelijk acht, en flaauw medewerkt tot handhaving eener goede policie. De benoemingen van distriktshoofden, niet in Demak geboren, die vroeger wel eens plaats hebben gehad, beschouwde hij mede als van ongunstige uitwerking op den klem des bestuurs.

Hiermede het verslag mijner reis volbragt hebbende, veroorlove uwe excellentie mij, nog een oogenblik stil te staan, bij de belangen der residentie.

BANTAM (*).

Bij de inspektie, in het verleden jaar aldaar gehouden, waren de ongunstige resultaten der suikerteelt mij niet ontgaan; doch de resident schreef die toe aan buitengewone tegenspoeden, en beloofde veel goeds in de toekomst. Dit heeft zich echter alweder niet verwezenlijkt, en ik heb daarom een naauwkeurig onderzoek aan den adjunkt-inspekteur Ament opgedragen, naar de oorzaken van dezen staat van zaken (†).

In het jaar 1833 zijn hier, van ruim 2000 bouws met suikerriet beplant, niet meer geleverd, dan ruim 3000 pikols suiker, of gemiddeld ongeveer anderhalve pikol per bouw; welke suiker nog grootendeels voor de verzending

(*) De gouv. gen. a. i. bevond zich van 20 tot 25 September 1833 in de residentie Bantam.

(†) Die opdragt was gedaan, bij besluit van 12 Junij 1834 no. 2.

naar Nederland is afgekeurd geworden (*), en daar hier, op eenige uitzonderingen na, het systema algemeen was ingevoerd, om de kultuur en fabrikatie te doen plaats hebben, voor rekening en risiko van den Javaan, heeft deze als het ware voor niets gearbeid; want de resultaten der jaren 1831 en 1832 zijn niets gunstiger (†).

Eene verandering wordt derhalve hierdringend gevorderd, en daartoe zal dan ook worden overgegaan, komende het mij voor, dat eene zoo vruchtbare en uitgestrekte residentie, iets meer voor de europeesche markt behoort op te leveren, dan 3000 pikols slechte suiker en 8000 pikols koffij.

Ten slotte heb ik nog de eer uwer excellentie mede te deelen, dat ik in alle door mij bezochte fabrieken en industriëele inrigtingen, eene sedekah of inlandsch feest, aan de planters heb doen geven, ten einde de belangstelling van het gouvernement in de kultures en in de daarvoor afgezonderde bevolking, te beter te doen blijken.

De gouverneur-generaal ad interim, van Nederlandsch Indië.
(was get.) J. C. Baud.

Dit reisverslag werd, in de vergadering der hooge regering van 23 Augustus 1834, voorgelezen, waarbij de gouverneur-generaal a. i. aan de regeringsleden verzocht, die voorlezing te willen beschouwen als mededeeling der voornaamste bijzonderheden, door hem gedurende zijne reis opgemerkt; waarna werd goedgevonden en verstaan: onder dankbetuiging voor de gegeven openingen, voormeld verslag in zijn geheel te insereren, zoals geschiedde bij de resolutie van dien dag no. 1.

(*) De afgekeurde suiker werd publiek verkocht, krachtens besluit, dd. 23 Februarij 1834 no. 9.

(†) Vergelijk hiermede, de verwachting van van den Bosch omtrent de suikerkultuur in Bantam, uitgesproken in November 1831, en in het vorige deel, op pag. 236 vermeld.

INDISCH GENOOTSCHAP.

Algemeene vergadering van 3 *November* 1865.

Bespreking van het Goevernementskultuurstelsel op Java.

1°. *Invloed en gevolgen van het kultuurstelsel betrekkelijk:* a. *het individuëel grondbezit;* b. *den vrijen landbouw en de nijverheid op Java;* c. *den handel en de scheepvaart van Nederland;* en d. *de financiën van moederland en kolonie.*

2°. *De tegenwoordige waarde van het stelsel en zijne toekomst, Middelen tot vermeerdering der voortbrenging, in verband met het wetsontwerp tot regeling der grondslagen voor de vestiging van ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië.*

Voorzitter: de heer P. J. Bachiene.

Tegenwoordig 31 leden en 30 geïntroduceerden.

Na voorlezing en goedkeuring der notulen, deelt de Voorzitter mede:

1°. dat door het bestuur tot leden zijn aangenomen, de heeren: Mr. C. Sandenbergh Matthiessen te Brussel, W. A. van Rees, Dr. P. Swart en Mr. G. Belinfante, allen te 's Gravenhage.

2°. dat ontslag is ingezonden door den heer J. Belinfante te 's Gravenhage

3o. dat voor de bibliotheek geschenken zijn ontvangen van het bestuur van het XXe landhuishoudkundig kongres, gehouden te Assen, van het Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, van het Provinciaal Genootschap van kunsten en wetenschappen en van de heeren H. C. Bekking en J. C. Neurdenburg.

De *Voorzitter.* Aan de orde is de verdere bespreking van het kultuurstelsel, in het bijzonder de *invloed en gevolgen van het stelsel op het individuëel grondbezit*, omtrent welk punt bereids in de vorige vergadering door den heer

Buyn beschouwingen zijn voorgedragen. Bij den aanvang der beraadslagingen heb ik het voordeel mede te deelen, dat ook de geïntroduceerden des verkiezende aan de diskussie kunnen deelnemen.

De heer *Tydeman*. Het zij mij vergund een paar bedenkingen in het midden te brengen tegen twee stellingen van den heer Buyn. Ik zal daarbij kort zijn om de vergadering het genoegen niet te onthouden langer te kunnen spreken over het onderwerp, dat ons voornamelijk heden avond bij elkander brengt.

Ik lees in het verslag der vorige vergadering, op bladz. 286: „Derhalve bestond het individuëel grondbezit vóór 1830 daarin, dat: 1°. de inlander een recht had op den grond met uitsluiting van elk ander, en 2°. dat hij over dien grond en de produkten daarvan de vrije beschikking had. Die toestand verwezenlijkt derhalve van zeer nabij het rechtsbegrip, dat in Nederland gehecht wordt aan eigendom." Ik moet dit beweeren uit een historisch oogpunt betwisten. Uit eenige historische onderzoekingen is mij gebleken, dat het kommunaal bezit ook vóór de invoering van het kultuurstelsel op Java vrij algemeen bestond. Dit wordt ook door de rapporten, die aan Raffles zijn uitgebracht, gekonstateerd. In het eene gedeelte van Java had men meer begrip van individuëelen eigendom dan in het andere. Verder blijkt ook wat ik beweer uit het rapport van du Bus de Ghisignies van 1 Mei 1827, waarin men op bladz. 30 van de officiëele uitgave leest: „De bearbeiding van den grond geschiedt óf dessa'sgewijze, als b. v. ten aanzien der koffituinen, óf door ieder deelgerechtigde voor zijn eigen aandeel, als algemeen het gebruik schijnt ten aanzien der kultuur van Java's hoofdprodukt, de rijst. Op deze aandeelen bestaat *soms* een zeker individuëel recht; *naar den regel* is het bezit gemeen, en werden de gronden, bij jaarlijksche verdeeling over deelgerechtigden in gelijke aandeelen omgeslagen." Dit is het getuigenis van du Bus, die met zooveel zaakkennis den toestand van Java heeft onderzocht en dien beschreven heeft in een verslag, waarin hij getracht heeft de middelen aan de hand te geven tot opwekking van den kwijnenden landbouw. Ik moet dus de meening betwisten, dat het kultuurstelsel de oorzaak zou zijn geweest van het kommunaal bezit op Java.

Die stelling wordt iets verder nog meer bepaald door den heer Buyn ontwikkeld. Daar zegt hij: „Wanneer ik een en ander resumeer, dan is de slotsom van mijn onderzoek dat aanvankelijk, vóór het kultuurstelsel, op Java aanwezig was individuëel grondbezit, dat zich onder het milde bestuur van dien tijd meer en meer begon te ontwikkelen, en aan het nederlandsch rechtsbegrip van grondeigendom al vrij nabij kwam; dat de invoering van het kultuurstelsel daarvoor een gekunstelden toestand van kommunaal grondbezit heeft in de plaats gesteld, en eindelijk heeft doen geboren worden een toestand van rechtsonzekerheid, ten aanzien van de betrekking zoowel van de regeering als van den inlander en van den Europeaan, tot den grond, een toestand waarin wij op dit oogenblik nog verkeeren, en tot opheffing waarvan zoo veelzijdige pogingen zijn aangewend." Hier wordt dus het kultuurstelsel aangewreven, dat het eigenlijk kommunaal bezit op Java zou hebben doen geboren worden.

Het kultuurstelsel, vooral zooals het misvormd is, heeft reeds veel op zijne rekening, maar nu moet men toch den duivel niet zwarter maken dan hij reeds is. Men doet onrecht door het kultuurstelsel aan te wrijven, dat het de oorzaak is van het kommunaal bezit. Ik kan slechts aannemen dat het dit bezit heeft bevorderd.

Hier wordt ook gesproken van „rechtsonzekerheid, ten aanzien van de betrekking zoowel van de regeering als van den inlander en van den Europeaan tot den grond." Ook dit, geloof ik, is geen gevolg van het kultuurstelsel geweest. Het is echter niet te ontkennen dat zoodanige rechtsonzekerheid heeft bestaan, maar ik geloof dat die het gevolg is geweest van afdwalingen van de Delftsche school, welke omtrent het eigendomsrecht op den grond allerlei vreemde denkbeelden heeft ontwikkeld en op grond van het mohammedaansche recht betwijfeld heeft, of de staat als soeverein wel eigenaar is van de woeste gronden. Gelukkig zijn wij den tijd, dat dergelijke begrippen golden, voorbij, want in het ontwerp van kultuurwet is de regeering tot het goede en ware beginsel terug gekeerd, door in de artt. 6 en 7 aan te nemen, dat alle gronden, niet vallende onder de bepalingen der voorgaande artikelen, noch voor de invoering dezer wet door derden uit anderen hoofde wettig in eigendom verkregen, behooren aan den staat en dat aan den staat insgelijks behooren de op hoog gezag aangelegde koffituinen, onverminderd de rechten door gebruik of verordening aan de bevolking verzekerd.

Wat overigens betreft de rechten van Europeanen op de partikuliere gronden, deze zijn, onafhankelijk van het kultuurstelsel, geregeld bij het reglement van 1836 (Ind. Stbl. nº. 19). Ik geloof dat die regeling duidelijk aantoont, dat de eigenaars dier partikuliere landen een volledig eigendomsrecht op den grond bezitten, behoudens een erfpachtsrecht van de bevolking op de door haar ontgonnen gronden. Ik geloof dus, dat hier een blaam op het kultuurstelsel wordt geworpen, die onbillijk is en, dat het kultuurstelsel aan de rechtsonzekerheid geheel vreemd is.

De heer *Bleeker*. Daar de heer Buyn niet tegenwoordig is, acht ik mij verplicht een woord ter zijner rechtvaardiging te zeggen.

Terecht zegt de heer Tydeman dat het kultuurstelsel de ontwikkeling van het kommunaal bezit heeft bevorderd, maar dat geenszins door het kultuurstelsel dit bezit is ingevoerd. Wanneer ik nu echter lees wat door den heer Buyn gezegd is, dan kan ik daarin niet eene zoo absolute verklaring vinden als door den heer Tydeman wordt beweerd. De heer Buyn zeide: „dat aanvankelijk, vóór het kultuurstelsel, op Java individuëel grondbezit aanwezig was." Hieruit kan ik niet lezen, dat er, naar de meening des heeren Buyn, toen *alleen* individuëel grondbezit bestond.

De heer *Feist* verklaart in te stemmen met het gevoelen van den heer Tydeman, omdat, daar kommunaal bezit eigen is aan alle onbeschaafde natiën, het niet aan te nemen is, dat nu reeds algemeen in Indië individuëel bezit zou gevonden worden. Individuëel bezit is het gevolg van beschaving. Daarom moet het *niet erkend* maar *toegekend* worden. Toekennen van individuëel bezit is de eerste stap.

Daar de heer *Buyn* thans ter vergadering komt, herhaalt de *Voorzitter* summier, wat door de heeren Tydeman en Bleeker is gezegd.

De heer *Buyn*. Voorzoover ik, mijnheer de voorzitter, uit het résumé, dat gij de goedheid hebt gehad mij van het verhandelde in mijne afwezigheid mede te deelen, kan opmaken, geloof ik dat het antwoord van den heer Bleeker juist is geweest. Hetgeen ik in de vorige vergadering heb voorgedragen was gegrond op mijne overtuiging, dat zoowel de mededeelingen in het bekende rapport van du Bus de Ghisignies als die in de werken van Raffles geene afdoende bewijzen opleveren, dat gedurende hun verblijf in Indië of vroeger het kommunaal bezit aanwezig zou zijn geweest. De beweering dat vroeger kommunaal bezit heeft bestaan, heb ik bestreden op grond van de omstandigheid, dat zoowel de werken van Raffles als het rapport van du Bus, steunden op de rapporten van ambtenaren, die belast waren met de invoering van het landrentestelsel, en die zich uit den aard der zaak gedrongen voelden, zich den toestand der indische huishouding zoodanig voor te stellen, als het beste geëigend was voor de toepassing van dat stelsel, en alzoo strookte met hunne inzichten en verlangens, doch welke toestand inderdaad daar niet aanwezig was. Wel is waar bestond hier en daar kommunaal bezit, maar de regel was de aanwezigheid van individuëel bezit, dat onder anderen gegrond was op de publikatie van 1817, die ook door den heer van Swieten in de vorige vergadering is aangehaald, en welke a priori aanneemt de aanwezigheid van individuëel grondbezit. Immers daarbij werden door de kommissarissen-generaal aan de inlanders in huur afgestaan de goevernements-koffituinen, en daardoor de vrije beschikking over het produkt, na aftrek van de landrente, aan den soeverein verschuldigd, terwijl aan hen overgelaten werd, en zelfs de latitude gegeven, voorschotten op de ongeplukte vruchten bij het goevernement op te nemen.

Ik heb daarbij aangetoond, dat dergelijke maatregel onmogelijk was, zoo niet, in het algemeen, individueel bezit grondregel was in de indische staatshuishouding.

De diskussiën over dit punt worden gesloten, nadat de heer *Tydeman* verklaard heeft zich van repliek te onthouden, ten einde de vergadering gelegenheid zou hebben tot belangrijker zaken over te gaan.

De *Voorzitter* stelt aan de orde de bespreking van den *invloed en de gevolgen van het kultuurstelsel op den vrijen landbouw en de nijverheid op Java.*

De heer *van Lier*. M. d. v.! Wanneer niemand over dit gewichtige onderdeel van ons programma van werkzaamheden het woord vraagt, wensch ik voor eenige oogenblikken de aandacht der vergadering in te roepen. Liever had ik gezien, dat zij, die uit ondervinding over Indische toestanden kunnen oordeelen, hunne beschouwingen mededeelden; ik kan toch slechts de resultaten van studie en onderzoek aanbieden.

Onlangs kwam mij, terwijl ik eene andere brochure zocht, een boekje in de hand, dat ons eene schets geeft van den landbouw en de nijverheid op

Java, als een gevolg van het kultuurstelsel. De schets, daar gegeven, is zoo schoon, dat ik die wensch mede te deelen. Ik lees in dat geschrift, in 1860 uitgegeven (*), het volgende:

„Eene der grootste deugden van het kultuurstelsel is alzoo, dat het de „bevolking van lediggang en zijne verontzedelijkende gevolgen afhoudt, haar „tot den arbeid opwekt en aanspoort en daardoor van lieverlede tot redelijker „wezens maakt. Het kultuurstelsel is dan ook volkomen rechtvaardig, ten „opzichte van den Javaan, want het beginsel is sedert jaren op Java inheemsch, „en zijne toepassing is door den duur van een menschenleeftijd onder de „inlandsche bevolking gewettigd geworden. Sedert de islam op Java is in- „gevoerd, hief de soeverein daar in sommige streken belasting *in natura* of „liet de staatsgronden onder die voorwaarden door de bevolking bebouwen...."
Met de *adat* heeft de heer Millard afgehandeld. Ik ga dus verder:

„Maar behalve die rechtvaardigheid van het kultuurstelsel, moet men vooral „niet uit het oog verliezen, dat het materiëel en moreel voordeelig is voor „den Javaan. Men behoeft slechts de berekeningen en becijferingen, die oor- „spronkelijk bestemd zijn om tegen dat stelsel te werken, met een vluchtigen „blik door te loopen, om terstond in te zien, dat er vele millioenen direkt „door dat stelsel onder het volk worden gebracht. Met slechts zeer geringe „bekendheid van al hetgeen er noodig is om de produkten, als zij de handen „van den landbouwer verlaten hebben, verder te bereiden, namelijk het snij- „den van het suikerriet, het transporteeren daarvan van de velden naar de „fabrieken, het aanmaken van potten, krandjangs, steenen, pannen, de le- „vering van kadjang, bamboe, rottan en andere materialen en benoodigdhe- „den, voorts de verdiensten maanden lang voor het verrichten van verschil- „lende diensten binnen de fabrieken zelve en verder de produkten in te „pakken, gereed te maken voor verzending naar Europa, vervoer naar de „strandplaatsen en zoo vele andere zaken meer, zal men zich oogenblikkelijk „moeten voorstellen, dat het bedrag van de millioenen, aldus indirekt onder „de bevolking gebracht, veel hooger moet zijn dan dat van de direkt verschafte „millioenen. Geen wonder dus, dat de welvaart van den Javaan in een „betrekkelijk korten tijd veel sterker is vooruitgegaan, dan die van het „moederland."

En in eene noot werpt diezelfde schrijver een blik op den vrijen landbouw en zegt:

„Voegt men nu hierbij, dat, volgens de officiëele kultuurstaten, van de „ruim 2 millioen bouws van 500 □ roeden beschikbaren grond, slechts een „*zeer* onbeduidend gedeelte, ongeveer 67,000 bouws met suikerriet, indigo, „koffi, tabak en kaneel zijn beplant, terwijl honderd duizenden pikols rijst „door den Javaan ter markt worden gebracht, *die hij tot zijn onderhoud niet* „*benoodigd heeft*, *zoodat ten minste in gewone jaren en bij regelmatige moessons* „*voor geen gebrek aan voedsel te vreezen is*, dan zal men moeten erkennen, „dat het kultuurstelsel een zegen voor Java is, een der grootste middelen „om dat eiland en zijne bevolking te ontwikkelen, in stede van het volgens „het geliefkoosde thema uit te putten."

(*) De deugdelijkheid van het tegenwoordige kultuurstelsel op Java, enz. door Salak, Amsterdam, bij J. C. Loman Jr.

Ziedaar een schoon tafereel. Wordt dit alles echter door een onderzoek uit officiëele bescheiden bevestigd? Vergun mij eenige cijfers mede te deelen. Het moge eenigszins lastig zijn die in eene vergadering te volgen, ik zal zoo weinig mogelijk van de aandacht vorderen. Die cijfers zijn ontleend aan de officiëele regeeringsverslagen, van 1849 af. Ik heb daarover tweederlei opmerking: vooreerst vormen die verslagen een stapel, zoo groot, dat weinigen lust gevoelen dien te doorbladeren en de resultaten na te gaan. Zij bevatten evenwel de officiëele waarheid, die, zij moge niet de volle waarheid zijn, nogtans eenig gewicht heeft, want die verslagen zijn aan de vertegenwoordiging overgelegd door de ministers en goeverneurs-generaal sedert 1848, dus door mannen van verschillende richting. Die verslagen mogen wel eens vermeld worden in onze debatten: zij bevatten toch een rijkdom van feiten en cijfers, die door weinigen wordt ontgonnen. *Onze* verslagen schijnen daarentegen meer gelezen te worden. Ik las dezer dagen toch in eene pas verschenen brochure een kompliment; men beweerde, dat in sommige staatslichamen personen zitting hadden, die daar en met anderen „in de verslagen van het Indisch Genootschap" de meest *gedrochtelijke* plannen ten opzichte van Indië voorstonden.

Eene andere opmerking is, dat wanneer men sedert jaren uit de cijfers, ontleend aan de verslagen en officiëele bescheiden, konklusiën afleidde, al dadelijk het antwoord gereed was: die cijfers beteekenen niets en zijn geheel onjuist. Ik stel op den voorgrond, dat ik menig cijfer voor geheel approksimatief houd en er niet op wil drukken. Maar als die cijfers algemeen erkende feiten bevestigen en men nagaat, dat zij over eene reeks van jaren loopen, dan verkrijgen zij wel geene positieve, maar toch altijd eene relatieve waarde.

Toets ik nu de schets van de werking van het kultuurstelsel en van den invloed daarvan op den vrijen landbouw en de nijverheid op Java aan de officiëele waarheid, dan verkrijg ik geheel andere resultaten.

De javaansche bevolking is een essentiëel landbouwend volk; iedereen weet dit; in de mem. v. toel. tot de kultuurwet worden de woorden van het rapport, den 11en februari 1817 door den raad van financiën uitgebracht, herinnerd, waar gezegd is dat de inlander „de kruinen der bergen versiert met „zijn handenarbeid, aan hunne hellingen zijne akkers ten toon hangt, de „wateren leidt over heuvelen en dalen en het gansche veld bekleedt met het „gewas door zijne handen geplant." Zeer goed is het te beseffen, dat toen graaf van den Bosch het plan ontwierp, bij die geneigdheid van den Javaan voor het landbouwbedrijf, de volkskrachten te organiseeren, met kapitaal te hulp te komen en daarbij de vlijt en kennis van den europeeschen industriëel in te roepen, velen zich daarvan eene allerschitterendste toekomst voor landbouw, handel en scheepvaart, maar vooral voor 's lands financiën beloofden. Dat stelsel heeft echter gefaald. Waarom? De grondslag was willekeurige beschikking over land en volk. Wel zijn produkten verkregen, maar toen de ontwikkeling tot zekere hoogte kwam, kon zij zich niet verder uitzetten, ondanks de kreet naar remises uit het moederland en den prikkel van kultuur-percenten. Na 1840 zag men, dat van de bevolking of van den grond te veel was gevorderd; de inkrimping ving toen aan. En toen men later tot verbetering en hervorming wilde overgaan, ontzonken de grondslagen aan het

stelsel, de eene kultuur na de andere werd ingetrokken. Zie, mijnheer de Voorzitter! ik behoef slechts op de memorie van toelichting tot de kultuurwet te wijzen. Sla ik een blik op den tegenwoordigen toestand, dan zien wij, dat op Java, hetgeen 8, wellicht 10 millioen bouws bebouwbaren grond heeft, het volgende wordt waargenomen.

De landbouw op landen aan partikulieren in eigendom afgestaan, omvat 1,612,549 bouws bijna, met eene bevolking van 1,078,682 zielen.

In Soerakarta zijn aan partikulieren 233.406 bouws verhuurd en in Djokdjokarta 45,616 bouws, elk met eene fraktie, daarop zijn 138 en 51 ondernemingen gevestigd.

De landbouw op woeste gronden in huur aan partikulieren afgestaan neemt 33,628½ bouws ongeveer in voor 45 ondernemingen (versl. v. 1862).

De peper-kultuur gaf nietige winst en is ingetrokken.

De tabak berokkende onophoudelijk verlies en was onlijdelijk voor de bevolking; die kultuur is overgelaten aan partikulieren.

De kaneel gaf onophoudelijk verlies; en de thee enorm verlies; zij zijn dus losgelaten.

De indigo-kultuur was wel voordeeliger, maar onhoudbaar in het belang van de bevolking en reeds is het bevel tot intrekking gegeven, nadat de goeverneur-generaal Rochussen de eerste hand aan de intrekking van die kultuur had geslagen en zich daarop steeds had beroemd. Zoo over eenigen tijd de dwangkultuur verdwenen is, eere wien eere toekomt, dan moeten wij erkennen, dat de eerste sloopende hand daaraan door den heer Rochussen gelegd is.

Voor de suikerkultuur waren beplant in:

1841	bouws	33,668	1853	bouws	42,034½
1842	„	36,670	1854	„	41,308½
1843	„	37,544	1855	„	40,606
1844	„	37,937	1856	„	40,694
1845	„	38,584½	1857	„	40,645
1846	„	37,089	1858	„	40,286½
1847	„	37,254½	1859	„	39,412½
1848	„	37,417	1860	„	38,546
1849	„	43,142½	1861	„	30,527
1850	„	41,150	1862	„	39,142
1851	„	41,588	1863	„	39,746½
1852	„	42,276½			

Waardoor echter is nu en dan eenige meerdere uitgestrektheid gronds dan vroeger met suikerriet beplant? Omdat andere kultures werden ingetrokken; geenszins omdat de teelt zich uit eigene kracht verspreidde en uitzette. De produktie is evenwel vermeerderd; maar dit was het gevolg van den uitvindingsgeest van onze eeuw en van de vlijt der fabrikanten, niet van grootere landbouw-produktie. De heeren Millard en Feist hebben ons overigens den toestand van die kultuur geschetst; niemand acht dien thans gunstig en het gebouw waggelt ook daar op zijne grondslagen.

Tot zoover kon ik de kultuurwet in mijn vluchtig overzicht volgen. Mij blijft de koffikultuur over, de kultuur, die van zoo uitnemend gewicht is voor het batig slot. Heeft daar dwang betere resultaten gehad? Ik geloof het niet.

En toch, daar bestond meer dan elders prikkel tot uitzetting; de koffi gaf steeds hooger prijzen. Welk verstandig koopman, die veel wint op een handels-artikel, zal niet trachten zijne débouchés uit te breiden? Hier is dit evenwel niet geschied, want de produktie bleef ongeveer dezelfde. Maar telkens zijn de klachten luider geworden over uitputting van de gronden en gebrek aan terreinen op Java, dat nog zoovele onbebouwde gronden telt. Waarom? De bevolking zou zich dan verder van hare woningen moeten verwijderen om tot de koffituinen te komen en zij moet reeds nu 10 à 15 mijlen afleggen. Ziehier de cijfers over eenige jaren:

In	Getal vruchtdragende koffiboomen, van welke geoogst is.	Hoeveelheid koffi in het geheel bij de pakhuizen ontvangen. — Pikols.	Gedurende deze jaren was de opbrengst van de in Nederland geveilde koffi per pikol.	
			Bruto.	Netto.
1840	196,913,894	706,258	f 32,70	f 22,34 ½
1841	216,085,600	877,444	31,81	21,48
1842	224,289,182	974,752	28,47 ¼	18,59 ¼
1843	224,705,618	1,048,411	24,70	15,55 ½
1844	225,138,986	956,407	26,70 ½	17,58 ½
1845	221,707,420	637,596	27,17 ¼	18,21 ½
1846	226,901,693	880,357	25,00 ¾	16,18 ¼
1847	229,384,455	772,470	24,75 ½	15,90 ¾
1848	221,658,657	860,023	21,95 ½	13,36
1849	226,640,769	461,038	27,87	19,31
1850	233,701,799	976,725	33,93 2/10	25,13 8/10
1851	231,693,843	1,069,896	32,24 5/10	23,95 3/10
1852	228,075,219	880,689	30,48 5/10	23,06 3/10
1853	223,438,341	686,499	36,66 7/10	28,95 6/10
1854	225,132,508	1,083,864	34,76 1/10	27,45 8/10
1855	228,640,542	1,165,085	37,77 2/10	30,15 1/10
1856	219,327,485	746,970	39,92 9/10	32,04 1/10
1857	212,063,782	900,037	45,81 4/10	37,95
1858	200,726,007	908,520	37,22 9/10	29,67 7/10
1859	212,669,492	746,399	45,07 1/10	37,41
1860	218,678,781	998,643	46,49 2/10	38,52 7/10
1861	223,301,905	901,347	47,75 3/10	39,69 5/10
1862	226,054,147	663,433	55,29 8/10	46,75 3/10

Nu geeft de heer van Spall als tweede bijlage tot zijn verslag over zijne zending naar Ceylon eene opgave van de koffiproduktie, verkregen van de partikuliere ondernemingen *(plantation-coffee)* en van de aanplantingen van de bevolking *(native-coffee)* op dat eiland, waar de koffi in vrijen arbeid wordt geteeld. Ik zal niet van Braziliё spreken; even als op Cuba bestaat daar slaven-arbeid. Op Ceylon is de produktie aldus geweest:

	Plantation-coffee.	Native-coffee.	Totaal.
1852	204,524	128,201	332,725
1853	176,263	95,051	271,314
1854	255,283	109,349	364,632
1855	365,753	140,138	405,891
1856	273,367	95,055	368,422
1857	309,159	135,573	444,732
1858	322,697	144,670	467,367
1859	441,794	163,545	505,339
1860	393,813	139,638	533,451
1861	432,594	104,465	537,059

De produktie van Java is dus stationair gebleven en die van den konkurrent neemt steeds toe.

In het regeeringsverslag over 1862 (blz. 166) leest men, dat de regeering nu wel ontkent, dat de gemiddelde produktie meer bedragen zou dan op Java, maar zij voegt daarbij:

„Een opmerkelijk verschijnsel was echter hierin gelegen, dat, terwijl op Java „slechts op bij uitstek vruchtbare boschgronden de koffituinen 20 of meer ja- „ren oud waren, doch op minder goede gronden slechts een ouderdom van „6 tot 12 jaren bereiken en daardoor gedurig moeten verwisseld worden, de „ceylonsche koffiplanters het daarentegen door zorgvuldige behandeling van den „boom en doelmatige bemesting zoover weten te brengen, dat de aanplan- „tingen, zelfs op minder gunstige gronden, meer dan 20 jaren oud worden en „een veel gelijkmatiger produkt afwerpen. De koffiproduktie der europeesche „ondernemingen is op Ceylon dan ook van jaar tot jaar toegenomen."

De regeering beweert voorts in het verslag over 1861, dat, wanneer men den koffiprijs met een halven gulden of een gulden per pikol verbetert, er kans zou bestaan dat de koffikultuur, door dwang opgeleid, op Java volkskultuur zou kunnen worden.

De direkteur der kultures heeft een onderzoek ingesteld naar de werking van de in de laatste jaren eenigzins verhoogde betaling. En wat zegt daarvan het verslag, onder meer, op blz. 137—138?

„Eindelijk vermeldt genoemde hoofdambtenaar (de direkteur der kultures), „dat in de residentie Pasoeroean gedurende den planttijd van 1861—1862 „geene nieuwe tuinen op hoog gezag zijn aangelegd, noch aanplantingen be- „volen. De bevolking legt jaarlijks zonder aansporing van het bestuur, nieuwe „aanplantingen aan, welke na een of twee jaren gretig koopers vinden. Deze „zucht tot uitbreiding kan niet dan op hoog gezag worden *tegen- gegaan.*" Voorwaar eene nieuwe manier, om eene volkskultuur te bevorderen!

Zooveel is echter uit bovenstaande cijfers gebleken, dat de staat, koopman in koffi, niet bij machte was de produktie te vermeerderen, hoezeer hij steeds betere prijzen maakte. Is dit geen bewijs te meer tegen het stelsel? Waar ik het oog wend, overal zie ik eene ontwikkeling, die zekere grenzen niet kan overschrijden.

Thans ga ik over tot den vrijen landbouw. Zien wij daar nog het schoone tafereel, in 1817 opgehangen? Java is nog overdekt met vele rijstvelden. Maar de prijzen stijgen sedert eene reeks van jaren; de produktie houdt geen gelijken tred met de vermeerdering van de bevolking; de kwaliteit van de rijst vermindert. De regeering moet den Javaan onophoudelijk aansporen genoegzame voedingsmiddelen te teelen; vreemd verschijnsel! De inlander, gedrukt door landrente, heerediensten en kultuurdiensten, plant echter nu padi, die hem wel een minder gewas geeft, maar ras rijp is. De Javaan heeft geen tijd meer om goede soorten te planten, die meer zorg eischen en later rijpen; „men liet hem zelfs geen tijd", zegt de memorie van toelichting tot de kultuurwet, „om zijne rijst te planten," want er moest tabak zijn, of de fabrikant had het veld noodig voor suiker of het water voor de fabrikatie, de indigo putte daarbij den grond uit.

Ziet men nu de jaarlijksche verslagen in, dan staven cijfers deze feiten.

Uit het overzicht der prijzen van de padi, per pikol, volgens die verslagen, ziet men dat de gemiddelde laagste marktprijzen in de onderscheidene gewesten waren:

1839	*f* 0,88$\frac{1}{3}$	1851	*f* 1,98$\frac{1}{3}$
1840	„ 0,58$\frac{1}{3}$	1852	„ 1,81$\frac{2}{3}$
1841	„ 0,66$\frac{2}{3}$	1853	„ 1,80
1842	„ 0,54$\frac{1}{6}$	1854	„ 1,94$\frac{1}{6}$
1843	„ 0,62$\frac{1}{2}$	1855	„ 1,95
1844	„ 0,83$\frac{1}{3}$	1856	„ 1,74
1845	„ 0,83$\frac{1}{3}$	1857	„ 1,71$\frac{1}{2}$
1846	„ 0,95	1858	„ 1,62
1847	„ 0,91$\frac{2}{3}$	1859	„ 1,92
1848	„ 2,06$\frac{2}{3}$	1860	„ 1,73
1849	„ 2,42$\frac{1}{2}$	1861	„ 2,50
1850	„ 2,33$\frac{1}{3}$	1862	„ 3,14

Van 1839 tot 1863 is de laagste middenprijs dus tot het drievoudige gestegen.

Gaan wij verder de produktie over eenige jaren na.

Jaren.	Bouws beplant met padi.	Opbrengst dezer velden in pikols padi.
1856	1,628,864	32,844,135
1857	1,611,372	31,434,214
1858	1,650,969	33,770,324
1859	1,650,665	32,365,595
1860	1,707,741	33,130,316
1861	1,735,881	33,668,511
1862	1,724,640	32,651,269

Die opbrengst blijft dus stationair en gaat in geen geval hand aan hand met de toeneming van de bevolking.

In 1856 zijn met padi beplant 1,628,864 bouws; de inlandsche bevolking bedroeg 11,105,000 zielen; dus 100 bouws voor 682 zielen.

In 1862 bedroeg de bevolking 13,166,883 zielen, terwijl met padi beplant waren 1,724,640 bouws; dus 100 bouws voor 763 zielen.

De heer Krajenbrink schrijft daaromtrent:

	Zielen.	Bouws sawa's.	Bouws d. Goev. kult. ingen.
„In 1841	6,860,372	1,421,216	74,457
„ 1854	8,777,315	1,499,212	59,362
„ 1860	10,725,318	1,707,741	65,095

„en berekent men hieruit de verhouding tusschen zielental en beplante sawa's „voor de opgegeven gewesten, dan verkrijgt men:

„in 1841,	zielen per bouw sawa's . .	4.83
„ 1854,	idem . .	5.85
„ 1860,	idem . .	6.27

„Berekent men verder de toename, in percenten van het oorspronkelijk cij- „fer, dan verkrijgt men:

„van 1841 tot 1854:

„toename der bevolking in 13 jaren . . 28 pCt.

„ der bouws sawa's . . . . 5½ „

„van 1854 tot 1860:

„toename der bevolking in 6 jaren . . 22 pCt.

„ der bouws sawa's . . . . 14 „

„en over het geheele tijdvak van 1841 tot 1860:

„toename der bevolking in 21 jaren . . 56 pCt.

„ der bouws sawa's . . . . 20 „

Zulke cijfers zijn welsprekend.

En al ontkent men de kracht van die cijfers, toch staat het feit vast, dat de rijstprijzen op Java sedert vele jaren stijgen.

In 1849, een jaar van rampen voor Midden-Java, was de hoogste prijs van de padi in Pekalongan f 7.00 en
„ Samarang „ 6.88,
maar daalde spoedig weder tot „ 2.00.

In 1862 was echter de hoogste middenprijs:

In Soerabaya	f 10.37	en	de	laagste	f 4.99,
„ Madioen	„ 6.78	„	„	„	„ 5.16,
„ Probolingo	„ 5.15	„	„	„	„ 4.14,
„ Bezoeki	„ 6.42	„	„	„	„ 3.79.

Gaat men uit de stukken de gemiddelde opbrengst per bouw der met padi beplante velden na, dan komt men over de laatste jaren tot dit resultaat:

In 1862	18,93	pikols per bouw
„ 1861	19,39	„ „ „
„ 1860	19,37	„ „ „
„ 1859	19,54	„ „ „
„ 1858	20,45	„ „ „
„ 1857	18,22	„ „ „

Een tegenwerping kan nog gemaakt worden. Al zijn de rijstprijzen gestegen, dan heeft de bevolking misschien meerdere welvaart genoten en zal zij dien verhoogden prijs wel kunnen betalen. Ik erken de kracht van het argument. Maar wie durft beweeren, dat de inlander door de gedwongene kultures zoo welvarend is geworden, dat hij in 25 jaren tijds zijn inkomsten verdrievoudigd zou hebben? En toch was de laagste middenprijs in 1862 nog hooger; heden ten dage is die nog meer gestegen. Zoo de javaansche landbouwer welvarend is geworden, dan zal men het in zijn veestapel zien. Hij heeft zijn vee noodig voor de bebouwing der velden en hij ziet daarin een bron van welvaart. Welnu, hoe is het met den veestapel op Java, onder de werking van het kultuurstelsel? Bewijst die toestand vermeerdering van welvaart? Ik geef slechts enkele cijfers; ik durf niet meer van de vergadering vergen.

In 1840	1,271,620	buffels	339,375	runderen	270,600	paarden.
„ 1848	1,487,974	„	529,649	„	360,022	„
„ 1862	2,005,277	„	837,239	„	478,225	„

De regeering zeide evenwel in het verslag over 1861 omtrent den veestapel het volgende: „Hoewel de veestapel in aantal vooruitgaat, valt het niet

„te ontkennen, dat hij in een minderen bloeienden toestand verkeert, dan „wenschelijk ware. De oorzaak van dien weinigen vooruitgang is hoofdzake- „lijk toe te schrijven aan de geringe zorg van den inlander voor zijn vee. „Over het algemeen worden de trek- en draagbeesten te zwaar belast en wordt „het vee op te jeugdigen leeftijd voor den arbeid gebezigd."

Gaat men daarbij na, dat volgens de verslagen het cijfer der bevolking in 1837 was 6.840.370 zielen en in 1862 13.166.883, dan is de veestapel wel toegenomen, maar zelfs niet in evenredigheid tot de bevolking. En toch zou een kenteeken van algemeene toeneming van de welvaart op Java wel zijn: vermeerdering van den veestapel. Van waar moet de Javaan dus zijne zooveel duurder geworden rijst betalen?

Mijnheer de voorzitter! Ik zal nu geenszins den achteruitgang van de rijstproduktie enkel en alleen aan het kultuurstelsel wijten; het heeft evenwel ontegenzeggelijk daartoe medegewerkt. Dat stelsel met het kommunaal bezit, de heerediensten en het belastingstelsel op Java hebben tot deze uitkomst geleid, dat de resident van de Poel van den inlander gezegd heeft: „hij heeft de rijstteelt *verleerd!*"....

De heer *Feist.* Gelooft ge dit?

De heer *van Lier.* Neen, maar gij kunt toch de ontzettende stijging van de rijstprijzen en den achteruitgang van de rijstteelt als een gevolg van de suikerteelt niet ontkennen.

Ten slotte nog een woord over de partikuliere nijverheid. Wat hebben wij zien gebeuren? De goevernementsteelt heeft den konkurrent verdreven. De besluiten van 1840 zijn daar om het te bewijzen. Wel is in latere jaren evenwel eene vrije tabaksteelt ontstaan; zij groeide heerlijk op en bestaat nog, ondanks stormen en politieke tegenwerking, maar hare historie is door den heer Bekking te goed beschreven, dan dat ik er meer over behoef te zeggen. Eene partikuliere suikerteelt ontstond evenzeer; zij is in Cheribon, waar zij zich het meest ontwikkelde, vermoord. Waaruit bestaat verder de nijverheid in verband met den landbouw op Java? Uit eenige rijstpelmolens, katjang-olimolens en arakstokerijen. De rijstpelmolen is eene dringende behoefte op Java, waar een groot gedeelte van het volksvoedsel door ondoelmatige pelling (stampen) verloren gaat. Maar de pelmolens, die een zegen voor Java kunnen zijn, werden eene straf, toen ook daar dwang te pas gebracht werd, toen de bevolking in Cheribon bijvoorbeeld onbeloond de materialen voor de gebouwen moest leveren en men den oogst tegen te lagen prijs aan den inlander ontnam, toen was een pelmolen daar gehaat en zij werd afgebroken, *in het belang van de bevolking!* Nu bestaan ook nog zeer enkele fabrieken op Java, luttel in getal, gedrukt door de hooge inkomende rechten. Daarmede is mijn overzicht voltooid.

Welke was de invloed van het stelsel, om den Javaan door dwang produkten voor de europeesche markt te doen leveren, op den vrijen landbouw en de nijverheid? Ik zal het antwoord zelf niet geven; ik acht mij onbevoegd; de resident Potter noemde het stelsel een *gedrochtelijk* stelsel. De officieele waarheid doet zien:

dat de produktie van stapel-artikelen voor de europeesche markt sedert jaren stationair is geweest;

dat de regeering, met al hare krachten, slechts tot zekere ontwikkeling van den landbouw kan geraken;

dat waar men het stelsel wil verbeteren, ineenstorting het gevolg is;

dat hier de grond, daar de inlander werden uitgeput, zoodat men inkromp en inkromp en spoedig alleen de koffikultuur zal overblijven, die een teeringlijder genoemd is;

dat het stelsel noodlottig geweest is voor den vrijen landbouw en de welvaart van Java, want het werkte mede tot achteruitgang; en

dat het dus moreel en financiëel nadeelig is voor alle ontwikkeling.

Mag dit zoo voortduren? *Il faut quitter ce système.*

De heer *Feist.* De stof, die de heer van Lier behandelde, is *zóó* omvangrijk, dat men niet gemakkelijk voor de vuist op het door hem aangevoerde kan repliceeren. Ik moet mij veroorloven daaromtrent evenwel enkele bemerkingen te maken. De spreker heeft onder anderen den rijstbouw behandeld, doch daaromtrent heb ik geheel andere gedachten; ik moet daarbij opmerken dat ik zeer weinig vertrouwen in de officiëele cijfers stel; ik zou daar andere tegenover kunnen stellen, waardoor blijken zou, dat ze tot onjuiste gevolgtrekkingen aanleiding moeten geven. De spreker zeide ook, dat het dwangsysteem de ontwikkeling der nijverheid niet heeft bevorderd. Ik moet opmerken dat te Soerabaya en Batavia machine-fabrieken en dergelijke bestaan; wanneer men nu den Javaan in het vak van metselaar of smid oefent, dan kan men, geloof ik, wel zeggen dat de nijverheid wordt bevorderd. Het kultuurstelsel heeft niets gemeens met den rijstbouw. Ik kan ook niet toegeven, dat het zoo noodig is, dat de Javaan veel geld verdient. Laat koren, of wat ook, nog zoo duur zijn, de Javaan zal daardoor geen gebrek lijden.

De heer *de Serière.* Hoe belangrijk het ook moge wezen, wat door den laatsten spreker gezegd is, ik moet tot mijn leedwezen verklaren, dat ik hem niet heb kunnen volgen. Ik geloof dat men wel zal doen, verstaanbare taal te spreken. Bij het vele belangrijke dat wij nog te behandelen hebben, meen ik dat het zaak is zich zoo kort mogelijk en goed verstaanbaar uit te drukken.

De heer *van Lier.* Ik zal den wensch van den heer de Serière opvolgen en slechts met enkele woorden den heer Feist beantwoorden. De heer Feist beweert dat de opgegeven cijfers niet deugen. Ik heb reeds gezegd, dat de cijfers *betrekkelijke* waarde hebben. Wanneer de heer Rochussen dezelfde cijfers gebruikt heeft tot bestrijding van het vroegere ontwerp van kultuurwet, dan meen ik ook als leek gerechtigd te zijn, daaraan eenige waarde te hechten. In de tweede plaats heeft de heer Feist gezegd, ten aanzien van de rijstkultuur, dat het er niet op aankwam of deze vooruitgaat, maar of de Javaan genoeg geld verdient om de tegenwoordige hooge prijzen te betalen. Nu vraag ik, waar zijn de bewijzen, dat de Javaan zoo veel in welvaart is vooruitgegaan? De spreker beweert dat het kultuurstelsel met de hooge rijstprij-

zen niets te maken heeft; ik heb het daaraan ook niet enkel geweten, maar alleen aangevoerd: dat het er toe bijgedragen heeft, en speciaal de suikerkultuur. Want wanneer ik in het verslag van de suikerkommissie lees, dat men ten behoeve van de suikerkultuur heeft beschikt over de velden, soms over al de bouwlanden van geheele dessa's en over het water; dat men bij de keuze der velden nooit lette op de belangen van de bevolking, terwijl de mem. v. toel. tot de kultuurwet, onder meer, daaromtrent zegt: „Overweegt men bij dit alles dat voor de aanplanting van suikerriet zooveel mogelijk de beste sawa's worden aangewezen, en dat de beschikking over die velden noodzaakt om gedeeltelijk eene sneller rijpende, maar in die terreinen minder vruchtgevende padisoort te planten, dan zal tevens blijken dat de suikerkultuur een ongunstigen invloed heeft uitgeoefend op de eigen kultuur der bevolking, en ook het hare heeft bijgedragen tot de stijging der rijstprijzen, die hier en daar tijdelijk eene *fabelachtige hoogte* bereikten;" — dan geloof ik dat dit mijn beweeren voldoende staaft.

Ik moet dus daaruit opmaken, dat ik het tafereel niet te zwart heb geschetst.

Daar over dit punt niemand verder het woord verlangt, komt thans in behandeling: *De invloed en gevolgen van het kultuurstelsel op den handel en scheepvaart van Nederland.*

De heer *Schill.* Zoo er niemand in deze vergadering is, meer bevoegd en beter voorbereid dan ik, om het onderwerp dat aan de orde is te bespreken, verzoek ik voor eenige oogenblikken de aandacht om eenige opmerkingen en beschouwingen in het midden te brengen. Ik moet evenwel verklaren dat ik dit met schroom en slechts schoorvoetend doe, omdat de bespreking van dit onderwerp vordert de oprakeling van oude zaken, die men reeds weet, toestanden, die men reeds kent en oorzaken die men tasten en voelen kan, terwijl toch, zooals in onze vorige bijeenkomst is gebleken, een sterke aandrang bestaat, om over het oude en bekende heen te stappen en over te gaan tot bespreking van hetgeen meer aktuëel is of komen moet door het aangeboden ontwerp van kultuurwet. Het heeft evenwel zijn nut het onderwerp niet onbesproken te laten. Ik vind aanleiding een woord daarover te zeggen, in een artikel van den heer F. J. Kock te Enschedé, getiteld: *„de katoencrisis en de Twentsche nijverheid,"* opgenomen in het jongste nommer van het tijdschrift de *Economist.*

In dit artikel wordt aangewezen hoe de katoenindustrie in Twenthe sedert 1861 is ontwikkeld en hoe die industrie zich met energie toerust om den strijd vol te houden met den vreemde, vooral met Engeland, en zich voor goed te vestigen. Maar niet ten onrechte wordt de vraag gedaan: waar moet het heen met de toenemende produktie? Zal deze niet te groot worden? Zal er geen genoegzaam débouché voor gevonden worden? Dit zijn voorzeker zeer gewichtige vragen, waarop door den schrijver wordt gewezen. Ik vestig nu echter meer bepaald de aandacht op deze zinsnede: „Onze markt op Java is beperkt, toegestaan! maar zou zij zoo beperkt zijn en blijven, wanneer die markt voor den partikulieren handel meer vrij werd, en de regeering niet langer bleef de schier uitsluitende kultuurondernemer en door haren agent, de

Nederlandsche handelmaatschappij, de oppermachtige koopman? Het is bekend dat wie meester is van den export, ook meester is van den import. Op Java nu berust de export bijna geheel in éóne hand. Vrije, levendige, krachtige, partikuliere handel, kan zich daarom aldaar ook niet ontwikkelen en het noodlottige gevolg van dien toestand is dat onze katoen-industrie in Nederland bijna geen exporteur voor hare produkten vindt en genoodzaakt is zelve grootendeels die taak op zich te nemen."

Dit is een kreet van onze industrie tegen het stelsel, dat op Java bestaat, dien ik met eenig genoegen vernomen heb. Wanneer van de zijde eener industrie, die zoo niet hare geheele opkomst, dan toch haar grootsten steun en hare uitbreiding verkregen heeft door eene protektie die als het gevolg van het voor Java aangenomen stelsel van beheer en van den daaruit voortgevloeiden monopoliehandel is aan te merken, opgekomen wordt tegen dat stelsel als een bezwaar tegen voortbrenging, dan voorzeker zijn wij een grooten stap voorwaarts gekomen in de erkenning van het nadeelige en onhoudbare van het stelsel, en wordt het bewijs geleverd voor de juistheid der stelling van sommige ekonomisten, om koloniën te behandelen onder de rubriek: *hinderpalen* tot *voortbrenging*. Het klinkt voorzeker vreemd, dat koloniën hinderpalen tot voortbrenging genoemd worden. Zij moesten het niet zijn. Zij moesten, als een deel van de algemeene werkplaats van het menschdom tot veelzijdige ruiling, eerder middelen zijn tot bevordering van produktie. Zij kunnen dit ook zijn, wanneer daar aan menschelijken arbeid een geregelde en eenvoudige loop wordt gelaten. Maar koloniën zijn hinderpalen of worden dit, wanneer zij slecht bestuurd worden en alleen tot direkt geldelijk voordeel van de beheerschers moeten strekken. Nu vraag ik: bevinden wij ons ten opzichte van Java niet in dat geval? Is niet de toestand van onze koloniën in het algemeen en van Java in het bijzonder, voornamelijk onder de werking van het stelsel van beheer sedert 1830, een hinderpaal tot voortbrenging en tevens tot verbruik, ten nadeele van nijverheid, handel en scheepvaart? Waaruit toch ontspruit de weeklacht, als ik het zoo noemen mag, van den schrijver in de Economist? Daaruit toch, dat de javasche markt geen voldoend débouché kan opleveren voor de voortbrengselen van europeesche industrie, zooals die markt die zou kunnen opleveren wanneer kultuur en handel meer vrij waren en andere toestanden op Java bestonden of waren opgewekt.

Eene beschouwing over de al of niet bestaande gegrondheid van zoodanige stelling moet mij terug voeren tot de vraag, die in de jongste vergadering door den heer Veth is gedaan: Wanneer het kultuurstelsel niet ware ingevoerd, in welken toestand zou Java zich thans ten opzichte van den landbouw bevinden? De heer Veth zeide, dat die vraag alleen langs historischen weg kan beantwoord worden. Ik beaam dit geheel. Het antwoord op de vraag zou allergewichtigst zijn ter beoordeeling van de resultaten van het kultuurstelsel, vooral met opzicht tot het onderwerp dat ons thans bezig houdt Nu is wel opgemerkt, dat het niet te bepalen is wat het gevolg zou zijn „wanneer iets, dat geschied is, niet gebeurd ware", maar terecht is daarop door den heer Veth geantwoord: dat moge dit in absoluten zin waar zijn, men, — sprekende van hetgeen niet gebeurd is, maar onder andere omstandigheden had kunnen ge-

beuren, — nooit van zekerheid, maar alleen van waarschijnlijkheid kan spreken, en dat de lessen van het verledene ons voor de berekening der waarschijnlijkheid en voor gevolgtrekkingen in staat kunnen stellen.

Wij kunnen dit ook tot zekere hoogte toepassen op de vraag, die hier gesteld is. Wij hebben veel van de waarschijnlijkheid voor ons, wanneer wij letten op eenige waarnemingen van het verledene. Ik herinner wat door den heer Millard in de vorige vergadering is aangevoerd. Hij zeide: „Nu heb ik zeer dikwijls vergelijkingen hooren maken tusschen den toestand van dien tijd en thans, hoe de produktie toen bepaald onbeduidend was in vergelijking met thans, en ik moet erkennen dat het verschil groot is; maar ik heb die vergelijking omtrent de produktie van het handelsverkeer van Java, met wat die nu is, altijd zeer onbillijk gevonden, omdat daarbij niet de omstandigheden des tijds in aanmerking worden gebracht. Ik heb niet gevraagd naar het verschil tusschen nu en toen, maar wel: wat zijn de progressen geweest? Ik zal hier niet veel cijfers geven, daar deze toch licht aan de aandacht van de leden zouden ontsnappen, maar ik wil alleen mededeelen dat in 1825 het cijfer der uitgeklaarde schepen niet meer bedroeg dan 57 met 9500 last. In 1828 vind ik het dubbele, 110 schepen met 22427 last. Op zich zelf beschouwd zijn deze cijfers inderdaad gering, maar wanneer wij die progressie vergelijken met den toestand van eenige jaren na 1834, dan geeft dit wel aanleiding om te zeggen, dat de voorstanders van het kultuurstelsel niet gerechtigd zijn, uit de betrekkelijk geringe produktie en handelsbeweging, tot de volstrekte gevolgtrekking te komen, dat het door den heer du Bus en zijne voorgangers voorgestaan stelsel zoo ongunstig gewerkt heeft of ontwijfelbaar geringe vruchten in de toekomst zou hebben afgeworpen." Later zeide de heer Millard nog: „Wat men ook gezegd hebbe van het vrije stelsel onder du Bus de Ghisignies, dat het geene resultaten heeft opgeleverd, de proeftijd is inderdaad zeer kort geweest, en de billijkheid vordert te doen opmerken, dat ook het kultuurstelsel niet zoo onmiddellijk den grooten gang heeft gehad, dien het later gemaakt heeft." De heer Veth heeft hierop ook gewezen bij het stellen van zijne vraag en wel naar aanleiding van gegevens in het bekende werk van den heer Steyn Parvé: Het koloniaal monopoliestelsel, dat voor het thans behandelde onderwerp der lezing overwaardig is.

Wanneer men nu hierbij eene vergelijking maakt tusschen de mate van ontwikkeling der landbouwnijverheid en produktie op Java en die in andere koloniën, vooral ten aanzien van de suikerproduktie, zooals de heer Millard die ook reeds in onze vorige vergadering heeft aangevoerd, dan geloof ik dat wij voorshands voldoende gegevens hebben om te kunnen aannemen dat moge al het cijfer van produktie van handelsartikelen tot uitvoer van Java en het cijfer van in- en uitvoer belangrijk vermeerderd en toegenomen zijn, juist sedert 1830 en dus sedert de invoering en onder de werking van het kultuurstelsel; moge al vermeerdering van produktie en konsumtie bij de bevolking op Java zijn ontstaan, — die vermeerdering op verre na niet in verhouding is tot het beschikbare terrein van produktie, tot de aanwezige werkkrachten, tot de uitgestrektheid grond en tot het ook sedert 1830 zeer toegenomen getal der bevolking, en dat het dus, zoo niet als zeker, dan toch als zeer waarschijnlijk is te stellen dat zonder dat stelsel en zonder al de inrichtingen

en gevolgen, die het noodig gemaakt en gehad heeft, Java bij verdere toepassing van het vroeger bestaande vrijgevig en tot meer natuurlijke ontwikkeling leidend stelsel van onbelemmerde industrie en vrijen landbouw, veel meer zou hebben voortgebracht en daardoor een ruimer veld van konsumtie en dus ook een ruimer bron voor handel en scheepvaart zou zijn geweest. Ik althans, die overtuigd ben van het nut dat de inachtneming en toepassing van zuivere, natuurlijke, overal geldende grondslagen en voorwaarden van produktie en volkswelvaart kan opleveren, die veel waarde hecht aan beginselen die vrijheid schenken in de aanwending van arbeid, in de gelegenheid tot afzet, bij behoorlijke zekerheid en bescherming voor het genot van de vruchten van den arbeid en rechtszekerheid in het algemeen, — ik acht het aannemelijk dat zonder het kultuurstelsel Java niet alleen in produktie, maar in alle opzichten veel meer ontwikkeld zou zijn dan thans het geval is, vooral wanneer ik let op de omstandigheid, dat de kultures door het stelsel ingevoerd of bemeesterd, tot op eene zekere hoogte gekomen stationair gebleven zijn, sedert jaren geene kracht tot ontwikkeling of leven meer hebben gehad en eindelijk voor de meeste artikelen zijn opgegeven moeten worden; terwijl het nu reeds zich laat aanzien dat de overblijvende suiker- en koffi-kultures niet meer in stand zullen kunnen gehouden worden en met geheele vernietiging bedreigd worden, wanneer niet met het stelsel gebroken en tot hervorming overgegaan wordt. Dit blijkt te meer als men nagaat hetgeen, blijkens een authentieke getuigenis, de memorie van toelichting op het ontwerp der kultuurwet, door van den Bosch zelf, vóór de vestiging van het kultuurstelsel gezegd is, en dat zelfs door Baud is bevestigd in eene van zijne rapporten: „De goeverneur-generaal van den Bosch vond den toestand van den landbouw gunstiger, dan hij zich dien voorgesteld had, makende de indigo-kultuur vorderingen, hebbende de suiker buitengewone uitbreiding bekomen, schijnende de kochenielje te zullen slagen." Het stelsel van vrije kultuur was dus niet zoo onvermogend als het nu en dan is voorgesteld. De heer Baud die in latere jaren betuigde „aan dat stelsel eenen langeren proeftijd te hebben willen gunnen," had dan ook reeds in zijn pro memoria van 1829 datzelfde stelsel genoemd: „wel degelijk vatbaar ter voortbrenging van produkten voor den handel in Europa."

Ik ben onvermijdelijk in herhaling of liever in citaten moeten vallen en teruggetreden tot de vraag: „inhoever door het kultuurstelsel de produktie op Java toegenomen, en Java ontwikkeld zou zijn in het belang van handel en scheepvaart," omdat de beschouwingen over het onderwerp, dat thans aan de orde is, daardoor geheel wordt beheerscht. Die vraag kan echter anders gesteld worden en langs een anderen weg eenigermate beantwoord worden, namelijk: inhoever heeft het kultuurstelsel bij de ontwikkeling die het tot zekere mate aan de produktie van Java heeft gegeven, tevens belemmerend gewerkt voor de grootere ontwikkeling?

Voor eene mogelijke oplossing van die vraag dienen wij te letten op de grondslagen of beginselen, waarop het kultuurstelsel is gevestigd. Ik zeg *gevestigd.* Ik heb dikwerf in vele geschriften hooren verkondigen, dat het nimmer in de plannen van van den Bosch gelegen heeft, te komen tot hetgeen het kultuurstelsel geworden is, maar de stukken, door den heer S. van Deventer

gepubliceerd, hebben eene geheel andere impressie op mij gemaakt. „Daaruit toch heb ik gezien, dat de hervormingsplannen waarmede van den Bosch op Java gekomen is, op niets anders doelden dan de javasche bevolking te exploiteeren, en veel geld door haren grond en arbeid voor den Staat te trekken.

De ware bedoelingen van dat plan werden aanvankelijk bemanteld door schoonschijnende verklaringen, dat men alleen het belang van den inlander op het oog had, de ware zaak werd onder een schoonen kanselarijstijl verborgen, zoodat zelfs de leden van den raad van Indië er inliepen of zich lieten medesleepen, behalve Merkus, die het eerst het afschuwelijke plan doorgrondde en daarop de aandacht vestigde. In het licht handelde men volgens het regeerings-reglement, maar er waren *geheime* instruktiën! Waarom anders die geheimzinnigheid met die instruktiën? Dit komt vooral uit bij de stukken door den heer S. van Deventer publiek gemaakt, speciaal bij de tweede nota van van den Bosch, van 8 Maart 1831, waaruit blijkt hoe hij achterhoudend was, waar het geldt de raden van Indië met die voorschriften bekend te maken. Merkus zegt onder anderen: „het is nimmer door mij ontkend, dat het aangaan van die overeenkomsten kan worden goedgemaakt met de letter van het reglement op het beleid der regeering; maar zoodra men voor bewezen mag houden, en daarvan is een ieder met mij in gemoede overtuigd, dat van die kontrakten niets meer bestaat dan de uitwendige vorm, en dat daaraan het eerste en wezenlijkste vereischte, *vrije en onbelemmerde toestemming* ontbreekt, dan geloof ik, zal men ook inzien, dat ik niet ver van de waarheid ben gebleven toen ik gezegd heb, dat zij alleen dienen om den arbeid en de leveranciën, die men verlangt, *den schijn te geven van vrijwilligen arbeid en vrijwillige leverancie*, die volgens het reglement van regeering worden vereischt."

Wij moeten thans in de eerste plaats onderzoeken welke de grondslagen waren van het kultuurstelsel, zoolals die vooral in het licht kwamen toen van den Bosch, aan het plan uitvoering willende geven, onder anderen tot de uitbreiding van de indigo-kultuur wilde overgaan. Geen betere getuigenis kan voorzeker daarvoor bijgebracht worden, dan die welke door de regeering zelve, in de memorie van toelichting op het wetsontwerp tot regeling der kultuur-aangelegenheden, wordt gegeven. Daar leest men: „Het rapport van den generaal van den Bosch van 10 oktober 1830 zegt duidelijk: „de kultures der kolonie moesten worden uitgebreid, ten einde langs dien weg de noodige produkten te verkrijgen, om *reeds het aanstaande jaar* remises naar Nederland te doen, welke zoo ter betaling der verschuldigde jaarlijksche renten en aflossingen, als in voldoening der verdere uitgaven ten behoeve der kolonie door het moederland vereischt worden. Eene snelle uitbreiding van kultures en eene *vrije beschikking van het goevernement over dezelve* was het eenige wat hier overbleef; — langs den weg door den heer du Bus gevolgd, kon ik niet hopen die hoeveelheid produkten *in dien korten tijd* te bekomen, welke de omstandigheid vordert dat ter beschikking van het goevernement gesteld worden; — noch het stelsel van vrije beschikking over persoon en arbeid, noch dat van bebouwing van woeste gronden in daghuur levert voldoend vooruitzicht op om den produktieven staat der kolonie in *korten tijd* aamerkelijk te verbeteren, en ik ben derhalve wel verplicht geweest naar andere middelen om te zien. Ik wil geenszins beweeren dat de Javaan

niet tot meerdere arbeidzaamheid of hoogere beschaving moet worden opgeleid, integendeel ik ben overtuigd dat beide voor het algemeen belang wenschelijk zijn; dan, een ontwerp dat *spoedige resultaten opleveren zal*, moet daarop niet gegrond zijn."

De nota van van den Bosch van 8 maart 1831, in het Tijdschrift van Ned. Indië, door den heer S. van Deventer gepubliceerd, geeft dat nog nader aan. „'s Konings bevelen zijn dringend", wordt er gezegd; „zijne majesteit verlangt dat, nog dit jaar, de verschuldigde renten en aflossingen, benevens alle andere uitgaven voor Indië in Europa, worden geremitteerd. De koffi der Preanger is niet meer beschikbaar evenmin als die in andere deelen van Java, die aan den smallen handel moeten blijven. Wat blijft er over dan eene ontoereikende waarde aan specerijen? Zal men nu wachten totdat de Javaan uit eigen vrije beweging, zich op de kultuur van produkten, voor de markt van Europa geschikt, zal hebben toegelegd, om aan de plichten, zoo dringend ons opgelegd, te voldoen?" Daaruit blijkt hoe men *remises* moest hebben; overmakingen naar Nederland van belangrijke sommen tot steun van den geldnood aldaar; doch de bewoordingen, die men daarvoor gebruikte, hadden ten doel om het ware der zaak te verbloemen.

Wat is het begrip van remises? Remitteeren is gelden, die men heeft besteed of uitgegeven, te doen terugvloeien. Voor remises uit Indië, zou dan eerst uitleg van geld moeten zijn voorafgegaan, ter bekoming van waarden, die de remises zouden opleveren. Meer te remitteeren dan de uitleg, doet denken aan winst die behaald wordt op de verkregene waarden. In den gewonen loop van zaken, bij den handel, wordt winst op remises verkregen door verschil van prijs tusschen de plaatsen van inkoop en verkoop. Was het dus met het stelsel alleen te doen om zoodanige remises, zoodanige winst, in de gewone beteekenis van dat woord? Neen, men moest kapitalen hebben, en *geld*, *veel geld* en *spoedig geld*. Daarom was het alleen te doen. Zoo veel en zoo spoedig mogelijk geld te trekken of te maken van de bezittingen en de arbeidskrachten der javaansche bevolking. Daarvoor waren alle middelen heilig. Alle sofismen moesten daarvoor dienen. Men trachtte het ware doel te verbloemen of te bedekken door allerlei schijn van betaling van schulden en goede bedoelingen jegens de bevolking. Op beginselen en theorieën moest niet gelet worden. Alle aangevoerde bedenkingen werden ter zijde gesteld of vergoêlijkt. Van den Bosch was rijk aan sofismen om de bevelen uit Nederland en zijne plannen te rechtvaardigen, en zette daarop de kroon door met eene autokratische macht het geschil tusschen hem en andersdenkenden te transjeeren. En om nu het verschil tusschen den inkoop en den verkoop der produkten zoo groot mogelijk te maken, liet men de bevolking op hare gronden planten en zwoegen tegen lage loonen en soms zonder betaling; terwijl, wanneer men betaalde, men dit nog deed met onwaardige of gedepreciëerde koperen munt. Van alle kanten werd de bevolking bestolen. Voor de verlangde remises werd de uitleg van kapitaal zoo klein mogelijk genomen, om het voor Nederland op te brengen bedrag zoo groot mogelijk te maken.

Om zulk een stelsel vol te houden of naar wensch te doen werken, moest men buiten den dwang, direktelijk aan de bevolking opgelegd, haar natuurlijk ook de mogelijkheid ontnemen zich aan dien dwang te onttrekken, en

alle konkurrentie van vrije nijverheid met betere betaling en betere resultaten voor de bevolking beletten. Men nam zelfs middelen te baat om het eigenbelang te prikkelen, door de hoofden als associés te dóen deelen in de voordeelen en de ambtenaren te drijven door de kultuurpercenten.

Dit waren echter niet dan de natuurlijke, noodwendige gevolgen van het stelsel, dat zulk een doel beoogde. Ik verwijs wederom naar de memorie van toelichting, welke dit onder anderen in het ware daglicht stelt. De regeering komt er hier bepaald voor uit. Zij zegt: „Bij mededinging in zaken van landbouw, nijverheid en handel tusschen eene regeering en bijzondere personen, en zulks op gelijken voet en gelijke voorwaarden, staat de regeering zoo veel achter als de zaakkennis en spaarzaamheid, het dagelijksch onverpoosd toezicht en de zorg ook voor de kleinere bijzonderheden van het beheer door het eigenbelang van het individu opgewekt, vóór hebben boven de leiding van zaken door ambtenaren, al zijn deze niet onbekwaam, al is ook hun belang bij de uitkomst eenigermate betrokken, gelijk men dit door de kultuurpercenten trachtte te bewerken. De regeering zal de ongelijkheid effenen door zich voordeelen te verschaffen, voor den bijzonderen ondernemer onbereikbaar: zij voert monopolie in of eischt arbeid voor onevenredig loon. Maar nu rijst een ander bezwaar; het werkvolk zal den slecht betaalden arbeid voor den beter beloonden verlaten; en wederom gaat de regeering een stap verder: zij voert dwangarbeid in en verbiedt, belemmert althans de tegen haar bestaande mededinging. Niet anders is het op Java gegaan. Land en werkkrachten werden dus onder sekwestratie gebracht. Voor die betrekkelijk weinige werkkrachten, welke men voor de goevernementskultures noodig had, werd, als het ware, de geheele bevolking genomen. Java werd zoo veel mogelijk gesloten voor gewonen landbouw en nijverheid; heerediensten en allerlei middelen van dwang werden aangewend en de krachten aldus verspild. De Europeanen werden met hunne kapitalen geweerd. Zij konden op Java niet komen om te konkurreeren. Dit blijkt ook duidelijk uit de memorie van toelichting bij de aanhaling van het indische regeeringsbesluit van 8 april 1839, tot staking van uitgifte van gronden, genomen naar aanleiding van den kabinetsbrief van den minister van koloniën van den Bosch, van 1 november 1838. „De minister overwoog daarbij, dat het stelsel van kultuur geacht werd zich bezwaarlijk te verdragen met de uitgiften van land, waardoor buiten den kring van het dorpsgezag eene behoefte aan arbeiders zoude ontstaan, die veelal niet anders zoude kunnen bevredigd worden, dan ten koste van de werkzaamheden door het gezag aan de dorpelingen opgelegd." Verder blijkt, dat ook in dien brief aangedrongen werd op eene explikatie van de publikatie van 25 dec. 1838, „opdat zouden voorkomen worden de nadeelige gevolgen, waartoe die publikatie leiden kon, en dat in geen geval zou worden te·weeg gebracht eene beschikking over de handen of gronden die tot voortzetting en uitbreiding der goevernementskultures werden vereischt of daaraan zouden kunnen worden dienstbaar gemaakt."

Ik heb zooveel mogelijk, zonder in cijfers te treden, willen aantoonen, dat de werkkrachten door de regeering soms geheel verspild en grootendeels onbenut zijn gelaten; dat daardoor vele gronden buiten bewerking zijn gehouden. Als men daarbij bedenkt hoe veel nieuwe kapitaalvorming daardoor op

Java is belet en hoeveel zelfs van het bestaande kapitaal is vernietigd of verminderd, dan voorzeker kan men zeggen, dat het kultuurstelsel zeer nadeelig op Java heeft gewerkt, en dus belemmerend geweest is voor de ontwikkeling.

Een schrijver van de laatste dagen, de heer Roorda van Eysinga, heeft het dan ook juist gekarakteriseerd met te zeggen dat het is: „een stelsel van uitputting met de meest denkbare koelbloedigheid verwezenlijkt."

Het is meermalen aangewezen, dat de bevolking over het algemeen niet rijker maar armer is geworden. Men lette slechts op zoovele gebeurtenissen gedurende het kultuurstelsel, die van verarming en nood getuigen, op de feiten, die zich hebben voorgedaan, op verachtering van de rijstkultuur, het zich ontdoen van vee en werktuigen door de bevolking, alleen om in haar levensonderhoud te voorzien, waartoe het stelsel haar noch de noodige geldelijke verdiensten opleverde noch den noodigen tijd liet. De heer van Lier heeft ons dit zoo even nog door cijfers aanschouwelijk gemaakt. Alleen om geld te maken verwaarloosde de regeering alles waarvoor zij plichtmatig geroepen was te zorgen. Geene transportwegen werden aangelegd; aan geen beter vervoer in de binnenlanden werd gedacht, evenmin als aan de zedelijke verheffing van de bevolking.

Het is niet mogelijk met cijfers aan te toonen, welke belemmeringen het kultuurstelsel heeft opgeleverd, evenmin als men door cijfers kan doen zien hoe groot de produktie van Java zou geweest zijn zonder de invoering van het stelsel. Ik geloof echter niet dat men zal willen beweeren, dat dwangarbeid met onvoldoende betaling en al de maatregelen, die tot steun van het stelsel noodig zijn geweest, op den duur tot meerdere voortbrenging kan leiden dan vrijheid in arbeidsbeweging, vrije beschikking over tijd, werkkrachten en produktie, dan een stelsel, zooals dat, op grond der regelingen van kommissarissen-generaal, bij de aankomst van van den Bosch op Java bestond en door Merkus in zijne nota van 15 febr. 1831 zoo juist werd omschreven.

Nu zal men hier de vraag in rekening willen brengen omtrent den natuurlijken arbeidszin van den Javaan. Er is veel gesproken en geschreven over zijne natuurlijke luiheid of ongeneigdheid tot arbeid, maar men heeft dit steeds gedaan om het kultuurstelsel te vergoêlijken. Zonder dwang zou — zegt men — de Javaan niets doen en niets produceeren. Ik geloof evenwel dat dit argument versleten is. Het verledene bewijst het tegendeel. Men lette bijv. op het getuigenis van van den Bosch. Ik geloof dat wij gerust kunnen stellen, dat het kultuurstelsel den arbeidszin niet heeft opgewekt, omdat dwang onmogelijk arbeidszin kan bevorderen. Het strijdt met de natuur van den mensch. Dwang kan wel voortbrengen, maar geen lust tot werken geven, vooral niet bij den Javaan, dien men geen recht van bezit of eigendom schonk dien men onvoldoend loon gaf en bovendien nog overleverde aan de hebzucht van de hoofden en Chineezen, welke laatste men door de pachten gebruikte om hem te exploiteeren en van zijne schrale verdiensten nog zooveel mogelijk te halen als men kon.

De heer Roorda van Eysinga, dien ik zoo even aanhaalde, levert eene karakteristieke schildering van de gevolgen van het stelsel en den toestand dien het geschapen heeft. Waarlijk zij is geene lofrede op de nederlandsche natie.

Wanneer Helmers thans leefde, zou het de vraag zijn of hij zijne „Hollandsche natie" wel zou kunnen dichten. Men leze wat de heer Roorda op bladz. 5 van zijn werkje *Eene mysterie* (het adres aan de tweede-kamer) zegt en dan zal niemand meer vragen of het stelsel den arbeidszin der bevolking heeft opgewekt. Wanneer daarentegen het vroeger stelsel konsekwent ware toegepast, wanneer men getrouw ware gebleven aan de beginselen, door kommissarissen-generaal aangenomen, wanneer de regeering hare natuurlijke roeping was blijven volgen om door goede wetten rechtsveiligheid en zekerheid van eigendom en bezit te verschaffen en te waken voor de rechten der bevolking, wanneer het europeesch element met de noodige kennis en kapitaal gewapend, onbelemmerd ware toegelaten, — dan houd ik het voor zeker, dat met vermeerdering van arbeidszin, aangeprikkeld door goede verdiensten aan de eene zijde en door het bekend worden met nieuwe behoefte en de zucht tot vervulling dier behoefte aan de andere zijde, de produktie van Java thans veel grooter zou zijn dan die nu is, vooral ook wanneer de staat, aan zijne roeping getrouw, zich bepaald had tot een zuiver belastingstelsel, in stede van de pachten, wanneer de regeering zich beijverd had de kommunikatie en het vervoer in de binnenlanden te verbeteren en verder alle zoodanige maatregelen had genomen, die overal gelden als de voorwaarden en middelen tot grootere produktie; wanneer dus de regeering, in één woord, een stelsel van bevordering van welvaart in stede van een stelsel van uitzuiging gevolgd had.

In waarheid kan men zeggen dat het kultuurstelsel door zijn invloed en gevolgen op de nijverheid in Indië en dus ook op den handel en de scheepvaart van Nederland, zeer schadelijk heeft gewerkt, als storende en belemmerende grootere produktie, die handel en scheepvaart had kunnen bevoordeelen en voeden. De klacht van de fabrikanten te Enschedé is hier een voldingend bewijs.

Maar wanneer men dit al niet mocht kunnen toegeven, dan is het toch niet te ontkennen, dat het kultuurstelsel in vele andere opzichten een nadeeligen invloed op den handel en de scheepvaart van Nederland gehad heeft, bepaaldelijk door inrichtingen, die met het kultuurstelsel in het leven zijn geroepen, en daarvan ook de onvermijdelijke gevolgen waren.

Ik noem in de eerste plaats het konsignatiestelsel, waardoor de handel van en op Indië en in indische produkten voor de europeesche markt door de regeering grootendeels gemonopoliseerd werd. De produkten, die het goevernement op Java deed voortbrengen, moesten uitsluitend naar Nederland overgebracht en op de nederlandsche markt te gelde gemaakt worden. De produkten werden geheel aan den vrijen handel onttrokken en gebracht in handen van een machtig handelslichaam, de nederlandsche handelmaatschappij, die mede voortgevloeid is uit den geest, welken het kultuurstelsel heeft gewrocht en die in hare werking niet ten voordeele van handel en scheepvaart heeft gestrekt.

Door de oprichting van dit handelslichaam werd een belangrijk kapitaal aan het algemeen vrij handelsverkeer ontnomen en vastgelegd; een kapitaal dat vrij wat meer bedrijvigheid en voordeel voor allen zou hebben kunnen opleveren dan het nu gedaan heeft, want de voordeelen die nu zijn verkregen, zijn slechts ten bate gekomen van enkelen, ten koste van het algemeen.

De handelmaatschappij moge al opgericht zijn vóór de werkelijke invoering van het kultuurstelsel, hare opkomst grondt zich toch op dezelfde zucht van monopolie met den handel op Java. Het ware belang van handel en scheepvaart, dat men zeide te beoogen, moest later voor andere belangen en doeleinden wijken. De regeering moest voor het kultuurstelsel kapitaal hebben. Voor de financiën van het moederland moest zij kunnen beschikken over gelden bij anticipatie op de oogsten. Daaraan moest het door de handelmaatschappij bijeengebracht kapitaal dienstbaar worden gemaakt. De oprichting van een lichaam als de nederlandsche handelmaatschappij zou toch op zich zelf niet geheel af te keuren zijn. Maar men heeft haar misbruikt en zij heeft zich laten misbruiken en aftrekken van haar ware doel en bestemming. Zij is bloot agent der regeering geworden, waar zij moest strekken tot bevordering van handel en scheepvaart. Zij heeft eigen handel laten varen en toen zij dien in lateren tijd weder meer heeft opgenomen, dien geheel ondergeschikt gemaakt aan de regels, die zij voor den monopoliehandel der regeering moest volgen. Daardoor zijn kunstmatige toestanden in het leven geroepen, waarvan men de bittere vruchten reeds al te veel heeft geproefd en nog steeds geplukt en waaruit men zich niet dan met schade kan loswringen.

Een groot kapitaal werd vastgelegd, dat in den handel vlottend had moeten blijven en daardoor meer voordeel zou hebben gesticht. Zoo werd o. a. het kapitaal der handelmaatschappij gebruikt om hier te lande fabrieken in het leven te roepen, wier voortbrengselen de handelmaatschappij gedwongen werd over te nemen ten verkoop op Java. Door den kunstmatigen en overprikkelden toestand, waarin de fabriekmatige nijverheid hier te lande werd gebracht, door het vastleggen van zoovele kapitalen in die nijverheid, die met voordeel in den gewonen handel hadden kunnen worden gebruikt, is er veel kapitaal met den handel in lijnwaden verloren gegaan. Niet de deelhebbers in de nederlandsche handelmaatschappij zijn daarvan de lijdende partij geweest, maar de staat, dus het algemeen. Die fabrieken en die handel zijn alleen onderhouden door opofferingen en lasten, die het koloniaal bestuur zich zelf en de bevolking in Indië heeft opgelegd zonder dat de industrie daardoor nog voor kwijning is bewaard gebleven, zooals trouwens te voorzien was. Het kapitaal werd voorts gebruikt om in het deficit der administratie van Indië te voorzien, maar aan de andere zijde moest het strekken om de regeering hier voorschotten te geven op het rendement der produkten. Welke daarvan de gevolgen zijn geweest, zal ik thans niet opgeven, maar daaromtrent verwijzen naar het werk van den heer Steyn Parvé: het koloniaal monopoliestelsel: dat zeer lezenswaardige overzichten daarover geeft.

Het konsignatiestelsel, de gedwongen verkoop der indische produkten op de nederlandsche markt, heeft groote lasten te weeg gebracht voor de realisatie der produkten. De remises, die van den Bosch verkregen heeft ten koste der javaansche bevolking, zijn kostbare remises geweest. De gedwongen verkoop in Nederland, waarbij kwam de wijze van verkoop in massale veilingen, heeft niet anders kunnen geschieden dan met nuttelooze verspilling van vele kosten, door nuttelooze tusschenkomst der handelmaatschappij, door hooge scheepsvrachten, als aanmoediging en bescherming der scheepvaart noo-

dig geacht. Het stelsel heeft den handel bedorven, gedemoraliseerd en een nationaal verlies van vele millioenen te weeg gebracht door de geheele natie, door de bevolking van Java geleden, ten koste van den handel en de scheepvaart in het algemeen en ten bate slechts van weinigen, waaronder eene menigte parasieten, die het konsignatiestelsel heeft opgeleverd, zooals makelaars, kargadoors, assuradeurs, enz.

Ik zeide: ten koste van handel en scheepvaart in het algemeen. Het kultuur- en konsignatiestelsel moge sedert 1830 eene groote hoeveelheid produkten en een grooteren handelsomzet in Nederland hebben te weeg gebracht, maar daargelaten of dit alles niet veel grooter zou geweest zijn zonder dit stelsel, hebben handel en scheepvaart toch nadeel ondervonden, door overprikkeling aan den eenen en eenzijdige ontwikkeling aan den anderen kant. Ik behoef slechts te wijzen op het lot onzer reederijen, die, door de hooge beschermende vrachten voor den overvoer der goevernements-produkten tot overmatigen scheepsbouw geleid, later bij reaktie der vrachten verliezen hebben geleden. De gevolgen der bescherming op dit veld staan elk voor den geest en zijn nog niet geheel verdwenen. De scheepvaart op Indië heeft niet dan een kwijnend bestaan gehad, terwijl de handel met vreemde landen zonder bescherming in bloei is toegenomen.

Hoe weinig de handel en scheepvaart zijn gebaat door de toestanden, die het koloniaal stelsel van kultuur en konsignatie in het leven heeft geroepen, kan blijken uit den belangrijken arbeid van den heer H. Wynne, zijne beschouwingen, uit de statistiek geput, over de scheepvaart en den handel van Nederland van 1845—1860, in vergelijking met die van andere landen (*).

Daaruit blijkt, hoe eigenlijk de beschermde vaart op onze O. I. koloniën stationair is gebleven, terwijl de vrije vaart in het algemeen steeds belangrijk toegenomen en vooruit gegaan is, en hoe de verhouding tusschen in- en uitvoer van Nederland het bewijs oplevert, dat de toestand opverrena niet gewenscht of gezond is, als een gevolg der omstandigheid dat handel en scheepvaart zoolang aan een leiband hebben geloopen, dat reederij en handel jaren lang te veel hebben gesteund op het indisch monopolie. Als een feit wordt, onder anderen, door den heer Wynne vermeld, dat onze overzeesche uitvoer weinig te beteekenen heeft, en dat daardoor omgekeerd de invoer van onze koloniën hier te lande ook gering blijft, en dat dit niet anders is dan het gevolg van ons handelsverkeer met Java. Op den uitvoer behoefde zich de handel daar niet toe te leggen, daar de invoer door de regeeringszorg hier toch kwam.

En wederom is de uitvoer naar Java in vergelijking van den invoer van daar onbeteekenend. De nijverheid heeft zich onder de bescherming doen voorbij streven door vreemden, die in sommige voortbrengselen in onze indische koloniën grooteren invoer hebben dan Nederland. De invoer van vreemde lijnwaden, onder anderen, overtreft in Indië sints eenige jaren, ja bedraagt thans het dubbele van onzen invoer, in weerwil van beschermende rechten. Maar ook de beperking in de kultures op Java; de belemmering der produk-

(*) Zie het Tijdschrift van Volksvlijt van 1862 en 1864.

tie en de verarmde toestand der bevolking maakte, dat geen grooter invoer vereischt werd.

Hoe weinig de scheepvaart gebaat is geworden, kan ook blijken uit de statistiek van in- en uitklaringen van schepen. Zoo men de scheepvaartbeweging van de laatste dertig jaren waarneemt, dan blijkt, dat, bij tijdvakken genomen, de tonneninhoud der uitgeklaarde schepen grooter is dan die der ingeklaarde, zoowel geladen als in ballast.

De verhouding van schepen in ballast tot die der beladen schepen blijft ongeveer dezelfde, maar opmerkelijk is het verschil tusschen de in ballast ingeklaarde en uitgeklaarde schepen. Tot voorbeeld strekke het jaar 1863:

Inklaringen	7913	schepen	1,591,093	ton beladen
„	481	„	71,198	in ballast.
Uitklaringen	4939	„	1,114,830	ton beladen.
„	3674	„	625,507	in ballast.

Dat de uitklaring in totaal grooter is, kan verklaard worden door de vrachtvaart uit Nederland op en van andere landen. Een aantal schepen gaat jaarlijks uit onze havens om niet spoedig terug te keeren. Maar het getal van die in ballast uitgaan, is zooveel te grooter. Nu is er wel, tegen veel invoer bij ons aan de zeezijde, veel uitvoer aan de landzijde, maar het verschijnsel vindt toch veel verklaring door de omstandigheid, dat de uitvoer naar Java, in vergelijking tot den invoer van daar onbeteekenend is, hetgeen een onnatuurlijken toestand mag genoemd worden, maar niets anders is dan een gevolg van het kultuurstelsel op Java, met de belemmering in de produktie, en de weinige verdiensten der bevolking, die weinig kan produceeren of overhouden voor de konsumtie van artikelen van het buitenland. Dit alles springt te meer in het oog, als men de scheepvaartbeweging hier te lande vergelijkt met die van andere landen, bijvoorbeeld met die van Engeland. Ook daar is het aantal uitgeklaarde schepen grooter dan dat der ingeklaarde, maar de uitklaring der schepen in ballast is daar steeds sterk afnemende, terwijl die bij ons dezelfde blijft. In 1848/50 bedroeg die nog 2 millioen ton van de 5100/m. ton in het geheel, en in 1856/60 is zij reeds verminderd tot 1¼ mill. op een totaal van 11,300 m. ton.

Ik zal mij niet verder in cijfers bewegen, of u met statistieken vermoeien. Nog slechts enkele woorden zal ik mij veroorloven te zeggen met betrekking tot de eenzijdigheid, den ongunstigen toestand waarin het stelsel op Java den handel alhier in het algemeen heeft gebracht. Ik kan dien toestand niet beter beschrijven dan met de woorden van den heer P. N. Muller, die in het Tijdschrift *Volksvlijt*, 1860, de handelsstatistiek van 1850 behandelende, zegt: „Sedert eene lange reeks van jaren heeft de nederlandsche regeering al het mogelijke gedaan om door allerlei beschermende maatregelen de nederlandsche handelskapitalen in het verkeer met Java als te dringen, dat nu eindelijk Java voor den nederlandschen handel *alles* geworden is. Hooge vrachten hebben in den nederlandschen scheepsbouw en scheepvaart een kapitaal gedrongen, veel te groot voor ons land. Hooge premiën van assurantie hebben evenzeer de kapitalen als gedreven in de verschillende verzekerings-maatschappijen. Kolossale aanvoeren van koloniale produkten en allerlei kunstmiddelen om die aanvoeren in korten tijd tot de hoogste prijzen te ver-

koopen, hebben van den nederlandschen handelaar al meer en meer een eenvoudig kommissionair gemaakt; in plaats van eigen aanvoeren op de nederlandsche markten te verkoopen, legt nu de meerderheid zich toe op den verkoop der regeeringsprodukten in het buitenland. Daardoor is het verkeer met andere transatlantische landen dan Java, hier te lande verwaarloosd, en toch levert die javahandel juist door de groote mededinging, die de bescherming natuurlijk heeft uitgelokt, bijverrena die groote voordeelen niet meer op van vroeger."

Welk een toestand nu, wanneer men dien vergelijkt met het leven en de beweging, de bedrijvigheid en energie, de voortgaande ontwikkeling van den handel in andere rijken en handelsplaatsen. Men heeft dikwijls op Hamburg gewezen voor eene vergelijking van den handel in Nederland. Het is waar, Hamburg is de groote trechter voor den duitschen handel en reeds vroeg in staat gesteld een grooten transitohandel te drijven, door ontwikkeling der middelen van verkeer met spoorwegen, waarin men juist in ons land tot nu toe zoo achterlijk is gebleven, ook al weder omdat de gedachten en middelen tot ontwikkeling van het algemeen handelsverkeer niet zijn toegepast en men ingedommeld is door de eenzijdige voordeelen van den beschermden kunstmatigen indischen handel en de indische baten. Maar, zegt de heer P. N. Muller, verder in het zoo even aangehaald tijdschrift: „onafhankelijk van dien handel, die door anderen op het hamburgsche gebied gedreven wordt, drijft de stad zelve uitgebreide zaken met de geheele wereld, ja kan op een cijfer van handelsbeweging roemen, dat in vele jaren grooter is zelfs dan dat van geheel Nederland. Die handel moge soms overdreven en overspannen zijn geweest, toch getuigde hij van ondernemingsgeest en lust tot zaken. Hamburg toch zendt, als een gevolg daarvan, zijne jonge zonen uit naar alle oorden der wereld alwaar met voordeel handel te drijven is. Dáár stichten zij filialen van de stamhuizen in de moederstad, zoodat beide elkander den bal toekaatsen. Beide huizen zijn op die wijze geheel op de hoogte, wat op beide markten gevraagd en met het meeste voordeel te koopen en te verkoopen is, en beider belangen worden in het moederland en in den vreemde op het uitmuntendst behartigd. Dat is de groote kracht van den hamburgschen handel. De mannen van de beurs aldaar hebben daarenboven meest alle jaren lang in den vreemde rondgetrokken, zoodat de landen waar zij hunne kapitalen uitzetten, voor hen geene vreemde landen zijn; — hoe hunne handelskennis en ervaring daardoor vermeerderd zijn, behoeft geen betoog."

Gaan wij nu op onze handelsbeurzen, onder anderen op die van de hoofdplaats van ons land, en onderzoeken wij eens bij de handelaren de mate van handelskennis ten aanzien van onze koloniën en van de kennis van den toestand dier koloniën, dan zal men daar eene bedroevende ondervinding opdoen, vooral wanneer men in aanmerking neemt de jaren gedurende welke de handel met Java reeds bestaat en het belang dat daarin voor Nederland gelegen is. Zelfs bij de handelaren en fabrikanten, die dien handel zelven drijven, of in direkte betrekking er toe staan, is het peil der kennis zeer laag in vergelijking met die, welke men in het buitenland waarneemt. Ik heb in Zwitserland en ook te Mühlhausen fabrieken gezien, werkende voor

uitvoer naar onze koloniën en met eenige der fabrikanten kennis gemaakt, en ik heb mij verwonderd over de mate van kennis, die zij daar hebben van de behoeften van Java, van de eischen der markt en van de artikelen, welke met voordeel geëxploiteerd kunnen worden. Maar bij ons kan ook door de handelaren, omdat zij tot kommissionnairs zijn gemaakt, geen belang worden gesteld, voor zich of voor hunne zonen, plaatselijke kennis op te doen. Alles blijft bij den sleur, den ouden loop van zaken zonder ontwikkeling; geen lust bestaat er om den ouderlijken haard te verlaten en te zien wat er in de wereld omgaat.

Ik zal echter niet verder uitweiden; wellicht heb ik reeds te lang uwe aandacht bezig gehouden, en mij door het belangrijke van de zaak en mijne eigene belangstelling daarin laten medesleepen. Als slotsom mijner opmerkingen en beschouwingen geloof ik met genoegzamen grond te mogen beweeren, dat de invloed en de gevolgen, welke het kultuurstelsel op Java heeft gehad, zoowel door zich zelf als door de daaruit ontstane inrichtingen en regelingen, voor landbouw en handel in Indië, en door de belemmering, die het heeft gebracht in de produktie en in het vrije handelsverkeer, schadelijk voor den handel en de scheepvaart zijn geweest en nog zijn.

De heer *de Serière.* Er zou nog zeer veel te zeggen vallen over het belangrijke punt, dat met zooveel kennis van zaken door den heer Schill behandeld is. Ten aanzien van de leer, die ik zoo vaak in dit Genootschap beleden heb, dat de welvaart des inlanders alleen de vrucht is van vrijen arbeid en van goed beloonde nijverheid, wil ik echter op dit oogenblik, na hetgeen de Schill zoo juist daaromtrent heeft gezegd, niets meer in het midden brengen. Ik wensch alleen te vragen of het nu, daar naar ik meen allen die hier vergaderd zijn, de overtuiging hebben van de noodlottige werking van het kultuurstelsel op de ontwikkeling van Java, wel zaak is, over dat door de tijdsomstandigheden noodzakelijk gemaakt, maar in ieder geval aller ongelukkigst stelsel, breeder uit te weiden? Mij dunkt, dat wij ons liever moeten bepalen bij hetgeen nu moet gedaan worden, en daarom zou ik gaarne zien, ook omdat het vrij talrijk opgekomen gehoor getuigenis geeft van belangstelling in de zaak, dat thans het laatste punt van het programma aan de orde wierd gesteld, en dat wij niet verder bleven stilstaan bij de bezwaren waarvan allen overtuigd zijn en waaraan, na hetgeen de heer Schill heeft in het midden gebracht, geen verstandig man meer zal twijfelen.

Ik stel dus voor over te gaan tot de behandeling van het laatste punt, dat thans het belangrijkste is en ook de meeste aktualiteit bezit.

De *Voorzitter.* De heer de Serière stelt een soort van motie voor, om de aangenomen orde der diskussiën te veranderen. Ik moet opmerken dat ik daartegen inzoover bezwaar heb, dat het een gevaarlijk antecedent zou kunnen scheppen. Misschien toch zijn er, onder de aanwezige leden of geïntroduceerden, enkelen die voorbereid zijn of verlangen over de andere aangekondigde onderwerpen het woord te voeren, en alsdan mag hun daartoe de gelegenheid niet ontnomen worden. Nogtans ben ik bereid den wensch der vergadering, indien deze duidelijk blijkt, tenuitvoer te leggen.

De heer *de Serière*. Ik juich ten volle de akkuratesse van den voorzitter toe; ik wil ook gaarne de zon van anderen zien schijnen, maar ik geloof dat, al ware het de zon van Italië, deze niet meer licht zou kunnen verspreiden over iets dat voor ons allen helder en klaar is. Ik laat echter de beslissing geheel over aan de wijsheid des voorzitters en den lust der vergadering.

De heer *Salm* verklaart zich voorbereid te hebben op het mededeelen van eenige beschouwingen over den invloed van het stelsel op de financiën van moederland en kolonie, die hij thans gaarne zou voordragen.

Nadat den heer Salm daartoe de gelegenheid is gegeven, zegt hij het volgende:

De geschiedenis van het kultuurstelsel, mijnheer de voorzitter, is u en ons allen bekend.

Zoo als alles in de wereld wat door menschen gesticht is, veroudert en vergaat, en door nieuwe uitvindingen vervangen wordt, waarvan onze tegenwoordige eeuw menigvuldige blijken draagt, zoo zien wij ook het kultuurstelsel van den graaf van den Bosch verjaren, en zijne ontbinding naderen.

Droegen de daden van den burggraaf du Bus de Ghisignies, den voorganger van van den Bosch, reeds de kiemen om op gezonde staathuishoudkundige gronden Java tot meerdere produktiviteit te brengen, de ongelukkige gebeurtenissen van 1830 drongen de nederlandsche regeering dien begonnen arbeid op andere, doch minder gezonde grondslagen en met kracht door te zetten, ten einde 's lands financiën te kunnen te hulp komen.

Het waren dus de financiëele behoeften van het moederland, die aanleiding gaven dat het kultuurstelsel werd in het leven geroepen. Niettegenstaande herhaalde afwijkingen van de goede bedoelingen van den graaf van den Bosch, die vele rampen voor de bevolking na zich sleepten, moeten wij toch erkennen dat het stelsel nut gesticht heeft. Daardoor hebben wij Java's rijken bodem nu leeren kennen, en zijn millioenen schats in 's lands schatkist gevloeid.

Ik zal de vergadering niet vermoeien met eene opgave van die voordeelen. Het is allen toch bekend, wat het 35jarig tijdvak in dit opzicht heeft opgeleverd. Die voordeelen zijn zeer beduidend, niettegenstaande de teelt der groote stapelprodukten, koffi en suiker, sedert jaren stationair bleef en de teelt van andere produkten, vroeger ook tot het stelsel behoorende, achtereenvolgens door de regeering is ingetrokken.

Het groote deel der natie is echter onbekend met de wijze waarop de behaalde voordeelen verkregen zijn en voortdurende toevloeiing dier voordeelen doet bestendiging van het bestaande verlangen, waarbij dan echter de belangen van de kolonie en hare bevolking buiten beschouwing worden gelaten.

Het is niet geheel onnatuurlijk dat iemand, onbekend met de wijze waarop die millioenen zijn en worden verkregen, afkeerig is den ouden weg van winstgeving te verlaten en een ander hem onbekend pad in te slaan. Het spreekwoord: „werp geene oude schoenen weg, voor gij verzekerd zijt goede nieuwe in de plaats te hebben," is hier geheel van toepassing. Maar wanneer die oude schoenen telkens hersteld moeten worden, getuige de verschil-

lende suikerregelingen, dan zal men toch eindelijk naar een nieuw paar moeten uitzien, die den toets van hechtheid kunnen doorstaan en duurzaam 's lands financiën kunnen schragen, gepaard gaande met bevordering der welvaart van de kolonie en hare bevolking.

Het stationair blijven der produktie en het intrekken van vele kultures moet een onpartijdig beoordeelaar geen hoog denkbeeld geven van de soliditeit van het middel, dat tot verkrijging der produktie dient. Men tracht immers steeds een soliede winstgevende zaak, indien de gelegenheid zich daartoe aanbiedt, nog produktiever te maken en daaraan met alle kracht vast te houden?

Onderzoeken wij dus in de eerste plaats, waar het kwaad is gelegen, waardoor de produktie niet vooruit is gegaan, terwijl nog steeds winsten behaald worden. Ik zeg kwaad, maar ik moest spreken van een vijand, en die vijand verscheen in het karakter van overdrijving. Vooreerst te groote aandrang van het moederland om geld en immer geld, en daar die remises altijd met sukces konden geschieden, zag men de niet zuivere middelen om die te verkrijgen over het hoofd. Ten andere het niet in praktijk brengen of soms geheel afwijken van de bedoeling van den graaf van den Bosch om de teelt van produkten voor de europeesche markt, niet hooger op te voeren dan tot $\frac{1}{5}$ met het beschikbaar laten dus aan de bevolking van $\frac{4}{5}$ voor de teelt van hare voedingsmiddelen. Deze afwijking heeft de grootste onrechtvaardigheden na zich gesleept. De landbouwers, die werkzaam zouden zijn voor de teelt van produkten voor de europeesche markt, zouden vrij zijn van landrenten. Ook hiervan is afgeweken in het nadeel van den Javaan. Er bestond ook een overdreven ijver bij ambtenaren en inlandsche hoofden, waartoe premiën of kultuurpercenten, door de regeering uitgeloofd, impulsie gaven. Er werden kontrakten uitgegeven. Ieder, die protektie had, kon landbouw-kontraktant worden. Naar het bezitten van voldoende kennis werd niet gevraagd; de Javaantjes waren goed genoeg om het werk te verrichten. Renteloze voorschotten moesten medewerken tot het winnen van liefhebbers. En zoo ontstonden aanplantingen van diverse produkten op gronden, die later bleken ongeschikt daarvoor te zijn. Daarvan was het gevolg: verlies voor de regeering; val van den onkundigen kontraktant, en de Javaan tot slachtoffer gemaakt van ondoordachte kultuurbedrijven. Later kwam de regeering hiervan wel terug, doch het kwaad dat daardoor was ontstaan, had te diep wortel bij de javaansche hoofden geschoten om bij gemis van kultuurpercenten niet op andere wijzen hunne onderhoorigen te kwellen. Eindelijk hebben de drukkende heerediensten de grootste inbreuk gemaakt op de werking van het kultuurstelsel. Het bouwen van vestingen werkte mede om dien toestand te vergrooten. Een en ander heeft het kultuurstelsel onhoudbaar gemaakt.

Zoo als ik reeds aanmerkte, had de volstrekte onbekendheid met den waren toestand van Java, die jaren lang geheim gehouden werd, het gevolg dat de natie alleen slechts naar de uitkomsten zag, niet vermoedende dat daaraan zoovele moeilijkheden en bezwaren voor den javaanschen producent verbonden waren. Gelukkig is die geheimhouding door latere regeeringen opgeheven en de waarheid aan den dag gekomen dat de wijze, waarop de millioenen verkregen worden, niet altijd op zuivere grondslagen rustte.

Niettegenstaande de meerdere openbaarheid en meerdere kennis van onze

overzeesche bezittingen, schijnt er in Nederland toch nog een soort van onverschilligheid te bestaan voor de kolonie en hare bevolking, daar de remises toch komen en ruim genoeg zijn, zoodat verandering van systema minder noodig zou wezen.

Het is waar, die remises zijn nog ruim. Doch waardoor? De voortreffelijkheid van de javakoffi en suiker werd meer en meer in andere landen bekend. Onze produkten verdrongen zelfs die van andere tropische gewesten van onze markt en daardoor werd een debiet 'geboren dat de prijzen deed stijgen, en de winst op het gemis van grootere kwantiteiten ruimschoots vergoedde.

Het zijn dus de hooge prijzen van de beide groote stapelprodukten, die het kultuurstelsel in de laatste jaren hebben staande gehouden; ten eerste omdat de grond in den oosthoek van Java voor de suikerteelt beter geschikt en produktiever is dan in Centraal en West-Java, ten tweede omdat de Javaan, men moet de waarheid zeggen, door de groote produktiviteit van den grond voor zijn arbeid beter belooning ontvangt.

Koffi en suiker zijn dus nog de steunpilaren van het wankelende stelsel, want van de teelt van alle andere produkten zag de regeering allengs af, en gaf die over aan de partikuliere industrie.

In den aanvang zeide ik, dat deze eeuw rijk was aan uitvindingen. Wij zien nu eene industrie zich ontwikkelen waardoor onze suikerproduktie op Java bedreigd wordt. De beetwortel, vroeger alleen geteeld tot voedingsmiddel voor het vee, wordt thans in Europa op groote schaal tot suiker bereid. Het is dus te voorzien dat de javasuiker op den duur geene hooge prijzen meer zal opbrengen, dat de regeering daardoor op groote baten uit dat produkt niet meer zal kunnen rekenen: omdat de fabrikant door hooger opgevoerd loon voor duurder levensmiddelen niet meer tot zulke lage prijzen zal kunnen leveren. Een der steunpilaren van het gebouw wordt dus reeds bedreigd.

Wat de koffi betreft, biedt het monopolie van dat produkt nog schoone winsten aan. Doch zal dit zoo blijven? Ik kan dit niet aannemen. Wanneer de groote aanplantingen van koffi in Britsch Indië, waartoe de woeste gronden aldaar bijna kosteloos worden afgestaan, zullen gaan rendeeren, zal ook die in 't verschiet aanrukkende konkurrent wel een wending aan de prijzen geven; want als onze buren wat beginnen, doen zij het goed en in het groot. Ziedaar dan de laatste degelijke steun voor onze batige sloten, rustende op het nog vigeerende restant van ons landbouwsysteem, bedreigd, waardoor de mogelijkheid bestaat dat de genoten voordeelen voor het vervolg minder zullen opbrengen, zoo niet geheel verloren gaan.

Zou men deze beschouwing te sterk gekleurd kunnen noemen? Ik geloof het niet. Alle kunstmatige systeemen vernielen eindelijk zich zelven, omdat zij op onstaathuishoudkundige gronden gebaseerd zijn. Een soeverein moet soeverein blijven, maar geen koopman te gelijk zijn. Dit is beneden zijne waardigheid. Verschoonbaar moge het geweest zijn tegen goed beloonden arbeid een dusdanig stelsel te hebben ingevoerd om 's lands financiën te herstellen, doch onverschoonbaar mag het genoemd worden winsten te behalen door verzwaarden en slecht beloonden arbeid van eene bevolking, die aan onze zorgen is

toevertrouwd en die op behartiging van hare belangen aanspraak kan maken, terwijl het geheel in onze macht is, op gezonde staathuishoudkundige gronden ruime inkomsten te verkrijgen en de welvaart der bevolking tevens te verzekeren.

De slotsom van het aangevoerde, mijnheer de voorzitter, is dus: Nederland heeft schatten verdiend en zijn financiën verbeterd, maar de kolonie en hare bevolking, die ons die belangrijke inkomsten verzekerde, is op dezelfde hoogte gebleven, zoo niet achteruitgegaan.

Daar niemand verder het woord verlangt te voeren over de onderdeelen van het eerste punt van het beschrijvingsbiljet, komt thans in behandeling het tweede punt: *De tegenwoordige waarde van het kultuurstelsel en zijne toekomst; middelen tot vermeerdering der voortbrenging, in verband met het wetsontwerp tot regeling der grondslagen voor de vestiging van ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië.*

De heer *van Soest.* Indien de vergadering mij een oogenblik gehoor wil verleenen, wensch ik over het thans aan de orde gestelde punt eenige beschouwingen voor te dragen. Ik zal echter niet spreken over het eerste gedeelte van dit punt, want ik ben overtuigd, dat indien ik drie minuten sprak over de tegenwoordige waarde van het kultuurstelsel, de zaal ledig zou wezen. Ik zal dus zonder preambule overgaan tot het laatste gedeelte: het wetsontwerp tot vaststelling van grondslagen, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië kunnen worden gevestigd.

Ik wensch dit wetsontwerp onbevangen en onbevoordeeld te bespreken. En wat vind ik dan?

Met betrekking tot de personen wordt met uitzondering voor de koffikultuur, aan eene andere wettelijke regeling voorbehouden, de dwangarbeid voor alle kultures radikaal afgeschaft. De 200,000 bij de suikerkultuur ingedeelde huisgezinnen bekomen, na expiratie der loopende kontrakten, volkomen vrijheid over hun persoon, hun tijd en hun arbeid. Weldra zal over de geheele uitgestrektheid van Java, de landbouwer, in de vlakte gevestigd, zijn loon kunnen bedingen en tegenover den ondernemer die niet meer geven wil, ook zijn *non possumus* kunnen doen gelden.

In dit opzicht zijn de bepalingen der voordracht zoo pertinent mogelijk. Terecht wordt geen enkele uitzondering, geen enkele inbreuk op de verleende vrijheid toegelaten. De bepalingen van den tweeden titel strekken alleen om de geschonken vrijheid aan den arbeider te waarborgen, hem tegen strafrechtelijke vervolgingen, wegens het niet nakomen van aangegane verbindtenissen, te behoeden en misbruiken tekeer te gaan, die ieder moet afkeuren.

Met het oog op deze bepalingen moeten zij, die de ontwikkeling van den Javaan beoogen en als eerste voorwaarde voor die ontwikkeling stellen de eerbiediging van zijn vrijen wil, dit wetsontwerp op zeer hoogen prijs stellen.

Ook met betrekking tot de zaken, huldigt het ontwerp — ofschoon minder konsekwent — beginselen, die velen onzer moeten waardeeren; beginselen, op wier toepassing in dit Genootschap herhaaldelijk is aangedrongen.

Aan den onzekeren toestand van het grondbezit zal een einde komen; een

toestand zoo terecht hier geschetst als een der grootste hinderpalen voor de ontwikkeling der javasche landbouwindustrie. Het gedeelte van den javaschen bodem, dat door den Javaan ontgonnen is, dat door zijn vlijt tot waarde is gebracht, zal zijn eigendom worden. Het kommunaal bezit zal in individuëel bezit kunnen opgelost worden, zonder dat aan de schoone volkseenheid, de dessa of gemeente, de doodslag zal toegebracht worden. Integendeel, de middelen worden aangewezen die strekken kunnen om die volkseenheid nog te versterken. Aan den staat wordt alleen dat gédeelte van den grond toegekend, dat ook naar strenge westersche begrippen van recht den staat zou toekomen. Alleen woeste gronden, die niet aan de gemeenten behooren, zullen tot landsdomein verklaard worden. Maar ook op die gronden zal de staat zijn recht slechts tijdelijk doen gelden. In de eerste plaats wordt de inlander geroepen tot ontginning van woeste gronden. Hem wordt een zeer eenvoudig middel aan de hand gedaan op die wijze grondeigenaar te worden, wanneer hij dit niet reeds door verdeeling der sawa's in zijn eigen dessa geworden is. Verder is men er op bedacht geweest europeesch kapitaal en europeesche industrie in te roepen tot ontginning van woeste gronden en zijn de voorwaarden van uitgifte zóó gesteld, dat men met grond eene zeer groote werkzaamheid op dit terrein mag verwachten.

In alle deze opzichten, bevrijding van den arbeid en van den arbeider, beslissing van de kwestie van den grondeigendom, uitgifte van woeste gronden, huldigt het wetsontwerp beginselen, die — ik ben er van overtuigd — door velen onzer op hoogen prijs gesteld worden.

Zoo als gij bemerkt, mijne heeren, beschouw ik dit ontwerp niet alleen als inhoudende veel goeds, ik zie er in een met het oog op den toestand in Indië zeer goed beraamd plan van wetgeving.

Mijne bedenkingen, die ik nu even openhartig zal mededeelen, betreffen niet het plan, maar restriktiën, die eigenlijk het ontwerp ontsieren, inbreuken op de vooropgezette beginselen, of, wil men liever, aarzelingen om die beginselen in hunnen vollen omvang toe te passen.

Volgens art. 12 worden Europeanen, met hen gelijk gestelden en vreemde Oosterlingen onbekwaam geacht tot verkrijging van eigendomsrecht of andere zakelijke rechten op den grond, waarvan de eigendom volgens deze wet aan den inlander behoort. Blijkbaar wordt hier toegegeven aan de ongegronde vrees, dikwerf geopperd, maar even dikwerf tegengesproken, dat, wanneer de Javaan grondeigenaar zal geworden zijn, hij — zoo als men gewoonlijk pleegt te zeggen — voor een appel en een ei zijn eigendomsrecht aan Europeanen of vreemde Oosterlingen zal overdoen. Zonderling genoeg, men geeft toe aan die vrees, terwijl men haar niet deelt. In de memorie van toelichting toch vinden wij deze merkwaardige zinsnede: „Het is niet de vrees voor europeesch landbezit, die deze bepaling heeft uitgelokt. Integendeel, ook voor uitbreiding en verbetering van den landbouw waren het voorbeeld, de ondervinding en de wetenschap der westersche volken allezins nuttig, want hoeveel bewondering de noeste vlijt der inlanders wekke, toch mag niet worden voorbijgezien dat zoo groote inspanning veel rijker vrucht zou dragen, wanneer aan het vele goede, der herkomstige wijze van werken eigen, zich de landhuishoudkundige ervaring paarde, elders op ondankbaarder bodem verkre-

gen; en ijdel is de verwachting gebleken, dat ambtelijke voorschriften als door een tooverwoord zouden scheppen, wat bij den landbouwer, gewoon het nieuwe te mistrouwen, niet dan door langdurige waarneming van hetgeen zijn buurman waagde te ondernemen, ingang vindt."

Betere kritiek over art. 12 zou ik niet kunnen geven. Hier worden op de meest treffende wijze de redenen medegedeeld, waarom die bepaling eigenlijk *niet* in het ontwerp moest zijn opgenomen. Zij moet er ook niet in blijven, want de vrees, waaraan toegegeven wordt, is eene ijdele vrees. Is het denkbaar, dat, in verhouding tot de millioenen inlanders, het betrekkelijk zeer gering getal Europeanen en vreemde Oosterlingen den geheelen ontgonnen bodem van Java zal willen koopen? Is het denkbaar, gesteld dat de Javaan zijn recht van eigendom op de sawa's even gering zou tellen als vroeger Ezau zijn recht van eerstgeboorte deed, dat Europeanen en vreemde Oosterlingen nog bij machte zouden zijn den grond te kunnen koopen? Is de vrees die men koestert, ook niet in strijd met hetgeen overal bij verdeeling van het grondbezit is waargenomen, dat juist de stand der landbouwers, de stand die als het ware met het fanatisme voor den grond is behebt, er nu zoo weinig aan zou hechten dat hij hem om niets zou weggeven? Ik voorzie wat men mij zal toevoegen: bedenk dat de Javaan een zeer bijzonder wezen is, dat hij slechts een flauw begrip van het recht van eigendom heeft en dat dit begrip nog verdoofd is onder de werking van het kultuurstelsel. Ik zou hier op moeten antwoorden: dat ik niet kan zien, dat de Javaan een zoo geheel ander wezen is dan de overige menschen over de oppervlakte der aarde verspreid. Bovendien de geschiedenis van het kultuurstelsel levert een treffend bewijs voor onze stelling. Dit toch is zeker dat, ware de Javaan niet aan zijn sawa gehecht gebleven, er van vele kultures, in weerwil van de verschrikkelijkste dwangmiddelen, niets zou zijn gekomen.

Wanneer nu de Javaan in tijdperken van zeer onzeker bezitrecht, reeds op het bezit zijner sawa's prijs stelde, hoe veel meer zal dit het geval zijn wanneer men hem een bezit verzekert, zoo als nu het wetsontwerp beoogt? Zal hij, wanneer hij bemerkt dat zijne heerschappij is uitgebreid over den akker, door zijn vlijt ontgonnen, zich daaraan niet veel meer nog dan thans hechten? Ik voor mij geloof dat men zich in dit geval gerust kan verlaten op den prikkel van het eigenbelang die bij hem zal werken en dat de quasi-voogdij, die men in dit opzicht nog over hem wil uitoefenen, hem slechts zal benadeelen.

Men lette vooral hierop. Door het verbod zal men een ander doel bereiken dan men beoogt. Wanneer Europeanen en vreemde Oosterlingen geen bod op sawa's mogen doen, dan wordt de konkurrentie beperkt tot de minder bemiddelde inlanders en de mededinging van het ruimere kapitaal uitgesloten. De waarde van den grond, in zeker opzicht de gekapitaliseerde arbeid, worde willekeurig bepaald; men benadeelt daardoor den eigenaar die verkoopen wil. En nu vraag ik aan hen die voornamelijk het verbod verdedigen, om te beletten dat de Javaan een proletariër wordt, of hij dit eerder zal worden, wanneer hij zijn sawa voor eene goede som verkoopt aan een Europeaan, dan voor veel minder aan een landgenoot? Want het is toch ondenkbaar den verkoop absoluut te verbieden. Het ontwerp doet dit niet, en al

had het dit gedaan, het zou toch niets baten; de inlanders kunnen immers onderling hunne gronden verkoopen, en in dit geval staan zij toch bloot aan hetgeen men zoo zeer vreest, namelijk dat zij tot een minderen stand zullen vervallen.

Ik wees op de onmogelijkheid om in dit opzicht een absoluut verbod te handhaven. Ziet slechts art. 13 in; daar vindt men al dadelijk eene uitzondering op art. 12, en te recht in de daar aangewezen gevallen: „De goeverneur-generaal is bevoegd in ieder bijzonder geval dispensatie te verleenen van het verbod in art. 12 geschreven, wanneer het geldt de verkrijging van de rechten op den grond ten gevolge van huwelijk of versterf."

Gij begrijpt, mijne heeren, dat de sawabezitter tot erfgenaam kan hebben een Europeaan of vreemden Oosterling, en dat wanneer dan geene dispensatie kon verleend worden, dit eene verkorting zou wezen van het erfrecht van den inlandschen grondbezitter. Maar deze bepaling geeft toch tot zonderlinge gevolgtrekkingen aanleiding. De Europeaan of vreemde Oosterling, die nu onder de werking van deze wet grondeigenaar wil worden, zal beginnen zich het wettig bezit eener javaansche schoone te verzekeren, zoodat bij slot van rekening het verbod zal werken als eene premie voor de koloniale politiek, die wij eerst zeer onlangs in de mode hebben zien komen: „beschaving door rasvermenging."

Dit ontwerp, dat in zeer vele opzichten juiste en ware beginselen huldigt, en met verouderde begrippen heeft gebroken, geeft daaraan echter nog te veel voet. Men wantrouwt den inlander daar waar zijn belang zoo krachtig spreekt. Men wantrouwt vooral den Europeaan en den vreemden Oosterling. Niet alleen dat de Europeaan geen grondbezit kan verkrijgen door aankoop van sawa's, maar ook ten aanzien van domeinen van den staat — de woeste gronden — kan hij alleen erfpachter, mag hij geen grondeigenaar zijn. Nu erken ik dat langdurige erfpacht, 99jarige erfpacht, ontginning van woeste gronden op groote schaal mogelijk maakt. Ik heb dit reeds in den aanvang doen uitkomen. Langdurige erfpacht deelt in vele opzichten in de voordeelen van den grondeigendom, maar niet in alle. Ik zal evenwel over dit punt in geen lang betoog treden, maar alleen dit herinneren, dat de langdurige en gevaarlijke twisten tusschen de plebejers en patriciërs van het oude Rome niet tot voorwerp hadden den eigendom, *dominium*, der patriciërs, maar dat gedeelte van den *ager publicus* waarop zij zich een soort van erfpachtrecht, *possessiones*, hadden weten toe te eigenen.

Ik kom eindelijk tot het delikate punt van het ontwerp, de suikerkultuur. Volgens het wetsontwerp zullen voor de bestaande suiker-ondernemingen, na expiratie der loopende kontrakten en voor nieuw op te richten suikerfabrieken gedurende twintig jaar door het goevernement de gronden, benoodigd voor den aanplant van het riet, onteigend worden tegen schadevergoeding.

Onteigening, mijne heeren, naar onze begrippen, kan niet alleen plaats hebben tegen schadevergoeding, maar buitendien ten algemeenen nutte. Nu erken ik gaarne te behooren tot diegenen, die in het recht van eigendom niet zien een goddelijk of een natuurlijk recht, maar veeleer een konventioneel recht, en die van meening zijn dat de privaat-eigendom steeds ondergeschikt moet blijven aan het algemeen belang; zelfs wil ik bekennen dat algemeen be-

lang zoo ruim mogelijk op te vatten, maar ik zie toch geene kans om daaronder de suikerfabrieken te begrijpen. Men zal toch nu vooral niet gaan beweeren, dat de suikerindustrie is gedreven in het algemeen belang van de Javanen; ware dit het geval, dan moet ik bekennen mij schromelijk te hebben vergist. Ik heb mij steeds eene geheel andere voorstelling van de zaak gemaakt. Ik heb steeds gemeend, dat een suikerkontrakt was eene overeenkomst gesloten tusschen het zeer machtige goevernement van Nederlandsch Indië en een niet geheel onmachtig partikulier, om samen winst en voordeel te maken met den willekeurig beloonden arbeid van den Javaan. Nu wil ik niet zeggen, dat de twee kontrakteerende partijen er steeds op uit waren den laatsten zweetdroppel uit den rietplanter te persen. Een goevernement dat kruideniert zou ik gaarne vergelijken bij den gevallen engel, die zich steeds zijn oorsprong herinnert. Het goevernement heeft dan ook getoond, dat het niet onveranderlijk om winstbejag was te doen, en ook de suikerkontraktant is mensch, en handelt naar menschelijke inspraken. Maar neemt het hoe gij wilt, een suikerkontrakt blijft steeds dit: *„nous décidons de vous, chez vous, malgré vous.*" Het algemeen belang, het algemeen nut der onteigening kan dus niet voor de suikerfabrieken aangenomen worden. Het is nog ondenkbaarder hier de oude leus te kunnen inroepen: *„salus populi suprema lex.*" In die overtuiging moet ik wel de onteigening van gronden voor de suikerkultuur afkeuren.

Maar zijn er wellicht andere redenen van praktischen aard daarvoor aan te voeren? Is het behoud van de tegenwoordige suikerkultuur, is hare uitbreiding afhankelijk van het stellig bezit van de voor de rietaanplanting benoodigde gronden? Ik kan niet tegenspreken, dat dit door zeer geachte deskundigen beweerd wordt. In een merkwaardig adres van de samarangsche kamer van koophandel wordt met veel klem betoogd, dat het eenige middel om de suikerindustrie in Midden- en West-Java te redden, bestaat in den afstand in eigendom, aan de fabrikanten, van den grond benoodigd voor de aanplanting van riet. Anderen beamen dat gevoelen, en ik heb wel eens hooren beweeren door personen, pas van Java aangekomen, dat wanneer men niet had stellig bezit van den grond, niemand er aan zou denken eene suikerfabriek op te richten.

Is dit gevoelen juist, dan laten de bepalingen van het wetsvoorstel, althans ten aanzien van de bestaande suikerindustrie, zich verklaren. In dit geval moet ik doen opmerken, dat het ontwerp dan nog beneden de eischen van de samarangsche kamer van koophandel blijft. Deze toch vraagt afstand voor nu en altoos, terwijl het ontwerp dien afstand slechts veroorlooft gedurende 20 jaren, zoodat slechts het gebruik aan den fabrikant zal verleend worden, en de eigendom der bezitters van de sawa's voorbehouden wordt. Maar hoe ongaarne ik tegen deskundigen in wensch te roeien, kan ik mijne overtuiging niet onderdrukken, dat men niet noodig heeft ten behoeve van de suikerindustrie op Java de gronden van den Javaan te onteigenen, zelfs tegen schadevergoeding. Maar laten wij ons goed verstaan. Ik ben het volkomen eens, dat het in den tegenwoordigen toestand van het grondbezit zeer gewaagd zou zijn eene suikerfabriek op Java op te richten. Ik ben het volkomen eens dat daar, waar nergens eigenlijk grondeigendom bestaat, daar waar beweerd wordt dat grondbezit overal te vinden, maar nergens te verkrijgen is, het zeer moei-

lijk valt met den landbouwer te kontrakteeren om riet aan te planten op een bodem die eigenlijk niemand toebehoort. Maar wanneer wij de suikerindustrie beoordeelen met het oog op dit wetsontwerp, dan bedoelen wij de suikerindustrie der toekomst, en niet die industrie, welke zich in het keurslijf van het kultuurstelsel wringt, en daarin zich moeilijk staande kan houden.

Welnu de werking van deze wet zal op Java duizendtallen grondeigenaren scheppen, waarmede de suikerfabrikanten zullen kunnen kontrakteeren voor de levering van de grondstof. Door deze wet zal eene belangrijke schrede gezet worden op den weg van goede verdeeling van den arbeid. Op Java zal men eene suikerindustrie zien ontstaan, waarvan men thans nog geen denkbeeld heeft, eene industrie gelijk alle andere groote industrieën, die de grondstof verwerkt, doch zich niet bekreunt over de wijze waarop die verkregen wordt. Ik vraag: hebben de europeesche katoenweverijen en spinnerijen, zelfs toen de katoenaanvoeren uit Amerika staakten, er ooit aan gedacht gronden te koopen om daarop de grondstof te teelen? En de beetwortel-suikerindustrie in Frankrijk, een land waar sedert 1789 de bodem eindeloos versnipperd is? Zal iemand denken dat die industrie zulk eene hooge vlucht zou genomen hebben, indien de fabrikanten begonnen waren een groot kapitaal in den grond te steken om zeker te zijn beetwortels te krijgen? Is het dus gewaagd te veronderstellen, dat bij eene goede regeling van het grondbezit, bij eerbiediging en bescherming van den arbeid in goeden zin, de javaansche landbouwer genegen zal zijn riet te planten, wanneer hem blijkt dat hij daardoor meer voordeel zal behalen dan met de teelt van padi en van tweede gewassen zoodat hij bij uitnemendheid rietproducent zal worden? Is het gewaagd aan te nemen dat wanneer de suikerfabrikant, onbekommerd over zijne grondstof, zich toelegt op verbetering van zijn fabrikaat, hij bij uitnemendheid suikerproducent zal worden?

Om al deze redenen kan ik niet goedkeuren de onteigening van gronden voor de suiker-industrie. Ik acht die onteigening noodeloos. Ik maak evenwel een verschil tusschen de bestaande en de nieuw op te richten suikerkultuur. Voor de bestaande suikerkultuur is de Javaan thans zijne gronden kwijt en in vele gevallen ook zijn arbeid. Onder de werking van deze wet zal zijn arbeid vrij wezen en hem alleen den grond ontnomen worden. Hij wordt dus in elk geval van betere konditie. Voor de nieuw op te richten fabrieken zal echter geene verbetering, maar verergering plaats hebben. Daar waar totdusver geene suikerkultuur bestaan heeft, heeft de Javaan vrije beschikking over zijne sawa's. Men mag aannemen, dat daar het besef, dat de bezitter ook eigenaar is van den grond, dieper wortel heeft geschoten. Deze wet komt hem nu bovendien beduiden, dat hij wel degelijk eigenaar is. Goed. Doch nu ontstaat het plan voor de oprichting van eene suikerfabriek in die streek en men is daardoor genoodzaakt den persoon, dien men zoo even nog als wettig eigenaar van den grond erkend en bevestigd heeft, te verklaren, dat hij zijne gronden moet afstaan, wel tegen schadeloosstelling, maar dat hij geen recht heeft om dit te weigeren. Zou men denken dat de Javaan hierdoor een gunstigen indruk zal ontvangen van onze goede trouw en dat hij dankbaar zal zijn voor de weldaad, die hij zoo even meende ontvangen te hebben? Ik begrijp dat, toen men er niet tegen opzag van den Javaan millioenen dagtaken te

vorderen, men het ook zoo nauw niet nam met zijne bezittingen. Maar nu zijn recht erkend wordt om zelf over zijn arbeid te beschikken, nu weet ik niet waarom men niet eene schrede verder gaan en dit recht ook tot zijne bezitting uitstrekken zal. Ik begrijp niet, dat, nu men den staf breekt over rechtstreeksche inmenging van het goevernement in zaken van nijverheid, er toch nog op bedacht is geweest in sommige opzichten inmenging toe te laten.

Onteigening van gronden noem ik niet alleen onbillijk, vooral daar waar totdusver geene goevernements suikerkultuur bestaan heeft, maar ik geloof ook dat het een zeer bedenkelijk waagstuk is. Om staatkundige redenen alleen geloof ik, dat men wijs zal doen het ontwerp op dit punt te wijzigen. En nu zegge men niet: gij geeft toe aan filantropie; gij belijdt de staatkunde der idealisten, want ik zou mij dan beroepen op geen filantroop, maar op den leermeester van alle praktische regenten, op Macchiavelli. Ik zou mij beroepen op zijne waarschuwing, in *de Vorst*, dat men vooral zorgen moet geen inbreuk op de bezittingen der ingezetenen te maken, daar eene bloedige exekutie door een volk eerder verschoond wordt dan inbreuken op zijn eigendom. Ik zou mij beroepen op de merkwaardige woorden van den vermaarden Florentijn, die zoo diep de menschelijke hartstochten en neigingen peilde, dat de mensch veeleer den dood van een verslagen vader vergeet dan het verlies van zijn patrimonium.

Nog eene enkele opmerking ten slotte, mijne heeren. Wanneer dit ontwerp ongewijzigd tot wet zal worden verheven, dan zal er veel tot stand komen, waarvoor velen onzer, jaren lang, door lief en leed, gestreden hebben; maar de strijd zal niet ophouden. Geeft men daarentegen bij dit ontwerp, waarvan de grondslagen volkomen kunnen beaamd worden, nog op drie punten toe, veroorlooft men dat de Javaan niet alleen grondeigenaar wordt, maar ook het recht erlangt zijn grond te kunnen verkoopen aan wien hij goedvindt, dat voor geene kultuur inbreuk mag gemaakt worden op het recht van eigendom der inlanders, en dat de Europeanen ook het recht bekomen grondeigenaars te worden, dan houd ik mij overtuigd dat de lange strijd op koloniaal terrein geëindigd zal wezen en de twee strijdende partijen elkander de hand zullen reiken. Ik voor mij zou er dan geen bezwaar tegen hebben onder de banier van het behoud geschaard te worden, omdat er veel zal zijn waarvan het behoud mij dierbaar zal wezen.

De *Voorzitter*. Daar het uur reeds ver gevorderd is, stel ik voor de diskussie in verband met de rede van den heer van Soest tot eene volgende vergadering te verdagen, die heden over veertien dagen zal kunnen gehouden worden.

Dienovereenkomstig wordt besloten en de vergadering opgeheven.

DE

KULTUURWET-LITTERATUUR.

Het tweede wets-ontwerp tot regeling van ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch-Indië, in zijne strekking en werking beoordeeld, door J. D. van Herwerden, oud-resident op Java. 's Hage 1865.

De antikultuurwet van den minister Fransen van de Putte. Overgedrukt uit het Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage. 's Hage 1865.

De kultuurwet, door J. J. Nosse, laatstelijk hoofdredakteur van de Nieuwsbode, Dagblad van Soerabaya. 's Hage 1865.

Eenige bedenkingen tegen de kultuurwet. 's Hage 1865.

De kultuurwet. Zamenspraak in het jaar 1868, tusschen een resident, een suikerfabrikant en een Javaan. 's Hage 1865.

Een woord over de kultuurwet, in verband met het »beroep op het Nederlandsche volk van Jhr. Mr. C. H. van der Wijck" (door G. L. Baud). 's Hage 1865.

Beschouwingen over het ontwerpkultuurwet (door E. Francis). Delft 1865.

De werking van het kultuurstelsel op Java en de nieuwe kultuurwet, door B. Feist, oud-officier van gezondheid. Amsterdam 1865.

Beschouwingen omtrent sommige hoofdgrondslagen der voorgedragen wet op de vestiging der ondernemingen van landbouw en nijverheid in Neerlands Indië, door N. N. 's Hage 1865.

De rigting en uitvoerbaarheid van het wetsontwerp tot vaststelling der gronden, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch-Indie kunnen worden gevestigd, onderzocht en beoordeeld, door Mr.... 's Hage 1865.

Vrijmoedige gedachten over het aan de Tweede Kamer der staten-generaal aangeboden wetsontwerp: tot vaststelling der gronden, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch-Indië kunnen worden verkregen. Opgedragen en ter overweging aangeboden aan het Nederlandsche volk. Kampen 1865.

Het ontwerp van wet tot vaststelling der gronden, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch-Indië kunnen worden gevestigd, ingekomen in de zitting der Tweede Kamer van de Staten-Generaal van 2 October 1865, beoordeeld door Mr. L. A. P. F. Buyn. Breda 1865.

De koloniale quaestie van den dag, door Edward L. Jacobson. 's Hage 1865.

Onze koloniale staatkunde. Een beroep op het Nederlandsche volk (door Jhr. Mr. H. C. van der Wijck). 's Hage 1865.

Onze koloniale staatkunde. Vervolg, door Jhr. Mr. H. C. van der Wijck. 's Hage 1865.

Onze koloniale staatkunde. Tweede vervolg door Jhr. Mr. H. C. van der Wijck. 's Hage 1865.

Koloniale staatkunde door een Oost-indisch hoofdambtenaar; naar aanleiding van een gelijk geschrift, waarin een beroep op het Nederlandsche volk gedaan wordt Arnhem 1865.

West-Java-koffi-kultuur-maatschappij. Toegelicht door G. Suermondt, H. Hope Loudon c. s. Amsterdam 1865.

West-Java-koffi-kultuur-maatschappij verdedigd door G. Suermondt, H. Hope Loudon c. s. tegen den Referent in »de Economist". Amsterdam 1865.

Brief aan den Hoogleeraar R. Dozy, het koloniaal vraagstuk ontvouwd en het ontwerp van kultuurwet beoordeeld. Amsterdam 1865.

West-Java-koffi-kultuur-maatschappij verdedigd door G. Suermondt, H. Hop Loudon c. s. tegen de aanvallen van »Volksblad" en »Arnhemsche courant". Amsterdam 1865.

Ziedaar de titels van een stapel boekskens, die op mijne schrijftafel voor mij liggen, en waarvan ik (zeer onnadenkend, in een onbewaakt oogenblik!) beloofd heb, een overzicht te zullen geven. Ik moet mijn woord gestand doen, en ik heb een deel mijner taak volbracht; want ik heb al die opstellen gelezen. Reeds dat was een Herkules-arbeid! Ik hoop, dat geen der schrijvers het mij ten kwade zal duiden, maar ik moet openhartig bekennen, dat, welke verdiensten zij overigens ook als auteurs mogen bezitten en waaraan ik niets wensch te kort te doen, hunne geschriften, op weinige uitzonderingen na, onmogelijk onder de aangename en onderhoudende lektuur kunnen gerangschikt worden. Waarom moeten brochures over koloniale aangelegenheden, in den regel, in zulk een onbehagelijk kleed gestoken, zoo slordig van taal en stijl, zoo dor ja! vervelend in vorm en conceptie wezen?

Maar ik haast mij, om aan deze klacht, die de versche indruk van de volbrachte lezing mij deed ontsnappen, een einde te maken. Gij verlangt geene beschouwing over de letterkundige verdiensten, gij verlangt een oordeel over den inhoud der kultuurwet-litteratuur.

't Was te voorzien! Nauwelijks had het wetsoutwerp, dat tot opschrift draagt: „*Vaststelling der gronden, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië kunnen worden gevestigd*", het licht gezien, of de Nederlandsche persen werden in beslag genomen voor brochures over het werk van den Minister van Koloniën. Waarom was dat te voorzien?

Vooreerst schijnt bijna ieder, die eenigen tijd in Indië heeft doorgebracht, zich in staat en verplicht te rekenen, om over den maatschappelijken toestand van dat land, over de oekonomische vraagstukken die daar moeten worden opgelost, over de behoeften die er te bevredigen, de verbeteringen die er in te voeren, de hervormingen, die er tot stand te brengen zijn, eene positieve en voor geen hooger beroep vatbare uitspraak te doen. 't Is als of men het niet noodig rekent, al die gewichtige kwesties aan diepe en ernstige studie, aan nauwkeurig onderzoek, aan logisch en grondig nadenken vooraf te onderwerpen. Men moet de Indische lucht ingeademd, de bergen van Java gezien, eenige pikols rijst gegeten hebben. Dat is voorbereiding te over, om, in Nederland teruggekeerd, naar de pen te grijpen en de natie en de Staten-generaal voor te lichten over de teederste levensvragen in wetgeving en regee-

ring van het land, dat men reeds jaren geleden of voor korten tijd of zoo even verliet! Heeft men daarbij het voorrecht van in de eene of andere hooge betrekking te zijn geplaatst geweest; was men resident of direkteur van eenig departement of lid van den raad van Indië, dan bovenal is het een orakel, dat spreekt! Dan bovenal komt geen bewijsvoering, geen staven door argumenten, geen toetsen aan algemeene en overal erkende waarheden te pas. Men schrijft, in de oogen van gewone menschen soms de zonderlingste en onbegrijpelijkste, stellingen — en men eischt onderworpen geloof. Is het te verwonderen, dat de zoogenaamde „kultuurwet" een stortvloed van geschriften heeft in 't leven geroepen?

Maar er is nog eene andere oorzaak van de vruchtbaarheid der pers. De „kultuurwet" beoogt een einde te maken aan den strijd, die sedert vele jaren is gevoerd. De voorstanders van het oude stelsel, zoowel als zij, die met het oude reeds sinds lang hebben willen breken, zien in die wet de oplossing van het vraagstuk, dat hen zoo lang in het strijdperk heeft gehouden. En die strijd heeft zoo veel jaren geduurd, dat er bijna niemand meer is, of hij heeft partij gekozen. Al is hij ook niet in staat de kwestie in haren geheelen omvang te doorgronden, toch meent hij er zoo veel van begrepen te hebben, dat hij aan de een of andere zijde van de kampplaats zich bevindt. Nu komt de groote dag der beslissing! Is het niet natuurlijk, dat van alle zijden stemmen opgaan, om over de wijze, waarop men die beslissing wil nemen, eene eigen meening te doen hooren?

Mij dunkt ik zie nog eene derde reden, waarom de kultuurwet-litteratuur zoo vruchtbaar is. Juist omdat het bij velen aan grondige studie en vooral ook aan staatkundig beleid ontbreekt, is er eene verscheidenheid in al de meeningen, die geuit worden, waarover men verbaasd moet staan. Elk heeft eene eigen opinie, meestal afhankelijk van den werkkring waarin hij in Indië geplaatst, van het oord waar hij gevestigd, van de personen waarvan hij omgeven was, niet de werking van waarneming en vergelijking en toepassing, niet het resultaat van eigen algemeene kritische studie. Elk heeft eene eigen opinie; en nu was ieders eerste werk te zien, of het wetsontwerp van den Minister overeenkomt met die opinie. Kan het anders of de teleurgestelden, die natuurlijk talrijk moeten zijn, grepen naar de pen en zonden eene brochure in 't licht?

Inderdaad, die verscheidenheid van meeningen is een karaktertrek van het pak geschriften, dat voor mij ligt! Ieder heeft een geneesmiddel voor den kranke; want dat Indië op dit oogenblik krank is, daarover alléén is men het vrij wel ééns. Maar hoe dien kranke te genezen? Ieder heeft een geneesmiddel! Neen ik vergis mij — van al de geneesheeren, die eene uitspraak doen over het voorstel van den Minister van Koloniën, is er maar één, die 't met hem eens is. Al de overigen wijzen hem af, op allerlei verschillende, soms de meest tegenstrijdige gronden; maar bijna allen verzuimen om hun geneesmiddel op te geven. De verscheidenheid bestaat dus in de gronden waarop men het wetsontwerp bestrijdt. En die verscheidenheid grenst inderdaad aan 't ongelooflijke!

Toch heb ik getracht de brochures onder eenige algemeene klassifikatiën te brengen. Ik heb gezocht naar een grondtoon, dien sommigen, hoe uiteen-

loopende overigens ook in de bijzonderheden, met elkander gemeen hebben. En ik geloof, dat deze poging niet geheel en al is mislukt.

I. Tot de eerste klasse breng ik die geschriften, waarvan de auteurs onvoorwaardelijke voorstanders van het oude kultuurstelsel zijn, alles wat van dat stelsel afwijkt veroordeelen, en eenvoudig tot dat oude stelsel willen terugkeeren. Het kultuurstelsel! niets dan het kultuurstelsel! het kultuurstelsel voor eeuwig! is hunne leus.

Onder deze eerwaardige oudheidminnaars neemt de heer *van Herwerden* de eerste plaats in. Zijn boekske begint met den bekenden karaktertrek van den Javaan: hij bemint het *dolce far niente*, hij heeft een afkeer van geregelden arbeid. „Zou het *dolce far niente*," ziedaar de eigen woorden van den heer *van Herwerden*, „den Javaan ook misschien beter bevallen, dan om tegen goed loon voor den industrieel van den morgen tot den avond te planten? Hij zal, is daartoe de gelegenheid, tegen hooge betaling mogelijk voor eenige dagen dit of dat werk doen, maar dat ook alléén om daarna des te langer te kunnen uitrusten. Is dat echter arbeid, *geregelde* arbeid, waarop de industrieel moet kunnen rekenen, om aan geen bittere verliezen te zijn blootgesteld? De Oosterling behoeft daarom nog geen volslagen luiaard te zijn, en dat is de Javaan ook in geenen deele. Alléén de groote prikkel tot den arbeid, de behoefte, de *knellende* behoefte, om te *moeten* werken, zijn voor hem niet aanwezig: en daarom doet hij, zonder rechtstreeksche aansporing, niets meer dan noodig is, om in zijn levensonderhoud te voorzien." 't Is het oude argument! 't is zóó oud en zóó bekend en zóó dikwijls wederlegd, dat het thans, zonder schade aan te richten, door ieder, die er liefhebberij in heeft, ongestraft nog eens mag worden herhaald.

Maar wat nieuw is in de wijze, waarop de heer *van Herwerden* het gebruikt, zijn de bondgenooten, waarop hij zich beroept; die bondgenooten zijn: het Bataviaasch Handelsblad, de tabaksfabrikant *de Vogel*, de hoogleeraar *de Vriese*, de Kamer-van-koophandel te Samarang, en..... de heer *van Hoëvell.* Voorwaar! een vrij bont gezelschap, dat de heer *van Herwerden* om zich verzamelt, maar van welks overeenstemming en harmonie hij, bij nadere kennismaking, niet veel plaisir zal hebben.

Een groot aantal bladzijden wijdt de geachte schrijver aan den „grondeigendom op Java." Hij plaatst zich daarbij op het mohammedaansche standpunt, gelijk hij dat in *von Hammer* „*Osmanische Reichs-Staatsverfassung*" meent te vinden. De toepassing van deze islamitische bespiegelingen op Java is vrij onbestemd en verward. Een enkel voorbeeld. „Ook de bepalingen op het voortdurend gebruik van den grond," zegt hij, „welke in het ottomanische rijk geëerbiedigd worden, vinden wij terug in wat op Java bij de sawa-josso als *adat*, als gebruik, is aangenomen. Volgens deze behoudt de eerste ontginner van een stuk gronds daarop zeker recht van eigendom, zoolang hij aan den Vorst zijne belasting betaalt en voor de jaarlijksche beplanting behoorlijk zorg draagt. Is hij daarin nalatig, dan vervalt dat recht, en de grond vervalt weder onder de gemeente waaronder dezelve behoort." Goed! dat begrijp ik. Maar nu schemert het mij als ik lees wat er op volgt: „Daar evenwel de meeste gronden op Java niet individuëel, maar, ook vooral om de daar-

voor benoodigde waterwerken, door de gezamenlijke bevolking zijn ontgonnen geworden, is hieruit een *gemeenschappelijk grondbezit* ontstaan." Zijn de meeste gronden door de gezamenlijke bevolking ontgonnen? Hoe is dat mogelijk? Is die bevolking dan gezamenlijk van elders gekomen als een troep immigranten? Of heeft zij zich langzamerhand uitgebreid en breidt zij zich nog dagelijks uit? Breidt zij zich tegenwoordig uit door *gezamenlijk* nieuwe velden te ontginnen, of doet zij het *individuëel.* En waarom zou zij 't dan vroeger niet eveneens gedaan hebben? Neen! het gemeenschappelijk grondbezit moet eenen anderen oorsprong hebben — en die is niet verre te zoeken.

Maar 't is duidelijk, waarom de heer *van Herwerden* van dien waren oorsprong niet wil weten. Hij vindt het gemeenschappelijk grondbezit eene zeer wenschelijke zaak, goed en voortreffelijk in zijnen aard, eene weldaad voor den Javaan. En waarom? „Zij strookt beter met het volkskarakter en de den Javaan aangeboren zorgeloosheid." En nu volgt een zeer treffend staaltje van die „zorgeloosheid." Volgens onzen schrijver is juist dat kommunaal bezit bijzonder geschikt, om de arbeidzaamheid van den zorgeloozen Javaan te bevorderen. „Hij kan zich dan aan de bewerking van den grond, wanneer de tijd daartoe gekomen is, niet onttrekken." En waarom niet? „Hij zou gevaar loopen zich een volgend jaar bij het verdeelen der rijstvelden te zien uitgesloten." Het staat er woordelijk lezer! Zie het maar na! Zóó „zorgeloos" is de Javaan, dat hij, uit vrees van *'t volgend* jaar geen sawa te zullen hebben, *dit jaar* aan den arbeid gaat. Hij ploegt en egt en plant niet, ten einde *dit jaar* wat te eten te hebben, gelijk gewone menschen. Neen! daartoe is hij te zorgeloos; dat is hem onverschillig; hij doet het ten einde in *'t volgende* jaar over een rijstveld te kunnen beschikken. Met zulke argumenten wordt het verderfelijkste stelsel, de hinderpaal voor elke ontwikkeling en lotsverbetering van den Javaan, aangeprezen en verdedigd. Neen! dan zag *J. C. Baud* de zaak beter in. „Het individuëel landbezit," zeide hij, „is een middel om beschaving en welvaart te ontwikkelen. Eene maatschappelijke hervorming, waaronder elk Javaan eigenaar worden zou van het rijstveld, hetwelk hij thans in gebruik of in erfpacht bezit, zou ik in de toekomst met welgevallen te gemoet zien."

Ziedaar een voorbeeld van de wijze van bewijsvoering, die in dit boekske wordt gevolgd. Wilt gij er nog een, niet minder opmerkelijk? Bij enkele artikelen van het wetsontwerp schrijft de heer *van Herwerden*, ter bestrijding, eenige opmerkingen. 't Geen hij over art. 14 zegt, verdient bijzondere vermelding. Dat artikel luidt aldus:

»Overeenkomsten tot verhuur of in-gebruik-geving van gronden door inlanders aan personen, niet behoorende tot de inlandsche bevolking, worden op straffe van nietigheid schriftelijk aangegaan.

De verhuur of ingebruikgeving geschiedt voor niet langeren tijd dan tien jaren. Bedingen, in strijd met dit voorschrift, worden voor niet geschreven gehouden.

»Tot de geldigheid der in dit artikel genoemde overeenkomsten wordt vereischt, dat de grond behoorlijk zij opgemeten en de uitgestrektheid daarvan in de akte wordt vermeld, terwijl daarin tevens de ligging en de begrenzing zoo nauwkeurig mogelijk wordt aangewezen."

„De overeenkomsten, bij dit artikel bedoeld, zijn dus kontrakten voor het verrichten van vrijwilligen arbeid, met partikulieren aangegaan." Zoo begint de heer *van Herwerden* zijne aanteekening op dit artikel. En dan volgt op deze praemisse een uitvoerig betoog, dat de „zorgelooze" Javaan, al verdient hij ook 70 of 80 cents daags van zijnen vrijwilligen arbeid, toch de landrente van zijne sawa niet zal voldoen; dat daardoor eene onbegrijpelijke verwarring zal worden gesticht; en dat moord en doodslag daaruit wiskunstig moeten volgen.

Hoe is het mogelijk! Iemand, die het wets-ontwerp wil beoordeelen, moest het toch vooraf trachten te begrijpen. Wij hebben hier volstrekt niet te doen met „kontrakten voor het verrichten van vrijwilligen arbeid." Wij hebben te doen met „overeenkomsten tot verhuur of in gebruik geving van gronden." De Javaan, die eigenaar is geworden van zijn sawah, kan die verhuren aan personen, niet behoorende tot de inlandsche bevolking, en de wijze, waarop hij dat kan doen, wordt in dit artikel geregeld. Heeft hij zijn grond verhuurd, dan heeft hij er verder niets meer meê te maken. In de verordening, die de landrente, of liever de grondbelasting regelt (want de minister heeft te kennen gegeven, dat de invoering eener grondbelasting het noodzakelijk gevolg dezer wet moet zijn), kan bepaald worden, dat de huurder die belasting verschuldigd zal zijn. Daarmede vervalt dus het geheele verwoestingstafereel van onzen zwaarmoedigen schrijver. Wat den arbeid betreft van den man, die zijne sawa verhuurd heeft, daarin blijft deze volkomen vrij. Hij kan dien tegen loon aanbieden aan wien hij wil, ook aan den huurder van zijn land. Heeft de heer *van Herwerden* dan niet opgemerkt, dat de geheele tweede titel van het wets-ontwerp gewijd is aan den „arbeid ten behoeve van ondernemingen van landbouw en nijverheid." Hoe kan hij dan in art. 14, dat tot den eersten titel „van den grond" behoort, „kontrakten voor het verrichten van vrijwilligen arbeid" meenen te vinden? Welke waarde kan men hechten aan het oordeel van iemand, die met zoo weinig oordeel des onderscheids te werk gaat!

Nog een laatste voorbeeld van logische bewijsvoering. Ik zou ze bij menigte kunnen aanvoeren, maar 't schijnt overbodig. Nog een enkel en dat hoogst kurieus is. „Kon de bevolking," zoo schrijft de heer *van Herwerden*, „totdusver zonder bezwaar ruim tien millioen gulden aan belasting (landrente) opbrengen, zoo was zulks aan het kultuurstelsel te danken, 't welk welvaart verspreidt en ieder jaar van 20 tot 25 millioenen aan geld onder de bevolking in omloop brengt. Wordt echter dat stelsel afgeschaft, dan ook zal de geregelde kwijting der landrente falen, die belasting van jaar tot jaar afnemen, *en, wat de Javaan bij den industriëel verdient grootendeels bij den opiumpachter te recht komen.*"

Eilieve mijnheer *van Herwerden*, waarom zal het geld, dat de Javaan van het kultuurstelsel ontvangt, niet bij den opiumpachter maar tot voldoening der landrente worden gebezigd? waarom zal daarentegen wat hij bij den industriëel verdient niet voor de betaling der landrente strekken, maar zijn weg naar de opiumkit vinden? Is er dan zóóveel verschil in dat geld? Heeft het ééne zulk een bijzondere aantrekkingskracht naar den fiskus en het andere naar den amfioen-pachter?

De heer *van Herwerden* wil van eene wet tot regeling van landbouw- en nijverheid-ondernemingen niets weten. Hij heeft geen nieuwe wetten noodig. „Zoo als de maatschappelijke toestand van Java tegenwoordig is, behooren alléén de algemeene beginselen, in het regeerings-reglement van 1854 neergelegd, tot grondslag voor het binnenlandsch bestuur te strekken. In opvolging daarvan wordt het kultuurstelsel, met zuivering van daaraan klevende gebreken, voorloopig in stand gehouden." Zietdaar zijn regeerings-programma. Gij ziet, het is. hoogsteenvoudig. Maar wat beteekent het? Het kultuurstelsel moet voorloopig in stand worden gehouden! Welk kultuurstelsel? 't Geen er nu nog van over is, de suiker en de koffi? Maar dat doet het wetsontwerp immers ook! Zoolang de suiker-kontrakten nog duren, behoudt gij dat deel van het kultuurstelsel; en het andere deel, de koffi, behoudt gij, tot zoolang als de wetgever anders zal hebben beslist. Hoe moet het echter gaan met de overige kultures? Wil de heer *van Herwerden* bij voorbeeld de gedwongen indigo-teelt, die dezer dagen werd afgeschaft, op nieuw invoeren? Maar dat is onmogelijk! Welken indruk zou dat wel maken op den Javaan? Inderdaad zijn regeeringsprogramma is onuitvoerbaar. En daarom laten wij zijn boekske verder rusten en vermelden wij de geschriften van hen, die met hem niet voorwaarts maar terug willen, als geheel onbruikbaar, slechts met een enkel woord.

Onder dat geheel onbruikbare moeten wij de twee prulschriften rekenen: „*Eenige bedenkingen tegen de kultuurwet*", en „*De kultuurwet, zamenspraak in het jaar* 1868."

Vrij wat beter is de brochure van den heer *Nosse;* maar zij bepaalt zich slechts tot een enkel onderwerp, grondbezit en grondeigendom; keurt de voorstellen van den minister van koloniën af, maar geeft geen antwoord hoegenaamd op de vraag, waar het op aankomt: wat moet er in de tegenwoordige omstandigheden gedaan worden?

Het beste van 't geen tot deze eerste rubriek, die wij thans behandelen, behoort, is ongetwijfeld de verzameling van artikelen uit het bekende haagsche orgaan onder den titel van: „*De anti-kultuurwet van den minister Fransen van de Putte.*"

Het onderscheidt zich van 's heeren *van Herwerdens* geschrift door meer helderheid en duidelijkheid, door beter taal en stijl. Er komen, behalve een reeks van dwalingen met dezen gemeen, enkele juiste praktische opmerkingen in voor, bij voorbeeld: „Raadpleegt men de memorie van toelichting, dan moet men er uit *afleiden*, dat op de landen, in erfpacht uit te geven, zich geene andere bevolking zou kunnen vestigen, dan daglooners, aan wie geenerlei gebruik van sawa's kan worden toegekend. Is dit werkelijk het geval, dan zal deze soort van ondernemingen niet vallen in den volksaard en bijgevolg ook weinig opgang maken; maar zelfs ook in dit geval moet de verhouding van deze op de landen gevestigde daglooners geregeld worden." Volkomen juist! maar wij voegen er bij: al wat niet dadelijk bij deze wet geregeld wordt, zal daarom niet ongeregeld blijven. Toch is het goed, de regeering er opmerkzaam op te maken.

Indien het boekske over 't algemeen tot dergelijke nuttige en degelijke kritiek zich bepaalde, zou de schrijver zich verdienstelijk hebben gemaakt. Nu

zijn wij wel genoodzaakt hem op ééne lijn met den heer *van Herwerden* te plaatsen. En dat verdient hij ten volle om de konklusie, waartoe hij komt. In allerscherpste bewoording verwerpt hij het voorstel van de regeering; maar hij geeft geen ander geneesmiddel aan, dan 't geen in deze woorden vervat is: „Veel is verloren en niet meer herstelbaar; maar nog niet *alles* is verloren. Doelmatig en wel beredeneerd behoud van een gedeelte is nog mogelijk." Ziedaar zijn programma! Maar op de vraag „hoe?" bewaart hij het stilzwijgen.

Onder de brochures, die voor mij liggen, zijn deze eigenlijk de eenige, die zoo onverzettelijk zich aan het oude vastklemmen. Zij hebben nog wel enkele trouwe aanhangers; maar toch wordt deze oudheidlievende partij dagelijks kleiner. Wel heeft zij geestverwanten, en met hen willen wij ons thans eenige oogenblikken bezig houden. Die geestverwanten erkennen, dat de tegenwoordige toestand niet houdbaar is; zij bestrijden de hervormingen, die het wetsontwerp regelt; maar 't geen zij daarvoor in de plaats stellen is zóó weinig bepaald, zóó onzeker, zóó nevelachtig en zwevend, dat het onmogelijk wordt zich daarvan een helder begrip te vormen.

II. Aan 't hoofd van deze kategorie staat de heer *G. L. Baud.* Hij is de schrijver van het boekske: „*Een woord over de kultuurwet, in verband met het beroep op het Nederlandsche volk van Jhr. Mr. C. H. van der Wijck.*" Met warmte, met heftigheid, met zekere woede zou ik bijna zeggen, bestrijdt hij het wetsontwerp. „Dit ontwerp van wet, waarbij, eenigermate oneigenaardig, verschillende andere onderwerpen zijn behandeld, is in hare (zijne) strekking inkonsekwent, in hooge mate illiberaal, ja despotiek, als krenkend voor de rechten der javaasche bevolking. Die wet zal of weinig regelen, òf wel wanorde stichten, en in beide gevallen groote ontevredenheid verwekken." Niet meer of minder dan dat! 't Is om van te beven. Wie zulk eene uitspraak durft te doen, behoort haar met deugdelijke argumenten te staven; anders wordt die uitspraak „grootspraak" genoemd. Wij zullen zien, van welk gehalte de argumenten zijn.

De heer *Baud* (en hierin verschilt hij van den heer *van Herwerden*) erkent, dat „het kultuurstelsel niet meer te verdedigen is." Het grieft hem, maar 't is zoo! „Het stelsel van kultuur", dit zijn zijne eigene woorden, „had gebreken, die echter voor opruiming vatbaar waren. Het is of was bovendien een gevestigde stand van zaken, die niet zoo gemakkelijk is omver te werpen. Dat stelsel is echter, door de schuld van sommige behoudenden en door de zoogenaamde „liberalen", dermate in minachting gekomen, dat het met vrucht niet meer te verdedigen is".

Onder de schrijvers, die voor mij liggen, heeft de heer *Baud* in dat opzicht tot geestverwanten de heeren *B. Feist*, oud-officier van gezondheid, en *E. Francis*, oud direkteur der Javasche bank. De eerste verklaart: „ik heb voor mij de overtuiging, dat een stelsel, zoo als het thans vigeert, niet in het leven dient te worden behouden"; en op eene andere plaats: „ik wil niet beweeren, dat het tegenwoordige dwangsysteem zal moeten worden behouden." De heer *Francis* komt er voor uit: „nimmer een voorstander geweest te zijn van het kultuurstelsel, zoo als dit op Java werd toegepast, maar ook dat stelsel niet vijandig te wezen, als een aanhangsel van het stelsel van land-

renten." Overigens zegt hij: „dat ons koloniaal stelsel hervorming behoeft, is breedvoerig door mij aangetoond in een vorig werkje over de regeeringsbeginselen van Indië, maar die hervorming moet zich niet bepalen tot de regeling van de aangelegenheden van den landbouw alleen. Het geheele regeeringsbeleid heeft hervorming noodig."

Zij zijn het dus alle drie eens: zóó kan het niet blijven. Maar de tweede karaktertrek, die zij gemeen hebben, is, dat hetgeen zij voor dat „onhoudbare" in de plaats willen stellen, eigenlijk door niemand kan worden begrepen. 't Is zóó onbestemd, zóó verward, zóó weinig uitgewerkt, zóó nevelachtig, zóó zwevend, zóó troebel, dat het onmogelijk is, er zich een denkbeeld van te vormen.

Het eenige, wat bij hen duidelijk mag genoemd worden, is hunne verklaring, dat zij van 's ministers voordracht niet gediend willen zijn. Zij stemmen „tegen." Maar vraagt gij hun de gronden, waarop hun afwijzend votum rust, dan zijn die even uiteenloopende, als hun votum positief is. Dit hebben zij echter al weder gemeen, dat die gronden gedeeltelijk steunen op eene onjuiste opvatting van het wetsvoorstel, gedeeltelijk op eene algeheele miskenning van den werkelijken toestand der javaansche maatschappij en van het javaansche volkskarakter. Wilt gij eenige bewijzen? Ik behoef de boekskens maar op te slaan, om ze in menigte te vinden.

Gij hoort den heer *Baud* hartverscheurende jammerklachten aanheffen, omdat de Javaansche dorpeling nu voortaan, na de invoering der wet, van zijne „gemeene weiden", waar hij zijn vee liet grazen, zal verstoken zijn. „Men ontneemt", zoo beklaagt hij zich, „volgens de letter althans van art. 6, den inlander, en zulks in strijd met het voorkomende bij art. 62 van het regeerings-reglement, niet alleen de gemeene weiden, maar bovendien al de voordeelen, die hij van de gronden, welke de staat zich toeëigent, totdusver genoot en zonder welke hij geene hoogere belasting van zijne bebouwde gronden kan betalen."

Maar heeft de heer *Baud* het wetsontwerp dan niet gelezen? Begrepen heeft hij het zeker niet!

Wat zegt art. 6? „Alle gronden, niet vallende onder de bepalingen der voorgaande artikelen, noch vóór de invoering dezer wet door derden uit anderen hoofden wettig in eigendom verkregen, behooren aan den Staat."

Maar men vergete niet art. 10 daarbij te lezen, waar van de verdeeling der dessa- of gemeente-gronden opzettelijk worden uitgezonderd, onder anderen: „de gronden, die tot gemeene weiden bestemd worden." En uitdrukkelijk voegt de Memorie-van-toelichting er bij: „De wet moet zich wachten voor het geven van stellige voorschriften, want de toestand der gronden, die op Java als gemeene weiden worden gebezigd, en de gebruiken dienaangaande zijn zeer verschillend. Het is voldoende, dat er gelegenheid bestaat, aan de gemeente zoodanige velden toe te wijzen, voor het geval dat van de wenschelijkheid blijkt."

Mij dunkt, al de jammerklachten en al de schilderingen der vreesselijke gevolgen van het ontnemen aan de gemeenten van hare gemeene weiden, dat alles vervalt; want de bedoeling van den ontwerper der wet is duidelijk. Hoogstens had de heer *Baud* op eenige verbetering der redaktie kunnen aan-

dringen, en dat zouden wij hem niet kwalijk hebben genomen. Ook naar onze meening dient het begrip, dat de gemeene weiden, voorzoover de gemeenten daarvan in bezit zijn, aan haar zullen worden gelaten, beter in de wet te worden geformuleerd.

Nog een voorbeeld, hoe weinig onze schrijver het wetsontwerp begrijpt. „Volgens art. 19", zegt hij, „moet de inlander, die een stuk grond, dat zoogenaamd aan den staat behoort, wil ontginnen, daartoe vooraf, met behoorlijke omschrijving van het stuk grond, vergunning aan het bestuur vragen." Na eenige uitroepingen van verbazing, laat hij volgen: „Eene vraag vergunnen wij ons ten deze: wanneer een bergbewoner — en deze woont, dit zij ter loops aangemerkt, meestal zeer ver van het bestuur — nu eens een gogo aanlegt, zonder daartoe, met eene behoorlijke omschrijving van het kleine stukje gronds, vergunning te hebben gevraagd, welke straf zal men hem opleggen?"

Hoe is het mogelijk zulk eene vraag bij dit artikel te doen. Het spreekt van den inlander, die een stuk grond, dat aan den staat behoort, wil *ontginnen;* het geeft de wijze aan, hoe hij eigenaar van dat stuk ontgonnen grond kan worden; maar het spreekt niet van „gogo's". Door het maken van een „gogo" kan een inlander, volgens deze wet, nimmer eigenaar van een stuk grond worden. En dat te recht! Immers het aanleggen van een „gogo" is niet: ontginnen van den grond. Het aanleggen van „gogo's" behoort, als ik het zoo eens noemen mag, tot den zeer primitieven, tot den nomadischen landbouw van Java. De wildernis wordt zoo wat afgekapt, afgebrand en schoon gemaakt, en dan wordt de padi, zonder eenige verdere bewerking van den grond, zonder ploegen en eggen, geplant. Is het volgend jaar dat plekje nog vruchtbaar genoeg, dan plant men er nog eens, zonder er verder iets aan te doen. Vervolgens zoekt men een ander plekje in de wildernis op, om een gogo aan te leggen, terwijl het verlatene weldra weer met de overige wildernis is gelijk geworden.

Waar treft de heer *Baud* in het wetsontwerp het verbod aan, dat de inlanders op de landsdomeinen, waartoe alle woeste gronden verklaard worden te behooren, geene gogo's meer mogen aanleggen? Dat is eene kwestie, die te huis behoort bij het beheer dier landsdomeinen. Hoe weet hij, dat in de verordening, die op dat beheer zal dienen gemaakt te worden, zulk een verbod zal worden uitgesproken? Regelen omtrent het gebruik, dat de bevolking van die landsdomeinen mag maken, zullen worden vastgesteld. Hoe weet de heer *Baud*, dat daarin de dwaasheid zal worden geschreven, dat een inlander, die een gogo aanlegt, vooraf eene behoorlijke omschrijving van dat stukje grond zal moeten indienen? Inderdaad, met zulke argumenten moest men een wetsontwerp niet bestrijden, dat men zoo verderfelijk vindt voor het algemeen belang; want daardoor verleent men meer hulp, dan men er afbreuk aan doet.

En wat wil nu de heer *Baud*, die het wetsontwerp zoo heftig bestrijdt, ons daarvoor in de plaats geven? Hij begint met de verklaring: „dat het kultuurstelsel, door de schuld van sommige behoudenden en door de zoogenaamde liberalen, dermate in minachting is gekomen, dat het met vrucht niet meer is te verdedigen." Hij voegt er bij: „wij zullen het dan ook niet

beproeven, maar toch, het grieft ons." Dat is duidelijk. Hij ziet, wel met een bloedend hart, wel onder het plengen van heete tranen, wel noode en tegen wil en dank — maar in allen geval, hij ziet van het kultuurstelsel af. En wat geeft hij ons in de plaats? Een ander kultuurstelsel! Het goevernement zal den Javaan zaad-indigo als tweede gewas laten planten. Het zal suikerriet laten planten voor suikerfabrieken op kleiner schaal. Hij wil de goevernements-koffi-kultuur gewijzigd en verbeterd behouden, in dat opzicht nog al in overeenstemming met de plannen van den minister. En wat dan verder? 't Is te kurieus, om niet het geheele hervormingstelsel van den heer *Baud* hier woordelijk af te schrijven. 't Is zoo kort, dat het daartoe allezins geschikt is.

„Regeling van de heerediensten en andere aangelegenheden, met de kultures en het belastingstelsel in verband staande;

„In huur of wel in erfpacht afstaan van woeste gronden, mits op behoorlijken afstand van bebouwde en bevolkte streken, en zulks na voorafgaande toestemming van de gemeenten, welke de gronden toebehooren, des noodig tegen schadeloosstelling;

„Overlaten aan de partikuliere industrie van de teelt van tabak, katoen, nopal enz.;

„Vergunning, om, met betrekking tot deze kultures, gronden van de bevolking te huren, of wel overeenkomsten aan te gaan, mits die overeenkomsten aan de goedkeuring der residenten worden onderworpen."

Voeg hier nu nog bij: „vermeerdering van europeesch personeel", het oude stokpaardje van den heer *Baud*, en „voorafgaand grondig onderzoek"— en gij hebt zijn geheele hervormings-programma!

Wij zullen er verder niets van zeggen, evenmin als van de plannen van de heeren *Feist* en *Francis*, die niet minder duister en raadselachtig zijn. Toch kan ik aan de verleiding geen weerstand bieden, om u van de logika van den laatsten eene enkele proeve aan te bieden: „Europeesch kapitaal en industrie zijn onmisbare vereischten, doch geen partikuliere onderneming van landbouw zal op Java gedijen en zich duurzaam staande houden, *zonder de leiding en den steun van het goevernement.*" Denk daar eens over na! Zouden zich veel kapitaal en industrie uit Europa laten lokken, om zich onder die „leiding" te begeven?

Veel gunstiger denken wij over een vierde boekske, dat mede tot deze rubriek behoort en dat onder den pseudonym van N. N. is uitgegeven. Daarin komt veel voor, dat tot nadenken leidt. Zoo verdient hetgeen tegen de onteigening, ten voordeele der suikerkultuur, van gronden, die men zoo even aan de bevolking in eigendom gegeven heeft, zeer zeker overweging. Maar zonderling is het, dat de schrijver, die van de tegenstanders der wet verlangt, dat zij zich niet bepalen bij 't afkeuren van 's ministers voorstel, dat zij hun eigen meening over de hervorming die noodig is uiteenzetten; zonderling is het, dat de schrijver zich aan dat zelfde euvel schuldig maakt. Hij verlangt, dat de oppositie aangeve „hoe het dan eigenlijk zou moeten zijn, om het algemeen belang het best te waarborgen. Door zich van dit laatste te onthouden, spreekt het van zelf, dat de oppositie op het overige deel der kamers den indruk maakt, als of zij, die zoo gereed zijn, elk stelsel op koloniaal gebied te verwerpen, zelfs niet weten voor welke regeling de zaak vatbaar

is." Maar de woorden zijn te merkwaardig, om ze niet in hun geheel over te schrijven.

„Dat intusschen in N. I. een staat van zaken is geboren, dat wettelijke regeling onderwerpelijk onvermijdelijk noodzakelijk is geworden, kan niet worden wedersproken, trouwens dit pleit is reeds voor goed in de kamers beslist.

„Wil men derhalve voorkomen, dat het onderhavig ontwerp, dat inderdaad de verderfelijkste gevolgen moet doen vreezen, worde aangenomen, dan rust op dat deel der kamers, dat haar bestrijdt, de dure verplichting, om niet enkel de gebreken van het ontwerp op te sommen, maar ook de grondslagen van een beter ontwerp aan te geven, ten einde niet velen te doen wanhopen aan de mogelijkheid om op eene andere betere wijze tot eene regeling te geraken."

Maar wij spoeden ons tot eene derde kategorie van „kultuurwet-schrijvers," na nog eene opmerking gemaakt te hebben.

De heer *Baud* gebruikt, even als de heer *van Herwerden*, de opium als een wapen tegen het wetsontwerp. Vóór zulk eene wet mogelijk is, moet de Javaan afgeleerd hebben, „het verdiende geld veelal, zooals nu het geval is, in amfoenkitten of dobbelhuizen te verspillen." Hooge belasting kan de Javaan niet betalen, „zoo lang hij van zijne inkomsten een groot deel voor het gebruik van amfioen besteedt." Het geld, dat hij bij partikulieren verdient, zal voor de betaling der verschuldigde belasting niet besteed worden: „alleen de amfioenpacht zal stijgen. Al het geld zal worden verspild in amfioenkitten en dobbelhuizen". En zoo vindt gij, op tallooze plaatsen meer, de amfioen als een stormram gekeerd tegen het wetsontwerp.

Vergun ons hier tegenover te stellen de verstandige taal van den heer *Rochussen*, onlangs in de Tweede-kamer gesproken: „Ik voor mij wensch ook, dat het opium-verbruik op Java vermindere, ofschoon ik dat verbruik op Java als veel minder schadelijk beschouw, dan het jeneververbruik hier te lande. Maar het is nu eenmaal zoo, dat de sympathie en philanthropie gekoncentreerd moeten worden op de overzijde van den oceaan."

III. De derde soort van geschriften is die, welke, ofschoon de wet bestrijdende, eigenlijk alleen de strekking hebben, om de wet te verbeteren. Indien de schrijvers aan de beraadslagingen in de Tweede Kamer deel namen zouden zij, door amendementen voor te stellen, hun doel trachten te bereiken.

't Zijn in de eerste plaats twee brochures van ongenoemden, die wij bedoelen. „*De rigting en uitvoerbaarheid van het wetsontwerp tot vaststelling der gronden, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië kunnen worden gevestigd, onderzocht en beoordeeld door Mr....*" bevat vele gewichtige opmerkingen, door hen, die de wet in 't leven moeten roepen, allezins te behartigen. De schrijver, wiens naam geen geheim meer schijnt te zijn, juicht „het denkbeeld van eigendoms-toekenning aan de individuëele landbouwers op Java" allezins toe. „Maar de vraag," voegt hij er bij, „hoe tot de uitvoering van het denkbeeld te geraken, behoort onder de moeilijkste problemata, die aan staatslieden, in de geheimen der Oostersche

toestanden ingewijd, ter oplossing kunnen worden voorgelegd." Nu moet zijne brochure als eene zeer nuttige bijdrage beschouwd worden, om tot die oplossing te geraken. Zij maakt opmerkzaam op veel, dat gedeeltelijk in het wetsontwerp, gedeeltelijk in algemeene verordeningen, te gelijk met of tot uitvoering van de wet, zal moeten worden geregeld. Bij de bijzonderheden behoeven wij niet stil te staan. Zulke geschriften, die op bepaalde leemten of gebreken van het ontwerp wijzen, doen zeer veel nut. In de eerste plaats de Minister en bovendien de leden der Tweede-kamer, die geroepen zijn, niet alleen om eene voordracht eenvoudig aan te nemen of te verwerpen, maar bovenal om, zoo wel bij het onderzoek in de afdeelingen als bij de beraadslagingen door toepassing van het recht van amendement, een wetsvoorstel te verbeteren, zullen, naar wij wenschen, met deze vooral rechtskundige opmerkingen van den schrijver hun voordeel doen.

Bovenal kunnen zij nut trekken van eene tweede brochure te Kampen, mede naamloos, uitgekomen, onder den titel van: „*Vrijmoedige gedachten over het aan de Tweede-kamer der Staten-generaal aangeboden wetsontwerp: tot vaststelling der gronden, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië kunnen worden verkregen. Opgedragen en ter overweging aangeboden aan het Nederlandsche volk. Kampen* 1865.

Zonderling, dat van deze beide brochures, die groote verdiensten hebben, de schrijvers zich verbergen. Toch zijn zij klaarblijkelijk bevoegd te schrijven; want onze algemeene klacht over het slordige, dorre en gebrekkige van taal en stijl is op hen niet van toepassing. Niet alleen zult gij hunne opstellen met genoegen lezen, maar die uit Kampen is zelfs met gloed en warmte geschreven. Hare strekking is, om in den kortst mogelijken tijd Indië en Nederland, ook zelfs van de laatste sporen van goevernements-ondernemingen en kultuurstelsels en dwangsystemen en monopoliën te verlossen. Waar het ontwerp transigeert, waar het nog tijdelijk verkeerde toestanden in 't leven houdt, waar het met zich zelven in strijd is en ontrouw wordt aan eigen beginsel, daar vindt het in onzen Kampenaar eenen kundigen, warmen en onverbiddelijken bestrijder. Wilt gij een voorbeeld?

Het wetsontwerp houdt de gedwongen koffikultuur voorloopig in stand. In art. 40 schrijft het voor:

»De bestaande voorschriften omtrent de verplichte levering van koffi door de inlandsche bevolking worden gehandhaafd.

»Over de gronden der inlanders ter uitbreiding van koffi-aanplantingen wordt niet beschikt, dan overeenkomstig het voorschrift van art. 16 (schadevergoeding)."

De schrijver wil al dadelijk bij deze wet een einde aan het stelsel van gedwongen koffikultuur gemaakt hebben. In tien jaren moet het vervallen zijn. Hij zou willen bepalen, en dat doet hij nog alleen „om zich zooveel mogelijk naar de zwakheid der menschen te voegen", anders zou hij nog veel korter termijn stellen:

„De bestaande voorschriften omtrent de verplichte levering aan het goevernement van de koffi, door de inlandsche bevolking geteeld, worden gehandhaafd onder de twee volgende bepalingen:

„1o. dat ten strengste zal worden gezorgd, dat aan de inlandsche bevolking

eene belooning worde uitgekeerd, volkomen gelijk staande met hetgeen zij, bij volkomen vrije teelt, zou kunnen maken, en

„2°. dat, te rekenen van 1866 af, jaarlijks een tiende gedeelte van al de bestaande koffiaanplantingen in elke bijzondere residentie aan de partikuliere nijverheid zal worden overgegeven, zoodat in 1877 de geheele koffiteelt op Java in partikuliere handen zal zijn overgegaan."

Met het beginsel kunnen wij ons volkomen vereenigen; maar toch zouden wij den minister niet durven aanraden, dezen raad op te volgen. 't Is een bewijs van staatkundig beleid, dat niet in ééne en dezelfde wet dadelijk alles wordt geregeld. Zulk eene wet, door meer dan honderd leden der vertegenwoordiging beoordeeld, zou niet licht eene meerderheid verwerven. Maar bovendien, wil men de goevernements-koffi-kultuur aan de partikuliere industrie overgeven, iets dat wij van harte toejuichen, dan is het onmogelijk een tijdstip te bepalen, waarop die operatie moet zijn afgeloopen. Alles hangt hier af van de meerdere of mindere opgewektheid van hen, die zich aan deze industrie willen wijden, van het kapitaal dat beschikbaar komt, van de aanvankelijke resultaten die de ondernemers verkrijgen. De uitvoering van den maatregel moet met deze verschijnselen gelijken tred houden. Is het tijdstip gunstig, dan kan met kracht, is het ongunstig dan moet met terughouding worden te werk gegaan. Wij zijn door den schrijver niet overtuigd, dat de minister verkeerd gehandeld heeft, toen hij besloot de kwestie van de goevernements-koffi-kultuur tot het onderwerp van een later in te dienen wetsontwerp te maken.

Daarentegen vereenigen wij ons geheel met zijne veroordeeling van het stelsel van het ontwerp ten opzichte van de suikerkultuur. Dit zoogenaamd „onteigenen" van de gronden, die men zoo even aan de bezitters in eigendom heeft gegeven, om ze aan personen af te staan, die daarop suikerriet willen planten, komt ons geheel onaannemelijk voor. Eene eenvoudige voorzorg, dat het goevernement, zoo lang de suikerkontrakten nog voortduren, aan zijne verplichtingen kan voldoen, is al wat wij noodig hebben. Vooral, indien aan twee andere verlangens van den schrijver wordt voldaan: dat de inlander de bevoegdheid verkrijgt, èn om niet voor tien, maar voor twintig jaren zijn grond te verhuren, èn om dien te verkoopen aan wien hij verkiest zonder uitsluiting van iemand. Voeg hier nu nog bij de erfpacht van woeste gronden, vooral met de verbetering die de Kampenaar in dat stelsel wil brengen, en gij moet erkennen, dat er dan gelegenheid te over zal zijn, om gronden te verkrijgen voor ieder, die zijn kapitaal en zijne industrie aan de produktie zoowel van suiker als van elk ander artikel wil wijden.

Nog eens, moge dit boekske bestudeerd worden door onze wetgevers! 't Kan niet anders dan eenen gunstigen invloed uitoefenen op de verbetering van het wetsontwerp.

In gelijken geest als de Kampenaar schrijft de heer *L. A. P. F. Buyn* in zijne brochure: „*Het ontwerp van wet tot vaststelling der gronden, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië kunnen worden gevestigd, ingekomen in de zitting der Tweede-kamer van de Staten-generaal van* 2 *Oct.* 1865, *beoordeeld door Mr. L. A. P. F. Buyn. Breda* 1865.

Zijn oordeel is in deze strenge en harde bewoordingen samengevat: „Wanneer het ontwerp wet wordt, dan blijft, naar onze overtuiging, de toestand der

javasche landbouw-nijverheid *onveranderd dezelfde.* Het ontwerp levert, naar onze meening, het merkwaardig voorbeeld op eener hervorming, welke den staat van zaken *onveranderd* laat. Aan elk uitgesproken beginsel ter hervorming is een ander beginsel overgesteld, dat het eerste volledig opheft en krachteloos maakt; de tegenstrijdigste beginselen zijn in het ontwerp opgenomen en bewegen zich vreedzaam onder elkander, gelijk het tam en wild gedierte in den paradijsstaat."

Het doet ons leed, dat de toon dezer brochure zoo bitter is. Waarom kunnen de opmerkingen van den schrijver, voorzoover zij juist zijn, niet gebruikt worden, om de wet te verbeteren? waarom moeten zij nu juist worden aangevoerd om de wet te bestrijden en te doen vallen?

Maar wij zouden den minister van koloniën niet durven aanraden, al de verlangens van den heer *Buyn* in te willigen. Hij verzet zich bijvoorbeeld, al aanstonds tegen het wetsontwerp, wanneer het de verwisseling van kommunaal in individuëel grondeigendom afhankelijk maakt van de beslissing der meerderheid van de rechthebbenden.

Opmerkelijk is de begripsverwarring, waaraan velen, en tot onze bevreemding ook de heer *Buyn*, zich schuldig maken, wanneer het dit onderwerp geldt.

„Het nieuw en hervormend beginsel," zegt hij, „luidt aldus: toekenning van den eigendom van grond aan den inlandschen bezitter (art. 2), zoodra als de meerderheid der rechthebbende dessa-bewoners zulks verlangen zal (art. 9). Met andere woorden: de voorgestelde hervorming ten aanzien der landbouw-nijverheid der Javanen, dat is: de invoer van grondeigendom op Java, zal niet zijn eene door den wetgever welberaamde en noodzakelijk gekeurde hervorming, stelselmatig ingevoerd, — maar zal zijn eene geheel en al onzekere, in de nevelen der toekomst gehulde, gebeurtenis, afhankelijk van de numerieke meerderheid der dessa-bevolking."

Hier worden twee verschillende begrippen, die het ontwerp zeer juist en konsekwent onderscheidt, op onbarmhartige wijze door elkander gehaspeld.

De invoer van grondeigendom op Java wordt in geenen deele „afhankelijk gesteld van de numerieke meerderheid." Die invoer heeft plaats in art. 2 dadelijk, voorwaardelijk en zonder uitzondering. 't Is duidelijk: „aan den inlandschen bezitter wordt de eigendom toegekend van den grond, dien hij bij de invoering dezer wet in individuëel of erfelijk gebruik bezit." De heer *Buyn* vergist zich deerlijk. Dit nieuwe hervormend beginsel wordt niet tenuitvoer-gelegd, „zoodra de meerderheid der rechthebbende dessa-bewoners zulks verlangen zal." Het wordt van geene enkele voorwaarde afhankelijk gemaakt. Door de afkondiging der wet heeft de toekenning van den eigendom plaats, en het afgeven van bewijzen van dien eigendom geschiedt volgens art. 8.

En niet alleen verleent de wet *dadelijk* eigendom aan de tegenwoordige erfelijke individuëele bezitters; zij verklaart tevens, dat „aan de gezamenlijke geërfden de bebouwde dessa- of gemeentegronden, waarvan zij gewoon zijn het genot tijdelijk onder elkander te verdeelen, in eigendom toebehooren."

Ziedaar dus èn aan de individuën, waar nu individuëel grondbezit bestaat, èn aan de gemeenten, waar nu gemeente-grondbezit wordt aangetroffen, na de invoering dezer wet, onmiddellijk en onvoorwaardelijk de eigendom der gronden toegekend.

Maar wat wordt afhankelijk gesteld van de beslissing der numerieke meerderheid van de dessa-bevolking? Niet de toekenning van den eigendom, gelijk de heer *Buyn* van meening is; maar de beantwoording der vraag „zullen wij de gronden, waarvan ons de eigendom is toegekend, voortaan tijdelijk blijven verdeelen? of zullen wij tot die verdeeling eens en voor goed en voor altoos overgaan?

Is het niet natuurlijk, dat de beantwoording dier vraag aan de rechthebbenden, dat zijn de tegenwoordige bezitters, de eigenaren zoodra de wet in werking zal zijn, wordt overgelaten?

Overigens is de schrijver niet tevreden met de onderwerpen, die in dit ontwerp geregeld worden, al werden zij ook goed geregeld. Hij wil veel meer! Hij wil dadelijk in deze wet de regeling der goevernements-koffikultuur, „de ontwarring van den tegenwoordigen onhoudbaren toestand" in Batavia en Buitenzorg en overal waar partikulier landbezit van niet-Javanen bestaat, de regeling van den landbouw in de Vorstenlanden, en wat niet al.

Wij, voor ons, zullen zeer dankbaar zijn voor eene wet, waarin de onderwerpen van het ministeriëel ontwerp naar behooren, deugdelijk en konsekwent worden geregeld. Alles in eens te verlangen — één wet, die in alle behoeften voorziet, te eischen — is het juiste middel om niets te verkrijgen.

IV. De laatste kategorie van schrijvers over het ontwerp bestaat uit hen, die het onvoorwaardelijk goedkeuren. Zij is nog zeer mager, want de eenige die er toe behoort, is de heer *Edward L. Jacobson*, die, in een kalm en gemoedelijk woord, zijne overtuiging uitspreekt: „dat dit ontwerp aan de eischen van het oogenblik voldoet; dat het in staat is, om, bij eene goede uitvoering, datgene aan Indië en Nederland te geven, wat, in de tegenwoordige omstandigheden, voor de toekomst vereischt wordt; dat het in staat is, om, langs een geleidelijken weg, zonder te groote schokken, ons te brengen uit den staat van onzekerheid, waarin wij verkeeren, tot meer vaste en geregelde toestanden; dat het in staat is, om althans eenigzins te vergoeden 't geen wij, door de vernietiging of wel de ondermijning van het kultuurstelsel, verloren hebben."

De heer *Jacobson* behoorde totdusver tot de voorstanders eener behoudende koloniale staatkunde. Maar, gelijk alle verstandige behouders, meent hij, daar waar de noodzakelijkheid aanwezig is, tijdig te moeten toegeven, ten einde grootere schokken te voorkomen. In die overtuiging ook zijne konservatieve medestanders te doen deelen, schijnt het doel van zijne brochure.

Hij is de eenige onvoorwaardelijke lofredenaar van het ministeriëel ontwerp. Is het te verwonderen? Hoe is het met het regeeringsreglement en met andere belangrijke wetten gegaan? Was toen ook het eerste opstel reeds dadelijk ten genoege van de voorstanders van het beginsel, waarop het gegrond was? Al wie de geschiedenis der wording van die wet nagaat, zal moeten erkennen, dat het eerste ontwerp, door den minister aan de Kamer ingediend, in haar bijna niet meer te herkennen is. Ten gevolge van het tweevoudig onderzoek in de afdeelingen, dat aan dit ontwerp te beurt viel, en van de diskussiën en amendementen bij de openbare behandeling, zijn er zoo veel veranderingen en verbeteringen in gebracht, dat zij geheel van vorm en gedaante en in vele opzichten van wezen is veranderd.

Moge dit ook het lot worden van het wetsontwerp, thans der Tweede-kamer aangeboden!

V. Wij vermelden nog eene vijfde of laatste kategorie van geschriften. 't Zijn dezulken, die niet tot opzettelijke beoordeeling van het werk des ministers zijn geschreven, maar waarin, ofschoon zij eene andere bestemming hebben, toch in 't voorbijgaan een oordeel over de zoogenaamde kultuurwet wordt uitgesproken.

Daartoe behooren de geschriften van Jhr Mr *H. C. van der Wijck.* Zij waren in de laatste dagen het onderwerp van alle politieke gesprekken. En 't was niet te verwonderen, zoowel om den persoon des schrijvers als om den inhoud. Wat zullen wij er van zeggen? Mij dunkt wij moeten den hoogleeraar *Veth* dankbaar zijn. Hij is, in een voortreffelijk opstel in *de Gids*, de wegwijzer in den raadselachtigen doolhof, dien het den heer *van der Wijck* behaagt zijnen lezers aan te bieden. Met den sleutel, dien de heer *Veth* schijnt gevonden te hebben, met zijne psychologische opmerkingen, laat het zich althans verklaren, waarom er zooveel tegenstrijdigs in deze brochures voorkomt. Over het wetsontwerp zegt de heer *van der Wijck* zeer weinig. Ik zal de plaats, waar hij er over spreekt, afschrijven: „Gij valt hier de kultuurwet en den minister aan, zal men mij hier toeroepen. Neen; de minister heeft mij wel wegens die wet willen raadplegen, ik heb haar breedvoerig met hem besproken, en ik moet bekennen, dat, wanneer er eene wet moest gemaakt worden, ik geene betere zou weten te ontwerpen. Nog veel minder wil ik den man aanvallen, dien ik hoogacht, omdat hij, rijkelijk gezegend met hetgeen de gewone sterveling als het toppunt zijner wenschen beschouwt, vaderlandsliefde genoeg heeft, om te trachten het vermolmde, wellicht maar al te lekke, schip onzer koloniale staatkunde, tusschen tallooze klippen en riffen door, naar eene veilige haven te sturen, en dat met ongehoorde inspanning van krachten en niettegenstaande de manschap hem veelal eer tot last dan tot hulp is; waar zij bang is geworden, hem openlijk aan te vallen, doch achter zijn rug blijft voortmompelen, en voor een deel van genoegen in de handen zou wrijven, zoo zij hem zag struikelen. Maar ik val u aan, o lezer, die hem gedwongen hebt, eerst eene indische komptabiliteitswet in te dienen (met schrik hoorde ik haar onlangs doopen: dat wangedrocht, dat de hebzucht tot moeder, onverstand en onkunde tot vaders heeft), en die nu eene *onmogelijke* kultuurwet verlangt."

Wij behoeven dus bij deze geschriften niet langer stil te staan, al ware het alleen, omdat er voor de verbetering van het wetsontwerp natuurlijk niets te leeren valt bij iemand, die de wet voor *onmogelijk* houdt. Evenmin behoeven wij veel te zeggen van een prulschrift, dat door de brochures van den heer *van der Wijck* schijnt uitgelokt en tot titel voert: „*Koloniale staatkunde door een Oost-Indisch oud-hoofdambtenaar; naar aanleiding van een gelijk geschrift, waarin een beroep op het nederlandsche volk wordt gedaan. Arnhem* 1865." 't Is eigenlijk maar wat gekeuvel over allerlei zaken, die slechts zijdeling met het wetsontwerp in verband staan. Wilt gij een staaltje? „Geheel anders ware het gelegen, wanneer uit het midden, uit den boezem der bevolking, stemmen gerezen waren die, zich onder den druk van het kultuur-

stelsel bezwaard gevoelende, klachten hadden aangeheven; — of wel, indien de ambtenaren op de noodzakelijkheid der afschaffing van het kultuurstelsel hadden gewezen, op grond, dat de bevolking daaronder gebukt ging, en in armoede was vervallen. Maar noch door de klachten der bevolking, noch door die der ambtenaren, en alzoo niet door de daarin betrokken personen, maar alleen door *één* man, is de oppositie tegen het kultuurstelsel in de wereld gebraeht. *Eén* man, en die nog wel in vroegere door hem uitgegeven geschriften het kultuurstelsel, zoo als het in den Oosthoek was ingevoerd, bewierookt heeft, is in staat geweest, om, ter wrake van hem persoonlijk aangedane beleedigingen, — eene oppositie in het aanzijn te roepen, die zonder hem nooit had kunnen bestaan. Hij heeft de lont in de kruidkamer geworpen en getracht Java's bloei en Nederland's voorspoed in de lucht te doen springen. Gedeeltelijk heeft hij zijne taak volbracht; hij heeft een toenmalig opkomend partijhoofd in zijne oppositie ondersteund, eene gevestigde, doch op valsche gronden berustende, oppositie in het leven geroepen, en zit nu op het *kussen*, en kan met welgevallen op de twistende partijen nederzien, en daarbij zeggen: ontwart gij nu maar het kluwen, dat ik voorbedachtelijk met onwaarheid, onzin en valsche voorstellingen heb opgewonden; après moi le deluge!"

De man noemt zich een „Oost-indisch oud-hoofdambtenaar". Zou het waar zijn? Arm Oost-Indië, dat hoofdambtenaren bezit, die zooveel onzin kunnen schrijven.

Tot deze kategorie behooren ook de geschriften, uitgegeven door of van wege de „West-Java-koffikultuur-maatschappij". Daarin wordt natuurlijk de kultuurwet, en veel wat daarmede in verband staat, behandeld. Niemand kan ontkennen, dat er veel belangrijks in voorkomt en dat er veel uit te leeren valt. Evenmin op hen, als op de brochures van den heer *van der Wijck* is onze klacht toepasselijk omtrent den stijl en de taal. Zij zijn integendeel met talent geschreven. Maar voor eene juiste en onpartijdige beoordeeling van de kultuurwet kunnen zij niet dienen, al ware het alleen dewijl zij, voor eene bijzondere zaak strijdende, natuurlijk het ontwerp uit dat eenzijdige standpunt beschouwen.

Onze taak is volbracht. En wat is nu de slotsom, die wij uit de kritiek dezer kultuurwet-litteratuur mogen trekken?

In de eerste plaats valt het in 't oog, hoe gelukkig het is, dat de hervorming, die Indië noodig heeft, een onderwerp van wetgeving is geworden. Gij ziet, welke verscheidenheid er onder de deskundigen bestaat, omtrent de oplossing der koloniale vraagstukken van den dag. Er zijn er bijna geen twee, die het eens zijn. 't Is een koncert van allerlei toonen zonder harmonie. Verbeeldt u nu eens, dat de minister alléén, buiten de wetgevende macht om, had moeten beslissen. Hij zou natuurlijk verstoken zijn geweest van den raad en de voorlichting der deskundigen, die zich thans ongevraagd in zoo talrijke bonte mengeling aanbieden. Het wetsontwerp, nu der vertegenwoordiging en het publiek aangeboden, zou onveranderd zóó zijn vastgesteld, gelijk het thans uit de ministeriëele werkplaats is voortgekomen, zonder dat het koor van deskundigen zich had kunnen doen hooren. Nu zullen èn minister èn vertegenwoordiging hunne adviezen in overweging ne-

men, en voorzoover zij juist zullen worden geoordeeld, zal de aanstaande wet er de sporen van dragen. Inderdaad, zij die het der vorige koloniale oppositie zoo ten kwade hebben geduid, dat zij de belangrijkste koloniale vraagstukken door de wet wenschte te zien opgelost, zij zullen nu hunne dwaling wel inzien en erkentelijk zijn voor het beginsel, dat thans wordt in praktijk gebracht, en waardoor zij in staat worden gesteld, hunne meening te doen gelden.

Eene tweede opmerking is deze. De eerste editie van de kultuurwet is over 't algemeen nog al vrij wel ontvangen. Dat moge paradoxaal schijnen tegenover eene verzameling van geschriften, waarvan er maar één gezegd kan worden er zich onvoorwaardelijk mede te vereenigen — toch houden wij het vol. Wat de tegenstanders van de beginselen der wet er hebben tegen ingebracht, heeft zoo weinig om 't lijf, dat eene versterking der overtuiging van de deugdelijkheid dier beginselen er 't gevolg van moet zijn. Ik ben er van verzekerd, dat dit in 't Voorloopig verslag en bij de diskussiën zal blijken. Maar tevens houde ik het voor ongetwijfeld, dat de voorstanders dier beginselen, ofschoon over deze eerste editie der wet ontevreden, reden zullen hebben, om zich te verheugen, dat zij hunne kritiek niet hebben teruggehouden. Laat ons eene tweede editie, die het gevolg zal zijn van 't Voorloopig verslag der kommissie van rapporteurs, met vertrouwen afwachten. De minister zal in de gelegenheid zijn, om zijne wet aanmerkelijk te verbeteren, indien dat staatsstuk hem daartoe aanleiding geeft. Dat is het zoo heilzame en vruchtbare gemeen overleg. Wat zou hem verhinderen, om bijvoorbeeld die zoogenaamde „onteigening" voor de suikerkultuur te doen vervallen, indien de tegenstand in de Kamer zoo algemeen is, als daar buiten? Inderdaad de wet is over 't algemeen vrij wel ontvangen, omdat de tegenstanders der beginselen van het ontwerp de deugdelijkheid dier beginselen nog meer hebben aan 't licht gebracht en de voorstanders medewerken, om het ontwerp te verbeteren.

Wat mij zelven betreft, ik ben een vijand van transaktie. Ik keur het in de wet af, dat zij, in sommige opzichten, ontrouw wordt aan hare eigen beginselen. Ik zou gaarne zien, dat veel van 't geen in de Kamper brochure voorkomt door den minister werd behartigd. Ik zou de „onteigening" voor de suikerkultuur wenschen te doen vervallen; ik zou in de wet willen schrijven, dat de onbekwaamheid van Europeanen, om gronden van de Javanen te koopen, althans na vijf jaren ophoudt; ik zou elken ondernemer de bevoegdheid willen toekennen, om zich een perceel woesten grond, dat hem gelegen komt, uit te zoeken, te laten opnemen en in kaart brengen, en ik zou hem de zekerheid verschaffen, dat hij, hieraan voldaan hebbende, het van 't goevernement kan verkrijgen tegen eene som, volgens eene algemeene klassifikatie door deskundigen te bepalen; ik zou, behalve in erfpacht, aan hen die het verlangen, ook woeste gronden in koop willen afstaan. Zoo zou ik trachten de wet te verbeteren. Maar al gelukte mij dat niet, toch nam ik haar aan.

Ook met al hare gebreken, zal deze wet ons vooruitbrengen. Zij zet eene eerste schrede op den goeden weg, et ce n'est que le premier pas qui coûte!

EEN VETERAAN.

MEDEDEELINGEN EN BERICHTEN.

Ons koloniaal stelsel en de nederlandsch-indische katoenmaatschappij.

In het eerste deel van Jaargang 1863 van dit tijdschrift werd opgenomen een verslag van de verrichtingen der nederlandsch-indische katoenmaatschappij, die in het laatst van het jaar 1861 werd opgericht. Deze onderneming, waarvan men zich aanvankelijk zulke gunstige uitkomsten beloofde, heeft aan de verwachting niet beantwoord, en in het Bijblad van de Economist van 1865 (4e aflevering) vindt men een lezenswaardig overzicht van de lotgevallen der maatschappij, van haar begin af tot aan haar erkende mislukking. De heer J. J. van Limburg Brouwer, die van den beginne af aan de zaken der maatschappij leidde, heeft verlangd dat het publiek volledige kennis mocht kunnen nemen van hetgeen tedierzake is geschied en het overzicht in het Bijblad voornoemd is dan ook samengesteld uit de verslagen, die hij achtereenvolgens aan de kommissarissen der maatschappij in Nederland toezond. De rapporteur in de Economist laat aan de geschiedenis der lotgevallen van de maatschappij, welker mislukking wij slechts kunnen betreuren, de opmerking voorafgaan: „Gaat het onzen lezer als ons, dan zal men den indruk bekomen dat het voor partikulieren bijna onmogelijk is om, onder het tot heden gevolgde stelsel, eene nieuwe teelt in Nederlandsch Indië te beginnen." De heer van Limburg Brouwer laat zich, in het laatste zijner verslagen, in volgende bewoordingen over de mislukking der onderneming uit.

„De reden waarom de Nederlandsch-indische katoenmaatschappij niet berekend is gebleken te zijn voor hare taak, en het misgewas van 1863 en de gevolgen der vredelievende berichten uit Europa niet is kunnen te boven komen, is overspanning harer krachten, onvoorbereid op het volslagen gemis aan belangstelling bij het algemeen.

Eene kurieuse bijzonderheid, door de geschiedenis van de katoenbeweging in het licht gesteld is, dat deze in alle oorden der wereld van zoo machtigen invloed is geweest op den katoenbouw en in Nederlandsch Indië in het geheel niet. Van China, dat vroeger katoen uit onzen Archipel trok, is het artikel naar Britsch Indië en Engeland gevoerd. Daar en in de havens van

Japan vond de katoen behoorlijk haar plaats in de prijskranten; in geen der marktberichten of prijskranten van de handelsvereenigingen in Nederlandsch Indië vindt men er gewag van gemaakt. De eenige katoen die in Nederlandsch Indië verhandeld is, is van een schip van China komende en in straat Madura gestrand. In 1864 werden te Bangkok op een dag 20000 pikols siameesche katoen afgedaan, à 7 dollar, maar in onzen Archipel, die minstens even goed katoen kon voortbrengen als de chineesche, siameesche en inheemsche britsch-indische, heerscht de doodelijkste stilte.

Zoo als de golven en vloeden van den oceaan in verwijderde en moeilijk toegankelijke baaien allengs onmerkbaar worden, zoo sterft de golvende beweging, waaraan handel en industrie onderhevig zijn, weg aan het nederlandsch-indisch strand. Het moet dan wel ver verwijderd zijn van het tooneel der wereldgebeurtenissen of door een machtigen slagboom er van gescheiden. Die slagboom was in dit geval het gebrek aan levenskracht van den indischen landbouw. Uit eigen beweging kan de indische landbouwer niets doen. Door voortdurende bescherming en voorlichting is de Staat eigenaar van den landbouw zoowel als van den landbouwer geworden en beiden liggen daardoor aan banden, zonder verlating van het tegenwoordige stelsel onverbreekbaar. De onzekerheid waarin men in Indië daaromtrent verkeert, het hinken op twee gedachten, verergert dien toestand en belemmert krachtige ondersteuning waar die noodig en mogelijk is! Tegen dit en tegen het nimmer verzadigde en onverzoenbare kultuurstelsel moet het magere partikuliere vrij-arbeidselement worstelen, dat zich toelegt op het opkoopen van produkten van de bevolking en het bereiden daarvan voor de europeesche markt. Schijnbaar zijn landhuurders of landbezitters van betere konditie, maar hoe weinig zijn er onder hen die over eigen middelen beschikken en niet aan banden liggen van geldschieters of konsignatarissen, en hoe weinige die zelf hunne ondernemingen beheeren. Zoolang er geen eigendommen, geen bezittingen, geene landerijen (des noods in erfpacht) zijn, zoolang zal alles aan den kommunistischen band van gemeenschappelijk bezit en gemeenschappelijke exploitatie blijven liggen en zullen de voorschriften der staathuishoudkunde buiten toepassing blijven op de indische maatschappij, niet omdat ze uit haar aard daarvoor ontoegankelijk is, maar omdat men ze in dien toestand wenscht te houden.

Dat is de oorzaak, van de lauwheid en onverschilligheid van Nederlanders en Nederlandsch-indiërs, dat ze niet geleerd hebben zich zelf te redden, maar aan den leiband moeten loopen van protektionisme en monopolie.

Dat is de reden, waarom bij de oprichting van ons genootschap een mijner vertrouwdste raadslieden mij drong mij eens te vergewissen of de katoenkultuur in Indië het goevernement wel zoo aangenaam zou zijn, als zullende onze koloniën daardoor bijvoorbeeld begeerlijker worden in het oog der Engelschen.

Dat is de reden, waarom noch in Amsterdam, buiten een paar partikuliere vrienden of leden mijner familie, noch in Twenthe (de katoendistrikten van Nederland) een enkel aandeel in de maatschappij is geplaatst.

Dat is de reden, dat door de patroons van den heer Mahne, later onze administrateur te Palembang, de weefstoelen, die door dien heer op mijn

verzoek als modellen waren ingepakt en ter verzending gereed gemaakt, na zijn vertrek zijn teruggezonden met het voorgeven, „het is beter dat ze in Indië nog maar niet weven."

Dat is de reden, dat het maatschappelijk kapitaal nimmer meer dan tot even over de helft is volteekend, en ik van de 50 aandeelen ter mijner beschikking, geen enkel in Indië heb kunnen plaatsen.

Dat is de reden, dat de maatschappij nimmer eenige belangstelling bij het publiek heeft opgewekt, maar zij en ik diens spot en spotnamen hebben moeten verduren.

Dat is de reden, waarom een goeverneur van Celebes, op grond dat ik „een man van vrijen arbeid was", mij onverzeld en met eigen transportmiddelen de Toeratea-landen liet doortrekken, waarheen hij kort daarop eene vijandelijke expeditie zou noodig achten.

Dat is de reden, van het gebrek aan kordiale medewerking der nederlandsche handelmaatschappij die, reeds bij de oprichting, noode tot deelname kon worden bewogen.

Dat is de reden, waarom de katoen-maatschappij, trots koninklijk beschermheerschap, trots ministerlijke voorzitting in de hoofdkommissie, trots verbintenis met buitenlandsche genootschappen, trots al mijn pogen en dat van mijn personeel, aan gebrek aan levenskrachten is moeten sterven.

Maar dat is ook de reden van en de aanleiding tot den ondergang van ons egenwoordig koloniaal stelsel. Zij het slechts zonder verlies voor Nederland."

Nog iets over het batigslot-stelsel.

In de tweede aflevering van het werk van den heer van der Wijck: „Onze koloniale staatkunde," komen talrijke schetsen en opmerkingen voor, die van een diepen blik in de javaansche huishouding en in ons koloniaal stelsel getuigen. Wij kunnen ons niet onthouden daaruit eenige losse fragmenten mede te deelen. Hier bepalen wij ons tot het teruggeven van eenige beschouwingen, voorkomende in zijn hoofdstuk over het Batig-slot, waarin nader toegelicht worden de denkbeelden, in de eerste aflevering van zijn werk over dit onderwerp geuit. Wij laten hier volgen de eigen woorden van den geachten schrijver.

„Velen hebben, volkomen te goeder trouw, het batig-saldo-stelsel in bescherming genomen, als geschikt om zoowel de belangen van den Javaan als die van het moederland te bevredigen.

De Javaan, zoo redeneerden zij, wordt voor den arbeid dien hij verricht, vrij ruim betaald; hij wordt aan orde en arbeidzaamheid gewend; — de goevernementskultures hebben veel welvaart onder de bevolking gebracht; in sommige gewesten ontvangt de Javaan zoo veel geld, dat hij nauwelijks weet wat er mede te doen; de goevernementskultuur heeft reeds tot veel vrijen arbeid geleid, de regeering is er op bedacht geweest, om voor Java zooveel mogelijk te doen, waardoor de uitgaven niet weinig zijn vermeerderd.

Wat is dus billijker dan het moederland, dat zoo veel voor Java doet, het overschot der ontvangsten ter voorziening in eigen nood besteede.

Ik heb, in hetgeen vroeger is geschreven, getracht aan te toonen, dat die

stelling noch uit een zedekundig, noch uit een staatkundig oogpunt te verdedigen is; trouwens het ware schier overbodig geweest, dit aan te toonen. Niemand zal toch ontkennen, dat het stelsel reeds door velen op zedekundige gronden is aangevallen, dat die aanvallen niet zonder uitwerking zijn gebleven; en de man dient nog gevonden te worden, die beweert dat wij op den goeden weg zijn; de weg moge voor den een te veel links, voor den ander te veel rechts loopen, maar — daaromtrent heerscht eenstemmigheid — wij zijn met het bestaande stelsel, zooals dit door het regeerings-reglement van 1854 is gewijzigd, op een verkeerden weg en moeten een beteren zoeken.

Ik zal nu trachten aan te toonen, dat dat stelsel, ook uit een staathuishoudkundig oogpunt beschouwd, verkeerd is.

Het berust op een onzuiveren grondslag: de javaansche maatschappij, in den toestand, waarin zij door ons is gebracht.

Wat is toch tegenwoordig in het grootste gedeelte van Java het geval?

Ieder landbouwer kan een aandeel in de velden bekomen, groot genoeg om er met zijn gezin van te kunnen bestaan.

Hij is, buitengewone rampen, waardoor de oogst tegenvalt, uitgezonderd, gewaarborgd tegen dadelijk gebrek.

Hij heeft geen bijzondere aansporing om te werken, ten einde zich tegen gebrek te vrijwaren.

Daarentegen is het hem onmogelijk, zijn landbezit, de bron zijner verdiensten, uit te breiden.

Op andere wijze geld te verdienen wordt hem zeer moeilijk gemaakt, hetzij doordien de heere- en kultuurdiensten hem geen vrije beschikking over zijnen tijd laten, dan wel omdat hij in de nabijheid zijner woonplaats geen werk kan vinden.

Hierdoor wordt het hem moeilijk zijne welvaart, ook waar hij daaraan behoefte gevoelt, te vermeerderen.

Moet het niet bevreemden, moet het niet onze verbazing wekken, dat onder zulk een stelsel op Java nog zoo veel vrije arbeid en betrekkelijke welvaart wordt gevonden?

Daar dit het geval is, moet dit alleen daaraan worden toegeschreven, dat de natuur krachtiger is, dan een verkeerd stelsel; dat het stelsel nog niet genoegzaam bij machte is geweest, om, wat in de oude toestanden gezond was af te breken en dat het met kracht werd bestreden, door een nieuw stelsel, — dat van den vrijen arbeid, — dat nu, zoo als het mij voorkomt, gedeeltelijk nog op een verkeerden weg is, maar, vol kracht en leven, wel spoedig den goeden weg geheel zal weten te vinden en het verkeerde stelsel overwinnen.

Het bestaande stelsel heeft de strekking, om elk maatschappelijk onderscheid in de javaansche maatschappij weg te nemen; om van de Javanen een volk te maken, zonder behoeften en zonder drang tot werken.

De grondslag van het stelsel is „kommunisme" en zijn doel is „nivellement."

Op dit verkeerde stelsel is dat van het batig-slot gebouwd: men moge nu al getracht hebben de gebreken van het stelsel te verbeteren, door middel van de verdiensten van de goevernements kultures; het is slechts een gebrekkig hulpmiddel, dat tijdelijk heeft kunnen dienen, om den druk van het stelsel minder te doen gevoelen en de oogen voor zijne gebreken te doen sluiten — maar het kon die gebreken niet wegnemen.

Hetzelfde gebrek, dat ik hier in den grondslag heb geschetst, heeft het batig-slotstelsel ook in zijne uitwerking in het groot.

Een arbeider, wien niet meer gegeven wordt, dan voor zijne behoeften noodig is, — al moge dit ook met nog zoo milde hand geschieden — kan nimmer in welvaart vooruitgaan, zich nimmer boven zijn stand verheffen.

Hij zal altijd dezelfde armoedige arbeider voor zijn dagelijksch brood blijven, niet bestand tegen tijden van nood, van kommer en van ellende.

Om vermogend te worden, om bij ziekte, staking van werk of op den ouden dag, niet van anderen afhankelijk te zijn, moet hij in staat zijn om van het verdiende iets op zijde te leggen.

Wordt hem die gelegenheid gegeven, zoo kan hij met vlijt en overleg het zoo ver brengen, dat hij oude schulden afbetaalt; dat hij zijn gezin onderhoudt, dat hij met der tijd een vermogend en aanzienlijk man wordt.

Hetzelfde is het geval met Java.

Zoolang het overschot der indische administratie in de kas van het moederland moet gestort worden, is het niet alleen niet mogelijk, dat Java vooruit gaat, maar het moet zelfs steeds harder achteruit gaan; zoo als gij dit dan ook ziet gebeuren.

Niemand kan ontkennen, dat de uitgaven in Indië schrikbarend toenemen, terwijl de inkomsten achteruitgaan of op dezelfde hoogte blijven.

Op dien weg voortgaande bereiken wij met rassche schreden het tijdstip waarop het batig-slot zal zijn verdwenen en de reeks der steeds toenemende tekorten zal beginnen.

Maar leg, zoo als ik dit wensch en vermoedelijk velen met mij, aan Java als verplichting op het geven eener vaste bijdrage aan het moederland, voorzoover het te bewijzen is, dat het moederland die rechtmatig kan vorderen, en laat het voor het overige, behoudens de kontrôle van het moederland, in zijne financiëele huishouding vrij, zoo wordt aan Indië de gelegenheid tot ontwikkeling gegeven en is het alleen zijne schuld, zoo het daarvan geen gebruik maakt."

De uitwerking van vrijheid van arbeid op den inlander.

Aan de bovengenoemde brochure ontleenen wij nog de volgende voorbeelden, uit de ervaring des schrijvers geput, omtrent de gunstige uitwerking der persoonlijke vrijheid op den inlander.

„Bawean is een klein, tot de residentie Soerabaya behoorend, een dag stoomens benoorden den westelijken uitgang van straat Madura gelegen eiland. Rondom het geheele eiland loopt een omstreeks 12 uren gaans lange weg, meestal niet ver van zee, zeer schilderachtig door eene rijke afwisseling van gezichten op het zeer bergachtige binnenland, op de zee en op een aantal bochten en baaien.

De bevolking, volgens de laatste mij bekende opgave, 34,000 zielen sterk, woont meestal niet ver van het strand.

Aan landrenten en andere belastingen brengt zij eene som op, zoo ik mij niet bedrieg, voldoende, om de kosten van bestuur te dekken.

Van kultuurdiensten is zij vrij en de heerediensten, welke zij te verrichten heeft, zijn van weinig beteekenis.

Van het bestuur heeft zij weinig last gehad.

Het land, zeer bergachtig en niet bijzonder vruchtbaar, levert geen voldoende voedingsmiddelen voor de bevolkiug op.

De mannen, die nog op krachtigen leeftijd zijn, verlaten daarom het eiland gedurende een groot deel van het jaar, dikwerf ook voor verscheiden jaren en varen ten handel, of zoeken werk te Samarang, te Singapore of op andere plaatsen, als daglooners, als tuinlieden en in andere beroepen.

Wanneer zij eene, volgens hunne inzichten, voldoende som hebben overgelegd, keeren zij naar hun eiland terug om daarmede hun gezin te onderhouden of een tijd lang onbezorgd te kunnen leven.

De vrouwen en kinderen zijn zeer bedreven in het vlechten van matten, waarvan zij jaarlijks voor eene aanzienlijke waarde vervaardigen.

De woningen der inlanders zijn vrij net en beter gemeubeld, dan ergens op Java. Het pronkstuk in ieder huis is een groot ledikant, dat niet behoeft onder te doen voor die in menige europeesche woning; een paar planken, bij wijze van etagère, zijn meestal ruim met aardewerk en porselein versierd.

Ook de kleeding is net en duidt de gegoedheid der bevolking aan.

Bij feesten zijn de gerechten keurig toebereid en gerangschikt, zoo zelfs dat Europeanen daarin eene les zouden kunnen nemen.

De bevolking is uitermate rustig en vreedzaam; misdaden en overtredingen zijn hoogst zeldzaam.

Daarentegen zijn er meer hadji's, dan in eenig ander gedeelte van den Archipel.

Velen houden de bevolking der Preanger-regentschappen voor armoedig.

Ik ben in de gelegenheid geweest, om verscheiden gedeelten van Java zeer nauwkeurig te leeren kennen; — ik ben tot de overtuiging gekomen, dat de bevolking over het algemeen wellicht nergens zoo welvarend is als juist in dat gewest.

De huizen zijn veel netter en beter gebouwd; er wordt veel meer zindelijkheid in de woningen gevonden, de kleederen zijn met zorg in kisten gerangschikt; de padischuren zijn wel gevuld.

Wanneer de bevolking op het veld of in de koffituinen aan het werk is, kleedt zij zich uit zuinigheid uitermate slecht; maar bij feestelijke gelegenheden komt zij zeer goed gekleed voor den dag.

Zelfs in de rijke residentie Pasoeroean zijn de woningen veel slordiger en doet de bevolking zich op het oog armoediger en minder goed gekleed voor.-

De reden hiervan is vermoedelijk daarin te zoeken, dat in de Preanger-regentschappen de inlandsche zeden en gewoonten meer in hun geheel zijn gebleven, zoomede aan het individuëele grondbezit....

Over het fabriekwezen te Soerabaya is reeds veel geschreven. Alle ochtenden (behalve des zondags) stroomen duizende inlanders naar de stad, om

daar in de verschillende lands- en andere fabrieken te werken of een ambacht uit te oefenen.

Die arbeid is volkomen vrij en de arbeiders hebben het tot eene groote mate van bekwaamheid gebracht.

Maar ook daar wordt de opmerking gemaakt, dat zij, die het meest verdienen en daardoor geld kunnen overhouden, gaarne eene rustdag nemen en het verdiende volgens inlandsch gebruik aan feesten besteeden, om daarna weder aan den arbeid te gaan.

Hoe meer de arbeider verdient, hoe wispelturiger en moeilijker in zijne eischen hij wordt.

Het meest geregeld komen de arbeiders, die het minst verdienen, omdat zij het minst bekwaam, of enkel daglooners zijn, op het werk.

De behoefte noodzaakt hen hiertoe.

Waar dit kan, wordt veelvuldig van den arbeid van vrouwen en van aankomende jongens gebruik gemaakt.

De vrouwen zijn bijv. in het fijnstampen van gebakken steenen voor cement veel handiger dan de mannen; omdat het rijststampen haar dagelijksch werk is en zij de steenen geheel op dezelfde wijze kunnen stampen als de rijst.

Daarbij werken de vrouwen veel geregelder en ordelijker dan de mannen en zijn met minder loon tevreden.

De javaansche jongens zijn een aardig volkje; opgewekt, handig en levendig.

Bij de goevernements-werken te Soerabaya werden een tijd lang, omdat het bij de begrootingen vastgestelde loon te laag was, bijkans alleen jongens van 14 tot 16 jaren gebezigd; het was vermakelijk de vlugheid te zien, waarmede zij hun arbeid verrichtten o. a. met groote en zware ladders wisten om te gaan.

Ik vermeld dit hier slechts om te doen zien, hoe veel partij van de inlanders te trekken is en hoe goed de inlander weet voordeel te doen met de vrijheid, welke hem wordt gelaten."

BIJDRAGEN

TOT DE

KENNIS VAN HET LANDELIJK STELSEL

OP

JAVA.

XXII.

HET BESTUUR VAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL AD INTERIM J. C. BAUD, NA HET VERTREK VAN DEN KOMMISSARIS-GENERAAL J. VAN DEN BOSCH.

Van Februari 1834 tot Maart 1836.

Tweede Gedeelte.

ALGEMEENE GEBEURTENISSEN.

Wij zullen thans de algemeene gebeurtenissen, welke plaats hadden onder het bestuur van den gouverneur-generaal ad interim J. C. Baud, na het vertrek van den kommissaris-generaal J. van den Bosch, voorzoover die met ons onderwerp in verband staan en niet reeds vermeld zijn in de vorige bijdrage, kortelijk opteekenen.

Weder beginnende met de verschillende kultures, noteren wij in de eerste plaats, dat zich, aan het in de vorige bijdrage medegedeelde reisverslag, aansluit dat, van eene in September 1835 door den gouverneur-generaal a. i. gedane inspektie in de Preanger-regentschappen, waarvan het verslag den minister van koloniën werd aangeboden, bij missive van 22 Oktober 1835 no. 477. Dat verslag handelt alleen over de gouvernements kultures in die residentie, met name, die van indigo, koffi, thee en zijde. Wij zullen bij de behandeling van elk dezer kultures de meldenswaardige bijzonderheden uit dat verslag mededeelen.

I. *Suikerkultuur.*

1. *Geschillen te Soerabaya.* De fiskaal bij den raad van justicie te Soera-

baya verzocht, bij missive van 30 December 1833 n_o. 214, de magtiging der regering, tot et krimineel vervolgen van den regent van Soerabaya, wegens misbruik van magt, door het heimelijk gevangen houden, gedurende vier maanden, van Singo Troeno, loera van de dessa Jemoendo.

De regent, ter zake gehoord, verklaarde dat de aanhouding van dien loera geheel toevallig was geschied, tijdens hij regent belast was met eene opname der suikerrietvelden, omtrent welker taksatie door sommige dessahoofden bedenkingen waren ingebragt. De resident van Soerabaya bezwaarde zich voorts over de handeling van den fiskaal, die tegen den regent krimineele onderzoekingen had ingesteld, zonder hem resident in het minste te raadplegen.

De direkteur der kultures berigtte, dat de betaling van het suikerriet door de fabrikanten aan de bevolking in Soerabaya, in stede van *stoksgewijze* te geschieden, zooals bij het kontrakt met Banck c. s. was overeengekomen, bij *taksatie der velden* was geregeld, en dat hierin, naar het gevoelen van den kollekteur der landelijke inkomsten in de residentie Soerabaya, door den regent was te werk gegaan op eene willekeurige, en voor het gouvernement en de bevolking schadelijke wijze.

Krachtens resolutie van 22 Maart 1834 no. 18, werd alle krimineele vervolging tegen den regent gestaakt en den direkteur der kultures een onderzoek opgedragen.

Genoemde direkteur diende, bij missive van 14 Juli 1834 no. 1529, eene nota in over de uitkomsten der suikerkultuur in de residentie Soerabaya in 1831, 1832 en 1833, en over de beschuldiging, zoo door den kollekteur Wardenaar, als door de onder dezen dienende kontroleurs tegen den regent van Soerabaya ingebragt; namelijk: dat die regent, ten nadeele der bevolking en van het gouvernement, doch ten voordeele der fabrikanten, een ongeoorloofden invloed had uitgeoefend, op de in 1833 plaats gehad hebbende taksatiën, door de distriktshoofden, van het suikerriet der aan den fabrikant Banck afgestane 500 jonken grond. De direkteur merkte op, dat die beschuldiging niet was kunnen worden bewezen; maar dat veeleer blijken van wrevel en ontevredenheid waren aangetroffen bij den kollekteur Wardenaar en bij de kontroleurs, die hun oorsprong waren verschuldigd aan de omstandigheid, dat de voormalige resident de aangelegenheden der suikerkultuur geheel buiten hen met den regent had behandeld; terwijl de regent, ten aanzien van alle zijne verrigtingen in deze, volledige rekenschap kon geven.

Bij nadere missive van 21 Juli 1834 no. 1561, gaf de direkteur te kennen: dat de uitkomsten van de suikerkultuur in Soerabaya, over 1832 en 1833, voldoende bewezen hadden, dat een taksatie der velden *jonksgewijze*, zooals toen algemeen was aangenomen, de voorkeur verdiende boven eene taksatie *stoksgewijze*, en voorts dat de beschuldigingen van willekeurige taksatiën van het gewas, van allen grond ontbloot waren, behoudens de klagt, dat de regent, ten gunste van zijn schoonvader, met partijdigheid was te werk gegaan in de verdeeling der suikervelden onder de verschillende fabrikanten.

Nog vóór laatstgemelde missive was afgedaan, hield de gouverneur-generaal ad interim, op den 20sten Juli 1834, te Soerabaya eene konferentie met den direkteur der kultures, den waarnemend resident, den regent, den kollekteur der landelijke inkomsten Wardenaar en de kontroleurs Loth, Potter, Niepce,

van Teylingen en Cauter Visscher. Uit het van die konferentie opgemaakt proces-verbaal blijkt: dat, voorzoover de door den kollekteur en de kontroleurs tegen den regent, en door dezen tegen den kollekteur en de kontroleurs ingebragte bezwaren, tot klaarheid waren gebragt, wel was bevestigd, dat speciaal de kollekteur geen pogingen onbeproefd had gelaten om den regent in een kwaad daglicht te stellen, maar niet, dat deze zich aan zoodanige verkeerde handelingen had schuldig gemaakt, dat ten zijnen opzigte eenige dispositie vereischt werd, vooral niet na de mondelinge vermaning, die hij van den gouverneur-generaal a. i. had ontvangen.

Bij missive van 26 Augustus 1834 nº. 722—17, bragt de waarnd. resident van Soerabaya verslag uit, over eenige in vermelde konferentie onbeslist geblevenpunten van aanklagt, door onderscheiden kontroleurs voorgebragt, als bezwaren der bevolking en als verkeerde handelingen van den regent, met opzigt tot de suikerkultuur. Daaruit bleek: dat de bedoelde kontroleurs, over het algemeen, door gebrek aan volledige kennis der zaken, bezwaren hadden meenen te bespeuren, dáár waar die niet bestonden; en voorts, dat de regent zich voldoende had verantwoord op de eenige beschuldiging, die niet genoeg opgehelderd scheen, namelijk: dat de bevolking belast was gebleven met het transporteren van het suikerriet; nadat bepaald was dat zij daarvan zou zijn ontheven.

Naar aanleiding van al het hier medegedeelde, werd, bij resolutie van 10 November 1834 nº. 36, berust in de bestaande regeling der aangelegenheden van de suikerkultuur in de residentie Soerabaya, en in het algemeen in de vroegere handelingen van het inlandsch bestuur aldaar, ter zake van die kultuur; en den kollekteur Wardenaar aangezegd, dat hij eerlang zou worden verplaatst; hetgeen dan ook geschiedde, vermits hij, bij resolutie van den 14den derzelfde maand no. 6, benoemd werd tot assistent-resident van Bodjonegoro, residentie Rembang.

2. *Nadere regeling der suikerkultuur in de residentie Soerabaya.* Door het expireren van onderscheidene suikerkontrakten in de residentie Soerabaya, zouden, met het einde van 1835, 931 jonken (3724 bouws) grond beschikbaar komen. Naar aanleiding hiervan, deed de direkteur der kultures, reeds in December 1834, de noodige voorstellen, en werd hij, bij resolutie van den 24sten dier maand no. 4, aangeschreven, om met den direkteur-generaal van financiën in overleg te treden, over de hoeveelheid suiker, bij het gouvernement benoodigd, voor remises naar Nederland en voor den japanschen handel; waarvan zou afhangen, of en inhoever het belang van den lande vorderde, om bij de, in de residentie Soerabaya nader te sluiten kontrakten, ook de levering te stipuleren van de suiker, die de fabrikanten zouden overhouden, na restitutie in dat produkt van genoten voorschotten, suikerriet en brandhout; waarbij moest worden in aanmerking genomen, dat het gouvernement verpligt was, om op sommige plaatsen, krachtens de bestaande kontrakten, suiker aan te nemen voor *f* 12.— de pikol, en dat het mitsdien in deszelfs belang kon zijn, zich elders zooveel mogelijk suiker tegen minderen prijs te doen leveren, ook al werd daardoor eene grootere hoeveelheid verkregen, dan voor de remises benoodigd was.

In verband hiermede, moest de direkteur der kultures onderzoeken, of de fabrikanten genegen waren, om de betalingen aan de planters te verhoogen, in evenredigheid tot de grootere hoeveelheid suiker, over welke hun eventueel de vrije beschikking zou worden gelaten.

Intusschen moest de resident van Soerabaya een voorstel doen, tot verdeeling der vorenbedoelde 931 jonken suikervelden onder de gegadigden.

Bij de nader te sluiten kontrakten, moest op den voorgrond staan: — dat de taksatie van het riet zou plaats hebben, op dezelfde voorwaarden, als bij de loopende kontrakten waren omschreven; — dat de duur der kontrakten zou zijn van drie jaren voor de trekmolens en van vijf jaren voor de watermolens; — dat echter geen watermolens mogten worden opgerigt, dan met speciale vergunning van het gouvernement, nadat, door een naauwkeurig onderzoek en door de verklaring der betrokken inlandsche hoofden, voldoende zou zijn gebleken, dat over de daartoe vereischte hoeveelheid water kon worden beschikt, zonder eenig nadeel voor de rijstkultuur, en dat die molens moesten worden opgerigt, zonder verstrekking van gouvernementswege van werkvolk en materialen.

Uit het ingestelde onderzoek bleek: — Dat de suiker, waarvan de levering in het algemeen door kontrakten verzekerd was, berekend op 200,000 pikols, bij middelmatig gewas, nagenoeg voldoende werd geacht, voor de remises naar Nederland en den japanschen handel; maar dat het wenschelijk werd geacht, de levering van meer suiker te bedingen, ingeval die kon verkregen worden tegen *f* 9.— koper de pikol. — Dat de chineesche fabrikanten in Soerabaya, die zich aanvankelijk ook hadden aangemeld, om kontraktverlenging met watermolens, daarvan later afzagen, op grond van de voorwaarden, dat geen werkvolk en materialen zouden worden verstrekt; maar dat de Europeanen zich daartoe genegen hadden betoond, met aanbod om, ingeval hun de vrije beschikking werd gelaten over de suiker, welke zij zouden overhouden, na restitutie in produkt van voorschotten enz., in stede van *f* 3.75, aan den planter *f* 4.20 te betalen voor het riet, benoodigd voor één pikol suiker; en *f* 4.— ingeval zij verpligt werden, hun geheel fabrikaat aan het gouvernement te leveren. — Dat in Soerabaya *zeven* watermolens, met kontrakt voor vijf jaren, ten behoeve der bedoelde europeesche gegadigden, zouden kunnen worden opgerigt, zonder nadeel voor de suikerkultuur; en *achttien* trekmolens, met kontrakt voor drie jaren, ten behoeve van chineesche fabrikanten. — Dat de levering van het geheele fabrikaat aan het gouvernement kon geschieden, tegen betaling van *f* 9.— per pikol.

Bij resolutie van 13 Februari 1835 no. 2, (gewijzigd bij resolutie van 28 Maart daaraanvolgende no. 1) werd een model-kontrakt voor Soerabaya gearresteerd, en autorisatie verleend tot het aangaan van kontrakten, in voege als hiervoren bedoeld, namelijk: *zeven* met watermolens voor vijf jaren, ten behoeve van europeesche fabrikanten, en *achttien* met trekmolens voor drie jaren, ten behoeve van chineesche fabrikanten. De fabrikanten opperden wel eenige bedenkingen tegen enkele voorwaarden; maar bij resolutie van 15 Mei 1835 no. 16, werd als ultimatum te kennen gegeven: dat het gouvernement niet genegen was, daarin eenige verdere veranderingen te brengen. De fabrikanten traden daarop toe, en de betrekkelijke kontrakten werden

goedgekeurd, bij resolutie van 23 Juni en 24 December 1835 no. 3 en 5.

Bij resolutie van 15 Januari 1836 no. 3, nam de regering in overweging: dat de resultaten van de suikerkultuur in de residentie Soerabaya, over 1834 en 1835, de overtuiging hadden doen ontstaan, dat de suikerfabrikanten aldaar, die zich bij kontrakt verbonden hadden, om al de door hen gefabriceerde suiker aan het gouvernement te leveren, deze verpligting niet nagekomen, maar een aanzienlijk deel van hun fabrikaat aan partikulieren verkocht hadden, en dat de genomen maatregelen om daartegen te waken, waren gebleken ontoereikend te zijn geweest. Uitdienhoofde werd, bij gemelde resolutie, in verband tot die van den 20sten derzelfde maand no. 1, bepaald: dat in de residentie Soerabaya geen suiker, zonder geleidebiljet, mogt worden vervoerd, op straffe van verbeurdverklaring.

3. *Suikerkultuur in de residentie Tagal.* De suikerplanters in de residentie Tagal waren, onder ultimo Februari 1834, wegens genoten voorschotten, aan den lande schuldig: die van het etablissement Pangka *f* 4854.— en die van Tjomal *f* 5840.— Sedert werd aan die planters, krachtens de aan den inspekteur Vitalis gegeven instruktie, voor hun arbeid *vrijstelling van landrenten* verleend, zoodat hun geen gelegenheid overbleef, om bedoelde schulden te voldoen, dan door eene verrekening met het te leveren brandhout. Dat brandhout moest de bevolking op verren afstand kappen en aan de fabrieken leveren, tegen *f* 2.— de vadem, eene betaling, ten eenenmale onevenredig aan den te verrigten arbeid.

De regering nam, bij resolutie van 20 Maart 1835 no. 13, in overweging: — „Dat eene verhooging van die betaling, die waarschijnlijk niet door de gekoncerneerde fabrikanten zou worden ingewilligd, en dus zou moeten komen ten laste van 's lands kas, belangrijke opofferingen zou ten gevolge hebben, omdat die zich niet tot de residentie Tagal zou kunnen bepalen, maar ook van toepassing zou moeten zijn op andere etablissementen, alwaar het brandhout tegen onevenredige prijzen geleverd werd. — Dat het mitsdien verkieslijker was, om in dit geval op de schuld der suikerplanters van Tagal eenige remissie te verleenen, dan hen, met behoud van het cijfer dier schuld, door een verhoogden prijs van het brandhout tegemoet te komen; overigens, voorzooveel de zaak in het algemeen betrof, eene gewenschte verandering afhankelijk latende van de maatregelen, die tot trapsgewijze verbetering van het stelsel van kultures zouden worden genomen." — Dientengevolge werd, bij de aangehaalde resolutie, aan de suikerplanters van Pangka en Tjomal, remissie verleend van *twee derde gedeelten* der vermelde schulden, met bepaling, dat het overig *één derde gedeelte* zou worden verrekend door de levering van brandhout, tegen den bij kontrakt bepaalden prijs van *f* 2.— per vadem.

Krachtens resolutie van 27 Januari 1836 n°. 12, werd aan de suikerplanters van Pangka en Tjomal een voorschot uitbetaald van *f* 5000. — koper, tot inkoop van buffels, te restituëeren na afloop van den eerstvolgenden padi-oogst.

De toestand der suikerkultuur in Tagal was destijds nog altijd zeer ongunstig. Dit zien wij, onder anderen, uit de premisse der resolutie van 10 Februari 1836 n°. 2, meldende dat gebleken was: „dat, hoezeer de ambtenaren in de residentie Tagal den meesten ijver voor de suikerkultuur aan den dag

leggen, die kultuur echter, ten gevolge van gebrek aan kennis en ondervinding, aldaar op verrena nog niet op een goeden voet is gebragt, en althans voor het loopende jaar (1836) nog geen gewenschte resultaten belooft, en dat het derhalve noodzakelijk is, dat de aanplantingen van het riet in dit jaar, voor 1837, naar behooren worden geregeld en daarvoor goede soorten van suikerriet worden gebezigd."

De resident van Tagal had, onder dagteekening van 17 Januari 1836, aan de regering eene nota ingediend, over de ongunstige resultaten, welke de suikerkultuur in zijne residentie totdusver had opgeleverd, die hij toeschreef, aan de voor den lande onvoordeelige voorwaarden waarop met de fabrikanten was gekontrakteerd, en aan *„de wijze van betaling der suikerplanters met rentvrije sawavelden;"* weshalve hij voorstelde: om de bestaande suikerfabrieken van de eigenaars over te nemen en voor gouvernements rekening te doen beheeren, en om voorts den arbeid bij de kultuur *in dagloon* te doen verrigten.

De direkteur der kultures was, blijkens zijne missive van 27 Januari 1836 no. 204, van meening, dat de hier bedoelde teleurstellingen, aan andere dan de in gemelde nota opgegeven oorzaken waren toe te schrijven, en wel: aan eene slechte keuze der gronden, aan het gebruik van bibiet of zaad van inferieure hoedanigheid, en aan gebrek aan kennis en ondervinding bij de europeesche ambtenaren en inlandsche hoofden, om de werkzaamheden der suikerkultuur zoodanig te regelen en te besturen, als noodzakelijk vereischt werd om daarvan goede uitkomsten te erlangen; — hij was tevens van oordeel, dat deze gebreken, noch door eene overname der fabrieken voor gouvernements rekening, noch door de betaling der planters *in dagloon* konden worden uit den weg geruimd.

Den resident van Tagal werd daarop, bij resolutie van 17 Februari 1836 n_o. 2, te kennen gegeven: dat in zijne voorstellen niet kon worden getreden; maar dat de regering zich nadere regelingen voorbehield.

4. *Suikerkultuur in de residentie Pekalongan.* In de residentie Pekalongan was het niet beter gesteld. De inspekteur Vitalis had, in September 1835, aan den direkteur der kultures berigt, omtrent den slechten staat der suikerrietvelden voor het etablissement te Karang-anjer in die residentie, als gevolg van het verzuimen der voorschriften, door hem inspekteur gegeven, toen hij aldaar, in 1834, met de regeling der kultures was belast. De resident trachtte zich hierop te verantwoorden. Hij gaf later, medio November 1835, kennis van den afloop der, tenbehoeve van het etablissement te Karang-anjer gedane nieuwe aanplanting van 203¾ bouws met suikerriet, ter vervanging van eene gelijke uitgestrektheid, *uithoofde van uitputting der gronden.* De resident meende dat, vermits de bepaalde afzondering van 500 bouws sawavelden voor de suikerkultuur te Karang-anjer, zijnde meer dan *een vijfde gedeelte* der aanwezige velden, tot bezwaar strekte voor de bevolking; die bevolking, voor het gemis der evenbedoelde 203¾ bouws *in geld* behoorde te worden schadeloos gesteld, zoo lang over de afgekeurde velden niet weder voor de rijstkultuur kon worden beschikt, hetgeen vooreerst nog niet kon geschieden, vermits er nog suikerriet op stond.

De direkteur der kultures en de inspekteur Vitalis, merkten tendienaanzien op: — dat, vermits de bedoelde nieuwe aanplanting van 203⅘ bouws eerst in de maanden November en December 1835 was gedaan, het riet daarvan niet in 1836, maar eerst in 1837 zou kunnen worden vermalen; weshalve voor eerstgemeld jaar 1836, in stede van 500 bouws, slechts ongeveer 300 bouws zouden overblijven; — dat het moeijelijk zijn zou, om de gemelde op eens daargestelde nieuwe aanplanting, gelijktijdig met de reeds bestaande, naar behooren te doen onderhouden; en dat het te vreezen was, dat, indien de aanplantingen voor 1837 en volgende jaren niet beter werden geregeld, de resultaten op den duur ongunstig zouden blijven.

De direkteur deelde bij missive van 30 Januari 1836 no. 233, een voorstel mede van den resident van Pekalongan, strekkende om voor de suikerfabriek te Karang-anjer, behalve de bepaalde 500 bouws, nog 100 bouws voor verwisselingen af te zonderen, hetgeen onvermijdelijk bleek te zijn, ofschoon daardoor zouden vermeerderen de bezwaren van de bevolking, welke, zonder deze toevoeging van nog 100 bouws, door het gemis van meer dan *een vijfde gedeelte* harer sawavelden, in stede van eene belooning van *f* 7.50, nauwelijks *f* 4.64 per huisgezin 's jaars genoot; welke bezwaren echter konden worden opgeheven, door het inrigten der suikerkultuur op dezelfden voet, als in den Oosthoek van Java, waar de bevolking gemiddeld *f* 22.50 per hoofd verdiende.

Naar aanleiding hiervan, bepaalde de regering, bij resolutie van 15 Februari 1836 no. 6: — „dat de suikerkultuur in de residentie Pekalongan, zoo spoedig doenlijk, zou worden ingerigt op dezelfde wijze, als in de residentie Pasoeroean: en dat mitsdien het suikerriet niet meer in geregelde tuinen bij de fabriek, maar dessa'sgewijze, bij elke dessa in de nabijheid zou worden aangeplant."

5. *Intrekking der suikerkultuur in sommige landstreken.* De resultaten der suikerkultuur, waren in sommige landstreken zóó ongunstig, dat die kultuur aldaar moest worden ingetroken.

Bantam. Wij hebben uit het reisverslag van den gouverneur-generaal a. i. gezien, dat aan den adjunkt-inspekteur Ament een onderzoek was opgedragen naar den toestand der suikerkultuur in de residentie Bantam. Uit het door dien ambtenaar ter zake ingediend rapport, dd. 10 Augustus 1834 no. 58, bleek: — dat de suikerkultuur in Bantam zich werkelijk in zeer ongunstigen toestand bevond, gedeeltelijk ten gevolge van eene slechte keuze der gronden en eene gebrekkige wijze van aanplant en onderhoud; maar hoofdzakelijk van de overal verspreide ligging, bij kleine perceelen, van de suikervelden, waardoor het ompaggeren dier velden moeijelijk werd en bijna overal verzuimd was, zoodat zij bloot lagen voor de vernieling van het gedierte; — dat de bevolking, sedert de invoering dier kultuur, in het laatst van 1830 (*), voor haren soms, door de verre transporten, zeer bezwarenden arbeid, geen noemenswaardige belooning had ontvangen, daar het produkt gemiddeld *nog geen pikol suiker per bouw* was geweest; terwijl de suikerfabrikanten, onder ultimo December 1833, wegens genoten voorschotten, nog aan het gouvernement

(*) Verg. dit Tijdschrift, 1865, 2e deel, pag. 236, § 9.

schuldig waren *f* 36,538.— en de planters *f* 14,778.—, zonder dat voor de vereffening daarvan eenige andere waarborg bestond, dan het aangekochte materieel.

De direkteur der kultures adviseerde, op grond hiervan, tot de spoedigst mogelijke intrekking der suikerkultuur in Bantam, en om aldaar van lieverlede de indigo-kultuur in te voeren, voor welke de adjunkt-inspekteur Ament zeer geschikte gronden had gevonden.

Dientengevolge werd, bij resolutie van 9 December 1834 n_o. 16, bepaald: — Dat in de afdeeling Anjer, waar gekontrakteerd was met den Chinees Nio Atjong, de met suikerriet beplante velden, gelegen op twee palen afstands van de molens te Parakkan en Tagal-tjawi, nog gedurende 1835 zouden aangehouden, en dat het riet op de gewone voorwaarden aan genoemden Chinees zou geleverd worden; dat alle op verderen afstand gelegen velden, dadelijk ter beschikking van de planters zouden worden gesteld; en dat na 1835, de suikerkultuur in de afdeeling Anjer geheel ingetrokken, en het alsdan nog overblijvende riet aan de bevolking zou gelaten worden. — Dat de voor gouvernements rekening ondernomen suikerkultuur in de afdeelingen Tjiringien, Lebak, Serang en Tjikandi, onmiddellijk zou worden gestaakt, en dat het te veld staande riet ter beschikking zou blijven van de planters. — Dat in de residentie Bantam, de suikerkultuur niet andermaal door bemiddeling van het gouvernement zou worden ondernomen, anders, dan door het sluiten van kontrakten met deskundige ondernemers, op gelijke voorwaarden voor de bevolking, als vervat waren in het kontrakt, met Banck in Soerabaya gesloten; welk kontrakt den resident van Bantam ten rigtsnoer werd toegezonden.

Bij dezelfde resolutie komen bepalingen voor, die de invoering der indigokultuur in Bantam moesten voorbereiden, en verder nog:

a. Magtiging op den resident, om de onnut geworden suikermolens en verdere gereedschappen en buffels, hetzij die door het gouvernement verstrekt, hetzij die door de bevolking of de fabrikanten met uit 's lands kas genoten voorschotten ingekocht waren, publiek te doen verkoopen.

b. Aanschrijving op den direkteur der kultures, om nader terug te komen, op het door hem gedaan voorstel: om het provenu van dien verkoop, te doen strekken in mindering van hetgeen de bevolking en de fabrikanten aan den lande verschuldigd waren wegens ontvangen voorschotten als anderzins; — daarbij echter in aanmerking nemende de billijkheid, om de bevolking in het genot van die waarde te stellen, als eene vergoeding voor haren zoo slecht beloonden arbeid, mits de verdeeling daarvan op eene eenigzins voldoende wijze kon geschieden.

c. Kennisgeving aan den resident, dat in zijne verantwoording werd berust, onder opmerking echter: „dat, hoezeer de door hem gekozen wijze van invoer der suikerkultuur in der tijd door het gouvernement was goedgekeurd, hij resident het niet onbekend had behooren te laten met de zwarigheden, die zich tegen die inrigting verzetteden; in stede waarvan hij resident, bij meer dan één gelegenheid, onder andere bij zijne missive van 21 Januari 1833 n°. 79, was voortgegaan met het beloven van de gewigtigste resultaten, zonder immer het gouvernement met den waren staat van zaken bekend te maken; zijnde de nu genomen beslissing niet door hem resident geprovoceerd gewor-

den, maar een gevolg van een onderzoek, waaromtrent het gouvernement zelf het initiatief heeft genomen, moede van de herhaalde teleurstellingen, in het verwezenlijken van zijne beloften ondervonden."

Bij resolutie van 26 Maart 1836 nº. 19, werd, aan de inlandsche suikerfabrikanten en suikerplanters in de residentie Bantam, kwijtschelding verleend van het nadeelig saldo hunner rekening met het gouvernement, ter zake van de aldaar afgeschafte suikerkultuur, bedragende, na aftrek van het rendement van alle verkochte waarden, ƒ 38,361.28½, welke som voor rekening van den lande werd afgeschreven.

Rembang. Naar aanleiding der resolutiën van 5 Januari en 14 December 1835 nº. 13 en 6, werd de suikerkultuur in Rembang, uithoofde van ongeschiktheid der gronden ingetrokken; maar nogtans in overweging genomen, de beste wijze, om de vermindering welke de suikerkultuur op Java in het algemeen daardoor zou ondergaan, te herstellen, door eene evenredige uitbreiding op andere geschikte plaatsen.

Japara. De resident van Japara deelde, in voldoening aan het besluit van 3 Augustus 1834 nº. 1, bij missive van 13 Februari 1835 nº. 240—40, zijn gevoelen mede over de geschiktste middelen, om de in zijne residentie tegen de suikerkultuur bestaande bezwaren op te heffen of te verminderen, zoowel door het trapsgewijze verlaten der suikerteelt op alle daarvoor ongeschikte gronden, als door het toekennen aan den planter van eene ruimere belooning, evenredig aan hetgeen hij, aan eerste en tweede padi-gewas, van zijn veld zou hebben kunnen genieten; zijnde de resident van oordeel, dat betere uitkomsten zouden kunnen worden verkregen door de kultuur, na ommekomst der loopende kontrakten, op eene andere wijze te regelen, en die te beperken tot de 2000 bouws, welke volgens de opname der regenten, daarvoor het meest geschikt waren. Reeds was door den resident, door het vervallen van twee kontrakten, in dien geest gehandeld, door de dientengevolge disponibel komende, voor de suikerkultuur ongeschikte gronden, ter uitgestrektheid van 1045 bouws, van die kultuur te ontheffen, zoodat voor den oogst van 1835 nog slechts 3789 bouws met suikerriet waren beplant; terwijl hij de wijze aantoonde, waarop gedurende den verderen tijd der loopende kontrakten, in de bestaande bezwaren voorzien, en na ommekomst daarvan de suikerkultuur geregeld zou kunnen worden.

In dien geest werden, bij resolutie van 20 April 1835 nº. 17, de noodige voorzieningen genomen.

Bezoeki. Wij hebben vroeger gezien, dat de suikerkultuur in de afdeeling Panaroekan, om redenen van ongezondheid, reeds gedeeltelijk verlaten was. Toen de gouverneur-generaal a. i. die afdeeling, in Juli 1834 bezocht, was een van de twee aldaar opgerigte suikerfabrieken bereids geheel verlaten, door het uitsterven van de chineesche werklieden, en stond de andere, de fabriek te Patokan, om dezelfde reden stil.

Uit eene missive van den resident van Bezoeki, dd. 19 November 1834 lett. C, bleek, dat ook deze fabriek, — behoorende aan den te Soerabaya woonachtigen Chinees Oey Hoklie, — zonder eenig toezigt, en de vermaling van het riet geheel gestaakt was. Van den tot die onderneming behoorenden aanplant van 150 bouws, waren nog 40 bouws onvermalen, en dus waar-

schijnlijk voor de bevolking verloren; terwijl ook het gouvernement schade zou lijden, vermits de fabrikant nog slechts zeer weinig suiker had geleverd, tot vereffening van de door hem genoten voorschotten.

Dientengevolge werd de resident van Bezoeki bij resolutie van 4 December 1834 no. 2, aangeschreven, om genoemden suikerfabrikant Oey Hoklie, benevens diens borgen, door regtsmiddelen tot nakoming van zijn kontrakt te noodzaken, en om, bij expiratie van dat kontrakt, onder ultimo December 1835, geene verdere verbindtenissen met dien fabrikant aan te gaan; — met magtiging tevens om het te veld staande riet, indien het onder ultimo December 1834 (de toen loopende maand) nog niet mogt zijn vermalen, ter beschikking te laten van de planters, ten einde deze hunne gronden voor de rijstkultuur zouden kunnen bezigen; en met last eindelijk, om die planters zoodanige voorschotten te verleenen, als noodig zouden zijn, om hen ten dezen buiten schade te houden.

In Mei 1835 deed de resident van Bezoeki voorstel, tot finale intrekking der suikerkultuur in de afdeeling Panaroekan; zoowel op grond van de, bij het besluit van 10 Juli 1834 no. 3 (*), vermelde omstandigheid, dat die afdeeling wegens hare ongezondheid minder geschikt was voor groote fabrieken, welke het bijeenbrengen van een aantal, aan het luchtgestel aldaar ongewone menschen uit andere residentiën zouden vorderen, als omdat het met ultimo December 1835, expirerend kontrakt met den Chinees Oey Hoklie, blijkens de evengemelde resolutie van 4 December 1834 no. 2, niet met hem mogt worden verlengd, en in zijne plaats bezwaarlijk nieuwe gegadigden zouden gevonden worden; vermeenende de resident, dat daarentegen de indigokultuur aldaar voor uitbreiding vatbaar was.

Mitsdien werd, bij resolutie van 17 Juni 1835 no. 6, bepaald: — „Dat met 1 Januari 1836, de suikerkultuur in de afdeeling Panaroekan, residentie Bezoeki, geheel zal worden gestaakt; doch dat aldaar langzamerhand nog negen kleine indigo-fabrieken zullen worden aangelegd." — Tevens werd bij diezelfde resolutie, — in verband met het beginsel, om hetgeen eenige kultuur in de eene streek verloor, op eene andere plaats weer aan te winnen, — den direkteur der kultures te kennen gegeven: „dat het der regering niet raadzaam is voorgekomen, om in de afdeeling Probolingo meer uitbreiding aan de suikerkultuur te geven; onder opmerking, dat in de afdeeling Kendal, residentie Samarang, nog gelegenheid bestaat, voor de oprigting van een suiker-etablissement; zullende de regering een nader voorstel van hem direkteur te gemoet zien, om de vermindering, welke de teelt van suiker in de residentie Bezoeki zal ondergaan, door eene vermeerdering elders te doen opwegen."

Een verzoek van den suikerfabrikant Oey Hoklie, om de tegen hem ingestelde regterlijke vervolging te staken, werd aanvankelijk afgewezen, bij resolutie van 3 Augustus 1835 no. 9; maar later, bij resolutie van 12 November daaraanvolgende no. 12, ingewilligd; nadat gebleken was, dat de fabrikant het werk bij zijne onderneming weder had opgevat, en het voorloopig niet ter exekutie leggen van het bereids tegen hem geslagen vonnis,

(*) Zie eene noot, op pag. 49 van de vorige aflevering.

het eenige middel was, om de schade voor de bevolking en het gouvernement te verminderen.

Madioen. Krachtens resolutie van 13 Augustus 1835 n°. 7, werd het suiker-etablissement te Bangit, in de residentie Madioen, nog vóór het geheel voltooid was, ingetrokken, vermits het gebleken was, dat in de nabijheid van hetzelve geen genoegzame, voor de suikerkultuur geschikte gronden gevonden werden. De te Bangit aanwezige suikertuinen, werden gelaten ter beschikking van de planters, die, gerekend van het toen loopende jaar 1835, weder aan de belasting der landrenten onderworpen werden.

6. *Transport van het suikerriet.* Bij art. 1 der resolutie van 14 April 1834 n°. 1, werden de betrokken residenten aangeschreven: — „om aan de suikerfabrikanten, met welke van gouvernementswege kontrakten bestaan, voor het telen van het benoodigde riet, te kennen te geven, dat het gouvernement het wenschelijk acht, dat zij voortaan het transport van het riet voor hunne rekening nemen, tegen genot van de daarvoor toegestane 50 cents per pikol; dat het gouvernement mitsdien gaarne zien zou, dat de met hen bestaande overeenkomsten in dien geest werden veranderd, te dien effekte, dat zij fabrikanten zich verbinden, de tot dat einde benoodigde karren en buffels aan te schaffen, binnen zekeren te bepalen tijd en onder nader te bepalen voorwaarden; en dat het gouvernement hunne toetreding tot deze voorstellen, zal aanmerken als een bewijs van hunne gezindheid, om ter opheffing van bestaande bezwaren mede te werken."

Naar aanleiding hiervan werden, over het algemeen, de ten deze bestaan hebbende bezwaren opgeheven. De meeste fabrikanten traden toe tot de door het gouvernement gestelde voorwaarden, en werden door voorschotten geholpen in den aankoop van karren en buffels. Aan degenen, die aanvankelijk niet toetraden, werd te kennen gegeven, dat het gouvernement zich ten hunnen opzigte, ook stipt zou houden aan de bepalingen der kontrakten. De suikerfabrikanten Fischer en van den Bosch, in Tagal, traden niet toe, er bleef dáár aan het gouvernement geen ander middel van voorziening in de bezwaren der bevolking over, dan om voor lands rekening de tot het transport benoodigde karren en buffels aan te koopen, waartoe bij art. 1 der resolutie van 27 Januari 1835 no. 1, autorisatie verleend en *f* 10,000.— beschikbaar gesteld werd; terwijl de direkteur der kultures, bij art. 2 van diezelfde resolutie, werd aangeschreven: — „om bij het dienen van konsideratiën en advies op verzoeken van suikerfabrikanten, die zich ter bekoming van het een of ander gunstbewijs tot het gouvernement wendden, steeds op te geven, inhoever de adressant zich op dat gunstbewijs eenige aanspraak heeft verworven, door bereidwilligheid in het bezorgen der transporten van het suikerriet."

7. *Kwaliteit der aan het gouvernement geleverde suiker.* Ofschoon in het tijdvak dat wij behandelen, de eischen der regering omtrent de hoedanigheid der aan haar te leveren suiker, zeer matig gesteld waren, moesten er jaarlijks toch aanzienlijke hoeveelheden suiker worden afgekeurd, als ongeschikt voor de verzending naar Europa. Bij resolutie van 11 Mei 1834 no. 26

werd: — 1o. bepaald; dat de afgekeurde suiker op publieke vendutie moest worden verkocht; — 2o. de faktorij der nederlandsche handelmaatschappij, ten overvloede, uitgenoodigd: „om met de meeste gestrengheid te doen voortgaan met het keuren der suiker, bestemd om, in voldoening aan de bestaande remise-kontrakten, naar Nederland te worden verzonden; — en 3o. de betrokken residenten aangeschreven, om van de evenbedoelde aanschrijving aan de faktorij, kennis te geven aan de daarbij belanghebbende suikerfabrikanten, onder opmerking: „dat het genoegzaam was gebleken, dat niet in alle suikeretablissementen, met gelijken ijver en zorg, voor het fabriceren van goede suiker wordt gewaakt."

Van den anderen kant bleek, dat van sommige etablissementen zeer goede suiker was geleverd. Zoo was in Nederland verkocht eene hoeveelheid van 399 kanassers suiker, afkomstig van de fabriek Karang-anjer in Pekalongan, van zoodanige uitmuntende kwaliteit, dat daarvoor ƒ 3.— per pikol meer was verkregen, dan voor de gewone eerste soort java-suiker. Dientengevolge werd tot aanmoediging van het leveren van superieure suikersoorten, bij resolutie van 17 Maart 1835 no. 16: — „In het algemeen als beginsel aangenomen, dat wanneer de fabrikanten, met welke overeenkomsten worden aangegaan voor de levering van suiker aan het gouvernement, die leveren van betere hoedanigheid dan bij de kontrakten is bepaald, zoodat eene aanmerkelijke prijsverhooging van die suiker, bij verkoop in Nederland, daarvan het gevolg is: — aan hen de helft van die prijsverhooging, bij wijze van toegift, zal worden te goed gedaan, zoodra de resultaten van den verkoop met zekerheid zullen bekend zijn." Dit beginsel werd al dadelijk toegepast, op de vermelde partij van 399 kanassers suiker, wegende te zamen 1109 pikols, afkomstig van de fabriek Karang-anjer; zijnde aan den fabrikant, bij art. 2 der aangehaalde resolutie, gevalideerd de helft der prijsverhooging, tot een bedrag van ƒ 1663.50.

8. *Vrije beschikking over suiker.* Bij resolutie van 31 Januari 1835 no. 8, werd de direkteur der kultures aangeschreven: „om aan den resident van Soerabaya, in antwoord op zijne vraag deswege, te kennen te geven, dat het gouvernement geen gebruik zal maken van deszelfs bevoegdheid, krachtens art. 14 van het bij resolutie van 19 Mei 1832 no. 7 goedgekeurd kontrakt, om, tegen den marktprijs, door de fabrikanten J. E. Banck en The Goantjing, de suiker te doen leveren, die zij van hun fabrikaat van het loopende jaar (1835) zullen overhouden, na aftrek van hetgeen zij verpligt zijn te leveren, ten gevolge der met hen bestaande overeenkomst; wordende mitsdien aan genoemde fabrikanten vrijgelaten om over de bedoelde meerdere suiker naar welgevallen te beschikken."

9. *Eerste stoomketels voor de suikerbereiding op Java.* De suikerfabrikant Ch. Etty, in de afdeeling Probolingo, residentie Bezoeki, gaf aan de regering te kennen, dat hij genegen was om, voor eigen rekening, proeven te nemen met de, in sommige engelsche koloniën, voor het fabriceren van suiker, toen reeds in gebruik zijnde stoomketels, waardoor het fabrikaat niet alleen van betere hoedanigheid zou zijn, dan de destijds op Java vervaardigd

wordende suiker, maar ook, zonder geraffineerd te zijn, voor de konsumtie geschikt zou wezen: verzoekende hij, voor den inkoop dier ketels, een voorschot van f 20,000.— te mogen ontvangen.

Naar aanleiding van dien, werd aan genoemden Ch. Etty, krachtens resolutie van 20 Oktober 1834 no. 3, te kennen gegeven: dat, bijaldien hij de bedoelde stoomketels, ten zijnen behoeve, uit Europa mogt willen ontbieden, de kosten daarvan, bij ontvangst der ketels op Java, bij wijze van voorschot uit 's lands kas zouden worden voldaan, dat voorschot aan te zuiveren in twee jaren, door de levering van suiker. Tevens werd verklaard, dat het gouvernement niet ongenegen zou worden bevonden, om, bijaldien de met die ketels te fabriceren suiker, werkelijk van betere kwaliteit mogt wezen dan de gewone java-suiker, daarvoor eene evenredig meerdere betaling toe te staan; — en evenzeer om, ingeval de te nemen proef mogt mislukken, hem te vergunnen het voorschot eerst in vier jaren, in gelijke termijnen aan te zuiveren.

In Mei 1836 werd, voor rekening van genoemden Charles Etty, een stoomsuikermolen in Java's-oosthoek aangebragt, begeleid door een engelschen machinist.

10. *Bemesting der suikerrietvelden.* Bij resolutie van 14 April 1835 no. 17, werd de resident van Tagal gemagtigd: — „om aan de suikerfabrikanten Fischer en van den Bosch te Pangka, voor den tijd van één jaar, in bruikleen af te staan, 10 bouws van 500 vierk. roeden, van den aldaar onbebouwd liggenden grond, bekend onder den naam van Oetang-kidang, tot het nemen eener proeve met den aanplant van *katjang-tjina*, voor de bemesting hunner suikerrietvelden."

Nader werd dezelfde resident, bij resolutie van 18 Augustus 1836 no. 1, gemagtigd, om aan genoemde fabrikanten toe te staan: „150 bouws onbebouwden grond, hen in het bosch van Kedong-bateng aan te wijzen, jaarlijks voor hunne eigene rekening te beplanten met *katjang-tjina*, hoofdzakelijk bestemd, en dus ook onder de verpligting voor hen, om de daarvan verkregen wordende *boengkil* kosteloos aan de suikerplanters af te staan, ter bewerking der suikerrietvelden voor de fabriek Pangka." Deze vergunning kon zich uitstrekken over den geheelen duur van het kontrakt, met voorbehoud aan het gouvernement, om die, aanvangende met 1840, weder te kunnen intrekken, ingeval daartoe redenen mogten bestaan, van welke intrekking alsdan, een jaar te voren, aan de belanghebbenden moest worden kennis gegeven.

11. *Afpakking van de suiker.* Meermalen was beweerd, dat het met kracht stampen van de suiker in de krandjangs of kanassers, het grein deed verloren gaan, en dus schadelijk was voor de kwaliteit. Daarbij kwam, dat de kanassers een voor de stuwage in de schepen onvoordeeligen vorm hebben, en dat het voor de vervaardiging benoodigde bamboe, bij de snelle uitbreiding der kultuur, op vele plaatsen, onder anderen te Pasoeroean, schaars begon te worden. De regering deed uitdienhoofde onderzoek, of de verzending der suiker *in zakken* zou kunnen plaats hebben; maar hoewel van meer dan eene

zijde een gunstig resultaat van zoodanige wijze van verzending werd voorspeld, oordeelde zij het toch raadzaam, zich hiervan proefondervindelijk te verzekeren, alvorens de verzending in krandjangs finaal af te schaffen.

Mitsdien werd, bij resolutie van 22 Augustus 1834 no. 8, het noodige verrigt tot het nemen eener proef met de verzending van suiker in zakken.

Voorts werd, naar aanleiding van de omstandigheid, dat het verzenden *in kisten* van de suiker der beste soort, gunstigen invloed uitoefende op de marktprijzen in Nederland, bij resolutie van 18 Juni 1835 no. 3 bepaald, dat al de suiker, welke in de residentie Pekalongan uit den oogst van 1835 aan het gouvernement zou geleverd worden, naar Nederland zou worden verzonden *in kisten*.

Zoowel met de verzending *in zakken*, als met die *in kisten*, zijn ook later proeven genomen; maar de hoogere kosten van deze emballage, overtroffen verre het voordeel dat daardoor verkregen werd. Het beste bewijs daarvoor is zeker, dat nog heden de verzending der suiker van Java plaats heeft in krandjangs, en zulks in weerwil van de enorme verbetering in kwaliteit, welke het fabrikaat sedert heeft ondergaan. — De tijdig genomen voorzorgen, met betrekking tot het instandhouden der aanplantingen van *bamboe* en *kadjang*, hebben de gewenschte gevolgen gehad.

12. *Verstrekking van koelies in de suikerfabrieken.* De resident van Bezoeki gaf, bij missive van 11 September 1835 no. 69, kennis, dat de opziener..... van de suikerfabriek van M. von Franquemont, te Oemboel, afdeeling Probolingo (*), zich bij herhaling en ondanks de vermaningen van het plaatselijk bestuur, had schuldig gemaakt aan mishandeling van de koelies, welke van gouvernementswege aan die fabriek verstrekt werden: weshalve hij resident de verdere verstrekking van werkvolk aan die fabriek, zoolang de bedoelde persoon daarbij als opziener zou geplaatst zijn, had gestaakt. Deze verrigting werd goedgekeurd bij resolutie van 17 Oktober 1835 no. 11.

13. *Borgstelling voor suikerkontrakten.* Voor de behoorlijke nakoming der voorwaarden van de suikerkontrakten, moeten de fabrikanten twee borgen stellen. Voor de onderneming te Wonopringo, in de residentie Pekalongan, was voor der tijd van vijf jaren, kontrakt gesloten met den Chinees Gou Kantjong, ook genaamd Goie Kontjou, hetwelk was goedgekeurd bij resolutie van 25 Mei 1833 no. 3. Deze Chinees voldeed niet aan zijne verpligtingen, en was ook, buiten de zaken van zijn kontrakt, in schulden gewikkeld. Omstreeks het midden van 1834, verzocht de Chinees Oey Taylo te Batavia, bij rekwest aan de regering, om in regten te mogen ageren tegen den regent van Pekalongan, raden adhipatti Wirio di Negoro, en diens zoon raden pandji Merto Negoro, onderkollekteur in de afdeeling Massin, als borgen van genoemden Chinees Gou Kantjong, tot voldoening eener schuld van *f* 15,300.— koper, aan dien Chinees op gemelde suikerfabriek voorgeschoten. Blijkens resolutie van 5 Juli 1834 no. 3, diffikulteerde de regering in dat verzoek, en wees den schuldeischer, voor de minnelijke afdoening der zaak, over

(*) Dit was een ander opziener, dan bedoeld wordt op bladz. 441, § 5, van het vorige deel van dit Tijdschrift.

tot den resident van Pekalongan. Vermits het weldra bleek, dat Gou Kantjong buiten magte was, om aan zijne verpligtingen jegens het gouvernement te voldoen en zijne suikerfabriek in werking te houden, werd het met hem gesloten kontrakt ingetrokken, krachtens resolutie van 24 December 1834 n$_o$. 10. Die Chinees bleef aan den lande schuldig *f* 2066. —, terwijl de regent van Pekalongan, die, ofschoon niet als zoodanig in het kontrakt genoemd, borg voor hem was, door den landraad te Pekalongan veroordeeld werd tot betaling dier som. De regent verzocht aan de regering, om deze schuld te mogen aanzuiveren *in geld*, bij jaarlijksche termijnen van *f* 500. —, in stede van *in suiker*, zoo als uit de verpligtingen van het kontrakt voortvloeide. Gemelde regent was tevens met Oey Taylo in minnelijke schikking getreden, voor de aanzuivering van bovenvermelde schuld van *f* 15,300.— die geschieden zou bij maandelijksche termijnen van *f* 300.—, te korten op zijn traktement, onder borgstelling van zijn twee zonen. Blijkens resolutie van 9 Februari 1835 n°. 1, nam de regering, voorzooveel zij daarbij betrokken was, met deze schikking genoegen: maar merkte den resident van Pekalongan op, dat hij in deze zaak uit het oog had verloren, het bepaalde bij besluit van 8 Oktober 1829 n°. 19 (Staatsblad n°. 98) krachtens hetwelk de raad van justicie te Samarang de dagelijksche regter van den regent van Pekalongan was, en dat mitsdien een vonnis van den landraad te Pekalongan tegen dien regent, als borg van Gou Kantjong, een onwettig stuk was, weshalve hij resident, alsnog met den regent eene schriftelijke overeenkomst moest treffen, ter verzekering zijner schuld aan den lande, waarbij het onwettig vonnis buiten reflektie moest worden gelaten.

14. *Arensuiker.* Uit het regeringsverslag over 1849, bladz. 158, nemen wij het volgende over:

„Van de arenpalmen, welke op gouvernements grond groeijen, heeft het gouvernement alleen aan zich gehouden die, welke zich bevinden in eenige distrikten van de Preanger-regentschappen (Tjandjor en Bandong), en zulks uitsluitend wat aangaat de suiker, die uit het sap dezer palmen bereid kan worden. Overigens kan de bevolking vrij beschikken over al het produkt der arenpalmen, welke in eene menigte behoeften voorzien.

„In de bedoelde distrikten, zijnde bergland, waar de arenpalmen in het wild voorkomen, is de bevolking verpligt, het suikerhoudende vocht dier palmen te tappen, en tot eene soort van suiker te bereiden, en het bereide produkt in bepaalde gouvernements-pakhuizen af te leveren, tegen een vastgestelde geringe betaling. Zulks komt dus neder op eene belasting, en daar het produkt verkregen wordt van 's gouvernements eigendom, behoort deze belasting gerangschikt te worden onder die, welke de bevolking in arbeid opbrengt.

„De alzoo aan het gouvernement geleverde arensuiker, wordt weder in onscheiden bepaalde pakhuizen, in massa, afgestaan aan dengeen die, bij openbare uitbesteding, den hoogsten prijs biedt. Deze kooper heeft echter geen monopolie in de arensuiker, dan inzoover, dat de Preanger-bevolking geen arensuiker mag verkoopen buiten die residentie. Binnen dat gewest, is de handel in arensuiker geheel onverlet. Dit is de pacht der arensuiker.

„Na deze beschrijving van de hoofdtrekken der zaak, volgen hier eenige bijzonderheden, om haar geheel te doen kennen.

„De bevolking der betrokken distrikten, en ook de bevolking die nabij de arenpalmen woont, is niet gehouden, zich uitsluitend aan de suikerbereiding te wijden; maar arbeidt tevens in de koffituinen, welke gemeenlijk niet ver van de arenpalmbosschen liggen. Over het vervullen van hare verpligting, tot bereiding van suiker, wordt toezigt uitgeoefend door de europeesche en inlandsche ambtenaren. De laatste bekomen eene vaste belooning voor het geleverde produkt, en wel op elken pikol van 125 amst. ponden: de regent 20, de gekommitteerde 8, het distriktshoofd 16, de tjamat 6½, de suikermandoor 6½, en de suiker-schrijver 13, te zamen 70 duiten."

Junghuhn zegt, in zijn werk: *Java, deszelfs gedaante, bekleeding en inwendige structuur*, deel I, bladz. 405: dat in zes distrikten van Bandong, in 1842, voor de bereiding van arensuiker werkzaam waren, 440 huisgezinnen of 1585 personen, op 159 kookplaatsen, voorzien van 334 groote ijzeren pannen; — dat in die distrikten 20,779 arenpalmen groeiden, waarvan 3203 uitrustten en dus geen sap leverden, 12,927 begonnen sap te leveren, terwijl 4649 sterk werden afgetapt; terwijl uit de gansche in 1842 verkregen massa sap, 1970 pikols suiker werden gekookt, waarvoor de regering, bij de aflevering in de pakhuizen, betaalde *f* 1.50 à *f* 1.90 per pikol.

Uit eene noot, voorkomende op bladz. 104 van het regerings-verslag over 1857, wordt, naar aanleiding eener opmerking, voorkomende in het rapport der kommissie uit de tweede kamer der staten-generaal op het regerings-verslag over 1855: „dat de bevolking der Preanger-regentschappen behoort te worden ontheven van de verpligte levering van arensuiker;" — medegedeeld, dat kort te voren de betaling was verhoogd, van 2 tot 6 duiten per bol suiker van een katti zwaarte. Alzoo genoot de bevolking toen eene betaling van *f* 6.— per pikol.

De hier medegedeelde bijzonderheden, zullen beter begrijpelijk maken, de volgende mededeelingen, die betrekking hebben tot het thans door ons behandelde tijdvak, toen de bevolking der Preanger voor hare arensuiker nagenoeg niets betaald kreeg.

Bij resolutie van 12 December 1834 n°. 12, werd naar aanleiding van de kort te voren gehouden verpachting, magtiging verleend tot het aangaan van een kontrakt met den Chinees Tan Soey-tjoe, wegens den afstand aan hem, van al de aan het gouvernement, gedurende de jaren 1835 en 1836, te leveren arensuiker uit de Preanger-regentschappen, en zulks tegen betaling van *f* 6.75 koper per pikol van 100 bollen; — zijnde 70 cents per pikol meer, dan gedurende 1833 en 1834 was verkregen.

De voordeelen in de Preanger behaald, lokten de Chineezen uit, om te beproeven of ze die ook elders konden verkrijgen. De Chinees Tjang Hoen diende herhaaldelijk rekwesten aan de regering in, houdende het verzoek, dat de in de residentie Bantam verkregen wordende suiker van den arenboom, aan hem in pacht mogt worden afgestaan, derwijze, dat de ingezetenen verpligt zouden worden, hunne arensuiker aan hem af te staan, tegen betaling van *f* 2.— koper per pikol, terwijl hij daarvoor een pachtschat aan het gouvernement zou voldoen van *f* 400.— 's maands. De regering wees deze verzoeken van de hand,

bij resolutie van 21 November 1834 n°. 17, uit aanmerking: — „dat bij den bestaanden marktprijs van *f* 7.— per pikol, de door den adressant voorgestelde pacht, zeer schadelijk zou zijn voor de vervaardigers van arensuiker, en dat voorts, in het algemeen eene afzonderlijke belasting op de arensuiker onraadzaam is, daar de arenboomen reeds in de landrenten deelen.”

15. *Woeste gronden in de Preanger-regentschappen.* J. H. van den Bosch te Buitenzorg, wendde zich, in het laatst van 1833, als administrateur van de partikuliere landen Pondok-gedé, Tjawi en Tjidjeroek, bij rekwest tot de regering, met verzoek om, voor den tijd van 20 jaren, in huur te bekomen, eene uitgestrektheid woesten grond van 1600 bouws, gelegen in de Preanger-regentschappen en grenzende aan de genoemde partikuliere landen, en zulks ter uitbreiding van de op deze door hem aangelegde suikervelden.

De resident der Preanger-regentschappen, ter zake gehoord, gaf, bij zijne missive van 8 Januari 1834 n°. 76, te kennen: dat, hoezeer het verzoek wel niet was overeen te brengen met het aangenomen beginsel, om in de Preanger-regentschappen geen gronden aan partikulieren af te staan; in deze nogtans eene afwijking van dat beginsel zou kunnen worden toegestaan, uit aanmerking, dat de gevraagde grond voor het gouvernement nagenoeg geen waarde had en onbevolkt was, met uitzondering van 76 huisgezinnen of 15 tjatja's aan de koffikultuur dienstbaar; merkende de resident op, dat de adressant het gouvernement, voor het gemis van den arbeid dezer tjatja's, eventueel zou behooren schadeloos te stellen.

De direkteur der kultures had evenmin bedenkingen tegen de inwilliging van het verzoek, op de voorwaarden als in koncept werden aangeboden bij zijne missive van 14 Januari 1834 n°. 12, waarbij ook gelet was op evengemelde bedenking van den resident.

De regering nam in aanmerking, dat, hoezeer tegen het verzoek onderscheidene bedenkingen bestonden, ontleend aan den invloed, dien het geprojekteerde etablissement zou kunnen uitoefenen, op de in de Preanger-regentschappen bestaande inrigtingen, de wenschelijkheid nogtans, om de uitbreiding der kultures op Java door alle dienstige middelen te bevorderen, voldoende beweeggronden opleverde, om dat verzoek, vooreerst ten deele, bij wijze van proefneming, in te willigen.

Zij stond mitsdien, blijkens resolutie van 12 Maart 1834 n°. 21, aan Mr. J. H. van den Bosch, in kwaliteit voorschreven, voor den tijd van 20 jaren af, eene uitgestrektheid *woesten* grond, gelegen in het distrikt Tjitjoeroek, regentschap Tjandjor, residentie Preanger-regentschappen, geschikt ter bebouwing van 400 bouws met suikerriet, met vrijlating om, wanneer die uitgestrektheid in kultuur zou zijn gebragt, zich nader te adresseren, ter bekoming van meer woesten grond in gemeld distrikt. — De resident werd aangeschreven, om den afstand met den belanghebbende te regelen, en daarvan, onder nadere goedkeuring, een kontrakt aan te gaan, in den geest der door den direkteur der kultures ontworpen koncept-voorwaarden, en met uitdrukkelijke bepaling: dat de op bedoelden grond gevestigde dorpen of gehuchten, geheel van den huur zouden zijn uitgesloten, en dat de huurder zich verantwoordelijk moest stellen, dat de Chinezen, die hij op dien grond zou vestigen, zich zouden houden aan de bepalingen, omtrent personen van

dien landaard in de Preanger-regentschappen bestaande, of nader te emaneren.

De direkteur der kultures bood het, naar aanleiding hiervan met J. H. van den Bosch gesloten kontrakt, der regering ter goedkeuring aan, blijkens zijne missives van 27 Mei en 13 Juli 1835 n°. 1080 en 1406. De regering had echter aanmerkingen op den inhoud van dat kontrakt; waarop de direkteur, bij missive van 31 December 1835 n°. 2590, voorstelde, om, vermits de belanghebbende zich, blijkens overgelegde nota, met de meeste der verlangde wijzigingen vereenigde, en tegen de overige gegronde bedenkingen opperde, het kontrakt alsnu, volgens de door den belanghebbende toegestemde of voorgestelde veranderingen, te doen sluiten.

Dienovereenkomstig werd besloten, bij resolutie van 22 Januari 1836 n°. 4, en de direkteur gemagtigd het kontrakt te sluiten en ter definitieve goedkeuring in te zenden, en wijders aan de regering op te geven, welke uitgestrektheid gronds reeds, hangende de deliberatiën over het kontrakt, met suikerriet was beplant geweest, en welke restitutie daarvoor aan den lande verschuldigd was.

16. *Suikerteelt in Bagelen, met vrijwilligen arbeid.* Bij resolutie van 11 September 1835 n°. 1, werd de volgende beschikking genomen:

„Onder aanteekening dat, volgens het door den resident van Bagelen gehouden onderzoek, in het plaatselijk belang geene bedenkingen bestaan tegen de, door E. S. Voute en J. F. Cantz, voorgenomen oprigting eener suikerfabriek met twee molens, in de nabijheid van Koeto-ardjo, en *dat deze onderneming geheel overeenstemt met de wenschen der bevolking;* — den resident voornoemd te kennen te geven: dat de regering geene bedenkingen heeft, dat de genoemde personen zich, omtrent het planten van suikerriet, verstaan met de bevolking, mits zulks door deze geschiede *vrijwillig en zonder eenigen dwang.*"

Wanneer wij deze beschikking hier mededeelen, is het niet, om de gevolgen die zij gehad heeft of kon hebben; maar alleen, omdat het daarbij door den gouverneur-generaal a. i. Baud aangenomen beginsel, ons belangrijk genoeg voorkomt, om thans in herinnering te worden gebragt.

17. *Voorgestelde suikerkultuur te Menado.* Bij resolutie van 30 September 1835 no. 24, werd afgewezen een verzoek van Beretty te Pasoeroean, om de ondersteuning van het gouvernement, ten einde, voor eigen rekening of voor die van het gouvernement, onder nader te bepalen voorwaarden, te Menado een door water gedreven suiker-etablissement op te rigten. Deze afwijzing was gebaseerd, op het bij resolutiën van 3 en 28 April 1834 no. 4 en 2 uitgedrukt beginsel: dat vooreerst geen opofferingen behooren te worden gedaan, tot vermeerdering van het produktief vermogen der Buiten-etablissementen.

Dit geeft ons aanleiding, om van gemelde twee resolutiën een enkel woord te zeggen.

a. Resolutie: 3 *April* 1834 no. 4. De kommissaris der Westkust van Sumatra, had ingezonden en ondersteund een verzoek van P. Rogers te Pa-

dang, om, tot het aanleggen eener koffi-plantaadje in een der aan Padang grenzende distrikten, een voorschot te ontvangen van *f* 22,000. — Bij de aangehaalde resolutie werd aangeteekend: „dat, naar aanleiding der door den kommissaris-generaal achtergelaten instruktiën, krachtens welke de financiëele hulpbronnen dezer gewesten vooreerst behooren te worden aangewend in het belang der produktie van Java, de regering geen vrijheid vindt, om aan het voorstel van den kommissaris der Westkust van Sumatra, hierboven vermeld, vooralsnog een gunstig gevolg te verleenen."

b. Resolutie: 28 *April* 1834 no. 2. De resident ter Zuid- en Oostkust van Borneo had, reeds in December 1832, aan den kapitein der Chinezen aldaar, The Tangleij een voorschot van *f* 4000.— verleend, ten behoeve van diens suikeretablissement aldaar, en ter uitbreiding van de suikerkultuur ter gemelde kust. De regering had deswege, bij resolutie van 23 Juli 1833 no. 4, nadere inlichtingen gevraagd, en scheen toen niet ongenegen de zaak te bevorderen. Die inlichtingen werden gegeven, bij des residents missive van 28 Oktober 1833 no. 65, waarbij tevens werd aangeboden, een rekwest van The Tangleij voornoemd, houdende verzoek om een nader voorschot van *f* 25,000.— ten behoeve zijner onderneming en in suiker aan den lande te restituëeren. De regering beschikte hierop afwijzend, bij de aangehaalde resolutie van 28 April 1834 no. 2, op grond: „dat, blijkens een ter tafel gebragt *Extrakt uit het verslag der verrigtingen in Indië, van zijne excellentie den kommissaris-generaal, gedurende de jaren* 1830—1833, het doen van opofferingen, tot vermeerdering van het produktief vermogen der Buiten-etablissementen, aan zijne excellentie voormeld, niet raadzaam is voorgekomen, vermits Java nog een ruim veld voor dergelijke ondernemingen aanbiedt, en de middelen daartoe nog jaren lang aldaar met vrucht kunnen worden aangewend."

II. *Indigo-kultuur.*

1. *Preanger-regentschappen.* Bij missive van 26 April 1835 no. 861, bood de direkteur der kultures der regering aan, een rapport van den inspekteur Vitalis, betrekkelijk den staat der indigo-kultuur in de distrikten van Soekapoera, residentie Preanger-regentschappen. Daaruit bleek: dat die kultuur aldaar zeer ongunstige resultaten had opgeleverd door de onvruchtbaarheid van den grond; dat zij er aan zeer gewigtige bezwaren onderhevig was, door den aanzienlijken afstand der fabrieken van de plaatsen, waar de voor de indigo-kultuur afgezonderde bevolking was gevestigd, en waarin niet wel verandering te brengen was, omdat in de nabijheid der fabrieken geene voor de rijstteelt geschikte gronden waren; dat die afstanden zelfs tot 77 palen (25 uren gaans) bedroegen, en dat de bevolking voor haar arbeid, die door de woestheid en bergachtigheid dezer streken nog vermeerderd werd, in het jaar 1834 niet meer had te goed gemaakt, dan 2½ à 4 centen daags per huisgezin.

De regering nam in overweging: „dat het rijstgebrek, hetwelk in de voornoemde distrikten, ten gevolge van twee op elkander gevolgde ongunstige jaren heeft geheerscht, en den invloed, daardoor op de gezondheid der bevolking uitgeoefend, onafhankelijk van de bovenvermelde bezwaren, genoeg-

zamen grond oplevert, om de werkzaamheden bij de indigo-kultuur al dadelijk te doen staken."

Zij besloot derhalve, bij resolutie van 6 Mei 1835 no. 8, in afwachting van de toegezegde nadere rapporten, omtrent den staat der indigo-kultuur in de Preanger-regentschappen in het algemeen, den resident aldaar aan te schrijven: „om de werkzaamheden bij de indigo-kultuur in Soekapoera dadelijk te doen staken."

Niet lang daarna, in de maand September 1835, vertoefde de gouverneur-generaal a. i. in de Preanger-regentschappen. Wij schrijven het volgende af, uit het verslag zijner inspektiereis.

„De indigo-kultuur bevindt zich in een ongunstigen toestand, behalve op de fabriek Radja-binangon, alwaar de resultaten steeds gunstig zijn geweest, zoo lang de weersgesteldheid den groei der planten bevorderde. Thans heeft het tegendeel plaats, ten gevolge waarvan de fabrikatie overal en ook op de evengemelde fabriek stil staat, en niet dan na het invallen der regens zal kunnen worden hervat.

„In stede van de geraamde hoeveelheid van 50,000 pond, zal deze residentie in dit jaar (1835), niet meer dan 20,000 pond van deze verfstof opleveren.

„Het zal raadzaam zijn, al de indigo-fabrieken, met uitzondering van die te Radja-binangon te verlaten. De gronden zijn, op de meeste plaatsen, ongeschikt bevonden voor deze kultuur.

„In het regentschap Limbangan (Garoet) staan de tuinen gewoonlijk niet onvoordeelig; maar de plant bevat daar zoo weinig verfstof, dat het gemiddeld produkt niet meer dan 9¾ pond per bouw van 500 vierk. roeden is. Dit schijnt veroorzaakt, door eene bijzondere eigenschap van den grond of wel door de gure luchtgesteldheid.

„In Soekapoera bevat de plant meer verfstof, zijnde het produkt aldaar, in 1834, gemiddeld 17 pond per bouw geweest; doch de gronden zijn uitgeput en kunnen niet worden verwisseld, zonder inbreuk te maken op de reeds zeer schrale rijstkultuur der planters, en zonder de moeijelijkheid uit de verspreiding en afgelegenheid der aanplantingen geboren, steeds te vermeerderen.

„In het regentschap Sumadang, heeft het gemiddeld produkt van 1834 niet meer dan 9 à 10 pond per bouw bedragen, en bestaan gelijke ongelegenheden als in Soekapoera.

„Deze bezwaren zijn echter niet de eenige. In Soekapoera en gedeeltelijk in Sumadang, woont de bevolking in kleine gehuchten van vijf of zes hutten, op onderlinge afstanden van 8 à 10 palen. De dagelijksche vereeniging van honderden arbeiders op bepaalde punten, is daardoor aan oneindige moeijelijkheden onderhevig; waarvan men zich eenig denkbeeld zal kunnen maken, wanneer men weet, dat bij sommige fabrieken dit rayon zich tot op een afstand van *meer dan* 70 *palen* uitstrekt. In deze distrikten wordt de rijst, daarenboven, veelal geteeld op velden, geheel van den regen afhankelijk (gaga's en tipars) waardoor de oogsten zeer wisselvallig en, in een betrekkelijken zin, gering zijn. De landman moet, als een gevolg hiervan, niet zelden andere middelen om dagelijksch voedsel te verkrijgen, opsporen, en deze laten zich niet overeenbrengen met inrigtingen, die zoo veel van zijn tijd vorderen, als de indigo-fabrieken.

„Eenige maanden geleden, is reeds ten gevolge van deze oorzaken, gevoegd bij eene toen heerschende ziekte, de arbeid bij de indigo-fabrieken in Soekapoera gestaakt, en thans zal tot de definitieve intrekking van deze en van de andere moeten worden overgegaan. Die te Radja-binangon, in het distrikt Radjamandala, kan hierop, zoo als gezegd, eene uitzondering maken, en het is zelfs twijfelachtig, of het belang der bevolking aldaar wel zou medebrengen, de indigokultuur weder door die van de koffi te doen vervangen, gelijk mij, in een te algemeenen zin, gedurende mijn verblijf in deze residentie in 1834, was opgegeven. Het distrikt Radja-mandala heeft weinige goede gronden voor *geregelde koffituinen*, want het bestaat bijna geheel uit kale heuvels van middelmatige hoogte, welke sedert vele jaren, door tipars en andere drooge kultures verarmd zijn. Gelegenheid voor *bosch-koffi* bestaat er niet, want de oorspronkelijke bosschen zijn uitgeroeid. Het planten van *pagger-koffi* zou met goed gevolg kunnen beproefd worden; maar zulks behoeft het voortzetten der indigo-kultuur niet te verhinderen. Voor deze, schijnen de gronden nabij Radjabinangon bijzonder geschikt, vermits het gemiddeld produkt in 1834, niet minder is geweest dan 34 pond per bouw. Volgens eene door den assistent-resident Nagell gemaakte berekening, kan de fabriek gemiddeld opleveren 5000 pond indigo 's jaars, wanneer tot den prijs van *f* 1.25 per pond, door de planters zal worden ontvangen *f* 6250.—, ongerekend hetgeen zij voor hunne pagger-koffi zullen bekomen. Zoo deze menschen geheel tot de koffiteelt worden gebezigd, zouden zij door het aanleggen van eenige altoos zeer middelmatige tuinen, aan de helling van den Boerangrang, bij doorslag kunnen leveren 520 pikols van 125 pond, waarvoor zij zouden ontvangen, ad *f* 7.— per 225 pond, niet meer dan *f* 2030.— 's jaars. Om al deze redenen, zal het oorbaarst zijn, deze fabriek aan te houden, zoolang hare nabijheid goede gronden voor de verwisselingen der indigo-tuinen aanbiedt."

Naar aanleiding van deze bevinding werd, bij art. 1 der resolutie van 19 Oktober 1835 no. 1, bepaald: — „Ten vervolge der resolutie van 6 Mei jl. no. 8, in te trekken, gelijk geschiedt bij deze, al de in de Preanger-regentschappen bestaande indigo-fabrieken, met uitzondering van die te Radja-binangon, in het distrikt Radja-mandala; met bepaling dat aldaar, aan elken bij de fabriek arbeidenden man, voortaan zal worden betaald een dagloon van vijf centen, in voorschot op den prijs van den indigo."

2. *Bantam.* Wij hebben hiervoren vermeld, dat de suikerkultuur in de residentie Bantam, krachtens resolutie van 9 December 1834 no. 16, werd ingetrokken. Bij die resolutie werd tevens bepaald: dat in de residentie Bantam, bij eenige van de dessa's, welke vermoedelijk later voor de indigo-kultuur zouden worden bestemd, speciaal in de afdeelingen Pandeglang en Tjiringien, bedden moesten worden aangelegd van *tarum kembang*, van een vierde, een halve en een heelen bouw, naar gelang van de uitgestrektheid der dessa's op de voor die kultuur meest geschikte gronden. Tevens werd de direkteur der kultures aangeschreven: „om, nadat de stekken zullen zijn geplant, en over de betrekkelijke geschiktheid der gronden een oordeel zal kunnen worden geveld, den adjunkt-inspekteur Ament naar de residentie Bantam te zenden, ten einde in overleg met den resident, een bepaald en beredeneerd voorstel

te doen, tot de invoering aldaar van de indigo-kultuur; met aanbeveling: om bij het doen van dit voorstel, op den voorgrond te stellen, dat in deze langzaam en met omzigtigheid moet worden te werk gegaan, met het oog op de teleurstellingen, door de bevolking ondervonden, bij de met zooveel overhaasting door den resident doorgedreven suikerkultuur, en waarvan het onraadzaam zou zijn, haar eene herhaling te laten ondervinden bij de indigoteelt."

Als een gevolg van deze beschikking werd, bij resolutie van 25 Augustus 1835 no. 3, bepaald: Dat de indigo-kultuur in de residentie Bantam, vooreerst zou worden ingevoerd in de afdeeling Pandeglang, en dat daarvoor zouden worden afgezonderd 70 bouws. Dat de aanplanting van den indigo zou geschieden door de bevolking van de vijf in de nabijheid der aangewezen 70 bouws gelegen dessa's, tusschen welke zij in verhouding tot de hoegrootheid der bevolking van die dessa's zou worden verdeeld. Dat die bevolking de indigo-bladeren zou snijden en leveren aan de in de nabijheid op te rigten fabriek, tegen betaling van 20 cent voor elken pikol van 100 katti's of van 10 cents voor elke mansdragt van 50 katti's indigobladeren. Dat, indien de aanplanting, buiten toedoen van den planter, niet slagen mogt, de schade zou worden genomen voor rekening van den lande, in de verhouding, als of de indigo tegen vrijstelling van landrenten werd gekultiveerd. Dat de uitbetalingen voor geleverde indigo-bladeren, zouden plaats hebben maandelijks, hoofdelijk of dessa'sgewijze, al naar dat de resident dit geraden zou oordeelen, waarbij dien resident echter werd opgemerkt: „dat eene hoofdelijke betaling, waar die mogelijk is, de voorkeur verdient boven eene betaling dessa'sgewijze, en ook boven eene verrekening van landrenten, wanneer die niet individueel geschiedt."

3. *Tagal.* Bij resolutie van 11 Januari 1835 no. 7, werd goedgekeurd: „dat door den resident van Tagal aan de indigo-planters in het regentschap Pamalang, een voorschot is uitbetaald van *f* 1120.—, ten einde hen te gemoet te komen in het, ten gevolge van het niet slagen der djagong-aanplantingen, ontstaan tijdelijk gebrek aan levensbehoeften, waardoor reeds eenige volksverhuizingen hebben plaats gehad; met autorisatie om, zoo noodig, tot hetzelfde einde nog te beschikken over eene som van *f* 3360.—; zullende deze voorschotten door de levering van indigo, zooveel mogelijk in het loopende jaar, worden gerestitueerd."

4. *Pekalongan.* Uit een rapport van den inspekteur Vitalis, als waarnemend resident van Pekalongan, van 13 Mei 1834 nº. 101, was gebleken, dat het winnen van indigo-zaad op *afzonderlijke velden* in die residentie, zoo als de bedoeling scheen van art. 11 der door het gouvernement met de bevolking aangegane, en bij resolutie van 10 December 1832 no. 7 goedgekeurde kontrakten, veel bezwaar voor de planters opleverde, en dat het verkieslijk was, het zaad te trekken van de voor de fabrikatie beplante velden; zijnde ter wegneming van dat bezwaar, met de fabrikanten overeengekomen om, behoudens de nader deswege door het gouvernement te maken bepalingen, langs de galangangs der velden, eenige der beste indigoplanten te laten

staan tot zaad, zoo als gebruikelijk was, toen nog door de fabrikanten zelven met de bevolking kontrakten werden aangegaan.

De regering keurde deze handeling goed, bij resolutie van 18 September 1834 n°. 4, en droeg daarbij tevens den direkteur der kultures op, om, bijaldien het zich bevestigen mogt, dat het indigo-zaad, gelijk gevreesd werd, niet geschikt was om op denzelfden grond of in de nabijheid te worden gebezigd, alsdan in het algemeen te doen zorgen voor doelmatige verwisselingen, en des noods zaad uit andere residentiën derwaarts te doen brengen, in ruiling tegen het aldaar geteelde.

Bij resolutie van 17 Februari 1836 no. 11, werd den direkteur der kultures opgemerkt: „dat aan de indigo-kultuur in de residentie Pekalongan geen verdere uitbreiding behoort te worden gegeven, zoolang zij aldaar geen meer gunstige resultaten zal hebben opgeleverd; en dat ook in dat geval zulks niet zal moeten geschieden, dan onder uitdrukkelijke bekendstelling der thans reeds stilzwijgend bestaande voorwaarde, dat de fabrikant (*) ter zake van misgewas, of van een minderen aanplant door verhuizingen of andere oorzaken van dezen aard, nimmer eenige schadevergoeding zal kunnen vorderen." Tevens werd aan den resident van Pekalongan te kennen gegeven: — „dat het onzeker voorkomt, of de in der tijd, door den inspekteur der kultures Vitalis met den fabrikant Thomson, gemaakte onderhandsche schikkingen, ter vermeerdering van de indigo-aanplantingen voor de fabriek Limpong, tegen eene gelijke vermindering voor de fabriek Tersono, wel strookt met de belangen der bevolking: alsmede, of *de daargestelde verwisseling der sawavelden van verschillende dessa's* ten einde de indigo-aanplantingen in de nabijheid der fabrieken te koncentreren, aan de bevolking welgevallig is, daar deze verwisseling jaarlijks moet plaats hebben, en de inlandsche hoofden daarin welligt de gelegenheid zullen vinden, om zich ten koste van den gemeenen man te bevoordeelen." — De resident werd uit dien hoofde aangeschreven, daarop voorzooveel noodig te letten.

5. *Bagelen.* Bij resolutie van 17 Februari 1835 no. 2, werd goedgekeurd: — „dat de resident van Bagelen, naar aanleiding der kabinetsmissive van 27 April 1833 n°. 698, aan de bevolking van eenige dessa's voor de indigo-kultuur afgezonderd, heeft doen uitbetalen: — 1° eene som van ƒ 670.38, wegens in 1834 meer geleverde indigobladeren, dan bij het 3e lid der voormelde kabinets-missive, tot kwijting der landrente, is bepaald, berekend tegen zeven cents per mansdragt, en 2° eene som van ƒ 140.20, voor de levering van indigobladeren, mede ad zeven cents de dragt, van velden welke, na den aanslag der landrenten, met indigo zijn beplant, en waarvoor mitsdien geen vrijstelling van landrenten is verleend geworden."

Gelijke beschikking werd genomen, bij resolutie van 28 Februari 1836 no. 50,

(*) Men herinnere zich, dat in Pekalongan nog kontrakten met europeesche fabrikanten werkten, welke fabrikanten dus hier niet moeten verward worden met den inlandschen planter.

ten opzigte van de in 1835 meer geleverde indigobladeren, dan voor kwijting der landrenten noodig was; waarvoor toen werd uitbetaald *f* 4748.88.

Bij resolutie van 1 September 1835 no. 10 werd met intrekking van het vroeger bepaalde vastgesteld, dat, te rekenen van 1 Januari 1836, de planters, behoorende bij de groote indigofabrieken in de residentie Bagelen, bij *de voordeelen der kultuur*, ook zouden genieten *die der fabrikatie*, en dat mitsdien aan hen zou worden betaald *f* 1.50 koper per pond gefabriceerde en goedgekeurde indigo; terwijl de bij de fabrieken benoodigde koelies en werklieden, zoo noodig, in dagloon zouden kunnen worden betaald; in welk geval die uitgaven moesten worden beschouwd als voorschotten aan de planters, om nader met den door hen te leveren indigo te worden verrekend.

6. *Banjoemas.* Wij hebben medegedeeld, dat in de residentie Banjoemas 23 kleine indigo-fabrieken werden opgerigt (*). Dat getal werd sukcessivelijk vermeerderd:

a. Krachtens resolutie van 23 Juli 1835 no. 2, met 2 in de afdeeling Banjoemas.

b. Krachtens resolutie van 26 Oktober 1835 no. 8, met 6 in de afdeeling Poerwokerto.

c. Krachtens resolutie van 27 Januari 1836 no. 8, met 1 in de afdeeling Banjoemas. De bewoording dier resolutie is aldus: — „Den resident van Banjoemas te autoriseren, om door de bevolking der door hem bedoelde zeven dessa's van het distrikt Poerworedjo, welke totdusver niet in de indigo-kultuur was getrokken en hare belasting in geld opbragt, *overeenkomstig haar verlangen*, eene kleine indigo-fabriek te doen oprigten; en om daarvoor aan de belanghebbenden, uit 's lands kas te doen uitbetalen een voorschot van *f* 100.— koper, om nader, door de levering van indigo, te worden verrekend."

d. Krachtens resolutie van 15 Maart 1836 no. 24, met 6, als 3 in de afdeeling Poerwokerto en 3 in de afdeeling Bandjarnegara.

e. Krachtens resolutie van 26 Mei 1836 no. 14, met 3 in de afdeeling Poerbolingo.

f. Krachtens resolutie van 10 Juni 1836 no. 6, met 2 in de afdeeling Banjoemas, waarbij is aangeteekend: *dat de bevolking daartoe verzoek had gedaan.*

7. *Madioen.* Bij resolutie van 19 December 1835 no. 8 werd, ten einde het belang der bevolking met het welslagen der kultuur te verbinden, bepaald: „dat, te rekenen van 1836, in de residentie Madioen, voor het transport der indigo-bladeren naar de fabrieken, onverschillig op welken afstand die van de velden gelegen zijn, zal worden betaald *f* 2.— koper per bak, en zulks dadelijk nadat een bak zal zijn gevuld."

8. *Kediri.* Met dezelfde bedoeling werd, bij resolutie van 12 September 1835 no. 1, bepaald: — „dat aan dat gedeelte der bevolking, hetwelk, bij

(*) Zie vorige aflevering, pag. 25.

de indigo-fabrieken Grobogan en Ginting, in de afdeeling Ngrowo der residentie Kediri, gebezigd wordt voor het kloppen en het wegwerpen van den ampas, *in stede van drie*, *zeven cents per man daags* zal worden voldaan."

III. *Koffi-kultuur in het algemeen.*

1. *Aanplantingen.* Naar aanleiding der aan den resident van Bezoeki, bij resolutie van 12 Oktober 1833 no. 19, gemaakte bemerking, dat de door hem, voor den regentijd van 1833 op 1834, voorgestelde aanplanting in zijne residentie van 916,370 koffiboomen, ongenoegzaam voorkwam (*), werd die aanplant, blijkens resolutie van 17 Maart 1834 no. 12, door dien resident gesteld op 3,575,935 boomen, waarvan 6/7 gedeelte *in geregelde tuinen*. Bij de mededeeling hiervan gaf de resident in overweging, om de bevolking der afdeeling Bondowosso, die het grootste gedeelte van dien aanplant tot stand bragt, in den westmoesson van 1834 op 1835 geen nieuwe aanplantingen op te leggen; vermits zij zich alsdan zou moeten bezighouden, met het inboeten en schoonhouden der bestaande tuinen.

Naar aanleiding hiervan, werd dien resident, bij resolutie van 17 Maart 1834 no. 12, te kennen gegeven: — „dat de regering de noodzakelijkheid niet inziet, om zich nu reeds te verklaren, omtrent den aanplant van koffi, speciaal in de afdeeling Bondowosso, gedurende den westmoesson van 1834 op 1835; doch dat hem, in het algemeen, wordt aanbevolen, om in den vervolge, bij het doen van aanplantingen, steeds zijne bijzondere aandacht op de *bosch-* en *paggerkoffi* te vestigen."

Wij laten hier nu volgen, eene specifieke aantooning der aanplantingen van koffiboomen, gedurende den regentijd van 1834 op 1835, bevolen bij resolutie van 13 Oktober 1834 no. 1, en gedurende den regentijd van 1835 op 1836, bevolen bij resolutie van 24 September 1835 no. 3.

(*) Zie dit Tijdschrift, 1865, 2e deel, pag. 447.

Residentiën.	Hoeveelheid te planten boomen, 1834 op 1835.			Hoeveelheid te planten boomen, 1835 op 1836.
	in geregelde tuinen.	in bosschen en paggers.	te zamen.	
Bantam.	—	2,500,000	2,500,000	2,900,000
Buitenzorg.	—	1,000,000	1,000,000	500,000
Preanger-regentsch.	—	—	—	10,110,750
Cheribon.	—	1,832,900	1,832,900	1,000,000
Tagal.	338,571	37,931	376,502	696,050
Pekalongan.	—	1,500,000	1,500,000	1,554,276
Samarang.	196,873	1,304,587	1,501,460	710,000
Japara.	26,000	574,000	600,000	400,000
Rembang.	—	414,520	414,520	91,000
Soerabaya.	—	—	—	—
Pasoeroean.	—	175,000	175,000	339,900
Bezoeki.	385,655	1,682,631	2,068,286	1,100,095
Bagelen.	240,000	2,916,800	3,156,800	5,815,197
Banjoemas.	615,300	2,524,575	3,139,875	929,175
Madioen.	999,400	2,215,356	3,214,756	—
Kediri.	—	3,018,575	3,018,575	2,450,000
Patjitan.	—	200,000	200,000	200,000
Kadoe.	—	1,000,000	1,000,000	1,000,000
Te zamen	2,801,799	22,896,875	25,698,674	29,296,443

Bij den in 1834—1835 bevolen aanplant, is voor sommige residentiën niet afzonderlijk opgegeven, hoeveel aan *bosch-koffi* en hoeveel aan *paggerkoffi* moest worden aangeplant, weshalve wij die twee soorten hebben moeten zamenvatten; terwijl voor den aanplant van 1835—1836 geen andere dan de hierboven medegedeelde specifikatie is opgegeven.

De betrekkelijke vorenaangehaalde resolutiën, bevatten nog de volgende meldenswaardige bijzonderheden.

Aanplant van 1834—1835. Toen de direkteur der kultures de voordragt voor dien aanplant deed, merkte hij daarbij op: dat, alhoewel de bevolking op de meeste plaatsen reeds met het onderhoud van een aanzienlijk getal koffiboomen belast, en op andere plaatsen voor onderscheiden kultures dienstbaar gesteld was, de kommissaris-generaal van den Bosch zich nogtans, blijkens de door hem achtergelaten memorie, had voorgesteld, dat in den eersten tijd, jaarlijks op Java zouden worden aangeplant veertig millioen koffiboomen (*). — Men had zich hieraan ook gehouden bij den aanplant van 1833 op 1834, waarvan de specifikatie vroeger is medegedeeld (†); maar, ondanks alle krachts-

(*) Zie die Memorie, opgenomen in de Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië, nieuwe volgreeks, 7e deel, en aldaar pag. 439; afzonderlijke uitgave pag. 145.

(†) Zie Tijdschrift, 1865, 2e deel, pag. 446.

inspanning kon men zich daaraan voor de volgende jaren niet houden, zoo als uit de voren medegedeelde cijfers blijkt.

Den resident van Bantam werd aanbevolen, zich niet te houden aan den voorgeschreven aanplant van 2,500,000 boomen; maar de grootst mogelijke hoeveelheid paggerboomen te doen planten.

Gelijke aanbeveling werd gedaan aan den resident van Tagal, ten aanzien van de bosch- en pagger-koffi, onder opmerking, dat in zijne residentie in vergelijking met anderen, nog weinig voor de kultuur van die koffi was gedaan (*).

De direkteur had voorgesteld, om in de Preanger-regentschappen 11,981,060 koffiboomen te doen aanplanten, tegen intrekking der indigo-kultuur in sommige streken. Dit voorstel werd gehouden in advies, en vermits de intrekking der indigo-kultuur, zoo als wij gezien hebben, eerst in Oktober 1835 plaats had, kon aan dien aanplant, tot een verminderd cijfer, eerst worden gevolg gegeven in den regenmoesson van 1835 op 1836.

Vermits de koffikultuur in de residentie Soerabaya, speciaal in de bergdistrikten der afdeeling Djapan (Modjokerto), reeds aanzienlijk was uitgebreid, zou in het saizoen van 1834 op 1835 geen nieuwe aanplant plaats hebben, maar werd last geven, om de bestaande aanplantingen behoorlijk te onderhouden en in te boeten.

Aanplant van 1835—1836. Het groot aantal koffiboomen, hetwelk de bevolking in de meeste residentiën reeds had te onderhouden, verpligtte den direkteur, zijn voorstel tot nieuwe aanplantingen te beperken tot de hiervoren medegedeelde hoeveelheden boomen.

Voor de residentie Soerabaya werd bepaald, dat, vermits de koffiplanters aldaar *reeds* 1500 *boomen en meer per huisgezin te onderhouden hadden*, gedurende 1835—1836 daar geene nieuwe aanplantingen zouden plaats hebben.

De resident van Kediri werd gemagtigd, om den bevolen aanplant van 2,450,000 boomen te verminderen, indien zulks „ten gevolge van de te doene inboetingen der reeds bestaande aanplantingen en het niet slagen der sawavelden van de koffiplanters, noodzakelijk mogt worden bevonden."

De resident van Madioen werd geautoriseerd, om aan de bevolking in bedoeld saizoen, geen bepaalde aanplantingen te doen opleggen; maar daarentegen alle zoodanige werkzaamheden te doen verrigten, als noodig zouden worden bevonden, om de bestaande aanplantingen in goeden staat te brengen; en om voorts, in verband met die werkzaamheden, het getal te planten koffiboomen naar omstandigheden te regelen.

Eindelijk werden alle gekoncerneerde autoriteiten, op hunne verantwoordelijkheid, aangeschreven om, voorzooveel de inboetingen niet reeds begrepen waren onder de bevolen aanplantingen, daarvoor bovendien te zorgen; om wijders in geen geval de boschkoffi digter dan 8 voet van elkander te doen planten, en om zich, ten aanzien van het planten van paggerkoffi, te gedragen naar de deswege herhaaldelijk gedane aanwijzingen en gegeven voorschriften.

(*) Vergelijk het voorkomende bij het reisverslag van den gouverneur-generaal a. i. vorige aflevering pag. 17.

Nog werd, omtrent den aanplant van koffi-boomen, het volgende bepaald, bij het hier in zijn geheel medegedeeld wordende

Besluit van den 30sten *Mei* 1835 *no.* 1.

„In aanmerking genomen zijnde, dat, volgens een onderhandsch schrijven van zijne excellentie den minister van koloniën, dd. 15 December 1834, in het moederland gerekend wordt, dat de koffi-oogst gemiddeld zal kunnen worden gebragt:

voor Java, op	87,500,000 pond
voor Sumatra, op	12,500,000 „
of voor Java en Sumatra op	100,000,000 pond;

„Dat, volgens den maatstaf van een derde pond per boom, in dienzelfden brief aangenomen, een getal van 262,500,000 vruchtdragende boomen zal worden gevorderd, om van Java een zoodanigen oogst te bekomen;

„En dat volgens de staten, overgelegd bij het rapport van den direkteur der kultures, van den 18den April 1835 no. 842, het getal koffiboomen, de aanplantingen van 1834 op 1835 daaronder begrepen, beloopt 192,000,000, zoodat de aanplantingen nog met 70,500,000 boomen dienen te worden vermeerderd, alvorens het opgemelde resultaat te kunnen verwachten.

„Is goedgevonden en verstaan:

„Den direkteur der kultures aan te schrijven. om bij het doen zijner jaarlijksche voorstellen tot het aanplanten van koffi-boomen op Java, daarop te letten, dat het thans bestaande getal van 192,000,000 boomen, nog met 70,500,000 zal dienen te worden vermeerderd, alvorens de verdere uitbreiding voor eenigen tijd te staken."

Van dit besluit werd aanteekening gehouden, bij resolutie van den 11den Juni 1835 no. 1.

Uit het laatstelijk gepubliceerde regeringsverslag, dat hetwelk loopt over het jaar 1862, en wel uit bijlage B, blijkt, dat onder ultimo Maart 1863 op Java, in de gouvernements koffituinen aanwezig waren:

vruchtdragende	229,158,903 boomen.
niet vruchtdragende	67,158,357 „
te zamen . .	296,317,260 boomen.

Naar dezelfde evenredigheid zouden, om 262,500,000 vruchtdragende boomen te hebben, de aanplantingen in het geheel dienen te bestaan uit 340,000,000 koffiboomen, en aangezien men gemiddeld kan rekenen dat, om een koffiaanplant op dezelfde hoogte te houden, ieder jaar *een tiende gedeelte* van dien aanplant moet worden verwisseld, zoo zouden, om gezegde gezamenlijke aanplantingen, wanneer zij eenmaal waren verkregen, in wezen te houden, ieder jaar moeten worden aangeplant, niet minder dan 34,000,000 koffiboomen. In verband met de door ons medegedeelde cijfers, der gedurende de regenmoessons van 1833 op 1834, van 1834 op 1835 en van 1835 op 1836, bevolen aanplantingen, zal men dus moeten erkennen, dat er wel kwestie kon zijn van vermeerdering van arbeid voor de koffikultuur; maar nimmer van vermindering, zelfs niet van tijdelijke, zoo als het medegedeelde besluit al ligtelijk zou doen vermoeden.

2. *Afschrijvingen.* Bij resolutie van 18 Augustus 1834 no. 24 werd autorisatie verleend tot afschrijving van een, in de Preanger-regentschappen aanwezig getal van 1,303,876 oude, uitgestorven en kwijnende koffiboomen.

Gedurig werden voorstellen tot het doen van zoodanige afschrijvingen ontvangen, en dienovereenkomstig door de regering de gevraagde magtiging verleend. Naar aanleiding van dergelijke voorstellen, in 1835, door de residenten van Pekalongan en Banjoemas gedaan, gaf de direkteur der kultures aan de regering als zijn gevoelen, te kennen, dat het doen van die voorstellen geheel overbodig was, vermits de gronden waarop zij steunden, niet dan op de plaats zelve konden worden beoordeeld. Dientengevolge werd, bij resolutie van 21 Oktober 1835 n°. 6 bepaald:

„Dat voortaan geene voorstellen aan het gouvernement zullen behoeven te worden gedaan, tot het afschrijven van oude, uitgestorven of kwijnende koffi-boomen; maar dat aan de plaatselijke autoriteiten zal zijn overgelaten, daartoe autorisatie te verleenen, na zich van de noodzakelijkheid van zoodanigen maatregel te hebben overtuigd; onder gehoudenis evenwel, om daarvan melding te maken op de staten wegens den stand der koffikultuur, welke maandelijks aan de direktie der kultures worden ingezonden: en met last voorts, om aan de inspekteurs der koffikultuur, bij hunne eerstvolgende inspektie, een staat dier afschrijvingen over te leggen, ten einde deze ambtenaren in de gelegenheid worden gesteld, daartegen zoodanige bedenkingen in te brengen, als zij zullen vermeenen te behooren."

3. *Vrijstellingen van het kultiveren of leveren van koffi.* Bij resolutie van 14 Februari 1835 n°. 14, werd de resident van Samarang geautoriseerd, om de bevolking der afdeelingen Samarang, Demak en Grobogan te ontslaan van het doen van koffiaanplantingen, met uitzondering echter van die dessa's in het distrikt Serondol, en nabij het gebergte Pohon, waarin of in welker nabijheid gelegenheid tot uitbreiding der bosch- en pagger-koffi bestond: en om mitsdien het overige gedeelte van de bevolking der drie genoemde afdeelingen, vrijheid te laten, om de koffijkultuur op hare wijze en naar eigen verkiezing al of niet te kontinueeren.

Bij resolutie van 9 Juni 1833 n°. 1, was bepaald, dat de koffi van de dessa Ngaliman, en van andere voor de bewaking van geheiligde plaatsen in de residentie Kediri afgezonderde dessa's, aan het gouvernement zou worden geleverd tegen betaling van *f* 12 de pikol.

Met alteratie hiervan werd, bij resolutie van 12 September 1835 n°. 1, bepaald: — „dat, bijaldien de bevolking van de perdikan-dessa's in de residentie Kediri, niet genegen mogt zijn; haar koffi-produkt, tegen den in die residentie algemeen vastgestelden prijs van *f* 7.50 per pikol, in de gouvernements-pakhuizen te leveren, het aan haar vrij zal staan, over die koffi naar welgevallen te beschikken, *mits voor de konsumtie in de residentie.*

4. *Koffi-bereiding op de west-indische wijze.* Als vervolg op het vroeger medegedeelde (*), kan hieromtrent worden aangeteekend, dat, blijkens reso-

(*) Zie dit Tijdschrift, 1862, 2e deel pag. 254.

lutie van 25 April 1834 no. 4, twee partijen van op die wijze bereide koffi naar Nederland werden gezonden, als: 300 pikols, afkomstig uit de Preanger-regentschappen, en 8370 pikols, afkomstig uit de residentie Pasoeroean. De minister meldde, bij missive van 23 Oktober 1834 no. 11—419 (verhandeld bij resolutie van 29 Mei 1835 no. 2), dat die koffi, bij de door de nederlandsche handelmaatschappij gehouden veilingen, zeer gretige koopers had gevonden, zóó zelfs, dat men met verlangen, bij volgende gelegenheden, van die soort te gemoet zag, en van gevoelen was, dat die zich voor de exportatie bijzonder aanbeval en, in vele opzigten, de Cuba-, Laguarra- en Portoriko-koffi zou kunnen vervangen; terwijl men die in het geheel beter oordeelde dan de koffi van Brazilië. Uit dien hoofde gaf de minister zijn verlangen te kennen, dat aan de hierbedoelde wijze van koffi-bereiding, de meest mogelijke uitbreiding werd gegeven. Dienovereenkomstig werden, bij de aangehaalde missive, de noodige bevelen gegeven.

5. *Misbruiken bij het betalen der koffiprijzen aan de bevolking.* Bij art. 6 der resolutie van 19 December 1835 no. 8, werd aan den resident van Madioen te kennen gegeven „dat de regering, uit het rapport van den adjunkt-inspekteur Ament, niet zonder bevreemding heeft ontwaard, dat in zijne residentie van de koffiplanters worden ingehouden 50 cents van de vastgestelde betaling ad *f* 7.50 per pikol koffi, om aan de dessahoofden te worden uitgekeerd; — dat die hoofden, krachtens het bepaalde bij § f van artikel 1 der resolutie van den 10den December 1833, no. 1 (*), 8 percent genieten van het geraamd bedrag der landrenten, waarvan aan de koffiplanters vrijstelling is verleend, benevens vrijstelling van landrenten voor hun eigen sawavelden; en dat deze belooning, in vergelijking met de inkomsten der dessahoofden in de andere residentiën, geacht kan worden ruim voldoende te zijn; wordende hij resident dan ook mits deze aangeschreven, om voortaan geen inhoudingen van dien aard meer te doen plaats hebben."

De resident van Madioen bragt, bij missive van 27 Januari 1836 no. 176, bezwaren in tegen de bij bovengemelde resolutie genomen beschikkingen, speciaal ook tegen het medegedeelde art. 6, onder te kennen geving dat de daarbij bedoelde inhouding van 50 cents per pikol koffi, gevolgd was naar hetgeen in de afdeeling Patjitan bestond. Het bleek toen, dat die inhouding op geenerlei autorisatie berustte, maar was ingevoerd door den resident van Madioen, tijdens Patjitan nog tot die residentie behoorde (†). Blijkens resolutie van 18 Augustus 1839 no. 5, bleef het gouvernement bij de vroegere beschikking persisteren, en werd ook de assistent-resident van Patjitan gelast, om de bedoelde inhouding van 50 cents op elken pikol koffi niet meer te doen plaats hebben.

De resident van Madioen kwam nogmaals op de zaak terug, en de resident van Kediri gaf kennis, dat eveneens in zijne residentie 50 cent per pikol koffi van de planters werd ingehouden. Het bleek alsnu, dat de in-

(*) Zie als voren, pag. 299.
(†) Vergelijk dit Tijdschrift, 1865, 2e deel, pag. 289.

houdingen in Madioen, Kediri en Patjitan, gegrond waren op eene autorisatie, in der tijd verleend door den kommissaris voor de overgenomen Vorstenlanden. Bij resolutie van 28 Juni 1837, no. 2, werden die inhoudingen ook in Kediri afgeschaft.

Het is hier de plaats om aan te teekenen, dat bij resolutie van 21 Mei 1836 no. 13, onderscheiden bezwaren, bij de administratie der koffilevering bestaande, werden uit den weg geruimd, en dat bij § 8 van die resolutie het volgende werd bepaald:

„De koffi, hetzij die door een dessahoofd, voor en van wege de bewoners zijner dessa, bij groote hoeveelheden, dan wel door een afzonderlijk persoon in geringe hoeveelheid, geleverd wordt, zal dadelijk na de aflevering en in dezelfde dessa, tegen den vastgestelden prijs worden voldaan, hetzij door den pakhuismeester, dan wel door een ander ambtenaar aan wien de betaling zal worden opgedragen; zullende daarbij zoo veel mogelijk worden vermeden alle verrekeningen met landrenten, ten einde een ieder het hem aankomende in specie ontvange, en voorts in geen geval verrekeningen met landrenten plaats hebben, *dan voorzoover die het debet betreffen van ieder belanghebbende respektievelijk.*"

6. *Eigendomsregt op koffiboomen en derzelver vruchten in Bantam.* De resident van Bantam, Smulders, had te Tjomas, in die residentie, een huis als buitenverblijf doen bouwen, daarbij een tuin doen aanleggen en in dien tuin koffiboomen doen planten. Nadat de resident Smulders overleden was, stelden zijne erfgenamen, aan den in zijne plaats benoemden resident Hora Siccama voor, om gemeld landhuis met de daarbij behoorende koffi-aanplantingen over te nemen. Laatstgenoemde maakte dit afhankelijk van de vraag: of de koffi, die uit den tuin van het huis te Tjomas werd ingezameld, de geheele en vrije eigendom was van den bezitter of houder, dan wel, of die koffi aan het gouvernement moest worden geleverd. Deze vraag werd onderworpen aan de beslissing der regering, die in aanmerking nam: „dat het buitenverblijf Tjomas geen partikulier eigendom was, maar dat zoowel het huis als de koffi-aanplantingen waren aangelegd op gouvernementsgrond zonder dat die grond door den aanlegger in huur of leen verkregen was;" — en dientengevolge, bij resolutie van 17 Junij 1835 no. 1, verklaarde: „dat de koffi vallende in den door wijlen den resident van Bantam, Smulders, aangelegden tuin te Tjomas, in de residentie Bantam, in de termen valt van art. 1 van het reglement, gearresteerd bij resolutie van 3 Februari 1833 no. 1, Staatsblad no. 7."

IV. *Koffi-kultuur in de Preanger-regentschappen.*

1. *Betaling van de koffi.* Sedert lang was in overweging genomen, om den prijs te verhoogen, welke aan de bevolking der Preanger-regentschappen betaald werd voor de koffi, die zij aan het gouvernement moest leveren. Die prijs was aanzienlijk minder, dan gevalideerd werd in de andere gedeelten van Java, waar het landelijk stelsel in werking was. Die prijs bedroeg slechts

f 5.25 voor elken berg-pikol van 225 amst. pond, of *f* 2.92⁵ voor den gewonen pikol van 125 pond, alzoo 2⅓ cent voor elk pond.

Over die prijsverhooging handelt de resolutie van 10 Maart 1834 no. 21. Een daarbij bevolen onderzoek, gaf aanleiding tot eene wisseling van denkbeelden bij de hoogste indische autoriteiten, die in het laatst van 1834 en het begin van 1835 plaats had, en in onderscheiden zeer belangrijke stukken is neêrgelegd. Nog andere, daartoe betrekkelijke zaken, werden bij die stukken behandeld: maar wij bepalen ons alleen, tot de zoo beknopt mogelijke bespreking van de prijsverhooging.

Het door den resident der Preanger-regentschappen gedaan, en door den direkteur der kultures en de generale direktie van financiën ondersteund voorstel, was: om den bovenvermelden prijs van *f* 5.25 te verhoogen tot *f* 6.75 voor elken berg-pikol van 225 pond, waardoor het pond koffi zou betaald worden met 3 cent, dat is, aangezien hier overal van kopergeld sprake is, gelijk aan 2¼ cent van onze tegenwoordige munt.

Het lid in den raad van Indië van Sevenhoven ondersteunde het voorstel tot prijsverhooging met groote warmte, bij eene nota, geschreven te Bandong den 20sten November 1834. Hij herinnerde er aan, dat dit voorstel zijn oorsprong te danken had aan de *mondelinge toezegging*, in der tijd door den gouverneur-generaal van den Bosch gedaan: dat, wanneer de koffileverancie boven zekere hoeveelheid, laatstelijk door hem gesteld op 65,000 pikols, mogt stijgen, voor de meer geleverde koffi aan de planters, even als in de andere residentiën van Java, zou worden betaald *f* 12. — koper, voor elken pikol van 125 pond. Aan *die toezegging* moest, volgens den resident, worden toegeschreven, de verbazende uitbreiding die aan de koffikultuur was gegeven; zijnde sedert in de Preanger aangeplant 42,184,720 koffiboomen, ongerekend de destijds voorgestelde aanplant gedurende den regenmoesson van 1834 op 1835 van 11,981,060 boomen; aan welke laatste echter, zoo als wij gezien hebben, in verband tot de indigo-kultuur, geen gevolg kon worden gegeven. Aan *die toezegging* had men alverder te danken, de onvermoeide zorgen, aan de koffibereiding besteed; ten gevolge waarvan, tijdens het schrijven der nota uit den oogst van 1834, in de Preanger reeds in de pakhuizen ontvangen was de aller verwachting tebovengaande hoeveelheid van 160,000 pikols koffi. Van Sevenhoven verklaarde daarbij: dat hij, in zijne toenmalige kwaliteit van direkteur der kultures, er bij tegenwoordig was geweest, dat van den Bosch op eene inspektie-reis in de Preanger, *die toezegging* gedaan had aan de regenten en andere hoofden, en aan den resident en den dezen vergezellenden europeesche ambtenaren; en dat van den Bosch hen allen, op grond daarvan, had aangespoord, om de koffikultuur op de meest krachtdadige wijze door te zetten. Van Sevenhoven verklaarde alverder, dat van den Bosch hem, als direkteur der kultures, meermalen over deze zaak had onderhouden, en dat hij direkteur, daarvan destijds in eene (thans door hem aangehaalde) officiëele missive had melding gemaakt. Hij verklaarde wijders, dat van den Bosch, vóór zijn vertrek naar Europa, aan den resident der Preanger-regentschappen, volgens diens verklaring, had gezegd, dat hij, alvorens te vertrekken, dien verhoogden prijs zou vaststellen. Eindelijk wees van Sevenhoven op de begrooting der kultures, voor het toen loopende jaar 1834, gearresteerd door

van den Bosch, waarop, onder anderen, *voor kosten van inkoop van koffi in de Preanger-regentschappen*, voorkwam:

„*a.* voor den inkoop van 36,111 $^{25}/_{225}$ berg-pikols of 65,000 pikols van 125 pond, à *f* 7.— de 225 pond, de som van . . . . *f* 225,778.—

„*b.* voor den inkoop van 2,777 $^{175}/_{225}$ berg-pikols of 5000 pikols van 125 pond, boven het minimum van 65,000 pikols, à *f* 14.— de berg-pikol, *f* 38,889.— (*)

Van Sevenhoven betoogt, bij zijne gemelde nota, op grond van het hier medegedeelde, dat de prijsverhooging *dadelijk* door het indisch bestuur kon worden geautoriseerd, zonder nadere voorafgaande magtiging van het opperbestuur. En aangezien alle planters in de Preanger, die in 1834 koffi hadden geleverd, met namen waren opgeteekend, kon de verhooging over dat jaar alsnog aan de belanghebbenden worden uitgekeerd. „*Het is* (zegt hij:) *met geene mogelijkheid zelfs te denken, dat de voorstellen niet door zijne majesteit zouden worden goedgekeurd.*"

Overigens toont van Sevenhoven nog aan, dat, al ware de hier bedoelde *toezegging* door van den Bosch niet gedaan, de billijkheid zoowel als het staatsbelang, de voorgestelde verhooging zou aanbevelen. Hij schetst met warme kleuren den moeitevollen arbeid, aan de koffikultuur in de Preanger verbonden; een arbeid die, door de enorme uitbreiding, nog buiten alle evenredigheid was toegenomen, daar een tjatja vroeger 1000, en tijdens het schrijven der nota 4000 koffiboomen moest onderhouden. Na gewezen te hebben op de vele vorderingen van regenten en hoofden, waaraan de lijdzame bevolking onderworpen was, zegt hij:

„Het europeesch gezag vordert op zijne beurt van haar (de bevolking) meer, dan in eenige andere residentie op Java. Men berekene slechts, zonder van andere heerediensten te gewagen, welk een arbeid het aanleggen en onderhouden van wegen moet vorderen, op een terrein, waar zij steeds over hooge bergen en door diepe valleijen en ravijnen moeten loopen, en welke moeijelijke wegen zich niet alleen bepalen tot den grooten postweg, maar loopen door de geheele residentie, tot hoog in het gebergte, om de koffi met pedatti's of karren te kunnen transporteren; welke schier onoverkomelijke hinderpalen men bestendig heeft te overwinnen, bij het onderhoud van bruggen, gelegd over diepe stroomen, wier geweld in de regenmoesson zoo vaak al den arbeid in een oogenblik tijds vernietigt; en dan den arbeid, welken de koffikultuur, op de enorme schaal waarop zij thans is ingevoerd, aan de bevolking moet veroorzaken, een arbeid die, zoo als ik hiervoren reeds heb aangehaald, bij elke uitbreiding, buiten alle evenredigheid toeneemt en moeijelijker wordt, steeds verder en verder van de woningen moet worden verrigt, in bijna ontoegankelijke bosschen, die eerst geveld en daarna ontgonnen moeten worden; dan nog de voor de geheele bevolking bezwarende afvoer, waarbij sommigen het verlies van hunne buffels moeten betreuren: — en men zal moeten bekennen, dat deze goede en arme bevolking, voor al dien arbeid, stiefmoederlijk wordt behandeld en beloond."

(*) De begrooting der kultures voor 1834, werd door den direkteur aangeboden in Oktober 1833, en door de regering gearresteerd bij resolutie van 2 December daaraanvolgende no. 2. Destijds kon dus niet gerekend worden op den later verkregen, ongekend grooten, koffi-oogst van 1834.

Hij berekent daarna, en toont in cijfers aan: dat de belooning voor elk huisgezin niet meer bedroeg dan $4^{89}/_{225}$ cent koper, voor elken werkdag, en roept eindelijk, met een edele verontwaardiging, uit:

„Is dit nu eene belooning voor zoo veel arbeids! Ik vraag het: kan een billijk gouvernement, bij zulk eene beschouwing, nog twijfelen om eene meer geëvenredigde belooning te geven?"

En toch was hij in zijne eischen zeer matig, want hij kwam, van zijn kant, tot het voorstel: om de betaling voor de koffi in de Preanger-regentschappen te verhoogen tot *f* 9.— voor den berg-pikol, dat was alzoo *f* 5.— kopergeld voor den gewonen pikol.

De gouverneur-generaal a. i. Baud antwoordde op dit betoog, bij eene nota van 22 December 1834. Ook hij oordeelde eene prijsverhooging wenschelijk; maar hij bragt daarbij, met meer klem, in berekening, den eigenaardigen toestand der Preanger-regentschappen, waar de bevolking was vrijgesteld van alle direkte belastingen, met uitzondering van het opbrengen van *een tiende gedeelte van haar padigewas* aan de hoofden. Hij meende overigens, dat de indische regering niet bevoegd was, die prijsverhooging in te voeren, zonder 's konings uitdrukkelijke autorisatie (*). Hij verklaarde, van de vorenbedoelde *toezegging* van van den Bosch niets te weten. Van den Bosch had hem slechts eenmaal over die prijsverhooging gesproken, en de billijkheid en doelmatigheid daarvan erkend. Maar dit was slechts ter loops geschied, in Mei 1833, op reis van Bandong naar Sumedang, in een rijtuig. Sedert was van den Bosch, voorzoover Baud zich herinneren kon, nimmer op dat onderwerp teruggekomen. En daar nu Baud, noch in de bijzondere instruktiën, hem mondeling en schriftelijk door van den Bosch gegeven, noch in de algemeene financiëele voorschriften en stukken door laatstgenoemden gearresteerd, daartoe aanleiding had, zoo vond hij geen grond hoegenaamd voor de vaststelling der prijsverhooging, zonder voorafgaande hoogere goedkeuring. Baud meende al verder, dat de begrooting der kultures voor 1834, „zoo hij zich niet misgiste, door de regering, en niet door den kommissaris-generaal was gearresteerd, bij resolutie van 2 December 1833 no. 2 (†); en dat al ware 't ook anders, de bedoelde betalingen in allen gevalle niet op de begrooting voorkomen *als ingewilligde posten*, maar blootelijk *als voorstellen, nog niet geautoriseerd bij eenig besluit des bestuurs.*" Hij meende tevens, dat de direkteur der kultures (toen raad van Indië) van Sevenhoven en de re-

(*) Vergelijk het reisverslag, vorige aflevering, pag. 6.

(†) Dit moge betrekkelijk waar zijn; maar men vergete niet, dat van den Bosch bij zijne optreding als kommissaris-generaal, uitdrukkelijk had voorgeschreven: — „dat alle besluiten die organieke bepalingen of personeele beschikkingen bevatten; voorts dezulke waarbij sprake zou zijn van belangrijke uitgaven en financiëele maatregelen, en eindelijk die welke in verband stonden met het stelsel van kultures, *vooraf aan hem moesten worden bekend gemaakt.*" Zie dit Tijdschrift 1865, 2e deel, pag. 344. — Wanneer dit voorschrift eenige beteekenis had, dan moest het die vooral hebben, hier waar het gold: *het arresteren van de eerste begrooting der kultures.* Vergelijk den in dit Tijdschrift, 1865, 2e deel, pag. 454, reeds medegedeelden konsiderans van de resolutie van 2 December 1833 no. 2, luidende als volgt:

„In aanmerking nemende, dat alhoewel de aangeboden begrooting, waarvan de opmaking uit den aard der zaak moeijelijk was, nog niet die volmaaktheid bezit, waartoe

sident der Preanger-regentschappen, in der tijd te ver waren gegaan, in het expliceren der bedoelingen van den toenmaligen gouverneur-generaal van den Bosch; of wel dat zijne excellentie, bij eene nadere overweging, had afgezien van een maatregel, „die het voordeelig facit der indische begrooting en de remises aan het moederland, met eenige tonnen gouds zou hebben verminderd."

Van Sevenhoven bleef bij zijne gevoelens, blijkens nadere nota van 4 Februari 1835. Vermits de aandacht van den gouverneur-generaal a. i. in het bijzonder gevallen was, op de hiervoren medegedeelde uitdrukking eener edele verontwaardiging, licht hij die nader toe in deze woorden:

„Ik zal hier niet verbergen dat, toen ik deze passage ternedergestelde, mijn gemoed daarvan geheel vervuld was, en dat ik gehoopt had, dat deze verklaring de gewenschte en zoo noodzakelijke gunstige uitwerking zou hebben gehad. Ik had toen voor mij liggen, de, uit de dagelijksche aanteekeningen der hoofden, aan welker getrouwheid ik geen reden had te twijfelen (*), en welke dus vrij wat juister waren dan alle vroegere opgaven hieromtrent, gemaakte berekeningen, hoeveel menschen dagelijks hadden moeten arbeiden, om het produkt der koffi, dat in dit jaar (1834) geleverd was, te kunnen verkrijgen, en hoeveel arbeid daarenboven door de bevolking was verrigt, bij het maken en onderhouden van wegen en bruggen, zoo als ik dit heb opgegeven, en dat deze menschen, die gedurende 225 dagen hadden gearbeid, maar hadden genoten $4^{89}/_{225}$ cent daags. — Ik had, zoowel bij mijne vroegere inspektiereizen als direkteur der kultures, als nu weder, eenige koffituinen bezocht, en den moeijelijken arbeid gezien, die vooral ook door de vele steilten in de hooge bergen werd veroorzaakt. Ik stelde mij voor, hoe de koffiplanters op deze hooge bergen, bij herhaling, dagen en nachten hadden moeten vertoeven in ellendige hutten van bladeren tezamengesteld, armoedig gekleed en sober gevoed, door het guur en altijd vochtig klimaat, waar gedurig stortregens vallen, van koude verstijfd, in ellende dezen tijd hadden moeten doorbrengen, verwijderd van hunne dorpen en huisgezinnen. — Dit is geen romaneske, of uit eene te warme verbeelding voortgevloeide beschrijving; ik verzeker plegtig: dit is eene getrouwe schets van den toestand, waarin een groot gedeelte der planters verkeert. Men denke hierbij nu nog aan het droogen, schoonmaken en vervoeren der koffi, want de kleine pakhuizen zijn ook op eenige palen afstands van de tuinen of dorpen verwijderd; — en kan men zich dan nog verwonderen, verdient het dan niet uit een ander oogpunt beschouwd te worden, dat ik, in de volkomen overtuiging der waarheid uitriep: *Is dat nu eene belooning voor zooveel arbeid!*" enz.

De gouverneur-generaal a. i. bleef evenzeer bij zijn gevoelen, blijkens nadere nota, mede van 4 Februari 1835. Na te hebben opgemerkt, dat het hem aan-

---

ze in de volgende jaren zal kunnen worden gebragt, er geene bedenking bestaat om ze *als eene eerste proeve*, behoudens eenige weinige wijzigingen, aan te nemen."

(*) Te minder, omdat, gelijk wij gezien hebben uit het reisverslag van den gouverneur-generaal a. i. Baud (vorige aflevering, pag. 4), het geldelijk belang van regenten en hoofden in de Preanger in het spel was bij de uitbreiding der koffikultuur; hetgeen hen eerder zou aansporen, om den druk, waaraan de bevolking uit dien hoofde onderworpen was, te verbloemen dan te vergrooten.

genaam zou zijn, door eene spoedige afdoening dezer zaak, te worden in staat gesteld, om den brief aan den minister met de eerste scheepsgelegenheid te verzenden, besluit hij die nota aldus:

„Ik heb intusschen reeds in December (1834) partikulier over deze zaak aan den minister geschreven, en het is dus niet onmogelijk, dat ik, reeds in de maand Juli aanstaande, zal zijn in het bezit van mededeelingen van zijne excellentie, die ons zullen in staat stellen, iets voor de koffiplanters der Preanger-regentschappen, nog in dit jaar (1835) te doen, vóór dat antwoord zal zijn ontvangen op den nu af te zenden officiëelen brief."

Naar aanleiding van de overwegingen, hier slechts kortelijk medegedeeld, werd bij resolutie van 13 Februari 1835 no. 1: — 1°. Aan de generale direktie van financiën een nader onderzoek opgedragen naar de verschillende bijzonderheden, welker kennis noodig was voor de bepaling van de *hoegrootheid* der in deze toe te kennen verhoogde betaling. — 2°. Aan den minister van koloniën, onder toezending van alle de gewisselde stukken, geschreven bij missive van denzelfden dag no. 62, met bepaald verzoek, om de magtiging des konings te provoceren, om, bijaldien de nadere berekeningen de overtuiging bevestigden, dat de bevolking der Preanger een hooger loon voor de door haar geleverd wordende koffi moest hebben, alsdan dat hooger loon voorloopig toe te staan, daarbij als maximum aannemende, de door de generale direktie van financiën voorgestelde betaling van *f* 6.75 koper voor elken berg-pikol van 225 pond. — Het raadslid Merkus had zich vereenigd met het gevoelen van de meerderheid der regeringsleden, ten aanzien van de onbevoegdheid der indische regering om dadelijk tot de prijsverhooging te besluiten, maar zich, met betrekking tot de hoegrootheid van den te bepalen prijs, aangesloten bij het advies van van Sevenhoven, en alzoo geadviseerd om dien te brengen op *f* 9.— voor den berg-pikol.

De hier vermelde stukken werden in het archief van koloniën gedeponeerd: 10 December 1835 no. 1. Het was niet naar aanleiding daarvan, maar van een partikulieren brief van den heer Baud, dat de minister in zijne kabinets missive aan den koning, van 22 Juni 1835 lett. T, handelende over de remises en de transaktiën met de handelmaatschappij, deze weinige regelen tusschenvoegde:

„Ik voeg hierbij een partikulieren brief van den gouverneur-generaal ad interim, aan mij gerigt, dd. 6 Februari ll. lett. F, waarin nog al eenige wetenswaardige bijzonderheden voorkomen. Het gezegde van den heer Hasselman, daarin voorkomende, berust waarschijnlijk op een misverstand. Daarentegen zou ik uwer majesteit wel durven aanraden: op mij den last te verstrekken, om den heer Baud te autoriseren, om eene meerdere betaling aan de bewoners der Preanger-regentschappen toe te staan, voor al de koffi die zij, boven de 100,000 pikols jaarlijks, zullen leveren."

Na verkregen magtiging gaf de minister daarvan aan den gouverneur-generaal a. i. kennis bij kabinets missive van 27 Juni 1835 lett. W. no. 4, in deze woorden:

„Het punt in uwer excellentie's opgemelde partikuliere letteren behandeld, nopens eene kleine verhooging van den koffiprijs voor de Preanger-regentschappen, heeft een onderwerp van deliberatie bij den koning uitgemaakt,

ten gevolge waarvan ik mij, bij reskript van 25 dezer maand, geheim, lett. V 21, gemagtigd zie, u te antoriseren, om eenige meerdere betaling, de hoegrootheid in den geest van uwe excellentie, aan de bewoners dier streken toe te staan, voor al de koffi, die zij jaarlijks boven de 100,000 pikols zullen leveren.

„Uwe excellentie zal hierdoor de handen ruim krijgen en, naar gelang van omstandigheden en de noodige zuinigheid in het oog houdende, handelen kunnen; waardoor de, hoop ik ongegronde, vrees voor ontevredenheid (*) zal vervallen of, mogt die zich werkelijk voordoen, zal weggenomen worden."

Intusschen had op Java de generale direktie van financiën het haar bij art. 1 der resolutie van 13 Februari 1835 no. 1, opgedragen onderzoek volbragt. De direkteur der kultures had, in overleg met den direkteur der middelen en domeinen, eene aantooning gemaakt van hetgeen in elke residentie op Java, buiten de Preanger-regentschappen, per ziel aan de schatkist werd opgebragt. Daaruit blijkt, dat in Samarang het meest werd opgebragt, *f* 3.69 per ziel, en in Patjitan het minst *f* 0.48 per ziel, maar vermits in die afdeeling geen landrenten werden geheven, nemen wij het daarop volgend gewest, zijnde Rembang, waar *f* 0.96 per ziel werd opgebragt. De gemiddelde opbrengst, over alle residentiën te zamen was *f* 2.02 per ziel. Men had in die aantooningen begrepen: 1o. de opbrengst der amfioenpacht, 2o. de opbrengst der andere pachten, en 3o. de opbrengst der landrenten. Tegen die berekening moeten wij bezwaar maken, inzoover namelijk de opbrengst van de amfioenpacht, die nagenoeg *een derde* der gezamenlijke in rekening gebragte belastingen uitmaakt, over de geheele massa der bevolking is omgeslagen, om als maatstaf te dienen voor de lasten, die zouden kunnen gedragen worden door de bevolking der Preanger-regentschappen, waar de amfioen-pacht niet werkte.

De generale direktie van financiën voerde nu, op grond van de cijfers dier aantooning, het volgende aan:

„De bevolking der Preanger-regentschappen zou, volgens opgave van den resident, kunnen geschat worden op 630,000 zielen, en zij zou derhalve, naar den gemiddelden maatstaf van *f* 2.02 per ziel moeten opbrengen *f* 1,272,600.—

„Hiervan moeten evenwel worden afgetrokken, de belastingen welke, behalve de verpligte kultuur en levering van koffi, in de Preanger-regentschappen reeds bestaan, als daar zijn:

1°. het *een tiende* van het rijstgewas, ten behoeve der regenten, bedragende over een gemiddelen oogst van 233,120 tjains van 1000 katti's tegen *f* 750 's jaars *f* 174,840.—

2°. de pacht van de aren-suiker . . . . . „ 62,551.—

„ 237,391.—

Blijft *f* 1,035,209.—"

De generale direktie gaf verder op, dat de resident der Preanger had berekend, dat eene opbrengst van *f* 490,231.— 's jaars zou kunnen worden gevorderd van de bevolking zijner residentie, en dat van deze dit bedrag nog moeijelijk zou kunnen worden verkregen. Bij zoodanig verschil van berekening,

(*) Die vrees was waarschijnlijk uitgedrukt bij de aangehaalde partikuliere missive, thans niet meer bij de stukken aanwezig.

meende zij, dat het hoogst moeijelijk was, om in deze eene bepaalde stelling aan te nemen, vooral ook, omdat de koffi-produktie niet vast staat, maar jaarlijks aanmerkelijk verschilt. Zij deelde echter hare beschouwingen in verschillende becijferingen mede, en kwam tot de slotsom, dat de reeds vroeger door haar voorgestelde prijsverhooging van *f* 5.25 tot op *f* 6.75 voor den bergpikol van 225 pond wenschelijk was.

Na het ontvangen der hiervoren bedoelde magtiging van het opperbestuur, deden zich vele bezwaren op, voor het geval dat daarvan gebruik gemaakt, en eene prijsverhooging beperkt werd tot hetgeen boven de 100,000 pikols 's jaars zou worden geleverd. Daarom stelde de gouverneur-generaal a. i., bij missive van 21 Januari 1836 n°. 38, aan den minister voor, om de evenbedoelde, door de generale direktie van financiën, tot tweemalen toe, voorgestelde prijsverhooging toe te staan. De zaak zou inmiddels op den bestaanden voet blijven.

Dienovereenkomstig deed de minister een voorstel aan den koning, die de gevraagde magtiging verleende, waarvan aan de indische regering werd kennis gegeven, bij missive van den minister, dd. 26 September 1836 n°. 9—504, welke verhandeld is bij het indische besluit van 24 April 1837 n°. 3.

Te beginnen met 1837 heeft dus de bevolking der Preanger-regentschappen, voor de door haar aan het gouvernement geleverde koffi ontvangen *f* 6.75 koper per bergpikol van 225 pond, gelijk staande met *f* 3.75 koper per gewone pikol van 125 pond, hetgeen, na de verandering van het muntstelsel is geworden *f* 3.15 zilver.

Dat deze betaling nog verre van voldoende was, behoeft voorzeker geen betoog. De bevolking der Preanger-regentschappen, heeft dan ook gedeeld in de over het algemeen toegekende verhoogde betaling voor de koffi, ingewilligd op grond der beginselen, reeds vroeger door ons medegedeeld (*).

Na in 1858 nog genoten te hebben *f* 3.15 per pikol van 125 pond, ontving zij:

in 1859 —	*f* 5.—	per pikol,	zie	Staatsblad	1858	no.	129.
„ 1860 —	„ 5.25	„	„	„	1860	„	13.
„ 1861 —	„ 5.50	„	„	„	1860	„	109.
„ 1862 —	„ 5.75	„	„	„	1861	„	122.
„ 1863 —	„ 5.75	„	„	„	1862	„	78.
„ 1864 —	„ 5.75	„	„	„	1863	„	78.
„ 1865 —	„ 6.—	„	„	„	1864	„	187.

Laatstgemelde prijs komt overeen, met *f* 12.96 koper voor den berg-pikol, waarvoor, zooals wij gezien hebben, tot en met 1836, slechts betaald werd *f* 5.25 koper, en van 1837 tot en met 1858 slechts *f* 6.75 koper.

2. *Inspektie van den gouverneur-generaal ad interim.* In het door den gouverneur-generaal a. i. aan den minister gezonden verslag van zijne, in September 1835, in de Preanger-regentschappen, gehouden inspektie, wordt omtrent de koffikultuur in die residentie het volgende opgeteekend gevonden.

„De nieuwe aanplantingen van 1834 op 1835 staan, voor zooveel de boschkoffi betreft, goed; de tuin- en pagger-koffi heeft veel geleden door de aan-

(*) Zie dit Tijdschrift, 1865, 2e deel, pag. 425—426.

houdende droogte, die sedert de maand April jl. heerscht. Vroegere aanplantingen zelfs hebben daardoor een kwijnend voorkomen gekregen. De boschkoffi doet zich overal gezond en krachtvol voor; maar de boomen zullen later vruchtdragend worden, dan die in de tuinen, en het schijnt twijfelachtig, of de jaarlijksche produktie wel die der tuinen en paggers zal evenaren, hoezeer men het daarvoor houdt, dat gene veel langer duren zal dan deze. Het komt mij voor, dat men de bosschen waarin koffi is geplant, te weinig uitgedund heeft; dit bevordert wel den groei van den boom, maar niet zijne produktie, welke een vrijer toegang der zonnestralen schijnt te vorderen. De ondervinding zal moeten leeren wat hiervan is.

„Ik bezocht, tusschen Djamboe-dipa en Boerangrang, eene kleine aanplanting van boschkoffi, in 1831—1832 gedaan. De boomen laten niets te wenschen over; maar hadden nog geene of althans slechts onbeduidende indikatiën van eene nabij zijnde produktie, hetwelk met de tuin- en pagger-koffi van dat jaar nu reeds plaats heeft.

„De bosch-koffi van 1832—1833 is op 4 en 5 voet afstand geplant, hetwelk veel te digt is.

„Ik zag aanplantingen in de nabijheid van Tjiseroepan, die, hoezeer slechts $2\frac{1}{2}$ jaar oud, echter nu reeds een schier ondoordringbaar bosch vormden; welke men echter niet behoort uit te kappen, vóór dat de planters door de ondervinding zullen overtuigd zijn, van de noodzakelijkheid van dien maatregel.

„Men plant thans op 8 voet, hetwelk een geschikte afstand is.

„Het planten *in bosschen* wordt meer en meer door de inlanders verkozen, uithoofde van den geringeren arbeid. Deze methode komt mij voor het nut te zullen hebben, dat de gronden die daarvoor gebezigd worden, nog gedurende vele jaren voor de koffiteelt zullen beschikbaar blijven, omdat het zwaar geboomte den rijstplanter zal terughouden zich daarvan meester te maken; terwijl integendeel de geregelde tuinen, zoodra zij ophouden vruchtdragend te zijn en mitsdien worden afgeschreven, dadelijk voor den rijstbouw worden aangewend, wanneer zij kunnen worden bewaterd.

„Ik heb meermalen mijne bezorgdheid uitgedrukt, dat het onophoudelijk kappen van djatti-hout, zonder eene behoorlijke zorg voor wederaanplanting, ten laatste zal eindigen in schaarschheid. Dezelfde vrees bestaat bij mij, met opzigt tot de geschikte gronden voor de koffi-kultuur, en het verdient mijns inziens overweging, of niet maatregelen dienen te worden genomen, om gronden, voor de koffi-kultuur bijzonder geëigend, ook daarvoor te bewaren, wanneer de tuinen ophouden vruchtdragend te zijn; althans zoo men aannemen kan, dat het braakliggen dier gronden gedurende een zeker getal jaren, hunne oorspronkelijke geschiktheid geheel of grootendeels kan herstellen (*).

„Aan sommige boomen, zooals de *ketapan*, wordt in een bijzonderen graad de eigenschap toegeschreven, om den grond door hun afval te bemesten. Het verdient onderzoek, of het opgroeijen van zoodanige boomsoorten in afgeschreven koffituinen, niet door onkostbare middelen kan worden bevorderd.

„De buitengewoon overvloedige koffi-oogst van 1834 zal, in dit jaar (1835),

(*) De hierbedoelde maatregelen werden genomen, bij resolutie van 25 September 1836 no. 128, waaraan herinnerd werd, bij besluit van 30 Augustus 1834 no. 3. Wij hopen gelegenheid te hebben die later te bespreken, in verband tot den tegenwoordigen toestand.

door eenigen teruggang worden gevolgd, gelijk trouwens wel te verwachten was. Men had zich echter het verschil zóó aanzienlijk niet voorgesteld, als het waarschijnlijk zijn zal. De resident heeft aanvankelijk op 126,000 en later op 136,000 pikols gerekend; doch hij wacht thans niet meer dan 110,000 pikols. De regenten vleijen zich met deze hoeveelheid zelfs niet, leverende hunne opgaven een totaal van slechts 98,200 pikols op, als: Bandong 50,000; Tjanjor 20,000; Sumedang 14,000; Garoet 14,000 en Soekapoera 200 pikols (*).

„Het koffi-produkt der Preanger-regentschappen laat eene aanzienlijke vermeerdering te gemoet zien. De regent van Bandong meent, dat zijn regentschap alleen, *over vijf jaren*, 100,000 pikols zal kunnen opbrengen, en de resident schat de waarschijnlijke produktie van al de regentschappen, na verloop van dien tijd, op 200,000 pikols (†).

„Men beijvert zich om, door nieuwe aanplantingen, de verwezenlijking dezer uitzigten te bevorderen. Die van 1835 op 1836 zullen niet minder dan 10,000,000 boomen bedragen.

„De regenten hebben geen bezwaren bij mij ingebragt, over de te geringe belooning der koffi-planters, en ik heb van mijn kant die snaar niet aangeroerd, in de bestaande onzekerheid, of aan het voorstel tot eene verhoogde betaling zal kunnen worden gevolg gegeven; zijnde totdusver geen antwoord ontvangen op de, aan zijne excellentie den minister deswege geschreven, missive van den 13den Februari jl. n°. 62.

„De regenten, in het bijzonder die van Bandong, verklaren zich voldaan over het nu ingevoerd transportloon van 5 cent per paal voor elken berg-pikol; maar houden het daarvoor, dat eene uitbreiding der gouvernements transportinrigtingen, aan de bevolking zeer welkom, en bij een verderen aanwas der leverantiën noodzakelijk zal zijn; behoudens evenwel, dat het altoos wenschelijk zal wezen, om aan de eigenaars van pedatti's een zoodanig gedeelte der transporten te laten, als vrijwillig zal worden aangenomen.

„Thans moet elke koffi-tjatja eene kar (pedatti) en een span buffels onderhouden, voor het afvoeren der koffi uit de kleine naar de groote pakhuizen. In sommige gevallen is de afstand 50 palen, en daar elke kar slechts 4 bergpikols laadt, is het loon voor het trajekt *f* 10. —, hetwelk, vermits zelden minder dan drie weken voor zulk eene reis besteed worden, een zeer matig loon blijft, tenzij de kar een terugvracht kan medebrengen, hetwelk soms plaats heeft (§)."

(*) De werkelijke oogst van 1835 bleek later niet grooter te zijn dan ruim 80,000 pikols, of naauwelijks de helft van het jaar te voren.

(†) Deze verwachting werd verwezenlijkt. De oogst in de Preanger-regentschappen was, na in 1838 nog geen 100,000 pikols te hebben bedragen, in 1839 ruim 234,000 pikols, en ofschoon de oogsten van elk der twee volgende jaren, het cijfer van 100,000 pikols niet ver te boven gingen, was die in 1842 weder ruim 230,000 pikols. Of de vermeerderde produktie echter in verhouding stond tot de énorme uitbreidingen der aanplantingen? is eene vraag, die wij niet gaarne toestemmend zouden beantwoorden.

(§) Men krijgt, door deze mededeeling, eenig denkbeeld van het moeijelijke terrein en het gebrekkig voertuig. Nemen wij, dat het oponthoud aan het groote pakhuis één dag is, dan blijven er 20 dagen voor de reis heen en terug, over 100 palen; zoodat gemiddeld daags 5 palen, of nog geen twee uren gaans, werden afgelegd. Het loon is nog geen halven gulden koper daags, voor onderhoud van den karvoerder, diens gezin, een span buffels, enz.

INDISCH GENOOTSCHAP.

Algemeene vergadering van 17 *November* 1865.

Bespreking van het Goevernementskultuurstelsel op Java.

De tegenwoordige waarde van het stelsel en zijne toekomst. Middelen tot vermeerdering der voortbrenging, in verband met het wetsontwerp tot regeling der grondslagen voor de vestiging van ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië.

Voorzitter de heer P. J. Bachiene.

Tegenwoordig 40 leden en 52 geïntroduceerden.

Na voorlezing en goedkeuring der notulen deelt de *Voorzitter* mede:

1o. dat door het bestuur tot leden zijn aangenomen, de heeren: mr. W. Tadema, omgaand-rechter op Java; P. Wijnmalen, assistent-resident op Java; S. Serlé, oud-assistent-resident op Java; mr. H. N. Grobbée, rechterlijk ambtenaar op Java, en C. de Groot, hoofd-ingenieur, chef van het mijnwezen in Nederlandsch Indië, allen te 's Gravenhage.

2o. dat voor de bibliotheek geschenken zijn ontvangen van het ministerie van koloniën en van de heeren Robidé van der Aa en Feist.

De *Voorzitter*. Aan de orde is de voortzetting der beraadslaging over het goevernements-kultuurstelsel op Java en meer in het bijzonder over de tegenwoordige waarde van het stelsel en zijne toekomst en de middelen tot vermeerdering der voortbrenging, in verband met het wetsontwerp tot regeling der grondslagen voor de vestiging van ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië.

Ik herinner, dat de geïntroduceerden aan de beraadslagingen kunnen deel nemen, zoodat iedere overtuiging, met gepastheid voorgedragen, gelegenheid zal hebben zich te uiten. Het is het bestuur te doen om waarheid en veelzijdige toelichting van het gewichtige vraagstuk, dat aan de orde is.

De heer *Sandenbergh Matthiessen.* Mijne heeren! Het is slechts weinige maanden geleden dat ik Java verlaten heb. Men zegt wel eens dat hij, die eenigen tijd in het moederland heeft vertoefd, veel, zeer veel, ja dikwijls te veel vergeet van hetgeen hij ginds in het verre Oosten gezien, gehoord, ondervonden, geleden en vooral genoten heeft. Het is mij daarom dubbel aangenaam zoo kort na mijne aankomst hier te lande in de gelegenheid te zijn voor dit talrijk opgekomen publiek de vraag te beantwoorden: inhoever de onlangs voorgestelde kultuurwet aan de billijke verwachtingen van alle belanghebbenden voldoet?

Het zij mij vergund bij de beantwoording dier vraag even stil te staan bij den tegenwoordigen financiëelen en industriëelen toestand van Java. Eene opmerking vooraf. Ik heb in de laatste dagen zooveel gelezen, zoowel brochures als hetgeen in de laatste vergaderingen van dit Genootschap behandeld is, dat ik nog gisteren er aan gedacht heb deze spreekbeurt onvervuld te laten ten einde niet in vervelende herhalingen te vervallen en wellicht schijn van plagiaat op mij te laden. Maar bij nader nadenken kwam mij voor den geest het *surtout frappez souvent* en ik besloot door samenpersing van vele onderwerpen, welke ik uitvoerig had willen behandelen, en door opsomming van aktualiteiten, een anderen vorm te geven dan ik oorspronkelijk had gedacht, aan hetgeen ik heden avond wensch voor te dragen.

Bij al den strijd over koloniale onderwerpen hebben wij althans één gegeven, één punt van uitgang, door niemand, van welke kleur ook, weêrsproken, dat namelijk de tegenwoordige toestand van Nederlandsch Indië in menig opzicht ellendig is en van dag tot dag ellendiger wordt. Ambtenaren, industriëelen, kooplieden, allen geven dit toe. Zelfs de regeering zet in 1865 alle schaamte ter zijde en zegt: „Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat er behoefte bestaat aan vaststelling der grondslagen, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië kunnen worden gevestigd." Treurige bekentenis voorzeker na eeuwen geregeerd te hebben, na vooral gedurende de laatste 35 jaren millioenen van daar te hebben getrokken. Treurige bekentenis, zeg ik, maar die ook tevens de veroordeeling van alle vroegere besturen in zich sluit. Want die onzekerheid in alles en voor allen spruit niet voort uit gesteldheid van den grond of uit gebrek aan volk. Geen enkele natuurlijke hinderpaal, welke den bloei, de welvaart en den voorspoed van eenig land in den weg kan staan, is in Indië aanwezig. Neen, maar de regeering zegt het zelve: tot-nu-toe gebrek aan grondslagen voor landbouw en nijverheid. Dus tot-nu-toe wanbestuur; bij tal van besluiten, volkomen besluiteloosheid. Die besluiteloosheid verklaart tevens vele, anders moeilijk te verklaren verschijnselen.

Java produceert rijst, het voornaamste voedingsmiddel voor den Javaan. Waarom meermalen gebrek? Waarom van tijd tot tijd hongersnood? En toch is Java slechts gedeeltelijk ontgonnen en bebouwd. Gebrek aan grondslagen.

Java produceert koffi, de voornaamste bron van inkomsten voor het batig slot. Waarom bestaat er indedaad gegronde vrees, dat de koffioogsten jaarlijks zullen verminderen? Gebrek aan grondslagen.

Java produceert suiker. Is het kontraktenstelsel vicieus? Waarom het dan

niet ingetrokken na expiratie der kontrakten? Is het proefhoudend? Waarom in de laatste 15 jaren daaraan geene uitbreiding gegeven? Gebrek aan grondslagen.

De stationaire produktie van alle mogelijke voortbrengselen van landbouw, misbruiken, knoeierijen, knevelarijen, uiteenloopende aanschrijvingen, alles spruit voort uit gebrek aan grondslagen.

Maar behalve dat ééne gegeven hebben wij goddank een tweede, dat namelijk Indië bij goed, logisch, konsekwent bestuur voor ontzachelijke ontwikkeling vatbaar is. Geeft mij de macht in handen, zegt de behoudsman, en daar zijn geen schepen genoeg om de produkten te verschepen, welke ik door uitbreiding van het dwangstelsel, desnoods na zuivering der misbruiken, zal doen voortbrengen. Geeft mij de macht in handen, zegt de liberaal, en de indirekte voordeelen, welke ik zal doen ontstaan uit partikuliere kultuur en industrie, zullen alle vroegere batige saldo's doen verbleeken. Dus algemeen overeenstemming over de vatbaarheid tot ontwikkeling, maar strijd over den *modus quo*.

Het is zeker een moeilijk onderdeel van het staatsrecht de vraag te beantwoorden: hoe koloniën en wingewesten moeten worden bestuurd. Maar ook bij alle koloniale politiek zal wel in de eerste plaats aanwezig moeten zijn één doel. Dat doel moet zijn bereikbaar — bereikbaar door billijke middelen.

Ontbreekt het laatste, dan wordt het doel òf niet òf slechts tijdelijk bereikt. Het is u allen bekend, dat Engeland van tijd tot tijd aan sommige koloniën zelfbeheer geeft, dus staat behoud van al de koloniën in de engelsche koloniale politiek niet op den voorgrond; het is u ook bekend dat Engeland Britsch Indië volstrekt heeft willen behouden. Dat doel is ook bereikt niettegenstaande eene ontzachelijke krachtsinspanning noodig is geweest tot onderdrukking van een hoogst dreigenden opstand, en met die zucht tot behoud van Britsch Indië is ook tevens gepaard gegaan eene tot nog toe ongekende uitbreiding van leger en vloot. Het is u eveneens bekend dat Engeland hoogen prijs stelt op de voordeelen, welke ontstaan door de verhouding van moederland tot koloniën, maar dat het geen batige sloten verlangt, b. v. voortspruitende uit kultuurstelsels.

Het spreekt derhalve van zelf, dat onze koloniale politiek, bij welke van zelfbeheer der koloniën geen sprake is en welke daarenboven de overzeesche bezittingen niet alleen quand même behouden wil, maar daarenboven die nog aanwendt tot stijving der schatkist en daarstelling van evenwicht tusschen de inkomsten en uitgaven van het moederland, op geheel andere grondslagen dan de engelsche berusten moet.

Maar men gevoelt tevens ook reeds dadelijk, dat onze koloniale doeleinden zijn abnormaal, en op den duur onhoudbaar. Het is eene abnormiteit dat het kleine, zwakke Nederland op den duur geheele werelddeelen in het Oosten zou overheerschen; het is eene abnormiteit dat eenig wingewest der wereld zich op den duur zou laten gebruiken, om millioenen te zenden naar het moederland en zelf te ontberen al die noodige zaken, welke door die millioenen zouden kunnen worden daargesteld.

Ik geloof dan ook, dat de beste nederlandsche koloniale politiek deze is: die de toekomst flink onder de oogen durft zien, die zooveel mogelijk abnor-

male door natuurlijke toestanden doet vervangen, die alle rechtmatige redenen tot opstand en verzet zooveel mogelijk verschuift en die intusschen blijvende bronnen van inkomsten voor handel en scheepvaart weet te scheppen tegen den tijd dat onze bezittingen als zoodanig voor ons geheel of gedeeltelijk verloren zullen zijn.

Het was in 1859, dat ik voor het eerst, na een tienjarig verblijf in Nederlandsch Indië, weêr naar Europa vertrok. Men was toen in het algemeen nog opgewonden op Java; suikerfabrieken werden voor fabuleuze prijzen verkocht, tabaks-ondernemingen schoten als champignons uit den grond, nieuwe handels-firma's vestigden zich op de hoofdplaatsen en sloten wild en woest konsignatie-kontrakten, daar was *schijn* van welvaart! Ik kwam in 1860 terug; weldra volgde het eene faillissement op het andere, totdat ondernemingen, na tonnen gouds verslonden te hebben, òf verlaten òf voor spotprijzen werden verkocht; de firma's schreven kapitale sommen in de boeken af, de suikerfabrikanten werden geplaagd, de regeering stelde allerlei dwaze rechtsvorderingen in of weigerde betalingen, waartoe zij ter goeder trouw verplicht was. In een woord, toen ik eenige maanden geleden weder vertrok was er een algemeen malaise. Malaise bij de ambtenaren: zij wisten waarachtig niet meer hoe te handelen; malaise bij den handel: men had geene waarborgen meer voor voorgeschoten of nog voor te schieten kapitalen; malaise bij de industriëelen: hij die reeds aan het hoofd eener zaak stond, verbeidde met angst de toekomst, hij die wel wat wilde beginnen, liep vruchteloos de kantoren af om geld.... daar was geen geld.

En nu de oorzaak van dit alles.

Java's bloei en rijkdom spruiten alleen voort uit den landbouw. De landbouwer heeft noodig *zakelijk recht op den grond*, *vrijheid tot arbeid* en *kapitaal*. Van al deze vereischten is op dit oogenblik op Java *geen enkel* aanwezig. Het Java van heden staat gelijk met Europa in de middeneeuwen, behalve eenige franjes van westersche beschaving. Fransche koks en modisten, maar de Europeaan kan nog geen stukje grond koopen of huren; rijtuigen van Hermans, maar uiteenloopende rijstprijzen uit gebrek aan vervoermiddelen en binnenwegen; telegraafpalen, maar men heeft nog bij de beraadslaging omtrent het regeerings-reglement erkend, dat de eigendom van den grond, waarin die palen geplaatst zijn, in het onzekere is; stoomdrukpers-machines, maar verbanning aan den anderen kant; zendelingen en een begin van scholen, maar handhaving van de amfioenpacht.

Ik zeide zooëven, de landbouwer heeft in de eerste plaats noodig zakelijk recht op den grond. Het is onnoodig hier te betoogen dat eigendomsrecht de eenige drijfveer is tot bebouwing en tot verbetering van den grond, tot aanwending van heilzame proefnemingen; dat de eigenaren van den grond langzamerhand die klasse van de maatschappij uitmaken, welke bij het behoud van orde en rust het meeste belang heeft; dat bebouwde eigendommen weldra de vruchtbaarste bronnen van inkomsten voor den staat daarstellen, door verponding, sukcessierechten, rechten van overschrijving; en vooral, en dit is door den wetgever geheel uit het oog verloren, dat het van groot belang zou zijn, in geval van vreemde overheersching, indien een gedeelte van Java in privaat eigendom toebehoorde aan nederlandsche kapitalisten.

Ik zal mij ook niet bezighouden met de vraag: of het grondbezit op Java beheerscht wordt door het mohammedaansche recht of wel door een mengsel van islamisme en hindoeïsme; of de soeverein eigenaar is van den grond, zooals Raffles verklaard heeft in zijn reglement voor de landrente; of het mohammedaansche recht bij het kultuurstelsel tot richtsnoer had moeten worden genomen. Maar ik konstateer een feit, dat het goevernement zich steeds als eigenaar van den grond beschouwd en gedragen heeft, dat het als zoodanig tot heden de landrente geheven en het kultuurstelsel ingevoerd heeft. Laat het dan ook konsekwent zijn en niet aan den eenen kant uit kracht van dat eigendomsrecht willekeurig beschikken over de gronden van den Javaan en aan den anderen kant met de schuchterheid van een jong meisje datzelfde eigendomsrecht in twijfel trekken, zoodra de europeesche industriëel tot ontginning wil overgaan.

Een tweede vereischte voor den landbouw is: vrijheid tot arbeid. Juist dit vereischte bestaat op dit oogenblik op Java het allerminste. Ik wensch voor de toelichting van het vraagstuk omtrent den vrijen arbeid, iemand uwer met mij even in gedachte mede te nemen.

Wij komen met de stoomboot te Soerabaya aan. Honderde prauwen, zoodra de rook gezien wordt, verdringen elkaâr om ons aan wal te brengen. Wij komen aan wal en zien daar huurrijtuigen staan, produkten laden en lossen; bij alle etablissementen van nijverheid een voldoend aantal handen. Gij komt bij mij in de voorgaanderij. Alle benoodigdheden van het leven worden u te koop aangeboden. Gij vraagt: Dit is dan toch vrije arbeid? Ik antwoord: Op de hoofdplaatsen zijn geene heerediensten, daar is de inlander niet afhankelijk van de inlandsche hoofden en zijn zijne verplichtingen gering, van daar vrije arbeid. Dus mogelijkheid tot vrijen arbeid zonder hinderpalen.

Wij gaan morgen op reis. Wij gaan de binnenlanden in. De ochtend is koel, heerlijk het lommer der tamarindeboomen. Wij vliegen over den weg. Langs den weg zien wij prauwenvoerders met inspanning hunne prauwen tegen den stroom opwaarts trekken. Wij komen op passars, inlandsche markten, en zien daar de bevolking, als een mierennest, dooreenwemelen, produkten koopende en verkoopende. Gij geeft mij dus ook voor een deel toe, dat er vrije arbeid is in de binnenlanden.

Wij staan met het rijtuig stil, daar waar de weg wordt gerepareerd. Het verwondert u hoe lui, hoe langzaam, hoe traag daar gewerkt wordt. Maar men zegt u: dat is heeredienst, de man, die daar arbeidt, ontvangt geene betaling. Of hij veel of weinig werkt, hij gaat op hetzelfde uur naar huis. Is hij vlijtig, het is ten gerieve van den luiaard, die niets uitvoert.

Wij gaan verder. Wij komen aan eene suikerfabriek. Gul is de receptie. De kamers zijn gereed. Onze plaats aan tafel is bereid. Wij brengen de gewone visite in de fabriek. Wij komen terug. Wij vragen den fabrikant: hoe gaat het tegenwoordig? Vrij goed, antwoordt hij, maar al weder gesukkel met karrevoerders en koelies. Ik wil hem sprekende invoeren.

„Verbeeld u, mijnheer, zegt hij, ik heb maanden voor den maaltijd reeds aan honderd karrevoerders *f* 80, *f* 100 tot *f* 120 voorschot gegeven. Wat doen zij nu? Slechts een gedeelte komt uit. Een gedeelte beweert, dat de beesten gestorven zijn. Een gedeelte had geene beesten of karren, toen ik

met hen kontrakteerde. Een ander gedeelte heeft voorschotten ontvangen van 2, ja van 3 fabrikanten. Vroeger onder een krachtig, maar tevens rechtvaardig bestuur, hadden wij zoo vele koelies als wij wilden."

Ik breng u morgen naar eene tabaks-onderneming, waar de inlander van jaar tot jaar meer en beter plant. De oogst is gestegen van 48 tot 70, van 70—180, van 180—37000 pond. Ik breng, u in een woord, op verschillende ondernemingen en bij verschillende industriëelen en ik zal u dagelijks van gevoelen en zienswijze doen veranderen. De oorzaak van dien twijfel ligt alleen in de belasting in arbeid, in de heerediensten op Java. Men vindt dat overal aan gedwongen arbeid dezelfde gebreken kleven. Bij de slavernij in West-Indië, bij de heeredienstplichtigheid in Egypte, bij de lijfeigenschap in Rusland, bij de corvées in de middeneeuwen, overal is de arbeider lui en onverschillig; hij heeft geen prikkel tot vlijt. Daarenboven onmogelijkheid van kontrôle. Vrijstelling van ieder, die in de dessa eenigen invloed uitoefent; vrijstelling van ieder, die aan den petingi, kippen, eieren en vrouwen levert, waardoor aan de niet-vrijgestelden des te zwaarder taak op de schouders wordt gelegd. En nu vraagt men niet in eene dessa: hoeveel krachten hebt gij om dien of dien arbeid te verrichten, maar prentah is: gij zult dien arbeid verrichten, niettegenstaande uwe krachten, op poene van ontslag.

Ik mag niet te wijdloopig zijn; ik wil het later betoogen indien het gevorderd wordt, maar diezelfde heerediensten zijn oorzaak van drie verschijnselen, welke op den eersten aanblik pleiten voor het sustenu der oudgasten, dat de Javaan nog ongeschikt is voor vrijen arbeid.

1°. De javasche grond is voor een groot deel onbebouwd, onontgonnen, terwijl op andere plaatsen de dessa's overbevolkt zijn;

2°. de Javaan is te lui en te onverschillig om zijne eigene dessa's te bebouwen en te beplanten;

3°. de suikerfabrikanten kunnen, welk loon zij ook geven, op den duur niet verzekerd zijn van een aantal koelies in hunne fabrieken. Waar die twee vereischten: zakelijke rechten op den grond en vrijheid tot arbeid ontbreken, daar is ook geen kapitaal, en al ware er kapitaal, het zou niet aangewend kunnen worden. Op dit oogenblik is op Java geen kapitaal, om de eenvoudige reden dat dit in den regel vloeit naar de plaats waar althans eenige zekerheid bestaat. Mogen derhalve weldra door den wetgever die hinderpalen, welke thans aan de vrije kultuur in den weg staan, worden opgeheven; moge hij weldra aan den landbouw die vereischten schenken, zonder welke geen landbouw kan bestaan, en dan zal ook weldra het oogenblik zijn aangebroken, zooals ik eenmaal zeide in een schrijven, later opgenomen in het Tijdschrift van Nederlandsch Indië, dat de nederlandsche kapitalist het bezit van vruchtbare landerijen op Java zal verkiezen boven turksche en oostenrijksche effekten.

Ik ga nu over tot eene kalme en bezadigde beoordeeling van de onlangs voorgestelde kultuurwet. Terzijde alle hartstochtelijkheid, alle personaliteit, alle overdrijving. Men ga bij de diskussie over dit onderwerp zooveel mogelijk van de onderstelling uit, dat de wetgever den waarachtigen toekomstigen bloei van Java en van geheel Nederlandsch Indië op het oog heeft gehad. Men zoeke waarheid, niets dan waarheid, in het belang van allen.

Ik wil in de eerste plaats aantoonen, dat de aangeboden kultuurwet hoogst onvolledig is. Het is u allen bekend dat behalve Java nog vele andere vruchtbare eilanden, tot onze overzeesche bezittingen behoorende, alleen wachten op kapitaal en handen. Behoef ik Borneo, Sumatra, Celebes en zoo vele anderen nog te noemen?

Maar welk kapitalist, welk industriëel durft onder de tegenwoordige omstandigheden aldaar iets beginnen?

Nog onlangs vroeg iemand om duizend bouw woesten grond in het Soloksche op Sumatra. Gunstig advies van alle autoriteiten, maar van Batavia geen antwoord. Soortgelijke verzoeken blijven in den regel eerst eenigen tijd rusten; alsdan worden zij uit logeeren gezonden, dat is: om konsideratie en advies aan allerlei hooge en lage ambtenaren. Alsdan geen antwoord, dit heet officiëel: gedeponeerd, of eene afwijzende beschikking. Is deze gemotiveerd, wat zij meestal niet is, dan bestaan daarvoor vaste recepten, bij voorbeeld: dat bij de regeering twijfel ontstaan is of zij wel beschikken mag over de aangevraagde gronden, maar speciaal tegenwoordig: dat de regeering zich voorloopig onthoudt in afwachting van de verwacht wordende kultuurwet.

Maar die kultuurwet komt en ieder die wel de eene of andere landelijke ondernemingen zou willen beginnen op de Buitenbezittingen, stuit reeds dadelijk af op de bepaling: „de goeverneur-generaal regelt voorzooveel noodig, bij koloniale ordonnantie en met inachtneming van de hoofdbeginselen dezer wet, de voorwaarden ten aanzien van ondernemingen van landbouw en nijverheid in de overige gewesten van Nederlandsch Indië." Dus, ofschoon in den aanvang der kultuurwet wordt gezegd, dat er behoefte bestaat aan grondslagen voor ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië, worden alleen regels gesteld voor Java en Madura met uitsluiting van alle Buitenbezittingen. Madura staat slechts gedeeltelijk onder het rechtstreeksch gezag van den goeverneur-generaal. Bankallang, het eigenlijke Madura en Sumanap, liggen daar buiten, dus wij houden over Pamakassan en Java. De landbouw op Java wordt gedreven zonder of met tusschenkomst van Europeanen en Chineezen, die kapitaal en nijverheid aanwenden tot verkrijging van produkten; van de laatsten noem ik in de eerste plaats de partikuliere landerijen in Batavia, Buitenzorg, Cheribon, Krawang en Bantam. De toestand op die partikuliere landen is in korte woorden aldus: Het goevernement heeft zich speciaal omschreven soevereiniteits-rechten voorbehouden. De landheeren, Europeanen en Chineezen, hebben het *dominium directum*, dat hun recht geeft op een deel van den oogst en op één dag van de zooveel dagen arbeid van de mannelijke bevolking. De inlander heeft op den grond dien hij bebouwd of ontgonnen heeft het recht van erfpacht. Zoolang hij aan zijne verplichtingen voldoet, kan hij van dat erfpachtsrecht niet worden verstoken. Die feodale verhoudingen worden beheerscht door het reglement van 1836 omtrent de partikuliere landerijen, gelegen ten westen der rivier Tjimanok. Nu behoeft men slechts dat reglement te lezen, en men zal a priori tot de gevolgtrekking komen, dat die middeneeuwsche bepalingen dagelijks aanleiding moeten geven tot allerlei botsingen.

Ik zou wel wenschen u de policie-rollen van Tangerang en Meester-cornelis te kunnen doen inzien. Sedert jaren is het vraagstuk aanhangig inhoever

aan de uitbreiding van het chineesch landbezit op de partikuliere landerijen paal en perk moet worden gesteld in het belang der inlandsche bevolking. Sedert jaren is er strijd over de vraag: of de toestand van die bevolking gunstiger of ongunstiger is dan van die op de goevernementslanden. Nog onlangs hebben wij uit de kranten kunnen zien, dat er in het Buitenzorgsche heftige processen zijn gevoerd over de vraag: tot welken aard van werkzaamheden de ondernemer die bevolking kon dwingen? Inhoever de landheeren gelijk of ongelijk hadden, doet hier niets ter zake. Maar de wetgever is gewaarschuwd. Hij weet dat er in vijf residentiën een allerongeregeldste toestand bestaat, dat het reglement van 1836 onvolledig en verouderd is, dat meer dan een millioen zielen hunkert naar afbakening van verplichtingen en dat alle landheeren niets liever wenschen dan vaststelling hunner rechten. Men zou derhalve regeling van dien toestand bij de kultuurwet verwacht hebben. En wat zegt zij? „Door de bepalingen dezer wet wordt niet te kort gedaan aan de rechten der landheeren op partikuliere landerijen."

Maar daar liggen ook partikuliere landerijen beoosten de Tjimanok. Deze worden niet beheerscht door het reglement van 1836, dus daar bestaat volslagen wetteloosheid. Herhaaldelijk wendden de residenten zich tot de regeering met verzoek om regeling. Telkens werden klachten gehoord over afpersing en over arbeid, dien men niet vorderen mocht, maar..... ook de partikuliere landerijen beoosten de rivier Tjimanok liggen buiten de kultuurwet.

Daar zijn twee residentiën op Java, welke vooral in den laatsten tijd de aandacht van ieder hebben getrokken. Nog onlangs werd daar eene zamenzweering ontdekt en, Gode zij dank, verijdeld. Prachtige gronden, geschikt voor de teelt van koffi, tabak, indigo en rijst. Ik bedoel Solo en Djokjo, de zoogenaamde Vorstenlanden op Java. De toestand aldaar is deze: De keizer is eigenaar van den grond, behalve van dien, afgestaan aan de onafhankelijke prinsen. Hij geeft den grond in apanage aan vorsten en grooten, maar daar hij weder gerechtigd is den grond tot zich te nemen elk oogenblik van den dag, heeft de landhuurder de goedkeuring van den keizer noodig, welke verkregen wordt door middel van een *tjap* tegen betaling. Op die landerijen bevindt of vestigt zich eene inheemsche bevolking. Welke rechten de landhuurders op die bevolking hebben, staat noch in het Staatsblad, noch in de huurkontrakten. Die rechten berusten op de *adat*. Die *adat* bestaat hierin: dat de landhuurder het recht heeft op een deel van den oogst en een zeker getal dagen arbeid van de mannelijke bevolking. Ik behoef niet te zeggen dat die *adat* op ieder land op verschillende wijze wordt toegepast. Men zou folio-deelen kunnen volschrijven over de vertoogen van residenten; folio-deelen over de grieven van landhuurders; folio-deelen over de klachten der bevolking. Er bestond een provisioneel reglement van 1839, vervangen door een reglement van 1857. Maar dit reglement zegt niets, laat alles in het duistere en doet zelfs geene poging om de verhouding van de landhuurders tot de opgezetenen te regelen. Nu eens wordt er geklaagd dat de inlandsche grooten en vorsten meer pachtsom en voorschot vragen en bij weigering zich wreken door de bevolking te laten verloopen. Dan weder worden valsche of ware beschuldigingen uitgestrooid dat de policie en justicie aldaar omkoopbaar zijn. Nog slechts weinige maanden geleden — het is alsof het toeval den wetgever nog bij tijds wenken

heeft willen geven — stonden tien landhuurders van Solo krimineel te recht voor den raad van justicie te Samarang, beschuldigd van ongeoorloofde handelingen tegenover de bevolking te hebben gepleegd. Men zou dus denken, regeling van de verhouding van landhuurders tot opgezetenen bij de kultuurwet. Maar Solo en Djokdjo staan niet onder het rechtstreeksch gezag van den goeverneur-generaal. Dus de Buitenbezittingen, de landerijen bewesten Tjimanok, de landerijen beoosten de Tjimanok, Solo en Djokdjo, allen liggen buiten de kultuurwet.

Op Java zijn ook woeste gronden in huur afgestaan aan Europeanen. Deze materie wordt geregeld door een reglement van 1856. Maar de ontginning van die woeste gronden heeft nimmer die vlucht genomen, welke men oorspronkelijk had gedacht. Tijdroovende maatregelen worden vereischt: opneming, in-kaart-brenging en daarna uitbesteding van die gronden, welke men zelf had uitgezocht en aangewezen. Dus tijdverlies; maar behalve dat (laat ik het ronduit zeggen) altijd voorwendsels van de regeering om afwijzend te beschikken. Dan eens waren die gronden niet woest genoeg, dan weer konden zij toch wel iets opbrengen voor eene inlandsche bevolking, gevestigd op uren afstands. Ik heb afwijzende beschikkingen gezien op grond dat de aangevraagde wouden nog aan de inlanders geneesmiddelen konden opleveren, of dat op de uitgestrektheid van de duizend aangevraagde bouws drie djattiboomen staan. Ik zelf heb laten aanvragen woeste gronden om de zuid van Bezoeki, en er werd geantwoord dat die gronden nog wel eens gebruikt zouden kunnen worden voor de goevernements koffikultuur. En werden er nog eens van tijd tot tijd gronden uitgegeven: altijd strijd tusschen den resident en den landhuurder over de vestiging der bevolking, over de vraag inhoever die bevolking in de heerediensten of daar buiten viel. De kultuurwet komt en zegt, dat zij ook niet toepasselijk is op hen, die door overeenkomst met de regeering gronden in huur bekomen hebben.

Het grootste deel, mijne heeren, van het batige slot wordt verkregen door de inlanders te dwingen voor niet koffituinen aan te leggen, die tuinen schoon te maken en te houden, en de koffi aan de goevernements pakhuizen te leveren voor een lagen, vastgestelden prijs.

Maar een goevernement is slecht koopman, slecht landbouwer, slecht industriëel. Mocht men hieraan twijfelen, men ga na de geschiedenis van de goevernements-koffikultuur op Java. Nu eens werden de tuinen aangelegd op bijna ontoegankelijke bergruggen, waar de vruchten verloren gingen in de ravijnen, dan weder in de vlakten, waar de boomen na hoogstens drie of vier jaren een karigen oogst te hebben afgeworpen, plotseling ophielden vruchten te dragen. Ieder resident, ieder assistent-resident, ieder kontroleur gaf uiteenloopende bevelen. Het was vooral bij die kultuur dat elk opvolger veroordeelde wat zijn voorganger verricht had en dan moest de arme bevolking, na dikwerf jaren verspild te hebben, weder op nieuw eene taak volbrengen, welke ook weder later werd afgekeurd en als ongedaan beschouwd kon worden. En dan de koffi die verloren of gestolen wordt. Treedt even met mij daar dien koffituin binnen, neen wat dieper in, want langs den weg rijdt van tijd tot tijd de resident. Wat zien wij daar? Den grond overdekt met een schat van onopgeraapte koffiboonen. En wanneer men nu

nagaat dat de partikulier, de industriëel, rekent, dat gedurende den pluktijd een vijfde van de koffi op den grond valt, hoeveel van de goevernements-koffi valt dan op den grond? Bovendien bedenke men dat in een partikulieren tuin het plukken onder geregeld opzicht geschiedt, terwijl van goevernementswege één mantri dikwerf over vijf duizend tuinen te gelijk het opzicht houdt, terwijl ook in de laatstbedoelden vrucht en blad te gelijk van de takken worden afgescheurd, de hooge takken onaangeroerd blijven en alleen snel, gemakkelijk en veel plukken nog eenig geldelijk voordeel aan den inlander opleveren kan. Ik zeide zoo even: gestolen — alle Europeanen op Java drinken koffi, maar ook de twaalf millioen Javanen drinken koffi en gaat gij nu wellicht van de naïve onderstelling uit, dat Europeanen, Chineezen en Inlanders hun koffi bij de goevernements-pakhuizen koopen voor *f* 42.50? Mijne heeren: De goeverneur-generaal, wanneer hij over Java reist, drinkt gestolen koffi.

Genoeg hierover bij de aantooning dat de kultuurwet onvolledig is. Buitenbezittingen, partikuliere landerijen, Solo en Djokdjo, huurlanden, zelfs de goevernements koffi-kultuur, welke bij art. 40 voorloopig gehandhaafd wordt: dit alles ligt buiten de kultuurwet.

En nu kom ik tot eene andere onvolledigheid der wet. Men heeft meermalen stil gestaan bij de vraag: of Indië van het Plein dan wel uit Batavia bestuurd moet worden; of meerdere dan wel mindere inmenging van de staten-generaal wenschelijk zij; of wetten de voorkeur verdienen boven besluiten; maar ik meen toch te moeten opmerken, dat, terwijl besluiten voor dadelijke intrekking vatbaar zijn, de kultuurwet na zoo vele jaren noodig gehad te hebben om geboren te worden, ook weer jaren zal behoeven om herzien te worden, zoo dit eenmaal mocht blijken noodig te zijn, door dezelfde macht welke haar tot wet verheven heeft en dan durf ik de stelling verdedigen, dat indien eenig koloniaal onderwerp van zooveel belang is, dat het bij de wet geregeld moet worden, die wet dan ook moet zijn volledig, en niet de meeste onderdeelen overlaten aan nader te maken koloniale ordonnantiën, of vele onderwerpen onaangeroerd laten op grond dat zij nog in onderzoek zijn.

Wanneer wij nu de wet nagaan en zien hoe vele artikelen eerst later door koloniale ordonnantiën in toepassing zullen worden gebracht, dan vraag ik, wat baten grondslagen, wanneer ze geheel afhankelijk zijn van de inzichten van elkander om de vijf jaren opvolgende goeverneurs-generaal? Wat beteekent eene kultuurwet wanneer nog alles moet in werking gebracht worden door telkens voor intrekking vatbare besluiten? Wat beteekent regeling bij de wet, wanneer de wetgever zelf erkent nog niet op de hoogte te zijn en nog een nader onderzoek af te wachten?

In de tweede plaats zal ik in een paar trekken aantoonen dat de voorgestelde wet is antiliberaal. Art. 20 zegt: „Van de gronden aan den staat behoorende wordt, voorzoover dit niet reeds geschied is, telken jare een gedeelte van regeeringswege opgenomen en in kaart gebracht! Van de opgenomen gronden vindt, naar mate de goeverneur-generaal dit raadzaam acht, uitgifte en erfpacht plaats." Dus alle chicanes, welke vroeger bestonden bij de aanvragen om woeste gronden, blijven bestaan bij de uitgifte van woeste gronden in erfpacht. „Uitgiften van woeste gronden, naarmate de goeverneur-

generaal dit raadzaam acht," de verstoktste oudgast had zich niet omzichtiger kunnen uitdrukken. De toekomstige ontginning van Java wordt derhalve niet beheerscht even als in Amerika en Australië door voorschriften bij de wet, maar blijft afhankelijk van het individueel oordeel van den goeverneur-generaal. Java blijft zooals het was; slechts één onderdeel van het kultuurstelsel wordt vermoord. Ik bedoel de suikerindustrie.

Een paar woorden vooraf. Ik vooronderstel bij u allen volledige bekendheid met de treurige lotgevallen van het suiker-kontraktenstelsel. Het is eene aaneenschakeling van wangunst, van overdrijving, van zwakheid, ja het woord moet er uit, van kwade trouw van de zijde der regeering. Bij de gewone goevernements-kultures: peper, indigo, kaneel was het slechts de vraag: inhoever men den inlander kon uitzuigen. Liep het te erg, de kultures werden opgeheven. Maar bij de suikerkultuur bestond een derde belanghebbende, een tusschenman tusschen belastingheffer en belastingschuldige. Die belangen waren natuurlijk met elkander in strijd. Dan eens helde het goevernement tot die van den een, dan tot die van den ander over. Bij alle regelingen der suikerkontrakten deed zich altijd deze moeilijkheid voor: 1o. welk aandeel van den oogst kan het goevernement bedingen? 2o. hoeveel gedwongen arbeid moet het goevernement aan de fabrikanten leveren? Steeds ben ik tegen eene uitbesteding der kontrakten geweest omdat het laatste gegeven, waarop alle berekening zich moest baseeren *in incerto* was. En, ronduit gezegd, waarin bestond nu de kwade trouw der regeering? Niet in het opdrijven der loonen, niet in het verschaffen van minder dwangarbeid aan de fabrikanten, maar daarin dat alle liberale proefnemingen altijd waren ten nadeele van den mede-associé en dat de regeering steeds dezelfde hoeveelheid suiker bleef vorderen zonder eenige opoffering. Dus men kan van haar zeggen dat zij bij de suikerkultuur slechts getoond heeft liberaal en royaal te zijn uit een ander mans zak.

Wat verwachten nu de suikerfabrikanten van de nieuwe kultuurwet? Of billijke kontrakten met trouwe naleving, of opruiming van al die beletselen, welke aan die industrie tot nu toe in den weg hebben gestaan. En wat ontvangen zij? „De tusschenkomst der regeering strekt zich niet verder uit dan tot de verzekering aan den ondernemer van beschikking over velden." Dus in het vervolg geen aanplant, geen snijden van het riet, geen koelies in de fabriek van regeeringswege, maar alleen aanwijzing van velden. En dan gaat de regeering nog van de naïve vooronderstelling uit dat de inhebber of de nieuwe kontraktant, na tonnen gouds gegeven te hebben voor de getakseerde fabriek, nog op zich zal nemen uit de toekomstige winsten of suiker of geld te leveren. Men denke slechts aan Tjomal en Bandjerdjawa.

Maar, zegt men wellicht, de regeering heeft zonneklaar bewezen, dat het kultuurstelsel tot nu toe nadeelig heeft gewerkt, in vele opzichten voor de schatkist, in meerdere opzichten voor den Javaan. Wij hebben, zeggen de liberalen, die vijf millioen daarvoor over. Er wordt althans een deel druk aan de geteisterde schouders der inlanders ontnomen. Juicht niet te veel, liberalen, want omtrent de vijf millioen, totnutoe uit de suikerkultuur gevonden, wordt in de memorie van toelichting gezegd: „Die voordeelen intusschen kunnen des noods geheel, en zeker voor een goed deel wor-

den prijs gegeven, indien men bij tijds bedacht is op maatregelen tot stijving der schatkist langs andere wegen. In de eerste plaats zal daartoe de regeling der landrente moeten strekken." Dus meer landrente, de meest immoreele belasting, welke bij hare heffing tot allerlei misbruiken aanleiding geeft en waarvan ik, zoo het onderwerp niet ernstig was, wat haren aanslag betreft komische bijzonderheden zou kunnen mededeelen. De landrente wordt aangeschroefd om het deficit van de suiker te kompenseeren. Batige sloten, de regeering zij liberaal of konservatief, gij behoudt uwe gelijkenis met de koningin van Spanje, *n'y touchez pas.*

Ik kom nu nog even op de koffi terug. Ik heb gezegd dat de goevernements koffikultuur wordt behouden, maar daarnevens wordt den partikulier toegestaan koffi te planten. Een van beide, óf de goevernements koffikultuur verdwijnt, óf de goeverneur-generaal zal het hoe langer hoe minder raadzaam achten gronden in erfpacht aan partikulieren uit te geven. Wilt gij de bewijzen, volg mij dan even in een goevernements koffituin, die naast een partikulieren tuin gelegen is. Bij het goevernement alles voor niets, bij den partikulier werk op taak. De partikulier neemt in aanmerking de helling der tuinen, den tijd van het jaar waarin geplukt wordt, de meerdere of mindere vruchtbaarheid der boomen; de partikulier ziet dat het oprapen van de koffiboonen vijfmaal meer tijd kost dan het plukken, dus betaalt daarom vijfmaal meer. Bij het goevernement worden de pakhuizen geopend op officieele uren, bij de partikulieren zijn zij altijd toegankelijk. Hoe is nu konkurrentie tusschen die twee konkurrenten mogelijk? Dus een van beide, óf de goevernements kultuur wordt opgelost, en de Javaan gaat werken in de partikuliere tuinen, óf wel nieuwe middelen van dwang moeten worden aangewend, nieuwe despotieke en arbitraire bepalingen gemaakt, ten einde de bevolking te dwingen tot onbetaalden arbeid en haar af te houden van de gelegenheid een billijk loon te verdienen.

Ten derde: het voornaamste bezwaar tegen de kultuurwet. Ik stip slechts aan, — later uitvoeriger behandeling van vele onderdeelen. Het kultuurstelsel is niets anders dan een onderdeel van het belastingstelsel. De Javaan brengt belasting op in geld, bijvoorbeeld landrenten; in betaalden arbeid, bijvoorbeeld heerediensten; in betaalden arbeid, bijvoorbeeld kultuurdiensten. Dus is de regeling van het kultuurstelsel, zoolang goevernementskultures bestaan, niets anders dan eene regeling van het belastingstelsel. Ieder Javaan heeft recht om te weten wat hij als belasting betalen moet; zoo lang hij dit niet weet kan hij zich niet bij partikulieren verbinden. Wat baat hem, zoolang de heerediensten niet geregeld en afkoopbaar gesteld zijn, eigendom van den grond? Maar nu ook de kultuurwet daaromtrent niets zegt en nu ook de belasting in arbeid, die kanker der javaansche maatschappij, niet alleen niet wordt weggesneden, maar zelfs onaangeroerd blijft, noem ik deze wet onvolledig, antiliberaal en onvruchtbaar in de toekomst. Het is niet anders dan eene wet vol koncessiën op parlementair gebied.

Koncessie aan de liberalen: de suiker-industrie wordt vermoord met vijf millioen baat voor de schatkist, behalve de indirekte voordeelen voor handel en scheepvaart. Koncessie aan het behoud: de landrente, de meest immoreele belasting, wordt aangeschroefd.

Koncessie aan de liberalen: de partikulier mag koffi planten. Koncessie aan het behoud: de goevernementskoffikultuur wordt gehandhaafd.

Koncessie aan de liberalen: belofte van aanstaande afschaffing der blandongdiensten bij den aankoop van hout. Koncessie aan het behoud: afschaffing afhankelijk van ingesteld onderzoek. Men weet wat dit op Java beteekent.

Koncessie aan de liberalen: woeste gronden zullen in erfpacht uitgegeven worden. Koncessie aan het behoud: mits de goeverneur-generaal het raadzaam acht.

Koncessie aan de liberalen: den inlander zal worden gegeven eigendom van den grond. Koncessie aan het behoud: het eerste vereischte van eigendom — vrije beschikking — ontbreekt; hij mag niet verkoopen noch aan Europeanen noch aan vreemde Oosterlingen.

Koncessie aan de liberalen: oplossing van het gemeentebezit. Koncessie aan het behoud: die oplossing onmogelijk zoo lang grondrenten en heerediensten bestaan en de inlandsche hoofden in hun tegenwoordigen stand gehandhaafd blijven.

Koncessie aan de liberalen: geene beschikking over gronden van de inlanders dan tegen schadeloosstelling. Koncessie aan het behoud: de grondslagen van het kultuurstelsel, willekeurige beschikking over den grond, blijven behouden.

Koncessie aan de liberalen: de inlanders zullen woeste gronden kunnen ontginnen. Koncessie aan het behoud: zij moeten daartoe eerst verlof aan het bestuur vragen.

Dit staat gelijk, onder de tegenwoordige omstandigheden, met aàn de apen in den dierentuin te Rotterdam te permitteeren een rekwest aan de direktie in te dienen wegens gebrekkig en te weinig voedsel.

Dus alle belanghebbenden zijn teleurgesteld. Van den eenen kant baldadige opoffering van aanwezige baten, en van de andere zijde voorspiegeling van indirekte voordeelen, welke men niet verkrijgen kan, zoo lang men alleen het doel, niet de middelen wil.

Ik eindig, mijnheer de president, want ik ben vermoeid. Men ziet tegenwoordig in de hoofdplaatsen van Europa aangeplakt de noodkreet: pauvre France (*). Zal men ook wellicht binnen kort van dat door de natuur zoo rijk gezegend eiland moeten zeggen: *Arm Java?* De hemel verhoede het. Ik heb gesproken.

De heer *Tydeman.* Het is niet zonder schroom dat ik, na de welsprekende improvisatie, die wij zoo even gehoord hebben, het woord opvat. Bovendien ben ik nooit in Indië geweest, zelfs niet in eenige weken of maanden, en ben dus niet, wat men gewoonlijk noemt, eene indische specialiteit. Maar in mijne maatschappelijke betrekking werd ik meermalen geroepen in indische zaken te adviseeren en werkzaam te zijn, en daardoor was ik ook verplicht van de ontwerp-kultuurwet kennis te nemen. Nu wensch ik als lid van dit verdienstelijk Genootschap rekenschap te geven van den indruk, dien het ontwerp

---

(*) De titel van een onlangs verschenen brochure.

op mij heeft gemaakt, om tevens, waar ik mocht dwalen, te worden terecht gewezen.

Ik wensch eerst het standpunt te doen kennen, waarop ik met betrekking tot de koloniale politiek sta. Ik ben een voorstander van verstandige hervorming, maar tevens van oordeel dat Java voor Nederland een rijke bron van inkomsten kan en moet blijven. Geen batig slot dat voortspruit uit dwangkultures, maar wel een batig slot dat voortspruit uit een verbeterd stelsel van bestuur

Enkele punten betrekkelijk dit onderwerp wensch ik thans zeer beknopt te bespreken. In de eerste plaats, het individueel landbezit; in de tweede plaats de daarmede in verband staande landrente; in de derde plaats, de daarmede ook in verband staande heerediensten; in de vierde plaats, de koffikultuur; en in de vijfde plaats, den afstand van gronden aan partikulieren.

Het schijnt mij toe dat het ontwerp, wat het gronddenkbeeld betreft, toejuiching verdient, maar, met den vorigen spreker, acht ik het onvolledig. Het geeft aan de eene zijde te veel, aan de andere zijde te weinig. Ik meen dat het ontwerp, zooals het voorgedragen is, noch aan den Nederlander noch aan den Javaan voldoening kan geven. Maar ik geloof tevens dat het zoowel door verbetering van het ontwerp als door gelijktijdige invoering van andere maatregelen nuttig kan werken, en vatbaar is om den grondslag te leggen voor een beter stelsel van bestuur, hetwelk aan allen, die belang stellen in moederland en koloniën, voldoening zal kunnen geven.

In de eerste plaats het individuëel grondbezit. Waarom ik van grond*bezit* en niet van grond*eigendom* spreek, zal straks blijken. Het denkbeeld dat individuëel grondbezit op den voorgrond moet staan om ontwikkeling te geven aan den landbouw, is niet nieuw. Men vindt het reeds in het bekende verslag van den kommissaris-generaal du Bus, waarin wij onder anderen op bladz. 41 lezen: „Als een punt van het eerste gewicht tel ik daaronder (d. i. onder de middelen tot opbouwing en uitbreiding van den landbouw) in de eerste plaats de vestiging en verzekering van het landbezit en wel bepaaldelijk van het individuëel landbezit, als het eenige dat in staat is eene genoegzame belangstelling in te boezemen en eene krachtige inspanning van arbeid op te wekken; zonder voorbarigheid, overhaasting, drift, maar met volharding en vasthoudendheid, geëvenredigd aan het belang der zake, moet het bestuur dit punt steeds voor oogen hebben en al zijne maatregelen daarop doen werken.' Eenige bladzijden vroeger (bl. 35), waar de vraag gedaan wordt of de bevolking de teelt van nieuwe kultures op zich zou nemen, verklaart du Bus dit te betwijfelen. Onder de redenen van twijfel beslaat deze eene eerste plaats: „Een eerste en noodig vereischte zou daartoe zijn verzekering van individuëel landbezit. Zonder dit vermag de individuëele industrie niets." Zooals opgemerkt is in het werkje over „Grondeigendom en heerediensten," was dit ook het gevoelen van van Sevenhoven, vroeger resident van Cheribon, later lid van den raad van Indië. Wij weten dat ook de oud-minister Rochussen individuëel landbezit noodzakelijk heeft geoordeeld, maar dat hij alleen de kwestie van tijd heeft gemoveerd. In de vergadering van dit Genootschap van 25 Januari 1864 is ook de wenschelijkheid van individuëel landbezit uitgesproken.

Waar nu in het ontwerp sprake is van individuëel landbezit en toekenning daarvan aan den Javaan, stuit ik op de onvolledigheid, die ook reeds door den vorigen spreker is opgemerkt. De artikelen 58 en 60 van het ontwerp sluiten uit de Vorstenlanden en andere deelen van Nederlandsch Indië, welke niet onder het rechtstreeksch gezag van den goeverneur-generaal staan en verder ook alle partikuliere landen in eigendom of huur afgestaan. Ik voel het bezwaar dat bij de samenstelling van het ontwerp zich heeft voorgedaan. De regeering wil toekenning van individuëelen grondeigendom, maar kan niet beschikken over de Vorstenlanden. Daar kan zij, zonder de medewerking van den keizer, als leenman, geen individuëelen grondeigendom verleenen. Hetzelfde geldt ook voor partikuliere landen. Ook daar kan de regeering geen individuëelen grondeigendom verleenen, omdat daar de gronden, door de inlanders bezeten, geënklaveerd liggen in den grondeigendom van Europeanen. Maar had juist dit laatste niet tot eene andere oplossing van de kwestie kunnen leiden? Het is bekend — en het is ook door den vorigen spreker herinnerd — dat, volgens het reglement van 1836 op die partikuliere landerijen, de inlander heeft een soort van erfpachtsrecht op den grond, dien hij bezit.

Zou dat niet eene aanwijzing zijn om bij de wet op de kultures niet een individuëel grondeigendom toe te kennen aan den Javaan, maar een individuëel eeuwigdurend erfpachtsrecht? Ik moveer die vraag, omdat ik ze straks wensch te behandelen in verband met de landrente. De inlandsche bevolking zal ongeveer dezelfde resultaten ondervinden; want eeuwigdurende erfpacht staat schier met eigendom gelijk, en de toekenning van dat recht zal hem al dadelijk drie voordeelen geven welke hij nu mist: 1_o individuëel bezit; 2 een titel of grondbrief; en 3o de toepassing van het gewone burgerlijk recht.

Maar ik vermeen dat de geheele maatregel van toekenning van individuëel eigendomsrecht bij de Javanen wantrouwen verwekken zal, indien die niet gepaard gaat met konversie van de landrente en afschaffing van de heerediensten. Zonder dat zullen zij er alleen een maatregel in zien om hen te dwingen meer landrente te betalen en meer heerediensten te verrichten, terwijl de inlandsche hoofden, die door de invoering van den individuëelen grondeigendom veel van hun gezag en ook veel van hunne inkomsten zullen verliezen, niet zullen nalaten de inlanders tegen den maatregel te stemmen.

Daarom, — en dit is het tweede punt dat ik wensch aan te voeren, — acht ik in dit opzicht konversie van landrente noodig. Konversie der landrente in grondbelasting alleen, is onmogelijk, bepaaldelijk omdat die grondbelasting veel te hoog zou worden; maar de landrente bevat in zich twee verschillende elementen. Du Bus de Ghisignies heeft dit reeds opgemerkt in zijn rapport, waar hij zegt (bl. 33.): „Van eenige vergelijking tusschen deze opbrengst aan den staat en het hoogste bedrag van grondlasten in onze europeesche maatschappijen kan hier geene vraag zijn; alzoo het goevernement op Java, *het stelsel van uitsluitend eigendom getrouw*, niet alleen den *grondlast* heft, dien de staat ten onzent van den eigenaar vordert, maar ook de *pachtsom*, die de pachter aan den grondeigenaar uitkeert."

Derhalve eene splitsing is noodig, en het deel, dat als pacht kan beschouwd worden, moet afkoopbaar gesteld worden, waartoe de hulp van maatschappijen, van grondkrediet, hypotheekbanken of dergelijke inrichtingen onmisbaar zal

zijn maar ook zal kunnen verworven worden, zoodra maar aan den inlander zakelijk recht op den grond is toegekend. Dan kan hij door den afkoop van dien erfpachtskanon volledig eigenaar worden, en dan kan ook die volledige eigendom behoorlijk gekadastreerd worden.

Ik geef hier alleen het denkbeeld aan, want ik mag niet zooveel van uwe aandacht vergen om dat onderwerp hier nu verder uit te werken.

Ik kom tot het derde punt: afkoop van heerediensten. Over den druk van de heerediensten zal ik niet behoeven uit te weiden, althans niet na hetgeen wij zooeven daaromtrent in welsprekende taal hebben hooren voordragen; evenmin over de belemmeringen, die daarin gelegen zijn voor den partikulier en den industriëel, zooals door denzelfden spreker ook reeds is opgemerkt. Het is waar, in beginsel drukken de heerediensten op den grond, maar in werkelijkheid wordt ook degeen, die geen grondbezit heeft, daartoe geprest, althans door de hoofden aangewezen. Er is geen twijfel aan of de afkoopbaarstelling der heerediensten tegen eene prestatie in geld, zal op Java algemeen genoegen geven. Uit die gelden zullen de goevernements-arbeidslieden bij de publieke werken betaald kunnen worden, en men zal tevens de hoofden kunnen indemniseeren voor hetgeen zij verliezen door de nieuwe hervormingsmaatregelen der regeering.

Nu moet ik erkennen, dat de kwestiën van landrente en heerediensten buiten dit ontwerp liggen, maar zij staan er toch in onmiddellijk verband mede, en ik zou het inderdaad gevaarlijk rekenen, een wetsontwerp als dit op Java te zien invoeren, wanneer die beide punten niet daarmede in onmiddellijk verband wierden geregeld. Bovendien, hoe zal men uitvoering geven aan de verplichting om landrente te betalen en alle heerediensten te presteeren, wanneer individuëel grondbezit zal zijn toegekend en er geen middel van bedwang is zoo als tegenwoordig? Thans zeggen de inlandsche hoofden tot de menschen: gaat naar het werk; en die niet werken wil krijgt geen deel in de opbrengst van de sawa's; maar wanneer ieder zijn eigen sawa bekomt, valt dat middel van contrainte geheel weg.

In de vierde plaats: de koffikultuur. Met het stelsel van deze wet is inderdaad de gedwongen kultuurdienst niet te rijmen. Men kan dwangkultuur en individuëelen grondeigendom twee antipoden noemen. Éene opmerking slechts betreffende de kampong- en pagger-koffi, die zoo groote uitbreiding gekregen heeft *door zachten dwang*, vooral in sommige gedeelten van Java. Volgens eene mededeeling in de Arnhemsche Courant zouden daartoe behooren tachtig millioen boomen. Eilieve, wanneer de Javaan nu eigenaar wordt van den grond, dan zal hij ook eigenaar zijn van die pagger- en kampongkoffiboomen, en dit gedeelte van het koffikultuurstelsel moet daarmede noodwendig reeds vervallen. Uit den aard der zaak volgt hier uit, dat door de invoering van individuëelen grondeigendom of grondbezit, het koffikultuurstelsel, althans wat dat gedeelte betreft, geheel op losse schroeven staat, en men dat niet anders kan oplossen dan door dat gedeelte der koffikultuur over te laten aan de inlandsche industrie, behoudens de noodige salutaire bepalingen en behoudens de betaling van de landrente of afkoop van dien, naar hetgeen ik zooeven reeds in het midden bracht. Het overige van de goevernements-koffikultuur behoort ook te worden opgelost, want met het

stelsel van deze wet is, zooals wij reeds zagen, die niet te rijmen. Hoe die oplossing moet geschieden, kunnen wij thans niet onderzoeken, daar ons dit voor heden te ver zou leiden. Ik geloof evenwel dat het allezins wenschelijk is dit punt nader te bespreken in verband met de geprojekteerde West-Java koffikultuur-maatschappij.

In de vijfde plaats: de afstand van gronden aan industriëelen. Het is in de vorige vergadering zeer te recht door den heer van Soest opgemerkt, dat de beschikking over den grond ten behoeve van de suikerkultuur in artikel 42 en volgende eene anomalie is en afbreekt het beginsel, in de artikelen 2 en 3 vervat. De vraag of de industriëel, speciaal de suikerfabrikant, zal kunnen kontrakteeren voor de levering van grondstoffen, gelijk de heer van Soest meent, zou ik niet toestemmend durven beantwoorden. Ik verbeeld mij dat er nog altijd behoefte zal bestaan aan eigen gronden om die met suikerriet te beplanten. Daarom geloof ik dat aan de suikerfabrikanten en andere industriëelen grond in eigendom of in erfpacht moet worden afgestaan. Wanneer men vraagt, wat daarin gekozen moet worden: eigendom of erfpacht dan geloof ik dat erfpacht voor het goevernement voordeelig is, vooral omdat het hier geldt een land, dat nog zoo weinig is ontgonnen. Die erfpacht zou na eenige jaren afkoopbaar gesteld moeten worden en zich kunnen oplossen in grondeigendom.

En resumé! Ik juich het denkbeeld van het goevernement toe om aan den inlander op Java een individuëel recht toe te kennen, maar dan moet het naar mijne meening in eeuwigdurende erfpacht zijn, althans zoolang de landrente niet is gesplitst in grondbelasting en erfpachtsrecht. Maar dan moet die erfpacht afkoopbaar gesteld en gekonverteerd worden in grondeigendom. Dit stelsel moet over geheel Java en Madura kunnen worden ingevoerd, want men mag niet 2 of 3 millioen Javanen buiten de regeling van deze wet laten. De invoer van zoodanig individuëel grondbezit moet gepaard gaan met de afkoopbaarstelling van heerediensten. Al die maatregelen moeten gelijktijdig worden ingevoerd, anders kunnen zij geen vrucht dragen. De koffi-kultuur moet gelijktijdig worden afgeschaft: die dwangkultuur namelijk moet worden opgelost in partikuliere inlandsche en europeesche vrije kultuur. De wijze, waarop dit moet geschieden, zal later besproken kunnen worden. Het belang van de europeesche industrie, eindelijk, vordert afstand van gronden op Java in langdurige erfpacht met afkoopbaarstelling en konversie in grondeigendom. Ik zou meenen dat op deze wijze het belang van den Javaan en van de europeesche industrie en dat van de schatkist gelijkelijk worden gewaarborgd. Het is behoudens deze opmerking, dat ik mij met het principe van de wet vereenig. In details zal ik niet treden, dit zou ons tever voeren.

De heer *Robidé van der Aa*. De eerste spreker van dezen avond heeft door zijn uitstekend redenaarstalent het werkelijk aan ieder, die na hem het woord voert, moeilijk gemaakt. Ik moet te meer beschroomd zijn, omdat ik nimmer in de Oost ben geweest en dus niet door aanschouwing en ervaring den staat van zaken daar heb leeren kennen, maar slechts met den besten wil en ijver door studie getracht heb, daarmede eenigzins bekend te geraken. Aanvanke-

lijk wilde ik dan ook van het woord afzien, maar ben later tot een ander besluit gekomen en wel door de overweging, dat over de èn voor Nederland èn voor Nederlandsch Indië zoo hoogst gewichtige kultuurwet een oordeel zal geveld worden door menigeen, die, even als ik, nimmer in de kolonie geweest is. Hiermede doel ik minder op de leden der staten-generaal, dan op het geheele nederlandsche volk. Onze konstitutioneele regeeringsvorm brengt toch mede, dat de pers over zulk een belangrijken maatregel een oordeel zal uitspreken en het is ontegenzeggelijk dat de nederlandsche natie grooten invloed zal uitoefenen op de eindbeslissing, die over die wet zal genomen worden. Daarom geloof ik, dat het met den aard van dit Genootschap overeenkomt dat ook zij, die nimmer in de koloniën geweest zijn, gedachtig aan de spreuk dezer vereeniging „onderzoek leidt tot waarheid," met bescheidenheid hunne beschouwingen in het midden brengen, in de hoop dat zij, waar zij mochten dwalen, door hen, die meer uit plaatselijke ondervinding en ervaring kunnen oordeelen, zullen worden terecht gewezen. Ik gevoel te minder aarzeling thans een woord te zeggen, omdat ik hoofdzakelijk bestrijden wil wat de heer van Soest, evenmin als ik met de koloniën door aanschouwing bekend, in de vorige vergadering gezegd heeft.

Vooraf zij het mij vergund een enkel oogenblik stil te staan bij de rede van den eersten spreker, dien wij voorzeker allen met zooveel genoegen hebben gehoord.

Bijzonder welsprekend heeft hij uiteengezet, welke hinderpalen de ontwikkeling van het schoone Java beletten. De geachte spreker heeft duidelijk aangetoond dat die hinderpalen hoofdzakelijk bestaan in gemis aan zakelijke rechten op den grond en gemis aan vrije beschikking over den arbeid. Hij heeft voorts aangemerkt dat er vele leemten bestaan in de wet, omdat vele zaken, die regeling behoeven, daarbij niet geregeld worden. Hij heeft gewezen op de partikuliere landerijen bewesten de rivier Tjimanok, op de partikuliere landerijen in andere gedeelten van Java, op die deelen van Madura, die niet onder ons rechtstreeksch gezag staan, op de Vorstenlanden, op de Buitenbezittingen en op zooveel meer, waarover dit ontwerp niets bevat en wat ik gaarne erken dat ook volgens mijne meening regeling behoeft. Maar ik vraag, of de geachte spreker niet onbillijk is geweest door te verlangen, dat al die hoogst gewichtige zaken gelijktijdig in één wet zouden worden geregeld? Zou hierop niet van toepassing zijn: *qui trop embrasse mal étreint?*

Eene hoofdaanmerking, die ik op de wet hebben zou, betreft juist den titel. Daar lees ik toch, dat het is een ontwerp tot vaststelling der grondslagen, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië kunnen worden gevestigd. Nu vraag ik, of dat de juiste benaming is eener wet, die, wel is waar, die zaak regelt, maar die tevens het hoogst belangrijk onderwerp van grondbezit en grondeigendom, op Java, nevens vele andere aangelegenheden, omvat.

Ik geloof dus, dat bij deze wet, en terecht, veel meer geregeld is dan men aanvankelijk bij eene kultuurwet mocht verwachten. En om nu niet door alles overhoop te halen niets te verkrijgen, geloof ik dat wij het best zullen doen, ons bij het onderzoek te bepalen tot deze vraag: of de onderwerpen, die deze wet regelt, goed geregeld zijn? Echter ook te dien aan-

zien vindt de heer Matthiessen dit ontwerp zeer gebrekkig, maar tot mijn leedwezen heb ik niet vernomen hoe hij de zaak dan wilde geregeld hebben. Ik geloof dat dit wenschelijk geweest zou zijn om een juist oordeel te kunnen vellen, want bij elke kwestie van praktisch belang komt mijns inziens niet alleen te pas de vraag: is het nu volmaakt goed? maar: is het zoo goed, dat het bereikbaar en praktisch uitvoerbaar is?

Daarom zij het mij veroorloofd, kortelijk uiteen te zetten, waarom ik meen dat deze wet in het algemeen adheesie verdient. Is er toch totdusver in Indië in zaken van landbouw en nijverheid veel ongeregeld, bestaan daar groote beletselen betreffende voortbrenging en arbeid, drie hoofdbezwaren worden thans door dit ontwerp uit den weg geruimd, en wanneer nog niet in allen deele die beletselen worden opgeheven, wordt in elk geval het beginsel vastgesteld, waaruit zulks moet voortvloeien.

1o. Vooreerst spreekt deze wet het doodvonnis uit over de dwangkultuur. Reeds is de verplichte arbeid afgeschaft bij de tabaks- en indigoteelt, even als bij de zoogenaamde kleine kultures. Ook zal die geheel vervallen bij de suikerkultuur, zoodra de thans bestaande kontrakten afgeloopen zijn. Het is waar, de koffikultuur blijft ongeregeld en daarbij blijft de dwangarbeid behouden. De uitslag van het daarover ingestelde onderzoek wordt afgewacht alvorens te dien aanzien eene beslissing te nemen, maar zonder met een profetischen geest bedeeld te zijn, kan men reeds nu voorspellen , dat dan ook bij deze goevernementskultuur de verplichte arbeid zal moeten verdwijnen. Ook de heer Matthiessen beweert, dat het niet mogelijk zal zijn, dien dwang te doen voortduren naast de uitgifte van woeste gronden aan partikulieren.

2o. Het tweede hoofdbezwaar tegen Java's bloei en ontwikkeling, dat dit ontwerp opheft, is dit, dat nu eindelijk eens eene vaste bepaling gemaakt zal worden ten aanzien van het grondbezit op Java. Door deze wet wordt den inlander toegekend, niet alleen het ongestoord bezit, maar ook de volledige eigendom van de gronden, totdusver door hem bezeten en gebruikt. Daardoor wordt men voor goed bevrijd van al die treurige theorieën , gebaseerd op het mohammedaansche of hindoesch recht, dat de staat de eenige eigenaar van den grond zijn zou, maar ook van de willekeurige beschikking over dien grond, door de regeering en de inlandsche hoofden. Ik geloof dat dit werkelijk heilzame en gewichtige bepalingen zijn, .waarmede men in het vervolg zeer vooruit zal komen.

3o. Ten derde maakt deze wet uit, dat de Europeanen niet meer uit de binnenlanden zullen geweerd worden. Voortaan kunnen zij zich daar vrijelijk vestigen; zij zullen daar de produkten van den inlander kunnen opkoopen, daar de landerijen van de inlanders kunnen huren, om daarop produkten te verbouwen, en zij zullen — want al wordt dit niet direkt in de wet gezegd, zoo meen ik toch dat dit in die regeling begrepen is — kontrakten kunnen sluiten met de inlanders, dat deze op hunne gronden bepaalde produkten verbouwen, om die later tegen bepaalde prijzen aan de europeesche ondernemers af te staan.

Ik erken dat tegenover de vrijheid, die aan den europeeschen industriëel gegeven wordt, om gebruik te maken van den arbeid en de gronden van de inlanders, eene beperking is gesteld bij art. 12 van het ontwerp, waarbij aan

de inlanders verboden wordt, de gronden, die door de wet aan hen in eigendom worden toegekend, te verkoopen aan Europeanen en vreemde Oosterlingen.

Deze laatste bepaling is in de vorige vergadering van dit Genootschap door den heer van Soest afgekeurd, die ze niet in overeenstemming achtte met den geest van de wet. Daar ik eene geheel tegenovergestelde meening ben toegedaan, was dit de hoofdreden, waarom ik dezen avond het woord gevraagd heb, terwijl ik hoop, dat, hetgeen ik te dien aanzien opmerk, aanleiding geven zal tot nadere diskussiën over dit bijzonder gewichtig onderwerp.

Ik moet toch verklaren, dat ik in die beperking een van de heilzaamste bepalingen der wet zie, en dat, hoe groot voorstander ik zijn moge om aan de inlanders grondeigendom toe te kennen, ik daarin groot gevaar zien zou, wanneer als overgangsmaatregel daaraan niet dit verbod was toegevoegd.

Er is gezegd, waarom moet men zooveel vrees koesteren, dat de inlander voor een appel en een ei zijne gronden zal afstaan. Daartegen zij het mij vergund, tweeërlei aan te voeren. Ten eerste zou, zooals reeds in de memorie van toelichting is aangevoerd, de inlander, die jaren achtereen het slachtoffer geweest is der willekeur van de regeering en van zijn eigene hoofden, wel eens aldus kunnen redeneeren: men geeft mij dat present, maar hoe lang zal ik het kunnen behouden? ik doe dus maar het beste zoo spoedig mogelijk die gift te gelde te maken, vóór de regeering er weder over beschikt. Te ontkennen is het niet, dat de indische besturen herhaaldelijk van inzichten veranderden, terwijl de inlander niet dadelijk begrijpen zal, dat de wet, die met medewerking der staten-generaal tot stand kwam, niet zoo gemakkelijk zal gewijzigd worden. Ook geloof ik ten tweede, dat de inlander, die in vele opzichten steeds geleerd heeft op te zien tegen de Europeanen en tegen zijne hoofden, zeer gemakkelijk wijken zal voor hun aandrang om gronden te verkoopen. Ik zou daarom zelfs gaarne zien, dat de bepaling van artikel 12 eenigzins verscherpt werd. Ik zou wenschen, dat het verbod ook uitgestrekt werd tot den verkoop aan inlandsche hoofden; een maatregel, die in andere koloniale wetgevingen — ik wijs op Fransch Cochin-China — ook te vinden is.

Ik moet nog nader uiteenzetten waarom ik het gevaarlijk acht, nu reeds aan den inlander het recht te verleenen zijn grond aan anderen, niet inlanders, te verkoopen.

Bij eene vorige gelegenheid is het door den heer Buyn duidelijk aangetoond, dat totdusver op Java, met uitzondering van eenige erven in de hoofdsteden nog niet bestaan heeft, wat wij grondeigendom noemen. De inlander heeft daar ten hoogste een soort van recht van bezit gehad. Nu geloof ik gaarne, zooals door vele met indische toestanden bekende personen wordt verzekerd, dat de inlander, zeer gehecht aan zijn grond, niet zoo spoedig zal besluiten dien te verkoopen. Maar wanneer men aan den inlander de geheel vrije beschikking over zijn grond geeft, zou het dan niet mogelijk zijn dat een of ander Chinees of zelfs een Europeaan, op het denkbeeld kwam den inlander te bewegen, zijn grond te verkoopen onder de voorwaarde, dat hij dien zou blijven gebruiken tegen eene lage huur, bij wijze van erfpacht, voor 20 of 30 jaren? Dergelijke industrie zou voorloopig niet veel voordeel opleveren, maar toch meen ik dat men, aldus handelende, eene goede spekulatie op tijd zou doen en dat men langzamerhand in vele gedeelten van Java denzelfden

toestand zou zien ontstaan, die nu reeds in Westelijk Java te vinden is, waar uitgestrekte partikuliere landerijen bestaan ten gevolge van handelingen van Daendels en Raffles; handelingen, waarop moeilijk kan terug gekomen worden, maar die voorzeker iedere regeering, wanneer zij kon, gaarne ongedaan zou maken.

Het is mogelijk dat ik mij bedrieg, maar wanneer ik de hoogst moeilijke vraag overweeg: hoe eene veroveringskolonie, bewoond door eene talrijke en dichte bevolking, moet worden bestuurd, dan geloof ik dat men met de kwestie van grondeigendom niet te voorzichtig kan omgaan, en dat men niet te nauwlettend kan overwegen, of men door al te spoedig eene schoone theorie te volgen, zich niet aan groote gevaren bloot stelt.

Het zij mij veroorloofd — ofschoon ik erken dat de toestand van Algerie niet in elk opzicht dezelfde is als die van Java, — te wijzen op hetgeen voorkomt in den zeer merkwaardigen brief van den keizer der Franschen over het bestuur der kolonie. Het is bekend, dat in Algerie gemeenschappelijk bezit der stammen bestaat, maar dat bij senaatsbesluit van 22 April 1863 het beginsel is vastgesteld, dat dit in individuëel bezit zal kunnen opgelost worden, al zullen er nog wel eenige jaren moeten verloopen, alvorens dit beginsel op ruime schaal wordt toegepast. In den brief van keizer Napoleon vindt men een zeer merkwaardig schrijven aan den keizer, waarin mij de volgende zinsnede zeer trof: „Votre majesté a assuré à la population indigène la possession du sol; bientôt chaque Arabe sera propriétaire foncier. Sire! le lendemain du jour où les indigènes seront propriétaires, les neuf dixièmes de la population Arabe seront expropriés et leurs biens passeront à leurs avides créanciers." Dit is het oordeel van iemand, die lang in Algerie gewoond heeft. Dat dit oordeel invloed gehad heeft op den keizer, zooals op elke bladzijde van zijn brief blijkt ook in koloniale kwestiën een zeer scherpzinnig staatsman, is duidelijk uit hetgeen de keizer zelf later voorschrijft: „Où la propriété individuelle aura été créée, des précautions devront être prises, pour qu'elle n'échappe pas aussitôt aux propriétaires et n'aille pas aux usuriers. Les Arabes ne seront que trop disposés à s'en déssaisir."

Ik zeide zooeven, dat ik den toestand van Algerie in menig opzicht niet gelijk acht aan dien van Java. Ik geloof onder anderen, dat de inlander zich op Java niet, gelijk in Algerie het geval is, diep in schulden zal steken, zoodat daaruit geen direkt gevaar te vreezen zal zijn. In elk geval wordt daartegen in de artikelen 54—56 der kultuurwet gewaakt, waar bepaald wordt, dat „wegens niet nakoming van overeenkomsten omtrent huur van dienst of van werk, geene policie-straffen kunnen bedreigd of opgelegd worden," zoodat geschillen omtrent dergelijke overeenkomsten voor den burgerlijken rechter moeten gebracht worden, terwijl ook alle rechtsvordering, daaronder begrepen die tot terugbetaling van voorschotten of van betalingen op rekening, welke met het bedongen loon moeten verrekend worden, verjaren door verloop van één jaar. Het is dus niet te verwachten, dat de schulden hoog zullen stijgen, zoodat de inlander daardoor niet gedwongen zal worden zijn grond te aliëneeren. Maar daar de inlander zich nog niet aan het begrip van grondeigendom gewend heeft, geloof ik dat men om andere redenen voorzichtig moet wezen hem het recht van vervreemding van zijn grond te geven.

Vergunt mij, mijne heeren, in verband daarmede op onze tegenvoeters te wijzen. Te midden van den Zuider-oceaan liggen drie schoone eilanden, door den beroemdsten onzer nederlandsche zeevaarders, Tasman, ontdekt en Nieuw-Zeeland geheeten. Het is een kwart-eeuw geleden, dat engelsche kolonisten zich op die eilanden vestigden. Reeds spoedig gaf die vestiging tot groote verwikkelingen over den grondeigendom aanleiding, want de Maories hadden daaromtrent nog weinig ontwikkelde begrippen. De grond was volgens hen de eigendom der stammen en zonder toestemming van den geheelen stam kon niemand een stuk van den grond verkoopen. Niettemin waren er veel hoofden, die gaarne voor eene of andere onmiddellijke winst, landerijen aan Engelschen vervreemdden, maar zoodra deze laatsten van hun koop gebruik maakten, ondervonden zij verzet van de overige medegerechtigden. Om deze vruchtbare bron van twisten te stoppen, werd in 1842, toen de Nieuw-Zeelanders, bij het verdrag van Waitangi, het oppergezag van Groot-Brittanje erkenden, bepaald, dat alleen de kroon gronden zou mogen aankoopen van de inlanders, om die weder aan de kolonisten te verkoopen, zoodat het bestuur steeds tusschenpersoon was bij de overdracht van eigendom. Men is steeds op dien weg voortgegaan en het engelsche goevernement heeft voortdurend gepoogd, die lastige verwikkelingen te voorkomen. Toen tien jaar later, in 1852, aan de kolonie zelfregeering en een eigen parlement verleend werd, bleef de kroon alleen gerechtigd, gronden van inlanders aan te koopen, terwijl de uitsluitend door deze bewoonde distrikten aan het gezag van het koloniale parlement onttrokken werden. In weerwil dier heilzame bepalingen namen bij het steeds toenemend aantal europeesche volkplanters, die twisten over den grondeigendom steeds toe, tot dat eindelijk, nu vijf jaren geleden, in de provincie Taranaki, een bloedige oorlog is uitgebarsten, die het noordelijke eiland grootendeels in vuur en vlam zette, Engeland schatten van geld kostte en nog niet gedempt is kunnen worden, in weerwil dat het bestuur der kolonie is toevertrouwd aan een uitstekend goeverneur, den in Engelands koloniale geschiedenis zoo gunstig bekenden Sir George Grey. De uitkomst van dien strijd in Nieuw-Zeeland is niet twijfelachtig. Er wonen in die eilanden honderd vijftig duizend menschen, waarvan slechts één derde inlanders zijn. Dat dus dat derde zal moeten bukken voor het tweemaal grooter getal Europeanen, vereischt geen betoog. Ik twijfel dan ook niet of het zal niet lang meer duren, dat het ras der Maories uit den stamboom van het menschdom wordt uitgewischt.

Er zijn treurige zaken in de koloniale geschiedenis, die soms niet te keeren zijn. Ik wil dan ook geen blaam werpen op Engeland, maar ik wil hier alleen wijzen op het voorbeeld van Nieuw-Zeeland en het toepassen op Java. Er bestaat evenwel groot verschil tusschen beide. In Nieuw-Zeeland, gelegen in de gematigde luchtstreek van het zuider-halfrond, waar het europeesche ras welig voorttiert en met eigen handen den grond bebouwt, moet het inlandsche ras verdwijnen, even als in Australië en Noord-Amerika. Op Java zullen de Europeanen daarentegen steeds minderheid blijven; zij kunnen nimmer de meerderheid worden in een tropisch gewest, waar zij zelve niet het land kunnen bebouwen; zij zullen daar in de binnenlanden alleen kunnen zijn hoofden en opzichters van nijverheids- en landbouw-ondernemin-

gen, en nimmer de 13 millioen Inlanders kunnen verdringen. Maar wat zou het gevolg kunnen zijn, wanneer men door onvoorzichtige bepalingen langzamerhand den grondeigendom geheel uit de handen van den inlander rukt? De verdrijving van de Europeanen, hetgeen minder voor Nederland dan voor de kolonie zelve de grootste ramp ware. Daarom geloof ik dat men niet te voorzichtig kan zijn en niet genoeg kan toejuichen, dat als maatregel van overgang wordt vastgesteld, dat bij de toekenning van grondeigendom aan den Inlander, hem voor zekeren tijd verboden wordt zijn grond te verkoopen aan Europeanen, vreemde Oosterlingen en daarmede gelijkgestelden.

Ik heb straks met een enkel woord er opgewezen, dat in de wet eigenlijk nergens kontrakten van Inlanders met Europeanen tot aanplant van landbouwprodukten vermeld worden, maar dat, indien ik mij niet bedrieg, dit niet in de wet verboden wordt. De Europeanen, die zich vestigen in de binnenlanden, zullen toch niet alleen daar de door inlanders uit eigen beweging geteelde tweede gewassen opkoopen en gronden huren, om die voor hunne rekening door dagelooners te laten bebouwen; maar naar mijne meening zal de geschiktste weg om produkten te verkrijgen voor de europeesche markt en den groothandel deze zijn, dat de ondernemers vooraf kontrakten sluiten met de Inlanders, waarbij deze zich verbinden hunne gronden te beplanten met suiker, met koffi, met wat men wil, en den oogst tegen bepaalde prijzen aan den Europeaan af te staan. Op zich zelf is tegen dergelijke kontrakten niets te zeggen, maar men moet waken, daardoor geen aanleiding te geven tot knevelarij. Het is algemeen bekend, welke treurige gevolgen zulke knevelarij der inlandsche bevolking in Bengalen door de engelsche indigo-planters heeft opgeleverd.

Ook uit dat oogpunt schijnt mij de wet onvolledig, en zou ik wenschen dat in art. 14, waar nu gezegd wordt, dat „overeenkomsten tot huur en in gebruikgeving van grond door inlanders aan personen, niet behoorende tot de inlandsche bevolking, op straffe van nietigheid schriftelijk moeten aangegaan zijn" enz., ook die bedreiging van nietigheid wierd uitgestrekt tot overeenkomsten betreffende den aanplant van landbouwprodukten; tevens zou ik die soort van overeenkomsten ook wenschen opgenomen te zien in art. 56, opdat de daaruit voortvloeiende rechtsvorderingen ook na verloop van een jaar vervallen.

Ik eindig in de hoop, dat, hetgeen ik over art. 12 en 14 der kultuurwet gezegd heb, aanleiding moge geven tot verdere bespreking dezer twee mijns inziens zoo gewichtige kwestiën: het voorloopig verbod aan den Inlander om zijn grond aan Europeanen te verkoopen en de opname van bepalingen in de wet ten aanzien van overeenkomsten tot aanplant van produkten.

De heer *Feist.* Het door het bestuur gestelde punt is moeilijk te bespreken. De middelen toch tot vermeerdering der voortbrenging, in verband met de kultuurwet, kunnen niet gevonden worden, daar de voorgedragen wet aan alle kultures den doodslag zal toebrengen. Iets anders daarentegen is eene bespreking van de middelen tot vermeerdering der voortbrenging, in verband met den toestand van Java. Aan de kultuurwet ontbreekt alle degelijke grond. Het gebouw rust op los zand, en het geheel is onpraktisch. Duidelijk kan

men zien dat de ontwerper der wet het met zich zelven niet eens was over de middelen tot bevordering van het materiëel welzijn. Hier wordt toegegeven aan de konservatieven, daar aan de liberalen, waardoor een voorstel is ontstaan, dat nimmer strekken kan om welvaart op Java te verzekeren. Het voorstel is zelfs niet een palliatief middel.

Het grootste geluk voor een volk is niet het individuëel grondbezit, maar de personeele vrijheid, vrijheid van beweging, vrijheid van arbeid. Zonder grondbezit kan de mensch nog tevreden en gelukkig zijn, maar dit kan niet het geval zijn wanneer vrijheid ontbreekt. Individuëel grondbezit heeft, zoo lang heerediensten bestaan, geene waarde; het is illusoir. Vrije beschikking over tijd is wenschelijker dan grondbezit. Een volk toch is niet vrij dat niet over zijn persoon beschikken kan; bij zoodanig volk kan geene sprake zijn van vrijen handel, landbouw en nijverheid. Men zal een Javaan wel hooren klagen over heerediensten, die men hem oplegt, maar niet over het kommunaal bezit. Klachten over dat grondbezit worden aangeheven door de pers en door mannen, die den toestand niet kennen. Men vrage den Javaan wat hij verkiest: kommunaal grondbezit en afschaffing van heerediensten, of individuëel bezit. Ongetwijfeld zal hij het eerste kiezen.

Niet om de 200000 man, bij de suikerkultuur ingedeeld, moet men het vigeerend stelsel veroordeelen, zelfs niet om de dwangkultuur, maar wel om de andere heerediensten, en zoolang heerediensten blijven bestaan, zie ik het Eldorado nog niet, ons door den heer van Soest in schoonklinkende woorden geschetst. De Javaan is er nog ver van af, het *non possumus* te doen hooren, en wanneer geene koewoes (hoofden van dessas) met de begrippen van den heer van Soest naar Indië worden gezonden, kunnen de hoofden alleen *non possumus* zeggen. Derhalve zou men wel betrekkelijk de voordracht kunnen verklaren: *Volumus*, *sed non possumus*.

Eene partiëele onbeduidende verlichting van heerediensten, zoo als met de uitbesteding van koelies door het goevernement het geval is, zal weinig helpen, het zal daarmede gaan als met de uitbesteding van het koffitransport in het Cheribonsche. De uitbesteding geschiedde onder voorwaarde dat het goevernement geene koelies zou verstrekken. De ondernemer was daartoe niet in staat, het goevernement hielp, en evenwel bleef het transport onder de rubriek „vrijwillige arbeid" figureeren.

Wat de liberale uitgifte van woeste gronden aangaat, zoo is zulks mooi op het papier, maar de europeesche kapitalist en industriëel heeft in de laatste jaren genoeg leergeld betaald, om nu kapitaal te wagen zonder verzekerd te zijn, het noodige werkvolk te hebben, en waagt hij zulks dan doen hij het in de overtuiging, dat de Javaan zich nog niet veranderd heeft, en niet in eens zal veranderen, al leest hij het ontwerp van wet of de voordracht van den heer van Soest. De ondernemer zal en moet, wil hij niet geruïneerd worden, filantropisch rekenen op het *possumus* van de inlandsche hoofden. Daarop hoop ik echter bij eene andere gelegenheid terug te komen.

Inhoever thans kommunaal of individuëel bezit de natuurlijke of noodzakelijke toestand is, zullen wij ook later trachten te ontwikkelen.

Voorloopig wensch ik de aandacht te vestigen op het materiëele welzijn en de beschaving der distrikten en residentiën op Java, waar nu individuëel grond-

bezit bestaat, verder op de tropenlanden, waar een gelijke toestand als op Java is. Niemand zal mij met feiten kunnen bewijzen, dat daar meer welvaart is dan daar waar kommunaal bezit gevonden wordt.

Maar aangenomen dat individuëel grondbezit wordt toegekend, en dat zelfs de vrijheid van personen wordt gedekreteerd, dan is het er nog ver af, dat in het statu quo het nationale welzijn en de beschaving door de nieuwe wet zullen bevorderd worden, zooals men zou kunnen meenen dat het geval zou wezen na de lezing van de memorie van toelichting en de droombeelden der filojavanen. Het ontbreekt den Javaan toch niet alleen aan de noodige vatbaarheid, maar ook aan geld. En zonder geld is geen vooruitgang. Wie zouden dat geld kunnen en moeten leveren? Niemand anders dan Europeanen en Chineezen. Niemand zal echter — misschien eenige liberale filantropen uitgezonderd — geld geven, wanneer geene zekerheid bestaat het met de renten terug te zullen bekomen. Deze zekerheid kan alleen in den arbeid gevonden worden. Eene hypotheek op gronden, die niet behoorlijk gekultiveerd worden en daardoor geene renten kunnen opbrengen, heeft geene waarde. Eene hypotheek verliest in waarde, zoolang het tegenwoordig drakonisch stelsel, op Europeanen toegepast, in Indië blijft bestaan, namelijk verwijdering uit de binnenlanden, en zoogenaamde bescherming der Inlanders tegenover Europeanen.

Het middel, waardoor de Javaan tot welvaart kan komen, is de landbouw. Het is een feit dat ieder land zijne eigene kultuur heeft. Alle proefnemingen in het groot voor den wereldhandel, zoowel van de zijde van het goevernement als van partikulieren, hebben duidelijk bewezen: „dat alleen de koffi- en suikerkultuur geschikt zijn voor den bodem en het klimaat van Java, en dat door deze kultures alleen het materiëel welzijn te bevorderen is. Verstandig en op natuurlijken weg geleid, zullen deze kultures volkskultures kunnen worden." Men vergete niet, dat sprongen bij den koorddanser regel zijn, maar niet in de historische ontwikkeling der menschen en volken.

Eene kultuurwet is daarom voor Java niets anders dan de rok of jas, die door de hoofden in de Molukken en Timor, stammende van den tijd der Kompagnie, gedragen werden. De hoofdvraag blijft: kunnen deze kultures en vooral de suikerkultuur, aan haar lot overgelaten, in de handen van Javanen, bloeien en een rol in den wereldhandel spelen? Is dit voor den Javaan zonder ontwikkeling en geld, want beide bezit hij niet, mogelijk? Is de Javaan aan gezetten arbeid gewoon? Is hij, die soms meer vrouwen gehad heeft dan hij jaren oud wordt, bezorgd voor de toekomst? Zullen de aan den Javaan uitgedeelde slagen hem plotseling zoo ontwikkeld hebben, dat hij in korten tijd een geheel ander mensch geworden is?

Ik durf die vragen ontkennend beantwoorden. De ondervinding van vroeger en heden bewijst het. De ondervinding leert ook, dat de suikerkultuur aan de Javanen overgelaten, zal worden wat zij 35 jaren geleden was, dat zij onbeduidend zal zijn en slechts een produkt van 15 pikols per bouw zal opleveren.

Wij zien dit bevestigd door den partikulieren suikerrietaanplant der Inlanders. In de residentie Cheribon worden sedert jaren en nog heden op verscheidene plaatsen over de 250 bouws suikerriet door de Inlanders voor eigene

rekening geplant, waarover zij vrij kunnen beschikken. Eenige dezer velden liggen niet ver van de goevernementstuinen, zoodat de Javaan de voordeelen van een goeden aanplant ziet. Desniettegenstaande blijft het bij het oude, en brengt zijn produkt, door fabrikanten gekocht, nauwelijks het arbeidsloon op. Evenmin als eene aanmoediging van de zijde der fabrikanten en zelfs van den regent heeft geholpen, evenmin zal hij meer produceeren na de lezing van de rede des heeren van Soest. Men leere eerst een kultuur en ook het karakter van een volk kennen, alvorens een oordeel te vellen.

Even treurige resultaten levert de partikuliere suikerkultuur en industrie, gedreven door Europeanen. Geld was er, maar het ontbrak aan arbeiders en gronden. Men beproefde, met vooruitzicht op ruime belooning, kontrakten met Javanen en Chineezen te sluiten, tot levering van riet, maar de proefneming mislukte. Het produkt was niet noemenswaardig. Dus ook in dit opzicht zullen zich de denkbeelden van den heer van Soest niet verwezenlijken. Eene vergelijking tusschen den europeeschen landbouwer en den Javaan te willen maken, is even ongerijmd als een javaansch paard met een europeesch te willen vergelijken.

Maar laat ons terugkeeren tot de verdere geschiedenis der partikuliere suikerkultuur, die ik later in extenso zal beschrijven.

De bovenvermelde proef mislukt zijnde, ging men over tot het sluiten van inderdaad vrijwillige overeenkomsten met de bevolking voor den huur van gronden en voor verkrijging van arbeiders. Ook deze maatregel leverde treurige resultaten op. Niet alleen was geene voldoende hoeveelheid velden te bekomen, maar zelfs voor den kleinen aanplant ontbrak het dikwijls aan arbeiders, waardoor de tuinen niet naar behooren konden onderhouden worden. Uit de verkregene produktie konden derhalve de onkosten niet bestreden worden. Het gevolg hiervan was verder, dat eenige fabrieken stil stonden, en dat o. a. de eigenaar der partikuliere fabriek Siong zijne onderneming, die hem *f* 140,000 heeft gekost, voor de waarde van een stoommolen, *f* 30,000, aan mij overdeed. Niettegenstaande ik in mijne goevernementsfabriek geheel met vrije koelies werk, kan ik zonder knoeierij geene velden en volk genoeg bekomen, om de partikuliere onderneming te exploiteeren. Het is niet mogelijk, vooral zoo lang de heerediensten bestaan, en de Javaan zoo onverschillig is voor de toekomst, het geheele jaar door vrije arbeiders voor kultuur en fabrikatie te bekomen voor eene onderneming van eenige beteekenis.

Individuëele kontrakten in den eigenlijken zin bestaan niet, niettegenstaande de regeering de inmenging van de dessahoofden streng verboden heeft. Bij het sluiten van kontrakten verschijnen de meeste ingezetenen van eene dessa, en eenige ontslagene dessahoofden, of de familie van een hoofd zijn de woordvoerders en onderhandelaren. In den regel worden kontrakten, heden gesloten, morgen weêr verbroken, en na de nieuwe ordonnantie nog meer dan vroeger. De Javaan heeft toch nog niet de gewoonte afgelegd, steeds zijn hoofd te raadplegen. Meer dan eens heb ik inlanders gezien, die groote voorschotten terug brachten. De beurs van den Chinees staat hun open.

Neemt men al deze omstandigheden in overweging, zoo kunnen, wordt het ontwerp tot wet verheven, de suikerkultuur en Industrie niet blijven bestaan, en ook de eerlijkste fabrikant zal ten laatste tot minder legale middelen zijne

toevlucht moeten nemen, gelijk een drenkeling die zich zoekt te redden. Het ongeluk zal het verstand van den ondernemer scherpen, en er zou mischien onder een legalen vorm eene korruptie ontstaan, erger en verderfelijker dan men zich denkt. Men heeft slechts de voornaamste hoofden tegen een ruim traktement in dienst te nemen, kleine hoofden tot mandoors te maken en van tijd tot tijd feesten te geven — met een woord zijne handelingen naar het karakter der Javanen in te richten — en Java zal in korruptie met Rusland, Egypte en Turkije kunnen wedijveren.

In eene goede organieke wet moet geen levenselement ontbreken, en moeten te gelijkertijd alle hindernissen weggenomen worden, die aan de wet een korten levensduur zouden kunnen berokkenen. Het een is het gevolg van het ander, en ontbreekt er een hoofdschakel dan is alle verband verbroken en verwarring geboren.

Zoolang men het goede niet in eens kan bereiken, brenge men in de bestaande instellingen en wetten de verbeteringen, die met der tijd moeten leiden tot het hoogste doel eener regeering: dat is, de ingezetenen zoo gelukkig mogelijk te maken. De tijd, daartoe noodig, richt zich naar het karakter en beschaving van een volk.

Men neme Duitschland tot voorbeeld. Hoe lang heeft het niet noodig gehad, en hoevele jaren zullen nog voorbijgaan, alvorens het de konstitutioneele vrijheid van Nederland heeft?

Het moeilijkste van alles echter is den weg te vinden, die tot het geluk der Javanen en der ingezetenen van Nederlandsch Indië zal kunnen leiden. Ik gevoel mijne zwakheid ten deze; evenwel zal ik het wagen, daaromtrent eenige denkbeelden mede te deelen.

Zoo als de toestand van Nederlandsch Indië nu is, behoeft het geen betoog, dat de bevordering van den landbouw het hoofdmoment behoort te zijn om materiëel welzijn onder de bevolking te verspreiden, en vooral kultures te vestigen aan Java eigen, bestaande uit artikelen voor uitvoer en handel geschikt. Kultures, zoo als tabak, die in het klimaat dikwijls hindernis vinden, kunnen geheel aan haar lot worden overgelaten, als zijnde niet in staat een hoofdartikel voor den wereldhandel te worden. Daarentegen zijn de koffi- en suikerkultuur als eene *conditio sine qua non* voor de welvaart der Javanen, als kultures van algemeen belang te beschouwen. Zij zijn voor den Javaan even noodig als tegenwoordig de spoorwegen. Alles wat er ten voordeele van deze kultures geschiedt, is ten algemeenen nutte.

Naar mijn bescheiden oordeel, zouden de navolgende voorstellen misschien tot de oplossing kunnen bijdragen.

1. Overlaten aan de volkskeuze, of de Javanen het kommunaal grondbezit willen behouden of liever de velden, die zij beplanten, individuëel willen bezitten. Zouden zij het laatste wenschen, dan stelle men een termijn van ten minste 10 jaren, om eene verdeeling naar recht en billijkheid te doen plaats hebben en alles te kunnen voorbereiden, ten einde schokken en verwarring te vermijden.

2. Onteigening der gronden tegen schadeloosstelling ten behoeve der suiker- en koffikultuur. De Inlander heeft even veel recht op de koffituinen, die hij ontgonnen heeft, als op de suikervelden, en wat de regeering voor de

eene kultuur wil doen, kan zij voor de andere niet nalaten. Onteigening valt wel niet in de westersche begrippen van algemeen nut en belang, doch met het oog op den toestand der Javanen is eene onteigening wel ten algemeenen nutte voor den Javaan, daar hij alleen daardoor tot materiëele welvaart kan komen. De koffikultuur kan nooit aan de partikuliere industrie overgaan, dus ook geene vrije kultuur ingevoerd worden, wanneer later het goevernement ook niet de gronden afstaat. Dit voor de suikerkultuur te betwisten zou gelijk staan met opzettelijk die kultuur te willen vernietigen.

3. Vrijstelling van heerediensten van alle arbeiders, die de ondernemer noodig heeft in zijne fabriek en op de velden, tegen een vast te stellen tarief. De onbebouwde velden zouden ter beschikking kunnen komen van de vrijwillige arbeiders. Bij het niet naleven der kontrakten, dan wederom heerediensten en geene velden. Aan den fabrikant vrije beschikking over het produkt van den vrijen arbeid met belasting in geld.

4. Jaarlijks een gedeelte door vrijwilligen aanplant en onderhoud te doen bearbeiden, en vermeerdering, naarmate het resultaat gunstig is, in verband met vermindering van heerediensten in den tusschentijd.

5. Alle kontrakten op denzelfden tijd te doen eindigen, ten einde alle verwarring voor te komen, en niet verplichten en gedwongen arbeid naast elkander te doen bestaan. In den tusschentijd kan ook het meerendeel der heerediensten afkoopbaar gesteld worden, de koffikultuur geregeld, verder de noodige veranderingen ingevoerd worden.

6. De nog niet vrijwillig beplante tuinen tegen goed loon te doen beplanten. Dit is mogelijk door een minder onbillijk aandeel in het produkt en kan het best worden bewerkstelligd door eene schadeloosstelling in geld, in plaats van gedwongen levering.

7. Voorkeur aan de tegenwoordige ondernemers voor het hoogste bod in het geval van uitbesteding, en het vaststellen van een minimum. Daardoor zal de ondernemer in staat gesteld worden, de noodige verbeteringen dadelijk in te voeren. Het goevernement verleent daardoor geen gunst, daar het in de memorie van toelichting bekent onbillijk jegens den ondernemer geweest te zijn. Het is verplicht die onbillijkheid te herstellen, terwijl ook door den ondernemer voorkeur te geven, schatkist, Javaan, ondernemer en handel door het meerdere produkt zullen gebaat worden.

8. Het moet aan ieder partikulier vergund worden velden voor den duur van ten minste 20 jaren te huren. De tijd van 10 jaren is te kort voor een suikeronderneming. Ook de arbeiders bij partikulieren moeten zich van heerediensten vrij kunnen koopen.

9. De huur van arbeiders wordt aan de betrokken partijen overgelaten, en invoering van eene summier procedure voor alle zaken uit de aangegevene kontrakten voortspruitende.

Als slotbepaling. De regeling van de koffikultuur en van de heerediensten moeten zoodanig plaats hebben, dat op denzelfden tijd grondbezit, vrijheid van heerediensten en vrije kultuur kunnen ingevoerd worden.

De heer *van den Dungen Bille.* Hoe eervol, verdienstelijk en nuttig het ook moge genoemd worden, dat zij die Indië niet door eigene aanschou-

wing hebben leeren kennen, nogtans hun tijd en kunde wijden aan nasporingen en onderzoekingen omtrent den toestand van onze overzeesche gewesten in het Oosten, en meer bepaaldelijk van Java, als voorshands nog het belangrijkste voor diskussiën, die, zoo in als buiten deze vergadering, aan de orde zijn, ook omtrent de middelen tot progressie van welvaart in aller belang; hoe verblijdend het is, te zien voor hem, die een toestand zelf aanschouwd en onderzocht heeft, dat zij, die slechts op gegevens van anderen moeten afgaan, met schroomvalligheid, ja met eenig wantrouwen van de officiëele cijfers gebruik maken: toch is het te betreuren, niet alleen dat zich in hunne betoogen verkeerde inzichten openbaren, maar ook, dat men tot het besluit moet komen, dat als zulke mannen zich een' minder juist begrip van den stand van zaken vormen, men in het algemeen een begrip van Java heeft te wachten, geheel vreemd aan de werkelijkheid, niet overeenstemmende met de wezenlijkheid.

Deze opmerking is, meen ik, van toepassing op de beschouwingen van de heeren van Lier en van Soest, in de vorige vergadering medegedeeld. Het verschijnsel, waarop ik wees, is te meer te betreuren, omdat op Java een veel kleiner aantal Europeanen in direkte aanraking komt met den landbouwenden Javaan, dan men hier gewoonlijk te lande meent. De militaire stand, o. a. zoo hoog als laag in rang, komt niet in direkte aanraking met den Inlander; alleen buiten Java worden eenige officieren met het civiel bestuur belast, maar dit is de normale toestand niet. De direkte aanraking met bajonet of degen bedoel ik niet; daarin is ons braaf nederlandsch-oost-indisch leger uitstekend boven eenig leger ter wereld.

Onder het klein getal, dat dan nog overblijft, is het helaas eene uitzondering iemand aan te treffen, die energie, kennis, kunde en talent heeft behouden om, hetgeen de vrucht van grondig onderzoek is, in bondige taal, op bezadigden toon, gemoedelijk en overtuigend ter neêr te schrijven. Daarom is het verschijnsel dat, naar ik vertrouw eenige hier aanwezige oudgasten (abstraheer als ik u bidden mag voor een oogenblik de slechte eigenschappen, die men in Nederland aan dit woord wel eens gelieft te geven) niet zullen ontkennen, te meer te betreuren.

Trouwens altijd en overal, waar men op een uitgebreid terrein vele deugdelijke agenten noodig heeft tot het verrichten van een geenszins alledaagsch werk, is het eene moeilijke zaak, alles in het juiste brandpunt te brengen, zoodat daaraan immer het kenmerk van onvolmaaktheid zal kleven.

De weinige woorden, die mij vergund zullen zijn te spreken, zullen in het algemeen het gesprokene op de twee laatste vergaderingen betreffen, die ik de eer en het genoegen had bij te wonen, maar in het bijzonder hetgeen door de heeren van Lier en van Soest is gezegd. Ik zal slechts een paar punten aanroeren, ofschoon na de lezing hunner vertoogen er mij meer zijn voorgekomen, waarmede ik mij niet vereenigen kan. Ik stel mij niet voor alle zaken te bestrijden, die zij, mijns oordeels, onjuist of niet geheel nauwkeurig voorstellen. Eensdeels toch is mijn oordeel objektief, anderdeels is het geenszins mijne bedoeling den tijd te benemen met eene kritiek hunner veelzijdig verdienstelijke navorschingen.

Ofschoon de arbeidszin der Javanen niet meer aan de orde is, hoop ik even-

wel dat onze geachte voorzitter mij eene enkele uitwijding dienaangaande zal vergunnen, te meer daar ik, behoudens beter oordeel, vermeen dat dit belangrijk onderwerp niet genoegzaam besproken is toen het aan de orde was. Het verhandelde in de vorige vergadering geeft mij aanleiding thans nog eenige woorden over dien arbeidszin te zeggen. Maar ik laat nog een woord in 't algemeen vooraf gaan, één vraag met betrekking tot het kardinale punt, waaromtrent het antwoord weinig zal uitéénloopen. Die vraag is van zeer veel belang, omdat het antwoord het eenige richtsnoer is om alle koloniale vertoogen te koncentreeren. De force motrice van ons koloniaal regeerings-raderwerk moet eenig en alleen worden ingericht naar, en hangt geheel en uitsluitend af van het antwoord op de vraag: kan Nederland van het batig slot afzien of kan het moederland het batig slot niet missen?

Een van twee moet de basis aangeven, waarop wij onze redeneeringen hebben te bouwen. Eene vesting bouwt men niet dan met schâ in een moeras; Nederland heeft daarvan ten opzichte van zijne vestingen op Java eene droevige ondervinding kunnen opdoen. En in eene rots slaat men geene heipalen. Draaien en modderen gaat niet. Al die spitsvondigheden ter wille van het door den satan uitgevonden geld, waarmeê hij al zoo velen verleid heeft, die christelijk hunne zorg voor de welvaart, die schoonklinkende woorden van de filantropische schijnheiligheid, die zich zelve wenscht te verschalken, zich oplossende in halve maatregelen, zijn een tweesnijdend zwaard dat in het oog van den eerlijken, loyalen ziener beide partijen kwetst. Men kome daarom liever rondweg voor de zaak uit. Eenmaal was ik in gesprek met een alom als fanatiek bekenden Arabier. Hij ontstak in heiligen toorn toen ik hem eene schilderij toonde (Abraham en Hagar voorstellende), omdat hij vermeende dat men den Nabi Ibrahim niet *kon* afbeelden. Zelfs strekte deze schilderij hem ten bewijze hoe wijs bedacht het verbod voor den Mohammedaan is, geene beeltenissen van levende zaken te mogen bewaren. En op mijn repliek dat hij in zijn zak (de man was rijk) en in zijn huis de beeltenis van onzen koning (den stempel onzer munt) met de meeste zorg bewaarde en bewaakte, gaf hij ten antwoord: Die zondigen wil, laat zich door de zonde niet afschrikken. In principes was mijn Arabier aan Nederland gelijk, maar hij was oprechter, en er niet minder om.

Kan en wil het moederland van het batig slot zoo niet voor altijd, dan althans voor geruimen tijd afzien, het volge de leer, verkondigd in de brochure van den heer van der Wijck, wien ik om zijne grondige kennis en om zijne mij persoonlijk — ik mocht de eer hebben hem vroeger mijn resident te noemen — bekende loyauteit, al wordt hij ook door een' brochure-schrijver miskend, de hoogste achting toedraag. Naar mijne meening zal de regeering wijs handelen met opvolging der leer van den heer van der Wijck, wiens gevoelens ik in het algemeen deel, en dikwerf in gesprekken heb beleden, zoodat ik, niettegenstaande ik daardoor mischien den schijn van verwaandheid op mij laad, durf zeggen dat het hier en daar in die brochure klinkt of wij 't saam hadden afgesproken.

In het genoemde geval zouden wij, Gode ware dank, al de tot nu toe gehouden redeneeringen kunnen terzijde schuiven, het ontwerp van eene nieuwe kultuurwet er bij en onze reden voortaan op een geheel andere leest kunnen

schoeien. Wij zouden met geheel andere instruktiën aan boord uitzeilen.

Evenwel Nederland kan en wil — zeggen we liever medelijdend alleen *kan* — het batig slot niet missen. Ik verneem dat men dit gevoelen meer algemeen dan eenig ander is toegedaan. Derhalve neem ik deze stelling aan, zet het belang van europeesche industriëelen terzijde, en veronderstel alleen dat men tegenwoordig zoekt naar de middelen om met regeeringsbeleid den ten gerieve der Javanen zachtsten en rechtvaardigsten weg te betreden, in allen gevalle een anderen dan den thans ingeslagenen, met behoud evenwel van het batig saldo.

Ik zal naar die middelen niet zoeken, hoogstwaarschijnlijk zou ik ze toch niet vinden. Zooveel is echter zeker, dat ik de europeesche industrie op zijde schuif; haar belang zal, hoop ik, door anderen in bescherming genomen en verdedigd worden, terwijl men bovendien mij lichtelijk voor partijdig zou aanzien. Goevernement en industriëel kunnen toch niet beiden winnen bij een spel, waarbij zij elkaârs tegenpartij zijn! En het is niet immer *a fair play!* Het belang van den industriëel komt ook niet veel in aanmerking, waar het belang van den staat en dat van den Javaan tot elkander in omgekeerde reden schijnt te staan. Het is toch het spel van den duivel en den goeden engel, dobbelende om eene ziel. Met drie dobbelsteenen zou het goevernement ook negentien oogen gooien, wanneer de industrieël eens par accro drie zessen wierp!

Ja, dat batig slot heb ik meermalen in het meervoud tot batige sloten hooren en zien maken en dan steeds gedacht aan groote, onverbreekbare, ijzeren hangsloten, waarmede alle voordeelen door het goevernement voor den industriëel, met of zonder kontrakt, worden af- en uitgesloten.

Wij varen dus nog om instruktiën voor een batig slot mede. Het kultuurstelsel schijnt voor eenige sprekers synoniem te zijn met stelsel van willekeurigen dwang. Naar mijn gevoelen ten onrechte, wanneer men met dwang jegens den Javaan bedoelt. Immers het stelsel, zoo als het ten huidigen dage ten opzichte der suikerkultuur en der suikerfabrikanten wordt ten uitvoer gelegd, ten aanzien van verstrekking van arbeid, hulp in het doen naleven van door den Javaan aangegane verbintenissen, tarief van loon, surveillance, kontrôle, vertrekken van den inlander, die bijna schotvrij als beklaagde is, maar nooit mischien als aanklager, voorrang van ambtenaren, kontributiën, inschrijvingen, zoogenaamd leenen en diergelijken, dat stelsel sluit meer dwang voor den Europeaan dan verdrukking voor den Javaan in. Een suikermaker is een rijkaard, zooals een Engelschman, die het kontinent bezoekt, een lord Nabob is; meeningen, die reeds lang geheel en alleen tot die van het gepeupel behoorden teruggedrongen te wezen; meeningen, waarvoor *en* suikerman *en* Engelschman beiden moeten bloeden. De toestand van den Javaan door het kultuurstelsel, zooals dat in werking is in goed geordende residentiën, waarvan niemand den meer aan mij bekenden oosthoek van Java zal uitzonderen, is van dien aard dat mij gebleken is dat niet alleen de staat (de gevallen engel) en de fabrikant (dien ik zoo vrij was daareven bij den goeden engel te vergelijken) die mensch is, ten prejudice van den Javaan worden gebaat, zooals de heer van Soest scheen te meenen, maar dat ook wel degelijk de Javaan, *malgré lui*, baat heeft bij de gedwongen suikerriet-kul-

tuur en daaruit voortvloeiende suikerbereiding. Even als de heer van Soest wensch ik in mijn *malgré lui* een begrip van dwang te leggen, want juist door dwang wordt de Javaan gebaat. Daar hij uit eigen beweging niet zou werken, wordt hij *malgré lui* gebaat.

Wat door den heer van Lier en anderen gezegd moge zijn omtrent verarming der Javanen, terwijl geen enkele slecht, velen zelfs zeer kostbaar gekleed zijn; omtrent de hoogere rijstprijzen, die een gevolg zouden zijn van de suikerteelt en omtrent de mindere zorg van den Javaan voor zijn vee, dit alles beaam ik in geenen deele. Ik ben daar even ver van af als van zijne meening dat het een zegen voor den Javaan zal zijn als hij (zooals hij *nu* nog bestaat) volkomen vrijheid over zijn persoon, zijn tijd en zijn arbeid zal hebben, — de lazzaroni zouden er nog iets bij wezen. Ik weet wel dat het vleesch duurder is geworden, ongeveer het dubbele van voor 15 jaren; verdubbeling van de bevolking in dien tijd door den heer van Lier uit officiëele cijfers geput, is bij mij niet denkbaar. Dikwijls ben ik ooggetuige geweest van de zorg, die de Javaan heeft voor mooie trekossen, waarvoor hij soms gaarne buitengewoon veel geld geeft. Ongeveer vier jaren geleden werd in mijne afdeeling een Javaan ziek toen een os van een extra-mooi span van hem was gestorven, niet om de schade maar uit liefde voor zijn beest. De Javaan heeft evenveel zorg voor zijn vee als vroeger, maar de stapel op Madura, die den oosthoek grootendeels van trekossen (van buffels wel te onderscheiden) voorziet, schijnt af te nemen. Waarschijnlijk hebben de expeditiën van Bali, Boni, Bandjermasin enz. daarop schadelijk teruggewerkt. Doch daarop zou, als de veestapel de thermometer van 's volks welvaart is, wel iets te vinden zijn. Ik zal er aanstonds op wijzen; maar daar komt wat dwang bij te pas. Heeft men er wel eens aan gedacht, dat de *poetjoean* of de bladrijke toppen van het suikerriet van de gedwongene suikerriet-kultuur, gedurende ruim vier maanden in het jaar niet alleen een overvloedig, gezond en lekker, maar zelfs het eenige voedsel oplevert voor het vee der bevolking?

Ik zou bovendien nog kunnen vragen, hoe kan de Javaan verarmd wezen, als men weet welke enorme voorschotten op gewas door hem allerwege genoten en verbruikt zijn, en waarvoor hij nimmer gewas zal leveren? Arme vrije industriëelen, die op zoo weinig bescherming in uwe precaire ondernemingen hadt te rekenen! Hoe menig Javaan heeft zich met uw geld verrijkt!

Ik zeg niet dat de Javaan rijk is, ik erken dat hij rijker kon wezen, maar ik beweer dat hij in den laatsten tijd niet armer is geworden. En ontegenzeggelijk is het dat men onder de Javanen minder armoede zag en ziet dan hier in Nederland. Het hart krimpt u dáár niet in een van de geveinsde, in oorzaken verzonnen of gelogen bedelarij, die naar ik meen, half gegrond, van de periodieke bedelarij, die gegrond, en van de bedelarij, welke uit fatsoen ons met schroom nadert, die dubbel gegrond is! Waarlijk ik heb minder medelijden met den armen Javaan, die 's jaars *f* 1 belasting op zijn bedrijf, bij wijze van patent, moet opbrengen, dan met den armen Nederlander, van wien men onder minder gezegende luchtstreek, *f* 3 's jaars voor zijn hond wil heffen.

Om goede prijzen te bekomen heeft de Javaan ook meesterlijk partij weten te trekken van de verandering van het muntstelsel en de verhouding van den

duit tot den cent, die den industriëelen zoowel als den landbouwenden Javaan doorgaands geen windeieren heeft gelegd.

Wanneer de heer van Lier het javaansche volk een landbouwend volk heeft genoemd, was hij daarin de waarheid zeer nabij. Het egoïsme van Nederland heeft ook meer eene studie van den Javaan als landbouwer gemaakt. Immers door zijne bemiddeling moet vooral en bijna alleen het batig slot overgewonnen worden. Maar aan de kustplaatsen, waar men veelal visscherij en smallen handel ziet beoefenen, vindt men nog uitmuntende blijken van den industrie-geest van den Javaan als ambachtsman, somtijds als kunstenaar. Ik kan wijzen op de meubelen van geringe makelij en minder goed hout, en de in hindoestijl kunstig en fraai gesnedene houten bedsteden, een en ander meest ten gebruike van den gegoeden Javaan vervaardigd, waarvoor Japara bekend is; op het beter bewerkt huisraad van fijnere houtsoorten, het kunstdraaiwerk en den sierlijken arbeid in andere materialen, ivoor, schildpad, bamboe, hoorn, enz. enz. daaronder ook de fraai gevlochten, beschilderde en vergulde tjapeels of hoeden (uitsluitend ten gebruike van des vervaardigers landgenooten), die men te Soerabaya ontmoet. Wanneer men hier meent, zooals dat bij geschenken wel eens te bemerken is, dat men die voorwerpen voor een appel en een ei bekomt, dan vergist men zich: zij zouden hier zeer duur genoemd worden.

Te Malang heb ik een' beeldhouwer in steen gekend, wiens werk (kleine kopijen naar oude beelden en tempels) door den besten europeeschen kunstenaar niet zou kunnen verbeterd worden, zoo wat de uitvoering als getrouwheid in navolging betreft. Het was een gunst als hij iets voor u wilde maken, hij liet u lang wachten en veel geld betalen. Un vrai artiste! Onder de smeden, zoowel in goud en zilver als in ijzer vindt men vele kunstenaars. In één woord, de Javanen zijn een volk doorgaans veel praktischer en handiger dan ons volk.

Bij den industriëelen Europeaan is het een waar en overbekend, maar tevens ook een bedroevend verschijnsel dat de Javaan, zoodra hij onder en voor Europeanen werkt als ambachtsman, eenige slechte hoedanigheden aanneemt. Uitmuntende ambachtslieden worden gevormd b. v. op de fabriek de „Volharding" te Soerabaya, van onzen niet genoeg te roemen en met de grootste toejuiching zijner stadgenooten door onzen vorst met eermetaal versierden industriëel Bayer, met wien ik dweep om zijn ridderlijken en ruiterlijken aard, om zijn milden en leerzamen, gullen en toegankelijken omgang met den Javaan, door wien hij terecht bemind wordt; — ook vindt men uitmuntende javaansche ambachtslieden op 's lands werkplaatsen en werven, ook bij Europeanen, industriëelen van minderen rang. Maar het is een bedroevend verschijnsel dat de Javaan, die tot zulk een uitstekend ambachtsman is opgeleid exigent en willekeurig wordt en dat zijne aktiviteit veeltijds vermindert. Hij eischt een onevenredig hoog loon, een loon dat nominaal zelfs hooger is dan men hier te lande aan den bekwaamsten werkman uitbetaalt, niettegenstaande des Javaans werk toch beneden dat van den Europeaan blijft, niettegenstaande des Javaans werk minder vlug van de hand gaat, de eerste levensmiddelen op Java goedkooper zijn dan hier, en de behoeften van den Javaan veel geringer. Bovendien verzuimt hij minstens twee dagen van de week zijn werk,

dat op voltooing wacht, terwijl zijn meester al tien lastige klaagepistels over niet nagekomene beloften, tijdverlies, schadevergoeding enz., heeft ontvangen, daar de verdiensten van den Javaan dezen in staat stellen te kunnen luieren of feesten te verzinnen, waartoe zijn ingeschapen lust tot liegen hem niet weinig te stade komt.

De europeesche industriëel, wien het vette der aarde voor al zijn „bother" volstrekt niet altijd ten deel valt, is door omstandigheden genoodzaakt zich beide ongerieven, waarvan het laatste het grootste is, te laten welgevallen. De baas moet zich door den knecht de wetten laten voorschrijven en er bestaat een toestand, die uit een westersch oog gezien, onnatuurlijk is. Men trekke eens een parallel tusschen *die* Javanen en de europeesche werkkompagnieën der artillerie, meestentijds door-en-door bekwame handwerkslieden, die op 's lands winkels werken en niet te klagen hebben (dit zeggen ze zelf); toch zal de uitkomst voor den Europeaan treurig zijn.

Is het te verwonderen als wij onder zulke omstandigheden aan eenigen wijzen dwang van de zijde der regeering, als eene onontbeerlijke zaak, beginnen te denken, omdat wij maar niet bevroeden kunnen waarom de Javaan toch zoo vóórgestaan, zoo vóórgetrokken wordt?

De landbouwende Javaan toont, in zeker opzicht, ook zeer weinig arbeidszin voor de teelt van produkten, die alleen voor de europeesche markt bestemd zijn, en zoolang het moederland voortdurend batige saldo's niet missen kan en die van Java verlangt, zoo lang zal de Javaan naar mijne meening, hoe ook gehonigd of 't zoete der aarde beloofd, wel denzelfden weinigen arbeidszin blijven betoonen en ongedwongen nooit iets goeds ten behoeve van 't batig slot leveren. Meestal wordt zulks toegeschreven aan het klimaat, de weinige behoeften, het kortzichtig nadenken van den Javaan, maar er moet wel eene andere oorzaak voor wezen. Immers van arbeidszin, wanneer het zijn eigen plantsoen geldt, kan men hem gereedelijk het gemiddelde, de „average" van werkenslust van iederen landbouwer wáár ook, toekennen. Daarvan kunnen in de eerste plaats getuigen het verbouwen van tabak voor zijne eigene konsumtie en het kweeken van zijn siriblad en pinangnoot; zaken, die de inlander zóó huishoudelijk behandelt, dat nauwelijks één Europeaan hier te lande, wanneer hier sprake is van landbouw en industrie, althans wat tabak aangaat (die van andere soort en andere bereiding is dan die welke herwaarts komt) daaraan denkt, acht geeft, ik zou haast zeggen het vermoeden niet heeft van haar bestaan; zaken, die toch zeer aanzienlijk moeten zijn als men nagaat dat bijna alle Javanen, zoowel mannen als vrouwen, in alle klassen van den middelbaren leeftijd dagelijks tabak en siri pruimen en kauwen, terwijl nog de geheele mannelijke bevolking zoowel jongens als grijsaards klolee's of tabak in blaadjes gerold rooken.

Het is een lust zoo'n zindelijken, welbesproeiden, netingerichten siri-tuin van eenige uitgestrektheid te zien, meestal verscholen op plaatsen, werwaarts weinige Europeanen hunne schreden wenden. Van arensuiker, aardvruchten, maïs, enz. enz. tot eigen gebruik van den Javaan dienende, zal ik nu niet ophalen. Ten opzichte van de teelt van katjang en de bereiding van oli daaruit (een bij het gebrekkige hunner werktuigen zeer zwaar werk) die veel gebruikt wordt, daar de Javaan zijne woning verlicht met katjangoli,

waaraan hij verreweg de voorkeur geeft boven klapperoli, toont hij dezelfde mate van ijver, dien men overal elders kan opmerken, waar het eene behoefte, geene weelde geldt. Van zijne rijstkultuur is reeds veel gezegd en geschreven; straks breng ik die nog even in herinnering. — Zou de Javaan ook tot zijn rijstteelt moeten aangezet worden omdat hij, bij groote overvloedige oogsten, groote hoeveelheden ziet uitvoeren, en, hij weet niet waarhéén, vertrekken? Maar dit denk ik toch niet.

Mijne meening is dat, zoolang het moederland een batig slot behoeft, er ook eenige dwang van wege de regeering zal noodig zijn om den Javaan tot het voortbrengen van produkten voor de europeesche markt aan te zetten, al heeft hij voor zichzelv' wel degelijk industriegeest en arbeidszin. Op den meest cynischen toon heb ik een Javaan tot zijn makker hooren zeggen: Werk, daar gij een mensch zijt; hadt gij een apenstaart bekomen, het zou niet noodig wezen. Er lag wangunst in dien toon; hard werk was het niet binnen de fabriek! (De verregaande onbeschoftheid van dit gezegde, ten aanhoore van mij, den meester, let wel, M. H., heeft ook hare beteekenis!)

Dus dwang zou ik nimmer laken, ja, gulweg beken ik, dat ik, instede van alle huishoudelijke policiemaatregelen, als strafmiddel voor zaken waarmede men de rechtbank niet kan lastig vallen, of die spoedige afdoening vereischen, in stede van den rotting op Java (waar het *gossok koepieng* of oorenwrijven toch niet uit de mode zal gaan) geheel af te schaffen, nog liever den rotting zou zien invoeren voor enkele feiten en vergrijpen van de straatjongens, en andere kwade praktijken van geringen aard, hier te lande.

Maar verstaat mij wel, die dwang moet vaderlijk, rechtvaardig, billijk zijn. Ik zal hierover niet uitwijden: ik laat de bepaling van mijn gezegde over aan het begrip van ieder eerlijk en billijk mensch. Strikte wetten zijn daarvoor niet te maken, want het onderscheid tusschen legaal en loyaal is hemelsbreed en het laatste wensch ik par excellence toegepast. De hooge autoriteit zie toe wie zij in direkt kontakt met den Javaan stelt en rekene dan op wat geven en nemen van hare wetten, onverbiddelijk hem straffende, die het goede vertrouwen beschaamt, dubbel streng jegens hem die de goede trouw misbruikt om vuig gewin. — Loyauteit en goede trouw zullen een' beteren weg banen dan legaliteit in prokureurstermen.

Een weinig dwang in den besproken zin zou ook dienstig zijn waar het geldt den Javaan en de met hem in vrijen arbeid werkende Europeanen. Een woord ter verduidelijking, want ik heb steeds vermeend dat men in Nederland den vrijen arbeid op Java met dien van hier te veel op dezelfde leest schoeit, althans niet nauwkeurig genoeg in de onderdeelen kent. Een enkel punt van verschil, maar van groot verschil, zij het mij vergund aan te halen en iets te zeggen over voorschotten, door dat woord toe te lichten in de beteekenis, in zwang bij den Javaan.

Veel hebben onderscheidene schrijvers over voorschotten gezegd. Een of twee onder hen beweeren dat zij niet noodig zijn, maar bijna allen zijn het eens met ook mijne proefondervindelijke overtuiging, dat men geen vrijen arbeid van den Javaan verkrijgt dan met aanzienlijke geldelijke voorschotten, zonder den minsten waarborg van zijne zijde, terwijl veelal den inlandschen hoofden de inmenging verboden is, tot het konstateeren van bekendheid.

Een arbeider vergt een maand loon vooruit, een ambachtsman drie maanden en als het betaaldag is, verzoeken beiden u niets te korten of in te houden: *djangan pottong*, *toewan!*

Toen ik mij ongeveer acht jaar geleden in direkte konnektiën met de Javanen begaf tot het leveren van arbeid en materiaal, zeide ik, toen nieuweling in het vak, verbaasd over de eischen van voorschotten, tot mijn resident, die er niets in zag: „den zin dien zij hechten aan het woord voorschot, begrijp ik aldus te moeten verstaan: volledige vooruitbetaling van te verdienen loon." Dat een timmerman mij eenig voorschot vraagt om hout te koopen voor eene door mij bestelde tafel, dat vatte ik gemakkelijk, maar dat een karrevoerder *f* 80 à *f* 120 voorschot eischt, eene som die hij, bij den ijverigsten arbeid, binnen zijn tijd, als loon ter nauwernood kon indienen, vond ik eene bittere satiere op mijne onmacht: een impertinent gebruik of misbruik maken van mijn nood.

En wil men arbeid, materialen of grondstof, men moet zich die dusgenaamde voorschotten getroosten, zonder den minsten waarborg voor aanzuivering. De europeesche industriëel in vrijen arbeid moet zich getroosten, dat men in het moederland hem den eernaam geeft van roekeloozen omspringer met het geld en erger, als 't niet goed gaat, want in geld krijgt men het onaangezuiverde voorschot nooit terug. Aan boord zegt men: „in drieën: nu niet, dan niet, nooit." Hoe hebben de tabaksfabrikanten en de vrije suikerondernemingen zich bij die voorschotten bevonden? Welk gewas levert men onder anderen bij vrije kultuur als suikerriet — de heer van Soest haalde dit artikel in zijne rede aan — voor het voorgeschoten geld? Getuigt, ó Perning, Sidho-ardjo en zoovele anderen! En hoe zijt gij, aannemers van wat ook, met uwe voorschotten gevaren? Voor menigen vrijarbeider zijn die onmatige voorschotten de doodsteek geweest door het brutale in het eischen, het onvermogen in het weigeren, het waarborglooze bij het niet aanzuiveren. Tot eenige tegemoetkoming in het laatste kon de regeering in billijkheid meer doen dan zij nu doet. Een deurwaarder op den Javaan afgezonden, komt altijd voor een leeg huis.

Nogmaals: een weinig dwang in den besproken zin is, hoe ik 't ook beschouw, hier en daar noodig en dus niet te laken. Als ieder uwer eens overtuigd ware van de rijke vruchten, die door het aanwenden van den stoomploeg op de uitgebreide rijstvelden, op die daartoe zeer geschikte aanzienlijke vlakten, zouden verkregen worden, zooals ik het gaarne geloof, wie zou het dan wraken of laken, wanneer het goevernement zich eenige ploegen aanschafte en den Javaan dwong, zelfs tegen een evenredig en gering huurloon (voor uitleg en slijtage), daarmede te werken? Want, let wel mijne heeren, zonder dwang zou er niets van gebeuren, al werden de ploegen ook ter beschikking gesteld, al lagen er driedubbele oogsten achter, al zag de Javaan door den dikken mist van zijne gewone onnadenkende kortzichtigheid zijn veestapel weder welig tieren. Op Java geldt minstens zooveel als hier te lande het *trada adat*, *trada biassa bagitoe*, bij 't invoeren van nieuwigheden. Ook dáár is het: mijn grootmoeder ging met de trekschuit; zoo ook ik! Tout comme chez nous, is een spreekwoord dat ik honderden malen heb toegepast zoowel op de javaansche als op de nederlandsche ekonomische toestanden, ja op alle toestanden.

Als het goevernement zich in het eene geval het recht van dwang toekent,

waarom zou het dan ook niet een' wijzen dwang in het andere geval toepassen? Of is het geen vaderlijke dwang, wanneer de Javaan geen opium naar hartelust verbouwen mag, terwijl de Nederlander het jeneverstoken niet ontzegd is? En moet — ik zeg niet mag — de vaderlijke dwang voor het jongere kind niet wat verder gaan? Werd den Javaan nu reeds volkomen vrijheid gegeven te beschikken over zijn persoon, zijn tijd en zijn arbeid, dan zou dit tot *zijn* verderf strekken, en bovendien wij varen nog steeds instruktiën voor het batig slot.

Maar met dien dwang kan de welvaart van den Javaan wel toenemen, en zijn, in vergelijking met menigen Nederlander, zeer dragelijk lot nog verbeterd worden. Op de regeering rust de verplichting genot voor te bereiden als behoefte voldaan is. Zegen voor den Javaan is nabij de hand, met en zonder dwang.

Heb ik het een bron van heil genoemd wanneer de regeering met dwang den stoomploeg op Java invoerde, zonder dwang zal de regeering de banken van leening op Java tot goevernements-instellingen vervormen; slechts eenigermate als in Nederland inrichten. Echter zal daardoor het verschil met wat nu bestaat, zóó groot zijn dat de Javaan zijn geluk zal wantrouwen en denken: daar schuilt weer iets anders achter. Daarom ook weer geen ekwivalent-belasting in 't leven geroepen, na 't gunnen van die hulp, zooals het *oewang nering* (belasting op 't bedrijf) op de hielen zat van de afgeschafte *passer*pacht. Drie nuttige zaken zouden bij den aangegevenen maatregel in 't leven worden geroepen. Vooreerst emplooi voor eenige Europeanen en vele inboorlingen als beambten. Ten tweede: schadeloosstelling van een hoop chineesche knoeiers en bloedzuigend ongedierte (bloedzuigers is een te edele naam, vaak ten onrechte gebezigd), het schuim hunner meestentijds op Java verdienstelijk terugwerkende landgenooten, wien men er geen ondienst meê zal doen. En eindelijk of voornamelijk: de bevordering van het welzijn en aansporing tot dankbaarheid van den Javaan, want ook hij kan wel eens dankbaar zijn, ofschoon bij exceptie, dus: tout comme chez nous.

Wil Nederland zich eenige opoffering getroosten, welnu: het geve het zout, een der eerste levensbehoeften, aan de vrije javaansche industrie over. Grissee, waar een emmer drinkwater somtijds 25 centen kost, zal er drinkwater in overvloed door kunnen koopen en het (hierin echter niet te laken) goevernement zal geene sommen meer behoeven aan te wenden voor vergeefsche pogingen om de bevolking door een artesische put te gerieven. De praktische Javaan zal voor zijn geld uit zout, aldra zoet water en meer weten te maken.

Het opsporen van meerdere en nog grootere heilbronnen zal, vertrouw ik, meer bevoegden, meer-invloedrijken en meer-ervarenen dan ik gemakkelijk vallen.

Ik resumeer mijn gevoelen. Zoo als het nu gaat, heeft de regeering te veel of te weinig gegeven aan de Javanen. Moet men een batig slot behouden, hun ware minder gegeven! Kan men de leer van den heer van der Wijck in praktijk brengen en behoeft men het batig slot niet meer voor den nood van Nederland, dat ik liever zou zien, want rekent mij niet onder de behouders, men sta meer, veel meer toe en verzekere meer aller rechten.

Ik besluit hiermede. Mijn maatschappelijke werkkring roept mij weldra weder naar het schoone Java en weldra hoop ik weder om te gaan met zijne mij dierbare bevolking; maar ik zal daarheen gaan met de vrees voor eene voorbereid wordende katastrofe, want inderdaad van de nieuwe kultuurwet alleen zooals die daar is voorgesteld, verwacht ik nog niet vele veranderingen ten

goede. Even als bij alle koloniale beschouwingen de toon moet worden aangegeven door 't al of niet verlangen van een batig slot, even als men over dit hoofdpunt heenloopt, loopt men nu al heen over het essentiëele punt, over het recht tot vervreemding of verkoop of erfleen van den grond, waarover nu reeds de meeningen verschillen, en waaromtrent toch eenheid behoort te bestaan. Ik zal gaan, meer en meer doordrongen van de meening, die ik in weemoed, na een ruim twintigjarig onafgebroken verblijf uitte, toen ik die streken, om naar het vaderland te vertrekken, verliet:

„Liever behoorde ik niet meer onder de levenden, dan nog 21 jaren te moeten bestaan in den achteruitgang, in dien dubbelzinnigen toestand van zaken, die verwarring en eindelijk ellende moet brengen in de Nederlandsch-indische maatschappij en over de Javanen; over Java en zijne bevolking; over het land, dat mij, zijn ook beide mij lief, mij, geboren Nederlander, nog liever is dan mijn eigen Vaderland!"

De *Voorzitter* verdaagt de verdere beraadslaging met het oog op het vergevorderde uur.

Verbetering.

In de rede van den heer de Serière, voorkomende op bladz. 276, moeten de twee zinsneden, luidende: „Het stelsel van du Bus — geklommen," aldus gelezen worden:

„Het stelsel van den kommissaris du Bus was doodeenvoudig. Hij kwam op Java in een tijdperk van bittere ellende; men gaf hem geen geld mede voor nieuwe regelingen, alleen voor inwisseling, terwijl in het moederland verschillende moeilijkheden, handel en scheepvaart drukten. Toen du Bus op Java kwam, zag hij zeer goed dat er wat gedaan moest worden. Van de in Indië gevestigde fabrikanten sprekende, zeide hij meermalen tot mij: „il faut aider ces pauvres gens!" Hij had evenwel geen geld, terwijl van den Bosch met vijf millioen op Java kwam.

„Du Bus was een goed mensch; hij begaf zich vaak persoonlijk tot de fabrikanten in de Ommelanden van Batavia om hen goeden moed in te spreken. Eens kwam hij 's morgens vroeg bij mij „Père Serière," riep hij mij toe, „j'ai trouvé quelque chose de bon; j'ai pris la résolution d'aider ces bons gens" en met grooten ophef en innige tevredenheid over het middel dat hij meende gevonden te hebben, vervolgde hij: „j'ai pris un arrêté, par lequel je mets à la disposition des sucriers deux cents mille florins cuivre à 6 pour cent." De een kreeg tien, een ander vijftien, èen paar twintig duizend gulden kopergeld en de goede man deed in het algemeen alles om de fabrikanten te helpen. De algemeene klacht was gebrek aan werkvolk, boedjangs, die het meest uit de naburige residentiën getrokken werden. De kommissaris schreef echter de residentiën aan, de zendelingen van de fabrikanten behulpzaam te zijn in het verkrijgen van boedjangs. Wat was nu het resultaat van die welwillende handelingen? Vóór Du Bus op Java kwam was de suikerproduktie vervallen tot 14000 pikols en toen hij Java verliet was de uitvoer van suiker tot 244000 pikols geklommen."

LEVENSBERICHT

VAN

F. W. JUNGHUHN,

DOOR

Mr. H. ROCHUSSEN.

Franz Wilhelm Junghuhn zag het levenslicht den 26sten Oktober 1812 te Mansfeld in Pruissen, alwaar zijn vader de heelkunde uitoefende. Van zijne jeugd is ons weinig met zekerheid bekend: alleen weten wij, uit zijne eigene, zeer fragmentarische mededeelingen (want slechts zelden en dan nog maar voor weinige oogenblikken had hij tijd en opgewektheid om zich tot 't verhalen zijner wederwaardigheden in den gezelligen kring neder te zetten), dat reeds vroegtijdig zijn verzet tegen de hem opgedrongen kerkleer een beslissenden invloed op zijne levensbestemming had; zoodat hij, het hem toegedachte opvoedings-systeem verwerpende, het plan zijner studiën zelf ontwierp en met onverflauwde wilskracht vervolgde. Terstond deed hij zich kennen als den oorspronkelijken, met eigen kracht genoegzaam toegerusten, geest, die zijn weg vóór zich uit ziet liggen, het verheven doel aan het einde; en, zonder aarzelen of tasten, daarheen onverdroten den langen tocht onderneemt; — ter zijde stellend of overschrijdend, al wat zijn gang belemmert, zich niet stoorend aan 't geen de wereld zegt, niet vragend naar belooning of eer; doch strevend naar den zoo gierig bewaarden schat, die het loon is van 't moeitevol pogen des wijsgeers: naar waarheid!

In Halle en Berlijn wijdde hij zich met ijver aan de beoefening der natuurwetenschappen. Terwijl hij de medicijnen als beroepstudie beoefende, werden weldra botanie en geologie zijne lievelingsvakken, en was het van de eerste vooral de leer der Fungi en Musci, die hij als veld van eigen onderzoekingen verkoos (*).

(*) Onder zijne nagelatene papieren vond ik vrij lijvige opstellen over deze onderwerpen, waarschijnlijk uit zijne studiejaren bewaard gebleven. Reeds dadelijk mag ik hier ter beantwoording van eene bij velen reeds gerezene vraag, de verzekering geven, dat het onderzoek naar hetgeen onder Junghuhn's nagelaten aanteekeningen voor de wetenschap van belang kan zijn, in Europa aan bevoegde handen zal worden toevertrouwd.

Reeds toen verwierf Junghuhn, door eenige degelijke botanische geschriften en opstellen in tijdschriften, vooral door zijne „observationes mycologicae in species fungorum tam novas tam male cognitas", opgenomen in Schlechtendal's Linnéa eenige vermaardheid en stelde hij zich in aanraking met de meest gevierde autoriteiten in de studie-vakken welke hij bij voorkeur beoefende.

Na volbrachte studie trad Junghuhn in pruissische militair-geneeskundige dienst. In deze periode van zijn leven valt eene gebeurtenis, die op Junghuhn's geheel volgend leven van blijvenden invloed is geweest en aan welke zijne bizarre melancholie en met de jaren steeds geklommen misanthropie wel bepaaldelijk zijn toe te schrijven.

Die gebeurtenis was een duel, dat hij, om de onbeduidende aanleiding, en vooral omdat zijn tegenstander gehuwd en vader was, tot het laatst trachtte te voorkomen, doch eindelijk aannemen moest, met het noodlottig gevolg, dat zijn schot zijne wederpartij doodelijk trof.

Nieuwe gestrengere verordeningen op het stuk van het tweegevecht werden op Junghuhn toegepast en brachten mede eene veroordeeling tot twintigjarige gevangenisstraf, te ondergaan op de vesting Ehrenbreitstein. Vreesselijk was de schok die zijne ziel onderging, zoo door de folterende gedachte aan het door zijne hand afgesneden menschenleven, als door die aan zijn eigen nu ondragelijk bestaan: — zoo vreesselijk, dat hij weldra als krankzinnig beschouwd en behandeld moest worden. Of die schijnbare krankzinnigheid slechts de afspiegeling was van hetgeen in zijn binnenste omging, dan wel of zij gedeeltelijk was voorgewend om zijne ontvluchtingsplannen te dienen, is moeilijk met zekerheid te zeggen.

Zooveel is zeker, dat die plannen bij hem weldra tot rijpheid kwamen en, begunstigd door den geneesheer (*) die hem behandelde en van het diepste medelijden met den ongelukkige bezield was, door hem met verbazende stoutmoedigheid werden ten uitvoer gelegd, nadat hij twintig maanden in gevangenschap had doorgebracht. Achtervolgd door een hagelbui van kogels zwom hij den Moezel over, zwierf des nachts door de meest onbegane streken, zich over dag schuil houdende, alle aanraking met menschen zooveel mogelijk vermijdende, tot dat hij de fransche grenzen en van daar eindelijk Parijs bereikte. Hier vestigden zijne toen reeds bekende wetenschappelijke verdiensten de aandacht van Brongniart op hem, en door diens tusschenkomst verwierf hij eene aanstelling tot officier van gezondheid bij het vreemdenlegioen te Algiers. Tengevolge van een zware sabelwonde aan het hoofd, werd hij naar Frankrijk geëvakueerd en te Parijs op zijn verzoek ontslagen. Het schijnt dat hij kort daarop van den koning van Pruissen remissie zijner straf mocht verkrijgen en daarna over Koblenz naar Nederland reisde, met het plan om aldaar zich in nederlandsch-indische dienst te begeven, gedreven door de zucht om de rijkdommen der tropische natuur te gaan onderzoeken, niet min-

(*) De bijzonderheden, welke ik hier mededeel, heb ik uit den mond van dien geneesheer zelven, die later in de indische militair-geneeskundige dienst tot een hoogen rang opklom.

Junghuhn zelf sprak over die gebeurtenis bijna nooit.

der dan door die om de pijnlijke herinneringen, voor altijd aan zijn vaderland voor hem verbonden en het vele wat hem daar ook in andere opzichten niet aanstond (vooral in 't politische), te ontvlieden.

Hier neemt Junghuhn zelf het verhaal zijner wederwaardigheden en verrichtingen op en beginnen zijne eigene, in druk verschenen aanteekeningen (*).

Wij ontmoeten den schrijver in November 1834 in de bosschen aan den „Laachersee", reizen met hem naar Rotterdam en van daar naar Utrecht, wonen zijn examen tot officier van gezondheid bij, vertoeven met hem eene wijle te Harderwijk, varen over de Zuiderzee door het Haarlemmer-meer over Gouda en Dordrecht naar Hellevoet (eene reis van 4 dagen, waarvan de beschrijving ons voorkomt eer drie honderd dan dertig jaren in 't verledene te liggen), begeven ons aan boord van de Jacob Cats en steken den 30sten Juni 1835 in zee. Den 12den Oktober kwam Junghuhn te Batavia aan en deed aldaar gedurende vijf maanden dienst in het militaire hospitaal, totdat hij, in Februari 1836, naar Djokjokarta werd overgeplaatst.

Gedurende het verblijf te Batavia werd druk gebotaniseerd en reeds een begin gemaakt met die levendige en boeiende schilderingen der indische natuurtafereelen, welke aan Junghuhn's werken, ook voor den leek, eene zoo eigenaardige bekoorlijkheid geven.

Het was trouwens eene zijner meest schitterende gaven en ook voortdurend zijn doel, den algemeenen indruk van elk natuurtooneel, van elke afzonderlijke zone der vegetatie in heldere levendige trekken te schilderen, het natuurschoon te ontleden en zóó aan zijne lezers mede te deelen, dat zij zich met hem verplaatst wanen in die eerbiedwekkende eenzaamheid der eeuwenheugende wouden, op de toppen dier ontzachelijke vulkanen, te midden der liefelijke bebouwde valleien. In een kort na aankomst hier te lande aan zijn vriend Prof. Wirtgen te Koblenz gerichten brief, zegt hij: „Neben der Untersuchung der Cryptogamen lasse ich es mir besonders angelegen sein, Naturschilderungen zu entwerfen, bei denen mir Herrn A. von Humboldt's Ansichten der Natur als — freilich unerreichbares — Muster dienten. Ich bemühe mich darin, das Eigenthümliche javanischer Landschaften nach allen Richtungen hin aufzufassen und besonders die Physiognomie der Vegetation, — von den Palmenwäldern der Dörfer, die Bambusgebüsch umzäumt, bis zu den Casuarinenwäldern des Merapi, oder der Schlingvegetation des Gunong-Kambing, die gleich einem Teppich die höchsten Felsen umrankt, darzustellen."

En inhoever hem dit gelukte, zal ik wel niet behoeven aan te toonen. Allen die Junghuhn's geschriften kennen, zijn getroffen door de echt poëtische en altijd grootsche wijze, waarop hij zijn onderwerp opvat: ook dáár waar zijn betoog streng wetenschappelijk is. Java's schoone bergstreken en vulkanen te bezoeken is voorzeker van alle reisgenoegens het meest verheffende en belangwekkende: doch dat genoegen wordt verdubbeld, wanneer men vooraf in Junghuhn's werken de

(*) Topographische naturwissenschaftl. Reisen durch Dr. F. Junghuhn, Mitglied der Kaiserl. Leop.-Carol. Akademie der Naturforscher; für die Kais. L. C. Akademie zum Druck befördert und bevorwortet durch Dr. C. G. Nees von Esenbeck, Praesidenten der Akademie. Magdeburg 1845.

kennis heeft opgedaan van de topographie, de geologische struktuur, den plantentooi en de vulkanische gesteldheid der te doorreizen streken: wat men ziet is nieuw voor het oog, doch het beantwoordt aan het vooruit gevormde beeld en laat zich erkennen en ordenen. Te dien aanzien zegt Nees von Esenbeck in zijne inleiding tot de zoo even reeds aangehaalde Topogr. und naturw. Reisen het volgende: „Der Reisebericht enthält diejenigen Anführungen aus dem Gebiete des Gewächsreichs, welche zum Bilde der Oertlichket gehören die er schildert, und diese Anführungen, besonders die am meisten charakteristischen, sind nicht bloss in abstracter Weise benannt, sondern gemeinfasslich mit kurzen Zügen zur Anschauung gebracht und so hingestellt, dass sie bei der Wiederkehr ähnlicher Vegetations-verhältnisse als stehende Typen gebraucht werden und den aufmerksamen Leser in den Stand setzen können, sich ein, schon früher mit dem Verfasser betrachtetes Bild bei den ersten Worten wieder vor Augen zu stellen, und in den besuchten Gegenden, gleich dem Reisenden, einheimisch zu werden."

Junghuhn was waarlijk de javasche Humboldt: dat voorbeeld, dat hij zich reeds bij het begin van zijn arbeid voorstelde, heeft hij bereikt.

Doch laat mij deze afgebroken historische schets voortzetten. Ik zal daarbij echter kort zijn, te meer omdat Junghuhn's geschriften, vooral de meer aangehaalde „Reisen" en eene menigte in de indische Tijdschriften opgenomene berichten volkomen rekenschap geven van al hetgeen hij gedurende zijn verblijf op Java, voortdurend rondzwervend over het geheele eiland, in het belang der natuurwetenschap deed. Het zij daarom voldoende te vermelden dat Junghuhn aanvankelijk zijn dienst als officier van gezondheid bij het militaire hospitaal te Weltevreden waarnam; dat hij zich weldra de genegenheid van den chef der geneeskundige dienst dr. A. Fritze verwierf, die hem, ten einde hem in de gelegenheid te stellen, zijne botanische en geologische nasporingen voort te zetten, verplaatste naar Djokjokarta; dat Junghuhn echter de medische praktijk met evenveel tegenzin uitoefende, als hij met rusteloozen ijver zich wijdde aan de studie der heerlijke, hem omringende natuur en zich daardoor herhaalde malen aan kleine tekortkomingen in de dienst schuldig maakte, die ten gevolge hadden dat vele klachten over hem inkwamen en de heer Fritze besloot hem tot zich te roepen, en hem, in zijn belang en in dat der wetenschappen; die hem zoo lief waren, een anderen meer met zijne neigingen overeenstemmenden werkkring aan te wijzen.

Hij vond daartoe het middel door Junghuhn in kwaliteit van adjudant mede te nemen op eene inspektie-reis over Java. Op die reis werd slechts de allernoodigste tijd aan de voorgenomene medische inspektie besteed; daarentegen was de chef genoodzaakt zijn jeugdigen, onvermoeiden en van weetgierigheid blakenden adjudant te volgen op alle bergtoppen, naar den rand der gevaarlijkste vulkanen, in de meest ondoordringbare wouden. Reeds bij gelegenheid van deze reizen verzamelde Junghuhn een groot deel der belangrijkste bouwstoffen tot zijn werk „Java", tot zijne kaart en tot zijne zoo merkwaardige verzamelingen. Kort na zijne terugkomst te Batavia werd Junghuhn, door Fritze, in aanraking gebracht met Diard, destijds chef der natuurkundige kommissie, die hem, overeenkomstig zijne bevoegdheid ten deze, tijdelijk voor een jaar aan die kommissie verbond.

Dat jaar werd besteed aan een onderzoek van een groot deel van West-Java, voornamelijk van de dubbele vulkanen-rij, die de Preanger-regentschappen doortrekt. In het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië en in de Verhandelingen van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen vinden wij de vruchten van dat onderzoek vermeld.

In 1839 ontviel Junghuhn zijn edele vriend en beschermer Fritze en tevens ontving hij bericht dat zijne definitieve benoeming tot lid der natuurkundige kommissie door den minister niet was ingewilligd. Door die omstandigheden alle uitzicht verliezende om op Java zijne natuurkundige onderzoekingen onbelemmerd voort te zetten, verzocht hij naar Sumatra overgeplaatst te worden, 't geen ook geschiedde. Toevalliger wijze maakte hij de reis naar Padang op het schip dat P. Merkus, lid in den raad van Indië en toenmaals kommissaris voor de zaken van Sumatra, derwaarts overvoerde. Die hooggeplaatste staatsdienaar erkende weldra Junghuhn's uitnemende gaven en bekwaamheden en droeg hem kort na aankomst te Padang, in 1840, een politiek-, statistiek- en natuurkundig-onderzoek op der Battalanden, eene streek toenmaals althans voor vreemdelingen nauwelijks toegankelijk.

Het resultaat van dat onderzoek is opgeteekend in zijn zoo hoogst belangrijk werk: „Die Battaländer auf Sumatra" enz. Berlin 1847, dat hij na terugkomst op Java, gedurende een oponthoud in de Preanger-regentschappen, dat hem daartoe gegund was, uit zijne aanteekeningen samenstelde. Waarom het plan om dit werk op kosten der regeering in het Nederduitsch uit te geven geene uitvoering mocht erlangen, is mij moeilijk thans uiteen te zetten. Minder bekend en wel der vermelding waardig is de bijzonderheid dat om dien tijd Junghuhn dood gewaand, en een bericht dienaangaande in de Javasche Courant opgenomen werd. Reeds waren maatregelen genomen om zijn manuskripten, kaarten, aanteekeningen enz. in goede bewaring te nemen, toen onze onvermoeide bergbeklimmer weder in de bewoonde streken nederdaalde: zijn lang oponthoud in de nooit door menschen bezochte bergstreken leverde ditmaal de stoffe tot zijne, boven alle zijne werken uitblinkende, „Streifzüge" in het Gedeh-gebergte, die een lijvige appendix vormen tot de meergenoemde Top. und Naturw. Reisen.

Het Gedeh-gebergte is wellicht het schoonste van Java: maar Junghuhn's beschrijving is dan ook op de hoogte van het onderwerp en men ziet dat zijne innige ingenomenheid voor het schoon van Java's bergwouden zich om zoo te zeggen koncentreerde op deze door de natuur inderdaad heerlijk uitgedoschte vulkanische groep.

In 1846 kreeg Junghuhn van den toenmaligen goeverneur-generaal Rochussen in last op nieuw zijne onderzoekingsreizen te hervatten, ten einde voornamelijk te rapporteeren over het al dan niet aanwezig zijn van steenkolenlagen op Java. Die landvoogd hechtte aan deze vraag een groot gewicht, met betrekking niet alleen tot de industrie, maar ook tot de verdediging van Java en tot het onderhouden van kommunikatiën in den archipel, met het oog op de toen reeds niet onwaarschijnlijke eventualiteit van groote omkeeringen in den politischen toestand van Europa. De uitkomsten waren ongunstig. Junghuhn zag zijne voorloopige meening bevestigd, dat Java geene steenkolenbeddingen bezit en dat de bruinkool geene exploitatie waard is.

Na 13 jaren op Java te hebben doorgebracht; na het geheele eiland in allerlei richtingen te hebben doorkruist, na *alle* vulkanen, ten getale van ongeveer 50 te hebben beklommen — de meeste voor dat *iemand* hun top had bereikt, — na ontdekking van eene menigte nieuwe planten en petrefakten, na de geheele zuidkust van Java met den meetketting in de hand te hebben vervolgd, ging Junghuhn in 1848 met tweejarig verlof naar Nederland. In een zeer interessant werkje „Terugreis van Java naar Europa met de zoogenaamde overlandpost in de maanden September en Oktober 1848" geeft Junghuhn de op dien overtocht ontvangen indrukken terug, terwijl het slot reeds zijne zienswijze verraadt omtrent zekere sociale en theologische vraagstukken in de nederlandsche maatschappij. Daarom is dat boekje eene hoogst merkwaardige bijdrage tot de kennis van Junghuhn's philosophie.

Den geheelen duur van zijn verlof en nog eenigen tijd daarenboven besteedde Junghuhn tot het verwerken van den schat van bouwstoffen door hem op zijne veelvuldige wetenschappelijke tochten verzameld. Even buiten Leiden had hij eene kleine woning betrokken, en niet ver van die woning, te midden der weilanden, bevond zich zijne werkplaats: dit was een ruime zeshoekige koepel met hooge ramen. Dáár arbeidde hij van het oogenblik dat de eerste straal der morgenzon het landschap verlichtte, tot dat de duisternis hem dwong te eindigen; daar was het, dat ik hem terugzag, nadat hij mij schriftelijk vergund had, hem daar te bezoeken. Hij werkte aan zijne bekende kaart van Java: het gedeelte aan 't welk hij bezig was en dat hij tot in de geringste details uitwerkte, was op de teekenplank uitgespannen en daarnaast toonde hij mij den ontzettenden stapel van schetskaartjes, teekeningen, hoogte-berekeningen en andere losse aanteekeningen, alle in loco vervaardigd, een zware bundel van elke afdeeling. 't Was winter: over een dichte sneeuwlaag bereikte ik den koepel, die niet verwarmd kon worden en waar Junghuhn van des morgens 6 uur dagelijks bezig was! Ik had een lang onderhoud met hem. De omstandigheid dat ik zooveel gezien had van het land dat hem zoo dierbaar was, en dat ik mij toenmaals het gemakkelijkst in zijne moedertaal uitdrukte, was oorzaak dat hij met mij eene uitzondering maakte en zijne bekende zucht om zich aan den omgang met menschen te onttrekken, een oogenblik ter zijde stelde. Van af dien dag waren wij vrienden en heb ik van hem steeds de hartelijkste genegenheid en de meest doorslaande bewijzen van vertrouwen genoten.

Een andere vrucht van Junghuhn's arbeid in Nederland was zijn hoofdwerk, getiteld „Java, zijne gedaante, zijn plantengroei en inwendige bouw."

Dit veelomvattend geschrift, verrijkt met eene menigte kaarten, hoogteplannen en staten en zijne kaart van Java, zijn twee hechte zuilen voor Junghuhn's roem tot in het verste nageslacht. Ik acht het volkomen overbodig hier in eene beschouwing dier groote werken te treden.

Wat de kaart aangaat, ongetwijfeld is zij niet zonder fouten en zal de nauwkeurige topographische en geographische opname van Java er nog vele aan het licht brengen. Doch niemand zal zoo onredelijk zijn, om van één man, die alleen, zonder eenige hulp en uit louter weetgierigheid naspoorde en beschreef, eene volmaaktheid te verwachten die eerst door vereenigde krachten van velen, in eene lange reeks van jaren, door een stelselmatig

voortgezet en kostbaar onderzoek kan worden bereikt. Niettemin heeft Junghuhn's kaart als eerst en reeds zoo volledig ontwerp der oreographie van Java eene hooge en blijvende waarde.

Onderwijl werden de rijke verzamelingen van naturalia door Junghuhn van Java medegebracht, onderzocht, gerangschikt en beschreven door europeesche geleerden van naam. De planten door prof. de Vriese, prof. Oudemans, prof. Miquel, dr. Molkenboer en Hasskarl: hunne bevindingen zijn vervat in de bekende uitgave, Plantae Junghuhnianae, Enumeratio plantarum quas in insulis Java en Sumatra detexit F. W. Junghuhn.

Deze verzameling wordt bewaard in 's Rijks museum te Leiden even als die van mineralen, fossiele planten en dieren, enz., waaraan nog andere geleerden, doch niet alle met gelijken ijver en uitslag, — hunnen arbeid besteed hebben.

Nog eene andere, hoogst belangrijke pennevrucht van den nooit rustenden denker en opmerker verscheen in die periode, doch naamloos.

Hierover aanstonds. Vervolgen wij zijne levensgeschiedenis. Voor zijn voortreffelijken arbeid beloond, in de eerste plaats door de ongeveinsde hulde van alle bevoegde beoordeelaars, maar bovendien door de benoeming tot ridder der orde van den nederl. leeuw en tot ridder der orde van den roden adelaar van Pruissen, alsmede door vorstelijke geschenken van z. k. h. Prins Frederik, dacht nu Junghuhn, na bekomene naturalisatie tot Nederlander, in het land, dat hij zoo lang en zoo trouw gediend had en waar hij zich door de banden van een in Januari 1850 aangegaan huwelijk nog meer te huis gevoelde, eene welverdiende rust te genieten. Vooraf bezocht hij zijne hoogbejaarde moeder, vertoefde te Berlijn eenigen tijd in de kringen der uitmuntende natuurkenners, die, met von Humboldt aan 't hoofd, het sieraad zijn van Pruissen's voornaamste hoogeschool en bezocht met zijne vrouw den kerker, die gedreigd had de juist verloopene 30 jaren zijns levens nutteloos te doen verstrijken. Junghuhn sprak ook over die episode niet veel. Doch toen hij een ouden sleutelbewaarder de bijzonderheden der ontvluchting van zekeren krankzinnigen jongeling tot in het geringste wist voor den geest te roepen, en die oude dienaar toen met schrik Junghuhn's trekken herkende, in die van den man die de onderscheidingsteekenen van 's konings hooge gunst op de borst droeg, moesten de omstanders bekennen, dat zulk een zamenloop van omstandigheden, in een roman, gezocht zou voorkomen, maar in het werkelijke leven waargenomen, niet minder opvallend moet heeten.

De rust evenwel die Junghuhn zich voorstelde mocht nog niet zijn deel zijn. De toenmalige minister van koloniën Pahud kende Junghuhn en stelde zijne verdiensten op den waren prijs: hij besefte dat het plicht was, een man als Junghuhn in de gelegenheid te stellen zich op nieuw te wijden aan de bevordering der kennis van Java 's rijke natuur. Daar nu gedurende Junghuhn's oponthoud in Europa de natuurkundige kommissie was ontbonden, moest hem een werkkring worden aangewezen. Dat deed de minister Pahud op eene onbekrompene en hoogst praktische wijze, door Junghuhn, op een voldoend inkomen, aan te stellen tot ambtenaar voor natuurkundige onderzoekingen, met den titel van inspekteur, en tevens op zeer duidelijke en beredeneerde wijze te omschrijven, wat Junghuhn in die kwaliteit zou

hebben te verrichten. Junghuhn zette in December 1851 weder te Batavia voet aan wal. Zijne positie werd door het indisch bestuur nader geregeld en Tjii-andjoer hem als standplaats aangewezen. Op de reis herwaarts was hij belast geweest met de overbrenging van 149 kinaplanten, in Europa gewonnen uit zaden, die van Peru waren ontvangen. Gedurende den overtocht had Junghuhn zich met de belangrijkste geschriften over die plant bekend gemaakt en toen in 1856 de heer Hasskarl, die de kina-kultuur op Java aanvankelijk had ingevoerd, naar Europa terugkeerde, werd de verdere leiding dier kultuur aan Junghuhn opgedragen. Met grooten ijver en getrouwe volharding heeft hij die gewichtige taak gedurende de laatste 8 jaren zijns levens ten uitvoer gelegd, met het gevolg dat thans vele honderd-duizend kinaboompjes op Java's grond in wasdom zijn. Junghuhn heeft van dien moeitevollen arbeid niets dan verdriet ingeoogst. Van vele zijden werd hij aangevallen over de leiding die hij aan de zaak gaf, voornamelijk over de soorten, aan welke hij de voorkeur boven andere schonk. En die aanvallen waren grootendeels met betreurenswaardige hartstochtelijkheid gedaan, ja, zelfs sprak een zijner tegenstanders van opzettelijke verkwisting van 's lands gelden! Ook van regeeringswege werd Junghuhn ten definitieve niet geheel in het gelijk gesteld, betreffende zijn stelsel van aanplant. Verongelijkt te worden, wanneer hij de overtuiging had dat het recht op zijne zijde was; miskend te worden, was voor Junghuhn's fier en onafhankelijk karakter iets ondragelijks. Onderscheidene malen stond hij op het punt de leiding der gansche zaak, die hem toch zoo zeer ter harte ging, neder te leggen; en het is niet onmogelijk, dat de zoo veelvuldige en lang ondervondene onaangenaamheden en teleurstellingen, die hij zich altijd hevig aantrok, in eenige mate mede hebben gewerkt tot de ontwikkeling der vreesselijke leverziekte, aan welke Junghuhn bezweken is. Ik voor mij acht mij *noch* geroepen, *noch* in het allerminst bevoegd, over den gevoerden strijd een beslissend oordeel uit te brengen; doch veroorloof ik mij de meening uit te drukken dat de zaak nog geenszins in staat van wijzen is en dat eerst eene veel langere ondervinding omtrent de beste methode van behandeling der kina-plant op Java, volkomen uitsluitsel zal geven.

Junghuhn had meer en meer over zijne gezondheid te klagen en was ook in hooge mate ontmoedigd. Hij verzocht en verkreeg in den aanvang van 1864 een tweejarig verlof naar Nederland. Reeds waren alle voorbereidselen tot die reis gemaakt, toen Junghuhn ernstiger ziek werd en zich een leverabces openbaarde. Wel genas dit aanvankelijk op meest gewenschte wijze en had hij zelfs reeds eens beproefd de reis naar Batavia te aanvaarden, doch dit was onmogelijk bevonden. De krachten van den lijder waren uitgeput en gingen meer en meer achteruit. Den 20sten April in allerijl ontboden, kwam ik juist in tijds te Lembang aan om in den nacht tusschen 23—24 April zijn laatsten snik te vernemen en den man, dien zoovelen met mij vereerden als een uitnemend geleerde, als een groot denker en diepzinnig wijsgeer, de laatste eer te bewijzen.

Ik zou vreezen mijne taak slechts ten halve te vervullen, indien ik, na dit eenvoudig verhaal van Junghuhn's levensloop, niet nog een enkel woord sprak over zijn karakter, over zijne soms zoo vreemd voorkomende eigenschappen, denkwijze en overtuigingen. Junghuhn had vele bewonderaars, eenige hem

recht hartelijk toegenegene vrienden en een groot aantal vijanden. Van die vijanden, die het alleen waren uit naijver en wangunst, behoeft hier geen sprake te zijn. Doch hij had zich er ook vele gemaakt door zekere trekken van zijn karakter, die evenwel al te zeer misduid zijn. Ik wees er reeds op, hoe de treurige gebeurtenissen zijner jongelingsjaren zijn gemoed geschokt hadden. Hij had zijne vrijheid met geweld aan de maatschappij moeten ontworstelen, had zich in bosschen en wildernissen moeten onttrekken aan het oog der menschen; daar was eene verbittering in zijn hart overgebleven, die nooit geheel is geweken.

Wel was hij geen menschenhater in den ergsten zin des woords, doch hij had geleerd de genietingen der samenleving te ontbeeren en zich in stille afzondering met zijne wetenschap, met zijne nooit rustende gedachten gelukkig te gevoelen. Het verhevene zijner studie droeg er toe bij om hem een diepen afkeer in te boezemen van de zinledige, konventioneele vormen der samenleving, van alles wat geveinsd, onnatuurlijk of beuzelachtig was. Waarheid, natuurlijkheid en eenvoud moesten alles kenmerken, of hij ontstak in felle gramschap. In aanraking met vele menschen kon hij niet leven, doch met degelijke, wetenschappelijk ontwikkelde mannen mocht hij gaarne gedachten wisselen en dan was zijn gesprek levendig, geestig en opgeruimd. Doch wanneer een onbeduidend of ingebeeld persoon zich aan hem opdrong, was hij barsch en terugstootend. Eene tweede eigenschap, die Junghuhn vele vijanden op den hals haalde, was zijne zucht tot satyre, aan welke hij, zelfs in zijne geschriften, maar al te dikwerf den teugel vierde. Hij kon zich daarin soms niet bedwingen en ging dan dikwijls verder dan hij bedoeld had. Toch was hij nimmer scherp of hatelijk, om onverdiend te grieven. Slechts dat geesselde hij met zijne satyre, wat hem slecht en verachtelijk voorkwam: dikwerf was zijn scherts niet alleen zeer koddig maar ook geheel onschuldig.

Het is niet moeilijk een geheel oorspronkelijken geest in een geheel verkeerd daglicht te stellen. — Zoo heeft men ook gezegd dat Junghuhn een atheïst en een materialist was. Hij was geen van beiden. Integendeel: atheïst is hij die het *niet bestaan* van eene opperste macht voor *direkt bewijsbaar* houdt; *niet* hij die dat bestaan aanneemt, doch het zich niet duidelijk voor kan stellen. 't Is waar — en waarom het thans nog ontkend — de schrijver der „licht- en schaduwbeelden uit de binnenlanden van Java" verwierp de dogmata der kerk, doch dat was niet meer dan *uitspreken* wat zoo velen *denken*. Maar dat belette niet dat Junghuhn een bij uitnemendheid godsdienstig gemoed had en dat de poëzy der natuur, die hij zoo wel begreep, voor hem was de stempel, door de almacht op al het geschapene gedrukt; dat hij die almacht erkende en eerbiedigde.

Nog veel minder was Junghuhn een materialist. Het krasse materialisme van sommige natuurkundigen was hem een gruwel; integendeel, hij was een philosophisch stelsel toegedaan, dat de stof ten eenenmale ontkent als iets absoluut bestaande en van haar maakt een uitvloeisel onzer voorstelling. Die philosophie was gegrond op die van Kant en grootendeels in overeenstemming met die van den grooten Arthur Schopenhauer, dien Junghuhn, na Goethe, boven alle schrijvers verkoos. Zij, wier godsdienstige overtuigingen door Junghuhn gekwetst waren, hebben zich niet ontzien, door een verdicht

verhaal van bekeering en berouw op het sterfbed, de leer des overledenen in diskrediet te stellen, evenals dit ten opzichte van H. Heine is beproefd. Junghuhn is zoo kalm gestorven, dat de overgang voor de omstanders onmerkbaar was, en zoo ooit de trekken van een sterveling in den dood veredeld waren door de uitdrukking van verheven kalmte en vrede, 't waren die van het stoffelijk overschot van F. W. Junghuhn (*).

(*) Overgenomen uit het Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, 29e deel.

MEDEDEELINGEN EN BERICHTEN.

Iets over het eiland Bawean.

Naar aanleiding van de mededeeling, voorkomende in het Januari-nommer van dezen jaargang geven wij hier enkele nadere bijzonderheden betreffende het eiland Bawean. Deze bijzonderheden zijn ontleend aan de gedrukte statistiek der residentie Soerabaya van 1861, de jongste die ter onzer kennis is gekomen.

Bawean is 3,68 □ geogr. mijlen of 89 □ palen groot en verdeeld in vier distrikten die te zamen 65 dessa's tellen. De bevolking bestaat uit 34052 zielen, t. w. 31941 Inlanders, 25 Europeanen, 20 Chineezen, 1 Arabier en 2065 andere vreemde Oosterlingen. De dichtheid der bevolking is er dus = 9215 zielen per □ geogr. mijl of = 426 zielen per □ paal. Het aantal huisgezinnen onder de inlandsche bevolking bedraagt 6556, dat der werkbare mannen 8113, dat der dienstplichtigen 6774. Het aantal bouws sawa's bedraagt 1906 waarvan echter slechts 726 bewaterbaar, en dat der tegalans 112. Het aantal landbouwers aandeel hebbende in de velden (gogols), bedraagt 6218 en dat dergenen die geene sawa's bezitten 186. Men vindt voorts op het eiland 82 bouws nipabosschen, 90772 klapperboomen, 2159 buffels (karbouwen), 1916 runderen en 304 paarden. Goevernements-kultures bestaan er niet. De belastingen worden, de zeer geringe heerediensten uitgezonderd, uitsluitend in geld geheven en brachten in 1861 over de volgende sommen op. Belastingen op de ongebouwde eigendommen *f* 13,815.—, belasting op het bedrijf *f* 7514 en op de nipabosschen *f* 468, dus te zamen nog geen *f* 22000.— Van de opbrengsten der verpachtingen, inkomende en uitgaande rechten en andere belastingen zijn in de bedoelde statistiek geene afzonderlijke opgaven wat Bawean betreft.

Nota over de kinakultuur op Java.

Over het algemeen schijnen de uitkomsten van de kinateelt onder de leiding van den heer K. W. van Gorkum gunstig te mogen heeten. Onder de Pahudianaplanten was gedurende 1864 groote sterfte. Men schreef dit toe aan de wijze van planten, waarin echter zonder zeer belangrijke uitgaven geene verandering is te brengen. Er kunnen echter nog vele planten verloren gaan eer haar cijfer tot één millioen is gedaald, zoodat altijd voor latere uitbreiding — wierd zij wenschelijk geacht — eene genoegzame hoeveelheid aanwezig zal zijn.

Het doel moet, voor het oogenblik, zijn toeneming der kalisayaplanten, als de beste soort, te bevorderen.

Met het openkappen der dichte bosschen wordt stelselmatig voortgegaan en van de 7000 kalisayaplanten, die in den open grond zijn, mag men verwachten, dat 6000 binnen weinige jaren tot krachtige boomen, voor exploitatie geschikt, zullen gegroeid zijn.

De vermenigvuldiging door stekken is op Java zeer gering geweest en wat betreft de voortkweeking der deugdzame soorten is men ons in Britsch Indië ver voorbijgestreefd.

Het getal bloeiende Calisayaboomen bedraagt 21 en is de oogst van zaden éénmaal aangevangen, dan mag men aannemen, dat zij onafgebroken zal voortduren en de verhouding tusschen pahudiana's en kalisaya's verbeteren.

Buiten de kalisaya's bezit men op Java als erkend deugdzame soorten de C. lancifolia en C. succiruba; de C. lanceolata is nog niet genoegzaam onderzocht, de beide andere soorten staan niet beneden de kalisaya's.

Men heeft in de plantsoenen voortdurend te kampen met rhinocerossen, wilde koeien, kidangs (Cervus muntac), sigoengs (Mydaus meliceps); ook met muizen. Aangezien de succirubra dezelfde soort is, waarop men in Britsch Indië den hoogsten prijs stelt heeft men op Java de zekerheid, in haar een der meest kostbare soorten te bezitten.

Bij het aandachtig overwegen der verschillende analysen van de kinasoorten is het niet mogelijk volstrekte gevolgtrekkingen voor de kultuurbeginselen te maken.

Over den invloed, dien de betrekkelijke hoogte boven zee op het alkaloïedgehalte der boomen uitoefent, verspreiden de analysen weinig licht. Dr. Junghuhn ontkende dien invloed, dr. de Vrij was onzeker.

De ontwikkeling der boomen schijnt dan ook meer van plaatselijke gesteldheid van terrein en van bodem afhankelijk, dan van onderscheidene hoogte; de kultuur in Britsch Indië en op Ceylon pleit daarvoor evenzeer, Gelijkmatige temperatuur is een stelliger vereischte, en overigens meent de heer van Gorkum dat licht en lucht voor de kina even noodig zijn als voor andere planten, bijv. de koffi. Door gedeeltelijke uitkapping in de onmetelijke hoogwouden van eeuwenoude boomen vormt men het beste terrein. De totale vernietiging der bosschen — ware zij al wenschelijk — is onmogelijk. Ware er slechts tusschen uitersten te kiezen, het volle zonlicht zou wenschelijker zijn; maar de middelweg — deels schaduw deels open lucht — wordt gevolgd. Op het voorbeeld van den heer Mac Ivor zijn ter behoud van vochtigheid sommige boomen met mos bekleed.

Uitbreiding werd aan de kultuur niet gegeven. Men bepaalt zich tot de 9 etablissementen op de bergen, en het oorspronkelijk plantsoen op den Gedeh. De proefaanplantingen in Bezoeki en Bagelen worden behouden.

De bestaande kina-aanplantingen beslaan eene uitgestrektheid van 3 à 4000 bouws grond. In de uitgebreidheid en verspreiding der aanplantingen liggen gebreken en bezwaren, die zich meer en meer doen gevoelen. Men vertrouwt dat in 8 à 10 jaren de plantsoenen voor exploitatie vatbaar zullen zijn.

Waar men op hoogten van 4 à 5000 voet over goede gronden te beschikken heeft, zal de voortkweeking van kinaboomen voordeeliger blijken dan

koffi. Eene doelmatige kinakultuur moet na 8 of 10 jaren winsten opleveren.

Na proefnemingen is gebleken, dat de exploitatie van éénjarige wortels der Pahudiana's de aandacht verdient. Van 1860 tot en met 1863 werden 16,692 stekken gesneden, van Mei tot en met December 1864 ruim 20,000. Voor het te kiemen leggen van zaden werd eene nieuwe, minder omslachtige, methode van den heer Teysmann gevolgd.

Slechts vrijwillige vaste arbeiders werken en bieden zich meer en meer aan. Sedert April werkten gemiddeld 100 arbeiders daags minder en de uitgaven waren gedurende 1864 ruim 25 pct. beneden de vier vorige jaren, zoodat de uitvoering van het besluit van 24 Januari 1864, waarbij bepaald werd, dat slechts bij uitzondering de werkzaamheden bij de kina-kultuur in betaalde heerendiensten mochten verricht worden, geene moeilijkheden heeft opgeleverd.

Er is veel en met zuinigheid gearbeid. Acht europeesche opzieners hebben te zamen 125 tot 140 vaste arbeiders ter hunner beschikking.

Bij besluit van 14 Februari 1865 werd het etablissement Telaga-patenga ingetrokken, omdat aldaar nog dwangarbeid noodzakelijk was en de ligging te afgelegen.

In de afdeeling Bandong wordt eene proef genomen om door de bevolking op afgeschreven koffietuinen, waar deze hoog genoeg gelegen zijn, C. Pahudiana te doen aankweeken.

Rechtvaardigheid en plichtsbetrachting jegens de Javanen.

Wij leven in een tijd dat het geweten der natie ontwaakt is; — ik druk mij verkeerd uit — dat de oogen der natie zijn geopend, — wat betreft den toestand der Javanen onder het nederlandsche goevernement. Onbekend met de werking van ons koloniaal stelsel *daar ginds*, en slechts ziende en tastende de werking van dat stelsel *hier*, waar de millioenen uit Indië jaar aan jaar het deficit onzer staatsbegrooting dekken, kon de natie lang vrede hebben met wat zij zag, zonder zich te bezwaren over wat zij *niet* zag. Maar de tijden zijn veranderd. De stemmen, opgegaan over het gepleegd onrecht en aandringende op herstel der aangedane grieven, voor nog slechts een tiental jaren zeldzaam en in den regel onverhoord gebleven of met verguizing of verdachtmaking bejegend, zijn talrijker en talrijker geworden; zij zijn meer en meer tot de natie doorgedrongen en trots reaktie in en buiten de volksvertegenwoordiging, hebben zij een ommekeer in de openbare meening bewerkt, die de noodzakelijkheid van ingrijpende hervormingen in Indië tot diep in het bewustzijn van het nederlandsche volk heeft doen doordringen. Die hervorming, lang verbeid, lang voorbereid, staat eindelijk verwezenlijkt te worden en belooft eene betere toekomst voor de gewesten waar, sedert 1830, een stelsel van bestuur werkte dat men niet beter kan bestempelen dan met den naam van stelsel van gouddorst, en dat zelfs door een der ministers van koloniën als zoodanig werd gebrandmerkt door zijne bekende aanschrijving waarbij hij bevel gaf tot „gestadige verhooging van het batig slot," — het batig slot, dat hier zoo werd aangebeden alléén omdat men niet wist dat die millioenen waren *niet* de natuurlijke vrucht van nijverheid en

ontwikkeling, *niet* goud geslagen uit den vruchtbaren bodem, maar goud geperst uit het zweet en bloed van het door de machthebbers in beslag genomen lichaam van den eenvoudigen Javaan.

En toch, hoe diep het bewustzijn van gepleegd onrecht ook moge zijn doorgedrongen en met hoeveel welgevallen ook de dageraad van eene betere toekomst moge worden begroet, de reaktie zwaait nog steeds het wierookvat van het stelsel der gouddorst onder de natie, wel wetende dat alléén nog de geuren van het goud bij machte kunnen zijn de zinnen te verstompen en de natie haars onbewust te brengen tot de leer: virtus post nummos. — Het voegt dus niet alleen, maar het is noodig, dat de mannen, die rechtvaardigheid voor Indië wenschen, zich niet op de reeds behaalde lauweren te ruste te leggen, maar hunne stem blijven verheffen en tot den volke brengen, totdat de rechtvaardigheid in het beheer van Indië van beginsel tot volledige inpraktijkbrenging zal zijn verheven. Wij begroeten daarom met levendig genoegen de warme wekstem, dezer dagen tot Nederland gericht in eene brochure getiteld: „Ik wil barmhartigheid en niet offerande. Eene wekstem aan Nederland tot rechtvaardigheid en plichtsbetrachting jegens de Javanen, voorgedragen door Dr. W. Bosch, Arnhem 1865, 8°." En mogen al de meest treffende tafereelen van het ontbeeren en van het lijden der Javanen, door den heer Bosch geschetst, voor een groot deel tot een reeds afgesloten tijdvak behooren, de herhaling van dergelijke episoden uit het „zwarte boek der gruwelen van het kultuurstelsel" blijft mogelijk, zoo lang het betere stelsel nog niet of slechts gedeeltelijk en onvolledig in praktijk is gebracht. Bovendien, aan eene doorgaande rechtvaardige behandeling van den Javaan is niet te denken, zoo lang hem onthouden zal blijven vrije beschikking over zijn eigendom, over zijn persoon en over zijn tijd, en, het is thans bijkans een ieder bekend, het kultuurstelsel, in de volksvertegenwoordiging reeds begroet met den naam van „het ellendigste stelsel," eerbiedigt noch het een noch het ander. Wij juichen daarom de bedoeling van den heer Bosch toe, die door zijne wekstem niet alleen de kennis van de gebreken van het nog werkende stelsel en van het daardoor gepleegd wordend onrecht meer en meer tot de natie wil brengen en niet het minst tot het meer godsdienstig en vrome deel der natie, dat, onbewust van het bloed dat er aan kleefde, geneigd was het batig saldo te beschouwen als een bijzonderen zegen door den God van Nederland aan zijn uitverkoren volk toegedeeld. Onder die vromen vooral mag men verwachten dat die lang vereerde zegen voortaan beschouwd zal worden als de slang die de onschuld vernielde en de natie met zonde bevlekte en met schande bedekte, zonde en schande, een algemeenen boetedag waardig.

Wij wenschen dan ook dat de wekstem van Dr. Bosch in handen kome van alle Nederlanders. Wij wenschen dat zijne poging, om de vereeniging die hij in het leven heeft geroepen om de natie tot rechtvaardigheid jegens de Javanen op te wekken, tot bloei en groote ontwikkeling te brengen, volkomen moge slagen. Voor ons is boetedoening ijdel. Het kenmerk van waar berouw over verkeerde gedragingen is niet zelfbestraffing maar een onbevlekte wandel.

E.

BIJDRAGEN

TOT DE

KENNIS VAN HET LANDELIJK STELSEL

OP

JAVA.

XXII.

HET BESTUUR VAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL AD INTERIM J. C. BAUD, NA HET VERTREK VAN DEN KOMMISSARIS-GENERAAL J. VAN DEN BOSCH.

Van Februari 1834 tot Maart 1836.

Tweede Gedeelte.

ALGEMEENE GEBEURTENISSEN.

(*Vervolg*).

V. *Rijstkultuur.*

De groote uitbreiding die aan de kultures voor de europeesche markt was gegeven, had aan de rijstkultuur gevoelige afbreuk toegebragt, blijkbaar uit de meer en meer ondervonden schaarschheid. De daaruit voortgevloeide stijging der rijstprijzen werkte ongunstig op de volksvoeding. Een en ander deed de regering ernstig bedacht zijn, op middelen van voorziening. Maar als zoodanig was het niet voldoende, de residenten te gelasten: om, door het aanleggen van nieuwe rijstvelden, de onevenredigheid te herstellen, die ontstaan was in de uitgestrektheid grond, door de kultures voor de europeesche markt ingenomen, en die, welke voor de padi-teelt was overgebleven (*). Immers, niet overal waren daarvoor geschikte gronden aanwezig; niet overal kon op die gronden water gebragt worden, of, zoo dit al kon, ging het gepaard met groote en langdurige inspanning van krachten, en in elk geval bleef de vraag: of van de krachten der bevolking, reeds tot het uiterste in het werk gesteld, nog meer kon worden gevorderd?

(*) Zie dit Tijdschrift, 1865, 2e deel, pag. 443 en 473.

Bij kabinets-cirkulaire van den 14den December 1833 n_0. 626, waren alle gewestelijke autoriteiten op Java aangeschreven, om hun gevoelen mede te deëlen over de middelen welke, ter uitbreiding van de rijstkultuur, zouden kunnen worden aangewend. De dientengevolge aangewezen middelen bestonden, nagenoeg overal, in het aanleggen van waterleidingen, waardoor meer gronden besproeid en aan den rijstbouw dienstbaar gemaakt zouden worden.

Naar aanleiding van dien, nam de regering, bij resolutie van 8 Juni 1834 no. 3, de beschikkingen, die in de bestaande omstandigheden konden genomen worden. In vele streken, waar de mogelijkheid der aangewezen kanaalwerken gekonstateerd, en dus de goede uitslag zooveel mogelijk verzekerd was, werd de uitvoering daarvan geautoriseerd; en vermits die werken geacht werden geheel te zijn in het belang der bevolking zelve, werd bepaald, dat zij in onbetaalde diensten zouden worden uitgevoerd, en dat alleen fondsen zouden worden toegestaan, om dagelijks aan het werkvolk rijst en zout te verstrekken. Op de meeste plaatsen was echter wel de wenschelijkheid, maar niet de mogelijkheid, van de uitvoering der voorgestelde werken aangetoond. En aangezien de ondervinding had geleerd, dat, ter voorkoming van verspilling van werkkrachten, zonder voorafgaande waterpassingen en opnamen, niet moest worden aangevangen met de uitvoering van werken, als hier bedoeld, van eenig belang, werden de betrekkelijke voorstellen gehouden in advies: — „totdat er gelegenheid zou zijn, een deskundige met een plaatselijk onderzoek te belasten." Het getal deskundigen (waterstaats-ambtenaren) was destijds zeer gering, en het aantal geprojekteerde waterwerken zeer groot en zeer belangrijk; zoodat deze beschikking nagenoeg gelijk stond met eene afwijzing. Aan de uitbreiding der rijstkultuur zou dan ook in veel geringer mate zijn gevolg gegeven, dan werkelijk heeft plaats gehad, indien niet vele residenten, in het tijdvak dat wij thans behandelen en zelfs veel later, hadden begrepen, dat zij de noodig geoordeelde waterleidingen, zonder uitdrukkelijke magtiging der regering, bij huishoudelijke regeling, wel konden tot stand brengen.

Bij de aangehaalde resolutie werd nog te kennen gegeven: — Aan den resident van Banjoemas, dat geen termen waren gevonden om te beschikken overeenkomstig zijn voorstel, strekkende om den vrijdom van landrenten voor nieuw aan te leggen sawavelden te bepalen op 4 of meer jaren, vermits de bepaalde vrijstelling voor 3 jaren allezins voldoende werd geacht. — Aan den resident van Pasoeroean, dat niet voor inwilliging vatbaar waren, de door hem, ter voorkoming van gebrek aan rijst in zijne residentie gedane voorstellen: om de bewoners van het eiland Bawean, in den afhaal van rijst uit Pasoeroean, te belemmeren; en om gouvernements padi-schuren op te rigten om daaruit, bij eventueel gebrek aan rijst, de bevolking te kunnen voorzien.

Bij resolutie van 13 Oktober 1834 n°. 33, werd, voor eene geprojekteerde en reeds ten deele volbragte afleiding uit de rivier Parakkan, in de residentie Banjoemas, waardoor 500 jonken tegalvelden en onbebouwde grond van water zouden kunnen worden voorzien, eene som van ƒ 14,111.— beschikbaar gesteld (*).

De resident van Pasoeroean werd, bij resolutie van 2 April 1835 n°. 8, geautoriseerd om, ter ontginning van sawavelden in het distrikt Porrong, ten

(*) Vergelijk Januari-aflevering van dezen jaargang, pag. 26.

behoeve van de landbouwers aldaar, te doen inkoopen, 100 span buffels, waarvan het kostende moest worden terugbetaald in drie jaren, in geld of in koffi.

De regering nam, op voorstel van den resident van Tagal, bij art. 7 der resolutie van 31 Oktober 1835 n°. 11, in overweging, om de bazaargeregtigheid op rijst en padi af te schaffen; maar de aanzienlijke winstderving die daarvan voor de schatkist het gevolg zou zijn, deed in het algemeen van dit denkbeeld afzien (*).

Desniettemin ging het gouvernement overigens uit van het beginsel, dat hetgeen tot aanmoediging van de rijstteelt zou verrigt worden, behoorde te strekken tot bevordering van het algemeen, en niet van het bijzonder belang. Zoo werd op dien grond, bij resolutie van 6 Oktober 1834 no. 25, gedeklineerd in het voorstel van den resident van Bantam, om aan eenige inlanders in het regentschap Lebak voorschotten te verleenen, tot het gezamenlijke bedrag van ƒ 250.—, tot uitbreiding der sawavelden: terwijl bij resolutie van 8 December daaraanvolgende no. 8, voor de uitbreiding der rijstkultuur in Bantam, werd beschikbaar gesteld eene som van ƒ 11,110.— mitsgaders aan goederen uit 's lands voorraad: de gevorderde hoeveelheid cement en 2000 pond buskruid, het laatste benoodigd tot het doen springen der steenmassa in de rivier Passang-tenang, ten einde het water uit het meer, bekend onder den naam van Danoe, af te leiden, en de daardoor droog te vallen gronden tot sawavelden aan te leggen.

De resident der Preanger-regentschappen stelde, bij missive van 18 Juni 1834 no. 1617, voor, om den uitvoer van rijst uit zijne residentie voor een bepaalden tijd te verbieden, telkens wanneer de prijs der padi mogt stijgen boven de ƒ 15 per tjain van 1250 pond, en wanneer de uitvoer gebrek mogt doen vreezen. Dientengevolge werd, bij resolutie van 8 December daaraanvolgende no. 3, aan dien resident te kennen gegeven: „dat zijn voorstel ondoelmatig en onnoodig is; — *ondoelmatig*, omdat het belemmeren van den binnenlandschen handel, strijdig is met het algemeen en bijzonder belang; — *onnoodig*, omdat geen overvloedige uitvoer te vreezen, maar integendeel invoer te wachten is, wanneer de prijs der rijst plaatselijk tot eene buitengewone hoogte stijgt."

Reeds in het laatst van 1834 deed zich, in de Preanger-regentschappen, en bepaaldelijk in de afdeelingen Sumedang en Soekapoera, gebrek aan rijst gevoelen, tengevolge van twee achtereenvolgende ongunstige oogsten. De resident had, ter voorziening in de eerste behoefte, te Indramayoe, residentie

---

(*) Een jaar later werd, bij besluit van 15 Oktober 1836 n°. 1, autorisatie verleend tot het houden der verpachting van het middel der bazaars en warongs op Java, met deze reserve, bij art. 2: — »dat bij wijze van proefneming, gedurende de jaren 1837, 1838 en 1839, van bazaar-geregtigheid zullen zijn vrijgesteld: — *a.* in de residentie Cheribon, alle ter markt gebragt wordende hoeveelheden rijst, zonder onderscheid, en — *b.* in de afdeeling Grissee (residentie Soerabaya), alle ter markt gebragt wordende hoeveelheden rijst van tien pikols en daarboven." De betrokken residenten werden aangeschreven, om de werking dier vrijstelling nauwkeurig na te gaan en te doen nagaan, in verband tot het daarmede beoogde doel: om de bazaars meer de verkoop- en handelsplaatsen van rijst te doen zijn. Omtrent den uitslag dezer proefneming, moest in tijds gerapporteerd worden.

Cheribon, doen inkoopen 50 koijan rijst tegen ƒ 125 de koijan van 28 pikols, en die rijst in de genoemde afdeelingen, doen verkoopen bij kleine hoeveelheden, tegen 50 cent de gantang. Die maatregel werd goedgekeurd, bij resolutie van 16 Mei 1835 no. 7, met aanschrijving op den resident: — „Om met de uiterste zorg en de meest gepaste middelen, de rijstkultuur, in de distrikten welke door schaarschheid bezocht zijn geweest, te bevorderen, in het bijzonder door het doen aanleggen van waterleidingen, overal waar daartoe gelegenheid bestaat; met aanbeveling om, wanneer zijne bemoeijingen geen genoegzame zekerheid voor een toereikenden oogst opleveren, de bevolking in tijds tot het planten van aardvruchten aan te sporen; onder opmerking, dat door deze middelen gewoonlijk groote schaarschheid voorkomen kan worden, en dat niet dan in den uitersten nood, moet worden overgegaan tot den door hem voorgestelden maatregel, om rijstmagazijnen van wege het gouvernement aan te leggen, een maatregel die, in meer dan één opzigt, bedenkelijk is, en zelden het daarmede beoogde doel in gelijke mate treft, als wanneer de gezamenlijke bevolking hare krachten vereenigt, om door arbeid in tijdelijk gebrek te voorzien."

Als gevolg hiervan werden, bij resolutie van 8 Juli 1835 no. 2, eene som van ƒ 11,000 voor rijst en zout, benevens de noodige gereedschappen beschikbaar gesteld, een en ander voor de uitvoering van werken ter uitbreiding van de rijstkultuur in de afdeelingen Sumedang, Limbangan en Soekapoera.

Niet lang daarna, gaf de resident der Preanger-regentschappen, bij missive van 5 Januari 1836 no. 60, kennis, dat de regent van Bandong eene waterleiding had doen graven, waardoor een groot deel der woeste, moerassige vlakte van Tegal-loewas, gelegen ten zuid-oosten van de hoofdnegorij Bandong, in het distrikt Oedjongbroeng, aan de rijstkultuur dienstbaar werd gemaakt, en 6000 bouws rijstvelden zouden worden verkregen. Die regent verzocht een voorschot van ƒ 8000 om buffels in te koopen en te verdeelen onder de behoeftige landbouwers, ter bewerking van die rijstvelden. Dat verzoek werd ingewilligd bij resolutie van 28 Januari 1836 no. 9, waarbij tevens de tevredenheid der regering aan den regent van Bandong werd betuigd. Blijkens resolutie van 28 Februari 1836 no. 43, werd, met hetzelfde doel, een voorschot van ƒ 3000 aan den regent van Tjandjor verleend. Later werden meer zulke voorschotten uitgekeerd.

De resident van Pekalongan verzocht, in Augustus 1835, dat ter zijner beschikking mogt worden gesteld eene som van ƒ 50,000 kopergeld, voor den inkoop van 8,000 à 10,000 hamatten padi, ten einde in de maanden Maart, April en Mei daaraanvolgende, omstreeks welken tijd hij gebrek aan levensmiddelen in zijne residentie vreesde, weder te worden verkocht, speciaal aan dat gedeelte der bevolking, hetwelk voor de gouvernementskultures was afgezonderd. De direkteur der kultures meende, blijkens zijne missive van 15 Augustus 1835 n°. 1657, dat hieraan, op grond der motieven, reeds door hem aangevoerd tegen een gelijksoortig, hierboven vermeld, voorstel van den resident van Pasoeroean, geen gevolg kon worden gegeven, vermits naar zijn inzien, „de inlander, door eene dusdanige tegemoetkoming van landswege, nog zorgeloozer worden zal; terwijl bij eene bestaande schaarschte aan rijst, de handel daarin ongetwijfeld door aanvoer zal voorzien, welke aanvoer nog

ten overvloede zou kunnen worden uitgelokt, door te zijner tijd de prijzen van de rijst in de residentie Pekalongan in de Javasche courant bekend te maken." Dientengevolge droeg de regering, bij resolutie van 29 Oktober 1835 no. 5, dien direkteur op: „om aan den resident van Pekalongan de redenen mede te deelen, welke zijn onderhavig voorstel als onaanneemlijk doen beschouwen, en om, in den geest der daaromtrent bij herhaling door het gouvernement gegeven voorschriften, hem voorzooveel noodig in te lichten omtrent de middelen, welke kunnen en behooren te worden aangewend, om gebrek aan rijst te verhoeden."

Bij resolutie van 25 Februari 1836 n°. 8, werd *f* 2354.18 beschikbaar gesteld, voor het graven eener waterleiding in de residentie Pekalongan, waardoor de indigo-fabriek te Karangdjatti van water voorzien, en ongeveer 200 jonken grond aan de rijstkultuur dienstbaar gemaakt zouden worden.

Blijkens resolutie van 3 Februari 1835 no. 4, werd goedgekeurd, dat door den resident van Tagal, ter voorziening in het door veelvuldige misgewassen ontstaan gebrek, aan den regent aldaar autorisatie was verleend, tot den inkoop voor gouvernements rekening van de, voor de beplanting der velden, benoodigde zaai-padi, tot een bedrag van *f* 4500 à *f* 5000, door de betrokken planters in koffi, indigo of geld terug te betalen.

Nog teekenen wij hierbij aan, dat de resident van Kediri, overeenkomstig zijn voorstel, bij resolutie van 4 December 1834 no. 10, werd gemagtigd: „om ter verwisseling van de ongeschikte velden, behoorende tot de indigo-fabriek no. 3 te Grobogan, te beschikken over de 300 bouws sawavelden, in de nabijheid dier fabriek gelegen, en om de dessa's aan welke die sawavelden toebehooren, daarentegen te voorzien van andere gronden, met aanbeveling nogtans, om bijaldien hem, in den loop der exekutie, bezwaren mogten voorkomen, die het raadzaam maken om, in het belang der bevolking, van den maatregel geheel of gedeeltelijk af te zien, alsdan dienovereenkomstig te handelen en te dienen van nader rapport."

VI. *Verschillende andere kultures.*

1. *Theekultuur*. Wij hebben uit het reisverslag van den gouverneur-generaal a. i. (*) gezien, dat er omtrent de theekultuur nog veel onzekerheid bestond. De ingestelde onderzoekingen voerden tot veel getwist, hetwelk van hoegenaamd geen aktueel belang is. Wij gaan dit dus met stilzwijgen voorbij. Ook het verslag van de reis, welke de gouverneur-generaal a. i. in September 1835, in de Preanger regentschappen deed, levert voor ons geen meldenswaardige bijzonderheden op.

Er was bepaald, dat in elk der residentiën Cheribon, Tagal, Pekalongan, Bagelen, en Banjoemas, 100,000 thee-heesters zouden worden geplant. De direkteur der kultures stelde voor, om te dier zake aan de bevolking toe te staan *in geld:* *f* 25. in eens per bouw, voor het ontginnen en bewerken van den grond, en evenveel per bouw 's jaars voor het onderhouden der aanplantingen. De regering, „in aanmerking nemende, dat niet voldoende was op-

(*) Zie Januari-aflevering, 1866, pag. 6 en 7.

geheld erd, of de voorgestelde betaling al of niet evenredig zou zijn aan den te presteren arbeid, en dat het wenschelijk was, een definitieve regeling van het onderhoud der theetuinen op een minder lossen grondslag te bouwen;" — schreef den direkteur, bij resolutie van 5 November 1834 no. 3, aan, om aan de residenten van de hiervoren genoemde vijf residentiën te kennen te geven: „dat met de belooning van den arbeid, gevorderd voor de thee-kultuur in hunne residentiën, voorshands moet worden te werk gegaan op de meest geschikte wijze, om de *ware kosten* van ontginning en onderhoud te leeren kennen; namelijk, om dit een en ander te doen verrigten *door vrijwillige arbeiders, tegen het loon 't welk plaatselijk voor partikuliere diensten gewoonlijk wordt bedongen;* met autorisatie voorts, om de uitgaven die daarvan het gevolg zullen zijn, bij de kas af te schrijven, onder het hoofd *inkoop en kosten van thee*, en met uitdrukkelijke aanbeveling, om in die uitgaven zoodanige spaarzaamheid in acht te nemen, als in verband tot het bovenstaande zal mogelijk wezen."

Men schijnt aan dit milde voorschrift niet stipt te hebben gevolggegeven; althans, bij art. 4 der resolutie van 17 Februari 1836 no. 11, werd den resident van Pekalongan opgemerkt: „dat de werkzaamheden der theekultuur, door de bevolking niet bij wijze van corvée moeten worden uitgevoerd; met aanbeveling om zich te dien aanzien te gedragen naar de voorschriften, vervat in de resolutie van den 5den November 1834 no. 3, waarvan hem bij deze een extrakt wordt toegezonden."

2. *Zijde-teelt.* Bij resolutie van 15 December 1834 no. 1, werd bepaald: — Dat met uitzondering van de Preanger-regentschappen en van de etablissementen van landbouw te Krawang (*) en te Banjoewangi, alwaar de fabrikatie van zijde voor rekening van den lande bij voortduring zou geschieden, de van gouvernementswege aangelegde moerbeziëntuinen, in de onderscheiden residentiën op Java, zouden worden afgestaan aan een of meer in derzelver nabijheid gelegen dessa's, met welke eene overeenkomst zou kunnen worden aangegaan om, onder genot der na te melden voordeelen en voorregten, deze plantagiën te onderhouden, zijdewormen op te kweeken en zijde te spinnen, een en ander onder het onmiddellijk toezigt van den betrokken assistent-resident of kontroleur. Dat de afstand van die tuinen zoodanig zou worden geregeld, dat ten minste vijf huisgezinnen beschikbaar waren voor het onderhoud van elken bouw van 500 vierk. roeden. Dat de benoodigde zijdehaspels en wat daartoe behoort, van gouvernementswege kosteloos aan de bevolking zouden worden verstrekt. Dat een of twee inlanders uit de betrokken dessa's, op eene bezoldiging van hoogstens tien gulden 's maands, naar de bestaande inrigtingen konden worden gezonden, om onderrigt te worden in alles wat tot de zijdeteelt betrekking heeft, om daarna, in hunne dessa's teruggekeerd, onder hun toezigt, aldaar een aanvang te maken met het opkweeken van zijdewormen. Dat de

(*) Het etablissement van landbouw te Krawang werd, bij resolutie van 14 Maart 1835 no. 5, ingetrokken, en daarmede ook de zijdeteelt; terwijl als proefkultures, in Krawang alleen werden aangehouden, die van tabak en nopal, en aan de kaneelkultuur grooter uitbreiding werd gegeven.

aldus door de bevolking gefabriceerde zijde, op de voordeeligste wijze, door de zorg der betrokken residenten, zou worden van de hand gezet, en dat de opbrengst daarvan, in geld aan de belanghebbenden ter hand gesteld, dan wel met de door hen verschuldigde landrenten verrekend zou worden, zoo als zij zelf zouden verkiezen. Dat de voor de zijdeteelt af te zonderen dessa's, voorloopig en zoolang deze kultuur geen genoegzame voordeelen mogt opleveren, zouden zijn *vrijgesteld van alle heeredienaten en van alle andere publieke werkzaamheden hoegenaamd.* De direkteur der kultures werd met de uitvoering van dit een en ander belast, en hem in het algemeen aanbevolen: om de hier bedoelde ondernemingen slechts dáár te doen plaats hebben, waar de bekende ijver en belangstelling der ambtenaren, eenigen waarborg opleverden, dat de goede uitslag zooveel mogelijk zou worden bevorderd; met magtiging voorts, om dáár, waar dit niet kon worden verwacht, de zaak geheel te laten varen, behoudens dat de moerbeziën-tuinen zouden worden in wezen gelaten om daaruit later stekken te kunnen nemen.

Bij resolutie van 31 Januari 1835 nº. 5, werd eene som van *f* 3000— ter beschikking gesteld van den inspekteur der zijde-kultuur Diard, voor de ontbieding van zijdewormen-eijeren uit Bengalen, China en Europa, en van eenige bengaalsche werklieden, met de opkweeking der zijdewormen bekend.

Toen de gouverneur-generaal a. i. in September 1835, de Preanger-regentschappen inspekteerde, teekende hij, ten aanzien van de zijde-teelt in dat gewest, onder anderen het volgende aan: — „De moerbeziën-tuinen laten niets te wenschen over; maar de zijdewormen blijven ziekelijk en improduktief. Ik vond den heer Möhringer (specialiteit voor de zijdeteelt) bezig met het inrigten zijner nieuwe opvoedings-loodsen, met een toestel tot het onderhouden eener gelijkmatige temperatuur, waartoe worden benuttigd de gebouwen der ingetrokken theefabriek te Bodjanegara. De uitzigten van den heer Möhringer berusten, naar het mij voorkomt, uitsluitend op de mogelijkheid, om het getal van 24,000 tot 30,000 cocons, thans benoodigd voor het vervaardigen van een pond ruwe zijde, te brengen op 3000, en dit hoopt hij te bereiken, door het ontbieden van nieuwe eijeren en door het stuiten der totdusver ondervonden ontaarding van het insekt." Na hieromtrent eenige bijzonderheden te hebben medegedeeld, wordt opgemerkt: „De tijd zal moeten leeren, inhoever dit een en ander het gehoopte resultaat zal opleveren; maar het is intusschen voorgekomen, dat zoo de opkweeking van het insekt werkelijk al de aangewezen zorgen vereischt, de zijde-teelt niet vatbaar zal zijn, om een algemeenen tak van volksnijverheid onder de Javanen te worden, en slechts in groote etablissementen zal kunnen worden voortgezet."

3. *Tabaks-kultuur.* Bij resolutie van 8 Mei 1834 nº. 6, werden de navolgende sommen toegestaan, voor het nemen, in 1834, van proeven met de kultuur van vreemde tabaksoorten in de daarbij vermelde residentiën, als:

in Krawang,	voor een aanplant van	25	bouws	*f* 4,450.—
„ Kadoe,	„ „ „ „	150	„	„ 20,332.50
„ Bezoeki,	„ „ „ „	15	„	„ 1.818.—
„ Rembang,	„ „ „ „	10	„	„ 1,529.—
dus in 4 residentiën	voor een aanplant van	200	bouws	*f* 28,129.50

Naar aanleiding van het verzoek van den assistent-resident van Probolingo, residentie Kadoe, om voor de kultuur van vreemde tabaksoorten eene percentsgewijze belooning te ontvangen, werd bij resolutie van 9 Maart 1835 no. 3, te kennen gegeven, dat zulks voor die kultuur, die nog slechts als proef moest worden beschouwd, niet kon geschieden, dan nadat zou gebleken zijn, dat 's gouvernements belangen medebragten, om die kultuur op uitgebreide schaal in te voeren.

In Krawang was, in 1833, aan de tabaksplanters in voorschot betaald *f* 3687.50, waarvoor, in gedeeltelijke restitutie, afgeleverd waren 4267 ponden tabak, die, gerekend tegen 20 cent per pond, eene geldswaarde hadden van *f* 853.40; zoodat de planters schuldig bleven *f* 2834.10. Op grond dat de met de tabakskultuur in Krawang genomen proeven, moesten worden beschouwd te zijn geschied voor risiko van het gouvernement, werd, bij resolutie van 14 Januari 1835 no. 5, autorisatie verleend om gezegde restantschuld van *f* 2834.10, „als schade op de tabakskultuur in Krawang over 1833," af te schrijven ten laste van den lande.

Voor het nemen van proeven met de kultuur van vreemde tabaksoorten in 1835, werden, bij resolutie van 29 April van dat jaar no. 2, beschikbaar gesteld de volgende sommen voor de daarbij vermelde residentiën, als:

in Krawang,	voor een aanplant van	62	bouws	*f* 10,370.—
„ Kadoe,	„ „ „ „	50	„	„ 7,150.50
„ Rembang,	„ „ „ „	10	„	„ 1,529.—
„ Bezoeki,	„ „ „ „	15	„	„ 1,827.—
dus in 4 residentiën	voor een aanplant van	137	bouws	*f* 20,876.50.

Bij dezelfde resolutie werd bepaald, dat in 1835, in de residentie Kadoe voor de verzending naar Nederland, zouden worden in gereedheid gebragt 50,000 ponden *javasche* tabak, waarvoor beschikbaar werd gesteld, eene som van *f* 15,564. — De kontroleur Jonker, deskundige in tabak, had deze verzending als proef voorgesteld, omdat, naar zijn gevoelen, de *javasche* tabak voor de europeesche markt beter geschikt was, dan de vreemde op Java gekultiveerde tabaksoorten.

4. *Kaneelkultuur.* De tijd scheen gekomen om de kaneelkultuur op groote schaal uit te breiden.

Krachtens resolutie van 30 Mei 1834 no. 2, werd een aanplant van 500,000 kaneelboomen in de residentie Krawang bevolen, met bepaling, dat die zou worden bewerkstelligd door de bevolking der distrikten Sindangkassi en Adiarsa, te zamen hebbende een getal van 685 werkbare mannen, waarvan bij afwisseling de helft zou worden ten arbeid gesteld, met aanbeveling op den resident van Krawang om, met inachtneming van lokale omstandigheden en van de hoedanigheid der gronden, het getal van 500,000 kaneelboomen over de uitgestrektheid van de twee voormelde distrikten, zóódanig in verschillende plantagiën te verdeelen, dat de aanplant en het onderhoud der tuinen niet strekte tot bezwaar der bevolking. Voor de uitvoering dier werkzaamheden, werd aan de bevolking der beide genoemde distrikten vrijstelling van landrenten verleend, en bovendien aan de gebezigd wordende arbeiders te goed gedaan, de gewone

verstrekking van rijst en zout, dan wel eene betaling van 5 cent per hoofd daags, naar verkiezing. Voor de aanplanting der bedoelde 500,000 boomen werden, bij de aangehaalde resolutie, de volgende gelden beschikbaar gesteld, als:

„Voor de verstrekking of betaling aan de arbeiders, in voege voorschreven,

berekend over 300 werklieden, gedurende 365 dagen	. . . .	*f* 5475.—
voor een hoofdmandoor à *f* 25.— 's maands	. . . .	„ 300.—
„ vier mandoors „ „ 10.— „	. . . .	„ 480.—
„ den inkoop van 500 patjols	. . . .	„ 180.—
„ „ „ „ 300 golloks	. . . .	„ 180.—
„ „ „ „ 25 ploegen	. . . .	„ 250.—
„ „ „ „ 50 buffels	. . . .	„ 750.—
	Te zamen	*f* 7615.—

met bepaling dat die som, zoowel als het bedrag der geremitteerde landrenten ad *f* 6118.—, zal worden geaffekteerd op den post van *f* 100,000.— bij de algemeene begrooting voor het loopende jaar (1834) uitgetrokken voor *uitbreiding der kultures*, en dat, ongeacht de voormelde vrijstelling van landrenten, de op deze aan de dessahoofden toegekende kollekteloonen, aan hen zullen worden uitbetaald, af te schrijven onder het hoofd: *kosten op de landelijke inkomsten en andere grondlasten.*"

Vermits op een bouw van 500 vierk. roeden 2000 kaneelboomen werden geplant, waren voor den aanplant van 500,000 boomen 250 bouws noodig, zoodat 5 werkbare mannen nagenoeg 2 bouws moesten bewerken. En aangezien, in het geheel, voor den aanplant werd te goed gedaan: aan werkloon *f* 5475 en aan vrijstelling van landrenten *f* 6118, of te zamen *f* 11,593 voor 250 bouws, bedroeg dit *f* 46.37 per bouw; of per man 's jaars *f* 8.62 aan loon en *f* 9.63$^1/_2$ aan vrijstelling van landrenten.

Wij zien alverder: — dat alle werkbare mannen van de distrikten Sindangkassi en Adiarsa, het geheele jaar door, van de twee dagen één voor de kaneelkultuur moesten werken; — dat zij *voor elken werkdag* ontvingen, 5 cent of voor die waarde aan rijst en zout, en 5$^1/_2$ cent (nemen wij ruim: 6 cent) aan vrijstelling van landrenten, alzoo 11 cent daags; — dat alle die werkbare mannen de helft van het jaar, zonder aftrek van feestdagen of wat ook, moesten werken; — dat zij, voor dien zwaren arbeid genoten: het strikt noodige aan voeding, gedurende het halve jaar, *voor hun hoofd;* en dat er alzoo bleef te voorzien in de voeding *voor hun hoofd* gedurende de wederhelft van het jaar, en in de voeding *van hun gezin* gedurende het geheele jaar; ongerekend nog het benoodigde voor kleeding als anderzins, *voor het geheele huisgezin* (*).

(*) Men vergunne ons hier eene vergelijking.

Toen de in den tekst bedoelde aanplant van 500.000 kaneelboomen, in Krawang nog niet voltooid was, kwamen aldaar aan, de 18 mannen (ten deele vergezeld van vrouwen en kinderen), welke, ter zake van den volksoploop in Pasoeroean, derwaarts waren *verplaatst.* Zie dit Tijdschrift, 1865, 2e deel, pag. 473. Krachtens resolutie van 2 Mei 1835 no. 2, werden deze menschen gevestigd in de nabijheid der kampong Meratjan, waar zij een afzonderlijke kampong konden aanleggen en waar hun onbebouwde gronden voor de rijstkultuur werden aangewezen, ten einde zij, na verloop van twee jaren, in hun eigen

Bij besluit van 5 September 1834 no. 2, werd de direkteur der kultures gemagtigd, om den assistent-resident van Patjitan eene hoeveelheid kaneelpitten uit 's lands plantentuin te Buitenzorg toe te zenden; onder opmerking dat, hoezeer er geene bedenkingen bestonden tegen het door hem direkteur voorgestelde zenden van kaneelpitten, *als proef*, naar onderscheiden gedeelten van Java, de uitbreiding dezer kultuur echter behoorde te geschieden *in het groot*, en naar den regel om die bij voorkeur dáár te doen plaats hebben waar de plaatselijke gesteldheid haar het meest begunstigde.

Ook in de residentie Bantam werden proeven met de kaneelkultuur genomen (*).

Bij resolutie van 18 September 1834 no. 11, werd, tot het overplanten van 25,000 kaneelboomen en tot het ontginnen der daarvoor vereischte gronden, in de residentie Banjoemas, eene som van *f* 750 beschikbaar gesteld. Voor dien aanplant alzoo noodig zijnde $12^1/_2$ bouw, was de belooning per bouw *f* 60.

Van de proefaanplanting in Krawang (als zoodanig niet meer aangemerkt, maar als gewone aanplant beschouwd, krachtens besluit van 25 April 1835 no. 5), werd in 1834, van 38,555 boomen die gekapt werden, behalve de afval, 2984 pond kaneel verkregen, of gemiddeld nog geen 8 pond van de 100 boomen. Blijkens resolutie van 5 Maart 1834 no. 2, werden 125 pond, en blijkens resolutie van 23 Februari 1835 no. 14, 2906¼ pond kaneel, voor de verzending naar Nederland, op den voet van het bestaande remise-kontrakt, tegen den prijs van *f* 1 per pond, aan de faktorij der nederlandsche handelmaatschappij afgeleverd.

De eerste bezending kaneel werd, blijkens missive van den minister van koloniën, dd. 30 Mei 1835 lett. C 259, in Nederland verkocht tegen *f* 3.36

---

onderhoud zouden kunnen voorzien. Ter bearbeiding van de hun afgestane velden, werden hun verstrekt: aan elk dergenen die door hunne vrouwen waren vergezeld, een span buffels, een ploeg met ploeg-ijzer, een patjol, een kapmes en een arit, — en aan de ongehuwden een patjol, een kapmes en een arit. Zij werden gevoed, als de bannelingen bij de etablissementen van landbouw (hetgeen, zooals straks blijken zal, eene waarde representeerde van *veertien cent per hoofd daags*), en ontvingen bovendien, uiterlijk gedurende twee jaren, de vereischte kleedingstukken en een onderstand 's maands van *f* 1.50 voor de gehuwden, *f* 1.— voor de ongehuwden en 25 cent voor ieder kind.

Vermits de prijs der rijst in Krawang, die gewoonlijk 35 à 40 cent per gantang bedroeg, destijds gestegen was tot 70 à 75 cent de gantang, werd, bij resolutie van 4 Juni 1835 no. 2 bepaald: „dat, *uithoofde der buitengewone duurte van de rijst in de afdeeling Krawang*, tijdelijk en totdat de rijst weder voor den gewonen prijs van 40 cent de gantang zal kunnen worden verkregen, voor voeding van elken gevangene, kettinganger en banneling aldaar, *veertien* in stede van *tien cent daags* zal worden te goed gedaan, gerekend van 1 Maart jl." Die tijdelijke maatregel werd, bij resolutie van 12 September 1836 no. 3, uithoofde der „*voortdurende duurte van de mondbehoeften in de afdeeling Krawang*," tot het einde van 1836 van kracht verklaard, met voorbehoud om daarna te handelen naar omstandigheden.

Men heeft nu genoeg gegevens, om te bepalen, wie in 1835 in Krawang meer bevoordeeld was: — òf de beweerde oproerstoker? — òf de gewone veroordeelde misdadiger? — òf de daar te huis behoorende landbouwer?

(*) Zie missive van den gouverneur-generaal a. i. aan den minister, dd. 1 December 1835 no. 550.

en *f* 3.08 het halve ned. pond, waarin de minister vermeende dat genoegzame aanleiding bestond, om de kaneelkultuur op Java uit te breiden.

Blijkens resolutie van 1 December 1835 n°. 6, werden de aanplantingen van kaneelboomen voorloopig gesteld, voor Krawang op 500,000, en voor elk der residentiën Cheribon, Kediri, Madioen, Bagelen en Banjoemas, op 100,000 boomen, te zamen alzoo op een millioen boomen; terwijl men zich voornam om, zoodra van deze aanplantingen de noodige pitten zouden kunnen worden verkregen, de kultuur verder met kracht voort te zetten. Tevens werd daarbij bepaald, dat, tot zoolang van die kultuur meer ondervinding zou zijn verkregen, in het algemeen, voor het beplanten en onderhouden van een bouw met kaneelboomen, berekend op 2000 stuks, aan de bevolking zou worden te goed gedaan, eene belooning van *f* 25 's jaars, en dat het schillen der boomen afzonderlijk zou worden betaald.

Bij de bereiding van de kaneel, verkreeg men altijd een groot deel afval. Om dezen te benuttigen, werd daarvan kaneelolie gestookt. Uit twee, bij het scheikundig laboratorium te Batavia genomen proeven, waarvan de uitslag vermeld wordt bij de resolutiën van 3 November 1834 n°. 8 en 10 Augustus 1835 n°. 10, blijkt het volgende. Van 110 pond afval van kaneel werden in 1834 verkregen, één pond kaneelolie en 40 pond kaneelwater, die bij 's lands magazijn van geneesmiddelen werden in ontvangst genomen, het pond olie voor *f* 200 en het kaneelwater voor 60 cent het pond. Van 781 pond afval werden, in 1835, verkregen 6 pond 7 oncen en 4 drachmen kaneelolie en 140 pond kaneelwater: het laatste werd weder bij gemeld magazijn ingenomen, maar aangezien de daar aanwezige olie voor de behoefte meer dan voldoende was, werd deze naar Nederland verzonden.

5. *Nopalkultuur en Kochenielje-teelt.* Nadat de resident van Bezoeki, omstreeks het midden van 1834, aanvraag had gedaan om kochenielje-insekten, ten behoeve van de bij het etablissement van landbouw te Banjoewangi bestaande nopal-aanplanting, werd hij, krachtens resolutie van 16 Oktober van dat jaar n°. 6, aangeschreven, om de 400 bij dat etablissement aanwezige nopalplanten, vooreerst nog geheel voor de uitbreiding der aanplantingen te doen dienen, vermits dat getal planten nog onvoldoende was, om reeds tot de overbrenging van het insekt te doen overgaan.

Bij besluit van 23 Februari 1835 no. 2, werd bepaald, dat 167 pond te Buitenzorg verkregen kochenielje, en al hetgeen in het vervolg van dat produkt aldaar zou worden ingezameld, even als de overige gouvernements produkten, aan de faktorij der nederlandsche handelmaatschappij zou worden afgegeven, in overleg met welke faktorij, krachtens besluit van 24 Maart daaraanvolgende no. 1, de prijs voorloopig berekend werd tegen *f* 4 per pond. De verzending had plaats in houten met lood bekleede kisten.

6. *Katoen-kultuur.* Omtrent deze kultuur, waaronder verstaan wordt de vreemde soorten, valt niet veel bijzonders óp te merken. De proeven, met die kultuur genomen, vorderden geen uitgaven, daar zij meestal plaats hadden op de erven of in de tuinen van de residenten, of van de andere europeesche ambtenaren en geschikte inlandsche hoofden. De direkteur der kultures, be-

rigtte bij missive van 3 Juni 1834 no. 1424, omtrent den uitslag der in 1833 genomen proeven, die op vele plaatsen mislukt waren, vooral ten gevolge der beschadiging van het plantsoen door insekten. Desniettemin achtte de regering de teelt van vreemde katoen te belangrijk, om de proeven niet voort te zetten, vermits die op sommige plaatsen eenig resultaat schenen te beloven, althans, met opzigt tot de bourbonsche-, bengaalsche- en nanking-katoen, in de residentie Samarang; met opzigt tot de sea-island-katoen, in de residentie Japara, en met opzigt tot de fernambukko-katoen, in de residentiën Bantam, Pekalongan en Kediri, en in de afdeelingen Patjitan en Grissee. Mitsdien werd, blijkens resolutie van 18 September 1834 no. 2, tot de voortzetting der proeven besloten, niet alleen op Java, maar ook op de Buitenbezittingen, voornamelijk op de Westkust van Sumatra.

De katoenteelt in het Palembangsche was destijds reeds van eenig belang. De gewezen resident aldaar, Praetorius, had, bij missive van 21 Juni 1834 lett. C, voorgesteld, om tot aanmoediging van die kultuur, het produkt voor gouvernements rekening van de bevolking te doen overnemen, tegen een vasten, aan den arbeid geëvenredigden, en jaarlijks vast te stellen prijs. De regering nam in aanmerking, dat ofschoon, blijkens resolutie van 28 April 1834 no. 2, het beginsel was aangenomen, om vooreerst geen buitengewone geldelijke opofferingen te doen, tot vermeerdering van het produktief vermogen der Buiten-etablissementen, en mitsdien in gemeld voorstel niet kon worden getreden, het echter wenschelijk scheen, te doen onderzoeken, inhoever de palembangsche katoen een artikel voor de europeesche markt kon zijn. Dientengevolge werd, bij resolutie van 10 Juli 1835 no. 2, last gegeven, tot het ontbieden van Palembang van tien pikols gezuiverde, en evenveel ongezuiverde katoen, om, voor de verzending naar Nederland, te worden afgegeven aan de faktorij der nederlandsche handelmaatschappij, die verzocht werd, te zijner tijd te berigten, inhoever die katoen, voor den handel of de fabrieken in het moederland, gewild was.

7. *Saffraan-teelt.* De minister van koloniën gaf, bij missive van 7 Januari 1835 no. 9/6, kennis, dat door de nederlandsche handelmaatschappij eenige bollen van de kaskusplant naar Java waren gezonden, ten einde te beproeven inhoever de teelt van saffraan daar zou slagen. Eene aanwijzing omtrent het planten en oogsten werd medegezonden. Blijkens besluit van 18 Juli 1835 no. 10, werden die bollen aan den hortulanus van 's lands plantentuin te Buitenzorg afgegeven, met last om met een klein gedeelte in dien plantentuin en met het overige te Tjipannas proeven te nemen.

VII. *Kultures in het algemeen.*

1. *Begrooting van uitgaven voor de kultures.* Deze begrooting die, zooals wij vroeger vermeld hebben (*), voor het jaar 1834 bedroeg *f* 9,367,840. — werd voor 1835, blijkens resolutie van 24 Januari van dat jaar no. 2, gearresteerd op *f* 10,397,154.— en voor 1836, blijkens resolutie van 14 Febru-

(*) Zie dit Tijdschrift, 1865, 2e deel, pag. 454.

ari van dat jaar no. 3, op ƒ 11,512,972.— Van laatstgemelde som deelen wij de volgende specifikatie mede.

Uitgaven voor de koffi-kultuur	ƒ	5,288,873
„ „ „ indigo-kultuur	„	1,103,466
„ „ „ suiker-kultuur	„	3,628,317
„ „ „ zijde-kultuur	„	20,740
„ „ „ thee-kultuur	„	41,387
„ „ „ peper-kultuur	„	18,140
„ „ „ goeni-zakken	„	38,691
„ „ „ katoen-kultuur	„	1,327
„ „ „ kochenielje-teelt	„	9,232
„ „ „ kaneel-kultuur	„	21,560
„ „ „ tabaks-kultuur	„	40,000
„ „ „ rijstkultuur	„	26,988
„ „ „ kultures in het algemeen	„	81,388
„ „ „ bosschen	„	210,943
„ „ „ landelijke inkomsten	„	981,920
Te zamen, als boven.	ƒ	11,512,972

2. *Etablissement van landbouw te Krawang.* Bij resolutie van 14 Maart 1835. no. 5, werd dat etablissement ingetrokken. De daartoe behoord hebbende gronden, tot eene uitgestrektheid van 700 à 1000 bouw, gelegen in den omtrek van Tjilangkap, werden, voor den tijd van 25 jaren, verhuurd aan J. Bain, tegen betaling van een huurschat van ƒ 10 koper per bouw, en onder genot van renteloze voorschotten, tot een maximum van ƒ 80,000.—, huur en voorschotten aan te zuiveren door de levering van suiker, tegen ƒ 10 koper de pikol. Het ter zake met Bain gesloten kontrakt, werd goedgekeurd bij resolutie van 28 Februari 1836 no. 23, behoudens de bijvoeging van een artikel, krachtens hetwelk het gouvernement zich de vrije beschikking voorbehield over den nopaltuin, welke in de afgestane gronden geënklaveerd lag, en over zoodanig gedeelte grond, als tot uitbreiding van dien tuin noodig mogt zijn.

3. *Waarde van den grond.* Ten einde een denkbeeld te geven, van de waarde die men, in het thans behandelde tijdvak, aan den grond hechtte, teekenen wij aan, dat bij resolutie van 11 April 1834 no. 19, magtiging verleend werd, om aan den kapitein der Chineezen te Samarang, Tan Hongijan, tot het aanleggen eener familie-begraafplaats, zeker stuk grond af te staan, gelegen in het distrikt Serondol, in die residentie, groot 4030⅛ vierkante roeden; tegen de getakseerde waarde van 20 cents de vierkante roede of te zamen ƒ 806.03¾. Volgens die taksatie kwam dus de bouw van 500 vierk. roeden, op ƒ 100 te staan.

4. *Onderzoek naar de gesteldheid der gronden, ens.* Bij resolutie van 1 Juni 1835 no. 1, werd aan P. Diard, dirigerend lid der natuurkundige kommissie, opgedragen, „het doen eener geologisch-agronomische reis door de onderscheiden residentiën van Java, met het vierledig oogmerk : — om de vatbaarheid of onvatbaarheid van elk derzelve, voor de teelt van produkten

voor de europeesche markt, nader te leeren kennen; — om wetenschappelijk de oorzaken te zien toegelicht, waaraan de zoo verschillende uitkomsten der reeds beproefde ondernemingen van landbouw moeten worden toegeschreven; — om voorts de middelen te zien aangewezen, waardoor aan die kultures betere uitkomsten kunnen worden verzekerd, en aan dezelve eene, met de plaatselijke gesteldheid van elke residentie overeenstemmende, grootere uitbreiding kan worden gegeven; — en eindelijk, om de gebreken te zien opgegeven van de, in de onderscheidene residentiën bestaande, mechanische toestellen tot bereiding en veredeling der geteeld wordende grondstoffen."

VIII. *Landelijke inkomsten.*

1. *Adjunkt-onderkollekteurs.* Op autorisatie van den direkteur der kultures waren in 1832, in de residentie Pekalongan, adjunkt-onderkollekteurs voor de inning der landrenten in dienst gesteld, onder genot van 3 van de 8 percenten, aan de dessahoofden voor die perceptie toegekend. Toen de inspekteur Vitalis met het bestuur der residentie Pekalongan belast was, berigtte hij aan gemelden direkteur, dat hij die ambten had ingetrokken, uithoofde van de knevelarijen waaraan die adjunkten zich schuldig maakten, en omdat hem gebleken was dat zij, wel verre van eene betere perceptie, in het belang van den belastingschuldige, te bevorderen, integendeel hoogst schadelijk waren; met voorstel om een te kort van *f* 1395 op de administratie van den adjunkt-onderkollekteur te Sawangan, bij de bestaande onmogelijkheid om die som op eene andere wijze te recouvreren, te vinden uit zeker bedrag van *f* 2959.49½, zijnde het saldo van het fonds der bovenbedoelde 3 percent kollekteloon, eigenlijk kompeterende aan de hoofden van 2076 dessa's, voor welke echter eene verdeeling dier som van weinig belang zou zijn.

De regering keurde voorschreven handeling goed, bij resolutie van 20 Oktober 1834 n°. 1, echter: „zonder te treden in eene verdere ontwikkeling der kwestie, of het bestaan van adjunkt-onderkollekteurs der landelijke inkomsten, speciaal in de residentie Pekalongan, al of niet doelmatig is te achten." Zij disponeerde verder, konform het voorstel tot aanzuivering van het bestaande deficit, met bepaling, dat het overschietende van gemeld fonds, zou komen ten voordeele van den lande.

2. *Kollekteurs.* Er bestonden nog maar alleen te Samarang en Soerabaya, europeesche kollekteurs der landelijke inkomsten. Bij resolutie van 20 Maart 1835 n°. 12, werden die ambten ingetrokken; maar aan elk der residenten van die twee gewesten, een assistent-resident voor de komptabiliteit toegevoegd; met bepaling: dat de werkzaamheden der vervallen kollekteurs, wat het administratieve betrof, zouden overgaan op die assistent-residenten, en, wat de perceptie aanging op de algemeene ontvangers.

3. *Onderkollekteurs.* Vermits gebleken was, dat de traktementen van deze aanzienlijke inlandsche ambtenaren, zeer verschillend en aan het beloop der perceptiën onevenredig geregeld waren, werd het doelmatig en billijk geacht, die in het algemeen te herzien; waartoe verschillende reklames van de belang-

hebbenden en voorstellen van onderscheiden residenten, tevens eene direkte aanleiding gaven. Dientengevolge werd, bij resolutie van 19 Augustus 1835 no. 7, onder nadere goedkeuring des konings, bepaald: dat de onderkollekteurs der landelijke inkomsten op Java, naar de hoegrootheid hunner perceptiën, zouden worden verdeeld in vijf klassen, met regeling van hunne traktementen dienovereenkomstig, in voege als volgt:

Voor eene perceptie van	Klassifikatie.	Traktement 's jaars.
f 200,000 en daarboven.	1e klasse.	*f* 1800
» 150,000 tot *f* 200,000	2e »	» 1500
» 100,000 » » 150,000	3e »	» 1200
» 50,000 » » 100,000	4e »	» 900
Beneden de » 50,000	5e »	» 600

Daarbij werd bepaald dat: „in de residentiën, alwaar produkten voor de europeesche markt gekultiveerd worden tegen geheele vrijstelling van landrenten, de alzoo gekommuteerde landrenten worden afgetrokken van het totaal, waarna de klassifikatie plaats heeft."

Het gevolg van deze regeling zou zijn, dat sommige traktementen moesten worden vermeerderd, tot een gezamenlijk bedrag van . . . . *f* 11,520.—
En dat daarentegen andere traktementen behoorden te worden verminderd, tezamen met . . . . „ 9,780.—
Zoodat de maatregel eene meerdere jaarlijksche uitgaaf zou ten gevolge hebben, van . . . . *f* 1,740.—

Vermits de uit deze regeling voortvloeijende verminderingen van traktement, niet wel konden worden toegepast op de in funktie zijnde ambtenaren, en ook de vermeerderingen niet dadelijk behoefden te worden toegekend; zoo werd, bij de aangehaalde resolutie, nog het volgende bepaald:

„De thans aangenomen klassifikatie en regeling der bezoldigingen van de onderkollekteurs, zullen in geen geval worden toegepast op de thans in dienst zijnde, zoolang zij niet van standplaats veranderen. Bij de vervulling van vakaturen zal, wanneer volgens deze klassifikatie het traktement eene *vermindering* moet ondergaan, deze dadelijk worden ingevoerd; aan *vermeerderingen van traktement* zal echter, ook bij het plaats hebben van nieuwe benoemingen, geen gevolg worden gegeven, dan voorzoover die vermeerderingen uit de reeds werkende verminderingen kunnen worden bestreden."

De koning keurde deze regeling goed, blijkens reskript van 26 Januari 1836 no. 5 (verhandeld bij resolutie van 16 Juni daaraanvolgende no. 5), waarbij tevens autorisatie werd verleend, om de, ten gevolge der toepassing van die regeling, veroorzaakt wordende meerdere uitgaaf van *f* 1740 's jaars, als een vasten post op de begrooting te brengen.

4. *Afwijkingen van de voorschriften.* Dat de gegeven voorschriften, niet overal werden opgevolgd, zullen wij door een paar voorbeelden aantoonen.

De resident van Tagal had speciale autorisatie gevraagd, om, uithoofde van

den waarschijnlijk lageren marktprijs der rijst, bij den aanslag der landrenten voor het jaar 1835, in de afdeelingen Tagal, Gantoengan en Pamalang, een lageren prijs tot maatstaf te nemen, en wel, in de twee eerstgenoemde afdeelingen 24 cent, en in laatstgemelde 16 cent per pikol lager dan in het afgeloopen jaar 1834. Bij resolutie van 2 Juli 1835 n°. 2, werd de resident ten aanzien van dit verzoek, gerenvoijeerd aan de bestaande bepalingen, „welke (zegt de resolutie:) genoegzaam in de zaak voorzien, daar het niet gebleken is, dat in de residentie Tagal eenige buitengewone omstandigheden hebben plaats gehad, welke eene speciale uitspraak der regering zouden vorderen." — Wij hebben er meermalen op gewezen, dat de bepalingen onduidelijk en de maatstaf van belasting onzeker is. Vergelijk ten deze art. 4 en 20 van Staatsblad 1819 n°. 5.

Kort daarna verzocht de resident van Bantam, om te worden geïnformeerd, of hij zich voor gemagtigd kon houden, om, in navolging van hetgeen door zijn voorganger was gedaan, in sommige distrikten zijner residentie, den aanslag der landrenten, voor meer dan één jaar te gelijk, vast te stellen. Bij resolutie van 6 September 1835 n°. 23, werd last gegeven, om de in Bantam plaats hebbende afwijkingen der algemeen genomen maatregelen omtrent den aanslag der landrenten, zoodra mogelijk te doen ophouden, en aldaar de voorschriften van Staatsblad 1819 no. 5, te doen opvolgen. — Hier was de overwijzing juist, want art. 5 van gemeld Staatsblad, schrijft het houden van den aanslag *telken jare* uitdrukkelijk voor.

5. *Stelsel in Dayoeloehoer, residentie Banjoemas.* De resident van Banjoemas stelde, bij missive van 14 Augustus 1834 no. 584, voor: om het in Dayoeloehoer ingevoerde stelsel van kultuur tegen vrijstelling van landrenten, goedgekeurd bij resolutie van 22 Augustus 1831 no. 1 (*), in te trekken, en aldaar de heffing der landrenten in te voeren. De regering nam in aanmerking, dat niet was aangetoond, dat deze verandering voor de bevolking van Dayoeloehoer voordeeliger zou zijn, althans niet, bijaldien voor de koffi een prijs werd betaald, overeenkomende met de toezegging, bij de aangehaalde resolutie gedaan. Het voorstel van den resident werd uitdienhoofde afgewezen, bij resolutie van 22 April 1835 no. 2, waarbij tevens, met referte aan de vermelde resolutie van 22 Augustus 1831 no. 1, werd bepaald: dat aan de bevolking van Dayoeloehoer, voor elken door haar aan het gouvernement geleverd wordenden pikol koffi zou worden voldaan *f* 7.50 koper.

6. *Kollekteloon voor de dessahoofden.* Wij hebben gezien, dat in enkele partiëele gevallen, autorisatie was verleend tot de uitbetaling van het kollekteloon aan de dessahoofden, ook voor de rentvrije sawa's aan de regenten afgestaan in gedeeltelijke voldoening hunner bezoldigingen; zoomede voor de gronden, tegen vrijstelling van landrenten, voor de europeesche kultures afgezonderd. Algemeene bepalingen ontbraken echter.

De regering nam in aanmerking: — Dat bij art. 9 van het besluit van kommissarissen-generaal, dd. 9 Maart 1818 no. 1 (Staatsblad no. 14), aan

(*) Zie dit Tijdschrift, 1865, 2e deel, pag. 291.

de dessahoofden het onderwerpelijk inkomen, ook verzekerd was, voor het houden eener goede policie binnen hunne dessa's. Dat zij mitsdien aanspraak bleven behouden op eenig loon uit 's lands kas, al worden de landrenten niet door hunne tusschenkomst ingevorderd, en dat het wenschelijk is, die klasse van hoofden, door het genot van eenige inkomsten van landswege, bij voortduring aan het bestuur te verbinden.

De regering bepaalde mitsdien, *in het algemeen:*

a. Bij resolutie van 5 November 1834 no. 1: — „Dat, ten laste van den lande, aan de belanghebbende dessahoofden zal worden uitbetaald, het bedrag der 8 percent kollekteloon, door hen vroeger genoten, voor de perceptie der landrenten, verschuldigd van de gronden welke, naar aanleiding van de resolutie van 23 Augustus 1832 no. 39, rentvrij aan de regenten zijn of zullen worden afgestaan, ter vervanging van een gedeelte hunner geldelijke bezoldiging."

b. Bij resolutie van 1 Februari 1836 no. 13: — „Dat, ten laste van den lande, aan de belanghebbende dessahoofden zal worden uitbetaald, het bedrag van het kollekteloon van 8 percent, aan hen voor de perceptie van landrenten toegekend, ook in het geval, dat de gronden, waarover die opbrengst verschuldigd is, tegen kwijtschelding van dezelve, gebezigd worden voor de kultures van produkten voor de europeesche markt."

7. *Afschrijving van landrenten.* Van de vele afschrijvingen van landrenten, in verrekening met kultuurdiensten, vermelden wij weder een enkele. Wij hebben, uit het reisverslag van den gouverneur-generaal a. i. gezien, dat de ongelukkige toestand der suikerkultuur in het regentschap Kendal, residentie Samarang, zoo goed als dat bij de bestaande omstandigheden mogelijk was, geregeld werd, *tegen vrijstelling van landrenten.* Bij besluit van 16 April 1834 no. 2, was namelijk de inspekteur Vitalis gemagtigd, om bij het etablissement te Poegoe, het eenige in Kendal, de suikerkultuur op denzelfden voet te regelen, als door hem, bij het etablissement te Karang-anjer, in de residentie Pekalongan, was gedaan. Ieder suikerplanter was derhalve in het bezit gesteld van een bouw rijstland, waarvan de landrente, gemiddeld bedragende *f* 12, hem werd kwijtgescholden, mits daarvoor, gedurende drie maanden in het jaar, arbeid presterende (*). Dientengevolge werd bij resolutiën van 6 Juni 1835 no. 5 en 24 Mei 1836 no. 5, autorisatie verleend tot afschrijving, respektievelijk van *f* 34,694.78 en *f* 40,028.78, als zijnde het bedrag der landrenten over 1834 en 1835, waarvoor vrijstelling was verleend aan de voor de suikerkultuur, in het regentschap Kendal, afgezonderde bevolking. Vermits echter die vrijstelling te hoog was berekend, werd de resident van Samarang, bij laatstgemelde resolutie, aangeschreven: „om zich met betrekking tot deze vrijstelling, welke, volgens art. 3 der instruktie voor den inspekteur Vitalis, gearresteerd bij besluit van den kommissaris-generaal van 24 December 1833 no. 486 (†), niet kan te boven gaan eene som van

(*) Zie dit Tijdschrift, Januari-aflevering, pag. 62.
(†) Zie dit Tijdschrift, 1865, 2e deel, pag. 459.

f 10,500 's jaars voor elke 240 bouws suikerriet, in den vervolge stiptelijk naar die bepaling te gedragen."

8. *Verbod tegen het onwettig vorderen van leveranciën en diensten van den inlander.* Dit verbod werd uitgevaardigd bij publikatie van den 6den November 1834.(Staatsblad no. 52), gearresteerd bij resolutie van dien dag no. 9.

De resolutie luidt aldus:

„Zijn ter tafel gebragt:

„*a.* De kabinets-missive van den gouverneur-generaal ad interim van den 24sten Mei jl. no. 307, houdende noodiging aan al de residenten, om op te geven of, en zoo ja welke, verpligte leveranciën van levensbehoeften en andere benoodigdheden, ten behoeve van ambtenaren en anderen, nog in hunne residentiën bestaan, en zulks, naar aanleiding van de aan den gouverneur-generaal ad interim gebleken daadzaak, dat dergelijke misbruiken werkelijk nog in zwang zijn, of althans zeer onlangs nog waren.

„*b.* De antwoorden der onderscheiden residenten op gemelden kabinetsbrief.

„En in aanmerking genomen zijnde: „Dat het niet blijkt, dat in eenig gedeelte van Java of Madura eene bepaalde noodzakelijkheid bestaat, voor het behouden of toelaten van gedwongen leveranciën van den bovenbedoelden aard.

„Dat die leveranciën, wanneer zij plaats hebben tegen onevenredige prijzen, strijdig zijn met de duidelijke letter van art. 101, 102 en 112 van het regerings-reglement; en ook dan, wanneer de prijzen billijk zijn, niet zijn overeen te brengen met het laatste der aangehaalde artikelen.

„Dat de op sommige plaatsen ontdekte verkeerdheden, de noodzakelijkheid van eene ernstige herinnering aan die bepalingen, ten duidelijkste hebben doen zien.

„Overwegende nog, dat de, op sommige plaatsen bestaande, leveranciën van de helft van het rijstgewas tegen betaling der landrente, schadelijk zijn voor den landbouw, vermits de landrente, als berekend wordende naar een matigen middenprijs, geenszins gelijk is, of althans behoort te zijn, aan de wezenlijke helft van het gewas (*); — en dat overeenkomsten van den hier bedoelden aard, dan ook geen andere strekking hebben, dan om rijst te bekomen beneden den marktprijs, ten bezware van den gemeenen man.

„Is goedgevonden en verstaan.

„Te arresteren de navolgende publikatie."

Voor de publikatie zelve, moeten wij den lezer kortheidshalve overwijzen naar het Staatsblad van 1834 no. 52, waar die in haar geheel is opgenomen.

Wij hebben in § 2 der noot, voorkomende op pag. 23 van de Januari-aflevering vermeld, dat de in de residentie Pekalongan ontdekte misbruiken, aanleiding gaven tot de uitvaardiging der bedoelde publikatie. Ofschoon de resident van Pekalongan, bij missive van 2 Januari 1835 no. 13/1, betoogde, dat het kwaad: dat de inlandsche hoofden en andere ingezetenen met de dessa's verbindtenissen sloten, tot afstand van de helft van het rijstgewas, tegen be-

(*) Vergelijk de beschouwingen van van den Bosch over dit aangelegen punt, vermeld in dit Tijdschrift, 1865, 2e deel, pag. 62, en 185 en 186.

taling der landrenten, — het bestaan van welk kwaad hij tot zekere hoogte erkende, — niet op eenmaal, maar langzamerhand en met voorzigtigheid moest worden tegengegaan en uitgeroeid; werd hem, bij resolutie van 4 Maart 1835 no. 1, aanbevolen, om de voorschriften, bij evenvermelde publikatie gegeven, al dadelijk streng te handhaven.

Ofschoon nu die voorschriften alle toejuiching verdienen, heeft de ondervinding toch geleerd, dat ze weinig zijn opgevolgd geworden, vooral niet door de inlandsche hoofden. En kon het anders, bij den bestaanden maatschappelijken toestand, van welken de gouverneur-generaal ad interim, weinige weken vóór de uitvaardiging van het hier besproken verbod, onder anderen had getuigd: „De cheribonsche regenten hebben allen geklaagd over de ongenoegzame bezoldiging der distriktshoofden, eene klasse van ambtenaren, op welke de verpligting rust, om twee of drie paarden te onderhouden, om de regenten bij hunne reizen te herbergen, en om eene betamelijke staatsie te voeren; en die, voor dit alles, niets meer uit 's lands kas ontvangen dan *f* 25 's maands, *zoodat het eene bekende, maar in de gegeven omstandigheden stilzwijgend geoorloofde daadzaak is, dat* ALLEN *zich overgeven aan ongeoorloofde handelingen, om het ongenoegzame hunner inkomsten aan te vullen.* Deze klagten, die zich niet enkel tot Cheribon bepalen, zijn thans een voorwerp van onderzoek; zij zijn dit reeds vele jaren geweest; maar schijnen te moeten worden gerangschikt onder die, welker opheffing men, om financiëele redenen, gestadig heeft uitgesteld." (*)

Hoe kon men, bij de erkenning van dit euvel, het thans uitgevaardigde verbod handhaven?

IX. *Geldleening, in 1836 op Java gesloten, onder hypothekair-verband van landrenten.*

De minister van koloniën gaf, bij missive van 20 Februari en 6 Juni 1835 no. 28 c en 118 k, geheim, kennis, dat de indische regering door den koning werd gemagtigd om, naar luid van art. 4 der op den 5den Augustus 1829, tusschen het departement van koloniën en de direktie der nederlandsche handelmaatschappij gesloten additioneele overeenkomst op het kontrakt van 8 Maart 1825, met ultimo 1836, *door middel eener geldleening,* geheel af te lossen, het alsdan nog verschuldigde op het voorschot van *f* 8,000,000.—, in der tijd door de nederlandsche handelmaatschappij, tegen afstand, tot verevening van hetzelve, van de koffi uit de Preanger-regentschappen, Buitenzorg en Krawang, aan het bestuur van Nederlandsch Indië verstrekt.

Die geldleening werd uitgeschreven en de voorwaarden gearresteerd, bij resolutie van 30 November 1835 no. 1. De voorwaarden zijn opgenomen in de Javasche courant, het eerst in die van 12 December 1835 no. 99. De leening zou bestaan uit 1170 aandeelen, elk van *f* 1000.—, rentende zes percent 's jaars. De aflossing zou geschieden in tien jaren, ieder jaar zouden 117 aandeelen worden uitgeloot. Art. 5 van de voorwaarden luidt aldus:

(*) Zie Januari-aflevering, pag. 12.

„Tot meerdere zekerheid der geldschieters, zal een voldoende hypotheek aangewezen worden, bij eene akte, door den direkteur-generaal van financiën in naam van het nederlandsch-indisch gouvernement, voor kommissarissen uit den raad van justicie te Batavia, te passeren, welke akte, tot aan de geheele kwijting dezer leening, zal blijven gedeponeerd ter griffie van het hoog-geregtshof van Nederlandsch Indië."

Bij art. 4 der aangehaalde resolutie van 30 November 1835 no. 1, werd de direkteur-generaal aangeschreven: om tot de uitvoering van de bepaalde leening het noodige te verrigten, en wijders: — „om ten spoedigste een ontwerp der akte van hypotheek, bij art. 5 der bovengemelde voorwaarden bedoeld, aan de goedkeuring der regering te onderwerpen; daarbij uitgaande van het beginsel, dat die hypotheek zal bestaan *in een of meer regentschappen*, in waarde genoegzaam gelijk aan het montant der leening; *zullende tot berekening van die waarde, de thans geheven wordende landrenten worden gekapitaliseerd, naar den maatstaf van* *f* 100.— *kapitaal voor* *f* 10.— *landrente*."

Bij resolutie van 8 Februari 1836 no. 3, werd de koncept-akte van hypothekair verband, ter zake voorschreven, goedgekeurd. Wij laten het slot dier akte hier volgen, luidende aldus:

„En verklaarde genoemde heer direkteur-generaal, in opvolging der bij het voorschreven vijfde artikel van de bedoelde voorwaarden, en bij de vorenvermelde resolutie op hem daartoe verleende magt, alsnu, op de meest mogelijk krachtigste wijze, tot meerdere zekerheid der geldschieters en deelnemers in gezegde negociatie, in naam, voor en van wege het nederlandsch-indisch gouvernement, als speciale hypotheek te verbinden:

„*Ten eerste.* Het bedrag der belasting op de ongebouwde eigendommen, geheven wordende in het, op het eiland Java, in de residentie Bantam, gelegen regentschap Tjiringien, zoo als hetzelve op den 1sten Januari 1836 was te zamen gesteld; hebbende die belasting in 1835 aldaar opgebragt, een montant van *f* 89,646.—

„*Ten tweede.* Ingelijkervoege het bedrag derzelfde belasting, geheven wordende in het, op het eiland Java, in de voornoemde residentie, gelegen regentschap Lebak, mede zoo als hetzelve op den 1sten Januari 1836 was te zamengesteld; hebbende die belasting in 1835 aldaar opgebragt, een montant van *f* 43,645.—

„En zulks, met magtiging op de eventuëele houders van de meerderheid der obligatiën, om, ingeval onverhoopt het nederlandsch-indisch gouvernement niet in de mogelijkheid mogt zijn, om aan deszelfs uit de hierboven vermelde geldleening voortspruitende verpligtingen te voldoen, alsdan gemelde inkomsten, door eene kommissie uit hun midden, te doen innen voor rekening van de gezamenlijke regthebbenden, aan welke daarvan, in het openbaar, verantwoording zal moeten worden gedaan, tot aan de geheele kwijting dezer leening toe.

„De van deze akte af te geven grosse, zal worden gedeponeerd ter griffie van het hoog-geregtshof van Nederlandsch Indië, en aldaar verblijven, tot dat aan hetzelve hooggeregtshof zal zijn gebleken, dat voormelde negociatie geheel en al zal zijn gelikwideerd, om alsdan, en niet eerder, daarop konsent tot roya te verleenen.

„Gedaan enz."

Bij resolutie van 20 Mei 1836 no. 11, werd het model der obligatiën voor deze leening gearresteerd.

X. *Voorgenomen herziening van het stelsel der Landrenten.*

Twee dagen vóór zijne aftreding, gelastte de gouverneur-generaal ad interim J. C. Baud eene opname, met het doel, om de grondslagen, waarop de heffing der landrenten, nog altijd *voorloopig*, berustte, te onderzoeken en zoo noodig te herzien.

Wij laten de betrekkelijke resolutie hier in haar geheel volgen.

Extrakt uit het register der resolutiën van den gouverneur-generaal ad interim, in rade.

No. 1. Buitenzorg den 27sten Februari 1836.

Gelezen de kabinets-missive van den 30sten Augustus 1834 no. 462, houdende last op den direkteur der kultures, om een tabellarisch overzigt op te maken van de landrenten over 1833, over elke residentie aantoonende:

a. de hoegrootheid der bevolking,

b. de totale som aan landrenten betaald,

c. hoeveel de landrente bedraagt, per ziel en per huisgezin; — en om, voorzoover dit overzigt mogt aantoonen dat sommige residentiën minder dan andere zijn aangeslagen, te dienen van konsideratiën en advies; of, en zoo ja in hoeveel jaar, de in een betrekkelijken zin te laag aangeslagen residentiën, tot de hoogte der anderen zouden kunnen worden opgevoerd, door eene jaarlijksche vermeerdering van den aanslag.

Gelezen de missive van den direkteur der kultures van 15 Januari jl. no. 105, in voldoening aan de hierboven vermelde kabinets-aanschrijving; in substancie behelzende, dat er een aanzienlijk verschil bestaat, in het bedrag der landrenten in de onderscheidene residentiën, in verhouding tot de grootte van derzelver bevolking, zoodat die in sommige residentiën meer dan verdubbeld zou dienen te worden, om, per huisgezin of per landbouwer, evenveel te bedragen als in andere residentiën. Merkende de direkteur daarbij op: dat in de residentiën, alwaar de bevolking over uitgestrekte, vruchtbare en wel bewaterde velden kan beschikken, en andere gunstige omstandigheden zamenloopen, de belasting meer kan en behoort te bedragen, dan in de zoodanige waar de bevolking van deze voordeelen verstoken is, zonder dat daaruit zou kunnen worden afgeleid, dat de ingezetenen der laatstgemelde residentiën minder zouden zijn belast, dan die der eerstgenoemden. Wordende dit laatste door den direkteur met een voorbeeld opgehelderd, daarbij aantoonende: dat in de residentiën, alwaar de landbouwers door elkander genomen, in het bezit zijn, ieder van eene sawa, ter grootte van een bouw van 500 vierkante roeden, gemiddeld opleverende een produkt van 30 pikols padi, hetwelk à ƒ1.50 per pikol, eene waarde bedraagt van ƒ45.—, door elk landbouwer zonder bezwaar, kan worden opgebragt eene belasting gelijk staande met het *een vierde gedeelte* van het produkt zijner velden, — terwijl in andere residentiën, zoo als bijvoorbeeld Japara en Rembang, alwaar de

sawavelden ter nauwernood een produkt van 10 pikols padi per bouw afwerpen, de landman, bij een gelijkstandigen prijs van het produkt, om slechts eene belasting van ƒ 5.— op te brengen *een derde gedeelte* van het produkt zijner velden zou moeten missen, en alzoo, ongeacht het geringer bedrag zijner belasting meer bezwaard is dan die in de eerstbedoelde residentiën (*). Verklarende de direkteur, op grond van deze konsideratiën, dat het niet wel mogelijk zal zijn, om den aanslag der landrenten in sommige residentiën, door eene jaarlijksche vermeerdering, zoodanig op te voeren, dat hij gelijkstandig worde aan dien van andere residentiën, alwaar thans, naar dien maatstaf, het meest wordt opgebragt.

Gelezen het rapport van den direkteur voornoemd, van 27 Oktober jl. nº. 2136, daarbij, vergezeld van zijne konsideratiën en advies, aanbiedende eene missive van den waarnd. resident van Soerabaya, houdende voorstel, om eene nieuwe opmeting te doen plaats hebben van de sawavelden in de afdeeling Bawean, en die op te dragen aan een bekwaam kontroleur der landelijke inkomsten, geassisteerd door twee geschikte Javanen, alsmede om daarvoor beschikbaar te stellen eene som van ƒ 600.—

Voorts gelet:

a. Op art. 22 van het besluit van kommissarissen-generaal van den 9den Maart 1818 nº. 1 (Staatsblad nº. 14,) houdende: dat een aanvang zal worden gemaakt, met de opname en meting der velden in de residentie Kadoe; — en op art. 27 van het besluit van kommissarissen-generaal van 4 Januari 1819 nº. 1, (Staatsblad nº. 5,) waarbij bepaald wordt: dat, ten aanzien van de opname en meting der velden en al wat daartoe betrekking heeft, bij afzonderlijke besluiten nadere bepalingen zullen worden gemaakt.

b. Op het besluit van kommissarissen-generaal, van 7 Juni 1818 nº. 14, daarbij, naar aanleiding van het hierboven omschreven art. 2 van het besluit van 9 Maart 1818, vaststellende: dat eene kommissie zal worden benoemd, tot het ontwerpen van een plan voor de meting van de residentie Kadoe, ten einde te kunnen dienen tot basis van den aanslag der landrenten in de uitgestrektheid van elke dessa.

c. Op het besluit van kommissarissen-generaal van 5 Januari 1819 nº. 29, houdende: dat de bevolen meting in de residentie Kadoe, zal worden opgedragen aan een landmeter, onder de benaming van inspekteur over de metingen, met bepaling dat de metingen in de voornoemde residentie, naar de daarbij gegeven voorschriften, driehoeks- en perceels-gewijze zullen plaats hebben; — alsmede op de resolutie dd. 7 September 1821 nº. 4, en op de besluiten dd. 25 Augustus 1821 nº. 8, 19 Oktober 1821 nº. 3, 29 Maart 1822 nº. 10 en 22 Juli 1824 nº. 8.

d. Op de resolutie van 5 December 1820 nº. 10, waarbij de direkteur der bosschen, benevens de daarbij gekoncerneerde residenten, worden aangeschreven om, door de meest gepaste middelen, gezamenlijk te konstateren, de waarde, der landen, welke aan de blandongsvolken in de residentie Rembang, door het gouvernement vrij van belasting moeten worden afgestaan, gebaseerd op de uitgestrektheid, soort en vruchtbaarheid dezer landen.

(*) Vergelijk dit Tijdschrift, 1865, 1e deel, pag. 67—70.

e. Op de resolutie van 14 Juni 1825 n°. 19, waarbij bepaald wordt: dat de afgeloopen topographische opnemingen van Kadoe en van sommige blandongs in de residentie Rembang, zouden worden dienstbaar gemaakt, tot eene verdere meting van de landen en velden, tot de onderscheidene dessa's en derzelver doekoes (gehuchten) behoorende, en zulks naarvolgens de daarbij gegeven voorschriften.

f. Op het besluit van den kommissaris-generaal, dd. 16 Oktober 1827 no. 38 (verhandeld bij resolutie van 23 dier maand n°. 5), waarbij, onder voorzitterschap van den direkteur der middelen en domeinen, eene kommissie wordt bijeengeroepen, tot herziening van het vigerend stelsel van landelijke inkomsten.

g. Op het besluit van den kommissaris-generaal, van 30 November 1829 n°. 26 (verhandeld bij resolutie van 18 December daaraanvolgende no. 19), waarbij uit aanmerking dat de hiervoren genoemde kommissie, door de toenmalige omstandigheden, verhinderd is geworden hare taak voort te zetten en af te werken, aan eene kommissie, voorgezeten door den toenmaligen waarnemend raad van Indië Bousquet, wordt opgedragen, eene geheele herziening van de thans bestaande bepalingen voor de landelijke inkomsten, met uitnoodiging tevens, om deswege zoodanige verbeteringen voor te stellen, als zij zou vermeenen te behooren; en eindelijk:

h. Op het besluit van 28 Maart 1834 n°. 1 (Staatsblad n°. 22) handelende over het stelsel van kultures, door zijne excellentie den kommissaris-generaal van den Bosch, gedurende zijn vierjarig verblijf in deze gewesten, tot stand gebragt.

Gelet op art. 74 en 75 van het reglement op het beleid der regering.

En over deze zaak rijpelijk gedelibereerd, en in aanmerking genomen zijnde, dat bij het besluit van kommissarissen-generaal van 4 Januari 1819 n°. 1, (Staatsblad n°. 5), slechts eenige *provisioneele verordeningen* zijn vastgesteld, nopens den aanslag en de heffing der landrenten, welke zoolang zouden werken, totdat eene algeheele kennis van de uitgestrektheid, gesteldheid en vruchtbaarheid der velden zou verkregen zijn, waarna tot het daarstellen van *vaste en duurzame bepalingen* zou kunnen worden overgegaan; — dat, hoezeer sedert de invoering van bovengenoemde verordeningen, reeds vele jaren verloopen en, ten gevolge van onderscheiden rapporten over deze belangrijke materie, verschillende middelen beproefd en aangewezen zijn, om tot die kennis te geraken, nogtans het aangewezen oogmerk nog niet is bereikt.

Overwegende, dat mitsdien de belasting nog altoos geheven wordt *bij wijze van admodiatie*, zonder dat de regering de overtuiging heeft, of de repartitie der geheven som over de belastingschuldigen in elke dessa, het bepaalde cijfer der landrente (*de helft*, *twee vijfden* of *een derde* van den oogst) al of niet te boven gaat.

Overwegende dat, hoezeer de aanslag der landrenten, ingevolge artikel 74 van het regerings-reglement, moet geschieden *dessa'sgewijze*, door middel van *overeenkomsten met de hoofden en oudsten des volks*, deze bepaling geenszins uitsluit dat, in den geest van art. 75 van hetzelfde reglement, de meest mogelijke kennis worde verkregen van het vermogen van elke belaste dessa.

Overwegende eindelijk, dat het onderzoek, hetwelk tot die kennis zou

moeten leiden, aan zoovele moeijelijkheden en bedenkingen onderhevig is, dat het niet behoort te worden algemeen gemaakt, vóór dat eene groote mate van zekerheid verkregen is, dat daardoor een wezenlijk nut zal worden gesticht.

Is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk. Te bepalen: dat in elke residentie, uit elk regentschap, de sawavelden van een of twee dessa's nauwkeurig zullen worden opgemeten, en vervolgens eene vergelijking gemaakt, tusschen den wezenlijken oogst en de ware uitgestrektheid dier velden, en den maatstaf waarnaar totdusver de landrente van dezelve is geheven; — zullende de residenten, in het aanwijzen dier dessa's dezulken kiezen, die geacht worden tot maatstaf van den stand der zaak in al de overige, te kunnen dienen.

Ten tweede. Te bepalen: dat dit onderzoek over geheel Java, door één en denzelfden persoon zal worden bewerkstelligd; — wordende de direkteur der kultures bij deze aangeschreven, om daartoe een ambtenaar van bekwaamheid, ondervinding, taalkennis en beproefde trouw, onder de assistent-residenten of kontroleurs der landelijke inkomsten, op te sporen en aan de regering voor te dragen.

Ten derde. Te bepalen: dat de direkteur der kultures, na de resultaten van dit onderzoek te hebben ontvangen, deze aan de regering zal bekend maken, met zijne konsideratiën en advies over de vraag: inhoever zij aanleiding geven om het daarvoor te houden, dat de heffing over het algemeen te hoog of te laag is; en wat zou behooren te worden verrigt, om de bestaande gebreken te verhelpen, in den geest van art. 74 en 75 van het regerings-reglement, en naar den regel, dat ten deze minder behoort te worden gelet op het reeds in theorie vastgestelde cijfer der landrenten, dan op hetgeen ten deze, door de billijkheid en het waar belang van den lande, wordt voorgeschreven en in de praktijk uitvoerlijk zal worden bevonden.

Ten vierde. Den direkteur der kultures, bij dispositie op zijne boven omschreven missive van 27 Oktober jl. no. 2136, en in verband tot het vorenstaande, te kennen te geven, dat in het voorstel van den waarnemend resident van Soerabaya, omtrent eene nieuwe opmeting der sawavelden in de afdeeling Bawean, vooralsnog niet kan worden getreden.

Extrakt enz.

Akkordeert met de origineele.
De algemeene sekretaris,
(*was get.*) H. J. Hoogeveen.

Ofschoon niet behoorende tot het tijdvak dat wij thans behandelen, deelen wij toch hier ter plaatse mede, de twee volgende stukken, gedagteekend kort na het vertrek van Java, van den gouverneur-generaal a. i. Baud, zijnde uitvloeisels van zijn zoo even medegedeeld besluit.

Extrakt uit het register der resolutiën
van den gouverneur-generaal in rade.

No. 1. Buitenzorg, den 16den April 1836.

Gelezen de missive van den direkteur der kultures, van 15 Maart jl. no.

546; daarbij naar aanleiding van art. 2 der resolutie van 27 Februari jl. no. 1, voorstellende, om den gewezen assistent-resident van Wanayassa, P. F. Clignett, thans op wachtgeld, te belasten met de bij art. 1 der gemelde resolutie bevolen opname van de uitgestrektheid en het werkelijk produkt van de sawavelden, van een of twee dessa's in elk regentschap van de onderscheiden residentiën op Java; — wordende, ten aanzien van het bepaalde bij de twee hiervoren genoemde artikelen der resolutie van 27 Februari jl. no. 1, door den direkteur opgemerkt, dat het voor één ambtenaar niet doenlijk zal zijn, in de onderscheiden residentiën het werkelijk produkt der sawavelden in persoon op te nemen, tenzij hij vele achtereenvolgende jaren daaraan toewijde, en zulks uithoofde der omstandigheid, dat de padi-oogst op de meeste plaatsen genoegzaam gelijktijdig invalt, en eene juiste opname van het produkt alleen mogelijk is, wanneer de padi nog op het veld staat, door die in zijne tegenwoordigheid te doen snijden en wegen; — mitsdien in overweging gevende, om de bevolen opname en meting voorloopig slechts tot twee, of hoogstens drie naast elkander gelegen residentiën, te bepalen.

Nog gelezen de missive van den genoemden direkteur, dd. 4 dezer no. 727, daarbij, in voldoening aan den last, vervat in de kabinets-missive van 23 Maart jl. no. 9, aanbiedende eene met overleg van den assistent-resident Clignett, ontworpene koncept-instruktie, nopens de wijze en den voet waarop het in deze bedoelde onderzoek zal behooren plaats te hebben.

Gelet op de aangehaalde resolutie, alsmede op die van 12 Januari 1835 no. 9.

Is goedgevonden en verstaan:

1. Ten gevolge van het bepaalde bij de resolutie van den 27sten Februari jl. no. 1, den assistent-resident P. F. Clignett, thans op wachtgeld, te kommitteren om vooreerst uit elk regentschap in de residentiën Cheribon, Tagal en Pekalongan, de sawavelden van een of twee dessa's nauwkeurig op te meten, en vervolgens eene vergelijking te maken, tusschen den wezenlijken oogst en de ware uitgestrektheid der velden, en den maatstaf waarnaar totdusver de landrente daarvan geheven is; zullende daartoe zoodanige dessa's moeten worden gekozen, die geschikt geacht worden, om tot maatstaf van den stand der zaak in het algemeen te kunnen dienen.

2. Goed te keuren, de door den direkteur der kultures ontworpen en aan deze resolutie geannekseerde instruktie, door den assistent-resident Clignett in de uitvoering zijner bovengemelde kommissie op te volgen.

3. Aan denzelven, voor zoolang hij in de hem opgedragen kommissie zal werkzaam zijn, toe te leggen, het vroeger door hem genoten aktiviteits-traktement, ad *f* 500.— 's maands, gerekend te zijn ingegaan met den 1sten dezer, benevens de gewone reis- en verblijfkosten.

Extrakt enz.

Akkordeert met de origineele.

De algemeene sekretaris.

(was get.) H. J. HOOGEVEEN.

Instruktie voor den assistent-resident P. F. Clignett, ten gevolge van het bepaalde bij de resolutie van den 27sten Februari jl. no. 1, belast met eene opname van de uitgestrektheid en het werkelijk produkt der sawavelden, van een of twee dessa's, in elk regentschap, van eenige residentiën op Java.

Art. 1. Het aan den assistent-resident Clignett opgedragen onderzoek zal zich voorloopig bepalen tot de residentiën Cheribon, Tagal en Pekalongan.

Art. 2. Hij zal de gekoncerneerde residenten, van het doel van de aan hem opgedragen kommissie mededeeling doen, en in overleg met hen bepalen, welke dessa's zullen worden opgenomen.

Art. 3. De residenten zullen de noodige bevelen geven, om de grenzen der rijstvelden, behoorende tot de op te nemen dessa's, met juistheid te doen afbakenen.

Art. 4. De assistent-resident Clignett zal, voorzooveel noodig, in zijne werkzaamheden worden bijgestaan, door den kontroleur der landelijke inkomsten van de afdeeling, en het distriktshoofd van het distrikt, waarin hij werkzaam is.

Art. 5. Bij de opmeting der rijstvelden, zal de assistent-resident Clignett met de meeste naauwkeurigheid te werk gaan, en voorts daarbij in acht nemen, dat ingeval, hetzij door het verschil in de vruchtbaarheid of gesteldheid van den grond, of door de omstandigheid dat sommige velden door levend water worden besproeid, en andere geheel of gedeeltelijk van den regen afhankelijk zijn, in eene dessa verschillende soorten van sawavelden worden aangetroffen, die verschillende soorten afzonderlijk moeten worden opgemeten. Voor de opmeting der verschillende soorten van velden, zal kunnen worden afgegaan op de aanwijzing der hoofden en oudsten van iedere dessa, uit aanmerking dat, uit de later te doene opname van het produkt van de verschillende soorten van velden, de juistheid of onjuistheid dezer aanwijzingen zal komen te blijken.

Art. 6. Van elke opgemeten dessa, zal worden geformeerd eene kaart, bevattende eene juiste aantooning van de uitgestrektheid der daartoe behoorende rijstvelden, in bouws van 500 vierk. roeden.

Art. 7. De opname van het produkt der rijstvelden, door den assistent-resident Clignett, zal behooren plaats te hebben op de volgende wijze:

Hij zal, naar gelang van den staat van het gewas, drie of meer bouws van 500 vierk. roeden, in zijne tegenwoordigheid en in die van den kontroleur der afdeeling en van de gekoncerneerde distriktshoofden, doen snijden; doch in geen geval minder dan drie bouws van elke soort der aanwezige sawavelden in iedere dessa.

Hij zal, in overleg met de gekoncerneerde residenten, de noodige middelen beramen en in het werk stellen, opdat het snijden der padi van één bouw van 500 vierk. roeden, binnen den tijd van ten hoogste 6 uren afloope, en dat, gedurende het snijden, geen padi worde ontvreemd of weggevoerd.

Dadelijk nadat het produkt van een bouw zal zijn gesneden, zal het op de plaats worden gewogen; tot welk einde de assistent-resident Clignett, door de gekoncerneerde residenten, van de benoodigde balansen, schalen en gewigten zal worden voorzien. Van de plaats gehad hebbende weging zal een proces-verbaal worden geformeerd, hetwelk zoowel door den assistent-resident Clig-

nett, als door den kontroleur en het distriktshoofd, daarbij tegenwoordig, zal worden onderteekend.

Om met juistheid te bepalen, hoeveel de versch gesneden padi indroogt, zullen deswege herhaalde proeven met kleine hoeveelheden padi worden genomen.

Art. 8. De assistent-resident Clignett zal een nauwkeurig onderzoek doen, naar de ressources der op te nemen dessa's, welke bij den aanslag der landrenten *in vroeger jaren* (*), zijn in aanmerking genomen, en daarvan in het door hem in te dienen verslag melding maken.

Art. 9. Hij zal van al zijne verrigtingen, dag voor dag, eene juiste en duidelijke aanteekening houden, voornamelijk met het doel, om daaruit te kunnen nagaan, hoeveel tijd en kosten behooren te worden besteed, om de rijstvelden van alle dessa's op dezelfde wijze naauwkeurig te doen opmeten.

Art. 10. Hij zal onderzoeken en aanteekenen, op welke wijze de aanslag der landrenten in de verschillende residentiën geschiedt, en in het door hem in te dienen verslag zijne gedachten mededeelen, inhoever ten deze eenige noodzakelijke of nuttige verbeteringen zouden kunnen worden gevorderd of ingevoerd.

Art. 11. De assistent-resident Clignett zal, voor gouvernementsrekening, worden voorzien van de vereischte instrumenten en verdere benoodigdheden; terwijl hij tevens zal zijn geautoriseerd, tot het in dienst stellen van drie kettingslepers en instrument-dragers, op eene maandelijksche bezoldiging van *f* 10.— ieder.

Art. 12. De gekoncerneerde residenten zullen den assistent-resident Clignett, in alles wat tot de uitvoering der aan hem opgedragen kommissie betrekking heeft, de benoodigde medewerking en assistentie verleenen en doen verleenen, en hem alle zoodanige inlichtingen en informatiën geven of doen geven, als hij mogt behoeven, om aan het doel zijner zending te beantwoorden.

Art. 13. De assistent-resident Clignett zal, na den afloop zijner kommissie, ten spoedigste een beredeneerd verslag inzenden van zijne verrigtingen, vergezeld van eene opgave van het resultaat derzelve, ingerigt naar het bij deze gevoegde model (†).

Behoort bij de resolutie van den gouverneur-generaal in rade, van 16 April 1836 no. 1.
Mij bekend,
De algemeene sekretaris.
(*was get.*) H. J. Hoogeveen.

XI. *Heerediensten.*

1. *Perdikan- en Midjin-dessa's.* De resident van Banjoemas deed, bij missive van 22 Januari 1835 no. 84, het voorstel, om de, in de nabijheid

(*) Waarom *in vroeger jaren?* De vigerende bepalingen schreven immers duidelijk voor, dat *telken jare*, bij het houden van den aanslag, moest worden gelet »*op de omstandigheden van iedere dessa.*" Zou het antwoord op deze vraag, niet dáárin moeten gezocht worden, dat het kultuurstelsel, het stelsel van landelijke inkomsten al meer en meer had overschaduwd en dat men op de naleving der voorschriften van het laatste niet zoo nauwkeurig meer acht sloeg?

(†) Dit model is in het archief van het ministerie van koloniën niet aanwezig.

van Poerworedjo gelegen, dessa's Panaroesan-koelon, Panaroesan-wettan en Brengkok, zijnde *midjin-dessa's*, dat zijn dezulke, „waarvan de inkomsten, onder het voormalig bestuur der javasche vorsten aan bijzondere personen zijn afgestaan," en die als zoodanig, van heerediensten werden vrijgesteld, in de gouvernements transporten, even als de andere dessa's te doen deelen. Het in deze gehouden onderzoek leidde tot de overtuiging, dat gedurende het vorstenbestuur nimmer bepaald was, dat de *midjin-dessa's* geen heerediensten zouden verrigten, en dat de afstand alleen betrekking had tot geldelijke opbrengsten. Op grond hiervan werd, bij resolutie van 5 Juni 1835 no. 2, bepaald: genoemde drie dessa's, „op gelijken voet als de overige bevolking, en dus tegen betaling, te begrijpen in de algemeene verpligting, tot het verrigten van gouvernements transporten en andere diensten van dien aard."

Omstreeks denzelfden tijd werden voorstellen ontvangen:

a. Van den resident van Banjoemas, tot intrekking van een gedeelte der *perdikan-dessa* Passir, bekend onder den naam van Passir-kidoel, bestemd voor het bewaken van twee heilige graven, en waarvan het hoofd toen juist overleden was.

b. Van den resident van Madioen, om de vrije (*midjin-*) dessa Karanggebang, die aan den destijds overleden radenayoe Kassan Bessari was afgestaan geweest, weder met de overige dessa's in de afdeeling Ponorogo gelijk te stellen.

De regering deed, in de residentie Banjoemas, Bagelen, Madioen en Kediri en in de assistent-residentie Patjitan, onderzoek naar de regeling der bestaande *perdikan-dessa's*, speciaal inhoever, voor het onderhoud en de bewaking van heilige graven of plaatsen, een bepaald getal huisgezinnen van de bedoelde dessa's zou kunnen worden afgezonderd, en de overige ingezetenen dier dessa's, wat aanging de verpligtingen jegens het gouvernement, gelijk gesteld met de massa der bevolking. Zij vroeg alverder den resident van Djokjokarta inlichting, inhoever, door het regelen van de perdikan- en midjin-dessa's, in den bovenomschreven zin, de verkregen regten van bijzondere personen zouden kunnen worden verstoord.

De resident van Djokjokarta berigtte: „dat de voormelde instellingen van geheel godsdienstigen aard zijn of zijn geworden, en dat, door daarin van gouvernementswege de geringste verandering te brengen, de godsdienstige begrippen van de vorsten, grooten, priesters en andere Javanen, op de gevoeligste wijze zouden worden gekrenkt, afgescheiden nog van de inbreuk die daardoor op de door gewoonte verkregen regten van bijzondere personen zou worden gemaakt; zijnde, bij de overname der Vorstenlanden, aan de vorsten, in naam van het gouvernement, de instandhouding van de voormelde instellingen, ook uitdrukkelijk toegezegd."

Lettende op de resolutiën van 16 Oktober 1832 no. 1 (*), en 5 Oktober 1835 no. 3 (hierboven medegedeeld), bepaalde de regering, bij resolutie van 24 Mei 1836 no. 12, onder afwijzing der voormelde voorstellen van de residenten van Banjoemas en Madioen: — „dat ten aanzien van de van oudsher

---

(*) Art. 14 dier resolutie, zijnde ter zake betrekkelijk, is door ons medegedeeld in het vorige deel van dit Tijdschrift, pag. 296.

in de overgenomen Vorstenlanden, bestaande instellingen, omtrent de zoogenaamde *perdikan-* en *midjin-dessa's*, bestemd voor het onderhoud en de bewaking van geheiligde inlandsche begraafplaatsen, of tot bijzondere einden aan voorname personen afgestaan, geene veranderingen hoe ook genaamd, zullen worden gemaakt; met aanschrijving op de gekoncerneerde autoriteiten, om die instellingen ten stiptste te eerbiedigen, en bij overlijden der tegenwoordige hoofden of bezitters, onmiddellijk eene voordragt te doen ter vervulling van de ontstane vakature, te kiezen, in de eerste plaats uit de zoons of verdere afstammelingen van den overledene; of bij ontstentenis van deze, uit de naaste bloedverwanten of de aanzienlijkste geestelijken."

2. *Algemeene heerediensten.* Bij besluit van 4 Februari 1835 n°. 1, werd eene instruktie gearresteerd voor den inspekteur der kultures Vitalis, en den adjunkt-inspekteur Ament, ter zake van hunne in 1835 te houden inspektiën. Art. 7 dier instruktie schreef aan genoemde ambtenaren het volgende voor:

„Zij zullen eene nauwkeurige opname doen van alle de verpligte diensten welke, buiten en behalve de werkzaamheden der kultures, door de bevolking moeten worden verrigt, of van haar worden gevorderd; de misbruiken en bezwaren aantoonen, welken ten dezen mogten bestaan, en de noodige voorzieningen voordragen."

3. *Heerediensten in Bagelen.* Bij gelegenheid, dat de waarnemend resident van Bagelen klagten had ingebragt tegen twee distriktshoofden, gaf de regering dien resident, blijkens resolutie van 4 Maart 1835 n°. 3, te kennen: „dat het haar opmerkelijk was voorgekomen, dat, zoo als uit de overgelegde stukken blijkt, door de landbouwers van het distrikt Poering, aan den wedono aldaar, tot zelfs *drie gulden 's maands* is betaald, om van de heerediensten bevrijd te wezen; — dat hij resident zal behooren te onderzoeken, of die diensten welligt te bezwarend zijn; — en dat hij, in allen gevalle, zal behooren te zorgen, dat aan de bevolking geen ongeoorloofde dienstverrigtingen worden opgelegd."

Naar aanleiding van het nader berigt van den waarnemend resident van Bagelen, dd. 25 Mei 1835 n°. 111, werden bij resolutie van 22 Juni daaraanvolgende n°. 2, de beide vorenbedoelde distriktshoofden ontslagen, en bij art. 4, omtrent de heerediensten, het volgende gezegd:

„Het door den waarnemend resident van Bagelen, ten gevolge der resolutie van 4 Maart ll. n°. 3, bij zijne hierboven aangehaalde missive, gedaan berigt, dat de heerediensten in die residentie niet te bezwarend zijn voor de bevolking, aan te nemen voor informatie, en daarvan bij deze aanteekening te houden."

4. *Algemeene regeling der heerediensten.* In de residentie Soerabaya en in meer andere gewesten, bleken de heerediensten zeer drukkend te zijn voor de bevolking; vooral wanneer men kon berekenen, niet het getal personen voor die diensten *bestemd* of *afgezonderd*, maar dat, hetwelk daarvoor *werkelijk gebruikt* werd. Eene regeling was dan ook hoogst nuttig en noodzakelijk. De gouverneur-generaal ad interim Baud wilde Java niet verlaten, zonder die

regeling beproefd te hebben. Wij vinden die proeve, in de resolutie van 23 Februari 1836 nº. 1, opgenomen in het Staatsblad van dat jaar nº. 15, van hetwelk wij de herlezing ten zeerste aanbevelen. Wanneer men weet, dat eene goede regeling der heerediensten op Java, nog heden ten dage, een der moeijelijkste vraagstukken is, zal men de weldadige bedoelingen van het aangehaalde Staatsblad op hoogen prijs stellen, vooral met het oog op de moeielijke omstandigheden, waaronder Baud moest handelen.

XII. *Arbeidsloonen.*

1. *Java.* Wij hebben reeds onderscheiden voorbeelden vermeld, van het geringe en teneenenmale onvoldoende loon, dat op Java betaald werd voor den arbeid, ten behoeve van het gouvernement verrigt.

In de residentie Madioen bestonden, bij uitzondering, *gouvernements*-suikerfabrieken. Voor den opbouw dier fabrieken werd aanvankelijk gebezigd, de voor de suikerkultuur aldaar afgezonderde bevolking, en zulks *tegen vrijstelling van landrenten.* Toen echter die bevolking voor de kultuur zelve moest gebezigd worden, lang voor nog de fabrieken voltooid waren, gebruikte het bestuur voor den verderen bouw gewoon werkvolk, tegen betaling van *acht cent per man daags*, hetgeen werd goedgekeurd bij resolutie van 2 December 1834 nº. 8.

Bij de groote lands-instellingen op de hoofdplaatsen, voornamelijk te Soerabaya en Batavia, was het echter moeijelijk, bij den dwang tot arbeid, ook nog te voegen de algeheele willekeur in de bepaling van het loon voor dien gedwongen arbeid. Wij hebben vroeger de dagloonen opgegeven, die het gouvernement te goed deed bij de munt en bij den pletmolen te Soerabaya, en wel bij dat gedeelte van het reisverslag waarin de gouverneur-generaal a. i. Baud, zijn twijfel uitdrukt: „of het den ambachtslieden der stad Soerabaya wel aangenaam was, om, voor geringer loon dan bij partikulieren verdiend kon worden, bijna aanhoudend in de gouvernements etablissementen te *moeten* werken.” (*)

Uithoofde van de wanverhouding tusschen de door het gouvernement en door partikulieren toegekende arbeidsloonen, en in weerwil van den dwang door het bestuur uitgeoefend, was het getal werklieden bij de lands-instellingen te Soerabaya nog altijd ontoereikend voor de behoefte.

De resident van Soerabaya maakte, blijkens zijne missive van 6 Juli 1835 nº. 87/7, bezwaren tegen het aanslaan in de belasting van den huistaks (gebouwde eigendommen) van de werklieden, welke bij den konstruktie-winkel en bij de andere lands-etablissementen te Soerabaya arbeidden, vermits dit nadeelig op die etablissementen zou terugwerken. De generale direktie van financiën, stemde met die bezwaren niet in; waarop de regering, bij resolutie van 12 November 1835 nº. 13, een nader onderzoek beval.

Bij besluit van 27 September 1836 no. 1, werd: „Als tijdelijke maatregel bepaald, dat het bij ’s lands timmerwerf te Soerabaya dagelijks benoodigde

(*) Zie Januari-aflevering pag. 53.

werkvolk, voor twee derde gedeelten zal worden ontboden uit de residentie Rembang, en dat in het overig derde gedeelte, of meer ingeval dit noodig mogt zijn, uit de residentie Soerabaya zal worden voorzien; — en dat het arbeidsloon aan die werf, voor alle deze werklieden, onder 's gouvernements nadere goedkeuring, *eenigzins zal worden verhoogd*, in verhouding met hetgeen door hen bij partikulieren kan worden verdiend; terwijl zij daarenboven zullen zijn vrijgesteld van alle heerediensten, mits zij op 's lands timmerwerf werkzaam zijn."

Te Batavia had het gouvernement, de levering van werklieden op het eiland Onrust, op de reede van Batavia en op de werf aldaar, uitbesteed. Blijkens de resolutiën van 24 Oktober 1835 no. 4 en 24 December 1836 no. 5, was de Chinees Ko-tjiang, gedurende de jaren 1836 en 1837, aannemer voor die levering, en waren in beide die jaren de bij kontrakt bepaalde prijzen als volgt:

	Chineesche timmerlieden en kalfaters.		Chineesche smids en bankwerkers.		Inlandsche timmerlieden en kalfaters.		Chineesche schilders.		Chineesche koperslagers.		Chineesche mandoors en koelies.		Inlandsche mandoors en koelies.	
Op het eiland Onrust.	f 1	65	f 1	65	f 1	55	f 1	20	f 1	50	f 1	05	f 1	—
Op de reede van Batavia	» 1	65	» 1	65	» 1	55	» 1	20	» 1	60	» —	—	» —	—
Op de werf te Batavia.	» 1	15	» 1	15	» 1	15	» 1	—	» 1	—	» 0	55	» 0	50

waarbij nog gevoegd werd, eene verhooging van 5 cent per man daags, ten einde daaruit te verstrekken het noodige getal koks, voor de schafting der naar Onrust te zenden werklieden.

Wij hebben vroeger vermeld (*), dat de mandoors en koelies bij de onderscheiden civiele administratiën te Batavia, in 1834, mede op kontrakt, geleverd werden, tegen betaling van 45 cents daags per hoofd, door elkander gerekend.

Het is hier de plaats om mede te deelen, dat de hoofdingenieur van den waterstaat te Batavia, bij missive van 23 September 1836 no. 668, onder kennisgeving dat het gebrek aan koelies te Batavia meer en meer toenam, en dat de dagloonen dientengevolge hooger werden, aan de regering het voorstel deed, om ten dienste der publieke werken, een honderdtal koelies uit de residentie Cheribon te ontbieden. In dispositie op dit verzoek, werd genoemden hoofdingenieur, bij besluit van 4 November 1836 no. 8, onder toezending van een afschrift der resolutie van 14 November 1834 no. 7 (†), te kennen gegeven: „dat, — aangezien het doen engageren van koelies of zoogenaamde boedjangs in de residentie Cheribon, door onmiddellijke tusschenkomst van den resident aldaar, hoezeer ook die koelies voor 's lands werken benoodigd zijn, strijden zou met het beginsel, aangenomen bij art. 1 der voormelde resolutie, — in zijn voorstel, zoo als het is liggende, niet kan worden getreden; doch

(*) Zie dit Tijdschrift, 1865, 2e deel, pag. 476.
(†) Zie als boven, pag. 136.

dat, in den geest van het verder voorkomende bij die resolutie, hij hoofdingenieur bij deze wordt gemagtigd, om inlandsche mandoors naar Cheribon en Tagal te zenden, ten einde aldaar vrijwillige boedjangs te engageren, even als zulks aan partikulieren is overgelaten."

Nu zou men mogen verwachten dat, — wanneer aan de koelies te Soerabaya en Batavia ten arbeid gesteld aan lands werken of instellingen, een loon werd toegekend, zoo al niet gelijk aan dat door partikulieren betaald, dan toch dat loon nabijkomende, — zulks evenzeer het geval zou zijn te Samarang. Ongelukkigerwijze was dit het geval niet. In de residentie Samarang was men begonnen vestingwerken op groote schaal aan te leggen, en wij hebben gezien dat koelies uit de residentiën Kadoe en Samarang, bij honderden gedwongen werden, om huis en akker te verlaten, ten einde voor het gouvernement aan die vestingwerken te gaan arbeiden, tegen een loon van *vijf cent met een katti rijst en* 1/20 *pond zout daags*, of wel in eens van *vijftien cent*. Hier werd toch ook arbeid besteed aan een lands werk. Van waar dan dat verschil, dat zeker zijn oorzaak niet verschuldigd was aan de omstandigheid, dat het hier een werk gold *in het belang van den Inlander?* Wij weten daaraan geene andere verklaring te geven, dan die, welke de gouverneur-generaal a. i. aan de geringe koffi-betalingen in de Preanger-regentschappen gaf: — „de redeneringen zijn niet van grond ontbloot; maar vrijwillig *veel* te geven, voor iets dat men voor *weinig* bekomen kan, is uit een financiëel oogpunt bedenkelijk;" (*) — in verband met hetgeen hij van die arbeidsloonen te Soerabaya, zeide, namelijk: „de hebbelijkheid van onderwerping en gehoorzaamheid, zoo bijzonder eigen aan de Javanen, maakt hier te lande vele zaken mogelijk, die elders met groote moeijelijkheden zouden te kampen hebben (†)."

Maar de landman uit Kadoe en Samarang werkte, onder militaire discipline, niet alléén aan die fortifikatiën, hij had het voorregt dit te doen in vereeniging met talrijke kettinggangers, dat zijn: tot dwangarbeid veroordeelde misdadigers. Het is waar, dat deze misdadigers van landswege werden gekleed, behoorlijk (niet alleen met rijst en zout) gevoed en van siri voorzien, maar daarentegen liep die landman uit Kadoe en Samarang ook geen gevaar te worden doodgeschoten (§).

Bij art. 8 van het besluit van 27 April 1835 no. 1, werden de residenten

---

(*) Zie Januarij-aflevering, pag. 6.

(†) Als voren pag. 54.

(§) De direkteur der genie had voorgesteld: om, ter voorkoming van brand, de kettinggangers bij het etablissement der steenbakkerij te Ambarawa, die op het maken van vuur betrapt, of in het bezit daarvan gevonden werden, zonder vorm van proces, te doen doodschieten. De kommandant van het leger achtte dit voorstel volstrekt onaannemelijk; maar gaf aan de regering in bedenking, om de schuldigen hun verderen straftijd op Banda te doen doorbrengen. Blijkens resolutie van 12 Juli 1836 no. 2, werd ook in dat voorstel niet getreden, vermits de straf van veroordeelden niet mag worden verzwaard; maar desniettemin het militaire departement gemagtigd, om op de hier bedoelde overtredingen zoodanige strenge disciplinaire straffen te stellen, als geschieden kon, zonder met de bestaande wettelijke bepalingen in strijd te komen.

van Kadoe en Samarang aangeschreven: — „om voor de vestingwerken te Ambarawa, gedurende de droogste maanden van het jaar, of van 1 April tot ultimo December, dagelijks zoo vele koelies te doen leveren, als, in verband tot het aanwezig getal kettinggangers, zal vereischt worden, om de arbeiders te houden op een totaal van 1500 man, waaromtrent zij zich zullen hebben te verstaan met de direktie der genie, onverminderd, zoo als van zelf spreekt, hunne verpligting, om tegen die verstrekking van koelies bedenkingen in te brengen, wanneer het leveren van het volle getal, hun onraadzaam of ondoenlijk mogt voorkomen."

Gelijktijdig, en wel bij art. 2 van het besluit van 29 April 1835 no. 4, werd: „Aan de residenten van Soerakarta en Djokjokarta te kennen gegeven, dat het den gouverneur-generaal ad interim, uithoofde van het overgroot belang, om bij de werken te Ambarawa een genoegzaam aantal handen te hebben, aangenaam zal zijn, dat door hen het volgende worde verrigt:

a. Alle kettinggangers, welke zich op de hoofdplaatsen hunner residentiën bevinden, onverwijld naar Ambarawa te zenden, zullende de vorsten alsdan van hun onderhoud zijn ontheven.

b. Het daarheen te dirigeren, dat bij de inlandsche regtbanken de kondemnatiën zooveel doenlijk bestaan, in eene verwijdering tot kettingarbeid, zonder evenwel te strekken tot bezwaar van de gekondemneerden; zoodat, bij voorbeeld: eene kondemnatie, die anders zou bestaan hebben in geeseling en zes maanden kettingarbeid, voortaan zich bepale tot twaalf maanden kettingarbeid zonder geeseling.

c. Van de vorsten te verkrijgen, het leveren van een bepaald getal, bij voorbeeld van 100 of 150 koelies daags, uit elk der vorstenlanden, tegen hetzelfde loon als aan de koelies uit de gouvernements landen wordt betaald."

Er deserteerden zooveel kettinggangers van de werken aan de fortifikatiën dat de resident van Samarang, bij besluit van 21 Januari 1836 no. 5, gemagtigd werd, tot de uitbetaling eener premie van *f* 6, voor opvatloon van elken gedeserteerden en teruggebragt wordenden kettingganger.

2. *Sumatra.* Wij voegen hier nog een enkel woord bij, met betrekking tot hetgeen gedaan werd, om koelies op Sumatra aan te voeren, ten einde de inboorlingen te ontlasten van die gouvernements diensten, welke, gelijk wij vroeger vermeld hebben, zoo hoog werden betaald (*).

Bij resolutie van 23 September 1834 no. 5, werden de na te melden, ter verkrijging van koelies voor de te Padang opgerigte transport-etablissementen, genomen maatregelen goedgekeurd, als:

a. Dat door den posthouder der Batoe-eilanden kontrakt was aangegaan, voor de levering van 100 tot 200 koelies (pandelingen), met toekenning van geschenken aan den radja en aan de penghoeloes dier eilanden, en verder met aanbeveling aan den posthouder, om zooveel mogelijk *vrije menschen* in dienst te nemen, tegen betaling van *f* 10 zilver per maand.

(*) Zie het vorige deel van dit Tijdschrift, pag. 485 en 486.

b. Dat Edward Rogers gemagtigd was, om op de kust van Coromandel 500 koelies ten dienste van het gouvernement aan te nemen.

c. Dat kontrakten waren gesloten: met den Arabier Shech Achmat voor de levering van 200 Niasser pandelingen, en met den koopman James Goldie voor de bezorging van 100 tot 150 koringische koelies, in verband waarmede aan de hoofden van Nias geschenken uit 's lands voorraad waren uitgereikt.

Terzelfder zake werden nog goedgekeurd: bij resolutie van 15 November 1834 no. 17, een met den superkarga van de bark Dorothea, C. Boyle, gesloten kontrakt voor het leveren van 50 koringische koelies, — en bij resolutie van 14 Februari 1835 no. 12, een met den gezagvoerder der brik Norfolk aangegaan kontrakt, voor het leveren van 150 koringische koelies.

Bij resolutie van 22 Januari 1836 no. 9, werd autorisatie verleend: — „om de koringische koelies, welke op Sumatra's Westkust in 's gouvernements dienst gebezigd worden, voor lands rekening te doen voeden en verplegen, wanneer zij, door oorzaken buiten hunne schuld, verhinderd worden te werken."

XIII. *Verschillende mededeelingen.*

1. *Djakat.* De resident van Banjoemas deed, bij missive van 14 December 1834 no. 113 I, het voorstel: om aan eenige hoofden en priesters van dessa's eene schadeloosstelling te verleenen, voor het gemis der *djakat* of paditienden, aan de priesters en behoeftigen toegekend, voor eene uitgestrektheid van 292 bouws sawavelden, in de afdeeling Poerwokerto afgezonderd voor de indigo-kultuur, en waarvan mitsdien geen *djakat* zou worden geheven. De direkteur der kultures gaf ten deze, bij missive van 23 December 1834 no. 2671, aan de regering te kennen: dat, alhoewel de *djakat*, volgens de instellingen des korans, bestemd is tot giften en aalmoezen aan behoeftigen, die bestemming echter, over het algemeen, geheel ontaard, en de opbrengst eene wezenlijke belasting geworden was, ten voordeele van inlandsche hoofden en priesters; weshalve het hem direkteur onraadzaam voorkwam om, door toetreding tot gemeld voorstel, eene aanmatiging te ondersteunen, die veeleer behoorde te worden tegengegaan. Het gouvernement gaf, bij resolutie van 21 Januari 1835 no. 4, aan den direkteur voorn. te kennen: „dat hij zich gemagtigd kon houden, om in den geest zijner voormelde beschouwing, de noodige aanschrijving aan den resident van Banjoemas te laten afgaan, behoudens evenwel, dat hij aan dien resident niets zal hebben mede te deelen, waaruit deze aanleiding zou kunnen nemen, om het heffen van de *djakat* in zijne residentie tegen te gaan, zijnde de regering van gevoelen, dat het bestuur zich daarmede niet moet inlaten."

2. *Begraven van kopergeld door Inlanders.* Uit het reisverslag van den gouverneur-generaal a. i. is gebleken, dat bij de regering het vermoeden was gerezen, dat de Javanen, voornamelijk de bergbewoners, aanzienlijke hoeveelheden kopergeld, door ze onder hunne huizen te begraven, aan de cirkulatie onttrokken hadden, waardoor ongelegenheid ontstaan was (*). De regering

(*) Zie Januari-aflevering, pag. 45.

droeg, bij resolutie van 12 December 1834 no. 9, aan de generale direktie van financiën op, om, door tusschenkomst van de plaatselijke besturen, een opzettelijk onderzoek in te stellen, omtrent het gebruik, hetwelk door den inlander gemaakt wordt van de koperen munt, welke hij, boven het benoodigde voor zijne dagelijksche uitgaven, van het gouvernement, onder anderen voor de koffi, ontvangt, in verband tot het verdwijnen van de massa's kopergeld, door het gouvernement in cirkulatie gebragt.

De generale direktie deelde den uitslag van dat onderzoek mede, bij missive van 14 November 1835 no. 555. Daaruit bleek: — „dat, naar de meening der plaatselijke besturen, het begraven van kopergeld niet algemeen plaats heeft; dat, zoo dit al op eenige plaatsen gebruikelijk is, zulks alleen geschiedt *tijdelijk*, bij gebrek aan veilige bergplaatsen; doch geenszins met het voornemen om dat geld in langen tijd niet weder uit te geven; en dat de schijnbaar mindere overvloed van kopergeld in cirkulatie, moet worden toegeschreven, zoowel aan de omstandigheid, dat door het tegenwoordig stelsel de inlander individueel meer geld dan vroeger in handen krijgt, waardoor de in omloop gebragte massa kopergeld meer is verspreid, als aan de zoo natuurlijke neiging van ieder, om eenig geld in handen te houden, en eindelijk, aan den uitvoer van koperen munt van Java, welke den invoer ver overtreft, ten gevolge dat de behoefte aan die munt ook op de overige eilanden toeneemt." — Hiervan werd aanteekening gehouden, bij de resolutie van 15 Januari 1836 no. 5.

3. *Regterlijke vervolging van inlandsche hoofden.* In het tijdvak dat wij thans behandelen, komen gedurig voorbeelden voor, van regterlijke vervolging van inlandsche hoofden, wegens knevelarij, en zulks in weerwil dat de regering als stilzwijgend geoorloofd erkende, de daadzaak, dat alle distriktshoofden zich overgaven aan ongeoorloofde handelingen, om het ongenoegzame hunner wettige inkomsten aan te vullen (*). Van die regterlijke vervolging waren echter uitgezonderd de hoofden in de nieuwlings overgenomen Vorstenlanden. Op de voorstellen, ter vervolging ook dáár van de hoofden, werd, blijkens resolutiën van 4 Mei, 10 Juli en 31 Augustus 1835 no. 3, 3 en 21 verklaard: „dat de regering den tijd nog niet gekomen achtte, om in die residentiën, alwaar onder het voormalig bestuur der javasche vorsten, het plegen van knevelarijen door inlandsche hoofden werd toegelaten, die handelingen *door tusschenkomst van den regter* te doen straffen." De schuldige hoofden werden, bij de vermelde resolutiën, uit hunne ambten ontslagen, tot restitutie van het aan de bevolking ontnomene verpligt en, in sommige gevallen, genoodzaakt op bepaald aangewezen plaatsen verblijf te houden.

4. *Priester-raden.* Ten gevolge van een aan het hooggeregtshof van Nederlandsch Indië opgedragen, en door dat hoogste regterlijke kollegie ten uitvoer gebragt onderzoek werd, bij resolutie van 7 December 1835 no. 6:

„1. Aangeteekend, dat de regering zich vereenigt met het gevoelen van

(*) Zie Januari-aflevering, pag. 12.

het hooggeregtshof, dat er geen noodzakelijkheid bestaat, om over te gaan tot de daarstelling van geestelijke regtbanken op de drie hoofdplaatsen van Java, waarbij van de uitspraak der priester-raden, in zaken betreffende boedelscheidingen onder Javanen, zou kunnen worden geäppelleerd.

„2. Met ampliatie en explikatie inzoover van art. 13 van het reglement op de verpligtingen, titels en rangen der regenten op het eiland Java (Staatsblad 1820 no, 22) (*), verklaard: „dat zoo dikwijls tusschen Javanen onderling geschillen ontstaan, omtrent huwelijks-zaken, boedelscheidingen en dergelijke, welke volgens de mohammedaansche wetten moeten beslist worden, wel de priesters daaromtrent uitspraak moeten doen; doch dat alle civiele aktiën, tot uitkeering of betaling, uit die uitspraken voortspruitende, zullen gebragt kunnen worden voor de gewone regtbanken, om daarop, met inachtneming van die uitspraken en om derzelver uitvoering te verzekeren, regt te doen."

Art. 2 dezer resolutie, is opgenomen in het Staatsblad van 1835, onder no. 58. De daarbij gegeven explikatie was haar ontstaan verschuldigd, aan een verschil van gevoelen tusschen het hof en den raad van justicie te Samarang, welke raad meende, dat gewone regtbanken, op grond van het aangehaalde art. 13 van Staatsblad 1820 no. 22, onbevoegd waren om kennis te nemen van geschillen, als in deze bedoeld.

5. *Notariëele insinuatiën.* Bij resolutie van 2 Januari 1836 n_o. 9, werd aan den resident van Soerabaya te kennen gegeven: „dat de regering goedkeurt, dat door hem of zijnentwege aan de notarissen aldaar is te verstaan gegeven, dat aan hen in het algemeen de bevoegdheid niet wordt toegekend, om publieke autoriteiten, wegens zaken hunne dienst betreffende, te insinueeren." De aanleiding hiertoe was, dat de notarissen Mr. D. B. Bol en Mooijaart te Soerabaya, den resident aldaar op rekwisiet van den hoofdpachter der amfioen, insinuatiën hadden beteekend, betreffende pachtzaken.

6. *Grensscheiding tusschen de afdeelingen Patjitan en Ponorogo.* De assistent-resident van Patjitan zond, bij missives van 6 September en 2 November 1835 no. 271 en 343, klagten aan de regering in, houdende, dat de bevolking van de afdeeling Ponorogo, residentie Madioen, zich tot het aanleggen van koffi-aanplantingen, gronden had toegeëigend, welke tot de afdeeling Patjitan behoorden, en welke de in de nabijheid gevestigde bevolking dier afdeeling noodig had, zoo voor den rijstbouw, als tot het eventuëel uitbreiden der door haar aangelegde koffituinen. De direkteur der kultures kwam, door een ingesteld onderzoek tot de overtuiging: dat de grensscheiding tusschen de afdeelingen Patjitan en Ponorogo, niet behoorlijk vastgesteld, en dat het mitsdien niet bewezen was, dat vorenbedoelde gronden tot Patjitan behoorden. De regering bepaalde dientengevolge, bij resolutie van 22 Januari 1836 no. 7: „dat die grensscheiding zou worden vastgesteld, door de regenten van Patjitan en van Ardjowinangon, zonder tusschenkomst of bemoeijenis van

(*) Zie dit Tijdschrift 1865, 1e deel, pag. 120.

het plaatselijk europeesch bestuur, en zonder dat zij zich doen assisteren door andere hoofden, dan de zoodanigen, die in de streken waar de kwestie nopens de grensscheiding, bestaat geboren te zijn; — met aanschrijving op den assistent-resident van Patjitan, om te zorgen dat daarbij geen van elders afkomstige inlanders, welke sedert zijn bestuur te Patjitan in ambtsbetrekking zijn, gebezigd worden; — met bepaling voorts, dat, zoo na het vaststellen dier grensscheiding, blijkt dat een gedeelte van de door de bevolking der afdeeling Ponorogo ontgonnen glaga- en boschgronden, tot de afdeeling Patjitan behoort, dat aan die bevolking zal worden toegewezen, onder verpligting evenwel, om aan de noordzijde van de grensscheiding, eene gelijke uitgestrektheid grond in denzelfden gevorderden staat van ontginning, ten dienste der bevolking van Ponorogo in gereedheid te brengen."

De beide genoemde regenten konden het over de vaststelling der grensscheiding niet eens worden. De regent van Ardjowinangon bleef beweren, dat de grond in kwestie niet tot Patjitan behoorde, ofschoon de belanghebbende bevolking van die afdeeling, het tegendeel met eede wilde bevestigen. De werkzaamheden op den kwestieusen grond werden inmiddels gestaakt, en de residenten van Djokjokarta en Kediri, bij resolutie van 24 Mei 1836 no. 6, in kommissie gesteld, tot het doen van een plaatselijk onderzoek.

De uitslag van dat onderzoek was, dat, bij resolutie van 17 September 1836 no. 10: — „de resident van Madioen en de assistent-resident van Patjitan, — onder kennisgeving dat het der regering onaangenaam is geweest, buiten noodzakelijkheid, met eene zoo nietige zaak als de onderwerpelijke te zijn bemoeijelijkt geworden, — werden gelast, om zich dadelijk omtrent het bepalen eener grensscheiding tusschen de afdeelingen Patjitan en Ponorogo te verstaan, onder dien verstande, dat de kwestieuse grond welke door de bevolking der afdeeling Ponorogo met koffi is beplant, *in allen gevalle*, onder die afdeeling zal sorteren."

7. *Fabrieken.* Bij resolutie van 3 Februari 1836 no. 11 (Staatsblad no. 10), werden gearresteerd: *Bepalingen omtrent de oprigting van fabrieken en neringen in Nederlandsch Indië*, waaronder verstaan werden: suikermolens, suikerrafinaderijen, steen-, potten- en pannenbakkerijen, en dergelijken. Bij art. 3 werden de plaatselijke besturen, onder anderen, gelast, om steeds te zorgen, dat de nijverheid der ingezetenen zoo min mogelijk worde belemmerd of aan banden gelegd.

8. *Reispassen.* Bij art. 7 der resolutie van 17 Februari 1836 no. 11, vinden wij aangeteekend: „dat het voorstel van den direkteur der kultures, tot afschaffing der belasting van 32 cent voor elken reispas, welke aan den inlander in de residentie Pekalongan wordt afgegeven," — nader zou worden behandeld.

9. *Partikuliere landerijen.* Op den dag vóór zijne aftreding, arresteerde de gouverneur-generaal a. i. Baud, bij resolutie van 28 Februari 1836 no. 61, de publikatie van dien dag, opgenomen in het Staatsblad van dat jaar, onder no. 19, houdende vaststelling van een *Reglement omtrent de partikuliere*

landerijen gelegen ten westen der rivier Tjimanok. Ten bewijze dat de bij dat reglement behandelde landeigendom, niet uitsloot het individuëel bezit van den inlander, vermelden wij dat kort te voren, bij resolutie van 6 December 1835 no. 3, beslist was, op klagten van den inlander Sidin, van het land Dermaga, wegens den reeds zwaren en kort te voren nog verhoogden aanslag van zijne op het land Tjomas gelegen rijstvelden. Hieruit blijkt dus: dat een inlander rijstvelden in bezit had, die gelegen waren op een ander partikulier land dan dat hetwelk hij bewoonde.

XIV. *Hooge Regering.*

De gouverneur-generaal ad interim J. C. Baud zette, bij missive van 10 Februari 1834 no. 91 lett. D, aan den minister van koloniën de gronden uiteen voor zijn dringend verzoek: dat geen gevolg mogt worden gegeven aan een mogelijk voornemen, om zijn verblijf in Indië te verlengen; zich daarbij evenwel bereid verklarende, om tot het geven van inlichtingen aan zijn eventuëelen vervanger, op Java te vertoeven tot den aanvang van het jaar 1836.

Dientengevolge werd, bij koninklijk besluit van 5 September 1834 n°. 66, de luitenant-generaal D. J. de Eerens, benoemd tot luitenant-gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië, om later als gouverneur-generaal op te treden, wanneer de gouverneur-generaal ad interim het bestuur zou nederleggen, hetgeen, onvoorziene omstandigheden uitgezonderd, werd bepaald te zullen plaats hebben, een jaar na de komst in Indië van den benoemden luitenant-gouverneur-generaal.

Hiervan werd aanteekening gehouden, bij de indische resolutie van 14 Februari 1835 n°. 1.

Den 24sten derzelfde maand, kwam de luitenant-generaal de Eerens te Batavia aan, en aanvaardde de waardigheid van luitenant-gouverneur-generaal op den 5den Maart daaraanvolgende, door als zoodanig zitting te nemen in den raad van Indië, waarvan op de gebruikelijke wijze openlijk werd kennis gegeven, bij publikatie van dien dag, opgenomen in het Staatsblad van 1835, onder no. 13.

Den 28sten November 1834, was het lid in den raad van Nederlandsch Indië, jonkheer A. M. T. de Salis, te Batavia, in den ouderdom van ruim 46 jaren overleden.

Het raadslid Mr. P. Merkus wendde zich in Mei 1835, tot den gouverneur-generaal a. i., met het verzoek hem verlof naar Nederland toe te staan, de inwilliging van welk verzoek bezwaar ondervond, zoowel omdat het verlof niet gevorderd werd om redenen van gezondheid, als uithoofde van het reeds bestaan eener vakature in den raad, door het overlijden van de Salis. In de maand Augustus daaraanvolgende, gaf de omstandigheid, dat de gouverneur-generaal a. i. van een aantal hooge ambtenaren verklaringen had gevraagd, met betrekking tot de zamenstelling van twee tegen het stelsel van kultures in het licht verschenen brochures (*), Merkus aanleiding nogmaals verlof te vragen naar Nederland, welk verzoek op nieuw werd afge-

(*) Wij komen op die brochures, in een volgende bijdrage terug.

wezen. In Oktober van datzelfde jaar deed Merkus ten derdemaal hetzelfde verzoek, ditmaal er op aandringende, dat het aan de beslissing van het opperbestuur zou worden onderworpen. Zulks geschiedde, onder mededeeling dat de gezondheid en krachten van Merkus blijkbaar verminderden, en dat hij zich, in den loop van 1835, reeds meermalen, op aanraden van zijn geneesheer, aan de openbare werkzaamheden had moeten onttrekken. Eindelijk, nadat hij in het laatst van November 1835, het gevorderde geneeskundig certifikaat had overgelegd, werd hem, bij resolutie van 7 December daaraanvolgende n°. 1, een tweejarig verlof naar Nederland tot herstel zijner gezondheid verleend. Hij verliet Java, den 11den Februari 1836, aan boord van het koopvaardijschip Prinses Marianne, gezagvoerder A. Plug.

Het bestuur over Nederlandsch Indië ging, op den 29sten Februari 1836, van den gouverneur-generaal ad interim J. C. Baud, over op den gouverneur-generaal D. J. de Eerens. Baud verliet Java op den 11den April daaraanvolgende, aan boord van het koopvaardijschip India, gezagvoerder P. Vis.

Wij zullen besluiten met een kort woord over de koloniale financiën. Bij besluit van den kommissaris-generaal van den Bosch, dd. 30 Januari 1834 n°. 105 (*), was onder anderen bepaald: dat voorloopig en in afwachting van 's konings nadere bevelen, jaarlijks voor eene waarde van *tien millioen gulden* aan het moederland moest worden geremitteerd, en bovendien nog zooveel meer, als, op den 1sten Januari van elk jaar, bij 's lands kassen zou beschikbaar zijn, boven een bedrag van *tien millioen gulden*, hetwelk voor die kassen, als werkend kapitaal zou mogen blijven gereserveerd.

Bij missive van 10 September 1834 n°. 4, verhandeld bij geheim besluit van dien dag lett. H, gaf de gouverneur-generaal a. i. J. C. Baud, aan den minister J. van den Bosch, de *plegtige verzekering* dat hij *levendig het belang besefte*, om, in de toen bestaande omstandigheden, het moederland zooveel mogelijk van Java te ondersteunen, en mitsdien voorschreven bevel, zou maken tot een gestadig onderwerp van zijn ijverigste zorgen en bemoeijingen. Hij schreef verder:

„Ik wil voor uwe excellentie niet verbergen, dat het alle aanstrenging zal vorderen, om de bepaalde tien millioen over te maken.

„De direkteur generaal van financiën heeft, in zijne rapporten, reeds meer dan eenmaal den twijfel aan de mogelijkheid eener zoodanige remise opgeworpen, in verband, *eensdeels* tot onze eigene behoeften, *anderdeels* tot den staat van het cirkulerend medium."

De gouverneur-generaal a. i. zette daarna den toestand van dat cirkulerend medium uiteen, en toonde daardoor ook aan, dat vooreerst wel niet kon gedacht worden, aan het remitteren van een excedent der gelden, in kas in Indië boven de *tien millioen:* vermits die som, voor werkend of administratief kapitaal noodig geoordeeld, in 1834 nog niet voor de helft aanwezig was. Daarna vervolgde hij aldus:

„In het verslag mijner volbragte inspektie-reis (dd. 23 Augustus 1834 no. 276), heb ik melding gemaakt, van den stand der suiker- en indigo-teelt in

---

(*) Breeder omschreven in het vorige deel van dit Tijdschrift, 2e deel, pag. 489.

onderscheiden gedeelten van de door mij bezochte residentiën. Wanneer ik daarmede in verband beschouw, de opofferingen, reeds voor die beide kultures, vooral voor de laatste, gedaan, en de daarbij ondervonden wisselvalligheden; dan moet ik het dáárvoor houden, dat die beide kultures, hoe noodzakelijk ook derzelver voortzetting zij ter bekoming van de noodige verscheidenheid van produkten voor remises, voor het gouvernement nog niet winstgevend zijn.

„De koffiteelt, daarentegen, bevindt zich niet alleen in eene steeds toenemende ontwikkeling; maar zij belooft daarenboven aanhoudende winsten.

„Het is voornamelijk op deze kultuur dat, mijns inziens, de hoop moet berusten om, met der tijd, ons werkend kapitaal gebragt te zien op de bepaalde hoogte van *tien millioen gulden*, en om inmiddels de remises op de bepaalde hoogte te kunnen houden. Eene groote daling in de prijzen, gelijk wij die eenige jaren geleden hebben beleefd, kan voorzeker de schoone vooruitzigten benevelen; maar daartegenover staat de kans van aanzienlijke winsten, bij eene mogelijke rijzing.

„Men moet ook niet vergeten, dat de koffi-oogsten zeer aanzienlijke verschillen opleveren, en dat gewoonlijk van de vier oogsten, *één* zeer overvloedig, *twee* middelmatig en *één* zeer schraal is. Gestadige aanplantingen kunnen deze slechte kansen wel verminderen, maar niet geheel voorkomen, en de aanplantingen hebben derzelver grenzen."

Kort nadat de gouverneur generaal a. i. dit schreef, in de laatste maanden van 1834, werd de indische begrooting van ontvangsten en uitgaven voor het jaar 1835, in den geest van voormelde beschouwingen, opgemaakt en vervolgens, bij resolutie van 24 Januari 1835 no. 1, gearresteerd. In de konsiderans dezer resolutie lezen wij hetgeen volgt:

„Overwegende dat, hoe gevaarlijk het zij bij eene begrooting inkomsten in te nemen die, a priori berekend, niet schijnen te kunnen worden gerealiseerd, de bevelen van zijne excellentie den kommissaris-generaal zoo als die zijn vervat in deszelfs besluiten van den 30sten Januari 1834 no. 105, te stellig zijn om daarvan af te wijken."

De zamentrekkingen van die begrooting werden den minister aangeboden, bij missive van denzelfden dag no. 38 waarbij de bezwaren tegen de voorschreven wijze van opmaking der begrootingen werden uiteengezet.

Die missive en de bijgevoegde zamentrekkingen uit de indische begrooting voor 1835 gaven den minister aanleiding om, bij zijn geheim rapport aan den koning dd. 7 September 1835 lett. Z., deswege in uitvoerige beschouwingen te treden. Daarin trachtte hij de door den gouverneur-generaal geopperde bezwaren te wederleggen, en kwam deswege tot deze konklusie:

„Het ongegronde oordeel van den heer gouverneur-generaal ad interim hieromtrent, is dus blijkbaar het gevolg daarvan, dat hij zich in Indië niet op het standpunt verplaatsen kan, gevorderd, om te beslissen wat hier in het belang van den Staat kan en moet worden gedaan; en het zal dan ook, na aangewezen te hebben dat de gedachte gevaren niet bestaan, niet noodig zijn hierbij langer te verwijlen."

Konform de bij die missive gedane voorstellen, werden de beide volgende koninklijke besluiten genomen:

a. Geheim besluit van 12 September 1835 lett. K 31, waarbij: — 1°.

Werd goedgekeurd dat het administratief kapitaal in Indië, in plaats van op *tien millioen*, gebragt worde op *twaalf en een half millioen gulden*, voorzooveel noodig uit de inkomsten van 1834 en 1835. — 2°. De begrooting voor 1835 werd goedgekeurd, met bepaling dat, nadat van de verkoopbare produkten, bij het slot van 1835 voorhanden, zou zijn afgetrokken een bedrag aan twaalf-en-een-half millioen voor het werkend kapitaal, alle overige produkten in konsignatie aan het departement van koloniën zouden worden gezonden. — 3°. Werd vastgesteld dat, uit den oogst van 1836 door het bestuur van Indië, aan het departement van koloniën in konsignatie zal worden overgemaakt, eene waarde van *achttien millioen gulden* aan produkten, berekend naar de prijzen bij de begrooting aangenomen, en bovendien hetgeen blijken mogt, na aftrek van *twaalf-en-een-half millioen* voor werkend kapitaal, op den laatsten December 1836, meer aan gereede penningen en verkoopbare produkten voorhanden te zijn; terwijl ingeval bij onverwachte tegenspoeden, geen *achttien millioen*, na aftrek van het werkend kapitaal, beschikbaar mogt blijken te zijn, alsdan in mindering zal kunnen strekken, de meerdere remises over 1834 en 1835, boven de twaalf millioen jaarlijks, gedaan. — 4°. Werd bepaald, dat met deonederlandsche handelmaatschappij nader zou worden overeengekomen, tot herziening van het aanhangig kontrakt, met het doel als daarbij vermeld.

b. Openbaar besluit van denzelfden dag no. 79, waarbij de gouverneur-generaal ad interim J. C. Baud, „als openbaar bewijs van 's konings tevredenheid, over de wijze waarop hij de hem opgedragen taak vervulde," werd bevorderd tot kommandeur der orde van den nederlandschen leeuw.

Alzoo werd, op de verklaring van Baud, dd. 10 September 1834: *dat het alle aanstrenging zou vorderen, om de bepaalde tien millioen over te maken*, — door van den Bosch, een jaar later, geantwoord met het bevel: *om achttien millioen gulden te zenden* (*).

Hoe die millioenen verkregen werden? Wij hebben het, dunkt ons, duidelijk genoeg aangetoond, niet door zinledige magtspreuken, maar door de vermelding van daadzaken en door de mededeeling van de eigen beschouwing van Baud, neêrgelegd in zijn reisverslag van 23 Augustus 1834.

Wij voegen er nog alleen dit bij:

De minister van den Bosch zegt, in zijn reeds aangehaald geheim rapport aan den koning, dd. 7 September 1835 lett. Z, sprekende over de prijsbepaling der koffi, het volgende:

„Dat de handelmaatschappij hier, mijn voorganger heeft weten te bewegen,

---

(*) Elke nieuwe uitgaaf in Indië moest dus wel aan een strengen toets onderworpen worden. Een voorbeeld. De resident van Banjoemas stelde, bij missive van 30 Mei 1835 no. 451, aan de regering voor: om, ter bevordering van het inlandsch onderwijs ten zijnent maandelijks ter zijner beschikking te stellen f 30, — zegge dertig gulden kopergeld. De regering, lettende op art. 97 van het regerings-reglement (1830) en op de resolutie van 22 Oktober 1834 no. 66 (Staatsblad no. 48) nam daarop bij resolutie van 22 Maart 1836 no. 31, dus tien maanden later, de volgende beschikking: „Aan den resident voornoemd te kennen te geven, dat in zijne voordragt, om redenen van algemeene toepassing, niet kan worden getreden."

haar, strijdig met het kontrakt door mij met de faktorij te Batavia gesloten, eene onmatige provisie op de koffi der Preanger-regentschappen toe te staan, en het gouvernement daaraan voor twee jaren te verbinden, waarop ik straks nader zal terugkomen, kon ik voorzeker te Batavia niet voorzien, en daarnaar kon er geen prijsbepaling plaats hebben."

Iets verder in het rapport, wordt dan ook op dit punt teruggekomen, in verband tot 's ministers geheim rapport van denzelfden dag lett. Y. Verwijzende naar het laatst gemeld rapport, zegt de minister van den Bosch:

„Daaruit zal het uwer majesteit blijken, dat aan de koffi der Preanger-regentschappen, zoo over 1834 als 1835, door de handelmaatschappij ruim een millioen voor ieder jaar méér wordt genoten, dan haar naar billijkheid kompeteert, en dus de schatkist met twee millioen wordt benadeeld (*).

Voor de schatkist was die winstderving zeker van groot belang; maar wat zullen wij er van zeggen, met het oog op den planter in de Preanger-regentschappen, van wien de koffi afkomstig was?

In de berekening van van den Bosch was echter eene kleine onjuistheid. In 1834 waren door de handelmaatschappij verkocht 68,583 pikols preanger-koffi. (oogst 1833), welke bruto hadden gerendeerd *f* 2,991,318.53, waarvan de onkosten waren *f* 956,928.82. Naar de meening van van den Bosch was dit *f* 412,875.— te veel. De oogst der preanger-koffi van 1834 was 170,000 pikols. Naar de vermelde evenredigheid, zou het teveel over die hoeveelheid, ***ruim een millioen gulden*** bedragen. Dit was volkomen juist; maar van den Bosch verwachtte, dat de oogst van 1835 „zeker niet minder zou zijn", en dit was onjuist. Maar dit doet hier weinig ter zake. Op 68,583 pikols koffi was *f* 412,875.— meer aan onkosten betaald, dan noodig was geweest; dit bedraagt per pikol ***ruim zes gulden***, en dit zou, volgens bestaande overeenkomst, eveneens moeten plaats hebben met de koffi uit de oogsten van 1834 en 1835. De planter genoot in die jaren, voor zulk een pikol (125 pond) *f* 2.92[5] koper, of in onze munt *f* 2.43. Wij hebben tevens gezien, welk een arbeid die planter voor dat ...... loon moest verrigten. Wij hebben tevens gezien hoe het, juist in het tijdvak waarin de handelmaatschappij voor elken pikol van die koffi ***zes gulden méér ontving dan haar*** (volgens het oordeel van van den Bosch) ***naar billijkheid kompeteerde***, — alle inspanning en moeite kostte om, te beginnen met 1837, dat..... loon van dien planter, van *f* 2.43 te brengen op *f* 3.15 voor elken door hem geleverden pikol koffi!

Hoe gelukkig zou die planter zijn geweest met een deel slechts van ***die zes gulden!***

(*) De hier aangehaalde woorden zijn, in de minuut van het rapport, door de eigen hand van den minister van den Bosch bijgevoegd.

INTERNATIONAAL KONGRES TE AMSTERDAM

VAN DEN 2DEN OKTOBER 1864.

Memorie over het Koloniaal Vraagstuk.

Reeds is in dit tijdschrift (*) medegedeeld de rede door den heer van Soest gehouden op het den 2den Oktober 1864 te Amsterdam vergaderde kongres van de leden der te Brussel gevestigde Internationale vereeniging tot bevordering der sociale wetenschappen.

Thans laten wij nog volgen de ter vergadering overgelegde memorie van den heer *Ph. J. Bachiene*, opgenomen in de eerst onlangs hier te lande ontvangen jaarboeken van dat kongres bladz. 823, en betreffende de vraag:

> „Hoedanig is de invloed der staathuishoudkunde geweest op het ko-„loniaal stelsel, en hoedanig behoort die invloed te zijn? Welke zijn „uit hetzelfde oogpunt de rechten en de plichten van de volken van „Europa, die volkplantingen bezitten, jegens de inboorlingen?"

Het laatste woord der gedane vraag: *inboorlingen* wijst de praktische zijde daarvan aan.

Het koloniaal stelsel moet het welzijn *der inboorlingen* ten doel hebben. Echter moet het terzelfder tijd het welzijn van *het moederland* beöogen. Elke bezitting moet beheerd worden in het belang van den bezitter, maar als het een land met zijne inwoners betreft, is het voornaamste belang dat van de bezitting zelve.

Al heeft de staathuishoudkunde alleen de overeenstemming van die twee belangen niet tot stand gebracht, zoo heeft zij ze toch ten minste bevorderd, door de voortwerking van het oude stelsel te verhinderen, dat slechts den alleenhandel en het exploiteeren der kolonie in het *uitsluitend* belang van het

---

(*) Jaargang 1864.

moederland kent. De staathuishoudkunde heeft aangewezen, dat het waar en wezenlijk belang van het moederland bestaat in *de bloei der koloniën.*

Sedert de ontdekking door Vasco de Gama, in 1498, van den weg naar Indië om de Kaap-de-goede-hoop, vinden wij, in de eerste plaats, als stichters van koloniën, de Portugeezen in Oost-indië. Zij hebben de bul van den paus, die hun het uitsluitend recht verleent, om in bezit te nemen alle streken door de ongeloovigen bewoond, die zij ontdekt hebben of zullen ontdekken. Zij bezoeken de golf van Perzië, Malabar, Coromandel, Malakka en de eilanden Java, Ceylon, Sumatra en Borneo. Zij verbinden zich met de inlandsche vorsten, bouwen forten, laten zich door hen koopwaren tegen een vasten prijs leveren en trachten hun godsdienst in te voeren; hun voorspoed is echter van geen langen duur.

Hun willekeur, zegt Raynal, 1e deel, bladz. 171, gaf aan alle zaken en personen slechts een onbestendig en vluchtig bestaan. Niemand dreef handel zonder hunne toestemming. Zij maakten zich meester van den alleenhandel van de voortbrengselen en fabrikaten van Europa en Azië. Tegen het einde der XVIde eeuw verliest Portugal zijne bezittingen, uitgezonderd Brazilië. De Hollanders betwisten dat erfgoed aan Spanje, en maken er zich voor het grootste gedeelte van meester. Zij worden in verscheidene streken eerder als bevrijders dan als overweldigers ontvangen (*).

De ontdekking van Christoffel Columbus, in 1492, heeft een nieuwe wereld geopend, door Spanje beheerscht. De dorst naar goud en de dweepzucht bezielen alleen en de regeering en de menigte gelukzoekers. De geschiedenis van de europeesche overheersching in Midden- en Zuid-Amerika is vol van gruwelen. De inboorlingen, tot slavernij gebracht, werden gedwongen in de mijnen te werken, om hunne meesters te verrijken. Toen de bevolking uitgeput was, vindt men den slavenhandel uit. Noch de godsdienst, noch de staatkunde, noch de menschheid verzetten zich tegen dit schandelijk bedrijf.

De Hollanders maakten zich, sedert de XVIIde eeuw, van Batavia en andere portugeesche en spaansche vestigingen in het Oosten meester. Zij dreven handel met China en Japan, en stichtten, in 1653, eene kolonie aan de Kaap-de-goede-hoop. Eene vereeniging van kooplieden werd, in 1602, door de Staten (de Hooge Overheid) gemachtigd, om Oost-indië te regeeren; in 1621 verkreeg eene andere vereeniging West-indië, dat is: Suriname, Curaçao, Berbice, Essequebo en eenige andere eilanden van Midden-Amerika.

De geest van winstbejag en uitsluitenden handel beheerschte de hollandsche instellingen in Indië. Het monopolie in koloniale handelswaren was het doel van de overheersching. Echter gedroegen zich de Hollanders, met uitzondering van de moorden op de Moluksche eilanden en de uitroeiing van de kruidnagel- en muskaatnoten-boomen op sommige eilanden (†), met meer menschelijkheid, dan hunne voorgangers. Zij lieten aan de onderworpen volken hunne vorsten en hunne gewoonten behouden, maar verzetten zich tegen de wreedheden,

(*) Raynal, Histoire philosophique des deux Indes, deel 1, bl. 291, bij voorkeur aangehaald, omdat dit werk bij de meeste leden van het kongres bekend is.

(†) Raynal, deel 1, bl. 223.

die de inlandsche zeden met zich brachten. Zij begunstigden de bekeering tot het protestantisme, maar zonder al te veel ijver. Zij stelden zich tevreden met jaarlijks eene groote hoeveelheid van specerijen en andere waren, tegen zeer geringen prijs verkregen, naar de markt in het moederland te brengen.

Weldra trad Engeland als mededinger van de hollandsche koopvaardijvloot op.

In 1600 vestigde zich reeds in Oost-indië eene engelsche kompagnie en maakte zich achtereenvolgens meester van het eiland St. Helena, van de handelskantoren te Madras, Calcutta, vervolgens van Benkoelen, Pondichery en geheel Bengalen.

In Amerika maakten zich de Engelschen meester van de Barbados (1641), van Jamaica (1655), van Terre-neuve, van kaap Breton en van Canada (1762).

Het verlies van de Vereenigde Staten, in 1783, is voor Engeland een bron van welvaart geworden. De vrije handel heeft meer voordeelen opgeleverd, dan de kostbare afhankelijkheid dier vroegere koloniën.

Gedurende de fransche omwenteling, maakte Engeland zich meester van de fransche en hollandsche bezittingen. Ile-de-France, de Kaap-de-goede-hoop, Ceylon, Berbice, Demerary en Essequebo heeft het nog behouden.

In 1788 heeft Engeland eene kolonie te Botany-bay en later te Otaiti en op de Sandwichs-eilanden gesticht.

Het stelsel der Oost-indische kompagnie, in Engeland, was hetzelfde als dat der Hollanders. De akte van navigatie sedert den tijd van Cromwell, begunstigde den alleenhandel van de nationale vlag. In de koloniën van landverhuizers, bevordert Engeland het *self-government*, zoo als in Canada, op Malta, etc.

De kolonisten zijn gehecht aan het moederland, omdat het moederland de stoffelijke, staatkundige en zedelijke ontwikkeling van zijne volkplantingen begunstigt en hunne belangen met die van Engeland tracht te doen samengaan.

Frankrijk heeft faktorijen te Carical, Mahé, Pondichery, in Cochinchina, in Senegal, op het eiland Bourbon en op Madagascar. Het bezit Guadeloupe, Marie-Galante, Martinique en Cayenne. Bovendien bezit het Algiers. Denemarken en Zweden hebben eenige overzeesche bezittingen. Eindelijk is het in den nieuweren tijd aan eene kolonie van vrije negers in Afrika, onder den naam van Liberia, ten zuiden van Sierra-leona, gelukt, zich te vestigen; zij vormt eene onafhankelijke republiek, en behoort alzoo niet tot den kring van het onderwerp, dat ons bezig houdt.

Men kan over het algemeen zeggen, dat het oude koloniale stelsel een stelsel van alleenhandel voor het moederland is geweest, en dat alle toenmalige stelsels slechts daarin van die van Engeland en Nederland verschillen, dat het stelsel dezer beide laatste landen iets vrijgeviger en wat minder drukkend is geweest.

De natiën, die slechts gebruik gemaakt hebben van geweld, en van uitmergeling van den inboorling, zijn geëindigd met hunne schoonste overzeesche bezittingen te verliezen, en in Indië zijn het alleen Groot-Brittanje en Nederland, die hunne bezittingen hebben weten te behouden en te ontwikkelen.

Die ontwikkeling dagteekent vooral sedert de laatste jaren. Door de inlanders vrij in hunne godsdienstoefeningen en in hunne gewoonten te laten; door

grove en soms barbaarsche handelingen te keer te gaan; zonder geheel het begunstigen van het christendom te beletten; door vooral den arbeid en den handel op minder uitsluitende grondslagen dan eertijds aan te moedigen; door gerechtigheid te handhaven, en de inlanders tegen misbruik van macht hunner eigene hoofden te beschermen, zijn deze bezittingen in Oost-indië bloeiender en voordeeliger voor hunne europeesche bezitters geworden.

Men kan door de getallen van in- en uitvoer daarover oordeelen (*).

Britsch Oost-indië heeft in 1861, voor eene waarde van 34,170,703 et 34,090,154 pd. sterling, of 854,267,575, en 852,253,850 franken in- en uitgevoerd.

In Nederlandsch Oost-indië, zijn die cijfers, in 1861, 76,644,140 en 109,079,352 guldens of 162,209,828 en 239,321,380 franken geweest (†).

De bevolking en de voortbrengselen nemen toe en de handel met Indië doet daarmede zijn voordeel, zoowel in Azië als in Europa.

De differentiëele rechten, door weinig verlichte regeeringen gehandhaafd, zullen binnen weinige jaren in Oost-indië verdwijnen. Het monopoli e heeft zijn' tijd gehad, om door een meer vrijgevig stelsel vervangen te worden.

(*) Het valt in het oog, dat de steller dezer Memorie niet heeft voorbijgezien, dat hij ze voor een internationaal kongres bestemde, en alzoo den vreemdeling niet al te zeer de schaduwzijde van het regeeringstelsel wilde doen opmerken; noch de honderden millioenen, uit Indië getrokken. (Red.)

(†) De produkten en goederen van het goevernement hebben 7^{14} millioenen en 51^{2} millioen gulden bedragen; het goud en het zilver in- en uitgevoerd door het goevernement, klimmen tot 22^{69} en 4^{87} millioen gulden.

De in- en uitvoer in 1861 zijn voortbrengselen:

	In millioenen	guldens.
Van Europa, Amerika en de Kaap-de-goede-hoop . . .	36^{78}	4^{66}
Van het westen van Indië in Bengalen	2^{05}	0^{07}
Van China, Manilla én Siam	3^{30}	0^{22}
Van Japan	1^{56}	0^{05}
Van den Oostelijken Archipel	8^{39}	92^{59}
Van Australië	0^{26}	
Gemunt Geld	24^{30}	12^{17}
	76^{64}	109^{07}

De belangrijkste invoer van manufakturen uit Europa stijgt tot 20¼ millioen guldens, waarvan 8^{53} millioen met certifikaat van nederlandschen oorsprong. Naar Nederland zijn uitgevoerd 227,097 pikols rijst, naar andere streken 572,704 pikols van 62½ nederlandsche ponden (kilogrammen), 1,983,404 pikols suiker naar Nederland en 144,946 naar den vreemde, 71,342 pikols tin naar Nederland en 552 naar den vreemde, 792,281 pikols indigo naar Nederland en 6,203 naar den vreemde. Voor de koffij, zijn die cijfers 977,394 en. 39.982 pikols; 2,762 schepen, metende 170,000 lasten, waarvan 2,500 schepen metende 142,226 lasten, onder de nationale vlag, zijn in 1861 in Nederlandsch Indië binnengevallen. Hiervan zijn 152 schepen, metende 49,842, uit Holland gekomen, en 3,047 schepen metende 215,924 lasten zijn deze bezittingen uitgeklaard, waarvan 312 metende 99,782 last, voor Nederland bestemd. Een last is gelijk aan 2000 kilogrammen. Ziedaar feiten, verwezenlijkt door europeesche goevernementen, die de lessen der staathuishoudkunde althans niet ten eenemale hebben ter zijde gesteld! De uitkomsten zouden echter nog vrij wat beter zijn, wanneer die lessen toch ook niet vaak waren verwaarloosd geworden.

De nationale vlag heeft bijna geene voorrechten meer dan ten nadeele van hen, die de wederkeerigheid weigeren (*).

Reeds in 1859, stelde de zevende akte in Engelsch Indië de inkomende rechten vast op 5 pct. voor het katoen, 20 pct. op de thee, koffi, tabak, specerijen enz. en 3 pct. op uitvoer-artikelen.

Dit tarief is den 12den Maart 1860 gewijzigd geworden: 20 artikelen zijn geheel vrijgesteld en alle niet genoemde artikelen betalen een gelijk recht van 10 pct. der waarde.

In Nederlandsch Indië bevat het tarief van 1837 nog differentiëele rechten ten voordeele van de nationale voortbrengselen en de koopwaren uit Nederland ingevoerd. Deze artikelen betalen, wanneer zij niet met een hooger recht belast zijn 6 pct., die uit den vreemde 12 pct. Wij verkoopen deze artikelen duur, en wij koopen verscheidene produkten goedkoop. — Deze overblijfselen echter van het oude stelsel beletten de vreemden niet, om de mededinging vol te houden. Engeland, bij voorbeeld, heeft op Java, in 1860 en 1861 34^{3} en 26^{6} millioen engelsche ellen manufakturen van katoen ingevoerd, voor eene waarde van 536,000 en 412,000 pond sterling.

Ook bestaat de neiging, om voortgaande, de differentiëele rechten te verminderen (†); de regeering heeft het aloude stelsel van alleenhandel van specerijen van de Moluksche eilanden (kruidnagelen en muskaatnoten) reeds verlaten. Datzelfde goevernement heeft juist maatregelen genomen om het lager onderwijs der inboorlingen uit te breiden; het verzet zich tegen misbruik van macht, vervolgt de zeerooverij in de verschillende streken van den Archipel en heeft de paspoorten voor de inlanders, die op Java reizen, afgeschaft. Een burgerlijk wetboek is voor de Europeanen ingevoerd, en de middelen om de wegen en vaarten te verbeteren, zijn met zorg onderzocht. De koncessie voor een spoorweg van 175 mijlen (kilometers) met den waarborg van $4\frac{1}{2}$ pct. interest van een kapitaal van 14 millioen gulden, is door de wetgeving aangenomen geworden.

Sedert tal van jaren hebben zich welsprekende stemmen in de kamers van vertegenwoordiging doen hooren, om trapsgewijze de eeuwige beginselen van rechtvaardigheid en wijze staathuishoudkunde toe te passen, beginselen, die de exploitatie van den eenen mensch door den anderen verwerpen, die strekken, om overal de heeredienstplichtigheid door den vrijen en betaalden arbeid te vervangen, zoowel als het gemeenschappelijk grondbezit door het individuëel eigendomsrecht; die medebrengen, dat het een hooge plicht voor de hollandsche natie is, om de inboorlingen der landen, door de voorvaderen nagelaten, te ontwikkelen en te beschaven.

Brengt er uwe kennis, uwe talenten en uwe kapitalen, heeft ons dikwijls het hoofd (§) der liberale koloniale partij herhaald, en indien gij doet, wat gij verplicht zijt jegens die volken, wier lot in uwe handen is, dan zult ge ze beschaafd, bloeiender, gelukkiger maken, en uwe kapitalen zullen u terzelfder tijd veel winst opbrengen.

(*) Ook deze laatste beperking heeft reeds opgehouden.

(†) Een daartoe strekkend tarief is reeds afgekondigd.

(§) Dr. van Hoëvell, thans staatsraad.

Die bevolkingen zijn niet lui en afkeerig van arbeid. Het klimaat noodigt hen tot rust; maar zie eens, wat zij onder het dwangstelsel hebben voortgebracht; gelooft gij, dat de inboorling verkiest naar uwe bevelen, in plaats van naar zijn eigen zin te werken? Geeft hem de zekerheid, dat hetgeen ieder voortbrengt en wint, hem door niemand zal ontnomen worden, dat een ieder meester zij van zijnen tijd en zijne nijverheid, dat het arbeidsloon en de prijs der koopwaren geregeld worden door vrije mededinging, en weest dan gerust voor de toekomst over de voortbrenging van Java, Sumatra, etc., over de toekomst van de scheepvaart en den handel van het moederland. Het zal produkten vinden om te koopen, te vervoeren en te verkoopen, het zal een zeker middel tot slijting der handelswaren hebben op een nationaal grondgebied, waar de beschaving nieuwe behoeften bij den inboorling in het leven zal roepen, en hun terzelfder tijd de middelen verschaffen, om in die behoefte te voorzien. Wanneer deze verbeteringen in den inwendigen en maatschappelijken toestand van den Indischen Archipel opvolgend tot stand komen, zoo behooren daarbij de bestaande belangen te worden ontzien, belangen, die ontstaan zijn onder een beschermend stelsel, waarvan men zonder schokken, maar ook zonder ophouden, zich behoort los te maken. Dat aan deze belangen, totdusverre beschermd, de tijd wordt gegeven, om rondom zich te zien, en zich te schikken en te voegen naar het liberale stelsel, dat alleen de overzeesche bezittingen voor het moederland kan *behouden, door ze* stoffelijk en zedelijk *te ontwikkelen.*

Dit programma van de liberale partij is sedert 15 jaren aan de orde van den dag. Het is met kracht bestreden geworden, en het vindt nog tegenstanders; maar de natuurlijke kracht der dingen of, liever, der waarheid, doet het terrein winnen. In de oogen van velen zijn verscheidene koloniale kwestiën in Nederland voor de liberale en behoudende partij kwestiën van tijd en opportuniteit geworden. Zeker is het, dat de toekomst aan de liberale partij behoort, die meer en meer de ekonomische waarheden op het beheer der koloniën wil toepassen, zooals wijze regeeringen reeds met die toepassing begonnen zijn, door de afschaffing of vermindering van den alleenhandel, der voorrechten en belemmeringen van allerlei aard, die het oude koloniale stelsel gekenmerkt hebben.

Wat het recht der europeesche volken op de overzeesche bezittingen aangaat, wij zullen niet in de wijsbegeerte van het recht treden, om te onderzoeken, of de verovering en de overweldiging geldige titels scheppen. Zeker is het, dat het bezit, gedurende een langdurig tijdvak, een toestand en belangen daarstelt, waarmede niet plotseling kan worden gebroken, zonder andere belangen van niet minder gewicht te benadeelen; voorts zoude een onderscheid moeten worden gemaakt, tusschen bezittingen door wapengeweld veroverd, en die welke verkregen zijn met toestemming der bevolkingen of van hunne hoofden ten gevolge van traktaten, die hun de bescherming en verdediging van een europeesch goevernement tegen zeerooverij of inwendigen opstand verzekerden.

Wij gelooven dat de europeesche natiën, die koloniën bezitten, niet in strijd met de zedekunde handelen, door hunne heerschappij te handhaven, op voorwaarde, dat zij die uitoefenen met het oogmerk om het lot dier volken te verbeteren en ze te beschaven.

Er zijn er zelfs, die gelooven, dat de beschaving verplicht is, zich uit te breiden, propaganda te maken, ja dat dit niet alleen haar *recht* maar vooral haar *plicht* is.

Wij behooren tot dit getal, alhoewel wij verschillen van hen, die daarbij voor het gebruik van heftige middelen niet zouden terugdeinzen. Alles lost zich op, *na* de overweldiging, in het wettigen van den titel door het gebruik dat men van zijne bezitting maakt.

Wanneer de bezitting goed beheerd wordt, wanneer zij bloeit onder wijze en zachte wetten, wanneer de inboorlingen niet als lastdieren en werktuigen voor den arbeid behandeld worden, wanneer men hen onderwijst, wanneer men hen meer menschelijk maakt, wanneer men hen tot hun eigen welzijn regeert, dan doet de overheerschende natie haar plicht en rechtvaardigt haar heerschappij.

Wanneer men de partikuliere fortuinen telt, die in Indië in den loop van twee-en-een-halve eeuw zijn gemaakt, wanneer men de direkte voordeelen voor het moederland en vooral de indirekte voordeelen voor de nijverheid, den handel en de scheepvaart nagaat, is het bedroevend te zien, hoe weinig het heerschende ras gedaan heeft, om het lot van hen, die hun zoovele stoffelijke voordeelen verschaft hebben, te verbeteren. Gelukkig dringt de staathuishoudkunde meer en meer door, zij zal het plichtgevoel door het welbegrepen belang ondersteunen, om de inboorlingen, die even als wij tot de groote menschenfamilie behooren, meer krachtdadig te ontwikkelen. Ook schrijden Engeland en Nederland die de belangrijkste bezittingen in Indië hebben, voorwaarts op den weg van vooruitgang; zij zullen voor langen tijd hunne macht bevestigen, door den alleenhandel af te schaffen en de beschaving te bevorderen. De onderworpen volken zullen bevriende volken worden, die alles te verwachten hebben van hunne weldoeners en alles te vreezen van het Oostersche despotismus.

Er zijn echter lieden, die het voordeel van het bezit van koloniën, indien zij niet rechtstreeksche voordeelen aan het moederland afwerpen, niet begrijpen. Zij vergeten het voordeel, voor den handel en de nijverheid, om van wederzijde betrekkingen aan te knoopen, gegrond op welwillendheid en goede behandeling, om een grooten uitweg tot slijting van landbouwprodukten en gefabriceerde voorwerpen te hebben, een meer uitgebreid veld voor de bedrijvigheid der natie, door een en hetzelfde goevernement beschermd, om domeinen tot waarde te brengen, die slechts het voorschieten van kapitalen en de toepassing van de wetenschap behoeven, om de schatten die zij bevatten, af te werpen, en door deze middelen zelf de staatkundige en financiëele macht van het moederland te versterken. Dat zij ten minsten *die* voordeelen op prijs stellen, indien zij het zedelijke voordeel niet willen erkennen, om de beschavende roeping van eene natie hooger op te voeren, en om haar te doen deelnemen aan het werk der verlichting, dat de duisternis moet verdrijven en de algemeene heerschappij van rechtvaardigheid en waarheid bevorderen. Verre zij het van ons, te willen afbreken, zonder op te bouwen! Verre zij het van ons, eene maatschappij, sedert haar oorsprong in privilegiën geworteld, plotseling te willen veranderen!

Om het werk der eeuwen te verbeteren, moet men met voorzichtigheid te werk gaan en de gelegenheid waarnemen. Beschaving is het werk van jaren,

maar het beginsel van h e r v o r m i n g moet in het bestuur der koloniën worden opgenomen.

Beginnen wij met de inboorlingen te onderwijzen, heffen wij de hinderpalen op, die hunne ontwikkeling en welvaart in den weg staan, verliezen wij de ware staatkundige beginselen niet uit het oog, en aarzelen wij niet, om het ware, het rechtvaardige en het nuttige in toepassing te brengen. Weifeling in het koloniaal beheer benadeelt de koloniale belangen. De inboorlingen bemerken spoedig de zwakheid van hunne bestuurders. Laten wij met moed (ik zeg het aan iedere natie, die koloniën bezit) den weg van vooruitgang opgaan. Laat ons rechtvaardig en sterk zijn. Dat is onze plicht en tevens de beste staatkunde.

2 Oktober 1864.

INDISCH GENOOTSCHAP.

Algemeene vergadering van 14 *December* 1865.

Bespreking van het Goevernementskultuurstelsel op Java.

De tegenwoordige waarde van het stelsel en zijne toekomst. Middelen tot vermeerdering der voortbrenging, in verband met het wetsontwerp tot regeling der grondslagen voor de vestiging van ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië.

Voorzitter: de heer P. J. BACHIENE.

Tegenwoordig 32 leden en 23 geïntroduceerden.

Na voorlezing en goedkeuring der notulen deelt de *Voorzitter* mede:

1o. dat voor de bibliotheek geschenken zijn ontvangen van het ministerie van koloniën, van het Historisch genootschap te Utrecht, en van den heer Leupe.

2o. dat door het bestuur tot leden zijn aangenomen, de heeren:

J. B. Rietstap, stenograaf bij de staten-generaal;

IJ. Gaade, kontroleur der 1ste klasse bij de landelijke inkomsten en kultures op Java;

D. Bodde, notaris te Batavia;

H. M. F. van Cleef, scheepsbouw- en werktuigkundige;

G. W. F. Henckel, gepensioeneerd majoor der artillerie van het oost-indisch leger;

Mr. W. A. P. Verkerk Pistorius, referendaris bij het departement van financiën;

F. L. Anthing, oost-indisch ambtenaar met verlof, allen te 's Gravenhage; en

Mr. J. B. Voûte, te Delft.

De *Voorzitter.* Het Genootschap heeft het verlies te betreuren van den heer J. Munnich te Amsterdam, laatstelijk pakhuismeester te Batavia, die een belangstellend lid van het Genootschap is geweest en eene eervolle loopbaan heeft afgelegd, alsmede van den heer mr. Johannes Andreas de

Fremery, den 31sten Mei 1801 te Leiden geboren en aldaar den 19den November 1865 overleden.

De heer de Fremery behoorde, in Juni 1854, tot de 28 oprichters van het Indisch Genootschap, maakte tot Mei 1859 deel uit van het bestuur, en was tevens gedurende dien tijd sekretaris. Het Genootschap is aan zijne belangstelling veel verplicht, waarvan het verhandelde gedurende opgemeld tijdvak getuigenis draagt. Wat de overledene was buiten het Genootschap, zal voor velen uwer, die den geachten overledene gekend hebben, nauwelijks herinnering behoeven.

Van jongs af gaf hij blijken van uitmuntende gaven van den geest, van kalmte en bedaardheid, van onverschrokkenheid (*) en zedelijken moed, niet minder dan van liefde tot wetenschap en praktische kennis.

Aanvankelijk, en wel na het verlaten der latijnsche school (†), had hij zich in zeedienst begeven, en was als adelborst op de brik *Irene* (§) voor Palembang in 1819 en bij Riouw in 1820. Eene hevige ziekte verplichtte hem de marine te verlaten. Zijn verblijf in Indië is hem echter nuttig geweest, om met indische toestanden bekend te worden, terwijl zijn goed geheugen hem in later tijd dienstig was, om bij het behandelen van koloniale onderwerpen te pas te brengen, wat zijne opmerkzaamheid in 1819 en 1820 had verzameld.

In het vaderland teruggekeerd, was hij korten tijd student in de rechten, doch zijne betrekking tot eene nijverheids-onderneming deed hem weldra zijn tijd daaraan besteden, en wel met dien wetenschappelijken zin, als hem bijzonder eigen was. Hij beoefende vlijtig de scheikunde, en gaf later een werkje daarover uit.

Als lid van den gemeenteraad van Leiden, van de kamer van koophandel, en als kurator van het gymnasium, was hij steeds een volijverig man; met klem heeft hij de rechten der gemeente betreffende de Haarlemmermeer in eene daartoe uitgegeven brochure voorgestaan.

Het beginsel van vooruitgang op staatkundig en maatschappelijk gebied met warmte toegedaan, schraagde hij menige poging tot opwekking van publieken geest.

Den 5den Maart 1851 uit het kiesdistrikt Steenwijk afgevaardigd ter tweede kamer van de staten-generaal, kwam hij op het terrein, waar hij zijne niet geringe ekonomische kennis op ruime schaal kon benuttigen. Van zijne werkzaamheid en liberale gezindheid getuigt het bijblad der Staatscourant op menige bladzijden, gedurende de twee jaren van zijn lidmaatschap.

(*) Volgens mededeeling van bevoegde zijde, was de Fremery op 12 Jan. 1807 op school, toen het gebouw plotseling instortte, ten gevolge van het springen van een schip geladen met buskruid, liggende in de gracht van het Rapenburg te Leiden. De knaap werd in de lucht opgenomen, doch kwam weder ongedeerd op den kant van de gracht. Door den kruiddamp onkenbaar, liep hij dadelijk naar het huis zijner ouders op de Oude vest, en gaf duidelijk blijken, dat het voorval hem niet had ontroerd.

(†) Bij het verlaten dier school hield hij de gebruikelijke toespraak, en wel: over het verband tusschen letteren en zeevaart.

(§) De expeditie geschiedde onder den schout-bij-nacht Wolterbeek; de kommandant der *Irene* was de kapitein-luitenant E. Lucas.

Reeds den 19den December 1851 werd het door hem in de eerste plaats ondergeteekende voorstel gedaan, tot afschaffing van den akcijns op het geslacht van schapen en varkens. Van menig belangrijk advies, vooral over vrijen handel, financiën en koloniën, zou hier melding zijn te maken, bijaldien eene volledige beschrijving van de Fremery's parlementaire werkzaamheid werd verlangd. Levendig staat mij, die destijds zijn kollega was, de werkzaamheid en scherpzinnigheid van dien zaakkundigen bondgenoot voor den geest.

Het zal voldoende zijn u in korte trekken te hebben herinnerd, wie en wat de overledene in onderscheidene betrekkingen is geweest. Ziekte heeft hem in de laatste jaren belet deel te nemen aan de werkzaamheden van het Indisch Genootschap, dat zijn gemis, met het oog op de openbare belangen, blijft betreuren, en welk Genootschap, met terugblik op zijne wording en opkomst sedert 1854, de nagedachtenis van de Fremery steeds in eere zal houden.

De *Voorzitter.* Aan de orde is de voortzetting der beraadslaging over het goevernements-kultuurstelsel op Java. Ik herinner op nieuw, dat het ook aan de geïntroduceerden vrijstaat aan de beraadslagingen deel te nemen. Niets is het bestuur aangenamer dan dat het vraagstuk, dat aan de orde is, van alle zijden wordt bezien. Het Genootschap hoopt altijd getrouw te blijven aan de spreuk: „onderzoek leidt tot waarheid.” Ik geloof, dat door dit bij herhaling te kennen te geven, het best de beschuldiging weêrsproken wordt, door een der leden onlangs in een gedrukt geschrift ingebracht, als of het bestuur slechts in eene bepaalde richting het onderwerp wenscht besproken te zien. De ruimste gelegenheid wordt ten derde male aan ieder gegeven om zijne meening, mits op gepaste wijze voorgedragen, te uiten.

De heer *van Soest.* Het zal u, mijne heeren, niet verwonderen, dat ik mij opgewekt voel andermaal in dit belangrijk debat het woord te voeren. De vorige vergadering geeft daartoe alleszins aanleiding. De uitvoerige rede van den heer Sandenbergh Matthiessen, onder meer, is, dunkt mij, alleszins eene weêrspraak waard.

Ik wil niet ontkennen dat die rede mij in vele opzichten heeft gecharmeerd. Zijne boeiende taal, zijne heldere voorstelling van hetgeen hij in Indië gezien, opgemerkt, genoten heeft, zouden voldoende wezen om ons, gelijk de oude Galliërs, onze bezigheden te doen staken en te luisteren naar den reiziger, die van verre komt.

Met onverdeeld genoegen heb ik den heer Matthiessen schetsen hooren leveren van het indische leven; schetsen, die op mij den indruk maakten van melodieën, welke ik vroeger met zekere verrukking toejuichte.

Reeds veertien jaren geleden hoorde ik dergelijke schetsen van mijn hoog geachten vriend, den heer van Hoëvell, en met een erkentelijk gemoed dacht ik, dat, dank zij mijn trouwen omgang met den voortreffelijken meester op koloniaal terrein, ik niet tot de vorige vergadering van het Indisch Genootschap had behoeven te wachten om het gordijn te zien ophalen over indische toestanden en eigenaardigheden. Ik hoorde die schetsen, op zijne eigene,

levendige wijze voorgesteld door onzen waardigen nestor, den heer de Serière; ik hoorde ze verder van vele verdienstelijke mannen, die, na hunne beste levensjaren in Indië te hebben doorgebracht, ons hier de hand hebben komen drukken en ons den akker hebben helpen beploegen, die thans op het punt staat rijpe vruchten te dragen.

Er kwam ook een ander denkbeeld bij mij op en ik vroeg mij af of er iets waar was van hetgeen ik eens in een indisch blad las: „geen land ter wereld is aanlokkelijker voor den beoefenaar der staatshuishoudkunde, dan Indië. Ofschoon alle toestanden in tegenspraak met die wetenschap zijn, is de ekonomist er toch gelukkig; hij wordt er oud en blijft toch steeds jong; wat hij heden schrijft, is over twintig jaren nog waar, want de toestanden veranderen niet."

Wij staan echter, mijne heeren, thans aan den vooravond van eene gewichtige verandering. Een wetsontwerp is voorgedragen dat een grooten, wellicht een beslissenden invloed op de indische huishouding zal uitoefenen.

In de appreciatie van dit ontwerp, in hetgeen Indië behoeft, bemerkte ik tot mijn leedwezen dat ik den heer Sandenbergh Matthiessen niet meer met dat onverdeeld genoegen kon volgen; dat onze wegen, die aanvankelijk scheuen samen te treffen, hier belangrijk uiteenliepen.

Mijn oordeel is — en ik verzoek de heeren niet te denken aan eene geïsoleerde opinie, en wel te willen aannemen dat dit oordeel ook tevens dat is van mannen op wier gevoelen steeds hooge prijs gesteld is, — ons oordeel, zeg ik, is bepaald gunstig voor het ontwerp; wij zijn van meening dat het regelt wat in de eerste plaats, vóór alles, regeling behoeft, dat hier ter beslissing voorgedragen wordt het gewichtigste vraagstuk van koloniaal belang en koloniaal beleid, het vraagstuk van inlandsch en europeesch grondbezit. Wij zijn zelfs van meening, dat, met wegneming van enkele restriktiën, dit vraagstuk onherroepelijk zou beslist worden.

Geheel anders is het gevoelen van den heer Sandenbergh Matthiessen. Blijkbaar was het onderwerp voor hem eene groote teleurstelling: veel wordt aan nadere besluiten, aan latere verordeningen overgelaten; het ontwerp is zelfs niet (volgens hem) toepasselijk op de Buitenbezittingen; de partikuliere landerijen bewesten de Tjimanok, de landhuur in de Vorstenlanden zijn onaangeroerd gelaten; het ontwerp is ook niet toepasselijk op hen, die ingevolge het besluit van 1856, overeenkomsten met het goevernement hebben aangegaan tot verhuring van woeste gronden; de afschaffing der blandongdiensten bij 's lands bosschen wordt van een nader onderzoek afhankelijk gesteld; de meest immoreele belasting, de landrente, zal ten gevolge van dit ontwerp worden aangeschroefd; de goevernementskoffikultuur wordt voorloopig gehandhaafd, en al wat schijnbaar ten goede in dit wetsontwerp wordt voorgesteld: vrijheid voor den Javaan om zijn eigen akker te beploegen, om van zijn tijd dat gebruik te maken, wat hij zal goedvinden, het zal niets baten, zegt de heer Sandenbergh Matthiessen, zoo lang de heerediensten niet afkoopbaar gesteld en geregeld zijn.

Voorwaar, mijne heeren, geene kleinigheid. Hetgeen de heer Sandenbergh Matthiessen wil, is niets minder dan eene algeheele opruiming van alle toestanden, eene algeheele reorganisatie van de indische maatschappij in één wet, in één worp!

Totdusver kenden wij nog slechts een enkel voorbeeld van eene dergelijke gewichtige gebeurtenis, die niet door eeuwen-werk tot stand kwam: de reorganisatie der fransche maatschappij op het laatst der vorige eeuw. Welnu, noch de nationale vergadering, die te Versailles bijeenkwam, noch de nationale konventie, noch het direktoire, noch het konsulaat, hebben in één enkele wet, in één slag, de laatste overblijfselen van het feodalisme weggevaagd en de maatschappij op nieuwe grondslagen gevestigd. Reeds in 1793 werd over de grondslagen van eene reorganisatie beraadslaagd, en het was de eerste konsul, die aan den staatsraad het beroemde rapport van Portalis „relatif à la propriété", liet indienen, in de vergadering van 26 Nivose, het XII^de^ jaar der republiek.

Wat dus de Franschen, te midden van dringende omstandigheden, door mannen schier zonder wederga, in *twaalf jaar* hebben gedaan met verschillende elkander opvolgende wetten en besluiten, wil de heer Sandenbergh Matthiessen in één wet doen!

Er kwam zoo iets in de vorige vergadering bij mij op, als of die spreker uit Indië een mythologisch middel had medegebracht om een wet te maken in den trant van Minerva, die kant en klaar uit het brein van Jupiter te voorschijn kwam. Maar ik neem aan dat de heer Sandenbergh Matthiessen daar zelfs niet aan gedacht heeft. Ik wil aannemen dat hij een denkbeeld heeft van het samenstellen van zulk eene wet. Mij dunkt, ik zie hem reeds zitten, omringd met een legio rapporten en adviezen, te midden van een zeer talrijk komité van redaktie. Ik zie hem met zijne medearbeiders aan het werk!

Dit wetsontwerp, dat slechts enkele hoofdbeginselen regelt, misschien hier en daar de lineamenten der uitvoering aangeeft, heeft nog 61 artikelen. Hoeveel artikelen denkt gij, dat die heeren, die daar zitten, wel achter elkander zouden opstapelen? Mij dunkt, duizenden. En wanneer dan eindelijk de arbeid gereed zou wezen, dan zou men een allerzonderlingsten optocht kunnen zien. Niet minder dan het geheele personeel van de maatschappij tot dienstverrichting zou vereischt worden om de kolossale wet van het Plein naar het Binnenhof te brengen.

Zou dit de kwestie vereenvoudigen? Mij dunkt, ik hoor reeds de babylonische spraakverwarring. Zij, die niet vreemd zijn aan de litteratuur van den dag, die brochures en dagbladartikelen met onpartijdigheid gelezen hebben, zullen wellicht opgemerkt hebben, dat zelfs specialiteiten bij uitnemendheid het aangeboden wetsontwerp nog niet goed begrijpen. Zal men die duizende en duizende artikelen spoediger begrijpen? Ik betwijfel het. Zal men spoedig tot eene diskussie, tot eene beslissing komen? Ik heb er slechte verwachting van. En zoudt gij niet denken dat, terwijl men hier jaren lang delibereert, daar ginds, de arme Samaritaan, die dadelijk hulp behoeft, lang bezweken zou zijn?

Dit is een algemeen bezwaar tegen de rede van den heer Matthiessen. Maar ik heb ook bezwaar tegen de bijzonderheden.

Ofschoon bij den heer Matthiessen iets doorschemert van voorkeur voor besluiten-regeering, zegt hij toch: dat, nu de wetgever tusschenbeide komt, alles tot in de geringste bijzonderheid moet geregeld worden. Ik heb dit

denkbeeld meermalen met eene zekere wanhoop hooren uiten. Maar in dat denkbeeld ligt eene verkeerde opvatting van de wet en van de besluiten. Voor Indië behoort de wet alleen te beslissen volgens welke beginselen het koloniaal beleid moet gevoerd worden, het aan den minister van koloniën en den goeverneur-generaal overlatende, die beginselen bij besluit en verordening in toepassing te brengen. Het zijn twee geheel verschillende terreinen, die men niet met elkander moet verwarren.

Eerst in de laatste vergadering vernam ik, met eene zekere verrassing, dat er *periculum in mora* is voor de landerijen bewesten de rivier Tjimanok en in de Vorstenlanden. Totdusver verhaalden ons pas uit Indië aangekomen landgenooten, even als in Indië nog vertoevenden ons schreven, dat alles te zaâm genomen, de toestand op die landerijen en in de Vorstenlanden betrekkelijk bevredigend kan genoemd worden. Nu wijst ons de heer Matthiessen op processen over de verhouding van de opgezetenen tot de landheeren in het Buitenzorgsche, op terechtstellingen van solosche landhuurders. Ik zou, in het voorbijgaan, kunnen zeggen, dat processen en terechtstellingen wel het bewijs leveren, dat er wellicht zijn, die zich aan de wet vergrepen hebben, maar nog niet bewijzen, dat de wet onvolledig, onvoldoende is. Maar ik wil dit argument niet gebruiken. Ik neem aan, dat het reglement van 1836 en het reglement van 1857 niet volmaakt zijn. Wanneer men een blik slaat in het reglement van 1836 zal men opmerken dat het goevernement daarbij soevereine rechten heeft afgestaan, die het steeds aan zich had moeten houden. Verbetering is wenschelijk, maar ik zou het toch als een bewijs van weinig beleid aanmerken, wanneer men reeds in dit ontwerp bepalingen had opgenomen omtrent de partikuliere landerijen bewesten de Tjimanok. Ik neem aan dat de wetgever daartoe alleszins bevoegd zou wezen, zonder voorafgaand overleg met de landheeren. Men kan dit te meer aannemen, omdat het gebleken is dat de nederlandsche wetgever, wanneer er sprake is van verkregen rechten, steeds zeer ruim in het geven van schadevergoeding te werk gaat, vooral wanneer het geldt eene vermogende en daardoor invloedrijke klasse in de maatschappij. Maar ik zou het niet wenschelijk achten, dat de wetgever dit thans deed. Laat eerst dit ontwerp wet worden. Laat eerst tengevolge van die wet zich om de landerijen heen een betere, gezonde toestand vestigen. Laat eerst de landheeren tot het besef komen dat hetgeen zij nu wellicht tegen goud zouden willen verkoopen niet zoo veel waarde heeft als recht en vrijheid voor allen. Spaar vooral de regeering en de vertegenwoordiging voor transaktiën, die, hoe billijk en rechtvaardig ook, haar wellicht toch niet zouden vrijwaren tegen het verwijt van kwade trouw.

De toestand in de Vorstenlanden is mij steeds voorgekomen als eene zeer delikate politieke kwestie. Neem de korte maar juiste schets, door den heer Matthiessen geleverd en het zal u niet moeielijk vallen tot het besluit te komen dat het hier niet geldt eene kwestie van wetgeving, maar van diplomatiek beleid. Dit is zoo waar dat toen in 1857 het reglement omtrent den landhuur in de Vorstenlanden werd afgekondigd er kreten opgingen, die tot in de staten-generaal weerklank vonden en de toestand er zeer zorgelijk begon uit te zien. Er is toen noodig geweest al het beleid, al de takt en het edele karakter van een der uitstekendste indische ambtenaren, den heer Nieuwen-

huysen, om de gemoederen te bedaren, en met het reglement orde en kalmte te bewaren.

De wet zou, volgens den heer Sandenbergh Matthiessen, ook niet toepasselijk zijn op de reeds uitgegeven woeste gronden. Mijne heeren, hier vooral betreur ik dat die spreker niet tegenwoordig is, omdat ik hem moet zeggen, dat hij het ontwerp niet gelezen heeft. Ik maak hem echter daarvan geen verwijt; ik kan mij zeer goed voorstellen dat een pas uit Indië aangekomen landgenoot, bezield met eene — ik zal het noemen kosmografische — voorstelling van wetgeving die Indië behoeft, vernemende dat hier eene kultuurwet is voorgedragen, dadelijk daarnaar gegrepen heeft, en reeds bij het lezen van den konsiderans stuitende op het gemis aan grondslagen, die Indië sedert twee-en-een-halve eeuw ontbeerde, slechts de titels en hoofdstukken heeft nagegaan, de bepaling van art. 60 heeft gelezen en nu daaruit opmaakt dat die wet geen betrekking heeft op de woeste gronden. Had de heer Sandenbergh Matthiessen echter goed gelezen, hij zou in art. 33 deze bepaling gevonden hebben: „De goeverneur-generaal is bevoegd de bestaande overeenkomsten tot verhuur door het goevernement van woeste gronden gesloten, hetzij vóór de uitvaardiging van, hetzij ingevolge ons besluit van 3 Juli 1856 (Indisch Staatsblad no. 64), in overleg met de huurders, te vervangen door uitgifte in erfpacht, overeenkomstig de bepalingen dezer wet." Hij zou verder hebben gelezen dat de tegenwoordige huurders, die slechts zelden perceelen van duizend bouws hebben, met goedkeuring van het opperbestuur, uitbreiding van woeste gronden kunnen verkrijgen, en hij zou zich overtuigd hebben, dat de bepaling van art. 60, die hem in den waan heeft gebracht, dat de woeste gronden niet onder de toepassing van dit ontwerp vallen, niet anders inhoudt dan een waarborg dat geene verkregen rechten geschonden worden.

De wet zou ook niet op de Buitenbezittingen van toepassing zijn. De heer Sandenbergh Matthiessen leest: „De goeverneur-generaal regelt voorzooveel noodig bij koloniale ordonnancie en met inachtneming van de hoofdbeginselen dezer wet de voorwaarden ten aanzien van ondernemingen van landbouw en nijverheid in de overige gewesten van Nederlandsch Indië;" dus, zegt hij, worden alleen regelen gesteld voor Java en Madura, met uitsluiting van alle Buitenbezittingen. Ik lees volkomen het tegenovergestelde, en wel dat, als de goeverneur-generaal de bevoegdheid bekomt de hoofdbeginselen dezer wet, naar omstandigheden op de Buitenbezittingen toe te passen, hij het doen zal en in zekeren zin doen moet.

Het vraagstuk van de Buitenbezittingen, mijne heeren, is een zeer gewichtig vraagstuk, waarover wij niet voor de eerste maal beraadslagen. Ik herinner u hoe indertijd eene staatskommissie opzettelijk dat vraagstuk overwogen heeft. De president van die kommissie is later minister geworden, en heeft toen inderdaad de pogingen, door den heer van Vlissingen aangewend, ondersteund door den heer Cornets de Groot en andere verdienstelijke mannen, krachtig bevorderd. Toen reeds juichte ik het denkbeeld toe, de Buitenbezittingen door europeesch kapitaal te ontwikkelen. Van toen af heb ik steeds aan de Buitenbezittingen gedacht, maar als iets bij de overweging daarvan bij mij duidelijk is geworden, dan is het dit, dat, ja, onder alle omstandigheden, kloeke mannen steeds iets goeds kunnen verrichten, maar dat aanzienlijke ontwikke-

ling van de Buitenbezittingen ondenkbaar is, zoolang op Java verkeerde grondslagen blijven bestaan. Java moet eerst het groote brandpunt zijn van onze bedrijvigheid. Is Java dit eenmaal, twijfel dan niet dat van daar beschaving, ontwikkeling over den geheelen archipel zal irradiëeren.

Moet ik echter den heer Sandenbergh Matthiessen gelooven, dan is dit althans een droombeeld. Zoolang toch die heerediensten in Indië niet geregeld en afkoopbaar zijn gesteld, zal al wat in dit ontwerp voor Java bepaald wordt, nutteloos wezen. Voorzeker, ik erken dat de Javaan niet veel zou hebben aan grondbezit, aan vrijheid om te gaan arbeiden waar hij wil, indien hij telkens uitgeroepen kan worden om voor publieke werken of voor zijne hoofden heerediensten te verrichten. Ik ben het volkomen eens, dat als thans in dit opzicht nog een toestand op Java bestond gelijk vóór vijf-en-twintig jaren, dien wij dikwijls hebben hooren beschrijven, het wetsontwerp geheel vruchteloos zou zijn. Maar wij moeten niet slechts de schaduwzijde van een toestand aanschouwen zonder tevens te letten op enkele lichtpunten die er zich in bevinden. Sedert de rampen, die Java vijf-en-twintig jaren geleden teisterden, zijn de heerediensten aanmerkelijk verminderd, zoodat in 1851 reeds een zeker keerpunt werd bereikt. In dat jaar nam de goeverneur-generaal Duymaer van Twist, — die op menig gebied mischien wel bescheiden maar toch ernstige impulsiën ten goede heeft gegeven — een zeer opmerkelijk besluit. Bij dat besluit werd ingetrokken eene bepaling van het jaar 1836, houdende dat voor het onderhoud van de regentswoningen, zonder betaling de bevolking zou kunnen worden gebruikt. Bij dat besluit werd als beginsel vastgesteld, dat voortaan alle uitgaven, voortspruitende uit de oprichting, vernieuwing, verbetering en het herstel van alle goevernements-gebouwen, zoo mede het gewoon onderhoud, geheel uit 's lands kas zouden worden bestreden zoodat geene levering van materialen noch presteering van verplichte diensten van de inlanders zullen mogen gevorderd worden anders dan tegen betaling. Vervolgens heeft men gekregen de bepaling van art. 57 van het regeeringsreglement, waarbij aan den goeverneur-generaal als verplichting is opgelegd de heerediensten om de vijf jaren te herzien, met het doel om daarin trapsgewijze vermindering te brengen.

Sedert het bestaan van het regeerings-reglement is wel het een en ander merkbaar, dat van vermindering van heerediensten getuigt. Vroeger waren de europeesche en inlandsche ambtenaren steeds vergezeld van een gewapend eskorte, in heeredienst bijeengebracht. Vroeger werden bij de reizen van ambtenaren de wegen steeds in heeredienst besproeid: thans reist de goeverneur-generaal zelfs in het stof. Vroeger werden de residents-, assistent-residents- en kontroleurs-woningen, gevangenissen, wachthuizen, passagrahans, poststations, pakhuizen, indigo-fabrieken, tegen geringe of geene betaling gebouwd en onderhouden. Vroeger werd betaald voor eene assistent-residents-woning ƒ1100, thans ƒ40,000. Voor eene kontroleurs-woning vroeger ƒ500, thans ƒ20,000. Voor eene regents-woning vroeger bijna niets, thans ƒ70,000. Vroeger bedroeg de begrooting van openbare werken slechts eenige tonnen gouds, thans beloopt die bijna 8 millioen. Er is dus wel het een en ander gedaan om de goevernements-heerediensten te verminderen. Men kan alleen erkennen dat er nog veel te verminderen overblijft en den wensch uiten, dat

de bestaande wettelijke bepalingen meer en meer uitgevoerd zullen worden, zoodat het tijdperk, waarop voor de publieke dienst geene uitroeping voor gedwongene arbeiders meer plaats heeft, spoedig moge aanbreken.

Maar nu ga ik een stap verder en zeg: al ware het eindpunt van art. 57 bereikt, dan nog zou deze wet niets baten, indien de Javaan steeds heerediensten moet blijven verrichten voor zijne hoofden. Het is meermalen in dit Genootschap erkend dat de heerediensten ten behoeve van de inlandsche hoofden van de ergste, mischien van de gruwelijkste soort zijn. Regeling van die diensten zou dus hoogst wenschelijk zijn. Ik heb echter die regeling niet noodig. In de memorie van beantwoording omtrent de begrooting voor het departement van koloniën is toch door den minister het volgende aan de staten-generaal medegedeeld: „Dezer dagen is door den koning machtiging verleend tot verhooging der bezoldiging van de inlandsche hoofden en tot het brengen van eenige wijzigingen in het binnenlandsch bestuur op Java en Madura, waarbij de belangen ook van europeesche ambtenaren zijn geregeld. De gelden, daarvoor benoodigd, zullen voor het eerst worden uitgetrokken op de indische begrooting voor het dienstjaar 1867." Dus vóór de kultuurwet in uitvoering komt, zullen alle heerediensten verdwenen zijn, die voor de inlandsche hoofden plaats hebben. En nu betuig ik oprecht het veel gelukkiger voor de javasche bevolking te vinden, dat eene som voor betere bezoldiging van de inlandsche ambtenaren op de begrooting wordt uitgetrokken, om haar op die wijze van drukkende heerediensten te vrijwaren, dan dat die heerediensten bij een ontwerp, waarvan de aanbieding nog in een ver verwijderd verschiet ligt, worden geregeld en afkoopbaar gesteld.

Zonderling mag het voorzeker genoemd worden, dat, terwijl de heer Matthiessen spreekt van afkoopbaarstelling van heerediensten, hij het zeer euvel duidt, dat in de memorie van toelichting bij de kultuurwet eene zinsnede voorkomt van dezen inhoud: „Dat de voordeelen, tot nu toe uit de suikerkultuur gevonden, kunnen des noods geheel, en zeker voor een goed deel worden prijsgegeven, indien men bij tijds bedacht is op maatregelen tot stijving der schatkist langs andere wegen. In de eerste plaats zal daartoe de regeling der landrente moeten strekken."

De heer Matthiessen neemt in deze zinsnede aanleiding voor eene *charge à fond* tegen de leer van het batig slot. Ik moet hier de aandacht der vergadering op een zeer belangrijken omkeer vestigen. Ik heb een tijd gekend, dat het batig slot, zoowel door indische specialiteiten als door in Nederland gebleven Nederlanders, als een onschendbaar dogma werd voorgesteld. Dit stuitte mij dikwerf zoo zeer, dat ik niet kon nalaten in het openbaar zoowel als in gesprekken tegen het batig slot op te komen. Ik betreurde het dat wij, die toch tot een volk behooren dat zoo veel grootsch gedaan heeft, van lieverlede kwamen in een toestand van bestedelingen van den armen Javaan. Het batig slot hinderde mij des te meer, omdat het vooral het resultaat is van onthouden loon, dat den arbeider in Indië toekomt. Maar mijne stem was die van den roepende in de woestijn. Men beschouwde het bijna als landverraad wanneer men tegen het batig slot streed. De mode was toen vóór het batig slot te zijn. Thans is het geheel omgekeerd. Thans begint iedere koloniale belijdenis met een aanval op het batig slot, zoodat ik mij

zelven wel eens de vraag heb gedaan, wordt thans het doel schade bij de koloniën te lijden?

Mij dunkt, in eene goed geordende maatschappij behoort het deel, dat den fiskus toekomt, aan den fiskus te worden opgebracht. Bij afschaffing van de heerediensten, die de Javaan voor zijne hoofden moet verrichten, bij de steeds trapsgewijze vermindering der heerediensten voor het goevernement, bij grondbezit, bij ontginning der woeste gronden, bij grondslagen, die het mogelijk zullen maken van de meest immoreele belasting de meest moreele te maken, zoodat ieder weet wat zijn deel in die belasting zijn zal, moet men het waarlijk de stellers der memorie van toelichting niet kwalijk nemen, dat zij gewezen hebben op de mogelijkheid om de stationair gebleven baten uit de landrente met vijf millioen te verhoogen. Ik zie daarin geene hulde aan den gevallen afgod, het batig slot. Ik zie daar staatsmanswijsheid in.

In mijne vorige rede heb ik in zeker opzicht een verzuim gepleegd, ik heb toen geen woord gezegd over de houtbosschen. De heer Sandenbergh Matthiessen heeft mij dat duidelijk herinnerd, en daarom wil ik er nu met een enkel woord van gewagen. Ik moet zeggen dat, als er iets in het ontwerp is, dat ik onvoorwaardelijk goedkeur, het zijn de bepalingen omtrent de houtbosschen.

Ik zal geene tafereelen schetsen, zoo als ik zou kunnen doen, van den druk der blandongdiensten; ik heb daarover ontzachelijk veel gelezen van mannen, die in de gelegenheid waren de blandongs met eigen oogen te aanschouwen. Maar ik wijs er u alleen op dat door deze bepalingen een einde komt aan de blandongdiensten. Al wat tot die diensten betrekking heeft, zal, volgens de bepalingen van art. 39, geschieden in vrijwilligen arbeid. Bovendien is bepaald hoe dat zal geschieden. Wanneer hout gekapt moet worden voor het goevernement, zal die houtkap worden uitbesteed aan partikulieren, die met eigen middelen de werkzaamheden zullen moeten verrichten. In de tweede plaats zullen die bosschen welke het goevernement voor eigen behoefte niet noodig heeft, geheel uitbesteed worden, zoodat het goevernement ook hier niets met den arbeid te maken zal hebben. Ja, zegt de heer Sandenbergh Matthiessen, dat is zeer schoon, maar van een nader onderzoek afhankelijk. Wel, mijne heeren, de heer Sandenborgh Matthiessen heeft blijken gegeven dat hij vrij wat op Java gereisd heeft. Het verwondert mij daarom dat hij in de laatste jaren, die hij daar doorgebracht heeft, nooit een zeer eigenaardig konvooi van landmeters en teekenaars ontmoet heeft, die sedert zes jaren over geheel Java bezig zijn de djatibosschen op te meten en in kaart te brengen, en het bevreemdt mij tevens dat hij niet eens in de *Javasche couranten* gezien heeft, dat het onderzoek reeds zoo ver gevorderd is, dat hetgeen hier bepaald wordt, reeds op Java werkt, namelijk uitbesteding van den aankoop van djatihout in 's lands bosschen.

De koffikultuur wordt voorloopig in stand gehouden. Hier ben ik zoo gelukkig met den heer Sandenbergh Matthiessen eenstemmig te zijn. Het is zoo duidelijk als de dag, dat deze niet in dit ontwerp wordt geregeld, maar ik had verwacht, — en daarom betreur ik het te meer dat de heer Matthiessen niet tegenwoordig is, — dat hij ons eene regeling zou hebben aangewezen. Nu vraag ik niet van hem eene wet, maar slechts, in de hem

eigen heldere taal een schema van regeling. Als hij ons dit schema geeft en het blijkt voldoende en praktisch te zijn, dan zou hij waarlijk de kwestie een stap vooruit brengen en ik zal, des noods, de eerste zijn, dit openhartig te erkennen.

Mijne heeren. Ik heb geen vrede met een kritiek, die eigenlijk buiten het wetsontwerp ligt. Ik acht ze onvruchtbaar. Veel beter zou het geweest zijn de kwestie, die overgelegd is, tot helderheid en klaarheid te brengen, en aan te dringen dat hetgeen nu geregeld wordt ook definitief geregeld worde, dat de kwestie van inlandsch en europeesch grondbezit niet slechts voor *negen-tiende* maar voor het geheel worde uitgemaakt, zoodat het voortaan een onherroepelijk feit zal zijn.

Hier stuit ik echter op het gevoelen van ons geacht medelid, den heer Robidé van der Aa. Ter zijner eer moet ik zeggen, dat hij nimmer aarzelde in het Indisch Genootschap, zoo dikwerf het pas gaf, geheel alleen te staan met zijne opinie. Thans evenwel heeft hij zich van een zeer machtigen bondgenoot verzekerd. Hij plaatst mij, niets meer en niets minder, dan voor den keizer van Frankrijk. Wat zal ik dien antwoorden? Kan ik hem een ander antwoord geven dan dat van Labienus?: „ik redeneer niet met een man, die dertig legioenen te kommandeeren heeft." Ik ga dus niet met den heer van der Aa en den keizer naar Algerie bij de zwervende Arabieren; ik heb nog minder lust naar Nieuw-Zeeland te trekken te midden der wilde Maories. Ik blijf op Java.

Ik wijs u op de zeer juiste schets door den heer Sandenbergh Matthiessen gegeven; ik herinner hoe op Java de bevolking vaak als mierennesten is samengedrongen; hoe in vele streken, de sawa's al meer en meer verbrokkeld zijn, zoodat men zich verwonderen moet hoe die kleine stukjes grond voldoende voedsel opleveren voor den ontginner en zijn gezin. Nu heb ik in mijne vorige rede vooral getracht te betoogen, dat wanneer de Javaan ongeschonden en onschendbaar grondbezit bekomt, het niet zoo gemakkelijk zal zijn hem die gronden af te koopen, maar ik ben niet naïef genoeg aan te nemen, dat als aan den Javaan de bevoegdheid gegeven wordt, die art. 12 van dit ontwerp hem onthoudt, hij er nimmer gebruik van zal maken. Hij zal wel eens zijn akker verkoopen. Maar ik ga verder; ik wensch dat hij het zal doen; ik wensch in het belang van den Javaan zelven dat die mierennesten uiteenspatten; ik wensch dat de Javaan zich meer en meer over zijn geboortegrond verspreidt, zich op de onontgonnen gronden vestigt en daar nieuwe dessa's aanlegt. Neem aan, dat sukcessivelijk al de gronden van Java op die wijze ingenomen worden. Wees dan nog niet beducht, de Javaan zal steeds gelegenheid te over hebben weer grondeigenaar te worden. En wanneer de toestand daar is, dien wij niet zullen aanschouwen, maar die wellicht onze verre nakomelingen zullen zien, dat de over de geheele oppervlakte van Java bestaande ontginbare gronden zullen zijn bebouwd, dan zal de Javaan op de Buitenbezittingen nog ruim gelegenheid hebben door ontginning een gezeten man te worden.

De inlander kan dus geen schade lijden door de bevoegdheid tot verkoop van zijne sawa's, daar steeds de mogelijkheid bestaat nieuwe sawa's te verkrijgen. Daardoor vervalt de eenige grond, die tegen europeesch grondbe-

zit wordt aangevoerd, terwijl de redenen, die voor europeesch grondbezit pleiten, in volle kracht blijven gelden. Ik vraag: is het niet treurig, nu wij reeds 2½ eeuw Indië bezitten en — wat ook in het bestuur der koloniën te berispen valt — de Nederlanders althans veel voor de koloniën gedaan, geleden en gestreden hebben, dat zij in de tweede helft der 19de eeuw nog geen grondbezit, geen vasten voet in de koloniën zullen kunnen verkrijgen? Maar bovendien is grondbezit bepaald voordeelig voor den staat. De heer Matthiessen heeft die voordeelen kort en duidelijk aangegeven. Wel is waar, negen-en-negentigjarige erfpacht bezorgt het goevernement ook wel eenige inkomsten, maar erfpacht, men bedenke dit wel, leidt tot administratieve moeilijkheden, die men vooral bij een koloniaal bestuur moet trachten voor te komen. Europeesch grondbezit is stellig de beste waarborg voor europeesch kapitaal om tot ontwikkeling van den indischen bodem te strekken; europeesch grondbezit is vooral ook daarom wenschelijk, omdat de bezitter van den grond aan dien grond meer en meer gehecht wordt, omdat meer en meer Nederlanders zich in Indië zullen vestigen, die met de inlandsche maatschappij harmonische banden zullen vlechten en des noods een sterken steun voor het gezag zullen zijn om orde en rust te handhaven.

Ik geef in overweging om zelfs grondbezit aan zoogenaamde vreemde Oosterlingen niet te ontzeggen. Hard is steeds het lot van die vreemde Oosterlingen in Indië geweest. Ik zal niet schetsen hoe zij onder Valckenier uitgemoord werden. Ik zal niet spreken over dezen somberen Bartholomeus-dag onzer oude koloniale staatkunde. Ik zal slechts een eenvoudig voorval herinneren. Onder een anderen goeverneur-generaal moest een zeker gunsteling geholpen worden. Er werd dit op gevonden. Buiten Batavia hadden arme Chineezen hutjes opgeslagen, waarin de bewoners van de hooge landen kwamen uitrusten op hunne vermoeiende tochten naar de hoofdplaats. Wij zullen die hutjes herbergjes noemen. Er werd besloten dat voortaan geen Chinees een dusdanig herbergje mocht houden dan na het bekomen eener licentie, waarvoor hij *f* 24 gulden moest betalen aan den gunsteling van den goeverneur-generaal. Eenige Chineezen betaalden die som. De meesten hadden echter niet de middelen en moesten van hunne neering afzien. Zij geraakten daardoor broodeloos. Eenige Chineezen vergrepen zich aan diefstal. Er zou nu een voorbeeld gegeven worden. Ons oud-hollandsch recht was waarlijk niet malsch, maar toch achtte men geesseling, brandmerk of ophangen niet voldoende, en de chineesche dieven werden voor het stadhuis te Batavia in den vorm van een halve maan geëmpaleerd.

Sedert dien tijd is een eeuw voorbijgegaan. Waarlijk, men is op Java niet voortgegaan Chineezen te hangen en te empaleeren, maar toch is het zoo lang niet geleden dat een indisch blad ons verhaalde dat Chineezen eene duchtige straf hadden ondervonden, omdat zij niet den vereischten *slamat* voor het residentiehuis hadden gemaakt.

De Chineezen moesten geene vreemdelingen meer genoemd worden. De meesten zijn nederlandsche onderdanen. Velen hunner zijn van vader op zoon in Indië gevestigd geweest. Hadden zij zoo lang in Nederland vertoefd, zij zouden in het bezit van alle burger- en burgerschapsrechten zijn gesteld en leden der staten-generaal kunnen worden. In Indië sluit men ze op in ghettos. Het

behoud, dat veel partij van de Chineezen getrokken heeft, ja hen vaak misbruikte, noemt ze bloedzuigers; en de liberalen, voor wie de Chineezen moesten zijn eene nijvere onontbeerlijke klasse van ingezetenen, in elk geval lieden, die men gelijke rechten moest toekennen, galmen het behoud na. Ik kan mij daarmede niet vereenigen. Ik kan mij niet verzoenen met denkbeelden, die ik begrijp van bigotte koningen, die de joden uit Spanje en Portugal, de protestanten uit Frankrijk verdreven. Maar in Nederland moest geen kreet tegen de Chineezen opgaan; de zonen van het land, dat steeds het toevluchtsoord der verdrukten was, moesten die denkbeelden nimmer in Indië huldigen.

Ik moet eindigen, mijne heeren. Ik blijf als mijn gevoelen volhouden dat ik het verre verkieslijker acht voor Indië dat men zich bepale tot beoordeeling van de intrinsieke waarde van het wetsontwerp. Ik beschouw elke poging om dit ontwerp uit de hoogte te veroordeelen, te verwerpen, om ons te verwijzen naar de dingen, die nog zouden kunnen komen, maar waarschijnlijk niet zullen komen als zeer noodlottig voor Indië. De heer Sandenbergh Matthiessen, die in eene effektmakende *péroraison* getracht heeft als het ware de liberalen *de la veille* aan het wankelen te brengen, duide het mij niet euvel, wanneer ik tegen die liberalen ook een hartelijk woord spreek en hen toeroep: wees nu — ik zeg het voor de eerste maal — wees nu, gematigd. Omdat gij de overwinning nabij zijt, wees vooral edelmoedig; ontvang met open armen de liberalen *du lendemain*, die naar u toekomen, maar laat u niet door hun neophieten-ijver overrompelen. Handel zoo als gij steeds gehandeld hebt.

O, mijne heeren, welke herinnering! 1848. Welk een geestdrift, welk een schoon schouwspel! de volken staan uit hunnen langen slaap op en komen hun recht vragen om over hun eigen lot te beslissen. Slechts eenige maanden zijn voorbijgegaan, en overdreven, onbestemde, onpraktische eischen hebben een panischen schrik over Europa verspreid. De straten van Parijs zijn bezaaid met lijken door het schrootvuur neergeveld. Karel Albert breekt zijn degen in de vlakte van Novare. Radetzky toogt zegevierend Milaan binnen. De koningin der Adriatische zee wordt weêr een rampzalige prooi van Oostenrijk. Daar ginds, waar de westersche beschaving expireert, aan de oevers van den Donau, te midden van een dicht woud, legt Görgey de wapens neder voor de barbaren uit de steppen van Tartarije. De beul Haynau geesselt, op de pleinen van Praag, edele vrouwen, die geene andere misdaad bedreven hadden dan met hare echtgenooten ééne ziel en één vaderland te hebben. Het eerste, eenige, duitsche parlement wordt gesmoord, en de duitsche reaktionaire bond te Frankfort hersteld. Zelfs in Nederland worden wij gesleept in eene religioso-politieke beweging, waarover de bewerkers zich later wel is waar schaamden, maar die toch in het verre Indië haar invloed heeft doen gevoelen.

Nu vrees ik geene reaktie op koloniaal terrein. Nu voor de nederlandsche natie, het indische belang een groot nationaal belang geworden is, nu de vloed der liberale koloniale denkbeelden geklommen is tot voor den troon van den loyalen vorst, die, trouw aan de groote mannen uit het huis van Oranje, met dit volk, steeds voor vrijheid en voor beschaving zal optreden. Maar wat er ook gebeuren moge, geven wij ons steeds deze voldoening, die ons geen macht ter aarde kan ontnemen: de voldoening van onveranderlijk gehan-

deld te hebben overeenkomstig de leus: „*Fais ce que dois, advienne que pourra.*"

De heer *van Lier.* Vijf jaar geleden werd in de hoofdstad van het rijk een debat gevoerd, waarvan ik aan het einde der vorige vergadering den nagalm meende te hooren. Op mij althans maakte de rede van den spreker, die toen het laatst het woord voerde, dat effekt. In Amstels hoofdstad waren vijf jaar geleden twee mannen van uitstekend talent opgetreden, om in eene zaal, waar dit totdusver niet was gehoord, de onhoudbaarheid van het tegenwoordig koloniaal stelsel aan te toonen. Ook toen werd geantwoord: al uwe cijfers beteekenen niets, — het batig slot! Dat was het argument, dat men daar op welsprekende wijze hoorde aanvoeren. Op het einde der vorige vergadering hebben wij de herhaling gehoord van hetgeen op meesterlijke wijze kort te voren, in eene brochure was ontwikkeld: van de kultuurwet is geene bate te wachten, Nederland moet op eens het batig slot aan Indië afstaan, of geene hervorming is mogelijk. Maar de reserve werd ditmaal daar bijgevoegd, nog meer geprononceerd dan in dat uitstekend geschrift: toch zal dwang noodig zijn om produkten voor de europeesche markt te verkrijgen. Zoo sprak men vijf jaar te voren ook te Amsterdam. Ik zou hier niet weder zijn opgetreden om het woord te voeren, indien de heer van den Dungen Bille enkel de cijfers, die ik de vrijheid had genomen den 3den November bij te brengen, speciaal had bestreden. Had de heer van den Dunge Bille zich alleen bepaald tot de ontzenuwing dier cijfers, ik zou hier gaarne de mededeeling, die hij ons gedaan heeft, ontvangen hebben; alleen door studie was ik in staat hier als spreker op te treden, het motto indachtig van dit Genootschap, dat niet is: raak mij niet aan of vrees mijn toorn, — maar, onderzoek leidt tot waarheid. Wij, leden, die Indië niet gezien hebben, moeten, wanneer mannen van ervaring zich in den strijd mengen, vooral wanneer zij dit op heuschen toon doen, de terechtwijzingen, die ons met welwillendheid worden gegeven, in dank aannemen. Intusschen geldt het hier zulk een gewichtig vraagstuk, en zijn de toen ontwikkelde denkbeelden zoo zeer in strijd met die van de meeste leden van deze vergadering; en bovendien heb ik het praktische doel van het betoog van dien spreker zoo weinig kunnen vatten, dat de vergadering, zoo ik hoop, de welwillendheid zal hebben mij eenige oogenblikken te vergunnen even stil te staan bij het beweeren van dien spreker in verband met het eerste deel van het vraagstuk, dat thans aan de orde is: „de waarde van het tegenwoordige stelsel en zijne toekomst."

Ik zal tegenover de redeneeringen, die aangevoerd zijn, hoe weinig de onverbiddelijke logika mijner cijfers tegengesproken is, niet nieuwe cijfers stellen. In eene vorige vergadering heb ik door het mededeelen van cijfers eenigermate misbruik gemaakt van het geduld der vergadering. Ik zal mij niet op nieuw daaraan schuldig maken.

De heer van den Dungen Bille zeide: „Nederland kan en wil — zeggen we liever medelijdend alleen *kan* — het batig slot niet missen." Sedert eenige jaren wordt die stelling evenwel niet onverdeeld meer beaamd. Een man, wiens financiëel hart warm klopt, heeft nog onlangs in 's lands vergaderzaal gezegd: *les idées marchent* op koloniaal gebied. „Het batig slot gaat boven

aller; wij kunnen, wij willen het niet missen," dit was niet de stelling van van den Bosch! Deze heeft gezegd: liever geene produkten, dan produkten verkregen door ellende en verarming van de javaansche bevolking. Het batig slot is — ik geloof het te mogen zeggen — niet meer de eenige afgod, waarvoor Nederland knielt. Wil men niet dat art. 56 van het regeerings-reglement — eene wet, ook bezworen door de hoogste autoriteiten in Indië — een doode letter blijve, dan zal het loon voor de gedwongen kultures gelijk moeten worden aan dat van den vrijwilligen arbeid. Dit werd in 1854 gedekreteerd. *Les idées marchent.* Thans zijn wij in 1865.

Van alle zijden hooren wij kundige staatslieden de leer verkondigen: Nederland kan op den duur niet blijven steunen op het batig slot; wij moeten op de noodzakelijkheid letten om onze huishouding zoo in te richten, dat wij onafhankelijk worden van de indische baten. Wanneer het nederlandsche volk dat niet beaamt, dan zal het afstand moeten doen van de energie, waardoor het, hoe klein ook, eene groote koloniale mogendheid is geworden. Wanneer men de vraag op dat terrein alleen overbrengt, dan geloof ik dat men een verouderd thema verdedigt, want mannen van alle richtingen erkennen de dringende noodzakelijkheid van groote hervormingen in Indië. En nu is het waar, dat op staatkundig gebied nooit eene hervorming is tot stand gekomen, die geen geld kostte. Elke staatkundige fout moet door geld geboet worden. Maar al *wilde* men het batig slot niet missen, dan vraag ik: kunt gij het door het stelsel van dwang behouden en voor hoe lang?

Eene andere vraag is: Zullen wij het batig slot als diefstal, aan Indië gepleegd beschouwen? Zullen wij met omzichtigheid en zonder schokken te veroorzaken, een toestand in het leven trachten te roepen, die al is het dan ook in de verre toekomst, oneindig grootere uitkomsten kan opleveren. Men moge zeggen het budget der toekomst is eene illusie, maar ongetwijfeld zullen hervormingen in Indië, met gematigdheid en voorzichtigheid tot stand gebracht, goede vruchten opleveren. Wat wij vooral wenschen is het produktief vermogen van Indië door de partikuliere industrie te ontwikkelen, omdat het gebleken is dat het goevernement, hoe alvermogend op menig ander terrein, hier onvermogend is geweest.

Ik heb, zegt de heer van den Dungen, de resultaten van het bestaande stelsel onjuist voorgesteld. De Javaan is niet arm; geen enkel is slecht gekleed. Maar — voegt hij er toch bij — de Javaan kon rijker zijn. Sedert 1816 is door ons het bestuur over Java rechtstreeks gevoerd en sedert 1849 zijn jaarlijks millioenen in 's rijks schatkist gestort. Nu vraag ik, daar de Javaan gearbeid heeft voor het nederlandsche goevernement, waar een spoor van kapitaalvorming op Java is. Wanneer men nu zegt: „De Javaan is in de laatste jaren niet armer geworden," dan vraag ik: wat is er in de laatste jaren gebeurd? Zijn niet aan alle zijden gedwongen kultures ingetrokken? Heeft niet de partikuliere industrie, vooral de vrije tabaksteelt, millioenen aan den Javaan opgebracht? Ik geloof het wel. Eindelijk vraag ik: is het genoeg, dat de Javaan gekleed zij en zijne dagelijksche portie rijst verdient?

De geachte spreker zegt verder: „Ik ben het eens met het stelsel van den heer van der Wijck." Wat zegt deze op bladzijde 26 van zijn eerste vervolg op zijne brochure? „Daar waar de inlander het meest welvarend is,

zal het, bij onderzoek, altijd blijken, dat dit is toe te schrijven aan de meerdere vrijheid, welke hij geniet, om op de wijze, die met zijne begrippen het best strookt zijn welstand te verbeteren. Ik zou dit door verscheidene voorbeelden kunnen staven; doch dit zou hier tever leiden."

De Javaan bedelt niet, gelijk men hier in Nederland ziet. Zou dit niet te danken zijn aan klimaat en meer dergelijke omstandigheden? Ik geloof wanneer men een Esquimo hier opvoedde, het te bewijzen zou zijn dat het voor hem gemakkelijker is op meer onbezorgde wijze zijn levensonderhoud te verdienen, dan voor menig Nederlander. Zou de Javaan ook niet in eene betere positie verkeeren dan de Nederlander? De eerste behoeft slechts weinig te arbeiden om het allernoodigste te verdienen.

De heer van den Dungen Bille zegt tot den heer van Soest: de Javaan wordt *malgré lui* door de gedwongen suikerkultuur gebaat, want door de bladrijke toppen van het riet kan hij zijn vee voeden. Wat ik totdusver niet wist, en nog nergens gelezen had, was dat de veestapel op Java konservatief zou zijn en weigeren zou de toppen te nuttigen van het suikerriet, in goed beloonden arbeid geteeld. Het tegenbewijs daarvan leeren wij uit de cheribonsche stukken. Daarin las ik dat partikuliere industriëelen gronden hadden gehuurd en door koelies lieten bearbeiden; dat was een van de misbruiken van den vrijen arbeid in strijd met Staatsblad 1838, — een van een aantal misbruiken, die men heeft uitgeroeid. Toen de resident Kleyn van de Poll daar gezonden werd om het huren van gronden met andere, misschien soortgelijke misbruiken, tegen te gaan, schreef hij brieven aan twee suikerfabrikanten; zij mochten zich niet verder met die partikuliere industrie bemoeien, en het vee werd, op last van sommige hoofden, in de suikertuinen gejaagd, tengevolge waarvan dat vee zich voedde met de bladrijke toppen van het in vrije industrie geteelde suikerriet en de velden verwoestte. Mij dunkt dus, mijne heeren, dat dit argument van den heer van den Dungen niet zeer afdoende is.

De geachte spreker heeft tafereelen opgehangen van den arbeidszin van een Javaan; hij was zoo wel een uitmuntend ambachtsman, als kunstenaar. Ik had daar ook wel eenige *ahnung* van, maar dat was echter hier de zaak niet. Den 3[den] November was aan de orde de landbouw van den Javaan. Wanneer wij nu de schets lezen, die de geachte spreker van den Javaan geeft, dan is deze niet zeer behagelijk: hij zou liever een apenstaart dragen om niets te werken; hij is onbeschaamd, veel eischend als hij zijn vak verstaat; hij zal geen produkten verbouwen voor de europeesche markt, anders dan door dwang. Maar daarop laat dezelfde geachte spreker een getuigenis volgen van de nijverheid, den arbeidszin en de bedrijvigheid van den Javaan, als hij in eenig werk zijn eigen voordeel ziet. Dit is vreemd als men altijd weder tot de konklusie komt, dat door hem geene europeesche produkten zullen geteeld worden zonder dwang; een stelsel, dat door den spreker in bescherming wordt genomen tegenover den Javaan, die te zwaar bevoorrecht wordt tegenover den industriëel en die met voorschotten wegloopt, zelfs wanneer men hem eene hooge belooning toekent.

De geachte spreker blijft aan dwang groot gewicht hechten; maar hij wil wijzen, gematigden, billijken en rechtvaardigen dwang, die zich oplost in

rottingslagen. Dat heeft op mij den indruk gemaakt alsof men sprak van eene goed verlichte, behoorlijk verwarmde, sierlijke cellulaire gevangenis. Dwang der wet acht ik heilzaam en eerbiedig ik. Maar hetgeen men onder dwang op Java heeft verstaan en hetgeen de geachte spreker daaronder wil blijven verstaan: de rotting, ik geloof dat deze niet in een goed regeeringstelsel past. Maar wanneer dat een oostersch begrip mocht blijven en men ons toeroept: pas uwe westersche begrippen niet toe op oostersche toestanden, dan verzoek ik dien spreker: breng uwe oostersche begrippen in geen geval over in onze westersche maatschappij. De heer van den Dungen Bille wenschte toch dat sommige kleine vergrijpen ook hier te lande met den rotting zullen gestraft worden. Ik geloof dat het nederlandsche volk aan de stokregeering ontwassen is en dat de proef om dit middel hier over te brengen tot beschaving en opleiding, wellicht niet zeer goed zou gelukken.

De konklusie van den geachten spreker is: het batig slot kunnen wij niet missen; want wat men ook zeggen moge, er zal dwang noodig zijn tot voortbrenging van produkten voor de europeesche markt. Wil men het batig slot afstaan, dan zal het wel mogelijk zijn hervormingen op Java tot stand te brengen, maar in allen gevalle zal men toch de partikuliere industriëelen moeten helpen door dwang. En nu vraag ik: waarom voert de geachte spreker oorlog tegen het batig slot? Wanneer het eenige middel, om op Java voor de partikuliere industriëelen produkten te verkrijgen, dwang is, dan verkies ik den dwang van het goevernement boven dien van en ten behoeve van de partikuliere industrie. Dan althans blijft ons het batig slot, en dan zie ik ook het groote verschil tusschen die twee stelsels niet in, want dwang hoe men het ook neme, blijft *dwang*. Een rotting is een rotting.

„De rotting moet het middel zijn om den Javaan tot beschaving en tot ontwikkeling op te leiden. Geef hem vrijheid als hij daarvoor rijp is." Ik geloof dat wij op die wijze in een cirkel ronddraaien.

Macauly denkt er anders over. Hij zegt: „Vele politici van onzen tijd zijn gewoon met zeker welbehagen het beginsel te verkondigen, dat geen volk vrij moet zijn, voor dat het geschikt is de vrijheid goed te gebruiken? Deze stelling staat gelijk met de verklaring van zekeren man uit den ouden tijd, dat hij nooit te water zou gaan, vóór dat hij had leeren zwemmen. Wanneer men op vrijheid moet wachten totdat men in slavernij wijs en goed is geworden, dan zal men wel tot in eeuwigheid moeten wachten."

„Het zal geen zegen zijn voor den Javaan, wanneer hij zal kunnen beschikken over zijn tijd, zijn arbeid en zijne velden." Wat een zegen voor den Javaan is, daarover loopen de denkbeelden nog al uiteen, nadat men eenige jaren in Indië heeft doorgebracht. Onlangs werd mij welwillend eene brochure ter lezing gegeven, waarin zekere tabakskontraktant aan de staten-generaal zich beklaagde, zooals hij zelf daarin schreef, „dat hem gunsten waren onthouden, die aan anderen waren verleend." Hij beklaagde zich onder anderen zeer, dat het door hem verkregen tabakskontrakt in Rembang zoo drukkend was geweest voor de bevolking (de direkteur der kultures had daarvan gezegd, dat het minste misgewas van de rijst volksverloop ten gevolge had), dat zijn aanplant met 100 bouws verminderd was. Nu vroeg hij een tweede kontrakt in eene andere residentie, de helft in het Soera-

bayasche, en hij beweerde in een zijner adressen (dit zijn de eigen woorden) dat zulk een kontrakt een *zegen zou zijn voor den Javaan!* Intusschen wilde de resident van Soerabaya en een der regenten met dien zegen voor den Javaan niet gediend zijn en het verzoek werd afgewezen; de goeverneur-generaal Duymaer van Twist heeft geantwoord: „plant tabak op vrijwillige overeenkomsten;" maar dat was zeker geen zegen voor den Javaan, want dat verkoos men niet.

De heer van den Dungen Bille zegt: „Zoo als Java *nu* is, wordt het geen zegen voor den Javaan, wanneer hij over zijn tijd, zijn arbeid en zijn velden kan beschikken." Ik antwoord, dat dit zeer mogelijk is in den tegenwoordigen toestand; maar wij verlangen hervorming en daarom moeten wij geenszins „heenloopen" over het groote vraagstuk van het recht van den Javaan om zijn grond te vervreemden. Daarom moet ik de kultuurwet vasthouden. Het zij mij vergund daarover nog een enkel woord te zeggen.

Ik juich sommige beginselen van dit wetsontwerp toe, omdat ik geloof dat zij zullen kunnen leiden tot eene trapsgewijze maatschappelijke hervorming. Ik beschouw het toch eene maatschappelijke hervorming dat het individuëel grondbezit op Java zal worden geregeld, dat woeste gronden voor een ruim tijdvak zullen worden verhuurd, dat de blandongdiensten zullen worden afgeschaft, dat de kultuurarbeid, behalve voor de koffikultuur, zal worden opgeheven. Ik had ook gewenscht dat de koffikultuur onder de gestelde regels ware begrepen. Maar ik beaam de meening, dat men niet alles op eenmaal moet willen en dat het reeds een zeer groot beginsel kan genoemd worden dat in de kultuurwet is neêrgelegd, dat eene oplossing plaats heeft van de vraag: wie is eigenaar van den grond der koffituinen? Dit beginsel zal den weg banen tot eene oplossing van het vraagstuk der koffikultuur.

Maar ik kan mij niet vereenigen met de bepaling, dat eerst na verloop van vijf jaren bij de wet aan den Javaan het recht zal worden gegeven tot vervreemding van zijn grond. Ik zou verre de voorkeur geven aan eenige verlenging van den overgangstermijn. Ik ben nooit in Indië geweest, maar ik heb sedert 16 jaren onzen wetgevenden arbeid mogen gadeslaan. De voorgestelde bepaling acht ik nu juist het middel om niets te verkrijgen. Deze wet verwijst toch naar eene andere wet, die na verloop van vijf jaren zal worden vastgesteld. Nu vraag ik: Stond niet in het vijfde additioneele artikel van de grondwet, dat een aantal wetten binnen 2 of 3 jaren moesten tot stand komen? Eerst in de vorige zitting der staten-generaal is de laatste der organieke wetten tot stand gebracht.

Verder kan ik mij niet vereenigen met de bepalingen, die omtrent de suikerkultuur in het wets-ontwerp zijn voorgeschreven. Ik wensch voor die industrie volkomen vrijheid. Ik wensch dat zij niet langer gekneld worde in kontraktsbepalingen, die een zoo wanhopigen toestand voor de suikerindustrie hebben te weeg gebracht. Ik wensch dat zij bij de toenemende konkurrentie van het beetwortelfabrikaat, gelegenheid hebbe zich vrij te ontwikkelen. Ik geloof niet dat de bepalingen van het wets-ontwerp daartoe zullen medewerken.

Nu zal men wellicht antwoorden: de Javaan teelt vrijwillig geene produkten voor de europeesche markt. Indien dit waar mocht wezen, dan treft

het mij dat de goeverneur-generaal bij de opening van de jongste tentoonstelling van landbouw en nijverheid deze woorden heeft gebezigd: „Of de inlander voor goed loon arbeiden wil, is voor hen alleen een vraagstuk gebleven, wier geest beneveld is door vooroordeel of andere omstandigheden." Wanneer de Javaan vrij zal kunnen beschikken over zijn tijd, zijn arbeid en zijne velden, dan geloof ik niet dat vrije suikerkultuur onmogelijk is. Maar volgens tal van deskundigen is daarvoor één vereischte, dat, namelijk, bij het wets-ontwerp de afkoopbaarstelling van de heerediensten geregeld worde. Hier verschil ik ten eenenmale met den heer van Soest, die vrede heeft met het gemis van dat element in het ontwerp. Artikel 57 van het regeerings-reglement spreekt van niets anders dan eene trapsgewijze vermindering van heerediensten, opdat eindelijk afschaffing mogelijk zij. Er moet dus eene wet komen, die aan den Javaan het recht geeft vrij over zijn tijd te beschikken. Nu moge het waar zijn dat de heerediensten in menig opzicht verminderd zijn, maar ik behoef slechts te herinneren aan hetgeen in dit Genootschap gezegd is om te doen zien welken invloed de heerediensten op Java nog uitoefenen. Ik verzoek den heer van Soest het adres, van dit Genootschap uitgegaan, te willen nalezen, om te zien hoe die werking van heerediensten thans nog is. Zij mogen verminderd zijn, maar het bestaan dier diensten is toch nog altijd het middel om naar willekeur over den tijd van den Javaan te beschikken, al geeft men de hoofden ook drie of viermaal meer traktement. Ik beroep mij op de adressen van suikerfabrikanten, op die van de kamer van koophandel te Samarang; ik beroep mij op de stukken door de ontwerpers voor de West-java-koffikultuur maatschappij gepubliceerd; ik beroep mij op de heeren Millard en Feist, wanneer ik zeg dat zoolang de heerediensten blijven bestaan en de hoofden over den tijd van den Javaan kunnen blijven beschikken, geene vrije industrie mogelijk is. Ik betreur het dus zeer, te meer omdat vele mannen van de konservatieve richting het daarin met ons eens zijn, dat de heerediensten niet bij deze wet worden afkoopbaar gesteld, want zonder afkoopbaarstelling zal het niet baten dat men den Javaan vrije beschikking geeft over zijn grond. Hij zal toch den tijd niet hebben om dien behoorlijk te bearbeiden. Hij zal geen kontrakt kunnen aangaan voor geregelden arbeid, zooals bovenal voor de suikerkultuur wordt vereischt. Neen, hij zal er eer aan blootstaan van zijn grond door de hoofden beroofd te worden, want de grond heeft te grooter waarde, naarmate men arbeiders heeft. Het eerste ontwerp, dat ingediend werd om eene hervorming in Indië tot stand te brengen, bevatte alleen de grondslagen om partikuliere industrie mogelijk te maken. Het thans aanhangige ontwerp gaat verder en leidt tot intrekking van de kultuurdiensten, behalve voor de koffikultuur. Het wil daarenboven partikuliere industrie mogelijk maken. Maar de heerediensten worden niet geregeld. Ik hoop dat ook hier het goede in drieën zal bestaan en dat wij, door het gemeen overleg van regeering en staten-generaal, eene derde verbeterde editie zullen ontvangen, die aan alle vereischten zal beantwoorden. Ik hoop dat de tegenwoordige minister zoodanige wet tot stand moge brengen, want alle partijen zijn het daarover eens: eene *spoedige* hervorming is dringend noodig. Wanneer zoodanig ontwerp, op goede degelijke gronden steunende, zal zijn tot stand gekomen, zal men

op Java niet, met eenige wijziging, moeten toepassen het motto: *Pauvre France*, maar dan zal Java de schoonste parel blijven aan de nederlandsche kroon.

De heer *Raedt van Oldenbarnevelt.* Mijnheer de voorzitter, toen ik voor eenige dagen op het affiche der haagsche opera las, dat heden eene voorstelling zou worden gegeven van de Huguenots, heb ik, ik erken het, een oogenblik in twijfel gestaan, of ik dezen avond in de opera zou gaan doorbrengen of wel de vergadering van het Indisch Genootschap zou bijwonen. Het Genootschap heeft het geëmporteerd, en dat wel uithoofde van het groote belang dat ik, vooral bij de tegenwoordig aan de orde zijnde koloniale aangelegenheid, in de werkzaamheden dezer vergaderingen stel. Het is waar, wanneer ik heb moeten missen de altijd schoone muziek van de Huguenots, ik heb toch daarvoor eenige vergoeding kunnen vinden in de uitvoerige rede van den heer van Soest, opgevolgd door de niet minder belangrijke redevoering van den heer van Lier. Maar ik had mij bovendien voorgenomen hier zelf dezen avond te spreken; en ik heb geen vrijheid gevonden, daaraan, om welke reden dan ook, te renonceeren. Nu vraagt men wellicht: hoe hebt gij den moed hier het woord te voeren, in eene vergadering, die voor het grootste gedeelte is samengesteld uit indische specialiteiten, *gij*, die nimmer in Indië zijt geweest, en dien wij reeds van den aanvang kunnen tegenwerpen: bemoei u met die zaken niet; zoo lang gij Indië niet van nabij met eigen oogen hebt aanschouwd, hebt gij geen recht tot meêpraten?.. Ik erken gaarne dat er bij mij eenige schroom bestaat om tegenover dat anathema over koloniale aangelegenheden het woord te voeren, maar die schroom wordt eenigszins overwonnen, door de verplichting, die naar mijne meening op ieder burger van den nederlandschen staat rust om, waar het pas geeft voor de belangen van onze schoone koloniën op te treden en van onze belangstelling in het lot van den inboorling openlijk blijk te geven.

Daarbij kon ik mijne overtuiging geen geweld aandoen dat, indien het waar is dat dikwerf het oordeel prevaleert van mannen, die hun talent, hun tijd en hunne ervaring hebben gewijd aan het bestudeeren van de indische aangelegenheden, het in Indië toch ook zijn nut kan hebben om van tijd tot tijd een gewillig oor te leenen aan diegenen, die, hoewel zij alles hebben geput uit geschriften en brochures over koloniale aangelegenheden, toch niet geheel ten onrechte kunnen geacht worden op een meer neutraal en onbevangen standpunt te staan en zich buiten alle invloeden van personen, zaken en belangen stellende, een geheel eigen oordeel te hebben gevormd over den gang van zaken in Indië. Bovendien, — ik kom er rond voor uit — heb ik, doordrongen van het onrecht door den nederlandschen staat tot nu toe den inboorlingen in Indië aangedaan, bij mij zelven de gelofte afgelegd om, daar waar het pas geeft, met kalmte maar met overtuiging, met bezadigdheid maar met nadruk, de belangen van die verdrukte ingezetenen van den nederlandschen staat aan gene zijde van den oceaan te bepleiten. En nu werpe men mij niet tegen: Het zijn overdreven geruchten, die men u van den toestand des Javaans opdischt; hij is zoo ongelukkig niet, als men het u wil doen gelooven; gij maakt u daarvan een veel erger denkbeeld dan

het inderdaad is; wij, die in Indië geweest zijn, verklaren u dat de Javaan gelukkig *is*, en zelf wel het minst aan zijn onderdrukking gelooft. Ik antwoord: sedert de kultuurwet en de daarbij gevoegde memorie van toelichting zijn ingediend, die ons feiten en omstandigheden aan het licht hebben gebracht, uit officiëele stukken geput, uitgegaan zelfs van mannen die niet geacht kunnen worden ooit tot de vrijzinnige koloniale politiek, veel minder tot de „sloopers" te hebben behoord, sedert dien tijd verklaar ik al die protesten omtrent het geluk, de welvaart, de zaligheid en de rust van den Javaan slechts onder benefice van inventaris te kunnen aanvaarden en, al komen zij van de meest geloofwaardige en achtbare zijde, er geen onbepaald geloof aan te kunnen hechten. Neen, ik behoef mij niet meer te beroepen op brochures of geschriften van de eene of andere partij, die — de beste niet te na gesproken, — veelal op bijna iedere bladzijde aantoonen dat er een belang uit spreekt, en die evenzeer onder bepaalde reserves behooren te worden aanvaard. Maar ik mag mij in den stand, waarin de zaak nu gekomen is, beroepen op officiëele stukken en bescheiden, op uitspraken van mannen, die kunnen geacht worden geenszins de liberale beginselen in de koloniale politiek te zijn toegedaan geweest, en dan heb ik het recht te zeggen: De Javaan wordt door ons geëxploiteerd, mishandeld, bestolen. Ik heb op eene andere plaats, in beperkten kring, dikwerf gezegd en ik heb mij voorgenomen het te blijven zeggen waar ik kan, dat de stempel van oneer, van nationale schuld en nationale schande op het voorhoofd van ieder Nederlander kleeft. Ik beroep mij, ten bewijze hiervan, op de woorden van een gemoedelijk man, een hoog geplaatst staatsambtenaar, die, men moge overigens naar aanleiding zijner jongste geschriften over hem spreken zoo als men wil, zich toch in den laatsten tijd een eerlijk, rechtschapen en gemoedelijk man heeft betoond. Ik meen den heer van der Wijck, die in zijn jongste geschrift zegt: Wij hebben den Javaan bestolen, wij bestelen hem nog; ieder onzer, ieder uwer, gij, uw buurman, ik... wij allen zijn verantwoordelijk voor hetgeen wij Indië schandelijks hebben bedreven; — ieder die voordeelen trekt uit 's lands kas, die traktementen geniet van den lande, ieder ambtenaar, ieder burger in den staat is aan dat nationale vergrijp medeplichtig! De schuld drukt ieder onzer gelijkelijk op het geweten!

En wanneer ik mij nu op dat standpunt plaats, dan vraagt gij mij wellicht uit welk gezichtspunt beschouwt gij dan de kultuurwet, die thans aan de staten-generaal is ingediend? Ik zal het u spoedig zeggen. Ik ben geen politiek persoon, ik spreek openhartig en ik meen onafhankelijk te zijn; ik zie noch ter rechter, noch ter linker zijde; ik ben geen partijman en wensch nimmer eene partij te dienen. En dan is mijn algemeene indruk over dit wetsontwerp deze, dat het is eene *transaktie*, niets meer en niets minder.

Van den minister Fransen van de Putte, zooals wij hem hebben leeren kennen uit zijne geschriften en als lid der staten-generaal, hadden wij *dit* wetsontwerp niet mogen verwachten; van hem hadden wij iets meer mogen hopen; *hij* had ons eene liberale kultuurwet moeten geven; hij heeft ons thans eene behoudende gegeven.

Van die wet zou ik misschien, wanneer ze eenige jaren geleden door den afgetreden minister Rochussen in zijne liberale periode ware voorgedragen,

gezegd hebben: dat is eene konservatieve wet. En nu deze wet van een zeer liberaal minister komt, zal ik wel niet behoeven te zeggen, hoe ik over haar vrijzinnig karakter denk. Ik wil mij eene wijle met die wet bezig houden. Ik zal mij echter niet bewegen op het algemeene terrein van de wet, daarvoor zou ik geen uren maar dagen noodig hebben. Slechts bij één enkel punt zal ik mij bepalen, maar dat mij voorkomt het meest in het oog te springen. Ieder zal toegeven dat het hoofdmoment in de wet is de toekenning, in beginsel, van grondeigendom aan den Javaan. Welke is nu de algemeene indruk, dien de toekenning van het recht in beginsel op mij heeft gemaakt? Ik zal het met een voorbeeld aanduiden.

Gij zijt een groot liefhebber van paardrijden en een nog grooter liefhebber van schoone paarden. Gij hebt een vriend, een bloedverwant, een aangenaam en milddadig man (er zijn er zoo); hij zegt: ik zal u een paard ten geschenke geven. Maar hij verbindt daaraan ééne konditie. Dat paard is het uwe, maar gij, groot liefhebber van rijden, zult het nooit mogen bestijgen. Of wel: Een liefhebber van een glas fijne wijn ontvangt een flesch met den edelsten, kostbaarsten wijn, maar de schenker verbindt daaraan eene voorwaarde, dat hij die nooit zal mogen ontkurken, dat hij den fonkelenden nektar nimmer zal mogen proeven. Ik vraag: wat hebben die ongelukkigen aan hunne geschenken?

En niet anders is het met de toekenning van het eigendomsrecht aan den Javaan in dit wets-ontwerp gelegen. Het is eene toekenning in *naam*, *niet in de daad.* Ik erken, dat, wanneer dat recht in eenige volheid aan den Javaan ware gegeven, er eene groote schrede kon zijn gedaan op den weg van algemeene ontwikkeling op Java. Dan geloof ik zou men den Javaan niet meer, zoo als nu, als eene zaak kunnen beschouwen, maar als een persoon, als een man. De man, die slechts een stuk grond heeft zoo groot als deze kamer, kan zeggen: dit is mijn grond, dit is mijn eigendom, daarvan ben ik meester; die man *kan* tot groote dingen komen. Aan de toekenning van het eigendomsrecht aan den Javaan op den grond is ontegenzeggelijk de groote ontwikkeling, op materiëel en op moreel gebied, verbonden.

En wat bepaalt nu het wetsvoorstel dienaangaande? Artikel 9 kent hem toe het recht op de gemeentegronden. Maar, zegt dit artikel, die gronden moogt gij niet verdeelen, tenzij de *meerderheid* der rechthebbenden daarin toestemt. Een voorbeeld, tot appreciatie der bepaling, uit de nederlandsche rechtsgeschiedenis en maatschappelijken toestand. Ieder weet welke moeite het gekost heeft om tot eene verdeeling te geraken van de nog in sommige provinciën onverdeelde marktengronden, waaraan echter de onereuse bepaling niet verbonden was, die thans in de kultuurwet is opgenomen. Ieder was daar vrij man. Men kon daar den regel doen gelden, dat niemand verplicht is in een onverdeelden boedel te blijven. En toch wat een tal van jaren moest het duren, hoeveel processen zijn er moeten gevoerd worden; en wat heeft men niet moeten schikken en plooien eer men tot die verdeeling is kunnen geraken? En nog zijn er vele markten onverdeeld! Nu vraag ik: hoe zal men tot eene verdeeling der gemeentegronden geraken, indien men daaraan de voorwaarde van overeenstemming tusschen de *meerderheid* der rechthebbenden verbindt? De wet kon even goed bepalen: tot die verdeeling zal men nooit mogen komen,

want zoodanige samenstemming van de meerderheid laat zich, wanneer men de ervaring raadpleegt, niet denken. Ik laat nu daar welke andere invloeden en belangen van hoofden of zelfs van het europeesch gezag, de verdeeling op sommige plaatsen tot eene bepaalde onmogelijkheid zullen maken.

Bleef het daarbij nu nog slechts. Maar wij vinden, verder gaande, steeds entraves. Ik spreek niet van de onteigening ten algemeenen nutte in art. 15. Dat is een maatregel, tredende op het gebied van het gemeene recht, waaraan ieder zich ten behoeve van het algemeen belang moet onderwerpen. Maar wat lezen wij in art. 16? Daar is geene sprake van onteigening *ten algemeenen nutte*, maar *ten bate van partikulieren.* Dat artikel bevat de kiem in zich van de door de regeering in het oog gehoudene en kennelijk voorgenomene uitbreiding van de koffikultuur. Wel zegt noch het artikel noch de memorie van toelichting dat die onteigening zal geschieden ten behoeve van den staat, maar ik geloof het er toch voor te mogen houden dat die onteigening bedoeld is ten behoeve van den staat, want ware er kwestie van onteigening ten behoeve van partikulieren, dan zou de koffikultuur zelfs ten behoeve van *partikulieren* worden uitgebreid, ten nadeele van de gerechtigden in de gemeentegronden; en zoo onrechtvaardig in politiek en zoo onverstandig zal toch geene regeering ooit zijn.

Maar dit is niet genoeg. Door art. 17 kan nog meer onteigend worden. *Nu* niet voor de koffikultuur, die men wil uitbreiden ten koste van den voorspoed, de welvaart, het onvervreemdbaar recht van den Javaan, maar voor *de uitbreiding van de suikerkultuur.* En dit niet, want anders zou het zich nog eenigszins laten rijmen, voor fabrieken, die op bepaalde plaatsen voor de uitbreiding van werktuigen of gebouwen meerdere gronden kunnen noodig hebben, maar voor *nieuwe aanplantingen.* Eene onteigening, die in het gemeene recht niet bekend is; eene onteigening *niet* ten nutte *van het algemeen* maar ten behoeve van *partikuliere spekulatie en industrie.* En daarbij wil de wetgever zich nog niet bepalen. Er moet *nog* meer geïmpieteerd worden op het gebied van den Javaan, er moet nog meer worden afgetrocheld van dat eigendomsrecht, dat men den schijn aanneemt hem te willen toekennen. Het is niet genoeg dat er onteigening kan plaats hebben ten algemeenen nutte, dat men onteigenen kan voor de uitbreiding van de koffi- en de suiker-kultuur, maar men wil ook gelegenheid geven om hetgeen in eene zeer verwijderde en nevelachtige toekomst eenmaal individuëel het eigendom van den Javaan zou *moeten* zijn, buiten onteigening, in bezit te doen nemen door partikuliere spekulanten voor den aanplant van suikerriet. Deze gruwzaam onrechtmatige en onrechtvaardige bepaling, die meer dan thans den gerechtigde tot de gemeentegronden afhankelijk maakt van de willekeur en de exploitatie van het hoog gezag, zet de kroon op al het overige. Het is de genadeslag aan de welvaart en de opkomst des javaanschen landbouwers toegebracht. Ieder, die met den landbouw bekend is, weet hoe nadeelig het op de verbetering en ontginning van den grond werkt, indien de eigenaar of huurder niet de zekerheid heeft, enkele gevallen van onteigening uitgezonderd, dat hij den grond ongestoord zal kunnen blijven bezitten. Zonder *dat* geene verbetering.

Heeft hij niet de *zekerheid*, dat hij van zijne betere bemesting en bewer-

king ook de voordeelen zal trekken, hij doet aan den grond niets en de landbouw kwijnt en gaat achteruit. Ieder, die op het platteland is geweest, weet, dat, wanneer aan een pachter steeds het zwaard van Damocles boven het hoofd hangt, dat hij ieder oogenblik van zijn grond zal kunnen worden ontzet, hij het land òf uitput, òf bedaard laat verarmen. Hij denkt: après moi le déluge, of verarmt met en op den grond, die anders rijk zou zijn, en rijk zou kunnen maken. Niet anders zal het, dunkt mij, in Indië zijn. Roept men ook daar een toestand in het leven, waardoor den Javaan naar willekeur een gedeelte van zijne gronden kan worden ontnomen, hij zal niets tot verbetering zijner gronden aanwenden. Ik vind daarom de bepalingen van de tweede afdeeling de meest pernicieuse in het gansche wetsontwerp. Zij bevatten de kiem in zich van eene totale verwaarloozing van den grond op Java en van den ondergang van den javaanschen landbouwer. De Javaan zou toch wel dwaas zijn wanneer hij veel arbeid aanwendde, veel kosten voor bemesting als anderzins besteedde voor gronden, die hem binnen korter of langer tijd kunnen worden ontnomen.

Ik hoor mij tegenvoeren: maar gij verliest bij uwe redeneering de toegezegde schadeloosstelling voor de onteigende of gedepossedeerde gronden geheel uit het oog. De Javaan zal voor zijn gemis van den grond eerlijke vergoeding erlangen. Ik antwoord: Behalve dat eene bepaling der schadeloosstelling door den *landraad* mij geenszins voldoende waarborgen van onbekrompenheid en goede trouw aanbiedt, omdat de personen, die daarin zitting hebben, veel te veel afhankelijk zijn van het hoog gezach en te licht in konflikt met hun eigenbelang kunnen komen, beteekent die schadevergoeding voor mij zeer weinig. Zelfs bij de meest ruime en loyale toepassing van het beginsel der schadeloosstelling, zal het nadeel, dat de Javaan door de ontzetting uit zijn gronden zal lijden, verre den prijs overtreffen, die hem voor het gemis wordt toegekend. Die schade is voor den *landbouwer* onberekenbaar, want hij mist zijn bestaanmiddel voor de toekomst, hij mist zijn *alles*, zijn goed, zijn eigendom, waaraan zijn blijvende welvaart, en die der zijnen is verbonden, waaraan de schoonste herinneringen uit zijn verleden zich vastknoopen.

En nog is het niet genoeg. Indien nu nog maar de Javaan, bij al de bezwaren, waarmede hij te kampen had, *al* zijn tijd kon besteden om de gronden, die hem geschonken worden en die hij dan mischien eenmaal als eigenaar zal bezitten, te bearbeiden, ik zou nog zeggen: als maatregel van overgang moet men over die moeilijkheden heenstappen; laat ons er vrede mede hebben. Maar wat is nu het geval? Bij dit wetsontwerp worden de *heerediensten* onaangeroerd gelaten. Zij worden in beginsel bevestigd, bestendigd. Zonder geleidelijke inkorting en toekomstige geheele afschaffing dier drukkende diensten, is geen welvaart, geen ontwikkeling van den landbouw mogelijk, zal de Javaan nimmer vooruitkomen. De heerediensten zijn, wat de heer van Soest ons daarvan zoo even ook nog moge hebben medegedeeld, inderdaad nog drukkend. Veel meer schaar ik mij hier aan de zijde van den heer van Lier. Een landbouwer, de kleine landbouwer vooral, moet geheel meester zijn van zijn tijd en zijn arbeid, zal het hem wel gaan. Iedere dag, ieder uur kan zijne tegenwoordigheid, zijn arbeid plotseling vereischen. Daarvan hangt somwijlen zijn gansche oogst af. Ik doe alweder een beroep op de diskussiën vroeger in

deze vergadering gevoerd, waarbij die heerediensten tot een speciaal punt onzer overwegingen zijn gemaakt en gebleken zijn juist zeer drukkend te wezen. De Javaan kan toch ieder oogenblik van zijn werk worden afgehaald. Daardoor kan hij dikwerf zijn eigen grond niet behoorlijk bearbeiden. Wilt gij nog meer, ik beroep mij alweder op de memorie van toelichting, op een officiëel stuk, van de regeering zelve uitgegaan. Men vindt daarin het aandoenlijk interrogatoir, dat heeft plaats gehad omtrent de geschiedenis van Demak en Grobogan. Wat hebben daar de Javanen gezegd? Dat de drukkende kultuurdiensten (en of hun tijd nu voor de kultures of voor heerediensten wordt geroofd, zal, meen ik, wel hetzelfde zijn) reden waren van het onrustbarend volksverloop. Dat hun zelfs de tijd niet werd gelaten om voor hunne tweede gewassen te zorgen. Dat deze op den akker over stuur gingen, en dit totale uitputting en verarming ten gevolge had.

Wie, mijne heeren! kan zijn wrevel, neen, wat zeg ik, zijn mannelijk gevoel van billijkheid en rechtvaardigheid bedwingen, als hij die zachtmoedige aanklacht van het stille lijden leest? Welk man van eer, van meêgevoel en rechtschapenheid zal daarna nog met ijskoude berekening en bedaard overleg durven zeggen, virtus post nummos, wij kunnen de millioenen niet missen, wij doemen u alzoo tot lijden en gebrek! En wanneer nu in dit ontwerp, na zoovele entraves den partikulieren grondeigendom reeds in den weg gesteld, niet gezorgd wordt dat bij de toepassing althans de waarborg voor den Javaan blijft, dat hij zijn tijd en krachten kan besteden aan bearbeiding en vruchtbaarmaking van zijn grond, dan vraag ik of deze wet voor hem eenige lotsverbetering zal aanbrengen, of die wet hem ten zegen kan strekken? Neen, dan geloof ik dat men zich geene illusiën mag maken van de voordeelen die de Javaan door de toekenning van dat fiktieve en denkbeeldige eigendomsrecht zal deelachtig worden. Hij zal geene enkele schrede zijn vooruitgegaan op de baan van volksontwikkeling en volkswelvaart. Neen, dan zeg ik: laat hem liever ook *jure* in zijn onverdeelden eigendom, waaruit hij *feitelijk* toch niet zal geraken, maar geef hem de vrije beschikking over zijn arbeid. Daar heeft hij althans werkelijk wat aan. — Maar, zegt men, er is toch een groot voordeel in deze wet gelegen, de vrije arbeid wordt er toch in beginsel in erkend. De kultuur-ondernemingen, die de regeering wil uitbreiden door toekenning van stukken gronds en door andere bepalingen, die wij in het ontwerp terugvinden, zullen nu toch geen dwangarbeid meer van den inlander kunnen vorderen. Het is waar, dit wordt in art. 46 *gezegd*. Maar, mijne heeren, stellen wij ons die zaak eens in het ware licht praktisch voor oogen, en dan wil ik gevraagd hebben, wanneer die kultuurdiensten worden afgeschaft, hoe zal de regeering dan huis kunnen houden in Indië, wanneer men aan de eene zijde ziet menschen, die vrijgesteld zijn van dwangarbeid en aan de andere zijde lieden, die voor de koffikultuur nog steeds met die drukkende diensten kunnen worden belast? als de een vrij, de andere in dezelfde gemeente op hetzelfde oogenblik slaaf zal zijn? Ik vraag nu toch met vertrouwen, hoe het eene regeering mogelijk zal zijn, in zoodanigen toestand hare bevelen behoorlijk te doen opvolgen? Zal er geene verbittering en jaloesie van den eenen Javaan ten aanzien van den anderen ontstaan? Zal die onhoudbare dualistische toestand geen algemeen verzet en ontevredenheid te

weeg brengen? Welke middelen van contrainte heeft de regeering indien het al waar is dat meer verlichte denkbeelden ook tot Java doorgedrongen zijn en nog meer zullen doordringen, die de afschaffing der rottingslagen noodzakelijk maken? welke contrainte, ik bid u, blijft er dan voor de regeering over? Gij zult antwoorden: gij kunt straffen, gij kunt voor het wegblijven van de koffituinen boete opleggen, policie-, zelfs korrektioneele straffen geven.

Straft maar, mijne heeren, legt maar boeten op, bepaalt subsidiaire gevangenisstraffen zooveel gij wilt, indien die boeten niet betaald worden. Maar ik vraag u, wordt daarmede uw arbeid in de koffituinen verricht? Kan men zich zelfs in het gunstige geval, dat men den algemeenen weerzin en ontevredenheid zal weten te overwinnen, voorstellen dat er in zulk een stand van zaken met lust en met liefde zal gearbeid worden aan de koffi, die toch aldus *met dwang* zal verkregen worden, terwijl *in beginsel* ook voor den Javaan zal zijn aangenomen dat het europeesch gezag geen dwang meer toelaat voor de overige kultures? Ik moet dan ook zeggen, met het oog op de ervaring, op hetgeen men in ieder land ter wereld ziet, dat naar mijne meening zulk een halfslachtige toestand voor de regeering onhoudbaar is. Wat zal dus het gevolg daarvan zijn? Dat, òf malgré le gouvernement, de koffi-kultuur door den onwil, den tegenzin, door de protesten, zelfs door het lijdelijk verzet van den inlander zal verloopen, òf, en dat is *mijne* vrees, dat die koffikultuur zal worden *uitgebreid ten nadeele der Javanen*. Die strekking, die kiem, ik moet het tot mijn leedwezen herhalen, ligt ontegenzeggelijk in dit wetsontwerp. *Uitbreiding* der koffikultuur! Art. 16 zegt het met zoovele woorden. Ik ga het u nog nader aantoonen. Haast u dus, konservatieven, deze wet van behoud aan te nemen en wacht u wel dit zegenrijk ontwerp te bestrijden!

Wij moeten ons ook hier de kwestie weêr praktisch voor oogen stellen. In menig geschrift, uit menigen welbespraakten mond hebben wij het vernomen: er komen nu duizende en tienduizende handen-arbeid voor de goevernements koffikultuur te kort. De heer Sandenbergh Matthiessen heeft nog den vorigen keer, — dit althans onder de goedkeuring, immers zonder de minste tegenspraak der vergadering — te kennen gegeven, de koffituinen worden verwaarloosd, zij worden door gebrek aan arbeiders niet behandeld, zoo als het behoorde; de *helft* van den oogst en meer mischien, gaat uit gebrek aan inzamelaars verloren. En kunt gij u nu niet voorstellen dat eenig goevernement, zoo het aan eigen willekeur is overgelaten, indien het door geene wettelijke bepaling is gebonden, in tijd van nood, tot meerdere produktiefmaking van de koffiteelt, tot stijving van het batig slot, ten einde in de steeds klimmende behoeften van moederland en koloniën te voorzien, den handenarbeid door de kultures vrijgekomen voor betere bearbeiding der koffituinen zou kunnen aanwenden, zoodat aldus die geheele zoogenaamde vrijstelling van dwangarbeid voor de kultures zich zou oplossen in *meerderen* dwang voor de koffikultuur? Ik zeg niet, mijne heeren, dat ik zulk een bedrog, zulk eene onwaardige misleiding van den argeloozen Javaan, van *dit* goevernement, van *dezen* minister verwacht (zijn goed hart en zijne rechtschapenheid staan mij daarvoor borg), maar wie waarborgt ons dat een ander, een behoudend goevernement b. v. niet gretig van de gunstige gelegenheid, door de wet zelve aangeboden, zal gebruik maken om *tegen* de bedoeling dezer wet, op hare

meer vrijgevige beginselen terug te komen? In allen gevalle de wet zal, zoo als zij nu daar ligt, dat *toelaten*. Zij verbiedt het niet, en daartegen moet gewaakt worden; daartegen heb ik billijk bezwaar. Daarom zal het naar mijne meening allernoodzakelijkst zijn, indien het goevernement althans niet voornemens is den dwangarbeid voor de kultures *in naam* af te schaffen en de vrijgekomen handen later weêr in te deelen bij de goevernements-koffikultuur dat bepalingen in de wet worden opgenomen waarbij de handenarbeid, welke nu voor de koffikultuur geëmployeerd wordt, *zal blijven beperkt tot een bepaald maximum, en in allen gevalle niet zal mogen worden opgevoerd boven het aantal koppen nu bij de koffikultuur ingedeeld.* Door zoodanige bepaling moet het goevernement zelf wettelijk in de onmogelijkheid worden gesteld, om langs een anderen weg den Javaan op nieuw te exploiteeren, en met de eene hand terug te nemen wat de andere heeft gegeven. Wanneer zoodanige bepaling niet in de wet wordt opgenomen, dan vrees ik dat de Javaan zich inderdaad zal te beklagen hebben over de schijn-voordeelen, die hem bij dit ontwerp heeten te worden geschonken, want hij kan dan overgeleverd worden aan de willekeur van het gezag, dat het in de macht zal hebben te zeggen: wij zullen de koffikultuur uitbreiden en de handen vrij gevallen van de andere goevernements-kultures in de koffituinen employeeren. De wet moet het kenmerk dragen van oprechte gezindheid, van ondubbelhartigheid aan trouw en eerlijkheid tegenover den Javaan. De regeering moet zelfs den schijn niet aannemen — het zij verre van mij haar dit te verwijten — dat zij hem wil *misleiden*. Men moet hem vaste waarborgen geven. Hij moet ons kunnen vertrouwen en de mogelijkheid moet zelfs niet kunnen bestaan dat dat vertrouwen ooit zal kunnen worden beschaamd.

Na al hetgeen ik heb gezegd, vraagt men wellicht: kunt gij u met dit wetsontwerp vereenigen? Ja, antwoord ik, indien de wet tot stand komt met die veranderingen waarop ik wees, indien daaruit verdwijnen al die entraves, nu aan het werkelijk genot van het recht op den grond in den weg gesteld. Ja, indien deze wet voor den onderdrukten Javaan niet wordt een woord, maar een *daad*, indien zij niet voor hem gedijt, meer ten vloek dan ten zegen. Ja, indien men met die wet eene eerste schrede wil zetten op het pad van ontwikkeling, in materiëelen en moreelen zin, van onzen indischen landgenoot. Ja, wanneer de regeering voornemens is het bij *deze* wet niet te laten, maar later ten behoeve van den Javaan zal willen loslaten, wat zij nu nog in handen houdt. Ja, indien dat niet het laatste maar het eerste woord is der eerlijke goedtrouwige nederlandsche regeering, en deze wet binnen korte jaren door nieuwe koncessiën zal worden achtervolgd. Ja, indien het breken met het smadelijke en schandelijke verledene eerlijk en oprecht is gemeend en wij het lang gehuldigde „virtus post nummos", voor goed uit de banier wegvagen, en het „nummi post virtutem'' daarvoor in de plaats stellen. Ja, indien wij met de duivelsdienst der aanbidding van het gouden kalf voor goed hebben afgerekend, en den Javaan als een mensch, als onzen broeder zullen beschouwen. Maar dan zal ook in dit wetsontwerp het beginsel moeten worden opgenomen van *tijdelijkheid*. Tijdelijkheid *ten opzichte van het goevernement*, niet *ten opzichte van den Javaan*. Hij moet weten, dat hij, wat hem eens gegeven is, ongestoord zal kunnen behouden. Wil men

de wet aldus amendeeren en dat *tijdelijke karakter* er in opnemen, dan kan ik mij zeer goed vereenigen met hetgeen door den heer Robidé van der Aa in eene vorige vergadering is gezegd: dat men niet dadelijk aan den inlander de gelegenheid moet geven zijn land te kunnen verkoopen aan dikwerf gewetenlooze intriganten. Ik verschil omtrent dit punt geheel en al met den heer van Soest. Bij een maatregel van overgang moet aan den Javaan niet dadelijk alle vrijheid worden gelaten om zich als bij overrompeling en verrassing van zijn eigendom te ontdoen. Ik stem het den heer van der Aa toe dat men een termijn van vijf jaren niet overdreven kan noemen. Waarlijk die termijn is niet lang. Men late hem eens over de waarde van zijn recht nadenken en tot kalm overleg en bezinning komen. Want men vergete niet, de Javaan heeft ons door trouwloosheid op trouwloosheid, door misleiding op misleiding leeren wantrouwen. Ik zou vreezen dat zoo men hem nu terstond vrijheid liet tot verkoop ook aan de niet javaansche of inlandsche bevolking, hij zich zou haasten zijn recht à tout prix te verkoopen, uit vrees dat men hem morgen weer mocht ontnemen wat men hem heden had geschonken. En helaas! de geschiedenis is, tot onze schande, daar om die vrees des inlanders maar al te zeer te rechtvaardigen.

Ik heb hier enkele punten besproken en mijne overtuiging medegedeeld. Behalve de brochure van den heer van der Wijck heb ik over dit wetsontwerp niets gelezen dan de officiëele stukken. Al wat over de voordracht geschreven is, is mij vreemd gebleven. Ik heb dit niet gedaan uit een gemis van belangstelling, of omdat ik meen dat in de verschenen geschriften geene nuttige wenken en belangrijke bedenkingen gevonden worden, maar ik heb mij willen houden op het geheel onzijdig standpunt, waarop ik mij van den aanvang heb geplaatst voor het vormen van eene eigene opinie. Ik geloof dat wanneer de door mij gewenschte verbeteringen in het ontwerp worden aangebracht, en vooral wanneer aan de wet het tijdelijk karakter niet ten opzichte van den inboorling, maar ten opzichte van het goevernement wordt gegeven, het Indisch Genootschap aan het aanhangig voorstel zijn applaus zal kunnen schenken.

De heer *Robidé van der Aa.* Minder door hetgeen de heer van Soest op nieuw tegen de bepaling van art. 12 heeft aangevoerd, voel ik mij genoopt, het woord te vragen, dan door hetgeen zoo even door den vorigen spreker op krachtige welsprekende wijze is voorgedragen.

Geheel vereenig ik mij met de premisse, waarvan de heer Raedt van Oldenbarnevelt is uitgegaan. Ik ben het met hem eens, dat het batig slot eene schande is voor Nederland. Gelukkig vindt die overtuiging allengs meer en meer ingang. Om slechts één voorbeeld te noemen, herinner ik dat reeds twee jaren geleden in het hoogste staatslichaam van Nederland, de eerste-kamer der staten-generaal, eene zeer merkwaardige rede is gehouden, waarvan de slotsom was: het batig slot heeft Nederland gedemoraliseerd. Die woorden werden nu niet gesproken door een slooper of door een dergenen, op wien, volgens sommigen, de smet van liberaliteit of radikalisme kleeft, maar door den voormaligen kommissaris des konings in de provincie Zuidholland, baron van der Heim van Duyvendijke. Wanneer zelfs mannen van zoo beproefde

behoudende richting dit verkondigen, dan kan het niet lang meer duren, of de waarheid zal doordringen bij iederen Nederlander, dat aan die abnormaliteit van het batig slot een einde komen moet.

Maar wanneer thans zoo vele steenen geworpen worden op het batig slot, laat ons niet vergeten, dat er in het nederlandsch koloniaal bestuur van den ouden tijd nog grooter schandvlekken te vinden zijn, bij voorbeeld de ontvolking der Molukken, het gevolg van de uitroeiing der specerijboomen op last der Oost-indische kompagnie; eene daad van geweld en onrecht, die veel erger gevolgen heeft gehad dan ooit het kultuurstelsel. Hoeveel kwaad dit laatste op Java moge gesticht hebben, in zeker opzicht — steeds is dit door den heer van Hoëvell erkend — heeft het daar ook een betrekkelijk goed tot stand gebracht, door europeesche kapitalen naar dit schoone eiland te lokken en door zijne bewoners te leeren, welk voordeel zij uit de teelt van koloniale produkten trekken kunnen. De Molukken hebben daarentegen voortdurend gezucht onder het monopoliestelsel, waaraan eerst onlangs door deze regeering een einde gemaakt is. Wanneer ik hierop wijs, dan is het niet om een lauwerkrans te vlechten om het hoofd van den tegenwoordigen minister van koloniën. Met hoeveel talent hij ook aan zijne inzichten en zijne maatregelen ingang weet te verschaffen, in het groot volgt hij slechts den geest des tijds, dien men niet dan met schade kan weêrstreven. Maar men dient te letten op die jongste hervormingen in de Molukken, voor velen geheel onopgemerkt voorbijgegaan, omdat men daaruit zoo goed de richting en het streven dezer regeering kan leeren kennen. Eveneens zal ook Java — wordt dit ontwerp tot wet verheven — eene belangrijke schrede op de baan der ontwikkeling vooruitgaan.

Daarom moet ik ten sterkste protesteeren tegen de kwalifikatie, die de heer Raedt aan deze voordracht gegeven heeft, door die een ontwerp van transaktie te noemen. Neen, mijne heeren, het is dat niet, maar wel een ontwerp van transitie, zoo als ieder wetsvoorstel zijn moet, waardoor men een abnormalen, willekeurigen en ziekelijken toestand in welvaart en bloei wil herscheppen. Een enkel voorbeeld op een ander terrein. Het is nog niet lang geleden, dat de slavernij in de West-indische koloniën bestond. Menigeen, hoe groot voorstander hij ook ware van de emancipatie der slaven, was niettemin van gevoelen, dat zij, die jaren achtereen onder den druk der slavernij hadden gezucht, niet in eens tot geheel vrije menschen konden gemaakt worden. De verdedigers van het staatstoezicht, zoo wel hier als in Engeland, verzaakten daarom niet het groote beginsel van het abolitionisme, maar zij wenschten een overgangsperiode, om uit een ongezonden tot een beteren toestand te geraken. Zoo ook moet men, wil men rechtvaardig zijn, deze wet beschouwen. Nu kan men zeer verschillend denken hoever die transitie gaan moet, en welke overgangsmaatregelen noodig zijn bij opheffing van goevernementskultuur en heerediensten, bij toekenning van grondeigendom aan den inlander. Het ware mogelijk, dat de regeering in dit opzicht te vreesachtig geweest is. Ik kan mij zeer goed voorstellen, dat men wenschte dat zij ten aanzien van sommige punten verder gegaan ware; maar onbillijk is het in de hoogste mate haar te verwijten, dat zij met beginselen transigeerde.

Het bewijs, dat de geachte vorige spreker, bij nader inzien dit zal toe-

stemmen, is hetgeen hij aan het slot zijner rede gezegd heeft. Hij is het toch eens met hetgeen ik in de vorige vergadering verdedigde, dat de regeering voorbehoedsmaatregelen nemen moet, opdat de door deze wet aan den inlander toegekende grondeigendom niet op slinksche wijze in het bezit kome van Europeanen en Oosterlingen. Op dat punt bestrijdt hij van mijne zijde den heer van Soest.

Laatstgenoemde heeft het doen voorkomen, alsof ik een tegenstander ware van europeesch grondbezit in Indië. Ik wensch in beginsel niets liever dan dat, en heb dan ook de beperkende bepaling van art. 12 alleen verdedigd als een overgangsmaatregel uit vrees dat de inlander anders het eigendomsrecht, dat hem nu verleend wordt, te spoedig zal vervreemden voor een geringen prijs uit onbekendheid met de werkelijke waarde van zijn goed. Want — het kan niet genoeg herhaald worden — totdusver had hij wel grondbezit, maar geen volledigen eigendom, en zelfs dat bezitrecht werd hem door geheel willekeurige maatregelen, zoowel door verordeningen der regeering als door knevelarijen zijner hoofden maar al te dikwijls beknibbeld.

Ten aanzien van sommige ondergeschikte punten moet ik erkennen, dat de regeering ook mijns inziens in hare maatregelen van transitie te ver is gegaan. Bepaald is dit het geval met de onteigening ten behoeve van nieuwe suikerfabrieken. Ik hoop van harte, dat deze gevaarlijke bevoegdheid uit het ontwerp mag worden gelicht. Eveneens zoude ik het toejuichen, wanneer overeenkomstig het verlangen van den heer Raedt eene bepaling in de wet werd opgenomen, dat de dwangkultuur bij de goevernementskoffiteelt niet op meerdere personen zal drukken dan tot nu toe het geval is geweest.

Zeer gewichtig eindelijk is de vraag of de afkoopbaarstelling der heerediensten moet geregeld worden bij deze wet, dan bij eene afzonderlijke verordening. Na het vele, dat zoowel in deze vereeniging door verschillende sprekers, als in een tal van brochures, zelfs in die van behoudende zijde, over deze kwestie is aangevoerd, vrees ik dat de weldaden die van deze wet mogen verwacht worden, zich weinig zullen doen gevoelen, wanneer niet tevens de hinderpaal der heerediensten wordt uit den weg geruimd. Te dien aanzien moet ik echter herinneren aan de verklaring des ministers van koloniën in de memorie van beantwoording op het voorloopig verslag der tweede-kamer over hoofdstuk IX der staatsbegrooting voor het aanstaande jaar, dat het ook zijn voornemen is, deze zaak te regelen en dat hij daarover reeds in korrespondentie is met het indisch bestuur. Daarbij vergete men niet, dat de bij art. 57 van het regeerings-reglement voorgeschreven regeling der heerediensten bepaald wordt opgedragen aan den goeverneur-generaal. Terwijl het regeerings-reglement het ten aanzien der meeste kwesties in het midden laat, of de regeling daarvan zal geschieden bij de wet, bij koninklijk besluit dan wel bij ordonnancie van den goeverneur-generaal, is in dit artikel uitdrukkelijk bepaald, dat deze zaak behoort tot het domein van den laatsten. Niettemin kan eene nieuwe wet zeer goed afwijken van dat art. 56, maar men kan het der regeering niet euvel duiden, dat zij zich aan die bepaling houdt, zoolang de ondoelmatigheid daarvan niet duidelijk gebleken is. Dit is echter nu mijns inziens het geval. Hoe lang het politiek leven van een of ander minister duren zal, is maar al te onzeker. De

gebeurtenissen der laatste dagen hebben kunnen bewijzen, hoe er soms in den eenen of anderen achterhoek van het land een wolk aan den horizon oprijst, die plotseling groote en schrikbarende dimensies verkrijgt. Al mag men ook hopen, dat de storm, die scheen te zullen losbarsten, afgeweerd is, dit zij eene waarschuwing, om niet te veel aan de toekomst over te laten. Daarom is het zaak, dat de heerediensten ook bij deze wet geregeld worden en ik hoop, dat de tweede-kamer in haar verslag daarop aandringen en dat de regeering aan dit verlangen gehoor geven zal.

Maar wanneer zulks onverhoopt niet gebeurde, dan zou ik het zeer gevaarlijk en onvoorzichtig vinden van de voorstanders van vooruitgang, indien zij op dien grond de aanneming van dit ontwerp ontraadden. Men bedenke hier wel: hem die het onderste uit de kan wil hebben, valt het lid op den neus. Al geloof ik met velen, dat de partikuliere landbouw-ondernemingen op van de inlanders gehuurde gronden betrekkelijk weinig zullen opleveren, zoolang de zaak der heerediensten niet geregeld is, het is eveneens waar, dat men, al geschiedt dit niet te gelijk met deze wet, in elk geval op dat punt in geen slechter toestand verkeert dan totdusver.

In deze wet staan zoo vele goede bepalingen ten aanzien van den grondeigendom en de uitgifte van woeste gronden in erfpacht aan Europeanen, dat daardoor naar mijne meening reeds zeer veel zal tot stand komen, en in elk geval beginselen worden vastgesteld, waarop de tegenpartij nimmer zal *kunnen* terugkomen.

Men herinnere zich de lotgevallen van het fameuse artikel 56 van het indisch regeeringsreglement, die *crux interpretum*, waarover zooveel is getwist, maar waarin als een ver verwijderd einddoel wordt voorgespiegeld de afschaffing van het kultuurstelsel en een toestand van geheel vrijen arbeid. Hetgeen sedert in een betrekkelijk kort tijdsverloop van jaren gebeurd is, en vooral de indiening dezer kultuurwet, bewijzen, dat dit doel veel spoediger bereikt zal zijn, dan de vurigste liberalen in 1854 durfden verwachten. Op dien grond kan men er niet genoeg op aandringen dat ieder waar voorstander van vooruitgang, al moge hij ook in het thans aanhangige voorstel niet alles vinden wat hij wenscht, met beide handen het vele goede aangrijpe, dat deze wet hem aanbiedt.

De *Voorzitter*. Het uur is reeds ver gevorderd en daar ik het verlangen hoor om, nadat reeds vier bijeenkomsten aan de behandeling van het kultuurstelsel zijn gewijd geweest, daaraan nog eene vergadering te besteden, stel ik voor, aan het bestuur op te dragen te overwegen inhoever daaraan gevolg kan worden gegeven.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

De *Voorzitter*. Ik heb het verzoek ontvangen van den heer van Cleef om in de gelegenheid te worden gesteld eene mededeeling aan de vergadering te doen over een belangrijk onderwerp, over het belang namelijk, om op Java eene sleephelling voor partikulieren op te richten, daar ten gevolge van maatregelen van het goevernement, in het vervolg geen gebruik meer zal kunnen

worden gemaakt van de maritieme etablissementen te Soerabaya en op Onrust, zoodat partikulieren zelf in de reparatie hunner schepen zullen moeten voorzien. Ik geef daartoe het woord aan den heer van Cleef.

De heer *van Cleef*. Het onderwerp, waarover ik in korte trekken wensch te spreken, betreft eene onderneming, wier tot standkoming op Java, in 't belang van handel en scheepvaart, als hoogst gewenscht is te beschouwen. Het geldt de stichting van iets, waaraan in Indië ongetwijfeld eene zeer groote behoefte bestaat; namelijk, een degelijk burger maritiem etablissement, maar vooral den aanleg daarbij van eene groote spoor- of sleephelling aan den noordwal van het eiland Java, die, met behulp van eene hydraulische pers van groot vermogen, moet dienen om zeil- en stoomschepen van 1500 tot 2000 ned. tonnen, overeenkomstig hunne lengte uit het water tot boven den grond op te halen.

Het nut te betoogen van eene zoodanige inrichting en werktuigelijk hulpmiddel, tot het nazien en herstellen van zeer groote en zware schepen, zelfs met een gedeelte hunner lading in het ruim, mag wel overbodig aangemerkt worden, inzonderheid voor een gewest dat door kultuur, handel en scheepvaart voor het moederland zoo voortbrengend is, aan de schatkist zulke groote voordeelen verzekert en aan duizenden onzer landgenooten welvaart en bestaan verschaft. En toch, wie zou het vermoeden, en moet het niet onze bevreemding wekken, dat buiten en behalve de goevernements drijfdokken, op niet één plaats in die zoo rijke, van alle zijden door de zee bespoelde indische gewesten eene behoorlijke gelegenheid bestaat, een schip van eenig aanbelang, zonder bezwaar, gevaar en oponthoud, op niet al te kostbare wijze onder water te onderzoeken en te repareeren.

Wel mag het dus in het belang van onze vaderlandsche handelsvloot en het zee- en assurantievak geacht worden, dat eindelijk pogingen in het werk worden gesteld om eene overeenkomstig de eischen van onzen tijd doeltreffend ingerichte schuilplaats aan te leggen, waar het noodige aanwezig is, om onze koopvaarders, die thans tot zulke reusachtige afmetingen gebouwd worden, na geledene schade weêr in een zeewaardigen staat te brengen.

Naar mijne bescheiden meening hebben twee oorzaken medegewerkt tot de veronachtzaming van deze op handel en scheepvaart zoo zeer ingrijpende aangelegenheid.

Ten eerste, omdat aan het noorderstrand van Java, in de nabijheid van Batavia, Samarang of Soerabaya, een door de natuur gevormde en voor het doel geschikte inham, beveiligd tegen fellen stroom, aanrollende zeeën en dagelijksche aanslibbing, bijna niet bestaat. Hiervan getuigen de herhaaldelijk in het werk gestelde onderzoekingen en de vele jaren die er verliepen, eer de goevernements maritieme etablissementen, die zooveel tonnen gouds aan aanleg, onderhoud en verbeteringen hebben gekost, het aanzijn kregen en wier ligging desniettegenstaande in menig opzicht veel te wenschen overlaat.

Ten tweede, omdat de beide drijvende dokken, die de staat, één in 1849 te Soerabaya en het ander in 1856 op Onrust, met zulk een gunstigen uitslag heeft in werking gebracht, steeds door eene goedgunstige bepaling van het indisch goevernement, ten gebruike voor de partikulieren openstonden; die dan

ook op eene in het oog springende wijze, jaren lang, van deze vergunning met voordeel hebben partij getrokken. Hoevele schepen zijn niet door de hulp van bedoelde drijvende dokken behouden gebleven? Hoe menige kostbare bodem doorklieft nu weder den oceaan, die vroeger uit gebrek aan goede hulpmiddelen gesloopt zou zijn?

Maar dat het leunen en steunen op de gunst van de regeering in deze niet altijd zou voortduren, was te verwachten. Tijd geeft vlijt, vooruitgang geeft verandering. De houten drijfdokken van het goevernement worden oud en vorderen in dat klimaat gedurig herstel. Weldra zal dan ook een grooter uit ijzer samengesteld drijfdroogdok, dat ongeveer het dubbele zal kosten van een der houten, in zekeren zin als plaatsvervanger van dit in gebruik komen. Onze oorlogsvloot gaat daarentegen in de kolonie een verjongd leven te gemoet, en terwijl deze, door de meerdere toepassing van den stoom en het ijzer bij den bouw zich veelzijdig moet wijzigen, zoo ligt het voor de hand, dat het goevernement, zonder hare eigene belangen voorbij te zien, niet langer aan partikuliere schepen hulp en bijstand kan verleenen, die zijn eigen vaartuigen zelf ieder oogenblik kunnen behoeven.

Niemand zal dan ook het belangrijke besluit van 4 Juli 1864, no. 2, onbillijk of ontijdig kunnen noemen, waarbij is bepaald, dat met 1 Januari 1867 te beginnen op Onrust, bij reparatie van koopvaarders geene materialen van wege het goevernement zullen worden verstrekt en dat van datzelfde tijdstip bij de fabriek van de marine en het stoomwezen te Soerabaya geene werkzaamheden voor partikuliere rekening zullen worden verricht, terwijl met 1 Januari 1869 alle aan partikulieren verleende hulp van wege de marine-etablissementen in Indië geheel zal ophouden.

Ten gevolge van dit besluit zal de handel dus meerdere belangstelling moeten wijden aan inrichtingen tot herstel van schepen. Zoo zullen dan onze reeders op den dag, dat bedoeld besluit in werking treedt, in die verwijderde gewesten, tegen een matig gestelde vergoeding, — ofschoon de vraag kan opkomen of die zal verdubbelen ten gevolge van de dubbele kosten gemaakt voor het nieuwe ijzeren drijfdok, — 18 volle jaren geprofiteerd hebben van de dokken van den staat bij het herstellen hunner schepen na geleden averij. Waarlijk, zulk een lang genoten voorrecht en welwillende hulpbetooning onzer regeering verdient lof en dank; maar nog grooter erkentelijkheid zijn wij mijns inziens aan het hedendaagsch koloniaal bestuur verschuldigd, dat in zijn vaderlijk doorzicht, aan de daarbij betrokkenen ruim vier jaren tijd laat de gevolgen, die uit het genomen besluit voor hen noodwendig moeten voortvloeien, te overzien en gelegenheid te geven om door onderlinge samenwerking eene eigene inrichting tot stand te brengen tot het nazien en herstellen onzer zoo kostbare schepen, waarvan de noodzakelijkheid elk bezitter van drijvend eigendom in het oog moet springen.

En hoe nu, mogen wij vragen, hebben onze handelaren, reeders en assuradeurs bewust besluit ontvangen? Hebben zij, door een welbegrepen eigenbelang geleid, elkander tot handelen aangespoord op het voetspoor van hetgeen in zoovele andere koloniën waarlijk grootsch is tot stand gebracht, om met vereenigde krachten het gevaar, dat dreigt, tot eigen voordeel en nut te keeren? Na maanden toevens heeft de kamer van koophandel te Batavia in

Maart van dit jaar eene vergadering van handelaren gehouden om te beraadslagen over de vraag of het wenschelijk en mogelijk zou zijn in de nabijheid der reede van Batavia een drijvend droogdok te maken tot het herstellen van koopvaardijschepen. De wenschelijkheid hiervan werd algemeen erkend; maar de mogelijkheid van het plan werd uit een financiëel oogpunt door de meesten betwijfeld. Men geloofde dat alle technische bezwaren, hoe gewichtig op zich zelve, door de macht van het geld te overwinnen zouden zijn, doch men geloofde tevens dat de zaak voor de geldschieters geen winst zou opleveren. Bij die kamer waren verschillende plannen ingekomen, die allen hierin overeenstemden, dat de geldelijke berekening zeer oppervlakkig scheen. Overigens kon de vergadering die natuurlijk niet beoordeelen. Daarom werd voorgesteld eene kommissie te benoemen tot onderzoek dier plannen en het uitbrengen van advies, na voorlichting door deskundigen. Maar nadat door een der aanwezigen, die kon geacht worden met het onderwerp in kwestie het best bekend te zijn, was aangetoond dat zulk een onderzoek, om tot eenig afdoend resultaat te leiden, met vrij belangrijke kosten van plaatsopname gepaard zou gaan, werd besloten vooraf eene lijst rond te zenden om de daartoe benoodigde som, die plus minus op *f* 10,000 geraamd werd, door vrijwillige bijdragen der handelaren te verkrijgen. Vergis ik mij niet, dan is er van die plaatsopname vooralsnog niets gekomen. Het schijnt mij toe, dat men op Java deze waarlijk zoo hoogst gewichtige aangelegenheid op goed geluk af aan haar eigen loop heeft overgegeven, wellicht in de hoop, dat men hier te lande deze zaak op een goeden grondslag zal weten te vestigen, daar, zoo de onderhavige zaak niet tijdig genoeg tot stand komt, de aandeelhouders in schepen en zee-assurantie-maatschappijen hier te lande daarvan het allereerst zoo niet uitsluitend schade zullen ondervinden.

Wanneer men nu in Nederland de meening voorstaat, die ik van een paar aanzienlijke reeders vernam — eene meening die mij voorkomt door niets gebillijkt te worden — dat het stichten van een burger maritiem etablissement, tot herstellen van schepen op Java niet van hier behoeft uit te gaan, als zijnde eene in alle opzichten indische zaak, dan gewis zal men mischien nog jaren zien voorbijgaan, zonder een duim breed gevorderd te zijn, en zal, zonder dat iets verricht is, het oogenblik daar zijn, dat de Rijks drijfdokken voor onze handelschepen voor goed zullen gesloten worden.

Ik zal het niet wagen te schetsen welke schaden, ongerieven, teleurstellingen en verwikkelingen zulk eene afwachtende houding noodwendig voor reeders en meer nog voor assuradeurs moet te weeg brengen. Liever wil ik mededeelen, hoe ik, door ware belangstelling gedreven de hulp en den steun van hen die mij daarin goedgunstig de hand zouden willen reiken, het besluit van 4 Juli 1864 in zijne gevolgen het tegendeel wil doen zijn van hetgeen velen daarin voorzien, namelijk de poolster, die ons de richting aangeeft, om zelfstandig en onafhankelijk van vreemden naar eigen hulpbronnen om te zien, ter voorziening in eene lang gevoelde behoefte. Het wordt tijd, dat wij de bestaande gewoonte om af te wachten en toe te zien wat anderen doen, laten varen, en, al is het dan ook aangespoord door naijver en gedreven door eigenbelang — die groote drijfveer onzer menschelijke handelingen — aanvangen gelijk de ondernemende Engelschen, onze praktische naburen,

die te Shanghaï twee droogdokken, te Bombay twee dokken en eene sleephelling, te Simonsbaai eene sleephelling, te Williamstown eene sleephelling, te Port Jackson twee gegraven dokken met hoogst kostbare ijzeren schipdeuren, te Sydney twee droogdokken en eene sleephelling, te Hongkong eene sleephelling, te Singapore een droogdok, enz. enz., onder oneindig grooter technische bezwaren en met grooter onkosten hebben gebouwd, dan ooit in onze kolonie bij kennis en overleg van den bouwmeester het geval kan wezen. Wanneer wij doordrongen zijn van het groote belang 't welk voor het vaderland en de kolonie in den bloei van onze koopvaardijvloot gelegen is, en dat de verwaarloozing daarvan door een handelsstaat als Nederland niet straffeloos geschiedt, dan mag het als bewezen aangemerkt worden, dat wij in Indië niet meer tot de tijden van het kiellichten kunnen terugkeeren, daar het kielen door Samuël Clegg, in *the United Service Institution* een barbaarsch stelsel wordt genoemd, over wier vernietiging, door de invoering van dok en sleephelling, iedereen tot het zeevak behoorende, zich zeer moet verheugd hebben. Wij behoeven ons slechts te herinneren, of anders te lezen het medegedeelde in de tweede reeks van het Tijdschrift, toegewijd aan het zeewezen, 4e deel, omtrent de eerste kieling van een stoomvaartuig en wel z. m. schip Phoenix, op Onrust, in 1844. Het werk duurde 4½ maand; en geen wonder, want eerst diende al wat werktuig of verplaatsbaar was naar den wal gebracht te worden, en na dertien malen overgedraaid te hebben, vele wederwaardigheden, sterfte en zieken onder de matrozen te hebben gehad, geraakte men eindelijk met het koperen gereed tegen het bagatel van f 37,000.

En zijn de kansen van 't kielen te Soerabaya nu gunstiger? Geenszins. Alle reparatiën aan schepen van eenig groot charter moeten op de reede, nagenoeg eene duitsche mijl afstands van de werf of liever van de scheepmakers werkplaats, gelegen aan de Kalimaas plaats hebben, zoodat steeds ten koste van een groot tijdverlies scheepmakers, ijzer- en houtwerken en gereedschappen, dagelijks mijlen op het water drijven, tot groot nadeel van de de daarbij betrokkenen. Aangezien nu dat kielen op diep water en op eene plaats, waar de stroomsnelheid van het getij tot 1,5 ned. el per sekonde en meer klimt, dient te geschieden, zoo blijft het kielen ook daar immer eene moeilijke zaak, om niet te gewagen van het oponthoud dat ontstaat, door het schip tegen den avond te doen opgaan om den volgenden morgen wederom over te draaien, wanneer niet deze of gene bui in den regentijd het verplichtend maakt zulks op het best van den dag te bewerkstelligen.

Het is een sjouwen, versjouwen, overdraaien, vastdraaien, opdraaien, pompen en daarenboven al dat andere draaien wat den meesten tijd kost, tot er eindelijk eene rekening gemaakt is zoo groot als het grondvlak van het glazen paleis, en het schip is getimmerd, om later in het ruime sop dicht te trekken, zoo het bijgeval wat mocht tranen. Herstel van belangrijke schaden, die een schip zoo gemakkelijk in zeeën, vol banken en riffen, beloopt, het inzetten na gestooten te hebben van eene kiel met behulp van een kiellichter, behoort te Soerabaya, — de eenige gelegenheid waar men die vindt of kan stationeeren, — tot de onmogelijkheden. Heeft men alzoo geen droogdok of sleephelling, dan vervalt men, zoo het schip niet naar Singapore kan verzeilen, in de schadelijke omstandigheid den bodem als zeeschip af te keuren,

gelijk zulks vroeger met z. m. korvet van Speyk, die in de straat Saleyer gestooten en schade aan de kiel bekomen had, heeft plaats gevonden.

Behalve een groot aantal koloniale oorlogsvaartuigen en nederlandsche koopvaardijschepen, is vroeger, toen er nog geene drijfdokken in Indië bestonden, volgens het reeds aangehaald Tijdschrift voor het zeewezen, daar hetzelfde lot ondergaan door z. m. schepen de Ruyter, van der Werf, Wilhelmina, Ajax, Venus, Melampus, Dageraad, Lynx, Arend, Panther, Triton en Vliegende-visch. Voorwaar een afdoend bewijs, dat het bezitten van goede hulpmiddelen in onze koloniën, tot het nazien en herstellen van koopvaardijschepen, geene weelde maar eene werkelijke behoefte en noodzakelijkheid is.

En hoeveel ongunstiger is nu die versleten werkwijze niet geworden door onze veranderde en vermeerderde behoeften en bij de omwentelingen die dagelijks in den scheepsbouw en het zee-stoomwezen zijn waar te nemen. Tegenwoordig zijn het snelzeilende klippers, stoom- en ijzeren schepen, vaartuigen uit hout met ijzeren inhouten (composit) van afmetingen, inhoud, diepgang, wicht- en voortstuwings-vermogen, die niet te vergelijken zijn bij de schepen, achttien jaar geleden gebouwd. Ook Nederland treedt in de voetstappen van hen die daarin voorgingen en hun meesterschap hebben getoond. Met recht mogen wij trotsch zijn op koopvaardijschepen van reusachtige afmetingen als de Lichtstraal, Isis, Philips van Marnix, Java, Kanagawa, Nieuwe-waterweg, Joseph Willem, Kosmopoliet II, India, Oceanus, Maria Elisabeth, Zuidholland, de Koffiboom, Willem Poolman, de Minister Fransen van de Putte en vooral de kortelings op stapel gezette ijzeren driemaster van den heer Smit, met hulpstoomvermogen groot 1650 ton, en de Stad 's Gravenhage van 2000 ton, welk schip zeker wel 700 ton grooter is dan het grootste van het alstoen varende handelsvaartuig voor hollandsche rekening. Zijn dit niet de stomme getuigen van de verbazende uitbreiding en ontwikkeling, welke de scheepsbouw en de zeevaart in ons eigen vaderland verkregen hebben door de gewichtige hulpmiddelen, die wij thans bij den arbeid bezitten, waarvan de volkeren vóór ons verstoken waren, en voor een zeker deel thans ook nog onze overzeesche bezittingen?

Doch al deze bodems, waarvan verreweg de meesten zelfs leeg, meer dan een millioen ned. ponden wegen, die geladen zijnde ongeveer 6 ned. el (21 v.) diep steken en die door hunne grootte en zeer lange hutten op het dek een vrij zwaren dek- of toplast voeren, kunnen niet, zonder er een waagstuk van te maken, op de open reê nabij Soerabaya, na gestooten te hebben, door den kiellichter, die pijnbank voor de schepen en matrozen, met den kiel tot boven den waterspiegel overgewonden worden, ten einde zoo noodig eene goede timmering te ondergaan. Want het kon wel als eene hoogst gelukkige bijzonderheid te beschouwen zijn, dat het zwaartepunt bij allen zoo juist geplaatst was, dat het schip onder de kieling noch te stijf noch te rank bevonden werd, terwijl de kiellichters te Soerabaya veel te licht en te zwak zijn om daarmede zulk een, voor dezen buiten alle verhouding zwaar werk, te beproeven. En wie nu zal dwaas genoeg zijn zulke kolossale lichters te bouwen met hoop daardoor geëvenredigd reparatiewerk te zullen bekomen? Het zou eene geldverspillende en onbezonnen spekulatie zijn, harer mislukking waardig.

Dit alles overwegende, is het duidelijk, dat men tot de oude manier niet

kan teruggaan, en dat de onderwerpelijke zaak niet zoo eenvoudig is, om meergenoemd besluit als eene bloote kennisgave te beschouwen.

Het zou een misgreep van de hollandsche voorzichtigheid zijn, ons doorzicht onwaardig, om hier te lande in deze een onzijdig standpunt te blijven bewaren; eene onzijdigheid die overigens weinig te rijmen zou zijn met de zorg, die wij aan onze handels- en scheepvaart-belangen verschuldigd zijn en met de millioenen die wij gewoon zijn in onze Oost-indiëvaarders te steken — welke de beweeglijke schipbrug daarstellen tusschen het moederland en het schoone Java. De waarde toch der 418 beurtvaarders (metende 135544 last), die voor bevrachting der handelmaatschappij in aanmerking komen, geschat op halve waarde van de kosten van aanbouw en uitrusting, kunnen gerust geacht worden een kapitaal van ruim 30 millioen gulden te vertegenwoordigen.

Onder die omstandigheden geloof ik, dat het oogenblik daar is, mijn oud plan, dat lang genoeg heeft gesluimerd, aan den dag te brengen, hetgeen de strekking had om op Java eene sleephelling benevens kleinen reparatiewinkel aan te leggen, op een punt dat daarvoor het meest geschikt en gewenscht zou worden bevonden. Wat de ruggegraat, het slagaderlijk bloed, is voor het menschelijk lichaam, is het geld voor elke nieuwe onderneming. Van dit ruilmiddel moet zij steun, bezieling en ontwikkeling ontvangen. Doch even als het bloed na den kringloop door het lichaam rijker geworden aan edeler bestanddeelen tot het hart terug moet gaan, even zoo dient het geld, dat eenmaal in eene nieuwe onderneming gestoken is, later terug te gaan naar hem, die het vroeger leende. Ik geloof geen tegenspraak te ontmoeten, wanneer ik beweer, dat hij, die in hetzelfde tijdsverloop des gevorderd het dubbele kan verrichten, door middel van een werktuiglijken toestel, die ongeveer de helft heeft gekost van dien, waarmede een ander hetzelfde doel tracht te bereiken, ofschoon van geheel verschillend samenstel, gewis de beste kans heeft tot zulk eene veelbeteekenende uitkomst te geraken.

Ten volle overtuigd dat eene dusdanige gelukkige vereeniging van technische en financiëele voordeelen, niet wel bij een uit ijzer vervaardigd droogdok is aan te wijzen, maar dat die bestaat bij eene sleephelling, heb ik gemeend aan den bouw van eene sleephelling de voorkeur te moeten geven, te meer omdat de aanleg van zulk eene helling aan het noorderstrand, bij een getijverschil van ongeveer 2 ned. el (7 v.) stellig minder bezwaar zal ontmoeten, dan het vinden van eene veilige ligplaats voor een drijfdok van aanzienlijke afmetingen, daar waar men het in het belang der scheepvaart het liefst zou zien.

Ben ik goed ingelicht, dan is het grootste van de drie, door den volhardenden ijver van den heer J. D. Diets te Amsterdam gestichte drijfdokken, (eene vinding van den Amerikaan John S. Gilbert in 1840) ongeveer 50 ned. el (176 amst. v.) lang en heeft het f 60,000 gekost. Het houten droogdok dat op 2 September 1856 met goed gevolg voor Onrust in gebruik werd gesteld en 73 ned. el (258 amst. v.) meet, kan volgens het Tijdschrift voor het zeewezen van den heer Swart, met inbegrip van sloepen en gereedschap, op f 250,000 geschat worden, terwijl het ijzeren drijfdok, dat in den loop van dit jaar bij gedeelten uit Nederland naar zijne bestemmingsplaats, Soerabaya,

werd uitgezonden, de lengte bezit van 90 ned. el (318 amst. v.) en door de heeren van Vlissingen en Dudok van Heel geleverd is voor den *hoogst billijken* aannemingsprijs van f 366,665, doch waarvan de kosten met inbegrip van vracht, assurantie, kommissieloon en onkosten van opstellen gerust op vijf ton gouds geraamd mogen worden. Per strekkende el kost het dok te Amsterdam alzoo per ned. el f 1200; dat voor Onrust f 3014; en het kortelings uitgezonden ijzeren drijfdok voor Soerabaya ongeveer f 6010. Hoe hoog dit laatste cijfer ons nu ook moge toeschijnen, zoo blijft het nogtans ver beneden dat van f 7730, de kosten per ned. el lengte volgens de hoogste inschrijvingssom van het glasgowsche huis Randolph, Elder en Co. over f 695,700; beneden welke som voorzoover mij bekend is, in Engeland nog geen ijzeren drijfdok van kapitale afmeting is geleverd.

Passen wij nu eene gelijke verhoudingsberekening op de sleephellingen over eene uiterste lengte van 205 ned. el (724 amst. v.) toe, dat is de gemiddelde lengte genomen over tien verschillende sleephellingen van groote soort, en wel bij hellingen van goedkoopen, minder duren en hoogst kostbaren aanleg, dan hebben wij ten eerste den middelprijs van de vier sleephellingen nabij Rotterdam of over f 175,000, f 166,000, f 135,000 en f 103,000, zijnde f 144,750; vervolgens die van de *slip* te Kingston of f 420,000 en laatstelijk van Sydney ten bedrage van f 720,000, hetgeen per strekkende el aan aanlegkosten geeft voor het eerste geval f 706, het tweede f 2049 en het derde f 3512.

Neemt men voorts in aanmerking, dat een drijfdok niet meer dan een groot vaartuig is en niet eene grootere lengte dan die van het dok zelf kan opnemen; dat het evenzeer een vaartuig zijnde, doch van zeer grooten omvang en ongewoon gewicht, aan dezelfde reparaties en onderhoud is onderworpen, — wil men althans zulk een hoogst kostbaar voorwerp in een bruikbaren staat houden, — als 't schip dat er mede opgeheven wordt; dat het plotseling en voor altijd naar de diepte kan wegzinken, gelijk met het ijzeren drijfdok te Soerabaya plaats vond (1863), hetwelk ontworpen door den civiel ingenieur R. W. Tompson en geleverd werd door Randolph, Elder en Co. te Glasgow; dat op de plaats, waar een dok gemeerd ligt, geen te sterke stroom mag gaan, noch door uitstrooming van slibdeelen van in de nabijheid zich uitstortende rivieren, ondiepten mogen ontstaan, gelijk te Soerabaya met het natte bassin het geval is, waardoor jaarlijks een kwart ton guldens voor uitdieping of baggering moet betaald worden; neemt men verder in aanmerking dat daarentegen eene sleephelling twee groote, des noods drie kleine schepen en in elk geval één schip van buitengewone, om zoo te zeggen onbepaalde lengte kan bevatten en dragen, dat het een onroerend goed zijnde, meer blijvende waarde bezit en uit den aard van haar hoogst eenvoudig samenstel of bouw, weinig aan onderhoud kost; dat de verlenging van de helling of van een schip en eene zware vertimmering van wat vaartuig ook, op eene helling veel gemakkelijker en zeker met minder kosten gepaard gaande, kan geschieden, — dan zal men mij, zoo ik mij vlei, van geen overdrijving beschuldigen, wanneer ik hier herhaal, dat op Java aan eene sleephelling boven een drijfdok de voorkeur moet gegeven worden, uithoofde daarmede het tweeledig niet gering te schatten voordeel is te bereiken:

1°. dat men in onzen tijd van mededinging en vrije scheepvaart, een onmisbaar, voor de meest voorkomende gevallen een bij uitnemendheid geschikt werktuig bezit, waarmede men schepen van elken bouw en afmeting in den kortsten tijd en tegen de minste onkosten vermag op en boven den vasten grond te halen, na te zien, te herstellen en te vertimmeren.

2°. dat men, afgescheiden van de onmiskenbare noodzakelijkheid, die er bestaat om eene inrichting te bezitten, die de zoo evengenoemde belangrijke eigenschappen heeft, zelfs zonder dat deze rechtstreeks geldelijke winsten afwerpt als hellingzaak, op een blijvend eigendom kan wijzen, dat jaarlijks renten afwerpt aan hen, door wier geld het mogelijk werd het daar te stellen.

Zoo men te Amsterdam, door gebrek aan een voor het oogmerk geschikt en gunstig gelegen terrein, door niet noemenswaardig verschil tusschen eb en vloed, en bij de wetenschap dat de bouw daar ter plaatse tegen den billijksten prijs als overal elders te bewerkstelligen was, zeer wijselijk tot de afschaffing van houten drijfdokken besloot, zoo is het juist het vrij groote verschil van den waterstand bij de getijden en de zekerheid van niet in de duurste konstruktie te zullen vervallen in een gewest, waar het bouwen in het algemeen overeenkomstig europeeschen stijl zoo kostbaar is, dat voorschrijft op Java eene sleephelling op te richten.

En hiermede, mijne heeren, wil ik eindigen en geef ik deze gewichtige aangelegenheid aan uw meer verlicht doorzicht en oordeel over, onder het uiten van den wensch dat wij niet in dezen zullen doen als de Japanners, die in hun koortsachtigen ijver zeer groote zeeschepen bouwen die tonnen schats kosten, zonder de hulpmiddelen te bezitten om ze zoo noodig te kunnen herstellen, maar dat wij ons de veerkracht der Engelschen tot voorbeeld mogen stellen, die in alles in de voorhoede zijn wanneer het de belangen hunner nijverheid en scheepvaart geldt en als een man naar voren treden, om nuttige vinding tot nut en gemak in toepassing te brengen.

Mogen bij onze volksingenomenheid met scheepsbouw en scheepvaart, allen die den bloei onzer Oostindische bezittingen ter harte gaat en belang in onze scheepvaart stellen, zich tot eene zelfstandige kracht vereenigen en ijverig medewerken om het hier behandelde te helpen verwezenlijken.

Mogen wij bij den algemeenen voortgang wedijveren om overeenkomstig de vorderingen en eischen des tijds eene inrichting te helpen tot stand brengen, waarvan de onmisbaarheid, het uitnemend praktisch nut, en de belangrijke geldelijke voordeelen, een ieder in het oog moeten springen.

Mogen allen, die geldelijk betrokken zijn in onze reederijen en assurantiemaatschappijen, toch niet voorbijzien, dat de onderwerpelijke stichting, zoo goed als uitsluitend in hun belang dient te geschieden, en mogen zij dan ook niet schroomen eenige opoffering te doen, ten einde zich later voor mogelijke ongerieven en groote geldverliezen te vrijwaren.

Moge ten slotte, de ontwerper zich in zijne verwachting niet te leur gesteld zien, maar hem gegeven blijven zijn tijd, krachten en kennis te wijden aan eene zaak, die hij ten gerieve onzer koopvaardijvaart, in de overtuiging ook hierin naar zijn gering vermogen den wezenlijken vooruitgang onzer kolonie te dienen, heeft aangevangen en tot eer der hollandsche nijverheid zeer wenscht tot een goed einde te brengen.

MEDEDEELINGEN EN BERICHTEN.

Alweder de batigslot-kwestie.

In het zevende stuk der „Aanteekeningen over koloniale onderwerpen" waarmede de heer E. de Waal voortgaat de grondige kennis van ons beheer van Indië te verrijken, komt eene hoogstbelangrijke uiteenzetting voor van onze financiëele politiek jegens Nederlandsch Indië. Van die uiteenzetting hebben wij nog slechts het eerste gedeelte voor ons liggen, bevattende de „algemeene trekken" van die politiek. Het is noodig dat een ieder, die in het beheer der overzeesche deelen van den staat belang stelt of geroepen is er invloed op te oefenen, kennis neme van de merkwaardige feiten, vermeld in deze nieuwe hoogstbelangrijke bijdrage van den schrijver. Hier willen wij voornamelijk de aandacht vestigen, behalve op zijne uiteenzetting van het sedert 1831 van Indië genoten batig slot, op zijn onderzoek naar de waarde van den overbekenden rentepost van negen millioen achtmaal honderdduizend gulden, van 1839 tot en met 1864, door den wetgever jaarlijks gedekreteerd ten laste van de overzeesche bezittingen, een post die, om het onrecht nog grooter te doen zijn, nagenoeg alleen op Java drukte, een post, gevonden door voor Indië uit te vinden een schuld van *f* 140 millioen, waarvan de schrijver, na een nauwgezet onderzoek met alle moeite slechts hoogstens *f* 10 millioen kon vinden als werkelijk door Java verschuldigd. Na de bijzondere beschouwing van den oorsprong en samenstelling van het gezamenlijk bedrag der genoemde schuld van *f* 140 millioen, komt de heer de Waal tot volgend overzicht en besluit.

„Derhalve heeft de nederlandsche wetgever, van 1839 tot en met 1864 jaarlijks gedekreteerd, dat Java aan Nederland krachtens bestaande schulden had op te brengen de renten van:

een kapitaal van 140 millioen, waaronder slechts uiterlijk 10 millioen werkelijk door Java verschuldigd;

een kapitaal van 30 millioen, waaronder minstens 6 die Java niet genoot;

een kapitaal van 21 millioen à 4$\frac{0}{0}$ of 2$\frac{1}{2}$ millioen à 4$\frac{0}{0}$ en 14,8 millioen à 5$\frac{0}{0}$, waaromtrent hij, wetgever, in 1836 zelf verklaarde dat de kolonie in de

rechten trad van het amortisatie-syndikaat, hetwelk die som *aan het rijk had voorgeschoten*;

diverse kapitalen ten bedrage van ƒ 32,700,000 à 5$\frac{0}{0}$, welke het rijk volgens de eigen uitdrukking der (betrekkelijke) wetten *van de koloniën leende om later met de renten aan de koloniale geldmiddelen te worden teruggegeven*;

en een kapitaal van 10½ millioen à 5$\frac{0}{0}$, welks verschaffing aan de kolonie werd opgelegd bij de wet van 22 Dec. 1838 om de nederlandsche land- en zeemacht op voet van oorlog te houden.

In weerwil nu van deze duidelijke uitspraak der onomkoopbare geschiedenis — ja in weerwil van het feit dat de *verdichte* lastenrekening door eene latere *echte* batenrekening ten eenenmale werd overschaduwd — zijn er „financiers" in Nederland geweest, die maar niet wilden toegeven, dat de omschrijving van den „vasten rentepost" van ƒ 9,800,000 eene loutere „fiktie" was.

In 't nauw gebracht, beriepen zij zich op het voordeel van zulke nationale schuld bij verovering van de kolonie door een europeeschen vijand. Alsof de veroveraar onze fraaie vordering gaaf zou erkennen. Het tegendeel is wel eens met vrij wat betere vorderingen gebeurd. En, wat meer zegt: alsof zulk argument voldoende ware om eene niet bestaande vordering altoosdurend te blijven boeken, met voornemen om de kolonie jaarlijks in de eerste plaats met de rente van die verzonnen schuld te belasten.

Neen, de tegenwoordige wetgever heeft zeer te recht die fiktie na 1864 niet herhaald. Evenals art. 4 der indische komptabiliteitswet van 23 April 1864, spreekt de nederlandsche begrooting voor 1865 van „bijdragen" der kolonie aan de middelen tot dekking van 's rijks uitgaven, zonder onderscheiding der bijdragen in vaste en onvaste. Luidens de omschrijving worden alleen *geraamde* bijdragen bedoeld."

De heer de Waal toont overigens aan, dat Java reeds in den loop van 1837 *niets meer* aan het moederland had *terug te betalen* en dat het, reeds over 1831—1840, behalve al het vroeger van het moederland ontvangene, nog eene zuivere *overwinst van* 39 *millioen* aan het moederland afdroeg. Sedert 1840 tot en met 1863 werden, blijkens de aantooning van den schrijver, nog ruim ƒ 506½ millioen baten uit Indië ten behoeve van Nederland en zijne westersche bezittingen opgebracht. Wat Java zelf betreft schat de heer de Waal de opbrengst aan Nederland, wel te verstaan de rechtstreeksche opbrengst van de indische staatskas aan de nederlandsche, of het zoogenaamd batig saldo, van 1831 tot en met 1863, op een bedrag van ƒ 507½ millioen.

Terecht wijst de schrijver dan ook op de „aktualiteit" van zijne cijfers en merkt daarbij op: „ze zijn ter gelegenheid van de „kultuurwet" voor alle partijen bruikbaar. Men kan zich op „zoo schoone vruchten" beroepen om te waarschuwen tegen het verlaten van een stelsel, ten doel hebbende, gelijk de koninklijke boodschap van 2 Maart 1836 tot aanbeveling van de schuldwet het noemt „eene aanzienlijke verlichting in de lasten van onze beminde onderdanen, op eene wijze die allezins billijk en voor de kolonie geenszins drukkend is." Men kan evenzeer zich van de verkregen millioenen bedienen om de meening aan te dringen, dat *onze beminde onderdanen* met de zoolang genoten voorwaar „aanzienlijke verlichting" tevreden moesten zijn; dat ze aan *de kolonie* op hare beurt iets dergelijks behoorden te gunnen."

De duurte van den dwangarbeid.

Reeds ongeveer tien jaar geleden werd door een goeverneur-generaal de opmerking gemaakt, dat de gedwongen arbeid het goevernement duurder te staan komt dan de vrijwillige arbeid.

Een opmerkelijk staaltje daarvan lezen wij in het dezer dagen verschenen Verslag van het beheer en den staat der koloniën over 1863. Onder het hoofd „Persoonlijke diensten" is daar onder anderen het volgende opgeteekend.

Palembang. In deze residentie werden in 1863 in de persoonlijke diensten der bevolking groote veranderingen gebracht. Zoo werd het verstrekken van koelies aan de ambtenaren afgeschaft, en werd het onderhoud der wegen door de Europeesche wijk ter hoofdplaats, waartoe steeds *vijftig koelies uit de binnenlanden* werden opgeroepen, uitbesteed. Dit werk werd aangenomen voor *zeventien honderd* gulden 's jaars, terwijl vroeger aan *voeding voor die vijftig koelies* werd uitgegeven *vier-en-twintig honderd* gulden.

Voorwaar een welsprekend feit, dat geen toelichting behoeft.

Les dictons des peuples colonisateurs.

La prospérité d'un empire ou d'une colonie dépend, non de ses avantages naturels, mais des vertus morales de ses habitants. Cet axiome seul explique la supériorité du Canada et des Etats-Unis sur le Mexique et le Brésil, de la Hollande sur le Portugal, de l'Ecosse sur Naples, de la Suède sur la Turquie, du Cap anglais sur le Congo portugais. Les principes divers de ces pays s'énoncent en dictons, qu'il est intéressant de mettre en parallèle.

Au *dolce far niente* du Midi, le Nord oppose son *time is money*, à la grandezza, l'honorabilité du travail; aux moines, aux lazzarones, aux guérilleros, aux marchands d'esclaves, les gentleman-farmers, les ouvriers couronnés, les instituteurs volontaires. Au principe du travail servile, l'Angleterre répond par le proverbe de la Bible. „Quand Adam béchait, quand Eve filait, où était le gentilhomme?" En face de l'ignorance des races latines, le Nord-Américain revendique l'instruction universelle et le titre de *reading people* (peuple ami de la lecture). Aux moeurs polygames des créoles et des fazendeiros, le Nord puritain oppose l'universalité du mariage et le *sweet home* (doux chez soi) des peuples germaniques. D'une part, l'esclavage ou la réglementation, de l'autre, le selfgovernment, la free-press, la squatter-sovereignty; dans le Midi le non-possumus, l'inquisition, la confusion du temporel et du spirituel; dans le Nord, la devise progessiste *go a head* (en avant), l'esprit de la réforme et de l'Evangile. Ces dictons opposés n'expliquent-ils pas les résultats divers de la colonisation et ne tracent-ils pas aux colonies arriérées la marche à suivre?

G. S.

DE

VOORUITGANG

OP

KOLONIAAL GEBIED.

Het is thans bijkans vier jaar geleden dat de stem van den nederlandschen kolonialen hervormer voor het laatst in de volksvertegenwoordiging werd gehoord.

Die stem had, sedert den 15den December 1849, zich steeds krachtiger doen hooren, waar het gold de hervorming van ons koloniaal stelsel, en *zij* was het vooral die den stoot gaf tot zooveel wat na 1849 in het koloniaal beheer werd verbeterd, die terughield van het voortschrijden op den weg, sedert de invoering van het kultuurstelsel ingeslagen met het doel om, zonder te letten op wat voor Indië recht en billijk en noodig was, het batigslot gestadig te verhoogen. Zij was het ook, die de baan gebroken heeft voor de meer ingrijpende hervormingen, wier verwezenlijking wij vertrouwen dat nabij te achten is. Zonder den ruim twaalfjarigen strijd, door van Hoëvell in het parlement gevoerd, niemand zal het ontkennen, zouden wij thans niet staan aan den vooravond van een koloniaal stelsel, waarin de belangen der kolonie evenzeer gewogen worden als die van het moederland. De behandeling van eene kultuurwet, als de thans aangebodene, eene wet, die wat de er in neêrgelegde beginselen betreft, de grondige hervorming van ons koloniaal stelsel ten gevolge moet hebben, zou, zonder den twaalfjarigen oorlog, door van Hoëvell tegen het oude stelsel gevoerd, ondenkbaar ja eene onbestaanbaarheid zijn.

En toch, wanneer men de „Parlementaire redevoeringen over koloniale belangen" leest, dan staat men, thans, *thans* zeg ik, verbaasd over de gematigdheid, over de beperktheid zou ik haast zeggen, der wenschen en eischen van een man, die zoo lang het schrikbeeld was van het behoud en dien men trachtte te verguizen door valsche aantijgingen omdat men zich onmachtig gevoelde hem te verslaan in den openbaren strijd.

Wij hebben thans het vierde of laatste deel dier „Parlementaire redevoeringen over koloniale belangen" voor ons, en daarmede het volkomen beeld van de parlementaire werkzaamheid van den kolonialen hervormer. Maar het is niet zoo zeer op die vier lijvige bundels redevoeringen, dat wij thans willen wijzen. Wij wenschen meer in het bijzonder de aandacht te vestigen op de beschouwingen, die de heer van Hoëvell aan het laatste deel zijner redevoeringen doet voorafgaan, en waarin hij, na een terugblik op het verledene, ook zijn oordeel uitspreekt over den tegenwoordigen toestand, over wat wij voor de naaste toekomst mogen wenschen en recht hebben te verlangen.

Hopen wij, dat de onlangs plaats gehad hebbende ministeriëele krisis niet ten gevolge moge hebben, dat de verwezenlijking van zooveel, wat Indië bebehoeft, op nieuw tot eene onzekere toekomst worde verschoven.

Wij laten nu het woord aan den heer van Hoëvell zelf.

Ziehier het laatste deel mijner *Parlementaire redevoeringen over koloniale belangen.*

Reeds zijn meer dan drie jaren verloopen sedert de laatste rede werd uitgesproken; maar in den toestand van Indië is weinig veranderd. Nog altoos dezelfde onzekerheid voor hen, die aldaar koophandel en industrie aan de ontwikkeling van grond en arbeid dienstbaar willen stellen. Nog altoos een Staatsblad vol voorschriften en bepalingen, sommigen met elkander in strijd, anderen als een doode letter, zonder leven en uitvoering; maar voor hen, die moeten besturen, een bron van weifeling en bezorgdheid bij de gedachte aan eigen verantwoordelijkheid. Nog altoos een Regeeringsreglement, dat op menige hoofdvraag over het samenstel en wezen der Indische maatschappij geen bepaald antwoord geeft en door beide tegen over elkander staande partijen beurtelings wordt ingeroepen, om hare beginselen, stellingen en verlangens te bevestigen en te verdedigen.

En toch zijn wij in die drie jaren met reuzenschreden vooruitgegaan. Zij dan ook de toestand van Indië stationair gebleven, in de begrippen omtrent de hervormingen, die het noodig heeft, in de diskussiën over die hervormingen, in de eischen die gesteld worden omtrent hetgeen onmisbaar is, ten einde met goed gevolg een, thans bijna eenparig afgekeurd, stelsel van bestuur te kunnen verlaten, — in dat alles is de tijd, waarin ik deel nam aan den openbaren strijd, bijna niet meer te herkennen.

Met wat gematigde wenschen en bescheiden begeerten ben ik voor den dag gekomen, in vergelijking van 't geen thans aan de orde is!

Ik trad op in eene periode, toen Indië zoodanig vervreemd was geworden van het Nederlandsche volk en van zijne vertegenwoordigers, dat hij, die eenige verbetering of hervorming in eenigen tak van bestuur verlangde, ten einde verstaan te worden, beginnen moest met zijne hoorders of lezers vooraf van den bestaanden toestand althans oppervlakkig eenig denkbeeld te geven. Toen ik voor 't eerst over de ontginning van woeste gronden op Java wilde spreken, moest ik aanvangen met eene beschrijving er van, om begrepen te worden in mijn verlangen, dat zij aan de partikuliere ondernemingszucht zouden worden overgegeven — en verwekte die beschrijving, om de Javaansche namen, waarvan men den klank nog nimmer gehoord had,

»algemeene hilariteit" in 's lands vergaderzaal (*). Toen ik op hervorming van het kultuurstelsel meende te moeten aandringen, moest ik het grootste deel mijner rede wijden aan eene zeer populaire verklaring van het stelsel, ten einde niet eene taal te spreken, door niemand verstaan. Toen ik de ergerlijke misbruiken wilde aanwijzen in de stelsellooze manier, waarop kultuurkontrakten door het goevernement met gunstelingen werden gesloten, moest ik aanvangen met de beantwoording der vraag: wat is een kultuur-kontrakt?

Wat zijn wij vooruitgegaan! De diskussie over Indië en Indische belangen is zoo inheemsch geworden als die over de binnenlandsche aangelegenheden van het moederland, en ik zou er bijna bij durven voegen: zij wekt gewoonlijk meer belangstelling. Gij behoeft niet bevreesd te zijn, niet begrepen te zullen worden, al spreekt gij in het parlement niet alleen over „het samenstel van inrichtingen," dat Nederland aan Indië heeft geschonken, over het Indisch staatsrecht van Nederland, maar ook over de aloude oorspronkelijke instellingen, over het soekoe-bestuur van Sumatra, over het dessa-bestuur op Java, over den grondeigendom en het grondbezit volgens de begrippen en volksverhouding der Indiërs zelven, over de verplichtingen der sawa-bezitters en de rechten van den soeverein. Men verstaat u, al onthoudt gij u van eene inleiding om uwe hoorders de eerste notitiën van dat alles te geven. Gij verkeert niet meer in een land van vreemdelingschap, wanneer gij Indië in de vertegenwoordiging aan de orde brengt.

Naarmate de kennis onder het volk en in het parlement is toegenomen, is ook de overtuiging levendig geworden, dat het in Indië niet bij het oude kan blijven. Ik heb dit voorzien. „Weet gij wat de meest te vreezen vijand is voor de overwinning onzer beginselen?" zei ik tot mijne vrienden. „'t Is de onbekendheid met onze koloniën, zoowel bij de vertegenwoordiging als bij de natie" (†). Maar ik moet erkennen, 't heeft mijne verwachting overtroffen. Verbazend zijn de vorderingen, die, bij de toenemende kennis van Indië, het bewustzijn heeft gemaakt, dat hervorming onmisbaar is.

Ofschoon met groot wantrouwen, als een »afbreker en slooper," door mijne tegenpartijders bejegend, zal men nu toch wel erkennen, dat mijne eischen zeer gematigd en bescheiden waren. Ik verlangde regeling door den Nederlandschen wetgever van de grondslagen van bestuur in Indië. Ik verlangde vrijheid voor de ingezetenen aldaar, om hunne gedachten en meeningen door de drukpers te publiceeren. Ik verlangde onderwijs van staatswege, zoowel voor Europeanen als inboorlingen. Ik verlangde orde, regelmaat en kontrole der financiën. Ik verlangde openbaarheid in plaats van het duistere en geheimzinnige, dat alle regeeringshandelingen kenmerkte. Ik verlangde, dat het licht, hetwelk het Ministerie van koloniën in zijn archief bezit, en dat den onbekenden en raadselachtigen toestand zou kunnen ophelderen, niet langer zorgvuldig verborgen werd gehouden, maar ook voor de natie zou schijnen. In één woord, ik verlangde, dat men de middelen zou schenken, waardoor de grondslagen der maatschappelijke hervorming, waaraan Indië behoefte heeft, zouden kunnen worden gelegd.

(*) Zie Parlementaire redevoeringen I, 104.
(†) Zie Parlementaire redevoeringen I, 179.

En wat waren mijne eischen, wat die hervorming zelve betreft? Voorzeker niet minder bescheiden! Ik wenschte niet af te breken, maar op te bouwen. Ik wenschte het kultuurstelsel langzamerhand en met voorzichtigheid te ontwikkelen tot een toestand van vrije ondernemingen en vrijen arbeid. Ik wenschte, nevens dat kultuurstelsel, aan de vrije werking van kapitaal en industrie zekerheid te verschaffen; door die zekerhei. beiden lokken en bevorderen; en in de aanwending van beiden voor de ontginning van drie vierde gedeelten der voortreffelijkste gronden van Java, die nog woest liggen, eene toekomst van toenemende welvaart voor de bevolking, van krachtig leven voor den handel en van grooten rijkdom voor het moederland te verzekeren. Ik wenschte — en hierop verzoek ik vooral te letten — zooveel mogelijk met eerbiediging van de bestaande sociale toestanden op Java dat doel te bereiken.

Wat zijn wij vooruitgegaan! Ik erken gaarne, dat de middelen, die ik heb aangeprezen, thans niet meer voldoende zouden zijn om te bevredigen.

In de laatste drie jaren heeft de minister van koloniën gedaan, wat ik verlangde. Hij heeft het archief van het departement van koloniën aan de openbaarheid prijs gegeven. Hij heeft de intiemste geschiedenis van de wording, ontwikkeling en werking van hetgeen men thans nog „het kultuurstelsel" gelieft te noemen, voor de oogen van het publiek blootgelegd. Ook ik heb voor 't eerst daarin een blik mogen werpen. Vroeger zat ik vóór het tooneel, en moest uit hetgeen daar vertoond werd mijne gevolgtrekkingen maken omtrent 't geen achter de schermen plaats greep. Nu zie ik, door 't geen de minister heeft laten publiceeren, achter de schermen. En nu erken ik, dat hetgeen ik verlangde, hetgeen Indië eenige jaren geleden waarschijnlijk nog gebaat zou hebben, hetgeen toen langzamerhand en onmerkbaar ongetwijfeld tot sociale hervormingen der Javaansche maatschappij zou geleid hebben, thans niet meer voldoende is.

En ik ben niet de eenige, die het erkent. Misschien zouden zij, die vroeger mijne tegenstanders waren, en, door het licht dat ontstoken is, den grond van hun stelsel nu meer en meer voelen waggelen, misschien zouden zij thans wel vrede hebben met die zachte, geleidelijke, als ik het zoo eens noemen mag, sporadische verbeteringen, waarop ik jaren lang heb aangedrongen. Maar helaas! daarvoor is het te laat. Hun hardnekkige tegenstand is oorzaak, dat de tijd ongebruikt is voortgesneld. Bedrieg ik mij, wanneer ik meen, dat zij, die zich, toen ik nog „de leider der koloniale oppositie" genoemd werd, met mij vereenigden, nu geen vrede meer hebben met hetgeen wij toen verlangden? Mij dunkt ik zie hen zich scharen onder het vaandel van den minister van koloniën, wanneer hij, in zijn *wetsontwerp tot vaststelling der gronden waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië kunnen worden gevestigd*, niet alleen woeste gronden aan de partikuliere industrie wil afstaan en aan de inboorlingen het recht wil verzekeren, om over hunne personen en over hunnen arbeid zelven te beschikken, maar ook grondeigendom aan den inlander toekent en het kommunaal grondbezit in individuëelen eigendom tracht te konverteeren. Mij dunkt, ik zie hen die grondbeginselen, die altoos de hunne waren, maar wier verwezenlijking zij eerst in een ver verschiet meenden te zien, thans met belangstelling en sympathie in hunne bescherming nemen; ik zie hen het wetsontwerp verdedigen en aan-

nemen, maar ontdaan van afwijkingen en kortwiekingen, die hare werking zouden verlammen en nieuwe verwarring zouden stichten.

Wilt gij eene waarschuwing aannemen van een veteraan in den strijd die gevoerd wordt? Laat u niet verleiden door hen, die de hervorming, thans u aangeboden, *onvolledig* vinden. Ik heb tot mijne verbazing het verlangen gehoord, dat in ééne en dezelfde wet óók de grondslagen zouden worden gelegd voor ondernemingen in de vorstenlanden van Java; ook geregeld zouden worden de rechten en verplichtingen der landheeren en ingezetenen op de partikuliere landerijen in Batavia en Buitenzorg; ook de gronden zouden worden vastgesteld voor ondernemingen buiten Java in geheel Nederlandsch Indië, voor ieder gewest natuurlijk verschillend in overeenstemming met den toestand; ook de verordeningen, tot uitvoering van de wet vereischt, dadelijk in de wet zouden worden opgenomen; ook de positie der inlandsche hoofden zou worden geregeld; óók de heerediensten zouden worden verminderd en afgeschaft. 't Scheen of men nu in eens, met één toovermiddel, het geheel in een volmaakten toestand wilde brengen. Laat u door zulk een lokaas niet verleiden! 't Is het middel, om elke hervorming onmogelijk te maken en het status quo der onzekerheid te bestendigen. Wees tevreden met de onderwerpen, die u ter regeling worden aangeboden; zij zijn op zich zelf belangrijk genoeg; maar tracht die regeling zoo deugdelijk, zoo afdoende, zoo konsekwent mogelijk te maken.

Wij zijn vooruitgegaan in de diskussie! Niemand kan er zich meer over verwonderen dan ik. Maar ééne bede! Laat ons rechtvaardig zijn!

Naar de meening van velen heeft datgene, wat er van het kultuurstelsel is overgebleven, hebben zijne fragmenten en bouwvallen uitgediend. Zij zijn in hun recht, als zij voor die meening uitkomen. Zij hebben gelijk, indien deze overtuiging de hunne is, dat stelsel voor den tegenwoordigen tijd „een ellendig stelsel" te noemen. Maar zij hebben onrecht, als zij het geene verdiensten hoegenaamd willen toekennen. 't Is ondankbaar een ouden krijger, als hij geen krachten meer heeft, een „ellendig soldaat" te noemen, de diensten voorbijziende, die hij in zijne jeugd en mannelijken leeftijd bewees. Handel niet met het kultuurstelsel, als met de uitgeperste citroen, waarvan gij de schel wegwerpt. Gij behoudt de millioenen, die het u schonk, maar wees dan niet al te bitter, wees ten minste niet onrechtvaardig in uw oordeel over het instrument, waaraan gij die schatten te danken hebt. Ik althans, ook nadat het licht nu eindelijk met heldere stralen op geheel zijne geschiedenis schijnt, ik wil onpartijdig blijven. Wel blijkt het nu, dat het door mij, die als zijn hevigste vijand werd uitgekreten, eigenlijk al te gunstig is beoordeeld. Maar gelijk vroeger meen ik ook thans nog, dat het, bij veel gebrekkigs, veel verderfelijks, veel zelfs dat de treurigste uitkomsten veroorzaakte, onder anderen twee groote verdiensten bezit, die niet zijn te ontkennen. Het heeft op Java de bevolking bekend en vertrouwd gemaakt met de kultuur van produkten voor de Europeesche markt, haar met Europeesche ondernemers en industrieëlen in aanraking gebragt, en haar geleerd, dat hare gronden hoogere waarde hebben dan alléén voor de teelt van rijst, en dat haar arbeid voor haar een bron kan worden van grooter welvaart, dan onder een stelsel van onbetaalde heerediensten. Het heeft in Neder-

land de aandacht van kapitalisten en industriëelen op de rijkdommen van Indië gevestigd, den slapenden ondernemingsgeest voor die onschatbare gewesten opgewekt, en medegewerkt om, in de politieke diskussiën, in de algemeene belangstelling van het moederland, aan Indië eene eerste plaats te verzekeren.

Ziehier het laatste deel mijner *Parlementaire redevoeringen over koloniale belangen*. Gij vindt er het keerpunt in, toen de oude „koloniale oppositie," vervangen werd door eene nieuwe van tegenovergestelde richting. Ik meen, dat de bekende motie over de kultuurkontrakten, den 11 Mei 1860 door de Kamer aangenomen, het begin is van dat keerpunt. Gij vindt er in de wegbereiding, de wording, de opkomst van een liberaal goevernement, dat én in Nederland én in Indië in denzelfden geest zou regeeren, en datgene zou verwezenlijken, wat: in een strijd van vele jaren, door de toenmalige „koloniale oppositie" als noodzakelijk was voorgesteld geworden. Gij vindt er in, welk deel ik aan die wegbereiding heb genomen. Die dagen zijn lang voorbij. Wat mij betreft, met groote kalmte kan ik er thans op terugzien, want de hartstochten die de partijen in beweging brengen, zijn met die dagen voor mij verdwenen. Toch heb ik geen berouw over 't geen ik gedaan heb. Al had ik de drie laatste jaren gaarne meer vruchtbaar gehad in verbeteringen en hervormingen voor Indië; al is er alles nog ongeveer hetzelfde gebleven — de overtuiging staat bij mij vast, dat veel is voorbereid, en dat de beginselen, die met het tegenwoordige ministerie regeeringsbeginselen zijn geworden, in hunne weldadige werking niet kunnen worden gestuit. Ik zal mij verheugen en 't zal voor mij een stille voldoening zijn, wanneer door krachtige ontwikkeling van Indië en nauwere vereeniging van Indië met het moederland de kroon zal worden gezet op een strijd, waaraan ik de beste krachten van mijn leven heb ten offer gebracht.

HET BESTUUR

OVER NEDERLANDSCH INDIË

VAN DEN

KOMMISSARIS-GENERAAL DU BUS DE GISIGNIES.

De reeks der akademische proefschriften van de heeren Mackay, Levisohn Norman, Hoek, en Spengler handelende over het bestuur van Daendels, Raffles kommissarissen-generaal van 1816—1819 en van der Capellen, is onlangs vergroot geworden door een belangrijk geschrift van den heer Herman van der Wijck, getiteld: De Nederlandsche Oostindische bezittingen onder het bestuur van den kommissaris-generaal Du Bus de Gisignies. 1826—1830. Het geschrift, wij mogen het wel noemen het boek, want het is niet minder dan 227 bladzijden groot, is goed geschreven en goed bewerkt en der lezing overwaardig. Wel had men mogen wenschen dat de schrijver uitvoeriger ware geweest over den toestand van Java gedurende den javaanschen oorlog, die grootendeels viel in het bestuur van du Bus, maar de heer van der Wijck geeft de redenen zijner kortheid daarover op, en zeker zou eene grondige behandeling van den bedoelden toestand den omvang van het toch reeds volumineuse geschrift verdubbeld zoo niet verdriedubbeld hebben. Het doel van dit artikel is overigens niet om het werk van den heer van der Wijck aan een scherp oordeel te onderwerpen. Wij hebben in de eerste plaats de aandacht willen vestigen op dit nieuw verschijnsel van opgewektheid onder onze studeerende jongelingschap om eenig koloniaal punt tot onderwerp van proefschriften te maken en er op te wijzen dat deze proef weder onder de goed geslaagden te rangschikken is. En in de tweede plaats hebben wij gemeend ook als proef van bewerking en tot staving onzer meening omtrent de goede houding van het boek, hier te mogen laten volgen de karakterschets van het bestuur van du Bus, zooals die door den schrijver aan het slot van zijn werk is geleverd. Die schets komt ons voor goed geslaagd te zijn en der kennisname wel waardig. Wij laten nu den schrijver zelf spreken.

Du Bus heeft, allereerst, aan het voornaam doel zijner zending: tot het stand brengen van bezuinigingen in de indische huishouding, op een uitnemende wijze beantwoord. In alle deelen van het staatsbestuur troffen wij vereenvoudigingen aan, 't zij gepaard met een geheele omwerking der bestaande regelingen, 't zij slechts te weeg gebracht door afschaffing van onnoodige of niet onvermijdelijke uitgaven

Het bezuinigingswerk van den kommissaris-generaal was zeer radikaal, maar toch geen afbraak, geen slooping.

Het was radikaal, want het tastte het kwaad in de hartader aan. Het geheele staatsbestuur was naar een verkeerd beginsel gevormd. Het was te uitgebreid, te omslachtig voor de behoeften, den toestand en den aard van het land, waar het werken moest. Dit had het opperbestuur in Nederland begrepen toen het de taak formuleerde, welke aan een ambtenaar van een buitengewoon karakter moest worden opgedragen. Dit begreep ook de kommissaris-generaal, toen hij, in zijn eerste toespraak tot den stand der ambtenaren in 't algemeen, dezen voorbereidde op groote opofferingen. Weinig zou het gebaat hebben, wanneer de kommissaris-generaal, angstig lettende op velerlei bijzondere belangen, voorzichtig in dezen of genen tak van bestuur, waar dit 't best zonder verkorting dier belangen geschieden kon, meer of minder noodelooze uitgaven had besnoeid. Hij zag er niet tegen op het werk in zijn ganschen omvang aan te vatten, en kon alleen langs dezen weg tot een goed einde komen, en aan 't geheel een andere richting geven.

Verschillende schrijvers, vooral zij, die zich met de behandeling van een of ander gedeelte des bestuurs van den goeverneur-generaal van der Capellen hebben bezig gehouden, maken met zekere minachting gewag van latere regeeringen, die onder de leus van bezuiniging en vereenvoudiging, verschillende instellingen van dien goeverneur-generaal hebben afgebroken. Deze uitspraken zijn onbillijk, maar zeer wel te verklaren, zoo al niet te rechtvaardigen. Aan het regeeringsbeleid van den goeverneur-generaal van der Capellen lagen zeer edele bedoelingen ten grondslag, en het riep zeer nuttige instellingen in 't leven; in een ander land en in een anderen toestand zou zijn werking wellicht uitmuntend zijn geweest; maar in de bezittingen van Nederland in den Indischen archipel kon het die gunstige werking niet hebben. En van afbraak mag, met betrekking tot het bestuur van den kommissaris-generaal, geen sprake zijn, want het blijkt niet, dat de staatsdienst eenigszins geleden heeft door zijn bezuinigingen. Veeleer heeft de ondervinding geleerd dat de eenvoudige organisatiën van den kommissaris-generaal degelijk en praktisch waren; de meeste worden, natuurlijk met wijzigingen, in de tegenwoordige indische staatsinrichting teruggevonden.

Niettegenstaande de aanzienlijke bezuinigingen, door du Bus tot stand gebracht, werd den goeverneur-generaal van den Bosch in art. 1 zijner instruktie opgedragen, om na te gaan welke verdere vereenvoudigingen en bezuinigingen in de onderscheidene takken der administratie en het justiciewezen konden worden ingevoerd, ter verwezenlijking van 's konings stellig verlangen dat de inkomsten van de nederlandsche oost-indische bezittingen in gewone tijden mochten toereiken tot het bekostigen van haar geheel bestuur. Dit was een bevel, niet zoozeer gegeven uit overtuiging dat de huishouding op zich zelf

op te kostbaren voet was ingericht, maar waaraan een ongeduldig verlangen naar *remises* ten grondslag lag, dat al langer hoe meer de handelingen van het opperbestuur leidde, en het afkeerig maakte van een stelsel van bestuur, dat langs geleidelijken weg dezelfde uitkomsten beoogde.

Bezuiniging was dus een voorname karaktertrek van het bestuur van du Bus. Het heeft nog een anderen, bijna even scherpen karaktertrek: het was een bestuur van organisatie bij uitnemendheid. Niet alleen ter wille van bezuiniging; niet alleen ter omwerking van vroegere regelingen. Menig onderdeel der indische huishouding was door vroegere regeeringen buiten regeling gelaten; deze ledige ruimten werden door den kommissaris-generaal aangevuld. Vooral in dit opzicht, vooral met betrekking tot de organisatiën, mag het bestuur van du Bus op een lijn gesteld worden met de regeeringen van Raffles, de kommissarissen-generaal, van den Bosch en Baud, welke kunnen aangemerkt worden als zoo vele zuilen, waarop het gebouw der indische staatsinrichting rust.

Om het bestuur van du Bus naar zijn juiste waarde te beoordeelen, moet men niet alleen letten op zijn uitkomsten, maar deze vooral vergelijken met den toestand, dien de kommissaris-generaal aantrof, met de middelen die ten zijnen dienste stonden; en met de omstandigheden, waarin hij werkzaam was.

En dan vindt men, dat hij eerst een weg moest zoeken in vrij wat verwarring, onbekendheid en onzekerheid, een onderzoek, dat veel tijd kostte, terwijl het inderdaad slechts aan bijwerking van een achterstand gelijk stond. Dan vindt men, dat hij een geest te bestrijden had, die tegen al zijn handelingen en plannen was, — een strijd, waarin vooral de persoonlijkheid van den kommissaris-generaal op den voorgrond moest treden; dat hij, toen deze tegenwerking had opgehouden, een macht van ambtenaren ter zijner beschikking had, die hem in zijn arbeid zouden moeten bijstaan, maar onder hen slechts een gering aantal kundige, degelijke mannen, — een moeilijkheid, die hij moest overwinnen door een krachtigen invloed en een juiste keuze van personen in gewichtige betrekkingen Dan vindt men, dat hij aan twee vereischten, schijnbaar onderling zoo tegenstrijdig mogelijk, tegelijk moest voldoen: beperking namelijk der gewone uitgaven tot een ongekend laag peil, en vermeerdering der inkomsten tot een bovennatuurlijke hoogte; dat hij in de vervulling dier tweeledige taak, in gewone omstandigheden reeds strijdig met den natuurlijken gang van zaken, bemoeilijkt werd door een zeer buitengewone ramp. Dan vindt men, ten slotte, dat hij, hoewel aan den eenen kant krachtig door het moederland ondersteund, aan de andere zijde in zijn bewegingen verlamd werd door den twijfel van het opperbestuur in de beslissing omtrent het stelsel van landbouw en nijverheid, dat tot de bereiking van het dubbel oogmerk zou moeten leiden.

En welke waren nu de uitkomsten van dat bestuur? Zonder in de bijzonderheden te treden, wenschen wij ze in de volgende hoofdtrekken samen te vatten.

Op het gebied der financiën werden orde en spaarzaamheid gevestigd, een eenvoudig beheer en een regelmatige verantwoording ingevoerd, oude schulden

met behulp der bijdragen van het moederland aangezuiverd, en de noodzakelijkheid tot het aangaan van nieuwe schulden vermeden. De geldsomloop werd aanmerkelijk verbeterd door de inwisseling van papier en een juistere waardeering der muntspeciën, maar bleef mank gaan aan een zeer groot euvel, de onbegrensde massa koper, dat nog verergerd werd door verhooging van zijn koerswaarde.

De indische staatsinrichting werd hervormd of volmaakt op eene wijze, die niet alleen in overeenstemming was met het wezen der koloniën, maar daarenboven op zich zelf uitmuntend.

De europeesche ondernemingsgeest werd opgewekt; het voortbrengingsvermogen van Java benuttigd; aan de landbouwnijverheid een groote uitbreiding gegeven; de verlevendiging van den nederlandschen handel mogelijk gemaakt; de betrekkingen tusschen Nederland en zijn koloniën werden vermeerderd en bevestigd.

Wij wenschen nog slechts met een enkel woord te wijzen op eenige beginselen, die tijdens dat bestuur feitelijk gevestigd werden, ten aanzien van de staatsrechtelijke verhouding tusschen Nederland en zijn koloniën.

Vooreerst het beginsel dat de koloniale regeering onvoorwaardelijk gehouden is tot opvolging der bevelen, haar door den minister, namens den koning, verstrekt. Wel was dit beginsel uitdrukkelijk vermeld in art. 15 van het regeeringsreglement van 1818, maar dit belette niet dat daarvan gedurig werd afgeweken door de regeering, waarvan van der Capellen het hoofd was.

Voorts het beginsel van openbaarheid der indische financiën. De regeering was niet in staat volledige opgaven te doen; maar zij schroomde niet aan de vertegenwoordiging mede te deelen al wat zij wist. Dit was de eenige weg om bij de staten-generaal het vertrouwen te vestigen dat hen zou overhalen om aan de hooge eischen der regeering toe te geven. Maar dewijl dit beginsel slechts in de praktijk werd aangenomen, had de regeering in 't vervolg vrijheid daarvan weder af te wijken, en maakte daarvan gebruik.

Eindelijk het beginsel van inmenging der staten-generaal in het beheer der koloniën. Door de regeering zelf uitgelokt, had zij aanvankelijk een zuiver financiëel karakter. Haar uitbreiding of inkrimping was, wederom wijl het beginsel niet in de wet was opgenomen, aan de willekeur der regeering overgelaten. Maar in ieder geval was zij het begin van en de aanleiding tot een toenemende inmenging, wier karakter in 1840 en vooral in 1848 ophield enkel feitelijk te zijn.

Wij hadden meer dan eens de gelegenheid om het bestuur van du Bus te beschouwen in verband met het voorgaand bestuur, zelden in verband met de volgende regeering. Schijnbaar zou laatstbedoeld verband ver gezocht moeten worden. De aard van het regeeringsstelsel, in 1830 aangenomen, schijnt eerder de meening te rechtvaardigen, dat in dat jaar als 't ware een muur werd opgetrokken tusschen de vroegere en latere indische huishouding. Maar onder schijnbare juistheid kan geen grootere onwaarheid verborgen zijn. Er bestaat een zeer nauw verband tusschen het bestuur van du Bus en dat van

van den Bosch: het is geen ander dan het verband tusschen voorbereiding en uitvoering.

Het bestuur van du Bus was voorbereidend in tweeërlei opzicht.

Vooreerst omdat het de baan effen maakte voor de vestiging van een stelsel van koloniale regeering.

Het was onmogelijk een zoodanig stelsel te vestigen in een staat van zaken zooals die, welke vóór 1826 in Indië was in 't leven geroepen. Het doel van het bezit van koloniën moet toch altijd zijn, het verkrijgen van voordeelen, middellijke of onmiddellijke, ten behoeve van het moederland. In den tijd waarvan wij spreken, werd dit doel geheel verzaakt. Alleen de nederlandsche oostindische ambtenaren waren met het bezit der koloniën gebaat; de handel, de nijverheid trokken er geen vruchten van; de staat, wel verre van baten te mogen verwachten ter leeniging van dreigende behoeften, zag zich bedreigd met een aandeel in een klimmenden schuldenlast, zonder eenig vooruitzicht op latere vergoeding. Het kon dan ook niet anders, of er moest onder het nederlandsch volk een stem opgaan tegen de voortduring van zulk een onnatuurlijken toestand.

Het bezit der koloniën moest dus verzekerd worden door de vermeerdering van haar belang; de uitgaven moesten aan de inkomsten geëvenredigd worden, opdat met de delging der oude schulden tevens de noodzakelijkheid zou vervallen om nieuwe schulden te maken; handel en nijverheid moesten in de koloniën de middelen voor ontwikkeling vinden.

Eerst wanneer langs den aangewezen weg een normale toestand gevestigd was, kon met een goed gevolg de toepassing van een stelsel van koloniaal beheer worden ondernomen, dat, met vereeniging, zoo mogelijk, van alle belangen, zou kunnen leiden tot bevoordeeling van den nederlandschen staat in 't algemeen en van zijn burgers in 't bijzonder, en tot ontwikkeling der koloniën.

De normale toestand werd onder du Bus in 't leven geroepen; de vestiging van het stelsel in zijn geheel werd hem niet vergund.

Voorbereidend was het bestuur van den kommissaris-generaal bovendien met betrekking tot het stelsel van landbouw en kultuur. En toch beoogde du Bus vrijen arbeid, onbeperkte werking van europeesch kapitaal en europeesche nijverheid, beperking van den onmiddellijken invloed der regeering, terwijl van den Bosch zijn stelsel op gedwongen arbeid en onafgebroken toezicht en deelneming der regeering vestigde. Hoe groot ook dit verschil in beginselen geweest zij, zoo kon toch van den Bosch den draad als 't ware uit de handen van du Bus overnemen, en verder afspinnen, maar om hem tot een ander weefsel te verwerken dan waartoe hij oorspronkelijk bestemd was. Immers du Bus moedigde den landbouw aan, leidde en bestuurde dien, en gedoogde zelfs den, soms vrij sterken, invloed van het goevernement op den arbeid der bevolking; dit moest ook van den Bosch in zijn stelsel doen. Maar du Bus deed het alleen om den landbouw op te wekken, om den ondernemingsgeest te prikkelen, met het oogmerk om later beiden aan zich zelf over te laten. Onder het stelsel van van den Bosch moest de leiding der regeering voortduren. Wat bij den een slechts middel was, werd bij den ander doel.

In den laatsten tijd is meer dan eene poging gedaan tot vergelijking van de uitkomsten van het kultuurstelsel met de vermoedelijke uitkomsten eener toepassing van het stelsel van du Bus. Een zoodanige vergelijking schijnt onmogelijk, omdat de toestand onder een volledige toepassing van het laatstgenoemde stelsel — en deze mag alleen verondersteld worden waar alle onderdeelen zoo nauw samenhingen, — te veel zou verschild hebben van dien, welke werkelijk bestaan heeft. Geen enkel der verkregen uitkomsten zou ten grondslag mogen strekken voor de berekening der vermoedelijke uitkomsten; zelfs niet die winsten, welke niet onmiddellijk tot het kultuurstelsel behooren, hoewel zij gewoonlijk daaronder gerangschikt worden: de winsten van de gedwongen koffilevering, die in het stelsel van du Bus geen plaats zouden gevonden hebben. Zelfs wanneer van stonde aan dit stelsel werd toegepast, zou men op een later tijdstip tot geen vergelijking gerechtigd zijn, omdat de invloed van het kultuurstelsel op den arbeidszin en den aanleg der bevolking voor geen waardeering vatbaar is.

Wij hebben getracht beide stelsels in hun hoofdtrekken nevens elkander te plaatsen, zonder ons aan een onderlinge vergelijking te wagen. Deze zou, op algemeene ekonomische beginselen rustende, en zonder kennis van plaatselijke toestanden, hoogst onbeduidend hebben moeten uitvallen. Intusschen mag de opmerking gemaakt worden, dat de ekonomische beginselen zouden beslist hebben ten gunste van het stelsel van du Bus. Reeds daarom alleen kon de verwerping daarvan slechts tijdelijk zijn. Het is voor ieder duidelijk dat het tijdstip nadert — het moge dan wat verder of wat minder ver verwijderd zijn — waarop het stelsel van du Bus, in de hoofdzaak althans, een begin van uitvoering zal bekomen. Ongetwijfeld zal die uitvoering thans of later met veel meer moeite gepaard gaan, dan voor 39 jaren het geval zou geweest zijn, omdat toen niet die moeilijkheden behoefden overwonnen te worden, welke daarna door de wijze van beheer onzer koloniën zijn opgeworpen. Reden genoeg om te betreuren, dat de geldnood van het moederland eenmaal niet gedoogde, dat, gelijk J. C. Baud zich uitdrukte, aan het stelsel van du Bus een langere proeftijd gegund werd.

KOLONIE

EN

MOEDERLAND.

Het laatste argument dat men voor het behoud van dwangarbeid hoorde aanvoeren, dreigt met zoovele anderen, van wier ongerijmdheid zelfs de konservatieven allengs overtuigd werden, voor goed te vervallen. De Javanen moeten niet meer tot den arbeid worden gedwongen „omdat zij van nature lui en vadzig, uit zich zelven niets zouden verrichten; — of om hen op te leiden tot een nuttig, werkzaam leven," — neen, dat argument heeft uitgediend sedert er zoo veel door vrijen arbeid tot stand is gekomen — „maar omdat de industrie, althans de suikerindustrie, niet zonder dien dwang kan bestaan en de belangen van het moederland zoowel als van zoovele partikulieren haar instandhouding bovenal eischen." — Zoo hoorde men nog onlangs van vele zijden beweeren, maar ook deze drangredenen moeten wijken sedert er uit de suikerindustrie zelve stemmen opgegaan zijn, die luide verklaren dat zij dien steun niet meer behoeven, en zelfs dat de opheffing daarvan, onder zekere voorwaarden, in haar belang wordt gevorderd.

Geen wonder. Het goevernement, dat bij de invoering van het kultuurstelsel den staat konde verrijken, zoowel als de fabrikant zelf, dien het als werktuig behoefde, zonder zich aan wat ook te storen, heeft eerst schoorvoetend, later, toen het een ijdel spel werd zich tegen den wil van het publiek te verzetten, gewillig, het oor moeten leenen aan hen, die door eerzucht of menschlievendheid gedreven, aan het nederlandsche volk aantoonden: — hoe, en waardoor zich de staat ten koste van millioenen Javanen verrijkte. Het goevernement heeft gezwicht voor de publieke opinie, en, zoo veel zijne geldelijke belangen gedoogden, den toestand van den inlander verbeterd. Maar dit kon niet dan ten koste van den ondernemer geschieden; want de indische baten — liberalen en konservatieven zijn het daaromtrent eens — kan de staat niet ontbeeren. Aanvankelijk, toen den ondernemer nog belangrijke voordeelen verbleven, vond de maatregel geen tegenstand; — trouwens de primi-

tieve voorwaarden, waaronder de fabrikant met het goevernement kontrakteerde waren, zoo als overbekend is, zóó gunstig en voor den inlander zoo schreeuwend onbillijk, dat men tot die verbetering niet anders kon doen dan zwijgen. Maar het goevernement stelde steeds hoogere eischen — vaderlijke bezorgdheid voor den inlander ging gepaard met steeds klimmende behoefte aan geld — zoodat eindelijk over een groot gedeelte van Java (andere oorzaken werkten er toe mede) de ondernemer tot een uiterste gebracht werd, dat hem zelf deed uitroepen: geen dwang meer!

Het is ons doel niet, de geschiedenis van de suikerindustrie in alle bijzonderheden te volgen; zij is overbekend. Wij willen dit alleen konstateeren, dat de staat de belangen der industriëelen en daarmede de industrie zelve ten offer gebracht heeft aan het dringend verlangen der natie, dat men — natuurlijk alle voordeelen behoudend — billijker en humaner te werk ging tegenover den inlander, — zonder dat deze er wezenlijk veel mede gebaat is. 't Is waar, de fabrieksarbeider krijgt een hooger loon, zelfs acht of negen cent meer dan onder den generaal van den Bosch; ten opzichte van sommige ondergeschikte zaken bestaat er geen dwang meer: het transport is, naar wij meenen, overal vrij; de indeeling der gemeentegronden tot de aanplanting van riet is op beteren voet geschoeid dan vroeger. Den planter is een grooter en vooral een zekerder aandeel in de winst verzekerd, of liever, in de waarde van het produkt: en zoo zijn er nog eenige punten meer, waarin verbetering te bespeuren is; — maar wanneer men den ondernemer het mes op de keel zet, dan verwachten wij dat dit geschiedt ter wille van een groot beginsel, en dat de toestand van den inlander er *aanmerkelijk* meê wordt verbeterd. En nu vragen wij: Is met al die hervorming (?) het beginsel aangetast, waarop het kultuurstelsel steunt? Heeft het beginsel van vrijheid, van strenge rechtvaardigheid, het oude verdrongen? — Gaat men nu nog niet even willekeurig te werk met het indeelen der velden; beschikt men niet over den grond van een ander alsof het de eigendom van den staat ware? Geen recht ter wereld, zelfs niet het recht van den islam, waarop men zich zoo gaarne zou steunen, veroorlooft eigendunkelijke beschikking over de gronden, die reeds door een ander in bezit zijn genomen. De soeverein heeft wel zeker recht op het produkt, maar nimmer op den *bebouwden* grond zelf. — Maar het moederland sprak steeds van grooten nood en van vroegere geldelijke opofferingen; het had steeds groote behoefte en dringende eischen — en ter wille van King Dollar alleen heeft men alle recht met voeten getreden en zich eigenaar verklaard van den grond van een ander. Het is hier, in vele streken van Java, geen schitterende paradoks, maar het is de volle waarheid: La propriété c'est le vol! —

Een wedono, met wien wij eens spraken over den afstand van een stuk gronds tot de oprichting eener tabaksschuur, vroeg mij op eens — toen ik hem zeide dat de prijs alleen door den eigenaar moest worden bepaald —

„Maar, wij Javanen hebben immers geen eigendom? dat hebben wij wel vroeger gemeend, maar toen men ginds die suikerfabriek oprichtte, en er velden voor den aanplant moesten worden aangewezen, heeft men ons gezegd dat het goevernement de eenige eigenaar was. Men heeft toen over onze velden beschikt, onze grenssteenen verlegd en wat niet al, en sedert dien zijn wij immers geen eigenaren meer"? — O sancta simplicitas! —

— En nu zou het goevernement er nog zwarigheid in zien om in het belang van den inlander den verkoop van die gronden te autoriseeren? — Wanneer wij bedenken hoeveel uitstekende menschen, zooveel welsprekender dan wij, deze en dergelijke zaken de natie reeds onder de oogen hebben gebracht, en hoe weinig dat alles gebaat heeft, dan wil de pen ons schier uit de hand vallen. — Waartoe dient het ook, onze stem bij de hunne te voegen, wanneer men toch niet wil hooren en willens en wetens de oogen sluit? Waartoe (om de versleten uitdrukking van een ambtenaar te 's Hage te bezigen, die, eenige maanden op Java geweest zijnde, genoeg meende te hebben gezien, om de kontroleurs niet op de hoogte hunner roeping te achten en, waarschijnlijk aan het sukces van zijn geschrift gedachtig, toen tot vervelens toe uitriep:) Waartoe die vox clamans in deserto? — Neen, het is een ijdele strijd, het wordt Don Quichotisme. En toch, o edele ridder van La Mancha, willen wij uw voorbeeld volgen. Onze lans zij niet van 't beste staal, en onze rossinante lam en kreupel, toch willen wij den strijd niet lafhartig ontwijken, maar ten einde onvermoeid ijveren voor onze schoone Dulcinea.

Onze slotsom ten opzichte der suikerkultuur, geldt in meer of minder mate van alle takken van nijverheid op Java, die aan de willekeur van het goevernement zijn overgeleverd. De industrie gaat te gronde, maar de inlander heeft er weinig of niets mede gewonnen. Een vluchtig overzicht moge dit staven.

— De vrije tabaksteelt. — „Die vrije arbeid is vermomde dwang." — „De schandalen van die zoogenaamde vrije tabaksteelt vorderden dringend dat een (achtenswaardig) resident uit zijne betrekking werd ontslagen." — „De eenige steun van dien tak van nijverheid is het misbruik, dat van den invloed der inlandsche hoofden gemaakt wordt." — Zoo heette het van de zijde der konservatieven. Al die aphorismen mogen een schijn van waarheid hebben, maar — au fond — zijn zij zeer overdreven. De invloed der hoofden is dikwijls aangewend om de onderneming te doen slagen; wij gaan verder, er is zelfs misbruik van gemaakt. Wij geven dat gaarne toe; maar zou dat kwaad zoo groot zijn? Zou de inlander daaronder zoo gedrukt gegaan zijn? — En, in allen gevalle, wijt het niet aan de industrie zelve, maar aan het goevernement, want het goevernement heeft dien toestand in 't leven geroepen. Waarom heeft men die industrie geen veld aangewezen, waarop zij zich vrij kon ontwikkelen? Waarom haar niet de behulpzame hand aangeboden, door het afkoopbaar stellen der heerediensten? Waarom haar niet de vergunning gegeven, om gronden te huren?

Omdat een goevernement, dat in kruidenierswaren doet, geen konkurrentie duldt. „De gedwongen tabaksteelt is mislukt; waarom zouden zij moeten slagen, die hebzuchtige privaatindividuën van het overheerschend ras?" Had men bij tijds aan de tabaksplanters eenige koncessies gedaan, al had men hun slechts woeste gronden afgestaan, al die misbruiken waren voorkomen, en wat voor velen van meer waarde is, de kwaliteit van den tabak zou veel beter zijn. Nu is de ondernemer in den regel gedwongen zich in volkrijke streken, dus in de vlakte, te vestigen; maar op hooge berggronden — en hoeveel liggen er nog woest! — verkrijgt men in tropische landen veel beter produkt. *Manilla* bewijst het.

Het goevernement echter heeft dien weg niet ingeslagen. De misbruiken moest men voorkomen, en daarmede was alles gedaan. Residenten begaven zich naar de plaats zelve, om het den inlander wel te doen hooren, dat het goevernement hem in de vrije tabaksteelt geheel vrij liet. — Op sommige plaatsen onderwierpen zij hem zelfs aan een streng verhoor, of er ook wellicht iets kwaads van den ondernemer mocht uitlekken; — en eindelijk werd het besluit van overeenkomsten met de hoofden en oudsten der dessa's verboden. Daarmede waren de misbruiken voor altijd gekeerd. Maar wat deed men ten einde de vrije tabaksteelt op een beter standpunt te plaatsen? — Niets. — En die ondernemers, waarvan sommigen in een enkel jaar hun gansch kapitaaltje verloren, waarvan sommigen met een groot gezin? — Tellen zij voor niets? — Velen zijn tot den bedelstaf gebracht. Iedereen weet het. En de inlander? — Is er althans voor hem iets uit die schipbreuk gered? Gaat, zooals wij, naar *Rembang*, en vraagt het aan die verlaten velden! —

— De *landhuur* in *Solo* en *Djokjo.* — Wanneer men voor het eerst de Vorstenlanden bezoekt, dan is men getroffen door de algemeene welvaart en rijkdom: het is, alsof men de tooverformule „Sésamé open u" heeft gevonden, zoo groot en verscheiden zijn de schatten die de natuur hier ten toon spreidt. Een nog werkende vulkaan waar de nijverheid schrede voor schrede het woeste rijk van lava en zwavel vermeestert, of zelfs de bosschen van den eenzamen Lawoe doet wijken voor de steeds toenemende koffikultuur; — ginds in het meer vlakke en lager gelegen Djokjo, een aaneengeschakelde keten van indigo- en suiker-plantaadjes; — en overal eene nijvere bevolking, beter gekleed en gevoed dan op het overige Java, zich neerende met allerlei takken van nijverheid. De landbouw wordt hier, zooals bekend is, in 't groot door europeesche ondernemers gedreven, die door overeenkomsten met de inlandsche vorsten en grooten in 't bezit zijn gekomen van uitgebreide landerijen, en van zekere soevereine rechten op de opgezetenen des lands. — Zij zijn in een woord *bekels* van de inlandsche vorsten. Die pachtbrieven, die kontrakten met de inlandsche grooten, zijn het behoud der industrie. Het goevernement heeft hierin den slagboom gevonden voor alles verstorende inmenging, en, beperkt tot zijne eigenaardige funktiën, in plaats van nadeelig te zijn, dien tak van nijverheid veeleer van vele gebreken gezuiverd.

Zoo heeft het o. a. de policie, die vroeger door den landheer zelf werd uitgeoefend, in zijne handen genomen, en daarvoor eene menigte van kwade praktijken, die in dien algemeenen anarchischen toestand noodwendig ontstaan moesten, voor goed den kop ingedrukt. De tijd is lang voorbij dat de landheeren in *Solo* en *Djokjo* zoogenaamde *mata-mata's* onderhielden, gepatenteerde schurken, die des nachts rondsloopen, om den verdachten inlander voor goed het licht uit te blazen en in een zak gebonden of met een zwaren steen aan den hals met den stroom te doen afdrijven. — Hier is dus, sedert de rechten van den landheer erkend zijn, de nijverheid tot ontwikkeling gekomen, — in tegenstelling van de vrije tabaksteelt, die, door de vaderlijke hand steeds geleid, gekweekt en tot doodbloedens besnoeid is.

De *landerijen bewesten de Tjimanok* en ginds beösten die grens, komen in hoofdzaak met den vorigen tak van landbouwnijverheid overeen. Doch

hier is geen tijdelijk *bezit* maar *eigendom*, zoodat onder andere daaruit voortspruitende voordeelen , de landheer niet afhankelijk is van de tallooze luimen en grillen der inlandsche vorsten. Ten tweede hebben de ondernemers hier in den regel meer kapitaal (altijd voor Indië, waar rijkdom zeer schaars is), zoodat zij minder gedrukt gaan onder de hooge rente van de opgenomen gelden. Zij behoeven dus ook minder tot »expediënten" de toevlucht te nemen, en houden niet voortdurend de belangen van velen als het zwaard van Damocles boven het hoofd. Deze ondernemingen, en daarop willen wij slechts wijzen, verkeeren eveneens in bloeienden toestand, altoos met inachtneming der elders heerschende malaise, en strekken mede tot een onomstootbaar bewijs, dat, hoe onafhankelijker de industrie van het goevernement is, hoe minder zij ten prooi is aan de wisselvallige inzichten der regeering — hoe meer zij vooruitgaat en bloeit, zoowel in het belang van haar zelve als in dat van den inlander.

Het laatste zal men wellicht niet toegeven. En wij erkennen het, er is aan die ondernemingen een gebrek inherent, dat wel eenigszins in twijfel doet trekken of zij zoozeer het belang van den inlander bevorderen. De opgezetene heeft sawa's — en de mogelijkheid tot veksatie bestaat dus. De bevolking is hier, zooals in *Solo* en *Djokjo*, nog te veel une gent taillable et corvécable. Of hij hier meer wordt gedrukt dan onder het kultuurstelsel? — Wij gelooven dit niet, en het zij ter eere der landheeren gezegd (er zijn immers ook vele geschriften die het bewijzen) het eigenbelang wordt menigmaal door edeler beginselen beheerscht.

Eene andere vraag is het, of het niet verre moet worden verkozen, om den inlander geheel onafhankelijk van den landheer te maken. Zij veroorlooft wel geen tegenspraak, en vindt hare oplossing in de zoogenaamde ondernemingen op kontrakt-woeste-gronden. Op deze ondernemingen bezit de inlander geen sawa's, en zijne belangen zijn op 't nauwst met die van den landheer vereenigd. Bij de beoordeeling dus van de verschillende takken van landbouwnijverheid op Java, moet, naar ons inzien, aan dezen de voorkeur worden gegeven. En eene groote weldaad zoude het zijn, vooral voor den inlander, wanneer de regeering er toe kon besluiten om aan deze de gewenschte uitbreiding te geven. — Een uitmuntend middel biedt er zich toe aan. — Eenige mannen, die men ten volle bekend mag achten met den toestand en de belangen in Indië, en wier namen een zeer goeden klank hebben, willen de handen ineenslaan, om een grootsche onderneming in 't leven te roepen. Dat ontwerp — éclatant zoowel door het groote kapitaal waarmede men wil werken, als door het eenvoudige maar niet minder, naar het ons voorkomt, uitmuntende middel om van lieverlede (de geestige redakteur van het Bataviaasch Handelsblad houde ons die uitdrukking ten goede), geleidelijk, behoedzaam, met vermijding van schokken, en met wat al niet meer woorden, en ellenlange zinnen — Jan Salie wil gepaaid worden — de kultures, die het goevernement tot nog toe ten zijnen bate alleen exploiteerde, in de handen te brengen van hen, die u, in het voordeel van den staat zelven *en niet minder in het belang van den inlander*, met veel minder kosten tot groote ontwikkeling zullen brengen.

Is dan eindelijk het raadsel opgelost, dat het staatsbelang — de sphinks,

die reeds zooveel ministers van koloniën met haar en huid heeft verslonden — sints jaar en dag voorhoudt? — Ten deele ja: onzes inziens zal zelfs Droogstoppel er ja en amen op zeggen. De koffimarkt blijft behouden, de aanvoeren zullen zelfs toenemen; de schatkist kan er niet onder lijden, hare inkomsten zijn zelfs meer dan onder het vroegere stelsel verzekerd; en tevens wordt der partikuliere nijverheid een betere toekomst geopend, — en moet zelfs de inlander er mede gebaat zijn. — Alles pleit dus voor het tot stand komen der zaak. En toch bekruipt ons wel eens de vrees, dat de regeering het voorstel onaanneembaar zal achten. — Er zijn ginds zoovele dingen van het oude beginsel, die met argus-oogen het kultuurstelsel bewaken, en alle toenadering afweeren tot meer liberale begrippen; en anderzijds, zoo weinigen die zich verstouten iets meer dan serenades aan de waarlijk vrijzinnige richting te brengen, dat die vrees niet geheel ongegrond schijnt.

Het geldt hier de hoogste belangen van kolonie en moederland. — En dan vragen wij, of het nieuwe tarief waarmede de wetgevende macht zich meerendeels heeft vereenigd, niet bewijst dat er een groot verschil bestaat tusschen woorden en daden, en dat de stoutmoedigste terugdeinst wanneer het er op aankomt te handelen? Wel is waar, er is in dit nieuwe tarief eenige verbetering te bespeuren, maar het vicieuse beginsel dat aan het vroegere ten grondslag lag, is behouden. De bescherming is eenigszins verminderd, maar het beginsel is onaangetast gebleven. — Hoe, zijn dan de belangen van den handel en van de geheele europeesche maatschappij op Java, zoo wel als die van de millioenen inboorlingen des lands, is dat alles ondergeschikt aan de belangen der nijverheid in Holland? Ter wille van eenige industriëelen in Nederland, die, — dit is de algemeene opinie — geen bescherming meer behoeven, worden wij allen cijnsbaar gesteld? Doch de europeesche maatschappij verkeert in buitengewoon gunstigen toestand in Indië en — dit is vreemd genoeg nog de heerschende meening in het moederland — heeft nog geen aanspraak op de rechten eener op zichzelf staande maatschappij. — Wanneer zij klaagt en hare belangen doet gelden, dan is dit dewijl zij hare plichten niet begrijpt. Dit is o. a. nog onlangs met zoovele woorden door een geacht lid der kamer gezegd. De pers in Indië begrijpt hare roeping niet, zeide hij, en maakt zich schuldig aan allerlei mystifikatiën. Maar de pers, wat is zij anders dan de publieke opinie? Het verwijt, dat men haar naar het hoofd slingert, treft de maatschappij in haar geheel. — En de pers in Holland, zouden wij, zoo noodig, kunnen zeggen, begrijpt zij hare roeping; en het Dagblad van Zuid-holland dan, die „nain jaune" in minder geestigen vorm? — Dat verwijt van dien geachten financier, waaraan wij ook in Indië veel hebben te danken, is trouwens voldoende weêrlegd. En wat is er van de beweering, dat wij in zulk een gunstigen toestand zouden verkeeren? — Meent men dan nog immer, dat wij hier in luilekkerland leven? — Wij werken hard en leven eenvoudig en wanneer wij ons in enkele opzichten eenige weelde veroorloven, dan is dit, omdat de uitspraak van Voltaire hier vooral waar is: le luxe, c'est ce qu'il y a de plus nécessaire.

Neen (in weerwil van zijn groote verplichting), het moederland is zeer schriel ten aanzien der kolonie. — Wat is er in de laatste jaren in haar belang gedaan door de regeering die, door de liberalen gedragen en om-

hoog geheven, zooveel goeds liet verwachten? — De komptabiliteitswet? — Maar is zij niet vooral in het belang van den staat zelven? — De reorganisatie van het indisch onderwijs? — Het is uitgebreid en voor iedereen toegankelijk gesteld — maar, waar het vooral op aankwam, was de hervorming van het onderwijs zelf. Waarom geen grondig onderricht in de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing op den tropischen landbouw gegeven aan hen die meerendeels hun leven in het binnenland willen slijten, en wier werkkring zich voornamelijk tot de kultuur bepaalt? — Is het allen noodig den Rama of den Brata-Yoedha te kunnen verstaan, of het geheugen met den onzin van Mawerdi te bezwaren? — Is het soms de genadeslag die aan de indigokultuur is toegebracht, nadat zij reeds weinige jaren na hare invoering — als een geesel voor den inlander — algemeen was veroordeeld? — Maar de intrekking der verplichte kaneelkultuur dan?...... Neen, maar wellicht het besluit waarbij de suikerkultuur is geregeld — de bepaling, dat inlanders die zich voor den arbeid in de fabriek verbonden, van heerediensten zouden vrijgesteld zijn?

Maar hetgeen door het indisch bestuur is gedaan, wij erkennen het, weegt zwaarder dan alle hervorming die van het Plein uitgegaan en met medewerking der kamers tot stand is gebracht. — De afschaffing van het passenstelsel bijvoorbeeld is een zegen, al zal deze maatregel in den beginne nog al zwarigheid in hebben. — En de krachtige voortzetting van het groote werk waardoor ook onze kolonie zich eindelijk zal mogen verheugen, de spoorwegen, die groote nivelleurs onzer dagen, zal in de toekomst grooter verandering te weeg brengen dan tien ministers of goeverneur-generaals. — Voegen wij hier nog bij de benoeming van een inspekteur voor het onderwijs, dan is ook alles genoemd wat tot nog toe in het kredit dezer regeering kan worden geboekt. — Beduidt dat wel veel, wanneer men let op het ruim debet dezer regeering? — Zou men die maatregelen niet even goed hebben kunnen verwachten van den heer Rochussen, als van den tegenwoordigen minister? — Wat is dan toch het onderscheid met betrekking tot Indië tusschen een liberaal en een konservatief ministerie? Loopt alles uit op eene mystifikatie, en is een liberaal minister dan ook — in stilte toegedaan: het liberaal in Holland, maar behoudend in Indië? — Een algemeen gejubel ontstaat wanneer een konservatief minister moet aftreden, en met gejuich begroet men het optredend liberaal bewind. — Eindelijk zal men dan toch eens aan onze rechtmatige grieven het oor leenen: er is nu eens voor goed een einde gemaakt aan die versleten richting — zoo spreekt Indië al reeds sedert twintig jaar, maar telkens wordt het op nieuw in zijne verwachting bedrogen. — Men vleit zich met eene hervorming — maar weldra blijkt het dat de berg slechts eene muis heeft gebaard. De vloed komt op en bulderend naderen de bruisende golven; maar weldra spatten zij schuimend uiteen en laten niets achter dan eenige schelpen (*).

Maar, wat is de oorzaak dat mannen welker eerlijkheid en vrijzinnige rich-

---

(*) Wij moeten de aandacht onzer lezers er op vestigen, dat dit artikel geschreven werd vóór dat de jongste voorgenomen hervormingen voor Indië den schrijver bekend konden zijn. Red.

ting niet in twijfel kan worden getrokken, telkenmale veranderen van koers, zoodra zij de hand aan het roer hebben geslagen? 't Is waar, die verandering valt in den beginne niet op. Eerst legt men een rif in de zeilen, dan heet het „wij moeten laveeren", en eindelijk.... wendt men den boeg om. — Vanwaar het verschijnsel dat jeugdige strijders voor het liberale beginsel die, zoolang zij nog in de gelederen dienden, moedig vooraan streefden, plotseling in hun ijver verflauwen en zelfs huilen met de tegenpartij zoodra zij zich aan de spits hebben weten te dringen? — Hoe komt het dat liberalen en konservatieven — 't is waar, de eersten onder de leus van liberaliteit, humaniteit, de anderen, getrouw aan hunne antediluviaansche begrippen — dat beiden om strijd de indische koe willen melken? — 't Is duidelijk omdat zij, gebonden aan de belangen der kiezers, het met alle inspanning verworven mandaat niet op het spel willen zetten ter wille van het algemeen belang.— De jongste debatten in de tweede-kamer leveren er weder treurige voorbeelden van op. — En, wat den minister betreft, omdat hij, geslingerd tusschen allerlei belangen en inzichten, terugdeinst voor den dreigenden storm. En al durfde hij, wat zou het baten? — Is het voorbeeld van de door den heer Uhlenbeck ingediende kultuurwet niet daar (een wetsontwerp, dat in redaktie en bijzonderheden hier weinig bevredigend, in beginsel en hoofdzaken de toejuiching van alle liberalen verdiende), is dat voorbeeld niet daar, ten bewijze, dat zoolang er geen volslagen omwenteling plaats heeft in den geest en de richting der natie, alle pogingen tot radikale hervorming niet kunnen slagen.

Wat blijft er dus over dan op de publieke opinie te werken, wil men eenmaal tot het einddoel geraken, dat men ons — is 't ironisch? steeds voorhoudt, onafhankelijkheid van de indische baten, en opleiding der kolonie tot een zelfstandigen staat? — Zoodra de menigte — zegt de heer Fruin met voorbeeldige woorden in een uitmuntend artikel — hare plichten en rechten ten aanzien der kolonie begrijpt, dan zal ook het geweten der natie ontwaken en niet langer aan de kolonie worden ontnomen, wat haar rechtmatig behoort. — Maar, wanneer men het oog slaat op dien vloed van geschriften, die sedert acht-en-veertig het land overstroomen; op die tijdschriften; op die met talent geschreven dagbladen; — op al die geschriften, waarin men de belangen der kolonie ontvouwt, en de natie haar plichten onder het oog brengt; — wanneer men let op de onvermoeide pogingen van hen, die na eene eervolle loopbaan in Indië, thans als leden van het Indisch Genootschap of als redakteuren van tijdschriften, hunne krachten aan de verspreiding van juiste inzichten besteden; wanneer men een blik werpt in zulke uitmuntende boeken als de „Reis over Java, Madura, Bali", om niet van latere te spreken, — dan rijst onwillekeurig de vraag op: zal dat geweten wel immer ontwaken? —

En wanneer men eindelijk bedenkt wat het resultaat is geweest van een boek dat — ja, eene rilling door het land heeft doen gaan, maar dat zelfs niet de wegruiming van de voornaamste bezwaren teweeg heeft gebracht, wier aanwezen door eene enquête gestaafd is, — dan komt de vraag op de lippen: Heeft de nederlandsche natie wel een geweten?

— Maar wellicht bedriegen wij ons in personen en zaken. — Het valt zoo moeilijk kleuren en omtrekken aan den verren horizon te onderscheiden! —

Wellicht is nu reeds eene kultuurwet door de kamer in behandeling genomen, waardoor voor goed een einde gemaakt wordt aan een stelsel, dat, door den nood in het leven geroepen, wellicht mag worden verschoond, maar dat nimmer in het oog van den onpartijdige tot een stelsel kan worden verheven, dat, op de gebruiken en instellingen der inlanders gegrond, in het belang is van moederland en koloniën.

Zal dan eindelijk eens niet meer van toepassing zijn op eene christelijke natie, wat van eene mohammedaansche gezegd wordt, in hare verhouding tot een overwonnen volk:

Les vainqueurs condamnent les vaincus à une immobilité absolue. Ils les prennent au point où ils les trouvent, et ils les clouent sur place pour l'éternité.

En iets verder: La race conquérante reste *campée* sur le sol, sans s'y attacher par les liens de la propriété. Elle vivra du produit de la terre, mais les vaincus la cultiveront pour elle. Dans ce but, elles les tiendra courbés sur la terre et tracera entre eux et elle un abîme que les siècles ne pourront pas combler et qui fera vivre à tout jamais le souvenir et *les conséquences de la victoire* (*).

Indië, September 1865. J. B.

(*) John Lemoinne De l'intégrité de l'Empire Ottoman.

INDISCH GENOOTSCHAP.

Algemeene vergadering van 19 *Januari* 1866.

Bespreking van het Goevernementskultuurstelsel op Java.

De tegenwoordige waarde van het stelsel en zijne toekomst. Middelen tot vermeerdering der voortbrenging, in verband met het wetsontwerp tot regeling der grondslagen voor de vestiging van ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië.

Voorzitter: de heer P. J. Bachiene.

Tegenwoordig 26 leden en 7 geïntroduceerden.

Na voorlezing der notulen zegt de heer *van den Dungen Bille*. Ik zal de kritiek van den heer van Lier op mijne rede niet langer bediskussiëeren. Wel is waar is het mij volstrekt onverklaarbaar, hoe het cheribonsche vernielingswerk in verband kan gebracht worden met het door mij aangevoerde omtrent het eten der *poetjoean*, of de toppen der rietbladen, door het vee van den Inlander. Andere punten, die de heer van Lier vermeld heeft, zooals de Eskimo, dien men bij de ruige hairen van zijn jas in het debat heeft getrokken, beschouw ik meer als appui dan als kritiek van hetgeen ik heb voorgedragen.

Op ééne zaak wensch ik nu evenwel de aandacht te vestigen. Uit de rede van den heer van Lier is mij gebleken dat in het verslag der voorlaatste vergadering eene fout is ingeslopen. Op bladzijde 366 staat: „Wat door den heer van Lier en anderen gezegd moge zijn omtrent verarming der Javanen, terwijl geen enkele slecht, velen zelfs zeer kostbaar gekleed zijn." Hier is door omissie van den drukker iets weggevallen. Ik heb gezegd dat geen enkele Javaan slecht, velen zelfs zeer kostbaar gekleed zijn *op hun nieuwjaar of taun baroe.* Te lang heb ik de rembangsche koelies, wier havelooseid, naaktheid en armoede tot een spreekwoord bij de overige Javanen zijn geworden, aan de vestingwerken te Soerabaya zien arbeiden om eene absurditeit te

zeggen als in de aangehaalde woorden te vinden is. Ik verzoek dus beleefdelijk van deze rektifikatie aanteekening te houden.

Daar ik binnen weinige weken naar Indië vertrek, neem ik deze gelegenheid waar om te verklaren: dat ik dit Genootschap verlaat met de beste wenschen voor zijn bloei en het welslagen zijner welgemeende pogingen tot bevordering der belangen van de inlandsche bevolking.

De notulen worden vervolgens goedgekeurd.

De *Voorzitter* deelt mede:

1° dat voor de bibliotheek geschenken zijn ontvangen van het ministerie van koloniën, en van de heeren dr. de Vrij, Robidé van der Aa, Wolbers, van Lier, van Vliet en Leupe.

2° dat door den bibliothekaris op de laatst gehouden auktiën door de heeren Nijhoff, van Stockum en van Doorn, een aantal werken zijn aangekocht, waardoor de bibliotheek weder is uitgebreid en bestaande leemten zijn aangevuld. Vooral is dit het geval met opzicht tot de kollektie brochures.

3° dat door het bestuur tot leden zijn aangenomen, de heeren Jhr. mr. Dibbetz, assistent- resident op Java, en J. Keller, beide te 's Gravenhage.

De *Voorzitter*. Aan de orde is de voortzetting der beraadslaging over het kultuurstelsel of wel thans, over de middelen tot vermeerdering der voortbrenging van Nederlandsch Indië, en in verband daarmede over de bij de vertegenwoordiging aanhangige ontwerp-kultuurwet.

De heer *Schill*. Mijnheer de voorzitter, wij bespreken hier eene zaak van groot belang; eene zaak waarvan het welzijn en de toekomst van Nederlandsch Indië, die rijke bezitting van Nederland, afhangt. Verklaarbaar is dan ook de belangstelling, die daarin in dit Genootschap en nu weder heden avond wordt betoond.

Verscheidene bijeenkomsten hebben wij reeds gewijd aan de behandeling en bespreking van het onderwerp: de middelen tot vermeerderde voortbrenging en dus tot ekonomische ontwikkeling van Nederlandsch Indië, in verband met het wetsontwerp tot regeling der grondslagen voor ondernemingen van nijverheid, dat eindelijk door de regeering, als het middel tot die ontwikkeling, is voorgedragen.

Menig begaafd spreker heeft zijn oratorisch talent daaraan ten beste gegeven, en met zijne kennis en ondervinding getracht ons voor te lichten in het belangrijk onderzoek, dat wij beoogen. Waar zoo velen, en door plaatselijke ondervinding of studie zoo bevoegden, het onderwerp behandelden en in beschouwing namen, paste voorshands het zwijgen aan hen, die meenden zich niet onder de begaafde en bevoegde beoordeelaars te mogen rekenen. Ik heb mij totdusver bepaald tot het aandachtig luisteren naar hetgeen over het onderwerp gezegd is. Zoo ik nu, als het ware ter elfder ure, mij bij de sprekers vermeet te voegen, het is niet mijnheer de voorzitter om iets beters of meer belangrijks te doen hooren, dan wij van die sprekers hebben vernomen, maar het is, omdat bij het groote gewicht van het onderwerp veelzijdige be-

spreking nuttig kan zijn; het is, om getuigenis te geven van mijne belangstelling in de zaak; het is tevens, omdat ik hier en elders toejuiching over het wetsontwerp heb vernomen en ik niet door stilzwijgen geacht wil worden daarmede in te stemmen.

Ik kan mij niet voegen bij hen, die over het ontwerp juichen, het aanprijzen en het als het ware trachten te vergoêlijken. Ik kan dit niet doen, juist om het voorbehoud en de bedenkingen, die de lofredenaars en aanprijzers, vreemd genoeg, daartegen aanvoeren, en de voorwaarden die zij zelven stellen om het ontwerp als wet meer volledig te doen zijn en meer aan het doel te doen beantwoorden.

Men weidt uit over het goede dat in de door de regeering voorgestelde maatregelen vervat is, men juicht het ontwerp als plan tot hervorming van het ekonomisch stelsel in Nederlandsch Indië toe, maar men doet dit slechts met het voorbehoud en den wensch, dat bij de behandeling van het ontwerp tusschen de regeering en de vertegenwoordiging, aan de aangevoerde bedenkingen, die nog al van belang zijn, zal worden tegemoet gekomen en de leemten en gebreken, die men er in aanwijst, zullen worden aangevuld of weggenomen. Bestaat daarvoor eenig vooruitzicht of zekerheid? Of rekent men daarvoor op de mogelijkheid dat de regeering, even inkonsekwent en weifelend bij de verdere behandeling van het wetsontwerp zal zijn om hare denkbeelden los te laten, als zij zich in het wetsontwerp zelf inkonsekwent betoont bij de toepassing van de regels en beginselen, die zij verkondigt?

Wat hiervan zijn moge zal de tijd leeren, maar tegenover de mogelijkheid van wijzigingen in het ontwerp, die nog al belangrijk zullen moeten zijn, staat de mogelijkheid dat de daartegen aangevoerde bedenkingen niet zullen wegvallen. Voor het oogenblik zouden onze beschouwingen daaromtrent slechts bespiegelingen zijn. Voor het oogenblik hebben wij dus slechts te maken met het ontwerp zelf, als de vrucht van jaren lange ondervinding en voortdurende onderzoekingen en bepeinzingen der regeering over den toestand van Nederlandsch Indië en de daarin te brengen verbetering; als de uitdrukking harer overtuiging van de noodzakelijkheid van hervorming en van de maatregelen die daarvoor dienen te worden genomen.

Uit dat oogpunt het ontwerp hier te bespreken hebbende, in verband met het onderwerp, dat voor onze beraadslagingen aan de orde is, hebben wij ons de vraag te stellen: of de voorgestelde maatregelen beantwoorden aan de verwachting, die wij van eene als liberaal opgetreden regeering, na jaren voorbereiding, mochten koesteren en of in die maatregelen nu voldoende worden aangeboden de middelen, die bij hervorming van de bekende gebrekkige toestanden in Indië, noodig zijn tot ontwikkeling der kolonie, tot vermeerdering der voortbrenging: middelen, die bij het bestaande koloniaal stelsel, vóór alles door het goevernement moeten worden aangegeven?

Voor een deel is die vraag reeds beantwoord in de totdusver in dit Genootschap gevoerde bespreking. Ik schaar mij daaromtrent volgaarne aan de zijde van den heer Raedt van Oldenbarnevelt, met wien ik ook geheel kan instemmen in de karakteriseering en beoordeeling van de houding der regeering en van het door haar aangeboden wetsontwerp.

Wat is er nu van de door het goevernement voorgestelde regelingen, uit

het oogpunt van het doel om de kolonie tot ontwikkeling en vermeerderde voortbrenging te brengen?

Eenige sprekers hebben hoog opgegeven van de beginselen, die het ontwerp zoowel omtrent personen als zaken vooropstelt en huldigt. Ik erken die beginselen bij het ontwerp, en ik stel het evenzeer op hoogen prijs dat de regeering die verkondigt en dat zij door de wetgeving wil doen beslissen de kwestie van het grondbezit in Indië, de bepaling van den grondeigendom, de vrijmaking van den arbeid der bevolking, de uitgifte van woeste gronden. Ik erken, dat men bij het wets-ontwerp bedacht is geweest europeesche industrie en kapitaal in te roepen, zoowel tot ontginning van nieuw terrein, als tot ontwikkeling van het reeds geopend terrein van produktie. Ik juich toe, dat men de vrees schijnt te willen laten varen voor het europeesch element, voor de medewerking van partikuliere industrie, die totdusver met naijver en slechts schaars werd toegelaten en dan nog schier overal werd tegengewerkt.

Maar mijnheer de voorzitter, wat baat het beginselen in eene wet te leggen, of te verkondigen, wanneer men die niet volledig of konsekwent toepast? wanneer men gelijktijdig daarop inbreuk maakt door zoodanige beperking van de rechten, die men geeft, door zoodanige willekeur te doen blijven bestaan en door zoodanige bepalingen daarbij te maken, dat de werking dier beginselen aan onzekerheid wordt prijs gegeven en voor geruimen tijd wordt belemmerd of onuitvoerbaar gemaakt? Wat baat het, beroep te doen op de werking van europeesche kapitalen en ondernemingsgeest, wanneer men de vrije werking daarvan tevens onmogelijk maakt, door allerlei belemmeringen en regeeringsbemoeiingen.

Wanneer men werkelijk ontwikkeling en vooruitgang wil, moet men ook niet terugdeinzen voor de middelen waarmede en de voorwaarden waarop het doel te bereiken is, moet men niet schromen of weifelen om die konsekwent aan te wenden, tot bereiking van het doel. En dit laatste is het juist, wat met het plan, het doel tot hervorming, aan het wetsontwerp in velerlei opzichten ontbreekt.

Wat is het doel dat men met Oost-Indië tracht te bereiken, waarvoor reeds jaren lang, ook in dit Genootschap, is gestreden; dat ook de regeering zich voorstelt of althans zich voorstellen moet, ten aanzien vooral van Java, in den toestand waarin land en bevolking verkeert of gebracht is?

Ontwikkeling, zooveel mogelijk ontwikkeling van landbouw-nijverheid en produktie, tot de mate waarvoor het rijke veld in onze kolonie met hare nijvere bevolking vatbaar is; van produktie vooral van meer waardige handelsartikelen voor het verkeer met het buitenland, in het gemeenschappelijk belang van Indië en Nederland, door bevordering van handel en scheepvaart. Het is nog immer hetzelfde doel, dat men sedert de inbezitneming der kolonie zich heeft voor oogen gesteld, dat men door het kultuurstelsel, hoezeer met onbehoorlijke, schier misdadige, nevenbedoelingen, trachtte te bereiken, doch slechts met schreeuwend onrecht, harden dwang, ten koste van de welvaart der bevolking en van het algemeen belang, gedeeltelijk en met betrekkelijk voordeel voor den staat heeft kunnen verwezenlijken.

Welke zijn nu de hoofdvoorwaarden ter bereiking van dat doel, ter verkrijging der in aller belang gewenschte ontwikkeling? Eigendom van den grond, rustig en verzekerd bezit en vrije beschikking daarover, als eerste werktuig van

produktie, als kapitaal. Beschikbaarheid en mogelijkheid tot onbelemmerde aanwending van arbeidskrachten, het werkvermogen. Mogelijkheid tot verkrijging van kapitalen als onontbeerlijk middel voor bewerking en verbetering van den grond en voor het verder bedrijf tot voortbrenging. Rechtszekerheid voor het bezit en de beschikking der produkten van grond, arbeid en kapitaal.

Die hoofdvoorwaarden voor het bestaan en de ontwikkeling der landbouwnijverheid op Java, werden bij de invoering van het kultuurstelsel, en onder dat stelsel, ik mag wel zeggen, schier opzettelijk, althans tegen alle daartegen aangevoerde bedenkingen in, om bijzondere belangen en inzichten, miskend, verzaakt of ter zijde gesteld, en de landbouwnijverheid op Java werd onder allerlei storende omstandigheden gebracht, waarin zij zich sedert heeft blijven bevinden en die onvermijdelijk hare gezonde en duurzame ontwikkeling moesten belemmeren.

Welke die storende omstandigheden waren en nu nog zijn, is genoegzaam bekend. Onze jongste diskussiën over het kultuurstelsel hebben die ook voldoende aan het licht gebracht, en wij bezitten thans eene afdoende getuigenis daarvan in de door de regeering gepubliceerde stukken en niet het minst nog in de memorie van toelichting, die zij bij het wets-ontwerp heeft ingediend. En zullen nu bij de kennis dier storende omstandigheden, bij de erkenning der regeering daarvan en van de oorzaken der belemmerde ontwikkeling op Java, die omstandigheden en oorzaken weggenomen en voldoende middelen tot verbetering aangebracht worden?

Eigendom van den grond wordt der bevolking toegekend; het grondbezit wordt geregeld; — maar in de beschikking over dien eigendom is eene beperking gesteld; de eigenaar is niet vrij; wel is waar aanvankelijk voor een zeker getal jaren, maar toch met de onzekerheid of ooit die beperking zal ophouden.

Tegenover die beperking voor den eigenaar of bezitter, die de waarde aan zijn eigendom, als kapitaal, ontneemt of belangrijk vermindert, staat aan den anderen kant de macht, die de regeering aan zich houdt om over de gronden te beschikken naar willekeur. Ik zeg naar willekeur. Er zijn voor die beschikking regels gesteld bij het wets-ontwerp, maar die regels geven de mate niet aan van die beschikking. Ware daarbij nog sprake van de *bestaande* suiker-ondernemingen en koffituinen, dan zou er nog eene grens zijn voor die beschikking; het vooruitzicht zou bestaan dat daaraan een einde zal komen en men zou althans kunnen weten welke gronden daaronder kunnen vallen. Maar de regeering beoogt ook uitbreiding van koffi-aanplantingen en suikerkultuur, en alle gronden van de bevolking staan dus bloot aan de beschikking der regeering, aan de opheffing en dus verstoring, zij het ook tijdelijk, van het vrije gebruik der gronden, van den eigendom.

Bij die beperking, bij die macht der regeering, bij die onzekerheid voor den eigenaar van de vrije beschikking over zijn eigendom, kan die eigendom van den grond zoozeer geene waarde hebben als beschikbaar kapitaal, of ter verkrijging van kapitalen; — kan het eigenbelang niet geprikkeld worden om den grond behoorlijk te bebouwen en te verbeteren, kunnen de middelen niet gevonden of ingeroepen worden om de gronden anders te beplanten of te benuttigen dan op de wijze, waarop dit thans gebrekkig en met onvoldoende middelen geschiedt.

Men wijze niet, als tegenwicht voor die bedenking, op de schadeloosstelling die verleend zal worden, want, daargelaten de wijze waarop die geregeld moet worden, en de vraag of die immer in voldoende mate aan landbouw-ondernemingen kan gegeven worden, neemt die volstrekt niet weg de onzekerheid, die over den eigendom en het ongestoord bezit van den grond zal hangen.

De werkkrachten, het arbeidsvermogen der bevolking; — zullen die nu, door de door de regeering voorgestelde maatregelen, voldoende worden vrijgemaakt, of zal de bevolking kunnen rekenen op ongestoorde vrije beschikking over arbeid en tijd? In beginsel, ja, laat men de kultuurdiensten varen, maar de beschikking over de diensten der bevolking wordt toch behouden voor de suikerkultuur, die nog ettelijke jaren die diensten zal kunnen vorderen. En, wat meer is, de willekeurige beschikking wordt behouden voor het ergste gedeelte van het oude dwangstelsel, voor de koffikultuur, welker hervorming of opheffing als dwangkultuur en monopolie, nog geheel in de lucht zweeft en afhankelijk wordt gemaakt van eene onzekere nadere regeling, die intusschen nu reeds mogelijk zou zijn.

Nu moge men zeggen, dat die beschikking over de diensten der bevolking dan toch slechts voor die kultures en dus tot eene zekere mate, tot een bepaald doel, zich beperkt. Dit neemt niets weg, van de onzekerheid, die even als nu, voor de bevolking zal blijven bestaan. De mogelijkheid om over tijd en arbeid te beschikken blijft over de geheele bevolking hangen; zij staat steeds overal aan die beschikking bloot, en kan daarvoor van andere ondernemingen en werkzaamheden worden afgetrokken.

En dan de heerediensten, die, mogen zij al hier en daar op Java verminderd en gewijzigd zijn, toch nog in volle fleur bestaan. Ik erken dat regeling van dat onderwerp in het wetsontwerp niet te huis behoort en ik heb, als ik het wel heb, met genoegen gehoord dat er vooruitzicht bestaat voor de regeling der heerediensten, ja zelfs dat men het einde daarvan spoedig zal kunnen beleven. Ik wil dit van harte hopen, want het blijvend bestaan van heerediensten is de grootste hinderpaal voor elke maatschappelijke hervorming op Java en verlamt de werking van elken maatregel tot hervorming.

Maar geene beperking of vermindering, geheele afschaffing is noodig en daarvoor dient zekerheid te bestaan. Betaling der heerediensten neemt ook het kwaad niet weg. Zij zou die diensten eer kunnen verzwaren, want men zou zich wellicht minder bezwaard gevoelen om die diensten op te leggen, omdat ze toch betaald worden. Dat zou niets wegnemen van de willekeurige beschikking over den tijd en den arbeid der bevolking, niets van de onzekerheid die steeds over elke landbouwonderneming, over elk bedrijf, zou blijven hangen dat de werkkrachten daaraan kunnen worden onttrokken. Bestaat er vooruitzicht dat de heerediensten geheel zullen vervallen? Niets wettigt nog die verwachting.

Naar mijn inzien dus worden de twee voorname faktoren, die ontwikkeling aan landbouwnijverheid en produktie moeten verzekeren, door de voorgestelde regelingen der regeering geenszins vrij gemaakt, de voorwaarden voor de ontwikkeling worden niet ten volle gegeven, en zulks bij velerlei belemmeringen, die buitendien zullen blijven bestaan, die de voorgestelde wet niet

wegneemt, en die bij eene uitvoering der wet wellicht met nieuwe zulle worden vermeerderd.

Ook de *uitgifte van woeste gronden in erfpacht* zal, mijns inziens, volgens de regeling bij het wetsontwerp, het middel tot de gewenschte ontwikkeling niet kunnen opleveren. Daargelaten dat die uitgifte geheel aan den goeden wil van een goeverneur-generaal, aan zijn believen, is overgelaten, dat erfpacht geen voldoende zekerheid voor kapitalen oplevert, worden daarbij zoovele bemoeiingen van regeeringswege voorgeschreven, preventieve voorschriften en bepalingen gesteld, onder anderen bij art. 31 en 32 van het ontwerp, dat zij de ondernemingen en ondernemers aan onzekerheid blootstellen, den ondernemingsgeest moeten afschrikken en zeer zeker weinig geschikt zijn om europeesche kapitalen en industrie tot dusdanige ondernemingen te trekken, en dus te beantwoorden aan het doel, dat, volgens een der vorige sprekers, de regeering zich ook voorstelde met het wets-ontwerp te bereiken.

En echter op die twee groote krachten, die elementen van ontwikkeling en voortbrenging, europeesche kapitalen en ondernemings-geest vooral, moet voornamelijk worden gerekend. Zij leggen een groot gewicht in de schaal van het al dan niet welslagen der beraamde hervorming in Nederlandsch-Indië. Het zijn twee groote machten, wier hulp onontbeerlijk is voor elke hervorming tot ontwikkeling der kolonie. Het is niet genoeg de twee faktoren van ontwikkeling en produktie, den grond en het werkvermogen, te hebben en aan te bieden, men moet ook de mogelijkheid daarstellen dat kapitaal en industrie toevloeien en medewerken, vooral in de tegenwoordige omstandigheid, dat door het allengs inkrimpen van het kultuurstelsel het bedrijfskapitaal, dat het goevernement gewoon was aan te brengen, is verminderd of weggevallen, en verder zal en ook moet vervallen.

Maar zonder zekerheid van den eigendom van den grond, zonder de mogelijkheid om daarover te beschikken tot waarborg voor het kapitaal, tot het scheppen van nieuwe kapitalen, zonder zekerheid van de beschikbaarheid en het bezit van werkkrachten bij de ondernemingen, zonder waarborg tegen willekeur en 's goevernements bemoeiing en dus tegen stoornis in de ondernemingen, is het krediet, als middel om zooveel mogelijk de kapitalen ter beschikking der nijverheid te stellen, onbestaanbaar. Daaraan zal zeer weinig worden tegemoet gekomen door art. 44 van het wets-ontwerp, van welker werking de regeering, volgens de memorie van toelichting, eene te groote verwachting heeft.

Kapitaal en ondernemingsgeest zullen zich zeer weinig storen aan goede beginselen, in eene wetgeving nedergelegd, wanneer niet tevens de werking dier beginselen volledig wordt verzekerd, wanneer niet aan kapitaal en nijverheid, bij de meest mogelijke zekerheid, de mogelijkheid wordt geschonken tot vrije en ongestoorde werking. Dat is het, wat zij in de eerste plaats vorderen en nu vooral te meer op Java, na de dure lessen en de ondervinding, die zij daar in de laatste jaren, ten gevolge van de onzekere en door de maatregelen der regeering zelf voortgebrachte veranderlijke toestanden, hebben moeten ondervinden en die tot zulke schromelijke verliezen hebben geleid.

Kapitaal en industrie hebben, om zich op het landbouw-terrein van Java

te begeven, andere toestanden noodig dan die thans bestaan, andere toestanden dan die van de voorgestelde maatregelen der regeering zijn te verwachten, of zoo zij zich onder de bestaande en te wachten omstandigheden zich op dat terrein wagen, dan zal het slechts gebrekkig zijn zooals het totdusverre was, onder voorwaarden die, de risiko zooveel mogelijk trachtende te dekken, bezwarend en kostbaar zullen zijn en niet gunstig kunnen werken op de ontwikkeling der produktie.

Ik kan dus geen vrede hebben met de regeling die de regeering in het wetsontwerp voordraagt, wanneer ik die beschouwen moet in de strekking van eene hervorming en verbetering, die de tegenwoordige ekonomische toestand van Indië, vooral Java, dringend vordert, met het doel om voortbrenging en welvaart te vermeerderen.

Men noeme mij gerust radikaal. Ik ben dat liever dan tot schipperaars te behooren, die met de eene hand het oude vasthouden en met de andere naar het nieuwe grijpen, en zoo blijven hangen om vooreerst niet verder te gaan. Zoo immer radikalisme noodig is, het is ten opzichte onzer indische kolonie, waar de geheele ekonomische toestand in den grond bedorven is en spoedige, grondige, verbetering eischt.

De regeling, die de regeering voordraagt, moge al de kiemen bevatten waaruit afdoende hervorming en verbetering van dien toestand kunnen ontluiken, maar de werking en groei daarvan worden tot een onzekeren tijd, voor tal van jaren, verschoven en vertraagd. Het doel, dat men zich voorstelt, zal, naar ik vrees, vooreerst en in lange niet worden bereikt. De verbetering van den toestand op Java, reeds lang als onhoudbaar gedoemd, de verbetering, zoo dringend voor aller belangen gevorderd, wordt op de toekomst geschoven en van velerlei omstandigheden afhankelijk gemaakt, en de kans wordt gesteld dat de staat van zaken zal verergeren, ook door verwarring, welke de voorgestelde regelingen dreigen te doen ontstaan, tot schade van velen en niet het minst van den staat.

Ik had verwacht dat de reeds zoo lang verbeide voordracht der regeering voor den toestand van Nederlandsch Indië, ons eindelijk zou brengen tot een beslissend keerpunt in dien toestand. Ik had verwacht dat de regeering, bij de volle kennis en het bewustzijn die zij toont te hebben van het bestaande kwaad, zich met overtuiging en de noodige energie en moed hadde gewapend om nu het kwaad voor goed aan te tasten en afdoende weg te nemen. Ik zie mij in die verwachting teleurgesteld, zelfs bij het besef, dat bij alle hervormingsmaatregelen overgangen onvermijdelijk zijn. Het wetsontwerp is niet louter eené *transitie*. Het kenmerkt maar al te zeer *transaktie*.

Wij staan, zeide een der vorige sprekers, aan den vooravond van eene gewichtige verandering in onze indische koloniën. Het wetsontwerp, dat voorgedragen is, zal een grooten en wellicht beslissenden invloed op de staatshuishouding aldaar uitoefenen. Ik ben het met dien spreker eens, maar juist daarom zou ik wenschen dat die verandering op eens goed, de invloed daarvan dadelijk gunstig, duurzaam gunstig zal zijn. Ik verlang de voorgestelde regelingen ook niet uitgebreider en vervallende in onderdeelen, zoodanig dat zij een onoverzienbare, onhandelbare kolossus zouden worden, waarmede men, bij hetgeen is aangevoerd om het wetsontwerp te vergoëlijken, degenen heeft

vervaard gemaakt, die het waagden bezwaren daartegen in te brengen.

Ik wensch ook niet meer dan hoofdregels en beginselen, gelijk die ook door de regeering zijn voorgesteld, maar daarbij de mogelijkheid van dadelijke werking en konsekwente toepassing dier regels en beginsels, opdat Indië meer dadelijk en meer afdoende erlange wat het noodig heeft, de middelen tot die ontwikkeling waarvoor het vatbaar is, door bevrijding der landbouwnijverheid van de banden en belemmeringen die haar knellen; opheffing van de sekwestratie van den grond en de arbeidskrachten der bevolking, onder bepaalde begrenzing en beperking van elke beschikking daarover, voorzoover die nog noodig is als overgang; vestiging van zekerheid en waarborg tegen alle willekeur. Ik wensch dat het onrecht dat Java en zijne bevolking reeds sedert tal van jaren heeft moeten verduren, meer dadelijk weggenomen en goedgemaakt worde, en dat, in afwachting der geheele wegruiming van het kultuurstelsel, — dat walgelijk overblijfsel van den geest van staatsbemoeizucht, geldzucht en monopolie, gegrond op vergedreven eigenbelang van staatsmachten en gepriviligeerden, — de grond en werkkrachten in Indië, gesteund door europeesch kapitaal en nijverheid, spoedig aan het werk kunnen komen in het algemeen belang.

De hoop van velen, dat de voorgestelde regelingen bij de behandeling in de vertegenwoordiging zullen worden gelouterd, en daaraan de gewenschte wijzigingen en verbeteringen zullen worden aangebracht, wil ik gaarne deelen, maar vertrouwende op de verwezenlijking dier hoop kan ik niet zijn, omdat ik weinig verwachting heb, dat bij die behandeling, de leer van direkte voordeelen zal worden verlaten voor hetgeen reeds lang waarheid is, dat indirekte voordeelen voor den staat in den regel en duurzaam meer baten dan direkte voordeelen, wanneer niet de regeering zelve met overtuiging optreedt om die leer, bij een gedecideerd plan tot afdoende hervorming in Indië, ingang te doen vinden.

Mijnheer de voorzitter! Ik geloof dat wij den tijd nog niet nabij zijn, waarin in onze Oostindische koloniën de middelen zullen kunnen werken, die aanwezig en aanwendbaar zijn tot ontwikkeling en vermeerdering van voortbrenging en dat het wetsontwerp der regeering, de regelingen die zij dus voorstelt, wel een stap tot het doel wil doen, maar een stap zoo aarzelend en weifelend en onbeslist, dat men daarop voor jaren zal blijven staan zonder te kunnen vooruitgaan.

De heer *Gevers Deynoot.* Na al hetgeen reeds gezegd is over het kultuurstelsel in het algemeen en over het wetsontwerp dat thans aan de tweede-kamer is voorgedragen in het bijzonder, geloof ik van mijne zijde te kunnen volstaan met enkele opmerkingen te dien aanzien te maken. Ik wensch dit te doen in verband met mijn kort verblijf in Indië. Aan velen uwer zal het bekend zijn dat ik daar eenigen tijd heb doorgebracht, en, hoewel ik daarom volstrekt niet wil doorgaan voor een indische specialiteit, ben ik toch bereid den indruk terug te geven, dien ik, ook in verband met dit onderwerp, daar heb ontvangen. Ik heb reeds op eene andere plaats gezegd dat de toestand van Indië in mijn oog niet goed is en krachtige voorziening eischt. Die ongunstige toestand is naar mijn oordeel veroorzaakt, vooreerst door het kultuurstelsel, ten tweede door het opdrijven van het batig slot, en in de derde

plaats door de weifelende houding van de regeeringen gedurende de laatste jaren. Ik zal de vrijheid nemen ieder dezer punten even aan te stippen.

Vooreerst het kultuurstelsel. Dit is in mijn oog een verderfelijk stelsel, omdat het steunt op dwang, omdat het drukkend is voor de Inlanders en onbillijk werkt. Dat het drukkend is voor den Inlander, is genoegzaam bekend. Ik wil echter, uit eigen onderzoek, nog een voorbeeld bijbrengen. Ik was in Kadoe, een der liefste en vruchtbaarste residentiën op Java en vroeg aan een ambtenaar hoe dikwijls de Inlander voor de koffituinen moest uitkomen? Hij antwoordde: één dag in de week; — waarop ik weder vroeg: maar hoever wonen die Javanen wel van de koffituinen? Ja, was het antwoord, zeer velen hebben een dag noodig om er te komen. Mijne konklusie was dus, één dag om te komen, één dag om te werken, en één dag om terug te keeren, zoodat de Inlander niet maar één dag, maar drie dagen in de week voor het goevernement dienstbaar is. Ik vraag op mijne beurt: mag men dat al of niet drukkend heeten?

Er is geene zaak zoo slecht of zij heeft ook hare lichtzijde. Zoo is het dus ook met het kultuurstelsel. Het valt niet te ontkennen dat genoemd stelsel de produktie van, den inlander vroeger onbekende, voortbrengselen voor de europeesche markt heeft bevorderd, dat het hem gereed geld heeft bezorgd. Door velen wordt zelfs beweerd, dat het den arbeidszin van den Javaan heeft opgewekt. Dit meen ik echter te moeten tegenspreken. De Javaan is niet lui, wanneer hij aan zich zelven is overgelaten. Hiervan kan men overal op Java de bewijzen zien. Wel is hij dit bij dwang, zooals overal het geval is. Ik zag dat meermalen aan de werken bij de openbare wegen op Java. Het herinnerde mij volkomen den gedwongen veldarbeid in onze bedelaarsgestichten hier te lande.

In de tweede plaats heb ik genoemd: de opdrijving van het batig slot. Dit heeft veroorzaakt verwaarloozing van vele materiëele belangen. Ik zal er thans niet in treden die allen op te noemen, maar ik wijs alleen op de verwaarloozing van de openbare wegen, het gebrekkige der openbare gebouwen en havens, het onderwijs, enz. Ik heb eens op eene andere plaats gezegd, dat het batig slot was een ramp voor Indië. Men heeft mij dit toen zeer ten kwade geduid. Ik moet het echter hier nogmaals en met nadruk herhalen.

In de derde plaats noemde ik, als oorzaak van den ongunstigen toestand van Indië de weifelende houding van de regeeringen in de laatste jaren. Dit werkte allernadeeligst op de ambtenaren terug. Daarvan heb ik zelf de ondervinding opgedaan tijdens mijn verblijf op Java. Ik logeerde den eenen dag bij een resident die door en door liberaal was, en den volgenden dag, in eene naastaan grenzende residentie, bij een waren oudgast; dit kwam mij dikwijls voor. Nu vraag ik, of dit niet een allernadeeligsten invloed moet hebben op de uitvoering der bevelen die van hooger bestuur aan zulke ambtenaren toegezonden worden. Te meer werkt dit nadeelig op de herhaalde verplaatsing die met de residenten gevolgd wordt. Het kan vreemd schijnen, maar ik hoorde op Java dezelfde redeneeringen omtrent het regeeringstelsel en de geheele koloniale politiek als in het moederland. In loco werden dezelfde bewijsgronden als hier zoowel voor als tegen aangevoerd. Men kon zich soms in Nederland wanen.

Mijne slotsom is dus dat op Java voorziening dringend noodig is.

Nu is de taak van hervorming, want ik noem het eene sociale hervorming die in Indië vereischt wordt, hoogst moeilijk. Wij zijn eens op een verkeerden weg. En om daarvan terug te keeren gaat met eenige nadeelen gepaard. Wij moeten daarom met groote omzichtigheid te werk gaan, te meer omdat de toestand van Java en die op de Buitenbezittingen zeer uiteenloopt en dat de zeden en gewoonten der bewoners onderling zoo veel verschillen dat het geheel andere landstreeken schijnen.

Nu is de vraag: is de kultuurwet, die aan de vertegenwoordiging is voorgelegd, voldoende? Ik heb tegen het ontwerp eenige bezwaren hooren opperen.

Vooreerst heeft men gezegd: de voordracht is onvolledig, omdat o. a. de Buitenbezittingen er niet onder begrepen zijn. Ik geloof dat die argumentatie onjuist is. Reeds zeide ik dat de toestanden op Java en Madura en de Buitenbezittingen zeer verschillen, zoodat men niet moet generaliseeren. Hier is ook het fransche spreekwoord volkomen van toepassing: *qui trop embrasse mal étreint.* Zelfs op Java is de toestand nog zeer uiteenloopend, zoodat het daar reeds hoogst moeilijk is algemeene bepalingen vast te stellen. Men vindt er grondeigendom van Europeanen en Inlanders. Men heeft er de Vorstenlanden en de Preanger regentschappen. Men vindt er het kommunaal bezit der dessa's, dat voor ons in menig opzicht nog zeer duister is. Bij die verscheidenheid en dat verschil in toestanden moet men vooral met de grootste omzichtigheid te werk gaan.

Het denkbeeld van het voorgedragen ontwerp is: toekenning van grondeigendom. Dit lacht mij zeer toe. Toekenning toch van grondeigendom is de grondslag van alle ontwikkeling en beschaving. Daarom is het te recht als hoofddenkbeeld in het ontwerp vooropgezet.

Nu heb ik daartegen hooren aanvoeren: de Javaan is daarvoor nog niet rijp. Maar ik moet vragen: wanneer zal hij er dan rijp voor zijn? Wij voeren reeds meer dan 200 jaren het gezag in Indië. Zou het nu niet meer dan tijd zijn om de zaak te beproeven, om te trachten door toekenning van grondeigendom de ontwikkeling en beschaving van den inlander te bevorderen?

Een tweede bezwaar, dat men tegen de voordracht aanvoert, en dat wij zoo even ook nog vernomen hebben, is de beperking van het recht van verkoop der gronden aan Europeanen en Chineezen, althans gedurende de eerste vijf jaren. Ik geloof dat die beperking in het ontwerp juist en goed is. Ik geloof dat de regeering daardoor een bewijs heeft gegeven van de gematigdheid en voorzichtigheid, waarmede het voorstel is ontworpen. De javaansche maatschappij is, naar mijne overtuiging, nog eene kinderlijke maatschappij, die bij voortduring de zorg en het toezicht der regeering vereischt. Thans moet zij in de eerste plaats waken, dat de Javaan niet de speelbal worde van Europeanen en vooral van Chineezen en andere vreemde Oosterlingen.

In de vorige vergadering hebben wij veel in het belang der Chineezen vernomen. Ik moet daarop wat afdingen. De Chineezen beschouw ik als een hoogst nuttig element in Indië, om den ijver en de vlijt, die zij aan den dag leggen, maar ik geloof ook dat het in vele opzichten een gevaarlijk element is, dat steeds in dwang moet gehouden worden. De Chineezen zijn in het alge-

meen zedeloos, turbulent, en beschouwen zich steeds te behooren tot de groote chineesche natie, en slechts in Indië te zijn om schatten te verzamelen. Te Singapore heeft men ten opzichte der Chineezen eenige ondervinding kunnen opdoen. Zij maken daar het meerendeel uit der bevolking. Men heeft strenge maatregelen moeten nemen om hen in bedwang te houden. Ik heb er daar de bewijzen van gezien. Het is zaak met de Chineezen voorzichtig te zijn. Daarbij komt — ik heb dit reeds vroeger in het Genootschap opgemerkt — dat de zorg, die de Chinees voor zijne gronden draagt, verre achterstaat bij die van Europeanen en zelfs van Inlanders, zoodat ook om die reden een middel, dat den overgang van gronden in handen van Chineezen kan bevorderen, niet wenschelijk is. In het laatste regeeringsverslag heeft de regeering nog verklaard dat de toestand van Inlanders die zich bevinden op gronden, behoorende aan Europeanen en andere inlanders, veel beter is dan de toestand van de inlanders, gevestigd op gronden, die aan Chineezen behooren.

Wensch ik nu niet dat de Javaan de speelbal worde van Europeanen of Chineezen, evenmin zou ik gaarne zien dat de Europeaan de speelbal wierd van den Javaan. Wij hebben daaromtrent het een en ander in eene vorige vergadering gehoord van den heer van den Dungen Bille. Het is waar dat de Javaan kontrakten aangaat en voorschotten aanneemt, maar wanneer het op de uitvoering van het kontrakt aankomt, dan is hij niet te vinden. Men kan dan wel recht tegen hem zoeken, maar dit zal weinig baten, want hij heeft niets. Bovendien is het middel om recht te verkrijgen in Indië zeer moeilijk, terwijl intusschen de tijd, dat het kontrakt werken moet, voorbij is. Daaromtrent zou ik dus, vooral met het oog op den toestand in Oostelijk Java, eenige bepalingen zeer wenschelijk achten. Ik heb daarover op Java vele klachten gehoord.

Ik wil thans in geene verdere beschouwing over de wetsvoordracht treden. Dit is reeds zoo breedvoerig gedaan dat ik, door daarbij langer stil te staan, vreezen zou misbruik te maken van de aandacht der vergadering. Dit alleen wil ik nog zeggen, dat, mocht het ontwerp verworpen worden, het moeilijk zal wezen daarvoor iets anders in de plaats te krijgen. Het is echter dringend noodig dat er iets gedaan worde. Er moet een vaste gang in het bestuur komen. Het rechtswezen moet op betere grondslagen gevestigd worden. Er moet ook meer veiligheid voor personen en goederen zijn.

Men heeft, zoo in brochures als in dagbladen, donkere tafereelen opgehangen van den toestand op Java. Men heeft gezegd dat na de aanneming van het ontwerp, er opstanden zullen plaats hebben en een streven zichtbaar zal worden naar zelfregeering. Ik vrees geen opstanden of zelfregeering. Naar mijne overtuiging moeten er onophoudelijk uit Europa nieuwe krachten naar Indië over gezonden worden; daardoor alleen kan de positie van een betrekkelijk gering getal Europeanen tegenover millioenen Inlanders verzekerd worden. Thans moge ontevredenheid en malaise in Indië heerschen, maar dat daarom vrees zou behoeven te bestaan voor losmaking der banden tusschen moederland en kolonie, met medewerking ook van het europeesche gedeelte der bevolking, kan ik niet aannemen. Ik houd dit voor eene chimère.

Wat ik gezegd heb geldt alleen Java en Madura. Voor de Buitenbezittingen toch is nog alles te doen.

Ten slotte nog dit. Mocht de wet al aangenomen worden, alles zal dan nog afhangen van de energie in Nederland. Met aanwending van europeesch kapitaal zullen daar woeste gronden ontgonnen, produkten voor de europeesche markt voortgebracht en nieuwe handelsbetrekkingen aangeknoopt moeten worden. Partikuliere handel en industrie zullen uit hunnen slaap opgewekt moeten worden. Men zal zelf de handen uit den mouw moeten steken, en niet meer moeten steunen op de regeering maar op eigen krachten.

Het begin zal zeker moeilijk zijn, maar wanneer eenmaal de kunstmatige weg verlaten zal zijn, en men den natuurlijken weg zal volgen, geloof ik dat eene schoone toekomst voor die koloniën geopend zal worden. Er zal een nieuw leven in Indië ontstaan, dat tot welzijn dier kostbare bezittingen en van het moederland zal strekken.

De heer *Bleeker*. In de laatste vergadering is zeer geprezen eene bepaling in de ontwerp-kultuurwet, waaraan ik mijn zegel niet zou kunnen hechten, en ik heb het woord thans gevraagd om daaromtrent eenige opmerkingen in het midden te brengen. In een dier vergaderingen is door den heer Raedt van Oldenbarnevelt de ontwerp-kultuurwet sterk bestreden, maar ééne bepaling daarin voorkomende werd door dien spreker zeer goedgekeurd, namelijk die van art. 12, waarbij de onbekwaamheid wordt uitgesproken van Europeanen en vreemde oosterlingen tot verkrijging van eigendomsrecht of andere zakelijke rechten op de gronden, aan den inlander behoorende, dus onbekwaamheid om gronden van den Javaan te koopen. Die meening werd ook omhelsd door een ander spreker, den heer Robidé van der Aa, terwijl ik zooeven dezelfde bepaling heb hooren toejuichen door den heer Gevers Deynoot.

Na die herhaalde bijvalsbetuigingen meen ik de aandacht van de vergadering er op te moeten vestigen, dat men te zeer uit het oog verliest, dat de kwestie van grondeigendom op Java, of, wil men liever, van individuëel grondbezit, niet is eene nieuwe kwestie: dat wij hier niet staan op een geheel nieuw terrein, maar dat reeds achter ons ligt de geheele geschiedenis van het individuëel grondbezit op Java. Het is in de eerste plaats op die geschiedenis, dat ik, voorzooveel noodig, wensch te wijzen.

Dat individuëel grondbezit, wat de hoofdzaak, de beschikking over den grond, betreft, ongeveer gelijkstaande met hetgeen de regeering thans beoogt met individuëelen grondeigendom, bestaat reeds, ieder uwer is het bekend, sedert onheuchelijke tijden op een groot deel van Java. In de Preanger-regentschappen en op de goevernements-gronden van de residentiën Bantam en Krawang telt men nagenoeg een anderhalfmillioen-tal zielen, die ook thans nog hunne individuëele rechten op den grond hebben behouden. In het oosten van Java en op Madura leeft een ander millioen-tal inlanders, aan wie het individuëel grondbezit totdusver evenzeer gelaten is. Vestigt men voorts het oog op de zoogenaamde partikuliere landen van Batavia, Bantam, Buitenzorg, Krawang en Cheribon, dan ontwaart men daar nogmaals ruim een millioen-tal inlanders, die in het genot gebleven zijn van het individuëel grondbezit, en zulks nog wel niettegenstaande zij sedert vele tientallen van jaren die gronden bezitten en bebouwen onder europeesche, chineesche, ja

zelfs arabische landheeren, onder personen aan wie het goevernement een deel van zijne soevereine rechten heeft afgestaan en de door hun macht en invloed zeker het meest in de gelegenheid waren de opgezetenen hunner landen uit hun individuëel bezit te stooten, door er zich het volle eigendomsrecht van te verzekeren.

Ik zal nu niet eens spreken van centraal-Java, waar het individuëel grondbezit insgelijks op groote schaal bestond, maar na de invoering van het kultuurstelsel is vernietigd, niet door partikuliere europeesche of chineesche fortuinzoekers, maar door het zelf fortuinzoekend nederlandsch goevernement.

En nu is het bekend dat op het deel van Java, dat ik thans meer bijzonder op het oog heb, gewesten, wat bevolking betreft, gelijkstaande met geheel Nederland (3½ millioen zielen), de inlander sedert onheuchelijken tijd de bevoegdheid heeft gehad en nog heeft, zijne gronden over te dragen door verkoop, erflating, enz.

Nu vraag ik, wat heeft de geschiedenis geleerd? Heeft zij gewezen op de wenschelijkheid van art. 12 van het wetsontwerp? Heeft zij geleerd dat de inlander zich lichtvaardig van zijne gronden ontdoet? Heeft zij aanleiding gegeven tot het schrikbeeld, dat Europeanen en vreemde oosterlingen zich zullen werpen op de bezittingen van den eenvoudigen inlander, om hem die voor spotprijzen afhandig te maken? Is het aantal proletariërs op de individuëel bezeten wordende gronden grooter dan dat op de kommunale velden? En zelfs daar waar de vreemde invloed, volgens de verdedigers van de onbekwaamverklaring van Europeanen en Chineezen tot eigendomsrecht op gronden van inlanders, het meest gevreesd zou hebben moeten worden, op de partikuliere landen van West-Java, heeft zich daar het verschijnsel voorgedaan, dat men voor de toekomst vreest? Neen, mijne heeren, de bepaling van het artikel 12 wordt door de geschiedenis ten sterkste gewraakt. Niets is in den loop der tijden gebeurd, wat de zoo geprezene onbekwaamverklaring eenigermate zou wettigen, en zoo het al mocht zijn, dat er hoegst enkele voorbeelden zijn aan te wijzen, dat, in de jongste eeuw, inlanders de dupe geworden zijn van listig overleg van vreemden, die hoogst enkele voorbeelden zouden juist het bewijs zijn van de denkbeeldigheid van het afgeschilderde gevaar van lichtvaardigen afstand door de overgroote massa van het volk.

Ik meen alzoo grond te hebben voor mijne overtuiging, dat, bij bekwaamlating van Europeanen en vreemde oosterlingen tot verkrijging van eigendomsrecht op gronden van inlanders, geenerlei betreurenswaardige gevolgen voor de javaansche bevolking te vreezen zijn. Het tegenovergestelde te beweren, is, in mijn oog, eene miskenning van het karakter van den Javaan en van de geschiedenis.

Maar werpen wij thans een blik in de toekomst. Stellen wij ons voor dat over geheel Java de thans nog in gemeenschap bezeten wordende gronden alle individuëel eigendom zijn geworden, met recht op den inlander om er vrij over te beschikken. Stellen wij ons voor, een heerleger van partikuliere ondernemers, azende op de gronden der inlanders. Wat zal gebeuren?

Ik verzoek u, mijne heeren, wel indachtig te willen wezen aan het feit dat de tegenwoordige in gemeenschap bezeten wordende rijstvelden, dat is de vruchtbaarste gronden, zoodanig verbrokkeld zijn dat zij in den regel weinig

meer dan voldoende zijn om de bezitters (de familie der geërfden) en hunne menoempangs te voeden. Elk landbezittend huisgezin, individuëel eigenaar geworden zijnde, zal slechts over ongeveer één of anderhalf bouw sawa hebben te beschikken. De honderde bouws, tot eene dessa of eenige dessa's behoorende, zullen dus allicht evenveel honderde eigenaars hebben.

Verbeeldt u nu den partikulieren ondernemer, die zijne industrie in die dessa of dessa's wil vestigen. Maar bedenkt wel, dat die industrie hem de bronnen van ruime inkomsten moet openen. Hij kan niet volstaan met den aankoop van één, vijf, of tien bouws. Hij heeft er honderd, twee honderd of méér noodig om zijne onderneming op eenigszins voldoende schaal te vestigen. En die bouws, hij zal moeten wenschen, dat ze aaneenliggen, dat ze een behoorlijk afgerond geheel vormen.

Nu ligt het voor de hand dat hij met de honderd, twee honderd of méér eigenaars van die gronden ieder afzonderlijk zal moeten onderhandelen, dat hij de toestemming van enkele of vele eigenaars niet zal kunnen ontberen om de hem noodige uitgestrektheid aaneensluitende velden te bekomen.

Maar welke zal zijne kans van slagen zijn? Het ligt in den aard der zaak een zeer geringe. En bijaldien het hem al mocht gelukken, eigenaar te worden van een voldoend aantal aaneenliggende perceelen, door de betrokken eigenaars over te halen tot den verkoop, dan zal die eigendom niet gezegd kunnen worden hem lichtvaardig of voor een spotprijs te zijn afgestaan, want aan de vele inlandsche eigenaars zal spoedig doorschemeren de waarde door den ondernemer aan de perceelen gehecht, en zij zullen hunne prijzen daarnaar regelen en den prijs der volle waarde van hunne gronden bedingen.

In die zeldzame gevallen alzoo, waar zoodanige overeenstemming tusschen eigenaars en ondernemer mocht plaats hebben, dat de aankoop kan doorgaan, in die zeldzame gevallen zullen kooper en verkoopers allen evenzeer zijn gebaat. En waarom dan dien verkoop belet?

Maar ik hoor in mijne verbeelding reeds antwoorden: wat moet er dan worden van den armen Javaan? Die wordt dan van grondeigenaar tot menoempang verlaagd, om het aantal proletariërs nog te vergrooten. Ik zal daarover zoo aanstonds nog mijne meening zeggen, mijne heeren.

Hier wil ik er nog slechts op wijzen, dat het gevaar van lichtvaardigen afstand van gronden of, zoo men wil, van ontzetting van den inlander van zijn eigendom met grove beschadiging, indien het al bestond, niet zou te zoeken zijn in de partikuliere ondernemers, maar wel onder de inlanders zelf, in hunne grootere en kleinere hoofden. Aan dezen zal, wat de kultuurwet of andere wetten ook mogen behelzen, nog een reeks van jaren een zoodanig overwicht van macht, van prestige of van zedelijke meerderheid overblijven, dat het *hun* in de eerste plaats mogelijk zal zijn op slinksche wijze en met grove beschadiging van den kleinen man, zich van zijne velden meester te maken. Voor de industrie, zooals de hoofden die oefenen, is het niet noodig in het bezit te zijn van honderde bouws of van aaneengelegene gronden of van een enkel uitgestrekt maar afgerond perceel. Maar tegen dit gevaar, minder denkbeeldig dan dat gevreesd van partikuliere ondernemers, waakt de wet *niet*, — en zeer te recht, omdat er alsdan van de met zooveel ophef verkondigde verleening van eigendomsrecht nauwelijks een schaduw zou overblijven.

Ik kom terug op den afgekochten individuëelen grondeigenaar.

Ik zeide reeds met een enkel woord dat de toestand van den grondeigendom op Java eene groote wijziging te gemoet gaat. Ik heb zelfs hooren beweeren dat de toekenning van den individuëelen eigendom eene omwenteling in de javaansche maatschappij zal teweegbrengen, dat er eigenaren van uitgestrekte landerijen zullen komen door zich op de eene of andere wijze in het bezit van gronden te stellen, maar dat, aan den anderen kant, thans gezeten landbouwers en bezitters van gronden teruggebracht zullen worden tot de klasse van daglooners, menoempangs. Hopen wij, mijne heeren, dat wij die wijziging inderdaad te gemoet gaan; — ik althans zou haar ten zeerste wenschen. — En waarom? — Zij, die Java kennen in de meest bevolkte gedeelten, zullen verbaasd gestaan hebben over de opeenhooping der bevolking, die men op sommige plaatsen aantreft. Een der vorige sprekers heeft die samenhooping van menschen vergeleken bij mierennesten. En inderdaad, in sommige gedeelten van Java is de dichtheid der plattelandsbevolking het drie- tot viervoudige van die der dichtstbevolkte provinciën van Nederland. En wat is nu de sociale beteekenis van die mierennesten? Het grondbezit, in de toekomst der wet voortaan de grondeigendom, mijne heeren, is daar zoodanig versnipperd, dat de geërfde er gemiddeld nauwelijks over een bouw rijstveld te beschikken heeft en ter nauwernood het noodige kan voortbrengen voor zijn gezin en de tot zijn gezin behoorende menoempangs. Die versnippering neemt nog met elke generatie toe en houdt of brengt den gezeten landbouwer in een toestand, waarbij die der menoempangs te benijden is.

Ik moet eenige cijfers noemen. Ik heb die geput uit de jongste gedrukte statistiek van Java en ik heb daarbij genomen de cijfers der bevolking van een aantal distrikten te zamen en wel van distrikten, waar geene volkrijke hoofdplaatsen zijn, ten einde niet te stooten op de aanmerking dat ik slechts losse grepen doe op beperkte terreinen of in streken waar, uit den aard der zaak, minder sawa's zijn; grepen die niets zouden bewijzen. En wat leert nu die statistiek? Ik zie dat in negen distrikten der residentie Soerabaya, ik reken nu de distrikten der steden niet meê, te zamen bevolkt met 425000 zielen, ieder gezin van geërfden gemiddeld $1\frac{1}{11}$ bouw sawa ter zijner beschikking heeft. Voor achttien distrikten der residentie Pasoeroean vind ik eene bevolking van 380,000 zielen, maar de geërfden bezitten daar gemiddeld slechts $\frac{9}{10}$ bouw, en dus zelfs nog geen bouw per gezin. Voor Kediri vind ik wel eene eenigszins gunstiger verhouding, maar ook daar zie ik dat in negen distrikten met eene populatie van 133,000 zielen slechts $1\frac{1}{6}$ bouw sawa komt op elk gezin van landbezitters. In Bezoeki en Japara, eindelijk, tel ik te zamen zeventien distrikten, bevolkt met 400,000 zielen, waar het grondbezit zoodanig verbrokkeld is, dat ieder huisgezin van geërfden ter nauwernood over $\frac{4}{5}$, zegge *vier vijfde*, bouw sawa beschikken kan. Hier verlaat mij de statistiek, maar elders in centraal Java zal het wel niet beter gesteld zijn.

Maar nu vraag ik: Is deze toestand houdbaar? Is het niet noodig dat verandering kome in den verbrokkelden toestand van het grondbezit? En die verandering zal mogelijk wezen wanneer de hervorming, die de regeering beoogt, konsekwent wordt toegepast, maar zij zal terugblijven indien het tegenwoordige stelsel gehandhaafd blijft, waardoor de bevolking verhinderd wordt

een voldoend middel van bestaan te vinden en voortdurend leeft op de grens van hongersnood. Het is wenschelijk dat de javaansche grondbezitter voortaan niet één, maar twee of meer bouws in eigendom heeft. Alleen onder die voorwaarde zal het maatschappelijk kapitaal van den inlander, dat is, met andere woorden, zijn welvaart, eenigszins aanmerkelijk kunnen toenemen. Er moet eene natuurlijke verdeeling plaats hebben van, laat ik de juiste uitdrukking bezigen, boeren en boerenknechts, en den menoempangs een ruim veld worden geopend om zich tot zelfstandige landbouwers te verheffen.

Nu ik toch het woord heb, wensch ik nog een paar andere punten aan te roeren, die wel niet in de ontwerp-kultuurwet voorkomen, maar waaromtrent ik toch gaarne eenige bepalingen had aangetroffen.

De heer Schill heeft reeds gesproken van de voorschriften omtrent het uitgeven van gronden in erfpacht. Die voorschriften zijn niet verwerpelijk. Maar ik ben het met den heer Schill eens, dat daarvan voor de ontwikkeling van Java niet veel te verwachten is. Het initiatief toch tot het uitgeven van woeste gronden is geheel aan de regeering gelaten en alzoo geheel van den goeverneur-generaal afhankelijk. Het zal dus veel van den tijdelijken landvoogd afhangen of er van die uitgifte véél, iets of niets zal komen. Het is vermoedelijk, dat de goeverneur-generaal zelf in den regel niet het initiatief zal nemen. Van de direktie der kultures, indien die aangehouden wordt, laat zich zulks evenmin verwachten. En de residenten zijn in het algemeen niet zoo verzot op de tegenwoordigheid, in hun gewest, van partikuliere ondernemers, om van hen te kunnen verwachten, dat zij die uit eigen beweging tot zich zullen roepen.

Het ware daarom, mijns inziens, wenschelijk geweest, dat, nevens het voorbehoud der regeering tot de uitgifte van gronden, na mededinging toe te kennen, het beginsel in de ontwerp-wet ware nedergelegd, dat het initiatief tot het bekomen van woeste gronden ook door partikuliere ondernemers kon worden genomen; dat het hun vrij zou zijn de verlangde gronden te doen opnemen en in kaart brengen en dat hun in het algemeen gewaarborgd werd, dat die gronden hun, naar een algemeenen maatstaf van hunne waarde, door de regeering te bepalen, zullen worden toegekend. Bij deze wijze van uitgifte zou, uit den aard der zaak, het beginsel van uitbesteding bij mededingen behooren weggelaten te worden, omdat dit beginsel in het onderwerpelijk geval den ondernemingsgeest zou verlammen, door den industriëel bloot te stellen aan overvleugeling in prijsaanbod door anderen, die zich niet getroost hadden de opoffering van tijd, moeite en kosten om zich de noodige kennis der verlangde perceelen te verwerven.

Van dit beginsel van initiatief door partikulieren verwacht ik meer praktisch gevolg voor de ontwikkeling van Java in eenige weinige jaren dan van het beginsel, in de ontwerpwet neêrgelegd, in een geheelen menschenleeftijd.

Ik hoor mij daar influisteren, dat ik spreek van uitgifte van woeste gronden in erfpacht en niet van afstand in vollen eigendom. Het is zoo, mijne heeren, ik verzuimde te spreken van den verkoop van woeste gronden en ik haast mij dit verzuim te herstellen, door te verklaren dat, zoo ik al ben een voorstander van het uitgeven van woeste gronden in erfpacht voor een eeuw, ik nog grooter voorstander ben van den definitieven verkoop dier gronden, al ware het slechts omdat de kooper, uit den aard der zaak, een rechtstitel

erlangt van veel hooger waarde dan de rechtstitel kan zijn van den erfpachter en de volle eigendomstitel meer belooft voor het aanlokken en vestigen van kapitalen op Java dan de eenvoudige erfpachtstitel.

Daar ik mij niet herinner dat in een onzer laatste vergaderingen het punt van het initiatief van partikulieren tot het bekomen van woeste gronden in erfpacht of in eigendom, in mijn oog een zeer gewichtig punt, besproken is, heb ik gemeend het niet geheel onaangeroerd te mogen laten en het onder de aandacht der vergadering te moeten brengen.

Nog een enkel woord over een derde punt, waarop ik de aandacht wensch te vestigen. Ik bedoel de verzekering der suikerindustrie op Java.

De toekomstige regeling der suikerindustrie, zoo als die in de ontwerpwet is voorgesteld, zal wel niemand bevredigen. Voorzoover mij bekend is, werd het wetsontwerp, ten opzichte van dat aangelegen punt, door niemand in bescherming genomen.

Intusschen geldt het hier een belangrijken tak van industrie, die, indien zij vereenigbaar is met het belang der inlandsche bevolking, alleszins verdient in stand te blijven.

Van eene regeling in de toekomst spreek ik thans niet. Het komt mij voor dat die regeling overbodig is, zoodra door vrijgevige wijziging der ontwerpwet, de partikuliere ondernemingsgeest van de hem thans knellende banden zal zijn bevrijd. De ondernemers zullen dan zelven moeten weten of zij in de suikerkultuur voordeel zien of niet. Daarover hebben wij ons thans in geen geval te bekommeren.

Maar ik bedoel eene doelmatige oplossing van het tegenwoordig kontraktenstelsel, vermijding van schokken, vestiging der tegenwoordige kontrakt-suikerindustrie op een vasten, natuurlijken grondslag.

En nu is het mijne meening dat die oplossing zeer goed te bereiken is, door het kontraktenstelsel door een ander stelsel te vervangen; door een stelsel, aanlokkelijk genoeg voor de tegenwoordige ondernemers om er voor àf te zien van hunne kontrakten met het goevernement; door een stelsel, dat tevens in harmonie is met de belangen van den staat en van de inlandsche bevolking.

Ziehier de hoofdtrekken van dit stelsel.

1°. Onteigening van het grootste deel, ik wil stellen van drievierden, van de tegenwoordig kommunaal bezeten wordende suikervelden, van de bevolking.

2°. Toekenning van onbeperkten eigendom aan de bevolking van de overige suikervelden.

3°. Afstand in vollen eigendom der van de bevolking onteigende velden aan de tegenwoordige kontraktanten, tegen den door het goevernement aan de bevolking uit te keeren onteigeningsprijs.

4°. Vrije beschikking van de ondernemers over het produkt.

Met zoodanig stelsel, vermeen ik, zou aan de belangen der drie betrokken partijen, inlandsche bevolking, goevernement en fabrikanten worden voldaan.

De onteigening der velden van de bevolking zou den schijn kunnen hebben minder billijk te zijn, maar men bedenke wèl dat de suikervelden, thans door haar gedwongen bewerkt en haar thans slechts afwisselend voor een deel ter bouwing van padi gelaten, voor haar betrekkelijk weinig waarde hebben

en haar deels zelfs meer tot last dan tot genot zijn. Zij kan er dus niet dan bij winnen, wanneer zij voor het grootste deel dier velden eene ruime betaling erlangt met opheffing van alle verdere verplichting tot planten en leveren van suikerriet en voor het overige deel in het genot gesteld wordt van den vollen eigendom met volkomen vrije beschikking.

Het goevernement zal voorts, door den nieuwen toestand, dien ik mij voorstel, geraken uit den onnatuurlijken toestand, waarin het zich thans bevindt, en, niet zoo als thans afhankelijk van de marktprijzen der suiker, de vaste, zekere inkomsten genieten, die het gevolg moeten zijn van een billijk te regelen belastingstelsel.

En de kontraktanten eindelijk, ik vrees niet, dat zij ongenegen zullen bevonden worden hun tegenwoordigen onzekeren toestand te verwisselen met een anderen, die, zoo hij misschien al niet in de eerste jaren de vroeger behaalde ruime winsten zal afwerpen, den eigendom hunner onderneming voor zich en hunne erven verzekert, het bekomen van kapitaal gemakkelijk en het vastleggen van kapitaal tot verbetering en uitbreiding hunner zaak wenschelijk maakt, en hun, in een woord, eene toekomst waarborgt die het tegenwoordig kontraktenstelsel hun niet aanbiedt en niet kan aanbieden.

De heer *Feist*. Mijne heeren, het zal u verwonderen, dat ik, indachtig aan de kritiek van den heer Veth, het nog durf wagen, met mijne internationale taal uwe fijne nederlandsche ooren te vermoeien, vooral na de vele redevoeringen, die wij in vorige en ook in deze bijeenkomst gehoord hebben. Ik zou ook zwijgen, wanneer ik niet meende eenige onjuistheden, voorkomende in de rede van den heer van Soest, gehouden in de jongste vergadering, te moeten rektificeeren.

Ik zal niet langer strijden tegen die staathuishoudkundige axiomata, die men als modewaar naar Java wil overvoeren. Ik gun die aan de Amboineezen en Alfoeren, die men, zoo als het schijnt, door onderwijs in de staathuishoudkunde gelukkig maken wil. Alleen wil ik trachten eenige beweeringen van den heer van Soest, betreffende de verlichting van heerediensten door feiten te weêrleggen.

De heer van Soest beweerde, dat sedert 1851 een gunstig keerpunt voor de heerediensten op Java zou zijn gekomen, dat er nu een betere toestand dan 25 jaren geleden bestaat, en dat de belemmering voor de ontwikkeling van vrijen arbeid thans niet zoo beduidend meer is.

Het is waar, in 1851 zijn de door den spreker aangehaalde gunstige besluiten genomen en gepubliceerd. Maar eene andere vraag is: zijn de besluiten in praktijk gebracht? Hierop moet ik ontkennend antwoorden.

Immers zagen wij, kort nadat het besluit omtrent eene betere regeling ten opzichte van het geleide van europeesche en inlandsche ambtenaren, en het ceremoniëel voor de hoogste autoriteiten genomen was, den toenmaligen goeverneur-generaal eene inspektiereis over Java doen. Evenmin als vroeger reed hij in het stof; het getal zijner geleiders was niet minder dan vroeger en de reis even kostbaar en drukkend voor de bevolking als vóór 1851. Zijne reis geleek, even als voor 30 jaren, op de reis van Catharina II door de Krim. De rijtuigen rolden over bergwegen als over eene kolfbaan.

Nog heden zien wij de binnenlanden van Java overstroomd door een legio inspekteurs, kommissarissen, hooge en lage ambtenaren en officieren, ten laste der schatkist, bevolking, residenten en regenten. Wel heeft de regeering, dit inziende, de indemniteit voor reiskosten der ambtenaren beduidend verhoogd, doch dit heeft het verwachte gevolg niet gehad — en gelijk men van de Engelschen wil beweeren, dat zij uit zuinigheid het kontinent bezoeken, geschiedt ditzelfde bij de veelvuldige reizen in de binnenlanden. Alleen de inspekteurs die maandelijks een vast reisgeld hebben, vallen de bevolking minder lastig, even als pas getrouwde ambtenaren. Het reizen in de binnenlanden is zoo voordeelig, dat de ingenieur van den waterstaat in Cheribon mij verzekerd heeft jaarlijks meer te kunnen besparen van de reiskosten, dan de onkosten van een reiswagen bedragen. Men logeert gratis bij regenten, wedono's, assistent-residenten en kontroleurs.

De reiskosten, die de regeering in sommige residentiën, vooral aan ambtenaren van den waterstaat betaalt, zijn veel meer dan het driedubbele der waarde van de geïnspekteerde pakhuizen in de binnenlanden. Eene inspektiereis b. v. van Cheribon naar Tjamis kost het goevernement kontant voor de zoogenaamde regentspaarden f 200, behalve de dag- en koeli-gelden, terwijl een gewoon pakhuis maar f 400 tot f 600 waard is.

En hoe dikwijls in het jaar vinden zulke inspekties plaats.

Het is eene waarheid, dat het goevernement veel meer dan een partikulier betaalt voor goevernements-gebouwen en woningen van europeesche ambtenaren en regenten — maar helaas zonder verlichting van heeredienst.

De koelies worden betaald, maar werken niet vrijwillig. Zonder den invloed en de hulp van de regenten kunnen geene beduidende gebouwen in de binnenlanden tot stand komen.

Het is een *papieren patriarchalische* vrije arbeid. Tegenwoordig heeft men nog meer handen noodig dan vroeger, toen alle materialen door de bevolking moesten geleverd worden. Men vond op alle, ten minste de meeste, plaatsen, al het benoodigde, en nu worden geheele regentswoningen 75 palen ver over het gebergte van de hoofdplaats Cheribon naar Tjamis getransporteerd. Men denkt nog niet aan besparing van handenarbeid. Voor het transport van balken ziet men nog 100 à 200 menschen gebruiken. Een partikulier vervoert balken en zware machinerieën met een malle-jan.

Dat men ook nu nog dikwijls de toevlucht neemt tot den patriarchalischen vrijen arbeid, hiervan wil ik nog een feit aanhalen. Toen het officiëel bekend werd dat de tegenwoordige goeverneur-generaal Cheribon zou bezoeken, zagen wij in nog geen zes weken tijds *zes-en-vijftig* bruggen gerepareerd en grootendeels vernieuwd voor 12 mille; de wegen door de geheele residentie, waar z. e. langs moest komen, geleken op een kolfbaan, terwijl rijwegen door bosschen aangelegd waren. De bevolking werkte officiëel vrijwillig en riep toen de goeverneur-generaal afgereisd was: »Vivat vrije arbeid." Die het niet gezien en ondervonden heeft, kan niet gelooven hoeveel eene reis van den goeverneur-generaal aan handenarbeid kost.

De uitgaven, uitgetrokken voor den waterstaat, ten bedrage van 8 millioen, bewijzen — ik ben het met den heer van Soest eens — dat het de ernstige wil van het goevernement is, alles in vrijwillige en betaalde diensten

te doen verrichten, maar niettegenstaande dat alles zagen wij in de laatste jaren, alleen door de hulp van de regenten, kapitale waterwerken tot stand komen.

Men vond het in de residentie Cheribon van het jaar 1848 af noodzakelijk een dam te Waled aan te leggen ter bewatering van eenige duizende bouws sawa's. Kundige ambtenaren van den waterstaat verwerkten meer dan een millioen, maar de dam kwam niet tot stand. Kommissiën en begrootingen volgden elkander op, totdat men eindelijk, onder goedkeuring van den direkteur van den waterstaat, het leggen van den dam aan den regent van Cheribon overliet, en ziet, in betrekkelijk korten tijd lag de dam en de kosten bedroegen geen f 13,000. Ook in het regentschap Tjamis is op deze wijze door den regent met weinig onkosten een kapitaal waterwerk tot stand gebracht. De belooning voor de regenten was: een gouden medalje. Zij rekenden op een lintje.

En nu ten slotte nog een woord tot staving van mijn beweeren, dat de kultuurdiensten niet de hoofdbelemmeringen zijn voor de ontwikkeling van vrijen arbeid.

In de residentie Cheribon zijn onder vermomden dwang twee partikuliere suikerfabrieken opgericht in een distrikt waar hoegenaamd geen goevernementskultuur bestaat. In het eerste jaar kwam moeielijk onder dezelfde omstandigheden een onbeduidende aanplant tot stand.

Het goevernement wilde dezen stand van zaken doen ophouden en gaf den toenmaligen resident strengen last. Het gevolg hiervan was dat de resident als wandaal uitgekreten werd, als iemand, die den vrijen arbeid den nekslag had gegeven. De resident trad af; zijne opvolgers registreerden de kontrakten, lieten de ondernemers hun gang gaan, en het resultaat was dat een dezer ondernemingen reeds sedert twee jaar stil staat en de andere spoedig zal volgen.

Ik eindig met den wensch, dat eindelijk voor de koloniën eene goede praktische, uitvoerbare regeling moge plaats hebben; dat men geen gehoor moge geven aan de theoretische bespiegelingen van kamergeleerden en dat de toekomstige kultuurwet gebaseerd moge zijn op den waren toestand van kultuur en civilisatie van Java; dat men de overgangsperiode niet overhaaste en dat men vooral indachtig moge zijn, dat alleen goed onderwijs en doelmatige opvoeding in staat zijn eene sociale harmonie in het leven te roepen; en dat men de geschiedenis van eeuwen niet vergete, welke leert dat zonder opvoeding en onderwijs alle vrije arbeid en politieke rechten tot den afgrond hebben geleid.

De heer *Raedt van Oldenbarnevelt.* Mijnheer de voorzitter, ik heb met zeer veel aandacht gevolgd de bedenkingen en opmerkingen, heden avond door den heer Bleeker in het midden gebracht. Over de punten, die hij gewenscht had dat ook in het wetsontwerp zouden behandeld zijn, zal ik mij niet uitlaten, omdat ik dat aan meer bevoegde personen wil overlaten. Nu echter die g. s. weer op de beperking van art. 12 is teruggekomen en ik als voorstander van die tijdelijke beperking, door den heer Bleeker in het debat ben getrokken; acht ik mij verplicht te dien aanzien nog eene korte opmerking tegenover die van den heer Bleeker in het midden te brengen. Zij is deze, dat het mij voorkomt dat er geen krachtiger verdediging van de meening van mij en an-

deren omtrent die voorloopige uitsluiting van Europeanen en Chineezen is geleverd, dan door den geachten spreker, dien wij het voorrecht hadden te hooren. De heer Bleeker heeft toch getracht op historische en statistische gronden aan te toonen dat ons bezwaar geheel uit de lucht gegrepen is, want dat, indien men aanneemt dat gemiddeld ieder daartoe gerechtigd Javaan slechts één, ja hoogstens een en een halve bouw gronds in eigendom zal bekomen, het bij zoodanige verbrokkeling in zoo oneindig veel handen uit den aard der zaak wel ondoenlijk zal zijn groote uitgestrektheden gronds in één hand te brengen. Welnu, wanneer dat gevaar zoo gering is, wanneer men zelfs erkent dat het onmogelijk zal zijn om die gronden in ééne hand te vereenigen, waartoe zich dan zoo verzet tegen deze bepaling die dan geene belemmering in den weg zal stellen tegen iets wat toch van zelf reeds tot de onmogelijkheden behoort. Dan zeg ik dat het overtollige niet schaadt en wij tegen zulke onschadelijke bepalingen zulk een fellen krijg niet behoeven te voeren. Gaarne wil ik met den heer Bleeker aannemen, dat het zoo *gemakkelijk* niet zal gaan zich van groote uitgestrektheden op eens meester te maken, maar ik zou niet durven verzekeren dat dit langzamerhand zoo geheel ondoenlijk zou zijn.

Hoe het zij, het bezwaar van den heer Bleeker tegen de beperking van den eigendom in de ontwerp-kultuurwet, verliest door zijne eigene beschouwingen al zijn gewicht. Die tijdelijke beperking is in de eigen redeneering van den heer Bleeker eene dood-onschuldige en onschadelijke bepaling, die bovendien slechts voor een korten tijd zal werken. Maar nu biedt die bepaling in mijn oog een grooten waarborg aan tegen mogelijke *misbruiken*.

De heer Bleeker had nu ook behooren aan te toonen, dat indien art. 12 niet in de wet stond, er geen gevaar hoegenaamd bestaat dat men, in de eerste tijden vooral, zal trachten den Javaan voor een spotprijs of althans beneden de waarde, van zijne gronden te ontzetten. Hij had moeten bewijzen dat ons bezwaar uit de lucht gegrepen is, dat de Javaan, die helaas zoo dikwerf het nederlandsche goevernement heeft leeren wantrouwen, uit vrees dat wat hem heden in een bui van filantropie en goedhartigheid is gegeven, hem morgen weêr zal worden ontnomen, zich niet haasten zal zoo spoedig mogelijk het geschonkene te geld te maken en aan te nemen wat hem geboden wordt.

Ik wenschte van den heer Bleeker dat bezwaar wel eens voldoende uit den weg geruimd te zien. Dan eerst zou ik misschien kunnen besluiten die beperking van art. 12 op te offeren en als eene gansch overbodige bepaling aan te merken.

Ik ben daaromtrent geenszins gerust, en dan vind ik den voorloopigen termijn van vijf jaren niet te groot. Of en inhoever die later nog zou moeten worden uitgestrekt, zal aan den tijd moeten worden overgelaten. Wanneer alles echter goed en zijn geleidelijken gang gaat, geloof ik niet dat die beperking zoo heel lang zal behoeven te duren, veel minder dat die in aeternum zal moeten behouden blijven.

De heer *Bleeker*. Ik kan de konklusie van hetgeen door den heer Raedt van Oldenbarnevelt is in het midden gebracht, niet wel vatten. De spreker erkent met mij toch dat het gevaar, dat de inlander zich lichtvaardig van zijne

gronden zal ontdoen, zooals de geschiedenis geleerd heeft daar waar individuëele eigendom bestond of nog bestaat, denkbeeldig is. Indien dit zoo is dan begrijp ik niet waarom het noodig zou zijn dat eene bepaling in de wet wierd opgenomen, die in strijd is met de overige artikelen en die volstrekt niet past in de ekonomie der wet.

De heer *Raedt van Oldenbarnevelt.* De heer Bleeker heeft aangetoond dat de geschiedenis en de ervaring leeren, dat de Javaan zich niet gemakkelijk en zeer noode van zijn eigendom ontdoet en dat alzoo ons bezwaar niet zoo groot is. En nu zeide ik: ik wil dat eens voor een oogenblik aannemen; en indien dit waar is waarom heeft men dan zooveel bezwaar tegen de bepaling van art. 12, want dan schaadt het *overbodige* artikel niet. Maar, voegde ik er bij, hoe lost men nu het andere bezwaar op dat de Javaan zich zal haasten zijn eigendom aan den eerste den beste, die hem geld biedt, over te doen, ten einde van het in zijn oog, zeer precaire recht, dat men hem misschien morgen weer ontneemt, zoo veel mogelijk te profiteeren? En voor dit laatste heeft de heer Bleeker ook nu geene bevredigende oplossing gegeven.

Ik meen dus in mijn recht te zijn, om vol te houden dat de heer Bleeker, door aan te toonen dat wat het artikel wil, is in overeenstemming met de geschiedenis en de ervaring, de krachtigste verdediging van art. 12 heeft geleverd.

De heer *Bleeker.* De schets die ik gaf, is ook bepaaldelijk van toepassing op den toestand, die geboren zal worden na de toekenning van individuëelen grondeigendom. Indien de geschiedenis leert dat vroeger, niet over kleine maar over zeer groote uitgestrektheden van Java en over eene bevolking van millioenen zielen, bij het bestaan van individuëelen grondeigendom — ik mag het zoo noemen omdat het recht dat de inlander thans reeds bezit met grondeigendom nagenoeg gelijk staat — zich niet de verschijnselen hebben voorgedaan, die men voor de toekomst vreest, dan dunkt mij dat daaruit de gevolgtrekking is te maken dat in het vervolg voor lichtvaardigen afstand van gronden door de Javanen niet gevreesd behoeft te worden.

De heer *Raedt van Oldenbarnevelt.* De toestanden zijn niet gelijk. Vroeger had men slechts hier en daar bij uitzondering en sparsim individuëel grondbezit. Voor het vervolg zal evenwel *algemeen* bij de wet individuëele grondeigendom worden toegekend. Vroeger had het eigendomsrecht — indien ik het eens even zoo noemen mag — slechts eene geringe waarde, omdat het in de lucht zweefde en door geene wettelijke bepalingen werd beheerscht. Thans zal bij algemeene wettelijke bepaling grondeigendom aan de Javanen worden toegekend. Het behoeft wel geen betoog dat dit bij de wet geregelde en algemeen toegekende recht eene veel grootere waarde aan de gronden, die de Javaan bezit, bijzet. Men kan dus ook niet zeggen: omdat vroeger zich geene of weinige gevallen van verkoop hebben voorgedaan, zullen die zich in het vervolg ook niet voordoen. Eerst moet men aantoonen dat de toestanden volkomen gelijk zijn en dan zal ik mij kunnen neerleggen bij de konklusie van den heer Bleeker.

De heer *Bleeker*. Ik geloof dat het niet noodig is de diskussie over dit punt te vervolgen. De heer Raedt kómt tot de konklusie dat art. 12 noodig is. Ik geloof dat het gevaar, dat men vreest niet bestaan zal, op de gronden die ik heb aangevoerd. Daar nu de heer Raedt ook deze gronden beäamt, kan men in het midden laten of het bedoeld artikel al dan niet minstens overtollig is. De meening van den geachten spreker staat hier eenvoudig tegenover die, welke ik geméend heb te mogen verdedigen.

De heer *Anthing*. Ik geloof dat het verschil in zienswijze daarmede in verband staat, dat men in deze uit het verledene geene gevolgtrekking voor de toekomst kan afleiden. Ik meen wel eens gehoord te hebben dat men vroeger, daar waar individuëel grondbezit bestond, faktisch beperking aan den verkoop van gronden gesteld heeft.

Wat ik thans echter wensch op te merken is dit. Wij hebben hooren spreken over vrije ontwikkeling van landbouw en industrie, maar nog niet over vrije ontwikkeling van den Javaan. De heer Bleeker heeft gezegd dat een liberaal beginsel aan de voorgedragen wet ten grondslag ligt. Maar wat is liberalisme? Zij bestaat in de toelating der ontwikkeling van alle krachten, ook van die van den sterke. Doch de Javaan is tengevolge van omstandigheden van zijne vrijheid verstoken gebleven en staat dus niet op gelijken voet met anderen. En zou men meenen dat indien, mede ter oorzake daarvan, het landbezit geheel overging in handen van Europeanen en Chineezen, de ontwikkeling van den Javaan vrij zou zijn? Is niet het bezit van den grond, waarop men woont, een krachtig middel om die ontwikkeling te bevorderen? Ik spreek nu niet van de materiëele welvaart, welke het landbezit medebrengt, maar van zedelijke en intellektuëele ontwikkeling. Zij zou door de afhankelijkheid van anderen ten aanzien van den grond schade kunnen lijden. Zou het goevernement behoorlijk zorg kunnen dragen voor het onderwijs van den Javaan, wanneer het voor het oprichten van scholen eerst de toestemming moest vragen van landheeren? Zoo doen zich voor de ontwikkeling, waarin men die ook stellen moge, verschillende moeilijkheden op, wanneer men van anderen afhankelijk wordt. Mij dunkt dat het noodig is ook met het oog daarop behoedzaam te wezen en te trachten te voorkomen, dat het bezit van alle gronden aan den Javaan ontnomen worde. Zelfs zou ik het wenschelijk achten, dat hierop bij de uitgifte van woeste gronden de aandacht gevestigd bleef, zoodat ook dáár vrije plaatsen tot het verkrijgen van woonsteden wierden overgelaten.

De heer *van Lier*. Zooals in eene vorige vergadering gebleken is, behoor ook ik tot hen, die de bepaling van art. 12 niet kunnen goedkeuren. Liever had ik gezien dat de regeering een langeren overgangstermijn gesteld had, dan het voorschrift eener herziening der voorgestelde bepaling na vijf jaren in het ontwerp op te nemen. De heer Raedt vreest niet dat die termijn van vijf jaren verlengd zal worden. Ik vrees dit wel. Ik geloof dat wij hier de les moeten in het oog houden, aan het einde der vorige vergadering door den heer Robidé van der Aa gegeven, dat nu de regeering dergelijk voorstel doet, zij niet een gedeelte van den arbeid en van de uitvoering aan eene geheel onzekere toekomst behoort over te laten. De regeering vreest ook volstrekt niet,

dat wanneer zij aan den Inlander de vrije beschikking toekent over zijne gronden, hij deze voor een appel en een ei zal wegschenken. De minister verlangt slechts den noodigen tijd tot voorbereiding van de uitvoering der wet.

In de memorie van toelichting lees ik toch:

„Het is niet de vrees voor europeesch landbezit die deze bepaling heeft uitgelokt. Integendeel, ook voor uitbreiding en verbetering van den landbouw: waren het voorbeeld, de ondervinding en de wetenschap der westersche volken alleszins nuttig, enz. Maar de Inlander leere zijne rechten wel kennen en waardeeren vóór dat hij worde aangezocht tot afstand daarvan. Voor vele, voor de meeste streken van Java zou een overgangsmaatregel uit dezen hoofde wellicht ontbeerd kunnen worden, want de Inlander, landbouwer bij uitnemendheid, is gehecht aan zijn plekje gronds.”...

„Wat echter alles afdoet is, dat de werking der wet eerst in ieder opzicht behoort geregeld en verzekerd te zijn, vóór dat onbeperkte vrijheid worde toegelaten. Een tijdperk van vijf jaren komt daartoe voldoende en redelijk voor.”

Nu verklaart de heer Gevers Deynoot zich ten gunste van de beperking van den eigendom, zooals die in art. 12 gelegen is. Ik vat dit niet, in verband met dat gedeelte zijner rede, waarin hij den heer van den Dungen Bille nazegt, dat men de Europeanen beschermen moet tegen de willekeur van den inlander en zorgen dat deze zich niet aan zijne aangegane verbintenissen kan onttrekken. Wanneer nu eene overeenkomst met een inlander is gesloten, hem voorschotten zijn gegeven en hij aan de geslotene overeenkomst geen gevolg geeft, dan heeft men bij kommunaal bezit geen verhaal op hem. Wanneer de inlander evenwel individuëelen grondeigendom heeft, zal hij zich wel wachten gelden op te nemen en een kontrakt niet na te komen, omdat dan zijn eigendom aangetast kan worden. Die onbeperkte eigendom levert dus wel degelijk een waarborg op, ook voor de europeesche partikuliere industrie.

Wat de opmerking van den laatsten geachten spreker betreft, omtrent de moeilijkheden die tot bevordering van het moreel en intellektuëel welzijn van den inlander zouden kunnen ontstaan, wanneer Europeanen uitgestrekt grondgebied op Java verkregen, daar men minder gemakkelijke scholen op partikuliere gronden zou kunnen oprichten, ook dit bezwaar komt mij minder juist voor. In de eerste plaats zien wij toch in Europa alle regeeringen het onderwijs bevorderen; en wonen wij, Europeanen, nu allen op eigen grond of huren wij niet veelal woningen? Maar in de tweede plaats vraag ik wat heeft het europeesch grondbezit met het onderwijs gemeen? De Europeaan zal trachten aan te koopen voor het landbouwbedrijf, waarop de Inlander zijne woning niet gevestigd heeft. De Javaan woont in de dessa of het vlek en dáár zal de school moeten komen. Ik zie dus geen verband tusschen onderwijs en grondeigendom, als ik den heer Anthing goed gevat heb, hoezeer ook ik de bevordering van het moreele welzijn van den Javaan wensch.

De heer *Gevers Deynoot*. Slechts een enkel woord om eene inlichting aan den heer Bleeker te vragen. Ik meen verstaan te hebben, dat hij het eene

leemte beschouwt in de wet, dat daarin niet bepaald is, dat de Europeanen het recht van initiatief hebben om woeste gronden ter ontginning te bekomen. Ik begrijp dat bezwaar niet. Dat recht van initiatief bestond reeds, en wordt bij deze wet niet verkort.

De heer *Bleeker*. Ik wensch op te merken dat ik niet gesproken heb van eene leemte in de wet, zoo als de heer Gevers Deynoot meent, maar ik heb alleen gezegd, dat het mij wenschelijk voorkwam dat in de wet uitgedrukt wierd, dat het initiatief tot het bekomen van woeste gronden ook aan partikulieren werd gegeven. Het was dus slechts de uiting van een persoonlijken wensch dat in de wet eene dergelijke bepaling werd opgenomen.

De heer *Gevers Deynoot*. Ik dank den heer Bleeker voor de gegeven inlichtingen, maar ik begrijp niet dat hij een dergelijk artikel in de wet verlangt. Mij dunkt dat het verlangen van den heer Bleeker zeer billijk is omtrent hetgeen hij gezegd heeft met betrekking tot gedane uitschotten, enz. Ik blijf echter van gevoelen dat het eene zaak is die aan de uitvoerende macht moet worden overgelaten; terwijl door daarin te willen voorzien het karakter van deze wet, eene wet van algemeene beginselen, zou geschonden worden.

De *Voorzitter*. Het onderwerp, dat ons heeft bezig gehouden gedurende vijf achtereenvolgende zittingen, is zoo veelomvattend, dat het moeilijk is de onderscheiden gevoelens, over zoo vele punten geuit, te resumeeren.

Wanneer ik den indruk zal teruggeven, dien de gevoerde debatten op mij hebben gemaakt, dan geloof ik, dat men wel kan aannemen dat, volgens het algemeen gevoelen der sprekers, het kultuurstelsel onhoudbaar is bevonden, en dat men naar een ander stelsel zal moeten omzien, om bij stilstand of achteruitgang van het kultuurstelsel, op andere wijze de produktie te verhoogen, zoo in het belang van Java als in het algemeen belang van handel en scheepvaart, terwijl uit al het gesprokene over de aanhangige kultuurwet schijnt af te leiden, dat zoowel voorstanders als bestrijders dier wet toch hare grondbeginselen toejuichen, namelijk: 1°. toekenning van het recht van individuëelen grondeigendom, een recht waarin gelegen is de ware grondslag voor landbouwontwikkeling en voor zekerheid van kapitaal, en 2°. vrijmaking van den arbeid. Een wetsontwerp nu, op een goed beginsel gebouwd, kan nog verbeterd worden, doch is reeds levensvatbaar.

Evenwel zijn er vele bedenkingen tegen het ontwerp ingebracht van uiteenloopenden aard, zoo in het algemeen als omtrent speciale punten. Wanneer ik de algemeene bezwaren onder een paar groepen zou moeten rangschikken, dan meen ik ze aldus te kunnen samenvatten: 1° *de wet is onvolledig*. Daarbij heeft men gewezen op het gemis aan bepalingen omtrent de Buitenbezittingen, de partikuliere landen, de Vorstenlanden, de regeling der heerediensten en meer andere bepalingen, die men in de wet zou hebben kunnen opnemen; men heeft de wet zóó uitvoerig willen maken, dat het zelfs een onderwerp van debat is geweest of zulk een uitgebreid voorstel juist wegens de uitvoerigheid, wel uitvoerlijk zou zijn en tot stand ware te brengen. Men wenschte dat de heerediensten belangrijk zouden worden verminderd

en heeft er vooral op gewezen dat, wanneer dit niet gebeuren mocht, de ware voorwaarden voor den vrijen arbeid niet zouden bestaan. Daarentegen hebben andere sprekers opgemerkt dat de regeling van dit onderwerp, ook in verband met art. 57 van het regeerings-reglement, niet in deze wet te huis behoort, dus dat het gemis dier regeling niet als eene onvolledigheid kan worden aangemerkt. Deze zaak zou afzonderlijk moeten worden geregeld en men heeft er op gewezen dat uit een officiëel stuk blijkt, dat dergelijke regeling in zeer vrijgevigen zin reeds ontworpen is.

Eene andere groep van bedenkingen heeft zich 2° voorgedaan onder den naam van *inkonsekwentiën*, die in het ontwerp zouden gevonden worden, waardoor de goede beginselen, die in het ontwerp gelegen zijn, verloren of althans zeer benadeeld zouden worden, daar hetgeen met de eene hand werd gegeven, met de andere weer zou ontnomen worden.

Als zoodanig heeft men gewezen op art. 12, dat een verbod tot verkoop van gronden, aan de Javanen behoorende, aan Europeanen en vreemde Oosterlingen behelst. Ik zal niet alles, zoo vóór als tegen geuit, herinneren; de gevoelens verschillen naar mate van het standpunt der sprekers, naar mate zij meer aan voorzichtigheid hechten of minder bezwaar zien in het weglaten van dergelijk verbod. Beide gevoelens zijn voldoende toegelicht. Alleen wil ik nog herinneren dat heden avond nog een derde gevoelen omtrent dit punt is geopenbaard, om namelijk in de wet het beginsel op te nemen dat daarin gelegen is, maar het verbod tot verkoop van gronden dadelijk voor een bepaalden tijd vast te stellen, zoodat niet latere herziening noodig zou wezen.

Eene andere beperking van het beginsel van het eigendomsrecht leverde mede stof tot beschouwingen, namelijk de bepalingen omtrent de gronden, die tot uitbreiding en instandhouding van de suikerkultuur noodig zijn te achten. Die bepalingen hebben de strekking om de gronden, den Javaan bij art. 1 toegekend, hem later tijdelijk tegen schadeloosstelling te kunnen ontnemen, zoodat hij daarover de vrije beschikking zou missen. Dit denkbeeld heeft nog al vrij algemeen tegenstand gevonden en ik herinner mij niet dat ik bepaaldelijk eene verdediging dier bepalingen heb gehoord. Vooral het denkbeeld van goevernements-tusschenkomst tot *uitbreiding* der tegenwoordige suikerkultuur werd aangetast. Evenwel hebben wij heden avond omtrent dit punt een nieuw denkbeeld vernomen. Men zou namelijk tot *behoud* en voortzetting der *bestaande* suikerkultuur, die toch eene groote kapitaalswaarde vertegenwoordigt — de bestaande fabrieken met al hare toestellen worden wel eens op 40 millioen geschat — bepalingen kunnen maken, waardoor de gronden tegen schadevergoeding definitief wierden onteigend. Men heeft het genoemd eene onteigening ten algemeenen nutte. Dit denkbeeld schijnt overeenstemming te hebben met dat, hetwelk in het bekende adres van de samarangsche kamer van koophandel is ontwikkeld.

Ook heeft men het als eene groote belemmering beschouwd, dat de regeering zich als het ware de handen bindt door in het wetsontwerp alleen de bevoegdheid te behouden tot uitgifte van woeste gronden *in erfpacht* en *niet in eigendom*. Wanneer de regeering zich zelve niet verbood de gronden ook in eigendom af te staan, zou daardoor althans het beginsel van verkoop in de wet bewaard worden; een denkbeeld dat reeds meermalen in het Genootschap is be-

sproken en hier vele voorstanders heeft gevonden. Gelden op hypotheek zijn het meest gereedelijk te bekomen, wanneer eigendom ten onderpand kan strekken, hoezeer niet te ontkennen valt, is gezegd, dat langdurige erfpacht het eigendomsrecht nadert.

De slotsom van het gevoerde debat is, dunkt mij, dat wat er ook zij van de geopperde bedenkingen, vrij algemeen is erkend, dat door het wetsontwerp in ieder geval eene groote schrede voorwaarts zal worden gezet op den goeden weg, zoodat wij daardoor eene gunstige toekomst zouden te gemoet gaan. Zal door vaststelling van het ontwerp gelijk het nu ingediend is, reeds eene schrede voorwaarts gedaan worden, wij willen hopen dat door de behandeling van het voorstel in de vertegenwoordiging nog verbetering zal worden aangebracht.

Ik moet ook nog konstateeren, dat ik van geen der sprekers een beter of zelfs een ander plan van hervorming voor Indië vernomen heb, zoodat het voorgedragen ontwerp eigenlijk het eenige is, dat ons voor den geest staat.

Ik eindig deze korte herinnering aan de gevoerde beraadslagingen met de verklaring dat ik deel in den wensch van den heer Gevers Deynoot, en dat ik met hem hoop, dat, wanneer dit ontwerp, hetzij gewijzigd of ongewijzigd, maar liefst gewijzigd dáár waar wijziging wenschelijk is, tot wet zal zijn verheven, zij zal medewerken tot het vestigen van het begrip in Nederland, dat de kapitalisten zekerheid van belegging zullen erlangen en alzoo zullen weldoen door hun kapitaal voor de ontwikkeling van Indië beschikbaar te stellen. Ik geloof dat het wenschelijk is, dat dit denkbeeld worde voortgeplant, want wanneer de goevernements-produkten verminderen, dan toch zal het noodzakelijk zijn dat de partikuliere nijverheid optreedt, zoowel om den landbouw in Indië op te beuren, als om de handelsartikelen voort te brengen, opdat ook de handel en scheepvaart van Nederland in bloei toenemen.

Ik sluit hiermede de beraadslagingen over het veelomvattend onderwerp, dat ons gedurende vijf vergaderingen heeft bezig gehouden.

De heer *Fransen van de Putte.* Ik was volstrekt niet voornemens mij in de beraadslagingen te mengen, maar ik zou toch gaarne, indien de tijd het toelaat, eene vraag doen betrekkelijk de ontwerp-kultuurwet, met betrekking tot de beschikking door het goevernement over de gronden. Ik lees in het ontwerp van domaniale bezittingen, van domeinen van den staat, en ik zou gaarne in deze vergadering eenig licht wenschen te ontvangen omtrent den oorsprong en het werkelijk bezit van die domeingronden.

De *Voorzitter.* Ik geloof, dat het beter is ter verdere bespreking van het belangrijk punt, dat door het geachte lid ter sprake wordt gebracht, wanneer dit verlangd wordt, eene andere vergadering te bestemmen. Indien ik mij evenwel niet bedrieg, is het punt hier meer behandeld en liepen toen de gevoelens daarover nog al tamelijk uiteen, terwijl het gebleken is, dat die kwestie over den oorsprong en omvang van het staatseigendom niet zoo gemakkelijk is uit te maken.

Wordt het ontwerp wet, dan schijnt het aangeroerde onderwerp meer van louter spekulatief belang. De respektieve rechten van den staat en de Inlanders op den grond, zullen dan toch bepaald en geregeld zijn.

De *Voorzitter*. Het bestuur heeft van ons geacht medelid den heer Bodde eene bijdrage ontvangen, getiteld: *Gedachten over Batavia als vrijhaven*. De heer Bodde heeft den wensch te kennen gegeven het opstel niet voor te dragen, omdat er nog al veel cijfers in voorkomen. Ik stel dus voor, het onder verantwoordelijkheid uitsluitend van den steller, op te nemen in het verslag van deze vergadering en in eene volgende algemeene vergadering die bijdrage des noodig te bespreken.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

GEDACHTEN OVER BATAVIA ALS VRIJHAVEN.

Wanneer wij aannemen, dat allen, van welke kleur of richting, hetzij ultra liberaal of ultra behoudend, of wel dat wij den middenweg kiezen, den bloei en de welvaart beoogen van onze koloniën en van Java in 't bijzonder, dan zijn wij zeker dat het onderwerp, hetwelk wij wenschen te behandelen, bij allen de hoogste belangstelling zal wekken.

Zoover ons bekend is, werd nog nimmer, althans in het openbaar, het denkbeeld behandeld, om Batavia tot vrijhaven te verheffen.

Bij het uitspreken dezer woorden hooren wij de echte behouders, en ook hen die stilstaan en derhalve geene pretentie kunnen maken eenige richting te zijn toegedaan, de uitdrukking mompelen van „hersenschim" „verwarde denkbeelden" en dergelijken; doch wij zullen trachten, op het gevaar af, door dezen voor krankzinnig te worden gehouden, onze denkbeelden duidelijk te maken en te doen ingang vinden. Wij zullen trachten aan te toonen, dat voor de verheffing van Batavia tot vrijhaven zoo al niet de eerste schrede, dan althans een belangrijke pas zou zijn voorwaarts gedaan op den weg, die leiden moet tot den bloei en de welvaart van Java en der Javanen en alzoo van ons vaderland.

Toen in de eerste twintig jaren dezer eeuw het ellendige eilandje Singapore, zuid van Malacca, daar lag als een bijna nietswaardige plek en toen er nog geen leger van Cobdens geboren was, waren er ook velen in het engelsche parlement, toen van wege de indische Kompagnie en de admiraliteit voorstellen werden gedaan, om dat nietswaardige eilandje tot vrijhaven te verheffen die de voorstellers en de ontwerpers eenige der liefelijke woorden, die wij zoo even noemden, naar het hoofd zwaaiden.

Intusschen werd Singapore ondanks de oppositie eene vrijhaven en is daardoor geworden de bloeiendste handelsstad van de Indiën, zooals wij en de gansche handelswereld die kennen.

De schok was gegeven; de bloei nam van jaar tot jaar toe; maar onze nederlandsche regeerders zagen het met lauwe oogen aan en konden er, uit vrees eenige *inkomende* en *uitgaande* rechten te zullen missen, niet toe overgaan het gegeven voorbeeld te volgen. Van indirekt voordeel was toen in de verste verte nog geen sprake.

In dien toestand bleven wij tot 1846, toen Makassar — het gaf toch zoo weinig — tot vrijhaven verklaard werd. Die eerste stap werd gevolgd in 1848

ten opzichte van Menado en Kema, en eenige jaren later, in 1853, werden de havens van Amboina, Banda, Ternate en Kajeli voor den vrijen handel opengesteld.

Het schijnt de bedoeling en de verwachting der regeering te zijn geweest, dat, althans Makassar, door hare waarlijk geografisch voordeelige ligging, éénmaal als waardig konkurrent van Singapore zou kunnen worden aangewezen. Maar het besluit was een 25tal jaren te laat genomen.

„De schepen varen niet, wanneer 't verloopen tij is
„De molens malen niet met wind, die al voorbij is."
(Een oud dichter.)

Hoewel wij moeten erkennen, dat Makassar, na de opening der vrijhaven, groot is geworden, in vergelijking van hetgeen het vroeger was, het is zonder tegenspraak waar, dat het als vrijhaven oneindig ver bij Singapore achter staat.

Slaan wij nu de kaart der Oost-indische eilanden-groep open, dan zien wij, dat Makassar veel voordeeliger gelegen is dan Singapore. En doen wij een onderzoek naar de voortbrengselen van den grond in de onmiddellijke nabijheid en van het eiland Celebes in het algemeen, dan moeten wij erkennen, dat ook van die zijde Makassar veel aanlokkelijker geweest zijn zoude.

Maar hier heeft zich bevestigd wat de wereldgeschiedenis sints eeuwen heeft aangetoond, dat alleen door zware schokken van buitengewone belangrijke omstandigheden, de handel van de eene haven naar de andere wordt overgeplaatst.

Die ondervinding zouden wij ook ras opdoen, wanneer Batavia in dezelfde omstandigheden verkeerde als Singapore vóór 1820. Haar in het oog loopende voordeelige ligging, èn voor de vaart op China en Japan, èn voor die op Australië en West-Amerika, nog niet eens gesproken van hare veilige haven en meer andere bijomstandigheden, zou, nu Singapore haar bloei heeft verworven, niet in staat zijn den handel, al verklaarde men Batavia onder zulke omstandigheden tot vrijhaven, dáárheen te trekken; want, zooals wij boven zeiden, geen handelsverplaatsing zonder buitengewone belangrijke omstandigheden.

Zoodanige omstandigheden bestaan tegenwoordig voor Batavia. Batavia, de prachtigste stad onzer oostindische bezittingen, een der prachtigste steden van het Oosten, sedert vele generatiën de belangrijkste stad voor den uitvoer van produkten van eigen grond, na Singapore reeds nu de belangrijkste handelsstad in de indische zeeën, heeft niet veel noodig om veel grooter te worden dan hare zooeven genoemde zuster. De gedachte aan die grootheid in verband met de van Batavia naar het binnenland aan te leggen spoorwegen, doet ons duizelen, en het valt geenszins moeilijk ons voor te stellen, dat, wanneer Batavia tot vrijhaven verklaard werd en met opoffering van eenige millioenen, sukcessievelijk werd voorzien van zoodanige maritieme werken als de wetenschap aan de hand geeft en de handel tegenwoordig gebiedend vordert, dat datzelfde Batavia weldra de grootste handelsstad van Zuid-Azië worden zou, de markt voor scheepsruimte naar Oost en West, het grootste entrepôt van stapelproduktie en fabriekgoederen in het Oosten, dat grootendeels thans Singapore is.

Altijd hebben wij voor oogen het belang van land en volk. Geenszins dan ook willen wij ondoordachte sprongen. Niet de geheele residentie Batavia wenschen wij tot vrijhaven gemaakt te zien, alleen de stad en voorsteden binnen een zeer ruim cordon, op de wijze als Triëst en Hamburg. Hoe en waar is eene bijzaak. Alle invoeren naar Batavia over dit cordon, moesten, behalve de verplichte opgaven voor statistiek, in den uitgetrektsten zin vrij zijn; alle uitvoeren daarover, van Batavia naar het binnenland, moesten naar de bestaande verordeningen aan rechten onderhevig blijven; alle in- en uitvoer van en naar zee, moest zonder eenige kontrôle, anders dan die voor veiligheid en statistiek, kunnen plaats hebben. Zoolang de regeering nog zal noodig achten uitgaande rechten te heffen op stapelprodukten, zou, bij uitvoer eener plaats in Nederlandsch Indië naar Batavia, de uitvoer kunnen worden beschouwd als te geschieden naar eene vreemde haven.

Deze onze algemeene denkbeelden willen wij, vóór wij tot de opsomming der voordeelen en verliezen overgaan, aanvullen met de redenen op te geven, waarom voornamelijk, onzes inziens, de handelsvaart naar Batavia zou heentrekken.

Behalve de verplichte betaling van inkomende en uitgaande rechten, vinden de scheepsgezagvoerders, zoowel Europeanen als Inlanders en daarmede gelijkgestelden, veel beslommerends in het aandoen eener haven en de daaraan verbondene formaliteiten, welke noodwendig moeten worden in acht genomen, bij het binnenvallen eener haven die niet vrij is. Al is het ook in ballast is de recherche-policie vaak lastig waakzaam en zij moet dit uit den aard der zaak zijn. Maar dat neemt niet weg dat, vooral in ballast geladen schepen, die vracht zoeken, liever eene haven aandoen, waar zij in de eerste plaats de belemmeringen niet ondervinden en ten andere door de drukke vaart en handel meer kans hebben bevracht te worden dan elders. Alzoo zeilen zij straat Sunda door, Batavia voorbij, en gaan naar Singapore.

Verder: niets is hinderlijker voor den handel dan oponthoud. In eene haven, waar inkomende rechten moeten betaald worden, kan dat, om der kontrole wille, niet worden voorkomen, aangezien alle goederen moeten worden ontscheept en aan wal opgeslagen onder het oog der recherche, en deze alzoo niet kan toestaan, dat de schippers lossen op tijd en wijze als zij zelven goedvinden. Waar geene rechten worden geheven, vervalt dit alles, en het is dan ook niet gewaagd te vooronderstellen, dat Batavia, door hare boven reeds aangetoonde voordeelige geografische ligging, de lang gewenschte aanlegplaats der zeevaarders zijn zal, al ware het alleen om zich te overtuigen, of de inhebbende lading al dan niet kan worden geplaatst en of er c. q. retoerlading van produkten voorhanden is, iets dat door de merkbare richting der regeering, om steeds meer en meer hare produkten in Indië ter markt te brengen, niet twijfelachtig schijnt.

Men zal dáárheen zijn weg richten. Wij voorspellen het, Batavia zal het centraal station zijn tusschen den Oceaan en de Zuidzee. Batavia staat het goederen-entrepôt te worden voor Zuid-Azië en Australië, waarschijnlijk ook naar Australië, wanneer de geprojekteerde stoomvaart wordt in werking gebracht.

Eindelijk nog iets, dat niet onopgemerkt mag worden voorbijgegaan. Wij

doelen op de massa eilanden waardoor de reede van Batavia is ingesloten. Geene betere plaats voor de daarstelling van de benoodigde maritieme etablissementen en andere instellingen voor industrie. En die zullen er komen, wanneer Batavia tot vrijhaven verklaard wordt. Dan zullen de bodems, welke op hun weg naar elders averij bekomen, den steven daar henen richten, omdat hun dáár goede hulp te wachten staat.

Wij zijn er toe genaderd te moeten opsommen welke direkte verliezen of liever winstderving, de indische kas zich c. q. zou moeten getroosten; met voorbehoud hierna te wijzen op de indirekte, ja zelfs min of meer direkte voordeelen, welke daartegenover staan.

De beste gegevens welke ons ten dienste stonden, waren de vrij onvolledige — althans wat de détails aangaat, want een oordeel te vellen over de juistheid is wel ondoenlijk — de vrij onvolledige regeeringsverslagen, waarvan wij de vijf laatste hebben genomen, welke wij konden machtig worden, en wel over de jaren 1859—1863.

Uit deze blijkt dat 1o. de bruto-opbrengst aan inkomende rechten en de 5 pCt. additioneel daarop; 2o. de entrepôt rechten; 3o. de overscheeprechten; 4o. de pakhuishuur, die eigenlijk grootendeels geen inkomst was, aangezien het goevernement zelf tegen hoogen prijs ruimte moest inhuren; en 5o. waaggelden, — over geheel Java en Madura hebben bedragen over

1859	*f*	6,405,571.97
1860	-	7,527,008.78
1861	-	7,672,273.18
1862	-	7,060,814.53
1863	-	6,300,744.68
samen	*f*	34,966,413.14

alzoo, in evenredigen omslag over vijf jaren, per jaar de som van *f* 6,993,282.63 en van deze inkomsten, waarvan natuurlijk een deel voor Batavia moet worden gebracht, zou, zoo als wij straks zullen aantoonen, de indische kas dat deel moeten derven.

De bruto-inkomsten aan uitgaande rechten en de 5 pCt. additioneel daarop, hebben voor Batavia alleen bedragen, over

1859	*f*	789,319.83½
1860	-	617,830.44
1861	-	653,516.97½
1862	-	607,529.44
1863	-	605,339.61
samen	*f*	3,273,536.30

zoodat over de 5 jaren dooreengenomen aan die inkomsten te Batavia jaarlijks werd ontvangen de som van *f* 654,707.26. Doch dit bruto-bedrag moet met eene belangrijke som worden verminderd. Wanneer men samentelt, al de op Java en Madura ontvangen uitgaande rechten en additioneele 5 pCt. daarop, dan verkrijgt men, over

1859	*f*	3,100,711.84
1860	„	3,178,465.67
1861	„	3,457,496.54^{5}
1862	„	3,326,674.59
1863	„	3,275,396.05
samen	*f*	16,338,744.69^{5}

dus per jaar *f* 3,267,748.95 en van deze som moeten wederom worden afgetrokken de fiktieve rechten over uitgevoerde goevernementsprodukten en de gedane terugbetalingen aan partikulieren, die naar de regeeringsopgaven te zamen hebben bedragen over

1859	*f*	2,150,881.04	
1860	„	2,087,261.42^{5}	(*)
1861	„	2,087,261.42^{5}	(*)
1862	„	2,329,187.97^{5}	
1863	„	2,272,844.29^{5}	
samen	*f*	10,927,386.16	

alzoo per jaar *f* 2,185,477.23, zoodat eigenlijk — aangezien de uitgaande rechten, met additioneele 5 pCt. daarop, op geheel Java en Madura, jaarlijks slechts zuiver bedragen *f* 1,082,271,72 en die bruto gehevene rechten te Batavia, tegenover die van geheel Java en Madura staan in de rede van 1 tot 5, en het rationeel voorkomt, omdat geene juistere opgaven uit de regeeringsverslagen te putten zijn, dat de fiktieve rechten op goevernementsprodukten, zoomede de gedane terugbetalingen in dezelfde rede van de bedoelde brutorechten te Batavia worden afgetrokken — jaarlijks de uitgaande rechten en de additioneele 5 pCt. niet meer bedragen dan het sommetje van *f* 217,611.81^{5}, welk bedrag moet beschouwd worden als het juiste dat de indische kas zou schade lijden.

De berekening echter van het verlies of schade op inkomende rechten moet anders gesteld worden. Batavia is uit den aard der zaak door den loop der tijden, de eerste en belangrijkste haven geworden in geheel Nederlandsch Indië, voor den aanvoer van overzeesche goederen en van daar uit werden zij meer verspreid naar alle deelen van den archipel. Aangezien nu de konsumtie op die andere plaatsen van den archipel wel niet zal verminderen — er is geene enkele reden, welke dat mag doen vooronderstellen — is het rationeel, dewijl tegenover die plaatsen Batavia c. q. als vreemd land zal moeten beschouwd worden, aan te nemen dat de inkomende rechten enz. voor daar dezelfde zullen blijven.

Wanneer men nu ziet, zoo als hierboven is aangetoond, dat de inkomende rechten enz. op geheel Java en Madura jaarlijks bedragen *f* 6,993,282.63 en wanneer men uit de laatste bevolkingstaten weet, dat Java en Madura te zamen eene bevolking tellen van 13,623,562 zielen, aan Inlanders, Europeanen en anderen, en dat Batavia met het Westerkwartier dier residentie (Tangerang) en het Zuider- en Ooster-kwartier (Meester-cornelis en Bekassi) daarvan alleen telt aan

(*) 't Is vreemd dat deze twee jaren juist dezelfde som aantoonen; doch de cijfers zijn uit het regeerings-verslag zoo overgenomen.

Europeanen	5588
Inlanders	454345
Chineezen	46647
Arabieren	715
andere vreemde Oosterlingen	344
of in 't geheel	507537

dat is, om een rond getal te gebruiken, in de rede van 1 tot 27, in welke rede tevens de inkomende rechten enz. ten laste der konsumtie te Batavia moeten gebracht worden, dan zou dat zijn ter somma van ƒ259,010.47, dat is, met de uitgaande rechten te zamen, de somma van ƒ476,622.28[5].

Men gelieve er intusschen wel degelijk op te letten, dat wij geheel in het nadeel onzer voorstelling, bij de bevolking van Batavia hebben opgetrokken Tangerang en Meester-cornelis en niet in rekening hebben gebracht of afgetrokken de inkomende rechten op overzeesche goederen, welke van Java en Madura naar de millioenen zielen in andere gedeelten van den archipel worden heengevoerd; door welke aftrekking blijken zou, dat de door de schatkist te lijden schade veel minder zijn zou, dan wij hebben voorgesteld. Wij hebben die aftrekking nagelaten, omdat ons geene bouwstoffen, die den toets van juistheid konden doorstaan, ten dienste stonden, maar vooral ook om niet den schijn op ons te laden, dat het ons streven zijn zou te schoone voorstelling te leveren en niet minder om te ekwivaleeren de mogelijke geringe bevolkingsverplaatsing, welke c. q. van andere gedeelten van Java naar Batavia te wachten zijn zoude; voorts omdat het is aan te nemen, dat te Batavia, èn door de meerdere beschaving daar zichtbaar, èn door het grooter zielental van Europeanen, de konsumtie van overzeesche goederen, per hoofd, grooter is; eindelijk, om het groote getal militairen daar garnizoen houdende, die niet onder de bevolking opgenomen zijn.

Men houde het ons ten goede zoo onze berekeningen zeer algemeen mogen schijnen; doch men verlieze niet uit het oog, dat zij geenszins zoo zijn genomen, dat het belang van onzerzijdsche voorstelling daarin is op den voorgrond geplaatst; een onderzoek zou spoedig het tegendeel aantoonen. Tevens strekke het tot verontschuldiging, dat de regeerings-verslagen van den handel op Java niet alle details aantoonen, die men ter meerdere juistheid zou noodig hebben en dat het zelf voortbrengen van die details een oneindig napluizen van staten en bijlagen zou hebben gevorderd, dat eene tijdroovende berekening van weken, mogelijk van maanden zou geweest zijn.

Zoo is dan aangetoond, dat, door Batavia te verheffen tot vrijhaven de indische kas jaarlijks eene oogenschijnlijke schade zou lijden van ƒ259,010.47 aan inkomende rechten enz. en ƒ217,611.81[5] aan uitgaande rechten, beiden met de 5 pCt. additioneel daarop, dus te zamen ƒ476,622.28[5].

Wij zijn nu als van zelf genaderd tot de beantwoording der vraag: „welke inkomsten tegen deze schade zijn over te stellen?" Want een staat heeft eene andere roeping, dan alleen om der grootheid wille van een deel daarvan, belangrijke en materiëel schadelijke koncessiën te doen. Wij voelen ons dan ook geroepen, maar ook hoog opgewekt, die vraag te beantwoorden door de opsomming der direkte en indirekte voordeelen, welke tegen de schade over staan. Zij zijn de volgende:

Volgens artikel 62 van het reglement op het beleid der regeering in Nederlandsch Indië heeft de goeverneur-generaal de bevoegdheid, om ter uitbreiding van eenige stad, dus ook van Batavia, stukken grond te verkoopen. Daartoe zou met *ruime hand* moeten worden overgegaan en de noodzakelijkheid daarvan zou spoedig blijken.

Behalve de verponding of grondbelasting, die van de daarop te stellen gebouwen, en van de reeds bestaande, die in waarde zouden rijzen, zou worden geheven, zou het geenszins onbillijk schijnen, dat te Batavia, even als te Makassar, een huistaks werd ingevoerd.

Eene tweede belasting waarop de regeering in verband tot art. 58 van het regeerings-reglement het oog zou kunnen vestigen, zou kunnen zijn een hoofdgeld.

Eene derde, een income-tax.

Eene vierde, een taks op het verbruik van tabak en sigaren, jenever en ander buitenlandsch gedistilleerd, die te Batavia gemakkelijk zou te kontroleeren zijn.

Eene vijfde: doch waar zouden wij blijven staan? Wij zullen dus deze opsomming eindigen met te wijzen op de verdubbeling, mogelijk de verviervoudiging van de opbrengst der paarden- en rijtuig-belasting.

Wat de opbrengst van al deze nieuwe belastingen en door de omstandigheden vermeerderde bestaande belastingen, zou zijn, is eene vraag, welker beantwoording voorshands onmogelijk is, doch wij meenen geen te stouten sprong te doen, wanneer wij beweeren dat zij al zeer spoedig de bovengenoemde som van *f* 476,622.28[5] overtreffen zou. Men rekene ook de haven-, ankerage- en loodsgelden, die men zou moeten blijven heffen. Die bedragen, als wij wel ingelicht zijn, tegenwoordig voor geheel Java en Madura, jaarlijks ongeveer anderhalve ton, waarvan men, door het veeltijds eerst te Batavia binnenvallen der vreemde schepen, gerustelijk voor dáár $\frac{4}{5}$ nemen kan, hetwelk zou zijn, wanneer men aanneemt dat door den gepredikten maatregel, de scheepvaart op Batavia op zijn minst genomen wel verdrievoudigd zou worden, eene vermeerdering voor de schatkist van *f* 240,000, zoodat nog ter dekking zou overblijven, bijna $2\frac{1}{2}$ ton gouds.

Deze zijn de meer direkte voordeelen waarop te wijzen is. Intusschen zijn de indirekte zoo vele, waarvan een groot aantal door den tijd en de omstandigheden zal ontstaan, dat wij alleen de meest tastbare zullen aangeven. Deze zijn onzes inziens de navolgende:

a. Verhooging der pachten in het algemeen.
b. Stijging in waarde der omliggende vaste eigendommen.
c. Uitbreiding van den handelsstand en daardoor meer vertier op de telegraaf- en postbureaux.
d. Meer verbruik van gezegeld papier.
e. Meer industriëele instellingen.
f. Meer overschrijvingsrechten.
g. Meer publieke verkoopingen.
h. Meer sukcessierecht.

Maar het belangrijkste en alles afdoende indirekte voordeel is: vermeerdering van volkswelvaart.

Wij zijn aan het einde onzer taak. Wij hooren het voorgedragene uitkrijten als eene niet te verwezenlijken utopie. Bij eenig nadenken echter hopen wij, zullen er toch nog wel eenigen zijn, die met ons instemmen, vooral ook met het oog op de berichten, welke ons van tijd tot tijd geworden, omtrent hetgeen de Engelschen doen voor hunnen handel in Azië en Australië en niet het minst met het oog op de klachten, die nog zeer onlangs door een deel van den handel te Batavia werden aangeheven, over de verhouding der tolbeambten.

Wij dan, al moge onze krachtelooze pen ook slechts flauw ons gevoelen hebben neergeschreven, leggen bij deze met den meesten ernst de verklaring af, dat het ons onwankelbaar vertrouwen is, dat de verheffing van Batavia tot vrijhaven, eene der belangrijkste schreden zijn zal, ter vervulling der hope waarmede wij allen bezield zijn. *Java is ons Kanaän!*

's Hage, December 1865

D. Bodde,
Notaris te Batavia.

BEVOLKING

VAN

JAVA EN MADURA.

op het einde van 1863 (*).

Gewesten.	Europeanen.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Oosterlingen.	Inlanders.	Totaal.
Bantam	233	1639	20	491	598208	600591
Batavia	5588	46647	715	342	454345	507637
Buitenzorg.	477	10315	29	15	357124	367960
Krawang.	256	2486	—	132	168621	171495
Preanger-regentsch.	360	329	10	545	854892	856136
Cheribon.	688	13661	653	421	912944	928367
Tagal	448	3803	145	1790	503902	510088
Pekalongan	456	3829	486	307	329312	334390
Samarang	4761	12487	496	2088	1021038	1040870
Japara	487	8898	89	787	583562	593823
Rembang	623	12702	138	665	716886	731014
Soerabaya	5053	7707	1456	3079	1248517	1265812
Madura	416	6538	1060	7933	496729	512676
Pasoeroean	1026	3359	392	1199	481757	487733
Probolingo.	518	1476	185	963	334524	337666
Bezoeki	384	653	196	1700	316521	319454
Banjoewangi. . . .	102	241	202	1981	40963	43489
Banjoemas.	401	2725	—	103	685447	688676
Bagelen	355	1660	21	125	795796	797957
Kadoe	211	3760	39	23	487300	491333
Djokjokarta	1065	1780	13	139	360067	363064
Soerakarta.	1867	4212	137	360	706305	712881
Madioen	341	1698	6	133	461345	463523
Patjitan	28	238	—	—	102246	103512
Kediri	316	3545	—	—	416672	420533
Totaal . . .	26460	156388	6488	25321	13435023	13649680

(*) Bij het totaal is niet opgetrokken het cijfer van het leger en van de soldatenkinderen.

Volgens het regeeringsverslag over 1863 is het geheel der bevolking van Java, met uitzondering slechts van het leger, van ultimo 1862 tot ultimo 1863 vermeerderd met 269,412 zielen of ruim 2%.

De vermeerdering der europeesche bevolking over hetzelfde tijdvak wordt uitgedrukt door het cijfer 761 of bijkans 3%, die der Chineezen door 1230 of ruim ¾%, die der Arabieren door 145 of ruim 2¼%, terwijl de bevolking van andere vreemde oosterlingen met 864 zielen werd verminderd.

Alhoewel de toename der europeesche bevolking in 1862 over geheel Java genomen vrij aanzienlijk is, nam toch het aantal Europeanen te Batavia aanmerkelijk af en daalde van 5871 tot 5588 en verminderde alzoo met 283. (Hier wordt aangeteekend dat in den bevolkingstaat geplaatst in Jaargang 1865 van dit Tijdschrift Deel 2 bladz. 229, een drukfout geslopen is in het cijfer der Europeanen van Batavia, waar gelezen moet worden 5871 in stede van 7871).

De regeeringsbescheiden wijzen voorts nog op de volgende bijzonderheden, de cijfers der bevolking betreffende.

	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	
Europeanen	9028	6312	11120	26460	
Chineezen	45563	42944	67881	156388	waarvan 185 niet gespecificeerd.
Arabieren	1983	1392	2928	6488	
Andere vreemde Oosterlingen	8133	7045	10143	25321	
Inlanders	3484011	3946392	6004620	13435023	
Totaal...	3548718	4004085	6096692	13649680	

Alzoo 455,367 méér vrouwen dan mannen, welke meerderheid echter geheel komt op de Inlanders, vermits bij de Europeanen, Chineezen, Arabieren en andere vreemde oosterlingen het aantal mannen dat der vrouwen aanmerkelijk overtreft, t. w. bij de Europeanen met 2716, bij de Chineezen met 2619, bij de Arabieren met 591 en bij andere vreemde oosterlingen met 1088.

Van de Europeanen waren	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
In Nederlandsch Indië geboren	5746	5261	10518	21525
In Nederland geb. alsmede Nederlanders buiten N. I. geboren	2520	853	430	3803
Europeesche vreemdelingen	762	198	172	1132
Totaal...	9028	6312	11120	26460

Van de Europeanen (mannen) waren voorts in 's lands dienst 3168; in kontrakt met het goevernement voor landbouwondernemingen 179; in den handel 789; andere industriëelen 3048 en zonder beroep 1894 (waaronder 1137 gepensioeneerden t. w. 257 ambtenaren, 167 officieren en 713 militairen beneden den rang van officier).

Van d 45563 Chineezen, waren 488 hoofden ambtenaren en geestelijken, 1289 landeigenaren en bij dezen in dienst, 65 kontraktanten voor landbouw-

ondernemingen met het goevernement, 3085 pachters en onderpachters van 's lands middelen en de overigen andere industriëelen of zonder beroep.

Onder de 1983 Arabieren telde men 143 hoofden, ambtenaren en geestelijken, 30 landeigenaren en bij dezen in dienst en slechts 1 pachter van 's lands middelen en onder de 8133 andere vreemde oosterlingen 145 hoofden, ambtenaren en geestelijken, 8 landeigenaren en bij dezen in dienst en insgelijks slechts 1 pachter van 's lands middelen.

Wat de inlandsche bevolking betreft geven de regeeringsbescheiden de volgende algemeene cijfers: Hoofden en beambten 230796 en geestelijken 64980.

De bevolking der partikuliere landen was ultimo 1863 samengesteld als volgt.

	Europeanen.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Oosterlingen.	Inlanders.	Totaal.
Bantam.....	15	192	—	—	34875	35082
Batavia.....	641	41427	393	171	445813	488445
Buitenzorg...	477	10315	29	15	357124	367960
Krawang....	162	676	—	24	113766	114628
Preanger....	2	—	—	—	—	2
Cheribon....	49	921	172	5	78909	80056
Tagal......	—	—	—	—	4559	4559
Samarang...	446	7669	418	1645	65972	76150
Japara......	19	2	—	—	17478	17499
Soerabaya...	494	43	18	—	55679	56234
Pasoeroean..	24	—	—	—	6058	6082
Totaal...	2329	61245	1030	1860	1180233	1246697

MEDEDEELINGEN EN BERICHTEN.

Verlies van menschenlevens op Java door ongelukken.

In de laatste regeeringsverslagen over Nederlandsch Indië zijn geplaatst opgaven van de jaarlijks ter kennis van het bestuur gekomen ongelukken, waardoor het verlies van menschenlevens is te betreuren geweest. Uit die opgaven blijkt, dat op Java en Madura het leven verloren hebben:

Door den bliksem getroffen	in 1862 356	in 1863 481 pers.
Verdronken	„ 948	„ 902 „
Door val uit een boom of anderzins	„ 481	„ 328 „
Door wilde dieren gedood; door tijgers	„ 148	„ 131 „
„ krokodillen	„ 49	„ 48 „
„ slangen	„ 43	„ 22 „
„ andere dieren	„ 10	„ 13 „
Door verschillende ongelukken	„ 393	„ 742 „
Totaal	„ 2378	„ 2667 „
Hieronder zijn niet begrepen de gevallen van zelfmoord, welke bedroegen voor	„ 127	„ 130 „
Totaal	„ 2505	„ 2797

De hier gegeven cijfers hebben, zooals gezegd is, slechts betrekking tot die gevallen welke ter kennis der regeering zijn gekomen, maar zij zouden waarschijnlijk veel hooger zijn, indien er bijgevoegd konden worden de gevallen, van welke geenerlei kennisgeving aan het bestuur is geschied. Zij stellen dus slechts een minimum voor, doch zij toonen reeds aan dat op Java gemiddeld dagelijks minstens 1 mensch door den bliksem en gemiddeld minstens om den anderen dag 1 mensch door wilde dieren wordt gedood.

De rust in Nederlandsch Indië.

In het verslag der kommissie uit de tweede-kamer omtrent de mededeelingen der regeering nopens het beheer en den staat der oostindische bezittingen

over 1862, wordt op niet onaardige wijze gekritiseerd het regeeringsverslag waar het, handelende over den politieken toestand van de verschillende gewesten, zoo herhaaldelijk wijst op het *rustige* van den toestand van verschillende gewesten. De kommissie laat zich daarover uit in volgende bewoordingen.

„Het bleef niet onopgemerkt, dat het woord *rustig* in het oneindige werd herhaald en als het hoogste voorrecht werd beschouwd. Maar men vroeg zich af: is het wenschelijk dat de regeering de *rust* steeds voorstelt als het *eerste* waarnaar zij wenscht. Rust is de gewone toestand van een land dat wèl bestuurd wordt. Waartoe melding daarvan gemaakt? Het is als ware men verwonderd, dat er, in weerwil van ons bestuur, rust werd gevonden. Slechts daar, waar zij verstoord werd, behoeft afwijking van den geregelden toestand vermeld te worden. De woorden „vooruitgang en welvaart" zijn een sieraad voor een regeeringsverslag, de rust is daarvan slechts het gevolg."

Behoeft men nog te vragen, of ook ons parlement op koloniaal gebied is vooruitgegaan?

Nog een ander staaltje, getrokken uit hetzelfde verslag en kritiseerende niet minder scherp het regeeringsverslag waar het den goeden geest der inlandsche bevolking stelt *tegenover* den invloed der geestelijkheid.

„Herhaaldelijk vindt men gewag gemaakt van den goeden geest der bevolking, daar de invloed der geestelijkheid gering was. Uwe kommissie heeft niet zonder eenig leed deze vijandige stelling tegenover de geestelijkheid waargenomen. Het zou te betreuren zijn, indien men zich werkelijk over geringen invloed der geestelijkheid moest verheugen, omdat deze de voorwaarde voor de rust der bevolking was. Wenschelijk ware het, dat de invloed der geestelijkheid er toe leidde dat het volk tot nauwgezette plichtsbetrachting werd aangespoord. Zoolang het volk geene opwekking toont om een andere godsdienst te omhelzen, is minachting van hen, aan wie het zijne geestelijke belangen toevertrouwt, steeds een bedenkelijk verschijnsel. Het blijft de vraag of de regeering voorzichtig handelt, wanneer zij in een openbaar verslag het gemis van invloed der geestelijkheid als eene wenschelijke zaak voorstelt. Vooral trof één zinsnede: de naijver der hoofden en grooten was een heilzaam tegenwicht tegen den schadelijken invloed der geestelijkheid.")

Stemmen uit Indië over de bevordering van partikuliere landbouwondernemingen.

Volgens eene ons dezer dagen welwillend gedane mededeeling zou door de kamer-van-koophandel te Batavia, naar aanleiding van de aanhangige ontwerp-kultuurwet, en speciaal met het oog op art. 20 daarvan, het hieronder volgend adres aan den goeverneur-generaal zijn gericht.

„Blijkens de met de laatste mail ontvangen tijdingen uit het moederland, is door z. e. den minister van koloniën, aan de tweede-kamer der staten-generaal aangeboden, het ontwerp van wet tot vaststelling der gronden waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië kunnen worden gevestigd.

Ware het der kamer-van-koophandel-en-nijverheid vergund hare meening

te uiten over dat ontwerp, het zou niet anders kunnen zijn, dan die harer hooge ingenomenheid met het stelsel, waarop de afstand van gronden aan partikuliere landbouwnijverheids-ondernemers berust, en met de wettelijke bepalingen, die de werking er van zullen verzekeren.

Maar het is juist die ingenomenheid met het ontwerp, die de kamer noopt, met den meesten eerbied, uwer excellentie's aandacht te vestigen, op één artikel daarvan, dat vatbaar is voor eene tweeledige opvatting en uitvoering en dan allicht, zoo geene storing, minstens langdurige stremming zou kunnen te weeg brengen, in de ekonomie en toepassing der wet.

Het bedoelde artikel is:

Art. 20. „Van de gronden, aan den staat behoorende, wordt, voor„zoo verre dit niet reeds geschied is, telken jare een gedeelte van regee„ringswege opgenomen en in kaart gebracht."

„Van de opgenomen gronden vindt, naar mate de goeverneur-generaal „dit raadzaam acht, uitgifte en erfpacht plaats."

Men zou dus kunnen afleiden uit dit artikel, dat die uitgifte zou moeten uitgesteld worden, tot na den tijd, waarop de voorgeschreven opname en karteering van goevernementswege is volbracht; en aangezien nu, met het oog op de bepalingen der kultuurwet, waarbij aan den inlander grondeigendom wordt toegekend, en in verband met hetgeen in de memorie van toelichting voorkomt, het meer dan waarschijnlijk kan worden geacht, dat men de begonnen opname en karteering wel het eerst zal voortzetten in de dichtst bevolkte en best bebouwde gewesten alwaar geen of luttel woeste grond meer voorhanden is, die tot basis eener europeesche landbouw-onderneming kan dienen terwijl de minst bevolkte gewesten nog niet zijn opgenomen, zoo volgt daaruit, dat juist die streken welke het *eerst* en het best geëigend zijn, voor de toepassing en inwerkingbrenging der wet, daarvoor het *laatst* in aanmerking zouden komen.

Zoo komen o. a. voor de uitgifte van woeste gronden, naar de meening der kamer, het eerst in aanmerking, de gewesten Bantam, Krawang, een deel der Preanger-regentschappen en van Banjoemas, in het *westelijk-* en een deel der gewesten Kediri, Bezoeki en Banjoewangi in het *oostelijk* Java, in alle welke reeds de kernen gevestigd zijn, waaruit zich, met de kultuurwet, eene verdere ontwikkeling der partikuliere landbouw-nijverheid laat verwachten, en waarop steeds het oog gevestigd is, door hen, die met verlangen, ja met ongeduld die wet te gemoet zagen, om aan het werk te kunnen gaan.

Maar er is nog iets anders, wat de kamer vermeent te mogen opmerken.

Mocht ook al een gewest opgenomen, en in kaart gebracht zijn, en de daarvoor aangegeven gronden zijn afgedeeld in afgeronde perceelen, die dan door den goeverneur-generaal jaarlijks in erfpacht worden uitgegeven, dan is het niet waarschijnlijk dat die verkaveling, door de daarvoor in het werk gestelde ambtenaren altijd zal plaats vinden, juist zoo als het voor de gegadigden het wenschelijkst is. Allicht zal aan het eene perceel, vooral wanneer men de grenzen niet op het terrein, maar met lijnen op de kaart bepaalt, een stuk worden toegevoegd, dat waardeloos is voor den ondernemer die eene bepaalde kultuur op het oog heeft, terwijl aan het daarnaast gelegene en daaraan sluitende een ander stuk is gevoegd, wat hem bijzonder zou passen, en waarvoor

nij, bij gelijk oppervlak een veel hoogere erfpacht zou betalen, dan voor dat waardeloos stuk, wat aan zijn eigen perceel is toegevoegd.

De kamer vermeent, dat aan dit overwegend bezwaar te hulp kan worden gekomen, door eene korte bijvoeging bij het aangehaalde wetsartikel, van de navolgende strekking en inhoud:

„Voor die gronden welke nog niet zijn opgenomen, zullen aanvra-„gen worden gedaan aan den goeverneur-generaal, door partikulieren, „onder overlegging eener kaart van het aangevraagde stuk grond, op-„gemaakt door een geadmitteerd en beëedigd landmeter."

„De goeverneur-generaal beslist op dat verzoek, en stelt het aangevraagde „perceel voor de openbare mededinging open, volgens de regels bij deze wet „bepaald."

„De eerste aanvrager verkrijgt door die aanvrage en door de aanbieding der „kaart, geene andere voorkeur of rechten boven andere mededingers, dan het „recht, om na de erfpachting, zijne ingeschreven erfpachtsom nog te verhoo-„gen tot boven de hoogst gebodene, waarvoor de erfpacht alsdan aan hem „zal worden toegewezen."

„De aangeboden kaart ontvangt hij bij de beschikking op zijn verzoek terug."

„Gelijke aanvragen zullen kunnen gedaan worden voor perceelen gelegen „in de reeds opgenomen gewesten, en nog niet ter openbare mededinging „aangeboden, waarmede alsdan op dezelfde wijze zal worden gehandeld, en „daarop beslist."

De kamer neemt dienvolgens de vrijheid, met den meesten eerbied, de aandacht van uwe excellentie op dit punt te vestigen, met verzoek, het bovenstaande te willen mededeelen aan z. e. den minister van koloniën, vergezeld van uwer excellenties advies, waaromtrent de kamer de hoop koestert, dat het gunstig voor hare meening zal zijn; ten einde indien ook z. e. de minister van koloniën deszelfs adhaesie aan de meening der kamer mocht verleenen, de gelegenheid besta, om nog vóór de definitieve aanneming der wet, door de tweede-kamer der staten-generaal, de daarin gewenschte uitbreiding van de aan uwe excellentie verleende macht te kunnen opnemen.

DE

EXAMENS VOOR DE AANSTAANDE AMBTENAREN

BIJ DE

BURGERLIJKE DIENST IN NEDERLANDSCH INDIE.

Sedert de oprichting der Koninklijke Akademie te Delft, in het jaar 1842, was, op enkele uitzonderingen na, het radikaal van ambtenaar voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indië slechts verkrijgbaar voor hen, die, na den kursus aan die Akademie, voor de opleiding van burgerlijke ambtenaren in Nederlansch Indië bestemd, te hebben doorloopen, voor eene telken jaar van Regeeringswege daarvoor benoemde kommissie een voldoend examen aflegden. In Indië zelf werd noch de gelegenheid tot het verkrijgen der daartoe vereischte kundigheden, noch tot het afleggen van een examen gegeven, en de aldaar gevestigde Nederlanders konden derhalve het radikaal niet verkrijgen, zonder eenige jaren in het moederland doorgebracht en aan de studie gewijd te hebben. Ik laat het in 't midden, inhoeverre het zoowel in 't belang van het moederland als van de koloniën wenschelijk was dit stelsel te verlaten; zeker is het, dat er menigvuldige klachten over rezen en dat van verschillende kanten werd aangedrongen om daarin verandering te brengen. Vooral het stelsel van uitsluiting van allen, die niet aan de Delftsche Akademie hunne opleiding hadden ontvangen, vond zeer terecht tegenspraak; ingrijpende verandering evenwel werd er niet in gemaakt voor dat door de invoering van de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs, die met 1 Juli 1863 in werking trad, de eerste schrede was gedaan om aan dien toestand een einde te maken. Die wet beval de oprichting eener polytechnische school, welke in de plaats zou treden van de Delftsche Akademie, voorzooveel deze de opleiding van burgerlijke ingenieurs, alsmede tot handel en nijverheid, tot doel had. De polytechnische school zou met Juli 1864 in werking komen, de Akademie tegen dat tijdstip worden opgeheven. De Regeering was intusschen bedacht ook het andere gedeelte der Akademie, hetwelk tot opleiding van bur-

gerlijke ambtenaren voor de dienst in Nederlandsch Indië strekte, te reorganiseeren en wel op ruimer schaal. Door de regeling van het middelbaar onderwijs, in de eerste plaats door de oprichting van hoogere burgerscholen, zoowel door het Rijk als door gemeenten, zou voorzien zijn in de behoefte aan onderwijs in moderne talen, wis- en natuurkundige wetenschappen, ekonomie enz., hetwelk totdusverre een voornaam bestanddeel van de opleiding der ambtenaren aan de Delftsche Akademie had uitgemaakt. Maar voor het onderwijs in de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië was nog te zorgen. De Regeering zag in, dat eene van Rijkswege te openen instelling voor onderwijs in die vakken zich niet moest bepalen, noch tot hoofddoel stellen, om ambtenaren voor Indië op te leiden, maar dat zij in 't algemeen moest kunnen strekken voor allen, die kennis van Indië zochten, onverschillig of zij zich al dan niet voor de ambtenaarsloopbaan in de koloniën bestemden. Dientengevolge werd in Januari 1864 bij de Tweede-kamer der Staten-generaal een wetsontwerp ingediend, waarbij werd bepaald, dat van Rijkswege eene instelling van onderwijs in taal-, land- en volkenkunde van N. I. zou worden opgericht, aan welke onderwijs zou worden gegeven in de Indische taal- en letterkunde, de land- en volkenkunde en de geschiedenis van Nederlandsch Indië, het publiek recht en het stelsel van bestuur, alsmede de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken in Nederlandsch Indië. Voorschriften aangaande de voorwaarden tot benoembaarheid voor de ambtenaren werden in het ontwerp niet aangetroffen; op de aanmerkingen, door de Tweede-kamer naar aanleiding daarvan gemaakt, werd door de Regeering geantwoord, dat de benoeming tot burgerlijke ambten en bedieningen in Nederlandsch Indië, volgens art. 49 van het reglement op het beleid der regeering, behoorde te geschieden volgens regels, bij algemeene verordening, dat is, bij koninklijk besluit, vast te stellen. De Regeering gaf tevens daarbij te kennen, dat het haar voornemen was de toekomstige ambtenaren vóór hunne benoeming aan een examen te onderwerpen, tot het afleggen waarvan allen zouden worden toegelaten, die zich daartoe mochten aanmelden, terwijl de meest bekwame, onverschillig waar en hoe zij zich hadden bekwaamd, bij mededinging in aanmerking zouden komen voor eene benoeming door den goeverneur-generaal. Voorloopig meende de Regeering als vereischten te moeten stellen de kundigheden, te verkrijgen aan eene hoogere burgerschool van vijfjarigen kursus, aangevuld met eene voldoende kennis van taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië binnen de grenzen, getrokken bij het wetsontwerp, waarbij oprichting der rijksinstelling werd voorgesteld.

Het wetsontwerp werd aangenomen, en den 10den Juni 1864 afgekondigd; in September van het zelfde jaar werd de rijksinstelling te Leiden geopend. Op het zelfde tijdstip werd te Delft van gemeentewege eene inrichting van gelijke strekking in het leven geroepen.

In art. 6 van genoemde wet was bepaald, dat de bestaande voorschriften betreffende de opleiding van kandidaat-ambtenaren voor de dienst in Nederlandsch Indië met de invoering der wet zouden vervallen. Het tijdstip was derhalve daar om uitvoering te geven aan het voorschrift van het hiervóór reeds vermelde art. 49 van het regeerings reglement, hetwelk vaststelling bij algemeene verordening vordert van de regelen, volgens welke de benoeming,

het ontslag en het op pensioen stellen van ambtenaren door den goeverneur-generaal zou geschieden. Daaraan is, voorzooveel het benoemen van ambtenaren betreft, voldaan door het koninklijk besluit van 10 September 1864 (Staatsblad nº. 93).

Het is mijne bedoeling niet aangaande deze verordening in beschouwingen van politieken aard te treden; ik wensch mij hoofdzakelijk te bepalen tot datgene, wat meer rechtstreeks op de daarbij voorgeschreven examens betrekking heeft; daarom zij het voldoende hier de voornaamste bepalingen van het besluit mee te deelen.

Krachtens art. 4 zijn alleen zij benoembaar tot de ambtenaars-betrekkingen, nader in een daarbij gevoegden staat omschreven, die door het afleggen van een examen blijken hebben gegeven van voldoende bekwaamheid in eenige vakken, die in dat artikel worden opgenoemd en gevoegelijk tot twee hoofdafdeelingen kunnen worden gebracht. De eerste, onder lett. *a—i* genoemd, bevat *a*. de nederduitsche (nederlandsche), fransche, hoogduitsche en engelsche talen; *b*. de rekenkunde, de stelkunde tot en met de vergelijkingen van den tweeden graad, de lagere meetkunde tot en met de lichaamsmeting en de rechtlijnige driehoeksmeting; *c*. de beginselen der delfstof-, aard-, plant- en dierkunde; *d*. die der natuurkunde, der scheikunde en der kosmographie; *e*. het handteekenen en rechtlijnig teekenen; *f*. de aardrijkskunde; *g*. de gronden van de gemeente-, provinciale en staatsinrichting van Nederland; *h*. de staathuishoudkunde en de statistiek, inzonderheid van Nederland en zijne koloniën en bezittingen in andere werelddeelen; *i*. de geschiedenis.

De tweede hoofdafdeeling bevat onder lett. *k—m* de volgende vakken: *k*. de geschiedenis, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië; *l*. de kennis der staatsinstellingen van Nederlandsch Indië; *m*. de beginselen van de javaansche of die van de maleische taal, ter keuze van den geëxamineerde; en voorts een of meer der volgende vakken, mede ter keuze van den geëxamineerde: 1o. de beginselen van een of meer der in Nederlandsch Indië inheemsche talen, behalve die, waarin hij reeds, tengevolge van het voorschrift onder lett. *m*, examen heeft afgelegd; 2o. de godsdienstige wetten, de volksinstellingen en gebruiken in Nederlandsch Indië; 3o. het landmeten en waterpassen, en 4o. het boekhouden.

Ik heb deze reeks van vakken gesplitst in twee hoofdafdeelingen. In het artikel zelf is zulks niet geschied; sommige bepalingen in andere artikelen leiden evenwel noodzakelijk tot deze splitsing. In art. 3 is bepaald, dat tot rechterlijke ambtenaren, onverminderd sommige in het reglement op de rechterlijke organisatie in Nederlandsch Indië opgenomen bepalingen, alleen benoembaar zijn doktoren in de rechten, die een voldoend examen in de onder *k—m* genoemde vakken hebben afgelegd, of minstens vier jaren in Ned. Indië de rechtsgeleerde praktijk hebben uitgeoefend. Art. 5 stelt van het afleggen van het examen in de vakken *a—i* hen vrij, die aan een van 's Rijks hoogescholen een akademischen graad hebben verkregen, alsmede hen, aan wie volgens de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs een getuigschrift of diploma van voldoend afgelegd eindexamen eener openbare hoogere burgerschool, landbouwschool of polytechnische school is toegekend geworden. Eindelijk zijn nog bij art. 14 van het examen in dezelfde vakken vrijgesteld

de kweekelingen voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indië, die bij het in werking treden van het besluit hunne aan de voormalige kon. Akademie te Delft aangevangen studiën nog niet hadden voleindigd, uitgenomen zij, die het overgangsexamen van het eerste tot het tweede studiejaar niet met voldoenden uitslag hadden afgelegd.

Bij art. 6 van het kon. besluit is nog bepaald, dat tot ambtenaren, niet onder voorafgaande bepalingen vallende, voorzoover hunne bezoldiging niet meer dan f 150 's maands zou bedragen en te hunnen aanzien geene bijzondere voorwaarden voor benoembaarheid tot bepaalde ambten of bedieningen door den koning worden vastgesteld, alleen zij benoembaar zijn, die een voldoend examen hebben afgelegd in het rekenen, de beginselen der nederlandsche taal en die bewijzen eene goede duidelijke hand te schrijven.

Is in het voorgaande de omvang der examens omschreven, in art. 8 wordt aangewezen, waar en hoe zij zullen worden afgenomen. Zulks geschiedt, zoowel in Nederland als in Nederlandsch Indië, door kommissiën van minstens zeven leden; de kommissie in Nederland wordt telken jare benoemd door den minister van koloniën, die in Indië door den goeverneur-generaal. Zij houden eenmaal 's jaars hare gewone vergadering, die voor Nederland op den derden Maandag in de maand Juni, die voor Indië op het tijdstip door den goeverneur-generaal te bepalen. Indien bijzondere omstandigheden zulks vereischen, kunnen zij buitengewoon worden bijeengeroepen. De examens hebben plaats in het openbaar; de minister van koloniën stelt een reglement van orde voor de kommissiën vast. De kommissiën brengen aan den minister of aan den goeverneur-generaal een omstandig verslag uit, waarin de uitslag is vermeld van het onderzoek in elk der vakken, waarin examen is afgelegd, met opzicht tot ieder der geëxamineerden, alsmede het oordeel der kommissie over de betrekkelijke bekwaamheid van ieder hunner.

In art. 10 en volgende is bepaald, dat jaarlijks door den minister van koloniën, na overleg met den goeverneur-generaal, het getal wordt bepaald van hen die, na in Nederland af te leggen voldoend examen, ter beschikking van den goeverneur-generaal zullen worden gesteld; dat getal kan echter, wanneer het belang der dienst zulks raadzaam maakt, op aanvrage van den goeverneur-generaal worden vermeerderd. Zelfs kan deze, als het getal der ter beschikking gestelden niet voldoende is, hen tot ambtenaar benoemen, die het examen in Nederland met voldoenden uitslag hebben afgelegd, ook zonder dat zij te zijner beschikking zijn gesteld. De voorwaarden en de verplichtingen, aan de beschikbaarstelling verbonden, worden door den koning bepaald. Bijdragen van staatswege tot opleiding van ambtenaren worden alleen toegestaan voor hen, die bij een vergelijkend examen de meeste bewijzen van bekwaamheid hebben gegeven. Eindelijk bevat het besluit nog eenige overgangsbepalingen betreffende de adspiranten, die onder bijzondere voorwaarden voor eenig bepaald dienstvak in Nederl. Indië aan de kon. akademie te Delft worden opgeleid, alsmede aangaande hen, die bij het in-werking-treden van deze verordening het radikaal van oost-indisch ambtenaar bezaten.

Beschouwen wij de hierboven omschreven bepalingen aangaande de examens eenigszins meer van nabij. Het eerst moet het vrij aanzienlijk getal vakken, tot het in art. 4 gevorderde examen behoorende, de aandacht trekken. Ik

heb die hiervóór in twee hoofdafdeelingen gesplitst, in verband met vrijstellingen, die van het examen in sommige daarvan gegeven worden, maar vooral ook uithoofde van den heterogenen aard. De eerste afdeeling, onder lett. *a*—*i* vermeld, bevat die wetenschappen, welke kunnen geacht worden meer bepaald te leiden tot algemeene kennis en ontwikkeling, onverschillig tot welke maatschappelijke betrekking men zich moge bestemmen; de andere omvat speciale kennis van Indische taal-, land- en volkenkunde in 't algemeen, alsmede een tweetal andere vakken, het landmeten en waterpassen en het boekhouden. Het koninklijk besluit is dus, wat den omvang van de vereischte kennis aangaat, in overeenstemming met hetgeen door de Regeering als hare bedoeling bij de indiening van het wetsontwerp tot regeling van het onderwijs in Indische taal-, land- en volkenkunde was te kennen gegeven; maar het valt niet te ontkennen, dat het meer rationeel ware geweest het toen op den voorgrond geplaatste beginsel — eerst vorming aan eene hoogere burgerschool en daarna beoefening der Indische of meer speciale wetenschappen, — geheel vol te houden en derhalve ook in het besluit deze twee hoofdafdeelingen van de kennis, bij de aanstaande ambtenaren in Nederlandsch Indië gevorderd, uit een te houden. In de eerste plaats toch kan het als eene zeldzame uitzondering beschouwd worden, dat iemand instaat is te gelijkertijd in al die vakken examen af te leggen; in de tweede plaats zou zeker de degelijkheid der studie er bij winnen, wanneer de aanstaande ambtenaar eerst op jeugdigen leeftijd zich uitsluitend heeft bezig te houden met de studie van moderne (europeesche) talen, wis- en natuurkundige wetenschappen, aardrijkskunde, geschiedenis, ekonomie, om eerst dan, wanneer hij door een examen blijken heeft gegeven en vooral voor zichzelf de zekerheid heeft gekregen, dat hij zich daarin voldoende kennis heeft eigen gemaakt, tot de studie der Indische taal-, land- en volkenkunde over te gaan. De vrijstelling van het examen in de vakken onder *a*—*i* gegeven aan hen, die het getuigschrift van voldoend afgelegd eindexamen aan eene hoogere burgerschool hebben verkregen, zou volkomen daarmede in overeenstemming zijn geweest. Ja, zelfs rijst de vraag, of het niet te verkiezen ware geweest, van allen, in plaats van het examen in de vakken onder *a*—*i* te vorderen, het bezit van zoodanig getuigschrift of van een ander der in art 5 genoemde diploma's of akademische graden te eischen. Was het de bedoeling geweest dat de examens alleen in Nederland zouden worden afgenomen, dan ware zoodanig voorschrift zeker het meest doelmatig en verreweg het eenvoudigst geweest; men zou dan niet telken jare van hen, die zich voor de burgerlijke dienst in Ned. Indië bestemmen, afzonderlijke examens behoeven af te nemen, die in vele opzichten overeenkomen met het eindexamen der hoogere burgerscholen, waartoe, als eenmaal de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs in volle werking zal zijn, in nagenoeg alle provinciën des Rijks ieder jaar de gelegenheid zal moeten worden gegeven. Maar het is niet te ontkennen, dat aan zoodanigen maatregel overwegende bezwaren verbonden zouden zijn geweest, voorzooveel hen betreft, die hunne studiën niet in het moederland wenschten te doen. Het zou toch in dit geval uit den aard der zaak bijna onmogelijk zijn geweest te waken, dat die examens in Indië, zooals de billijkheid voor de hier te lande geëxamineerden vordert, met gelijke gestrengheid en op dezelfde wijze werden afgenomen, als de provinciale eindexamens der hoogere burgerscholen;

het zou dan zeer moeielijk geweest zijn eenheid te verkrijgen tusschen de examens, in Nederland afgenomen door kommissiën, benoemd door de kommissarissen des Konings in de provinciën, krachtens eene wet, waarvan de uitvoering is opgedragen aan den minister van binnenlandsche zaken, en die, welke in Indië worden gehouden ten overstaan van eene kommissie, benoemd door den goeverneur-generaal krachtens eene verordening, met wier uitvoering de minister van koloniën is belast. Uitdienhoofde is het wellicht beter, dat de examens èn in Indië èn in Nederland worden afgenomen door kommissiën, volgens een reglement door den minister van koloniën vast te stellen. Door de vrijstelling van hen, die het getuigschrift van voldoend afgelegd eindexamen der hoogere burgerscholen bezitten, is aan hunne billijke aanspraken volkomen voldaan.

De verdere vrijstellingen, in art. 5 van het examen in de vakken *a—i* gegeven, zijn als volkomen rationeel te beschouwen. Het bezit van het diploma van een eindexamen der polytechnische school is niet mogelijk zonder het bezit van een getuigschrift van het eindexamen der hoogere burgerscholen; niemand kan het eindexamen der polytechnische school afleggen zonder eerst het eindexamen der hoogere burgerschool of een daarmede volkomen gelijk staand examen te hebben afgelegd (Wet M. O. art. 59); afzonderlijke vermelding ware dus niet eens noodig geweest. Verder worden nog vrijgesteld zij, die een diploma wegens voldoend afgelegd eindexamen eener openbare landbouwschool, of wel eenen akademischen graad, dat is, van kandidaat of doctor bij eenige fakulteit, bezitten. Hoewel het buiten twijfel is, dat zoowel de omvang als de aard van de kundigheden, die men mag onderstellen aan het bezit van deze diploma's of graden verbonden te zijn, zeer uiteenloopend zijn, zoo schijnt nogtans deze veelzijdige vrijstelling alleszins gepast en ook geheel in overeenstemming met het beginsel, in de Memorie van toelichting van het reeds meermalen aangehaalde wetsontwerp nedergelegd, dat namelijk „de algemeene kennis en beschaving van hen, die eene Indische „loopbaan ingaan, de vrucht moet zijn òf van middelbaar òf van hooger onderwijs, aan instellingen, voor allen dienstbaar, op gelijken voet genoten „met hen, die zich voor de Nederlandsche of Westersche maatschappij bekwamen," en voorts, dat, „niet minder dan de opleiding aan eene hoogere „burgerschool, ook die, aan een gymnasium en de universiteit tot zekere „hoogte ontvangen, waarborgen geeft van kennis en beschaving, en derhalve „met het volledig middelbaar onderwijs op eene lijn behoort gesteld te worden. De verscheidenheid van opleiding geeft uitzicht, dat de Regeering voor „de dienst in Nederlandsch Indië niet alleen over vele, maar ook over velerlei „intellektuëele krachten zal kunnen beschikken."

Het koninklijk besluit van 10 September 1864 heeft nog al tegenspraak ondervonden; dat zulks vooral uit een politiek oogpunt het geval zou zijn, was te verwachten; maar ook uit een onderwijskundig oogpunt kon het geen algemeenen bijval vinden. De bepaling, dat het examen over zoo vele vakken zou loopen, die bovendien wel wat zonderling in het boven aangehaald art. 4 aaneen gekoppeld waren, maakte velen bevreesd, dat het te moeielijk zou worden, en gaf voedsel aan het vermoeden, dat er, vooral in Indië, de hand mee zou worden gelicht, en derhalve ginds en hier met verschillende

maat zou worden gemeten. Bovendien scheen de vereeniging van zooveel vakken in één examen bezwaarlijk overeen te brengen met de beginselen, door de Regeering bij de behandeling der wet op den voorgrond gesteld. Gelukkig echter bleek het weldra, dat die vrees ijdel was geweest. Het reglement van orde voor de in Indië en Nederland te houden examens, onder dagteekening van 14 Maart 1865 door den minister van koloniën vastgesteld, nam de meeste bezwaren weg, zoo als zal blijken uit een kort overzicht van de voornaamste daarbij gegeven voorschriften.

In de eerste plaats is bepaald, dat het examen in twee gedeelten wordt gesplitst, het eerste (A) omvattende de vakken onder lett. *a—i*, het tweede (B) de overige vakken; tot het examen B worden alleen zij toegelaten, die een voldoend examen A hebben afgelegd of krachtens het kon. besluit daarvan zijn vrijgesteld. Nogtans wordt gelegenheid gegeven om in dezelfde zitting der kommissie beide examens af te leggen, doch altijd onder die voorwaarde, dat eerst aan het algemeen examen A moet voldaan zijn, alvorens met het speciale examen B een aanvang kan worden gemaakt. Zijn er kandidaten voor beide examens, dan verdeelt zich de kommissie in twee sub-kommissiën, waarvan de eene zich belast met het afnemen van het examen A, de andere met het examen B; de voorzitter der kommissie beslist, of zij gelijktijdig of na elkander zitting houden; het laatste moet natuurlijk het geval zijn, als er onder de kandidaten zijn, die zoowel examen B als A wenschen af te leggen.

Is door deze regeling het vroeger uitgedrukte beginsel, splitsing van het examen in de algemeene voorbereidende vakken en in de Indische wetenschappen, geheel in 't oog gehouden, en daardoor dus een gunstige invloed uitgeoefend op de studiën van hen, die zich voor de ambtenaarsloopbaan in Indië bestemmen, daar zij toch in den regel het examen A zullen afleggen alvorens met het studeeren voor examen B aan te vangen, — ook de bepalingen aangaande de wijze, waarop de examens zullen worden afgenomen, zijn van dien aard, dat zij waarborg geven voor degelijkheid en het bijna onmogelijk maken, dat er de hand mede wordt gelicht. In de eerste plaats heeft eene andere rangschikking der vakken plaats gehad en is tevens aangewezen, welke daarvan als afzonderlijke vakken bij de beoordeeling der kandidaten te beschouwen zijn; deze zijn voor examen A de veertien volgende: 1° de nederlandsche taal; 2° de fransche en hoogduitsche talen; 3° de engelsche taal; 4° de rekenkunde en de stelkunde; 5° de meetkunde en de driehoeksmeting; 6° de plantkunde en dierkunde; 7° de delfstof- en de aardkunde; 8° de natuurkunde; 9° de scheikunde; 10° de aardrijkskunde en de kosmographie; 11° de geschiedenis; 12° de gronden van de gemeente-, provinciale- en staatsinrichting van Nederland; 13° de staathuishoudkunde en statistiek; 14° het handteekenen en rechtlijnig teekenen. Voor examen B zijn als afzonderlijke vakken aan te merken: 1° de geschiedenis van Nederlandsch Indië; 2° de land- en volkenkunde van N. I.; 3° de kennis der staatsinstellingen van N. I.; 4° de beginselen der javaansche taal; 5° de beginselen der maleische taal; 6° de beginselen van een of meer andere der in N. I. inheemsche talen, met dien verstande, dat elke taal als een afzonderlijk vak wordt beschouwd; 7° de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken in N. I.;

8° het landmeten en waterpassen; 9° het boekhouden. Het examen A moet zich over alle veertien daartoe behoorende vakken uitstrekken; examen B daarentegen kan zich, krachtens art. 4 van het kon. besluit, tot vijf vakken bepalen, indiervoege door iederen kandidaat te kiezen, dat daartoe altijd behooren de onder 1°, 2° en 3° genoemde vakken, alsmede òf de javaansche, òf de maleische taal (*) Behalve in de vijf verplichte vakken, kan hij ook nog in andere der bovengenoemde examen afleggen; hiervan wordt bij het opmaken van de ranglijst der kandidaten rekenschap gehouden, doch op de toelating oefent de uitslag van het examen in de niet verplichte vakken geen invloed uit.

De omvang der kennis, in elk der vakken van de examens A en B gevorderd, is in bij het reglement gevoegde programma's omschreven. Het examen A mag voor iederen kandidaat niet langer dan drie dagen duren; evenmin het examen in de verplichte vakken van examen B. Het reglement bepaalt voorts in welke vakken mondeling, in welke schriftelijk moet worden geëxamineerd. Voorzooveel A betreft, wordt schriftelijk werk opgegeven in vreemde talen, wiskunde, natuurkunde, scheikunde en geschiedenis, waarbij uit den aard der zaak nog teekenen is te voegen. In deze vakken kan echter, zoo het noodig voorkomt, ook mondeling examen worden afgenomen. Het schriftelijk werk in geschiedenis dient tevens ter beoordeeling van de kennis der moedertaal, waarin echter steeds ook mondeling wordt geëxamineerd; in de overige vakken wordt alleen mondeling geëxamineerd. Bij examen B wordt in alle vakken schriftelijk en, zoo het noodig voorkomt, ook mondeling examen afgenomen; in landmeten en waterpassen moet altijd schriftelijk en mondeling worden geëxamineerd.

Even als voor de wijze van examineeren, zoo zijn ook voor de wijze van beoordeeling in het reglement de noodige regels gesteld. Voor elk vak, in de voorgaande artikelen als afzonderlijk vak aangewezen, wordt, na afloop van het examen, aan iederen kandidaat een cijfer toegekend van 0 tot 10; het cijfer 0 duidt volslagen onkunde aan, 5 even voldoende kennis en 10 buitengewone bekwaamheid, de andere cijfers de daartusschen gelegen graden van kennis. Ten einde eenzijdigheid in het toekennen van een cijfer te voorkomen is nog bepaald, dat nadat het lid, hetwelk het examen in eenig vak heeft afgenomen, een cijfer heeft aangewezen, de andere leden, die bij het mondeling examen tegenwoordig zijn geweest of van het schriftelijk werk kennis hebben genomen, bevoegd zijn tegen het aangewezen cijfer bedenkingen in te brengen. In dat geval wordt door den voorzitter het toe te kennen cijfer in beraadslaging en zoo noodig in stemming gebracht; bij staking van stemmen is die van den examinator beslissend.

Is het examen ten einde gebracht en zijn voor alle vakken de cijfers toegekend, dan wordt de einduitslag opgemaakt. Tot examen A behooren veertien vakken; er zijn dus even zoovele cijfers toegekend; zijn deze alle 5 of hooger, en heeft derhalve de kandidaat in alle vakken een voldoend examen afgelegd, dan wordt het geheele examen geacht voldoende te zijn geweest en

(*) De minister van koloniën heeft bij latere beschikking bepaald, dat voor de onder 6° bedoelde inheemsche taal ook eene dezer beide talen kan worden gekozen, zoodat de kandidaat derhalve Javaansch en Maleisch beide als verplichte vakken kan kiezen.

heeft hij aanspraak op het getuigschrift, hetwelk alleen in zoodanig geval zonder beraadslaging wordt gegeven. Is hem echter in een of meer vakken een cijfer lager dan 5 toegekend, dan worden alle veertien cijfers te zamen geteld en die som door 14 gedeeld; is de uitkomst dier deeling juist 4 of minder, dan wordt de kandidaat afgewezen; hetzelfde geschiedt, indien hij in een of meer vakken het cijfer 0 heeft verkregen, ongeacht de uitkomst van het examen in andere vakken. Maar is het gemiddelde cijfer meer dan 4, dat is, 4 en eene breuk of 5 of zelfs nog hooger, dan wordt over de toelating van den kandidaat beraadslaagd door de kommissie, die in twijfelachtige gevallen voornamelijk acht zal hebben te geven, of de ongunstige cijfers al of niet in de meest belangrijke vakken verkregen zijn.

Het bedrag van het gemiddelde cijfer, wanneer het grooter is dan 4, leidt dus nimmer onmiddellijk tot een besluit; zelfs dan, wanneer het 5 of hooger is, en er dus eenige grond zou schijnen te bestaan om aan te nemen, dat het examen gemiddeld voldoende is geweest, dan is toch nog afwijzing mogelijk, indien het namelijk mocht blijken, dat de kandidaat in enkele vakken, door de kommissie tot de meest belangrijke gerekend, slechts zeer gebrekkige kennis heeft aan den dag gelegd, en dat deze ongunstige cijfers alleen worden opgewogen door de hooge cijfers, voor minder belangrijke vakken toegekend. Het geval is dus zeer denkbaar, dat de kommissie iemand toelaat, die bijv. het cijfer $4^{13}/_{14}$ heeft verkregen, en tegelijk een ander afwijst, die $5^{1}/_{14}$ of zelfs een hooger cijfer als gemiddelde heeft bekomen. Ik geloof dat dit volkomen billijk is, en dat de minister juist heeft gezien, toen hij de beslissing van zoodanige gevallen liever aan de beoordeeling van de kommissie dan aan onverbiddelijke cijfers overliet.

Voor examen B gelden volkomen dezelfde regels, behalve dat het slechts uit vijf vakken bestaat, en derhalve de som der toegekende cijfers door 5 moet worden gedeeld om het gemiddelde te vinden. Zooals hiervóór reeds is opgemerkt, oefent de uitslag van het examen in de als niet verplicht opgegeven vakken geen invloed uit op de toelating van den kandidaat. Is hij evenwel toegelaten, dan wordt van den uitslag van die examens rekenschap gehouden bij het opmaken van de eindranglijst van alle kandidaten, welke de kommissie verplicht is over te leggen, om uitvoering te geven aan de bepaling van het kon. besluit, hetwelk het eindoordeel der kommissie omtrent de betrekkelijke bekwaamheid der kandidaten vordert. De examens in de niet verplichte vakken tellen dan ongeveer ter halve waarde; is het cijfer 5 of 6 toegekend, dan wordt bij de som der cijfers in de vijf verplichte vakken 3 opgeteld; was 7 of 8 toegekend, 4; was 9 of 10 verkregen, 5; voor cijfers lager dan 5, derhalve voor onvoldoende examens, wordt, zoo als billijk is, niets bijgeteld. Eindelijk is nog bepaald, dat op de getuigschriften de uitslag van het examen in elk vak in 't bijzonder wordt aangeduid door een der woorden *slecht*, *niet voldoende*, *voldoende*, *goed* of *uitmuntend* en dat de afgewezen kandidaten van de kommissie mededeeling kunnen bekomen van de hun voor elk vak toegekende cijfers.

In het jaar 1865 zijn zoowel in Indië als in Nederland de examens A en B gehouden; die in Nederland van den 19 Juni tot den 5 Juli, die in Indië

van den 30 Oktober tot den 8 November. De kommissie in Nederland werd benoemd bij beschikking van den minister van koloniën van den 6 Juni en bestond uit 21 leden; tot voorzitter werd benoemd Jhr. Mr. H. C. van der Wijck, oud-lid van den Raad van Nederlandsch Indië, terwijl het sekretariaat aan den ondergeteekende werd opgedragen. De kommissie in Indië werd benoemd bij beschikking van den goeverneur-generaal van 11 Juni en telde 9 leden, waarvan een echter uithoofde van ongesteldheid aan de werkzaamheden geen deel kon nemen. Het lid van den Raad van Ned. Indië Mr. A. Loudon werd tot voorzitter, de heer Mr. J. Stortenbeker Jr. tot sekretaris benoemd. De kommissie in Nederland bracht onder dagteekening van 7 Juli 1865 een uitvoerig verslag uit, hetwelk, op haar voorstel, in de staatscourant ter algemeene kennis werd gebracht. De minister van koloniën achtte het bovendien noodig, dat ook in Indië aan dat verslag der nederlandsche kommissie zooveel mogelijk openbaarheid werd gegeven, en zond het aan den goeverneur-generaal, die het aanstonds in de Javasche Courant deed opnemen.

De uitslag van het in Nederland gehouden examen was niet gunstig. Van de 7 kandidaten, die zich voor examen A hadden aangemeld, werd slechts één toegelaten; van de 48 kandidaten die examen B aflegden, werden er 18 afgewezen. Misschien was het deze uitslag, ongunstig in vergelijking van de vroeger bij de Delftsche Akademie gehouden examens, die enkele stemmen deed opgaan, vooral in Indië, toen men daar van het verslag der kommissie had kennis genomen. Een artikel in het Bataviaasch Handelsblad (Editie voor Nederland van 27 September) onder den titel van: „Een examen in alles wat men weten kan en eenige andere zaken,'' met de bekende initiaal H. geteekend, had de strekking om niet alleen de kommissie maar ook het besluit, het reglement en de programma's in een belachelijk daglicht te stellen. In de Java-bode (Editie voor Nederland van 27 September 1865) kwam Gr... tegen de beoordeeling van den heer Mr. des Amorie van der Hoeven op, en trachtte wel de kommissie te verdedigen tegen de tot haar gerichte verwijtingen, doch gaf daarbij tevens te kennen, dat hij volkomen in de bezwaren tegen het besluit en de programma's, voorzooveel den omvang van het examen betreft, deelde. Het kon niet missen of deze opstellen, waarvan vooral het eerstgenoemde met geest en scherpte was geschreven, moesten in Indië diepen indruk maken, zoo als dan ook uit van daar ontvangen berichten bleek. Toen zij tot mijne kennis kwamen, was ik eerst voornemens de pen daartegen op te vatten, niet zoozeer om de kommissie en hare leden te verdedigen tegen de wel eens wat te scherpe en onverdiende aardigheden van den schrijver, als wel om duidelijk te trachten te maken, hoezeer deze zich bij de beoordeeling op een geheel verkeerd standpunt had geplaatst. Bij nadere overweging meende ik echter, dat het beter was den uitslag van de in Oktober in Indië te houden examens af te wachten; dan eerst toch zou men kunnen nagaan, of de Indische kommissie op gelijke wijze als de Nederlandsche aan de voorschriften uitvoering had gegeven. Haar verslag aan den goeverneur-generaal werd in de Javasche Courant van 29 December 1865 ter algemeene kennis gebracht, en in de Nederlandsche staatscourant van 14 Februari 1866 in zijn geheel overgenomen. Eerst waren zonderlinge geruchten over den uitslag der examens verspreid; van de 78 kandidaten, zoo las men in de nieuwsbladen, waren er nagenoeg 70 toe-

gelaten. Uit het verslag zelf bleek echter weldra, dat er van de 21 kandidaten voor examen A 11 waren toegelaten en de 14 voor examen B allen, op één na.

Thans, nu alle bouwstoffen ter beschikking staan, scheen het mij niet ongepast, die eens in haar onderling verband te beschouwen. Als sekretaris der Nederlandsche kommissie van nabij bekend zijnde met den maatstaf, bij de beoordeeling gebruikt, en bovendien door de welwillendheid van den minister van koloniën in de gelegenheid gesteld kennis te nemen van die bijlagen van het verslag der Indische kommissie, welke voor algemeene bekendmaking minder geschikt waren, meen ik tot zoodanige beoordeeling niet geheel onbevoegd te zijn. Misschien zal men de opmerking maken, dat de sekretaris van eene der kommissiën niet de meest geschikte persoon is om over hare werkzaamheden een onbevangen en onpartijdig oordeel uit te spreken; men verlieze evenwel niet uit het oog, dat het minder mijne bedoeling is eene beoordeeling daarvan te geven, dan wel om de strekking dier examens duidelijker in 't licht te stellen en de vrees, die ten onrechte bij velen daardoor schijnt te bestaan, zoo mogelijk weg te nemen.

Wil men een juist oordeel vellen over hetgeen thans gevorderd wordt van hen, die zich voor de ambtenaarsloopbaan in Indië bestemmen, dan behoort men in de eerste plaats dat te vergelijken met hetgeen vroeger, toen de opleiding nagenoeg uitsluitend aan de Delftsche Akademie plaats had, daartoe werd vereischt. Voorzooveel mij bekend is, werd er toen wel geklaagd over het monopolie-stelsel, krachtens hetwelk nagenoeg allen, die daar hunne opleiding niet genoten hadden, waren uitgesloten van de kans om bij de burgerlijke dienst in Indië geplaatst te worden, doch niet dat de eischen te hoog waren gesteld. Blijkt het dus dat tegenwoordig niet meer wordt gevorderd dan toen, dan vervalt daarmede, zoo men consequent wil zijn, elke rechtmatige grond tot klacht.

Het toelatings-examen tot de Delftsche Akademie omvatte de rekenkunde, de stelkunde tot aan de vierkantsvergelijkingen, de meetkunde tot aan de vlakken, de nederlandsche, fransche, hoogduitsche en engelsche talen, geschiedenis, aardrijkskunde en handteekenen. In den regel werd het afgelegd door jongelieden van 16 tot 18 jaren, somtijds door nog jongere, aan welke dan dispensatie van het voorschrift van art. 6 van het kon. besluit van 20 Oktober 1842 werd verleend. De kursus van de Akademie was een vierjarige, die echter voor menigeen tot een vijf- of zesjarigen, ja zelfs voor enkelen tot een negen of tienjarigen verlengd werd. Ik heb de gelegenheid gehad inzage te nemen van eene volledige opgave, loopende over de jaren 1842-1864. Daaruit blijkt, dat gedurende die 22 jaren aan de Delftsche Akademie voor de studiën als oost-indisch ambtenaar van de 2de klasse in 't geheel 478 kweekelingen zijn ingeschreven geweest, van welke 13 zijn overleden en 56 bij de opheffing der Akademie nog aanwezig waren. Van de overige 409 hebben slechts 200 het eindexamen afgelegd, terwijl de andere 209 na korter of langer verblijf zonder eindexamen de Akademie hebben verlaten. Van die 200 legden 4 het eindexamen af na één jaar, 13 na twee jaren, 3 na drie jaren, 83 na vier jaren, 41 na vijf jaren, 34 na zes jaren, 15 na zeven jaren, 5 na acht jaren,

1 na negen jaren en 1 na tien jaren. Als gemiddelde duur van de studie mag dus een tijdvak van vijf jaren worden aangenomen. Stelt men 17 jaren als gemiddelde leeftijd bij de toelating tot de Akademie, dan mag men derhalve een leeftijd van 22 jaren aannemen voor hen, die als ambtenaar der 2de klasse naar Indië vertrokken.

Het over vier jaren verdeelde onderwijs aan de Akademie omvatte, volgens ministeriëele beschikking van 29 December 1852, de nederlandsche, fransche, hoogduitsche en engelsche taal en letterkunde, de geschiedenis en aardrijkskunde, de staathuishoudkunde, het italiaansch boekhouden, de stelkunde tot en met de vierkantsvergelijkingen, de meetkunde der vlakken en lichamen, de platte driehoeksmeting, de beginselen der beschrijvende meetkunde, de landmeetkunde en het waterpassen, de natuurkunde, de beginselen der natuurlijke historie, de scheikunde met toepassing op landbouw en fabriekwezen, de praktische bouwkunde, de beginselen der waterbouwkunde, het handteekenen, de javaansche en maleische talen, de land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, het mohammedaansche recht en de kennis der inlandsche wetten. Hoe deze vakken over de vier studiejaren waren verdeeld, doet hier weinig ter zake; alleen zij, ten bewijze van eene niet bijzonder doelmatige verdeeling, aangestipt, dat met natuurkunde en scheikunde eerst in het tweede jaar werd begonnen, terwijl het landmeten onder de vakken van het eerste studiejaar vermeld staat. Volgens het oorspronkelijk plan moest met Javaansch en Maleisch reeds in het eerste jaar begonnen worden; ben ik wel onderricht, dan werd dit echter in de laatste jaren van het bestaan der Akademie tot het tweede jaar uitgesteld. Bij het eind van iederen kursus werden door de leeraren examens afgenomen, zonder welke de kweekelingen niet van het eene studiejaar tot het volgende konden overgaan; het eindexamen, door eene bijzondere kommissie af te nemen, omvatte volgens bovengemelde ministeriëele beschikking, de javaansche en maleische talen, de land- en volkenkunde van Ned. Indië, het mohammedaansche recht en de inlandsche wetten, de nederlandsche taal, stijl en letterkunde, landmeten en waterpassen, benevens, naar verkiezing van den examinandus, òf de algemeene scheikunde en hare toepassing op landbouw en fabriekwezen, òf de praktische bouwkunde en de beginselen der waterbouwkunde.

Vergelijkt men den omvang van hetgeen vroeger werd gevorderd met de eischen, bij het kon. besluit van 10 Sept. 1864 gesteld, dan blijkt het in de eerste plaats, dat deze laatste althans niet hooger zijn. Voor de moedertaal en de moderne talen wordt geen kennis van letterkunde gevorderd; aan de Delftsche Akademie heette die nogtans onderwezen te worden, en ik onderstel, dat ook bij de overgangsexamens daarop werd gelet. Voor de wiskunde werd vroeger meer gevorderd, namelijk de beschrijvende meetkunde. Wat de natuurlijke historie betreft, zoo hadden, naar ik meen, alleen zij, die zich voor het mijnwezen bestemden, een examen in delfstofkunde en aardkunde af te leggen, terwijl de lessen over plant- en dierkunde door allen moesten gevolgd worden. Kosmographie, statistiek en de kennis onzer staatsinstellingen zijn de eenige thans bij examen A gevorderde vakken, die in het oude programma niet voorkwamen; rechtlijnig teekenen werd niet genoemd maar kon als onderdeel der beschrijvende meetkunde worden beschouwd. Wat

examen B betreft, terwijl vroeger Javaansch en Maleisch beiden gevorderd werden, kan men thans met één dezer talen volstaan (of dit doelmatig is, laat ik hier in 't midden). Geschiedenis en de kennis der staatsregeling van Ned. Indië kwamen, althans onder dien naam, onder de vakken van het vroegere eindexamen niet voor; de kennis van het mohammedaansche recht en de inlandsche wetten, alsmede het landmeten en waterpassen waren toen beide verplichte vakken bij het eindexamen; thans kan de kandidaat eene keuze doen tusschen laatstgemeld vak of de kennis der godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken, tenzij hij liever in Javaansch en Maleisch beide examen wil afleggen of wel eene andere in Indië inheemsche taal of het boekhouden kiezen. Van toegepaste scheikunde, bouwkunde of waterbouwkunde is bij het eindexamen thans geen sprake meer.

Mag uit het voorgaande het gevolg getrokken worden, dat de omvang der vereischte kundigheden geen eigenlijke uitbreiding heeft ondergaan, door eene doelmatiger verdeeling der vakken over de twee examens heeft men aan de kandidaten een groote dienst bewezen. Het toelatingsexamen tot de Delftsche Akademie was van geringen omvang; van jongelieden van 16 tot 18 jaren kon gerust wat meer gevorderd worden; dat in weerwil daarvan nog menigeen niet slaagde, mag wel als een bewijs gelden van het geheel onvoldoende van het voorbereidend onderwijs aan instituten, kostscholen en gymnasiën. De lage trap van ontwikkeling, waarop de kweekelingen in den regel stonden, maakte het noodig met het onderwijs in moderne talen, geschiedenis, elementaire wiskunde aan de Akademie zelve nog voort te gaan, terwijl met sommige andere, eveneens tot de voorbereidende studiën te rekenen, zooals natuurkunde, scheikunde, natuurlijke historie, staathuishoudkunde, eerst aan die Akademie zelve, en nog niet eens in het eerste studiejaar, een aanvang werd gemaakt. De beoefening van die wetenschappen, welke meer tot algemeene ontwikkeling der kweekelingen moesten strekken, ging gepaard met de studie der speciale kundigheden, voor de Indische ambtenaren noodig geoordeeld. Het was een verkeerd stelsel, waarvan ik evenwel niet uitsluitend aan de voormalige Akademie een verwijt wil maken, daar het gedeeltelijk althans het gevolg was van den gebrekkigen toestand van het voorbereidend onderwijs tot die inrichting.

Door de nieuwe regeling, mogelijk geworden ten gevolge van de schepping van het middelbaar onderwijs aan de hoogere burgerscholen, zijn deze bezwaren weggenomen en is aan de aanstaande Indische ambtenaren, die hier te lande hunne opleiding ontvangen, de gelegenheid gegeven om hunne studiën op eene geleidelijke en doelmatige wijze in te richten. Men mag aannemen, dat de leerlingen op een leeftijd van 12 of 13 jaren tot de hoogere burgerschool kunnen worden toegelaten en dat zij dus op 18 jarigen leeftijd aldaar den kursus hebben ten einde gebracht. Zij kunnen dan, na òf het eindexamen der hoogere burgerschool, òf het examen A voor de door den minister van koloniën benoemde kommissie te hebben afgelegd, overgaan tot de studie van die vakken, waarover het eindexamen zich uitstrekt. Zoowel de rijksinstelling te Leiden, als de gemeentelijke te Delft, bieden daartoe de gelegenheid aan; binnen twee, hoogstens drie jaren kan het eindexamen worden afgelegd en uiterlijk op 21 jarigen leeftijd kan men gereed zijn om de

ambtenaarsloopbaan in Indië te beginnen. Dit zal dus in 't vervolg, wanneer het middelbaar onderwijs in volle werking is, kunnen geschieden op een leeftijd, jeugdiger nog dan in den regel het geval was bij hen, die aan de Delftsche Akademie hunne opleiding ontvingen.

Ik geloof, dat ik met grond hierbij nog mag opmerken, dat de kans om inderdaad het beoogde doel te bereiken, veel grooter is geworden, en dat derhalve de ouders, zoowel hier te lande, als zij die uit Indië hunne zoons naar het moederland zenden om daar hunne opleiding te ontvangen, meer zekerheid zullen hebben, dat deze hunne studiën geregeld zullen ten einde brengen, dan vroeger, toen de *grootste helft* van hen, die aan de Delftsche Akademie voor de studiën als ambtenaar der 2de klasse werden ingeschreven, het niet tot het eindexamen brachten. Langer dan vroeger toch moeten zij nu de eigenlijke school bezoeken; eerst op 18 jarigen leeftijd en met eene veel grootere mate van kennis en ontwikkeling toegerust, beginnen zij meer op zich zelven te staan; in hunne geheel vrije studiën worden zij dan niet meer beziggehouden door vakken, die eigenlijk met hunne toekomstige carrière niets te maken hebben en derhalve aan eene instelling, waar vorming van kundige ambtenaren eene der hoofdbedoelingen is, niet te huis behooren; uitsluitend kunnen zij zich wijden aan die vakken, die met hunne aanstaande betrekking in een meer onmiddellijk verband staan en aan wier noodzakelijkheid voor hunne vorming tot het ambtenaarsleven in Indië wel niemand twijfelen zal.

Ik ben in het voorgaande uitgegaan van de onderstelling, dat de aanstaande ambtenaar bij de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indië den kursus eener hoogere burgerschool met vijfjarigen kursus geheel ten einde brengt, en òf het eindexamen dier scholen, òf het examen A aflegt, alvorens met de studiën voor het examen B aan te vangen. Inderdaad acht ik het wenschelijk, dat zulks altijd geschiede, vooreerst omdat daardoor het voordeel van eene rationeele afscheiding van de algemeene voorbereidende studiën en de speciale vakstudie geheel verkregen wordt, en voorts omdat hetgeen aan eene hoogere burgerschool onderwezen wordt als een goed geordend geheel te beschouwen is. Het is mij bekend, dat in dit denkbeeld niet door allen wordt gedeeld; de omstandigheid, dat voor het examen A iets minder wordt gevorderd dan voor het eindexamen der hoogere burgerscholen, heeft sommigen geleid tot het gevoelen, dat de leerlingen in het laatste studiejaar der hoogere burgerschool niet alle lessen behoeven bij te wonen en den daardoor vrijvallenden tijd kunnen besteden aan de studie van enkele vakken, waarvan de kennis voor het examen B der aanstaande ambtenaren gevorderd wordt. Voor het examen A is geen kennis noodig van de letterkunde der moderne talen, van de beschrijvende meetkunde, van de werktuigkunde en van de handelswetenschappen, welke vakken alle aan de hoogere burgerschool onderwezen worden en waarover zich derhalve, krachtens art. 57 der wet, het eindexamen kan uitstrekken. Nu reeds zijn er, naar ik meen, zoowel te Leiden als te Delft enkele jongelieden, die tegelijk gebruik maken van het onderwijs aan de hoogere burgerschool en van dat aan de instelling voor onderwijs in Indische taal-, land- en volkenkunde. Het doel van zoodanige wijze van studeeren kan alleen zijn, zoo mogelijk een jaar uit te winnen en het eindexamen vroeger af te leggen.

Maar is dit wel wenschelijk, indien men mag aannemen, dat de jongelieden toch zonder groote inspanning op 21jarigen leeftijd hunne studiën geheel kunnen hebben ten einde gebracht en het eindexamen kunnen afleggen? Is het wel in het belang van den staat, dat zulke jonge ambtenaren worden aangesteld? Ik ben met de toestanden in Indië niet genoegzaam bekend om een oordeel daarover te durven vellen; het komt mij echter voor, dat in dit opzicht de eischen dáár eer hooger dan lager dan in het moederland mogen gesteld worden.

Ik hoop dan ook, dat men door ondervinding tot de overtuiging zal geraken, dat in alle opzichten de meer geleidelijke gang der studiën, dien ik in het voorgaande aanwees, de voorkeur verdient, en dat dientengevolge verreweg de meeste jonge lieden het eindexamen der hoogere burgerschool zullen afleggen, zoodat het als eene uitzondering zal mogen gelden, dat zich in Nederland kandidaten voor het examen A aanmelden. Ik weet niet of het noodig zal zijn uitvoering te geven aan art. 12 van het kon. besluit, volgens hetwelk bijdragen van staatswege kunnen worden gegeven ter opleiding van ambtenaren voor de burgerlijke dienst in Ned. Indië; maar mogt de Regeering daartoe besluiten, dan zou het zeker, ter bevordering van degelijke studie, zeer wenschelijk zijn, dat onder de voorwaarden van het vergelijkend examen, door den minister van koloniën vast te stellen voor hen, die daarvoor wenschen in aanmerking te komen, in de eerste plaats het bezit van het getuigschrift van het eindexamen der hoogere burgerscholen werd gesteld.

In Indië verkeert men onder andere omstandigheden. Daar bestaat geen gelegenheid tot het afleggen van het eindexamen der hoogere burgerschool, noch tot het verkrijgen der daartoe gevorderde kundigheden. Maar daarom rust mijns inziens juist op het goevernement de plicht om in die behoefte te voorzien door vestiging van inrichtingen van onderwijs, ongeveer met onze hoogere burgerscholen gelijkstaande. Aan de regeling van het onderwijs in Indië is nog zooveel te doen, dat ik zelfs niet zou durven beweren, dat de oprichting van scholen, waar gelegenheid bestaat tot het verkrijgen der kundigheden, voor de ambtenaars-examens gevorderd, het meest urgent is; maar nu eenmaal de eerste stap gedaan is en ook ginds de gelegenheid tot het afleggen van examens is gegeven, nu mag die regeling niet feitelijk grootendeels zonder uitvoering blijven door de onmogelijkheid om aan eene inrichting van onderwijs aldaar de voor het examen noodige kundigheden op te doen. Uit het verslag der kommissie, die in Indië met het afnemen der examens belast was, blijkt dan ook, dat van al de geëxamineerden er slechts één was, die zijne opleiding (geheel of gedeeltelijk?) in Indië had ontvangen, Of het Gymnasium Willem III in de behoefte kan voorzien, meen ik, op grond van de meermalen van daar aangaande die inrichting medegedeelde berichten, te mogen betwijfelen. En heeft de Regeering dan gezorgd voor de eerste algemeene opleiding in Indië zelf van hen, die zich daar voor de ambtenaarsloopbaan bestemmen, dan rijst de vraag, of zij niet nog een stap verder zal behooren te gaan en ook daar eene dergelijke inrichting voor onderwijs in Indische taal-, land- en volkenkunde in 't leven roepen, als krachtens de wet van 10 Juni 1864 voor Nederland te Leiden is gevestigd, altijd met dien verstande, dat niemand verplicht zal zijn de lessen aan die inrichting te volgen, en dat ook zij, die daarvan geen gebruik hebben gemaakt, tot het

examen worden toegelaten. Het verblijf in Indië zelf moge al gelegenheid geven om, meer dan in het moederland, kennis op te doen van Indische toestanden en gebruiken, eene degelijke wetenschappelijke opleiding in de vakken, die tot het examen B behooren, zal zeker wel door niemand als overtollig beschouwd worden.

Gaan wij thans meer in bijzonderheden den uitslag na van de in 1865 in Nederland en in Indië gehouden examens.

In Nederland zijn voor examen A opgekomen 7 kandidaten van welke één is toegelaten, die in 10 van de 14 vakken een voldoend examen heeft afgelegd en tot gemiddeld eindcijfer $4^{13}/_{14}$ verkreeg. Van de zes overigen werden er drie afgewezen, omdat hun eindcijfer minder dan 4 bedroeg; de drie anderen verkregen een eindcijfer tusschen 4 en 5, en hadden in zes of zeven vakken niet voldaan. De toegelatene was 19 jaren oud; hij had, na vroeger reeds een jaar als kweekeling aan de Delftsche Akademie te hebben doorgebracht, gedurende het laatste jaar de lessen der 4e klasse van de hoogere burgerschool te Delft bijgewoond. De afgewezenen waren van 19 tot 22 jaar; daaronder bevonden er zich, die vroeger reeds voor de studiën als civiel-ingenieur aan de Delftsche Akademie waren ingeschreven geweest.

In Indië werden er 21 geëxamineerd, van welke één werd toegelaten als hebbende in alle vakken voldaan, terwijl tien in 1, 2, 3 of 4 vakken, één zelfs in 6 vakken, niet voldaan hadden. Het verdient echter opmerking, dat deze allen een gemiddeld cijfer hooger dan 5 hadden; het laagste bedroeg $5^{5}/_{14}$. In 't geheel werden er tien afgewezen, waarvan zes, die een lager cijfer dan 4 hadden, terwijl de overigen in 6, 7 of 9 vakken een onvoldoend examen hadden afgelegd; deze hadden allen een eindcijfer lager dan 5. Onder de 21 kandidaten waren er twee beneden 20 jaar, die beide werden afgewezen; van de overigen waren er twaalf tusschen 20 en 25 jaar, vier van 25 tot 30 en 3 boven 30 jaar oud.

De volgende tabel geeft een overzicht van de cijfers, door de kommissiën aan de kandidaten voor examen A toegekend. Ik achtte het niet noodig daarin aan te wijzen, hoeveel malen elk cijfer voor ieder vak is toegekend, maar heb mij bepaald tot de aanwijzing van het getal der voldoende en der onvoldoende examens. Alleen heb ik nog berekend en hier bijgevoegd het gemiddeld cijfer, dat aan alle kandidaten voor ieder vak werd toegekend; het kan in zekeren zin beschouwd worden als den algemeenen uitslag van het examen in dat vak uitdrukkende; om de vergelijking gemakkelijker te maken zijn de gemiddelden in decimale breuken uitgedrukt.

VAKKEN VAN EXAMEN A.	Examen in Nederland.			Examen in Indië.		
	Getal voldoende examens. Cijfer 10—5.	Getal onvoldoende examens. Cijfer 4—0.	Gemiddeld cijfer.	Getal voldoende examens. Cijfer 10—5.	Getal onvoldoende examens. Cijfer 4—0.	Gemiddeld cijfer.
Nederlandsche taal	5	2	5.4	16	5	5.2
Fransche en duitsche talen	1	6	4.1	13	8	4.9
Engelsche taal	»	7	3.4	13	8	5.0
Reken- en stelkunde	6	1	6.1	18	8	5.1
Meetkunde en driehoeksmeting	5	2	5.0	10	11	5.0
Plant- en dierkunde	1	6	2.6	6	15	3.7
Delfstof- en aardkunde	»	7	1.9	9	12	4.1
Natuurkunde	1	6	2.9	11	10	4.2
Scheikunde	3	4	4.3	7	14	4.0
Aardrijkskunde en kosmographie	2	5	3.4	12	9	5.2
Geschiedenis	5	2	5.0	15	6	6.0
Kennis der staatsinrichting, enz.	5	2	5.0	13	8	5.1
Staathuishoudkunde, enz.	4	3	4.6	17	4	5.9
Teekenen	6	1	5.4	16	5	5.2
Totaal . . .	44	54	gemidd. 4.2	171	123	gemidd. 4.9

De uitkomst van geen der beide examens mag gunstig genoemd worden; voor de in Nederland gehoudene was die blijkbaar nog ongunstiger dan in Indië; terwijl hier 55 ten honderd der afgenomen examens in de onderscheidene vakken onvoldoende waren, was zulks in Indië met slechts 42 ten honderd het geval. De vakken, welke bij het examen in Nederland het meest tot tevredenheid aanleiding gaven, waren de wiskunde en het teekenen. In Indië schijnt het examen in geschiedenis en staathuishoudkunde het best voldaan te hebben. Ik meen bovendien, oordeelende naar de ondervinding bij de examens in Juni 1865 opgedaan en naar hetgeen ik van het schriftelijk werk der in Indië geëxamineerde kandidaten gezien heb, te kunnen verzekeren, dat door beide kommissiën een nagenoeg gelijke maatstaf is gebezigd. De gunstiger uitslag in Indië schijnt dus hoofdzakelijk te moeten worden toegeschreven aan den aanzienlijkeren leeftijd en de daarmede gepaard gaande grootere ondervinding en ontwikkeling der kandidaten. De kommissie maakt in haar verslag de opmerking, dat zich onder hen bevonden vijf officieren of gewezen officieren van het Indisch leger, waarvan twee afkomstig van de Militaire Akademie te Breda, een gewezen officier van gezondheid, een apotheker 2e klasse en een 1e luitenant der infanterie; voorts waren er, die vroeger in zeedienst waren geweest of aan de kweekschool voor de zeevaart te Amsterdam of aan eene andere inrichting van onderwijs in Nederland hunne eerste opleiding hadden genoten, terwijl een tweetal vroeger als machinisten werkzaam waren. Allen hadden hunne opleiding in Nederland ontvangen, op één na, die oud-leerling was van het gymnasium Willem III. Het is dus zeer wel

mogelijk, dat het examen in Indië de eerstvolgende jaren niet weder onder zoo gunstige omstandigheden zal worden afgenomen, en de wensch der kommissie, dat alle volgende examens niet minder goede uitkomsten mogen opleveren, kon dus vooreerst wel eens tot de vrome wenschen behooren; tenzij de Regeering maatregelen neme om in Indië geschikte instellingen, waar in de bij examen A gevorderde vakken onderwijs wordt gegeven, tot stand te brengen. In Nederland daarentegen is alle grond om op vooruitgang te hopen; door de regeling van het middelbaar onderwijs is de gelegenheid tot het verkrijgen der vereischte kundigheden beter geworden, en men mag aannemen, dat de leerlingen van de 5e klasse der hoogere burgerscholen, die aan dat examen boven het eindexamen van art. 55 der wet de voorkeur geven, in den regel een voldoend examen zullen afleggen.

Voor examen B zijn in Nederland 49 kandidaten opgekomen, waarvan één, uit hoofde van plotseling opgekomen ongesteldheid, het examen niet geheel heeft kunnen ten einde brengen. Van de 48 overigen werden er 30 toegelaten en 18 afgewezen; onder de eerstgenoemde waren er 17, die in alle vijf vakken, als verplicht opgegeven, een voldoend examen hadden afgelegd; na beraadslaging werden nog 13 toegelaten, van welke 10 niet voldaan hadden in één vak en 3 niet in twee vakken. Voor elf hunner bedroeg het gemiddeld cijfer voor de verplichte vakken 5 of meer; voor slechts twee daalde het beneden 5. Van de afgewezenen waren er tien, die een gemiddeld cijfer 4 of lager hadden; van hen, voor welke het hooger dan 4 was, werden er bij de beraadslaging nog acht afgewezen; één dezer had niet voldaan in twee vakken, zes niet in drie en één niet in vier vakken. Geen hunner bereikte het gemiddelde cijfer 5. Van de 48, die examen aflegden, waren er 12 van twintig jaar, 10 van een en twintig jaar, 24 tusschen twee en twintig en zes-en-twintig jaar en 2 van omstreeks dertig jaar. Er waren dus meer van jeugdigen leeftijd dan in 't vervolg regel zal zijn, en ook dan vroeger plaats had. De reden daarvan laat zich echter gemakkelijk aanwijzen. Door art. 14 van het kon. besluit zijn allen, die aan de Delftsche Akademie het overgangsexamen van het 1e tot het 2e studiejaar op voldoende wijze hadden afgelegd, van examen A vrijgesteld. Terwijl velen van hen, onder de vroegere orde van zaken, nog drie jaren aan de Akademie hadden moeten doorbrengen, om niet alleen de Indische taal-, land- en volkenkunde te bestudeeren, maar ook verschillende andere wetenschappen, die nu waarschijnlijk als overtollig (?) ter zijde werden gesteld, konden zij nu in veel korter tijd hunne studiën volbrengen. Van de 56 jongelieden, die in 1864 nog aan de Delftsche Akademie als kweekelingen voor de studie als ambtenaar 2e klasse waren ingeschreven, hebben in 1865 reeds 39 het examen afgelegd, (waaronder evenwel 13 met ongunstigen uitslag) behalve nog 4, voor de studie als ambtenaar 1e klasse ingeschreven.

In Indië werd examen B door 14 kandidaten afgelegd. Hieronder waren er 5, die vooraf examen A met voldoenden uitslag hadden afgelegd. De uitslag van dit examen was gunstig; 13 kandidaten werden toegelaten, slechts één afgewezen, die, in geen vak voldaan hebbende, een eindcijfer lager dan 4 verkreeg. Van de toegelatenen waren er 7, die in alle vakken voldaan hadden; van de 6 anderen hadden er 5 in slechts één vak, de zesde in twee vakken

niet voldaan; één hunner had een eindcijfer van 4.8, de anderen 5 of hooger, één zelfs 6.6.

De leeftijd was hooger dan van hen, die in Nederland examen aflegden; de eenige afgewezene was twintig jaar; van de toegelatenen waren er slechts vier beneden vijf-en-twintig jaar, vijf tusschen vijf-en-twintig en dertig, en vier dertig of hooger. De vijf kandidaten, die examen A en B beide met goeden uitslag aflegden, waren 23, 28, 30, 31 en 38 jaar.

In het volgend tabellarisch overzicht is de uitslag van examen B opgenomen; daarin is, even als in de voorgaande tabel voor examen A is geschied, alleen opgenomen het getal der voldoende en der niet voldoende cijfers voor ieder vak, alsmede het gemiddelde van de cijfers, voor elk vak toegekend.

VAKKEN VAN EXAMEN B.	*Examen in Nederland.*			*Examen in Indië.*		
	Getal voldoende examens. Cijfer 10—5.	Getal onvoldoende examens. Cijfer 4—0.	Gemiddeld cijfer.	Getal voldoende examens. Cijfer 10—5.	Getal onvoldoende examens. Cijfer 4—0.	Gemiddeld cijfer.
Geschiedenis van Ned. Indië.	38	11	5.0	11	3	5.6
Land- en volkenkunde van N. I.	40	9	5.9	12	2	5.2
Staatsinstellingen van N. I.	30	19	5.2	12	2	5.4
Javaansche taal.	8	13	4.1	7	„	5.7
Maleische taal.	22	22	4.5	7	4	4.5
Godsdienstige wetten, enz.	27	17	5.0	3	1	5.0
Landmeten en waterpassen.	5	4	4.6	10	2	6.4
Boekhouden.	11	14	4.2	1	2	4.7
Totaal . . .	181	109	gemidd. 4.9	63	16	gemidd. 5.4

De uitkomst van deze examens is blijkbaar, zoowel in Nederland als in Indië, gunstiger geweest dan die van examen A. Alleen inzoover is er overeenkomst, dat ook voor B de uitkomst in Indië gunstiger was dan in Nederland, en zelfs als bijzonder gunstig mag worden vermeld, hetgeen misschien grootendeels aan den leeftijd der kandidaten en aan hun verblijf in Indië moet worden toegeschreven.

Het bovenstaande tabellarisch overzicht heeft betrekking op alle examens, ook die in de niet-verplichte vakken; had ik alleen de cijfers voor de verplichte vakken opgenomen, het onderscheid zou voor beide zeer gering geweest zijn.

Opmerkingen, welke voorspruiten uit eene vergelijking der cijfers, in Nederland en Indië voor elk vak in 't bijzonder toegekend, laat ik achterwege; wanneer ik straks den uitslag van het onderzoek in elk vak meer in bijzonderheden zal nagaan, zal zich van zelf de gelegenheid voordoen om, zoo noodig, vergelijkingen te maken.

Een enkel woord nog over de verleende vrijstellingen van examen A. Van de 48 kandidaten in Nederland, waren 8 meesters in de rechten en konden derhalve art. 5 van het kon. besluit inroepen. De overige 40 vielen, als oud-

kweekelingen der Delftsche Akademie voor de burgerlijke dienst in Ned. Indië, onder toepassing van art. 14 dier verordening. In Indië hadden 5 het examen A afgelegd; van de overigen zijn er 8 krachtens art. 5, en 6 krachtens art. 14 vrijgesteld. Men schijnt evenwel aldaar die voorschriften eenigszins anders te hebben opgevat dan in Nederland. Een kandidaat werd namelijk vrijgesteld als bezittende een diploma van de landhuishoudkundige school te Groningen; mijns inziens ten onrechte, daar zoodanig diploma niet kan worden gelijk gesteld met het diploma eener openbare landbouwschool, waarvan art. 5 der verordening en art. 55 der wet tot regeling van het middelbaar onderwijs spreken. In de tweede plaats werd iemand van examen A vrijgesteld, die vroeger reeds 2 of 3 jaar aan de Delftsche Akademie had gestudeerd, niet als kweekeling voor de burgerlijke dienst in Ned. Indië, maar in ingenieurswetenschappen. Ik laat het in 't midden, of een zoodanige niet evenveel, ja misschien meer aanspraak op de vrijstelling zou behooren te hebben, dan een kweekeling voor de burgerlijke dienst in Indië, die tot het 2e studiejaar toegelaten was; maar art. 14 is duidelijk; daarin is alleen sprake van kweekelingen voor de burgerlijke dienst in Ned. Indië. Bij de examens hier te lande heeft zich ook deze kwestie voorgedaan: een tweetal jongelieden, die in dat geval verkeerden, verzochten van den minister vrijstelling van examen A, maar hebben die niet kunnen verkrijgen, omdat art. 14 er geen gelegenheid toe gaf; twee anderen, die eveneens te Delft eenigen tijd als kweekelingen voor de ingenieurswetenschappen waren ingeschreven, hebben zich aan het examen A onderworpen, doch met ongunstigen uitslag. Het is noodig, dat in dit opzicht in Indië op gelijke wijze gehandeld worde als in Nederland, en de Regeering zal dus de noodige maatregelen behooren te nemen, opdat niet andermaal zoodanige vrijstelling worde verleend.

Ik heb boven reeds melding gemaakt van de aanmerkingen, waartoe het verslag der kommissie, die met het afnemen der examens in Nederland was belast geweest, in Indië heeft aanleiding gegeven, zoowel wat den omvang van het examen en het volgens het reglement en de programma's gevorderde betreft, als wat de door de kommissie opgegeven schriftelijk te beantwoorden vragen aangaat. Dit geeft mij aanleiding om ook dit een en ander nog eenigszins meer in bijzonderheden na te gaan. Opmerking verdient het, dat omstreeks hetzelfde tijdstip ook in Nederland bij de beraadslaging over het V^de^ hoofdstuk der Staatsbegrooting voor 1866 in de tweede-kamer der Staten-generaal door den heer Mr. Wintgens werd geklaagd over de in 1865 te Delft gehouden examens A voor de polytechnische school, welke van gelijken omvang zijn als de eindexamens der hoogere burgerscholen. Ik heb aan de werkzaamheden dier kommissie geen deel genomen en acht mij derhalve niet geroepen om als haar verdediger op te treden; ik kan echter niet nalaten de aandacht te vestigen op verschillende punten van overeenkomst tusschen de aanmerkingen, op die twee examens gemaakt, hoe uiteenloopend ook in vele opzichten de politieke richting van de heeren Mrs. des Amorie van der Hoeven en Wintgens moge zijn. Beide beoordeelaars hebben namelijk geheel uit het oog verloren, dat de wetenschap is vooruitgegaan sedert zij zelven het praktische leven zijn ingetreden, en dat zulks vooral het geval is met de

natuurkundige wetenschappen, die in den tijd, toen die heeren nog op de schoolbanken gezeten waren, geen deel van het onderwijs uitmaakten en ook niet konden uitmaken, omdat zij toen nog niet waren gebracht in een vorm, die ze voor ander dan zuiver wetenschappelijk of hooger onderwijs geschikt maakte. In de laatste jaren echter heeft men meer algemeen hare hooge pedagogische waarde, zoowel uit een reëel als uit een formeel oogpunt, leeren kennen, en ieder die met zijn tijd is medegegaan, zal erkennen, dat zij niet mogen worden gemist als elementen van eene beschaafde opvoeding. Ik zal er de heeren van der Hoeven, Wintgens en zoo vele anderen geen verwijt van maken, dat zij, door andere bezigheden al hunnen tijd ingenomen ziende, zich met de natuurwetenschappen niet hebben bezig gehouden en daarin geheel onkundig zijn gebleven; maar mag dat eene reden zijn om thans van de jongelieden, die van de gelegenheid tot het opdoen dier kundigheden gebruik kunnen maken, evenmin zoodanige kennis te vorderen? Wil men zulk een bekrompen beginsel in toepassing brengen, dan is geen vooruitgang in kennis en beschaving in de maatschappij mogelijk. Wanneer wij dus den heer Wintgens in treffende oratorische wendingen hooren spreken over de onoverkomelijke moeilijkheden, verbonden aan eene van de kandidaten gevorderde beschrijving en verklaring van een takeltoestel, van de galvanische induktie, van de verzeeping van olijfoli, van de koördinatenstelsels tot bepaling van de plaats eener ster, van de beweging der zon bij dag en nacht, van parallaxis en aberratie en dergelijke zaken meer; wanneer wij lezen, hoe de heer van der Hoeven op de hem eigen satirieke wijze eene hoogsteenvoudige vraag over de overeenkomst tusschen warmte en licht, of een vraagstuk over de berekening van het gewicht van een zeker volume lucht bij eene bepaalde temperatuur en drukking (door een middelmatigen leerling gemakkelijk in minder dan tien minuten te beantwoorden), beschouwt als „onderwerpen, alleen geschikt ter behandeling voor hen, „die zich gedurende 20 of 30 jaren uitsluitend met lucht, kwik en dergelijke „zaken hebben bezig gehouden," en den man, die de rekenkundige en stelkundige vragen (NB. door alle kandidaten op één na voldoende beantwoord) heeft uitgedacht, „beschouwt als een uitmuntend inkwisiteur in de dagen der „pijnbank"; — dan bewijzen die heeren eigenlijk daardoor niets anders dan hunne volslagene onbekendheid met al die zaken en derhalve hunne onbevoegdheid om er over te oordeelen. Zij leveren een nieuw bewijs van de juistheid van hetgeen de minister van binnenlandsche zaken bij de beraadslaging over de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs in 1863 opmerkte: „Wat algemeene beschaving betreft zijn wij achter. Wij zijn ge„leerd, en hoewel het niet past daarop te roemen, geloof ik dat wij, wat „de studie van wetenschappen aangaat, naar de krachten van een klein land, „ook nu nog eene eervolle plaats bekleeden. Algemeene beschaving daarente„gen is uiterst onvolledig en zij ontbreekt, wanneer wij onzen toestand ver„gelijken bij dien van andere volken, zooals Frankrijk, Engeland en Duitsch„land. Wij leven ieder te veel in een gesloten kring van kennis. Men legt „zich op een bepaald vak of een onderdeel daarvan toe, maar van hetgeen „daar buiten ligt, daarvan, is men genegen te zeggen, weet ik niet. In „zoover gaat de verdeeling van den arbeid te ver; in de tegenwoordige

„wereld moet ieders horizon ruimer zijn; en moeten wij den bijzonderen „kring, waarin wij te huis zijn, openen, om, in een grooteren omtrek, „aan de algemeene ontwikkeling der maatschappij deel te nemen.”

Dat er tegenwoordig van de jongelieden meer gevorderd wordt dan vroeger, is volkomen waar; ik geloof echter, dat men dit mag en, met het oog op den vooruitgang der wetenschappen en de voortdurende ontwikkeling der maatschappij, zelfs moet doen, mits men slechts zorg drage, dat ook de gelegenheid tot het verkrijgen van kundigheden beter worde; en dat wij in dit opzicht in Nederland op den goeden weg reeds verscheidene schreden gevorderd zijn, is dunkt mij in het voorgaande reeds voldoende aangetoond. Ik moet hier echter nogmaals de opmerking herhalen, dat deze opmerking aangaande de hoogere eischen niet geldt voor de examens van de kweekelingen voor de burgerlijke dienst in Indië, zooals gebleken is uit eene vergelijking van het van 1842 tot 1864 gevorderde en de tegenwoordige regeling. Veel zal afhangen van de wijze waarop het examen wordt afgenomen; ik mag hier evenwel de verklaring afleggen, dat bij die, welke hier te lande gehouden zijn, steeds meer is gelet op den graad van ontwikkeling der jongelieden, en of zij van de zaken, waarin zij onderwijs genoten hadden, inderdaad iets hadden in hun verstand opgenomen, geassimileerd, dan wel of het slechts in het geheugen was ingegoten. Onbekendheid met eenig onderdeel eener wetenschap was nimmer voldoende grond tot afwijzing, wanneer het bleek dat de kandidaat van de andere deelen een juist begrip had. Ware dit het geval geweest, dan had zeker geen enkele der kandidaten voor examen A kunnen worden toegelaten.

Veel van hetgeen ik hier heb opgemerkt zal zeker worden toegegeven door den heer Gr..., den schrijver van het opstel in de Java-bode, die zich zelf noemt „iemand die langdurige ervaring heeft in deze zaken, bij groote en kleine „kinderen, en liefde voor zijn vak daarenboven.” Het doet mij daarom leed, dat hij zich niet kan vereenigen met de uitbreiding, in de laatste jaren aan het onderwijs gegeven en nog de meening aankleeft, dat „aan studie van „Grieksch en Latijn meer waarde te hechten is, dan aan al die andere vak-„ken te zamen, zoowel ten opzichte van de hoeveelheid, als ten opzichte van „de hoedanigheid der opgedane kennis en daardoor teweeggebrachte ontwik-„keling en frischheid van geest.” Het zij verre van mij, die er altijd dankbaar voor zal blijven, dat ik mijne studiën heb mogen aanvangen met de beoefening der oude talen, te willen afdingen op de waarde, welke deze in de opvoeding kunnen hebben, of ze als nutteloozen ballast over boord te willen werpen, zoo als Gr... met „scheikunde, kosmographie, aardkunde of wat ook” schijnt te willen doen. Ik wensch niet zoo exklusief te zijn in mijn oordeel, als bij zoo velen het geval is, die zich nimmer op het gebied der natuurwetenschappen hebben bewogen; ik verlang slechts, dat men bij de groote toeneming van het aantal der middelen, die tot beschaving en ontwikkeling kunnen leiden, ook aan die, welke niet zulke oude rechten hebben, maar daarentegen meer van onzen tijd zijn, recht late wedervaren. Eene exklusieve opleiding moet leiden tot exklusivisme; hadden de heeren des Amorie van der Hoeven, Wintgens en Gr... in hunne jeugd de gelegenheid gehad meer van nabij bekend te worden met de natuurwetenschappen en

den grooten invloed, dien zij op de degelijke ontwikkeling van jongelieden kunnen uitoefenen, zij zouden geheel anders spreken en aan die wetenschappen onder de vakken van onderwijs zeker gaarne eene eerste plaats toekennen. „Maar," zegt de heer Gr...., „het ongeluk van onzen tijd is, dat „men onze kinderen mannenkost voorzet, van het radikaal verkeerde beginsel „uitgaande: kinderen kunnen nooit te vroeg leeren, wat zij later als mannen „noodig zullen hebben. Resultaten van de onderzoekingen van anderen geeft „men hun in, in plaats van den langeren weg in te slaan en hen zelf te „leeren zoeken en vinden en scheppen. Zoo wordt de leerlust uitgedoofd, „wat nog erger is dan volslagen onkunde, en zij beginnen te walgen van die „vakken die nog boven hun bereik liggen, maar waarmeê men hen plaagt en „waarin zij anders wellicht later lust zouden hebben gekregen.... Het ont„wikkelende beginsel, dat in elk leervak in meerdere of mindere mate gelegen „is, wordt miskend. Zoo fokt men groote jongens, die tot aan de keel vol „zitten met onverteerden leerkost; is het examen voorbij, dan spuwen zij dien „kost uit, waarvan zij walgen, omdat hij niet in vleesch en bloed is overge„gaan." Ik zal niet ontkennen, dat er scholen zijn, waar dit sterk gekleurd tafereel bij past; misschien is de heer Gr...., zoo hij zelf in het onderwijs nog werkzaam is, dagelijks in de gelegenheid om de treurige gevolgen van zoodanige instampingsmethode te zien; in Nederland zijn er, helaas! maar al te veel van die inrichtingen, waar dresseeren en inpompen schering en inslag zijn en waarvan de hoofdonderwijzers bijv. bij de toelatingsexamens voor de militaire Akademie met papier en potlood gewapend zitten om de vragen, die het eene jaar worden gedaan, op te teekenen ten einde hunne leerlingen een volgend jaar daarop voor te bereiden; meer dan eenmaal had ik de gelegenheid mijn gevoelen uit te spreken, dat ik zulke dresseerscholen beschouw als den kanker, die in de laatste jaren aan ons onderwijs knaagde. Maar zoo een beginsel op eene verkeerde wijze in toepassing wordt gebracht, is het dan logisch het beginsel zelf te veroordeelen? Moet men dan niet veeleer trachten door eene zuivere toepassing de waarde van het beginsel zelf tot klaarheid te brengen? Ik wenschte de gelegenheid te hebben die tegenstanders eens rond te leiden in sommige onzer nieuw opgerichte hoogere burgerscholen, om hun de overtuiging te geven, dat er in de daar onderwezen vakken, al schijnt hun aantal dan ook groot, evenveel, ja wellicht meer levenwekkende kracht gelegen is, dan in de studie der oude talen; dat daarin degelijk onderwijs mogelijk is, zonder in 't minst de leerstof in te stampen of de leerlingen tot walging te brengen. Indien zij konden waarnemen, welke de gevolgen zijn van een doelmatig onderwijs in plant- en dierkunde, in natuur- en scheikunde, in kosmographie, hoe opgewekt en levendig van geest de leerlingen daardoor worden; indien zij hen eens konden vergelijken met die jongens, die „eene grondige kennis der vijf latijnsche deklinaties bezitten," dan zouden zij zien, dat zij niet alleen, in vergelijking van laatstgenoemde „een aardig figuur slaan," zoo als de heer Gr.... opmerkt, maar in zeer vele opzichten, èn door kennis èn bovenal door meerdere scherpte van verstand en waarnemingsvermogen, boven hen de voorkeur verdienen. Het is zeker een dwaas beginsel, aan jongelieden alles te willen leeren, wat zij later als mannen zullen noodig hebben; maar wie wil dat? en wie wil hun uitsluitend de resultaten

mededeelen van de onderzoekingen van anderen, en niet den weg, hoe men daartoe gekomen is, niet hun leeren, hoe zij zelven kunnen opmerken en vinden? Hij, die zoodanig oordeel velt over den tegenwoordigen toestand van ons onderwijs, en over de richting, die men er thans aan tracht te geven, nu er juist ten gevolge van de regeling der middelbare scholen meer gelegenheid tot ingrijpende verbetering bestaat, en nu men ook door doelmatige inrichting der eindexamens een heilzamen invloed op het onderwijs zelf kan uitoefenen, bewijst slechts, dat hij er geheel mede onbekend is en derhalve niet bevoegd om er over te oordeelen, veel minder nog om te veroordeelen. Grondige, degelijke kennis is het, die wij trachten aan de leerlingen der hoogere burgerscholen mede te deelen; alles wat naar instampen of louter geheugenwerk gelijkt, moet daar verbannen worden. En moge dan ook het getal der leervakken aanzienlijk schijnen, indien zij, die aan het hoofd staan, slechts zorg dragen, dat er harmonie en eenheid heerscht en dat volgens een vast beginsel wordt te werk gegaan, dan is er geen vrees, dat de veelheid van kennis aan de degelijkheid zal schaden. De bestrijders der hoogere burgerscholen zijn totdusver steeds in gebreke gebleven aan te wijzen, wat er toch behoort achterwege gelaten te worden; hunne bestrijding is alleen gegrond op enkele uitdrukkingen of namen in de wet, waaraan zij eene andere beteekenis of waarde schijnen te hechten, dan immer in de bedoeling van den wetgever lag; niet op de uitvoering die aan de wet gegeven wordt, want deze kennen zij niet. Bij het afnemen van examens mag het dan ook niet de vraag zijn, hoeveel positieve kennis jongelieden van 18 jaar in hun geheugen hebben kunnen opnemen, maar alleen inhoever zij door een onderwijs, dat met de tegenwoordige hoogte der wetenschap in verband staat, ontwikkeld en, hetzij voor de maatschappij, hetzij voor verdere vakstudie, rijp zijn geworden. Ligt bij de examens zoodanig beginsel tot grondslag, dan zullen zij ook op de scholen heilzaam terugwerken en verhoeden, dat het onderwijs aldaar te veel afdale in bijzonderheden of dat er tusschen dat in de verschillende vakken niet het zoo noodige verband besta. Geheel in dien geest heeft ook de minister Thorbecke onlangs op de aanmerkingen van den heer Wintgens in de Tweede-kamer geantwoord: „Bij een examen", zeide hij, „hangt alles van „de leiding af, en wanneer de examinatoren het examen op die wijze leiden, „dat de vraag aan jonge mannen gesteld, niet zal kunnen worden beantwoord „dan door iemand van jaren lange studie, dan zal het examen te ver gaan. „Maar men stelle zich voor, dat men een jaar, twee of drie jaren het onder„wijs over die onderwerpen genoten hebbe en nu over de resultaten van dat „onderwijs ondervraagd worde. Mij dunkt, de zaak komt dan aanstonds in „een ander licht. De examinator moet weten, inhoever de jonge man gele„genheid hebbe gehad zich te onderrichten, en nu komt alles op de wijze van „vragen aan. Men kan de vraag zoo stellen of zulk een antwoord eischen, „dat niet dan een rijp geleerde het zou kunnen geven; maar is dat te ver„wachten? .... Mijne meening is, niet alleen ten opzichte van het middelbaar, „maar ook bij het hooger onderwijs, — ik ben meermalen in de gelegenheid „geweest het te verklaren, — dat de docent matigheid te betrachten heeft; „de jongelieden op te leiden tot denken over de onderwerpen, waarvan hun „de grondslagen zijn medegedeeld, en bij die grondslagen te blijven, om hun

„een vasten bodem te geven, waarop zij hunne studiën zelfstandig kunnen „voortzetten. Steeds was ik een tegenstander, zoo als ik het nog ben, van „dat zeer ontvouwde en uitgebreide onderwijs, gelijk het aan sommige duitsche „hooge- en andere scholen gegeven wordt. Men drage eenvoudige beginselen „voor, maar zoo levenwekkend en helder, dat zij beginselen van ontwikkeling „bij de jongelieden worden. Dan heeft de leeraar gedaan, wat van hem mag „worden verwacht. Het examen, na zulk een onderwijs, moet zoo geleid „worden, dat de examinator de overtuiging verkrijge, dat de jonge man op „den rechten weg van algemeene kennis en beschaving is. Heeft hij die over„tuiging verkregen, dan heeft, zoo schijnt het mij toe, de geëxamineerde „voldaan." In dien geest heeft inderdaad de Nederlandsche kommissie het examen van hen, die zich tot de ambtenaarsloopbaan in Indië bestemden, afgenomen; dat ook die in Indië zelve op gelijke wijze heeft gehandeld, daarvan draagt haar verslag geheel de blijken; het wordt nog bevestigd door de omstandigheid, dat het examen op voldoende, ja zelfs op uitstekende wijze, werd afgelegd door kandidaten, die sedert geruimen tijd de schoolbanken hadden verlaten en, daar het reglement en de programma's niet voor Mei 1865 in Indië bekend konden zijn, slechts vier of vijf maanden hadden kunnen besteden om voor het examen nog eens het een en ander na te zien.

Het examen A is in Nederland afgenomen door zeven leden der kommissie, waarvan één zich had belast met de nederlandsche taal, geschiedenis en aardrijkskunde, één met fransch en engelsch, één met duitsch, één met wiskunde en teekenen, één met natuurkunde en kosmographie, één met scheikunde en natuurlijke historie en één met staathuishoudkunde en kennis der staatsinrichting. In Indië hebben zes leden het onderzoek op zich genomen, namelijk één dat in de vier talen en de geschiedenis, één in wiskunde, aardrijkskunde en kosmographie, één in plant- en dierkunde en natuurkunde, één in delfstof-, aard- en scheikunde, één in teekenen en één in staathuishoudkunde enz. (*) Was dus de taak voor het examen A bij de beide kommissiën op nagenoeg gelijke wijze verdeeld, bij het examen B was dit niet het geval. Immers terwijl in Nederland het onderzoek in de geschiedenis, land- en volkenkunde, kennis der staatsinstellingen van Ned. Indië, het Javaansch, het Maleisch en de godsdienstige wetten, enz. werd ingesteld door elf leden, van welke vijf, allen hoogleeraren of leeraren aan de instellingen van onderwijs te Leiden of Delft, elk in een of twee vakken het mondeling examen afnamen, was in Indië het examen in al deze vakken behalve het Maleisch, opgedragen aan één lid, die teven als sekretaris der kommissie werkzaam was; tengevolge van ongesteldheid van het lid, dat het examen in het Maleisch op zich had genomen, werd deze taal nog bij de zoo even genoemde vakken gevoegd. Die taak is voor één persoon te zwaar. Ik wensch in geen enkel

(*) Uit het verslag der kommissie blijkt, dat zij zich voor examen A in twee subkommissiën heeft verdeeld, van welke de eene zich bezig hield met het examen in talen, geschiedenis en staathuishoudkunde, de andere in wis- en natuurkundige wetenschappen, aardrijkskunde en teekenen. Het is mij niet duidelijk, hoe dit met het reglement is overeen te brengen, dat alleen verdeeling in twee sub-kommissiën toelaat, wanneer de eene zich met examen A, de andere met examen B belast.

opzicht te kort te doen aan de uitstekende verdiensten van den heer Mr. Stortenbeker, maar mag toch de opmerking niet terughouden, dat het mij bijna onmogelijk voorkomt, dat iemand, hij zij geleerde of ambtenaar, zoo zeer in al deze vakken op de hoogte is, dat hij daarin een mondeling examen kan afnemen. Men verlieze toch niet uit het oog, dat het examineeren eene alles behalve gemakkelijke taak is voor iemand, die daaraan of althans aan het geven van onderwijs niet gewoon is; de meer dan gewone inspanning, die het gevolg van het ondervragen in zoovele vakken moet zijn, kan, dunkt mij, niet anders dan op het examen een nadeeligen invloed uitoefenen; te meer, wanneer die examinator tevens nog als sekretaris der kommissie werkzaam is. Het komt mij dus zeer gewenscht voor, dat de goeverneur-generaal, wanneer in 1866 weder eene kommissie moet worden benoemd, die op zoodanige wijze samenstelle, dat daarin meer leden worden aangetroffen, geschikt en genegen om het examen in eenige van de zoo even genoemde vakken af te nemen.

Gaan wij ten slotte nog in 't kort na welke eischen, bij de programma's voor de onderscheidene vakken van de examens A en B gesteld zijn, alsmede tot welke beschouwingen het onderzoek de kommissiën heeft geleid.

De nederlandsche taal. Het programma vordert vaardigheid om zijne gedachten behoorlijk uit te drukken en de taal zonder taalfouten te schrijven, alsmede een duidelijk begrip van de samenstelling der volzinnen en van de deelen waaruit zij bestaan. Volgens het reglement dient het schriftelijk werk in de geschiedenis tevens ter beoordeeling van de kennis der nederlandsche taal. Op dien grond heeft de kommissie in Nederland den kandidaten alleen een mondeling examen hierin afgenomen; in Indië echter heeft men het noodig geoordeeld bovendien een opstel te laten maken over een of ander onderwerp; daargelaten, dat de keus van deze juist niet bijzonder gelukkig mag worden geacht (een brief van een twaalfjarigen knaap, die zijn toelatingsexamen tot de hoogere burgerschool heeft afgelegd, is, dunkt mij, weinig geschikt voor jongelieden van 20 jaar of hooger), zóo komt het mij voor, dat de kommissie dit liever had moeten achterwege laten, omdat het reglement het niet vordert. Hetzelfde geldt van een onderzoek in de letterkunde, dat zij gemeend heeft te moeten instellen, „omdat men bij menschen van beschaafde „opvoeding eenige kennis daarvan mag onderstellen." In het kon. besluit is van geen letterkunde sprake, en de kommissie had zich dus mijns inziens liever moeten onthouden van zoodanig onderzoek, dat, zooals zij zelve erkent, als niet voorgeschreven zijnde, op de toegekende cijfers geen invloed kon uitoefenen en derhalve alleen kon strekken om de kandidaten noodeloos te vermoeien. De uitkomst van het onderzoek is overigens voor beide kommissiën dezelfde geweest; voldoende vaardigheid over het algemeen om zich goed schriftelijk uit te drukken, doch minder kennis van de taalregels en de ontleding van volzinnen.

De fransche, duitsche en engelsche talen. Het programma vordert bij de leerlingen vaardigheid om een niet te moeielijk stuk in proza uit het nederlandsch in de vreemde taal te vertalen; voorts kennis der taalregels, zoodat men de taal zonder zinstorende fouten kan schrijven. Dit onderzoek heeft noch hier te lande, noch in Indië tot zeer bevredigende uitkomsten geleid.

Beide kommissiën hebben voor elke taal een kort stukje ter vertaling opgegeven. In Nederland werd voor het fransch en engelsch eene nederlandsche vertaling gedikteerd van een kort stuk uit Voltaire's Histoire de Charles XII en uit Macaulay's Historical essays (*). In Indië heeft de kommissie een klein stuk opgegeven, dat in de drie talen moest worden overgebracht. Het voorname onderscheid was daarin gelegen, dat men daar het gebruik van woordenboeken heeft toegestaan. Ik heb tegen zoodanig gebruik geen overwegend bezwaar, te meer omdat het gebleken is, dat zeer velen der kandidaten getoond hebben er zeer slecht gebruik van te kunnen maken, daar zij geheel verkeerde uitdrukkingen hadden gekozen; het kan dus misschien juist strekken om zich nog beter van de taalkennis der kandidaten te overtuigen. De staaltjes, die in het verslag der Indische kommissie van die vertalingen worden aangetroffen, mogen wel bijzonder kurieus genoemd worden. Beide kommissiën klagen over gebrek aan woordenkennis en zelfs over onvoldoende bekendheid met de taalregels, vooral bij de hoogduitsche taal. In Indië heeft het onderzoek zich ook over de letterkunde uitgestrekt; daarvoor geldt dezelfde aanmerking als hierboven voor het nederlandsch is gemaakt.

Wiskunde. De eischen voor dit vak zijn niet hoog gesteld; voor de rekenkunde, vaardigheid in het oplossen van eenig vraagstuk, bij voorkeur zoo te kiezen, dat er bewerkingen met gewone en decimale breuken in voorkomen en het blijke dat de kandidaten het stelsel van maten en gewichten en de leer der evenredigheden kennen; voor de stelkunde, vaardigheid in verschillende herleidingen en de oplossing van vergelijkingen van den eersten en den tweeden graad met eene of meer onbekenden; voorts de reeksen en de logarithmen. Zoowel in Indië als in Nederland heeft men zich bepaald tot het opgeven van een paar zeer eenvoudige vraagstukjes, waartoe noch bijzondere scherpzinnigheid, noch groote inspanning noodig was; de kommissie in Indië erkent zelve in haar verslag, dat de vragen moeilijker hadden kunnen zijn, maar dat zij hierin het voorbeeld der kommissie in Nederland gevolgd heeft. De hartstochtelijke aanmerkingen van den heer van der Hoeven (zie hiervóór bladz. 397) kunnen dus geacht worden geheel ongegrond en misplaatst te zijn; ik heb toevallig zelf terstond na het examen dezelfde proef genomen, waarvan de heer Gr... in de Java-bode gewaagt, door namelijk de vraagstukken voor rekenkunde ter oplossing te geven aan jongens van 11 of 12 jaar, en wel met dien uitslag, dat zij in weinige minuten goed werden uitgewerkt. De aanmerkingen bewijzen dus niets, dan dat hij, die ze maakt, sinds lang vergeten heeft, hetgeen hij in zijne jeugd waarschijnlijk van het rekenen heeft geleerd. De uitslag van het onderzoek in meetkunde en driehoeksmeting was zoowel in Indië als in Nederland iets minder gunstig, hoewel ook hierin de eischen niet hoog en de opgegeven vragen niet moeilijk waren. Voor meetkunde eischt het programma kennis der lagere meetkunde tot en met de lichaamsmeting, voor de trigonometrie kennis der formules en van de wijze waarop zij gevonden worden, en

(*) De heer van der Hoeven maakt aanmerking op den stijl van deze vertalingen. Ik zal dien niet als den vloeiendsten prijzen, maar alleen opmerken, dat de examinator voorbedachtelijk de vertaling zoo woordelijk mogelijk had gemaakt om den kandidaten het overbrengen in de vreemde taal gemakkelijker te maken. De heer van der Hoeven schijnt dit niet begrepen te hebben.

toepassing met behulp van logarithmen op een eenvoudig trigonometrisch vraagstuk. De indruk, dien ik van het examen in Nederland heb gekregen, was deze, dat de kandidaten wel stellingen, eigenschappen en formules hadden geleerd, maar minder, hoe zij zich daarvan moeten bedienen bij de oplossing van vraagstukken; eene fout, die ik reeds meermalen bij ons wiskundig onderwijs heb opgemerkt en die in 't vervolg bij het middelbaar onderwijs zal te vermijden zijn, zal het inderdaad goede vruchten kunnen dragen en aan zijn doel beantwoorden.

Natuurlijke historie. Dat de kennis der kandidaten in de verschillende onderdeelen van dit vak gering zou zijn, was te verwachten. Totdusver maakten plant- en dierkunde, delfstof- en aardkunde nog bijna nergens een deel van het onderwijs uit, en eerst door de nieuwe regeling van het middelbaar onderwijs hebben zij de plaats bekomen, die haar als uitstekende middelen tot ontwikkeling en scherping van het waarnemingsvermogen toekomt. Het programma vordert slechts duidelijke begrippen van den bouw der plant en het zamenstel van het dier, van beider leven, en van hunne rangschikking of verdeeling. Zal het onderwijs in deze vakken vruchten afwerpen, dan behoort het mijns inziens elementair te zijn; het is minder te doen om aan de leerlingen veel positieve kennis dezer wetenschappen mee te deelen, dan wel om te trachten hen door de studie daarvan te vormen en te ontwikkelen, hun ervarings- en opmerkingsvermogen te scherpen en daardoor hen tot de studie van de moeilijker deelen der natuurwetenschap, vooral scheikunde en natuurkunde, voor te bereiden. Uit dat oogpunt moeten ook de kommissiën het examen beschouwen en de eischen mogen derhalve niet hoog gesteld worden. Thans echter was het niet mogelijk de zaak reeds geheel in dien geest op te vatten; geen der kandidaten in Nederland en slechts een drietal in Indië hadden in de natuurlijke historie zoodanig onderwijs ontvangen; nagenoeg allen hadden, zooals het heette, „wat voor het examen gestudeerd." Eerst later, wanneer een meer doelmatig onderwijs in deze vakken zal zijn voorafgegaan, zal men ook beter over de vruchten kunnen oordeelen. Voor mineralogie en geologie eischt het programma een duidelijk begrip van de samenstelling, de rangschikking en het voorkomen der voornaamste delfstoffen, alsmede van de geologische geschiedenis der aarde en van de voornaamste geologische verschijnselen aan hare oppervlakte, en eenige kennis van de voornaamste steensoorten en versteeningen. Dat ook hierin slechts geringe kennis aan den dag werd gelegd, behoeft wel geen afzonderlijk betoog.

Natuurkunde. Hoewel niet in gelijke mate als bij de natuurlijke historie, geldt toch ook voor de natuurkunde de klacht over onvolledige kennis. Het programma treedt niet in vele bijzonderheden; het vordert meer bepaald kennis van die verschijnselen, eigenschappen en wetten, die met het dagelijksch leven en met de meest voorkomende technische toepassingen in een nauw verband staan. Zoowel op grond van hetgeen ik bij het in Nederland gehouden examen heb gehoord, als van het verslag der Indische kommissie durf ik verklaren, dat de eischen zoo laag mogelijk zijn gesteld en dat men het programma in den voor de kandidaten meest gunstigen zin heeft opgevat. Wie toch, die maar eenigszins met de natuurkundige wetenschap bekend is, zal beweeren, dat een examen, loopende over den thermometer, den barometer, de verschijn-

selen bij den val, uitzetting door warmte, de wet van Mariotte, de Leidsche flesch, den galvanometer, den elektro-magnetischen telegraaf, ik zeg niet *te* moeilijk, maar zelfs moeilijk mag worden genoemd? De heer van der Hoeven deinst met schrik terug voor de vraag, die aan de kandidaten in Nederland voor het schriftelijk werk gesteld was: „welke de redenen zijn, waarom stralende warmte en licht moeten worden beschouwd als verschijnselen van denzelfden aard;" maar hoe is het dan te verklaren, dat alle kandidaten juist die beantwoordden, terwijl hun de keus gelaten werd tusschen deze en eene andere, waarbij werd gevraagd naar eene beschrijving der methoden, welke dienen om de spanning van waterdamp te bepalen? Dat de vraag door nagenoeg allen onvoldoende beantwoord was, bewijst slechts, dat hunne kennis uiterst gering en gebrekkig was; waarschijnlijk omdat zij òf minder doelmatig òf niet lang genoeg onderwijs in deze wetenschap genoten hadden. Wil men zich overtuigen of het in de school geleerde inderdaad goed is begrepen en in de hersens verwerkt, dan geve men bij voorkeur eenvoudige vraagstukken op, zooals de kommissie in Nederland gedaan heeft, betreffende het gewicht van zeker gasvolume bij eene bepaalde drukking en temperatuur, over latente of specifieke warmte en dergelijke; uit de wijze, waarop zoodanige vragen worden beantwoord, kan men het best nagaan, of de kandidaten een duidelijk begrip van de zaak hebben. Het is bepaald noodig, dat men zich ook bij het onderwijs vooral daarmede bezig houde. Bovenal zullen de examenkommissiën hebben te onderzoeken, of de kandidaten een helder begrip hebben van de voornaamste verschijnselen, eigenschappen en wetten; een afdalen in bijzonderheden schijnt mij niet doelmatig en ook moeilijk met den geest van het programma overeen te brengen.

Scheikunde. Het programma vordert kennis van de voornaamste scheikundige wetten, het scheikundig teekenschrift, de ekwivalentenleer en de naamregels; van de bereiding en eigenschappen van eenige meest voorkomende enkelvoudige stoffen en hare voornaamste anorganische verbindingen; van enkele der meest belangrijke organische stoffen, die als vertegenwoordigers van geheele klassen kunnen beschouwd worden. Ieder, die eenigszins met de scheikunde bekend is, zal zeker toegeven, dat deze eischen niet te hoog zijn gesteld en dat derhalve het genot van een eenvoudig en doelmatig onderwijs, waarbij steeds hoofdzaken op den voorgrond worden gesteld, voldoende zal zijn om daaraan te kunnen voldoen. Neemt men voorts in overweging dat de door de kommissiën gestelde vragen betrekking hadden op den dampkring en zijne samenstelling en eigenschappen; het water, zijne eigenschappen en voorkomen; de koolstof, zwavel, chlorium en hunne voornaamste verbindingen, en voorzooveel de organische scheikunde aangaat, op de suiker, de drooge destillatie van steenkolen, de azijnvorming, de verzeeping, dan zal men wel moeten erkennen, dat ook de toepassing van het programma niets afschrikkends had voor hen, die van scheikunde iets anders dan den naam kennen. De eenige aanmerking, die ik op de in Indië gestelde vragen heb te maken, is dat, aangezien de kandidaat slechts ééne vraag te beantwoorden had, hij slechts bewijzen kon geven van zijne kennis òf in anorganische òf in organische scheikunde; wellicht is dit echter door het mondeling examen aangevuld. Dat in weerwil van dit alles de uitslag ongunstig is geweest, kan

dus wel strekken als een bewijs van de geringe kennis, totdusver aan de inrichtingen van onderwijs in deze wetenschap te verkrijgen. Dat hierin binnen kort op aanzienlijken vooruitgang zal te wijzen zijn, mag boven allen twijfel gesteld worden.

Aardrijkskunde en kosmographie. Voor deze vakken vordert het programma een duidelijk begrip van de verschijnselen in den dampkring en op den oceaan, van de ligging der voornaamste wateren en gebergten, landen, eilanden en steden, van de belangrijkste voortbrengselen der verschillende gewesten, van de politieke verdeeling van de voornaamste staten en inzonderheid van de koloniën den overzeesche bezittingen der verschillende staten van Europa voorts een duidelijk begrip van de schijnbare en ware beweging van de lichamen van ons zonnestelsel en van de verschijnselen, welke daarvan het gevolg zijn; van tijd- en plaatsbepaling op de aarde en van de voornaamste verschijnselen van den hemel. Er is wellicht geen vak van onderwijs, dat als zoodanig in de laatste jaren meer is vooruitgegaan, dan de aardrijkskunde. Voor eenige jaren bepaalde zich dat onderwijs hoofdzakelijk tot de politieke verdeeling van de voornaamste staten en tot de opnoeming van namen en allerlei minutieuze bijzonderheden aangaande rivieren, steden, bevolkingscijfers, geschiedkundige gebeurtenissen en dergelijke; de heer van der Hoeven heeft zich dus zeker met zijne gedachten in die tijden verplaatst, zoo hij meent dat kennis van aardrijkskunde bestaat in het opnoemen van de steden van Spanje of de rivieren van Rusland, even als het onderwijs in geschiedenis in het van buiten leeren der namen van de romeinsche keizers en van de koningen van Denemarken. In de laatste jaren heeft echter dit onderwijs eene andere richting genomen en heeft men ingezien, dat vooral de kennis van de betrekkelijke ligging der landen, den loop der rivieren en de richting der bergketens, de voortbrengselen en aard der bevolking veel meer de aandacht verdient en als middel tot ontwikkeling en tot het verkrijgen van degelijke kennis uitmuntende diensten kan bewijzen. Al moge dan het aardrijkskundig onderwijs nog niet geheel zijn wat het wezen moet, het is buiten twijfel op den weg van vooruitgang en heeft daarop reeds vele schreden gedaan. Bij het examen in Nederland heeft men evenwel nog slechts weinig vruchten daarvan kunnen waarnemen; de kandidaten hadden voor het grootste gedeelte de school reeds sedert lang verlaten en na dien tijd dit vak niet meer beoefend. Opmerking verdient het, dat, blijkens het verslag der Indische kommissie, de uitslag daar gunstiger is geweest. Heeft men wellicht de zaak daar eenigszins anders ingezien? Of heeft men meer waarde gehecht aan kennis van kosmographie of wis- en natuurkundige aardrijkskunde? De uitdrukking in dat verslag, „dat het examen veelal werd aangevangen met de kosmographie „en dat, wanneer het bleek, dat de kandidaat daarin minder bedreven was, „hij meer dan anderen in de aardrijkskunde ondervraagd werd," geeft, dunkt mij, wel eenige aanleiding tot dit vermoeden. Ook is het niet onmogelijk, dat de meeste kandidaten, die allen in Europa hunne opleiding hadden genoten, zoowel door de verre reizen als door meer ondervinding, meer kennis in dit opzicht hadden opgedaan, dan de jongelieden die in Nederland daartoe geene gelegenheid hadden gehad.

Geschiedenis. De eischen van dit vak zijn slechts in algemeene trekken

omschreven; zij zijn: kennis der voornaamste geschiedkundige gebeurtenissen, voornamelijk van de nieuwe geschiedenis; grondige kennis van de geschiedenis des vaderlands. De voornaamste voor het schriftelijk werk opgegeven onderwerpen waren: de toestand van Nederland bij den Munsterschen vrede en den vrede van Aken; Olivier Cromwell; de patriciërs en plebejers bij de Romeinen; in welke punten waren prins Maurits en Oldenbarnevelt het oneens? eene schets van den dertigjarigen oorlog; de vrede van Westminster; de kruistochten; de overgang van het bestuur van de verschillende grafelijke huizen in elkander. De uitslag van dit examen was, voor zooveel kennis van feiten aangaat, niet ongunstig. De kommissie in Nederland heeft echter in haar verslag te kennen gegeven, dat de studie der geschiedenis meer scheen bestaan te hebben in het memorizeeren van namen, jaartallen en feiten, die in de meest bekende leerboeken worden aangetroffen, dan in het nagaan van de beteekenis, den samenhang en den invloed der voornaamste gebeurtenissen. Dezelfde blijkt ook de uitkomst te zijn geweest, waartoe de Indische kommissie zich zag geleid. De heer van der Hoeven is tegen deze opvatting der kommissie te velde getrokken, en heeft haar verweten, dat zij had geëischt, „dat de knaap doorgedrongen zij in de wijsbegeerte der geschiedenis." Het mag wel overbodig heeten het onjuiste van zoodanig gezegde, waartoe het verslag geen aanleiding geeft, hier uiteen te zetten.

Gronden van de gemeente-, provinciale en staatsinrichting van Nederland; staathuishoudkunde en statistiek. Het programma vordert een duidelijk begrip van de inrichting van den staat, de provinciën en de gemeenten, zooals die in de grondwet en de voornaamste daaruit ontstane organische wetten zijn uitgedrukt; van de leer van den arbeid, van waarde en prijs, van eigendom en kapitaal, van de hulpmiddelen der voortbrenging en de hinderpalen, welke daaraan in den weg staan; van de betrekking van den staat tot arbeid en nijverheid; van den aard en strekking der statistiek, alsmede kennis van eenige voorname statistische gegevens ten aanzien van Nederland, zijne koloniën en bezittingen in andere werelddeelen. Dat de kennis van deze vakken bij de kandidaten over het algemeen te wenschen zou overlaten, was te verwachten; dat bij de in Indië afgenomen examens enkele bleken meer kennis van staathuishoudkunde te bezitten, zal zeker meer te beschouwen zijn als het gevolg van de ondervinding, aan den meer gevorderden leeftijd eigen, en van de kennis, opgedaan in de betrekkingen, waarin de kandidaten reeds werkzaam waren geweest. Als vak van middelbaar onderwijs zijn deze wetenschappen nieuw, en ik vrees dat er een geruime tijd zal moeten verloopen, eer men bij de middelbare scholen volkomen eens zal zijn, tot hoeverre zich het onderwijs daarin zal kunnen en mogen uitstrekken, en bijgevolg ook wat bij een examen zal kunnen gevorderd worden. Ik hoop, dat men weldra tot de overtuiging zal komen, dat het verreweg verkieslijk is zich te bepalen tot enkele hoofdbeginselen en niet tot allerlei bijzonderheden af te dalen.

Hand- en rechtlijnig teekenen. De hierin gevorderde kennis bestaat in vaardigheid in het schetsen en opschaduwen van een voorwerp naar de natuur en in het zuiver uitvoeren met passer, liniaal en trekpen van eene meer samengestelde meetkundige konstruktie of van eene eenvoudige bouwkundige teekening. De uitslag van dit gedeelte van het examen was over 't algemeen

vrij bevredigend; het verdient evenwel opmerking, dat de kommissie in Indië zich niet geheel aan het voorschrift van het programma heeft gehouden, daar zij heeft gemeend, dat vaardigheid om een of ander voorwerp naar de natuur te teekenen alleen tot *nadere aanbeveling* behoorde te dienen.

Over de meeste vakken van examen B durf ik niet evenzeer een oordeel vellen als over die van examen A. Ik acht mij niet geheel bevoegd om te oordeelen over de geschiktheid van de keus der vragen voor het schriftelijk werk, noch over de wijze waarop zij werden beantwoord, noch over den maatstaf der beoordeeling. Ik zou echter slechts gedeeltelijk mijn doel bereiken, indien ik ook niet, voor zoo veel die vakken betreft, hier de eischen van het programma mededeelde en de wijze waarop door de kommissiën daaraan uitvoering is gegeven.

Geschiedenis van Nederlandsch Indië. Het programma vordert kennis van de voornaamste feiten, die betrekking hebben op de vestiging en de uitbreiding van het Nederlandsch gezag in Indië, en meer bijzonder van de lotgevallen sedert Daendels. De opgegeven vragen hadden betrekking op de lotgevallen en het verval der oost-indische kompagnie, de oktrooien, de handelingen van Raffles, den toestand van Ned. Indië onder Daendels, het herstel van gezag van 1816—1819, het bestuur van van der Capellen, de vestiging en uitbreiding van het gezag op Java en op de buitenbezittingen in deze eeuw, den Padri-oorlog enz. Volgens de verslagen was de geschiedenis der laatste tijden het best bekend; het programma zelf zal daartoe wel aanleiding hebben gegeven. De kennis van de geschiedenis schijnt over 't algemeen zeer voldoende te zijn geweest; de kommissie in Indië toonde zich nog meer tevreden dan die in Nederland, welke te kennen gaf, dat vele kandidaten over 't algemeen minder acht schenen gegeven te hebben op den samenhang, zoowel van de feiten onderling, als van deze met de geschiedenis des vaderlands, zoo als bij verschillende oktrooivernieuwingen, en met den loop der gebeurtenissen bij de verschillende volkeren van Ned. Indië, die bij de uitbreiding van ons grondgebied aldaar van bijzonder belang waren. De heer van der Hoeven schijnt zich bijzonder aan de vraag over de oktrooivernieuwingen geërgerd te hebben, mijns inziens niet geheel ten onrechte. Hoewel die niet zoo bijzonder talrijk zijn geweest en sommige zoowel voor Indië als voor Nederland van groot belang waren, ben ik het toch met hem eens, dat het examen niet tot zulke bijzonderheden behoort af te dalen, als bij zoodanige vragen het geval schijnt te zijn.

Land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië. Volgens het programma moeten de kandidaten toonen kennis te bezitten van de ligging en natuurlijke gesteldheid der voornaamste eilanden en eilandengroepen; van de ligging der voornaamste wateren en gebergten; van de voortbrengselen, voornamelijk de kultuurgewassen, de zeden en den maatschappelijken toestand der bevolking en van de voornaamste administratieve verdeeling van Nederlandsch Indië. De kommissiën gaven steeds twee vragen op, waarvan de eene meer van geographischen, de andere van ethnologischen aard. De eerste had betrekking op gedeelten van Java, Sumatra, Borneo; bij de andere werd eene beschrijving gevraagd van de zeden en den maatschappelijken toestand van een of ander volk van den Indischen archipel. De kommissie in Nederland, hoe-

wel over den uitslag van het examen niet ontevreden, wijst er nogtans op, dat de meeste kandidaten zich meer moeite schenen gegeven te hebben om lange lijsten van namen van buiten te leeren, dan om hun oordeel te ontwikkelen. In Indië schijnt dit minder het geval te zijn geweest. Zoowel het gehalte der kandidaten, als een voor sommigen reeds vrij langdurig verblijf in Indië moest natuurlijk op hunne kennis van land en volk een grooten invloed uitoefenen. Beide kommissiën echter gaven te kennen, dat het gebrekkige der kennis van algemeene land- en volkenkunde zijn nadeeligen invloed bij het examen in dit vak, voor zooveel Indië betreft, deed gevoelen. Ik behoef hierbij, na hetgeen reeds hiervóór over eene minder doelmatige beoefening der aardrijkskunde is gezegd, niets meer te voegen, maar kan alleen de verwachting uitdrukken, dat ook in dit opzicht binnen weinig jaren op aanzienlijken vooruitgang zal kunnen worden gewezen.

Kennis der staatsinstellingen van Nederlandsch Indië. Het programma eischt bekendheid met de voornaamste bepalingen van het regeeringsreglement en van de andere organische wetten en algemeene verordeningen uit de grondwet en het regeeringsreglement voortvloeiende; kennis van de voornaamste bepalingen betreffende de verschillende takken van administratie, zooals burgerlijk bestuur, rechtswezen, landelijke inkomsten, monopoliën, kultures, heerediensten, publieke werken, zee- en landmacht, enz. De opsomming der vragen, zich over deze verschillende onderdeelen uitstrekkende, meen ik hier te mogen achterwege laten. Ook hier werd weder, vooral door de Nederlandsche kommissie, geklaagd over gebrek aan een helder inzicht om de onderdeelen, hoe goed die ook gekend werden, met elkander in verband te brengen en zich aldus een goed denkbeeld te vormen van het geheel of van de samenstelling van de Indische staatsinstellingen. Uitzondering hierop maakten evenwel in Indië die kandidaten, die reeds gedurende eenigen tijd aldaar in burgerlijke of in militaire dienst hadden doorgebracht. Beide kommissiën wijzen op het gebrek aan eene volledige handleiding voor dit vak.

Kennis der godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken in Nederl. Indië. Voor dit vak vordert het programma kennis van de voornaamste voorschriften van den Islam, bijzonder ook met betrekking tot erfrecht en huwelijksrecht en van de daarmede overeenstemmende of strijdende volksgebruiken. In Nederland hebben 44 van de 49 kandidaten in dit vak examen afgelegd, waarvan 40 het als verplicht vak wenschten aangemerkt te zien, terwijl in Indië slechts 4 daarin examen aflegden, waarvan twee het als verplicht vak hadden opgegeven. Eene vergelijking van de uitkomsten is dus zeer moeielijk te maken. Het is nog al opmerkelijk, dat juist in Indië de keus zoo weinig is gevallen op een vak, hetwelk men daar als meer inheemsch schijnt te mogen beschouwen en waarvan men daar meer gelegenheid schijnt te hebben om praktisch kennis op te doen. Het moet zeker grootendeels worden toegeschreven aan den omvang, welke vroeger aan de Delftsche Akademie aan het onderwijs in dit vak werd gegeven, dat de kandidaten in Nederland daarvan betrekkelijk nog al grondige kennis aan den dag legden. Het opgegeven schriftelijk werk bestond steeds uit twee vragen, waarvan echter slechts één behoefde beantwoord te worden; de eene had in den regel betrekking op het huwelijksrecht of erfrecht bij de Mohammedanen, de andere op de feesten of

gebruiken van den Islam, of wel de bronnen, waaruit deze is voortgevloeid. Eene der vragen, waarbij eene beschrijving van de zoogenaamde vijf pilaren van den Islam wordt gevraagd, heeft weder zeer den spotlust van den heer van der Hoeven opgewekt; ik acht mij niet bevoegd, over dit punt met hem te redetwisten en verwijs dus hen, die er belang in stellen, naar het bovengemelde artikel in den Java-bode, waarin de heer Gr...., naar het mij voorkomt, op afdoende wijze de ongegrondheid van die aanmerkingen heeft aangetoond.

De Javaansche en Maleische talen. De eischen voor deze talen zijn volgens het programma dezelfde; het vordert vaardigheid in het vertalen van een niet te moeilijk stuk in proza uit het Javaansch of Maleisch in het Nederlandsch; eenige geoefendheid om zich in die taal uit te drukken, blijkbaar door het schriftelijk vertalen van eenige gemakkelijke volzinnen; kennis van de gronden der taal, gepaard met eene juiste uitspraak; vaardigheid in het lezen van geschreven stukken. Het moet in de eerste plaats de aandacht trekken, dat in Nederland de meeste kandidaten de Maleische taal als vak van het examen kozen, in Indië daarentegen de Javaansche. In Nederland klaagde men over gebrekkige kennis der Javaansche taal, zonder evenwel bijzondere ingenomenheid te toonen met de aan den dag gelegde kennis van het Maleisch; in Indië daarentegen worden de kennis en de vorderingen in de Javaansche taal hoogelijk geprezen, terwijl het examen in het Maleisch minder voldoende uitkomsten opleverde.

Ik onthoud mij van een oordeel hierover, waartoe mij de gegevens ontbreken; evenzeer laat ik de vraag in 't midden, die bij de hand ligt, of het examen in het Javaansch in Indië misschien niet veel gemakkelijker is geweest dan hier te lande. Door verschillende bevoegde beoordeelaars heb ik hooren verzekeren, dat, voor zooveel het verslag eene beoordeeling mogelijk maakt, de examens in deze beide talen in Indië vrij wat gemakkelijker moeten geweest zijn dan in Nederland.

Landmeten en waterpassen. Van dit vak wordt kennis gevorderd van de werktuigen, gebruikt tot het meten en verdeelen van lijnen en het meten van hoeken op het veld, van de meest gevolgde methoden tot het opmeten, in kaart brengen en verdeelen van een terreingedeelte; voorts kennis van het waterpassen en van de daarbij gebruikelijke werktuigen. Van de kandidaten in Nederland hadden slechts weinigen dat vak gekozen, en hunne kennis bleek over het algemeen gering te zijn; in Indië daarentegen was de keus van de meeste kandidaten op dit vak gevallen, waarin zij in den regel een goed examen aflegden. Dit schijnt alleen daaraan toe te schrijven, dat verscheiden hunner reeds praktisch in Indië werkzaam waren geweest, en anderen door hunne opleiding aan de militaire akademie te Breda daarmede bijzonder goed bekend waren geworden. Wellicht waren er ook enkelen onder, die een diploma bezaten als landmeter, afgegeven in Nederland volgens de vroeger van kracht zijnde bepalingen; zoodanig diploma geeft echter op zich zelf weinig waarborgen van degelijke kennis. Het is toch eene bekende zaak dat in Indië meermalen geklaagd is over de weinige kennis, vooral als het op praktijk aankwam, van hen die met een in Nederland verkregen diploma als landmeter in Indië kwamen. Door het kon. besluit van 28 Juli 1865 (Staatsblad N°. 87) is

voor Nederland deze aangelegenheid beter geregeld geworden; voor zooveel Indië betreft is daarin voorzien door het kon. besluit van 24 Januari 1866, waarbij de eischen voor hen, die aldaar in 's lands dienst als landmeter werkzaam verlangen te zijn; zijn vastgesteld.

Boekhouden. Het programma vordert kennis van de wettelijke bepalingen, van de methode van enkel en dubbel boekhouden; van de inrichting der hoofdboeken, het opmaken der balans, en van de voornaamste berekeningen bij het inschrijven in de boeken te pas komende, alsmede van den wissel en hetgeen daarmede in betrekking staat. De uitslag van het examen in dit vak is zoowel in Nederland als in Indië weinig bevredigend geweest. Men had zich blijkbaar de zaak te licht voorgesteld. De kandidaten kregen over elke der in het programma opgegeven hoofdonderwerpen eene vraag; vooral ook werd onderzocht, of zij iets van de praktijk wisten, door hun eenige memoriaalposten op te geven om in het journaal over te brengen, of omgekeerd de verklaring te vragen van hetgeen in een journaal geboekt was. Ook de kennis van koers van munten en wisselkoers was schaarsch. De vragen waren veelal zoodanig ingericht dat het niet alleen rekenvoorstellen waren, maar dat zij tevens gelegenheid gaven om zich te overtuigen, of de kandidaten eenigszins op dat gebied te huis waren. Werd er bijvoorbeeld eene vraag gedaan, die betrekking had op het remitteeren van Batavia op Amsterdam of op Londen, dan werd het aan de kandidaten overgelaten zelven een koers te bedenken. Dat heeft de heer van der Hoeven zeker niet begrepen, toen hij in zijn opstel in het Bat. Handelsblad over deze vragen den staf heeft gebroken, ze kortweg voor onoplosbaar en onmogelijk verklarende. De kommissie had in de bijlage van het verslag, waarin het schriftelijk werk is opgenomen, eene aanteekening kunnen maken om te verklaren, dat de examinator, als het werk opgegeven was, daarbij voegde, dat de kandidaten den koers mochten nemen naar verkiezen, opdat men daaruit tevens zou kunnen afleiden, of zij van de gewone noteering eenig begrip hadden; maar de zaak scheen haar zoo duidelijk en eenvoudig toe, dat zij verwachtte, dat iedereen het zou begrijpen. Het is tot mijn leedwezen gebleken, dat in dit opzicht hare verwachting, althans voor zooveel sommige lezers van het verslag aangaat, te hoog gespannen is geweest.

Vatten wij het bovenstaande in korte woorden te zamen, dan schijnt er alle grond te bestaan om aan te nemen, dat de eerste examens, krachtens het kon. besluit van 10 September 1864 afgenomen, zoowel in Nederland als in Indië hebben plaats gehad op zoodanige wijze, dat zij aan den eenen kant hen, die zich voor de burgerlijke dienst in Indië bestemmen, niet behoeven af te schrikken, en aan den anderen kant voldoenden waarborg voor degelijke kennis en ontwikkeling bij de toegelaten kandidaten opleveren. Is wellicht de Indische kommissie, ten gevolge van de wijze waarop zij was samengesteld, voor examen B wat meer toegevend geweest, dan in het vervolg wenschelijk schijnt, zoo ligt hierin evenwel geen voldoende grond om over hare handelingen een afkeurend oordeel uit te spreken, en te zeggen, zoo als Mr. S. Keijzer, de direkteur der Delftsche gemeentelijke instelling, zulks onlangs deed in zijn verslag aan den Delftschen gemeenteraad, dat de kwee-

kelingen der instellingen te Leiden en te Delft het onderspit delfden tegenover de Indische „nergens onderwezenen."

Is het mij mogen gelukken om door dit opstel de verordening en de daaraan gegeven uitvoering in een juist daglicht te plaatsen, en vooral de vooroordeelen weg te nemen, waartoe deze reeds bij sommigen schijnen aanleiding gegeven te hebben, dan reken ik mijn doel volkomen te hebben bereikt.

's Gravenhage,
Maart 1866.

Dr. D. J. STEYN PARVÉ.

BIJDRAGEN

TOT DE

KENNIS VAN HET LANDELIJK STELSEL

OP

JAVA.

XXIII.

DE MINISTER VAN KOLONIËN J. VAN DEN BOSCH.

Tot regt verstand van den loop der zaken op Java, moeten wij een afzonderlijk hoofdstuk wijden aan den minister van den Bosch, in verband met, en als vervolg op hetgeen reeds vroeger omtrent zijne handelingen is medegedeeld.

I. *Stemmen tegen het kultuurstelsel.*

Toen van den Bosch, den 1en Februarij 1834, als kommissaris-generaal over Nederlandsch Indië aftrad en naar het vaderland terugkeerde, hadden velen, die uit overtuiging gestemd waren tegen het door hem op Java ingevoerde kultuurstelsel, verwacht, dat dit stelsel in Nederland meer in de bijzonderheden onderzocht en beoordeeld, en althans in de uitvoering aanmerkelijk gewijzigd zou worden. Ten einde het verwachte onderzoek in de hand te werken, deden zich eenige stemmen hooren.

I. *Nota van Mr. J. H. Tobias.* In April 1834, dus nog vóór van den Bosch in het vaderland was aangekomen, diende Mr. J. H. Tobias, laatstelijk lid in het hooggeregtshof van Nederlandsch Indië, destijds met verlof in Nederland (*), eene zeer uitvoerige nota aan den koning in, bij

(*) Dezelfde, die vroeger resident van Bantam was, en wiens verslag over die residentie, van Mei 1821, wij in het 2e deel, zevende hoofdstuk, hebben medegedeeld.

welke de werking van het kultuurstelsel in de donkerste kleuren geschilderd, en het stelsel zelf ten sterkste afgekeurd werd.

Van den Bosch kwam den 18en Mei daaraanvolgende in Nederland aan, en werd nog in dezelfde maand tot minister van koloniën benoemd. Natuurlijk werd de nota van Tobias in zijne handen gesteld. Wanneer dat stuk alleen daadzaken behelsd had, die voor bewijs vatbaar waren, zou de wederlegging moeijelijk zijn geweest. Maar de grieven waren daarin schier opeengestapeld, en daaronder ook dezulke, die, grootendeels steunende op geruchten, onjuist of overdreven waren voorgesteld. Het viel van den Bosch dan ook niet moeijelijk om, vermits hij niet punt voor punt behoefde te wederleggen, de zwakke gedeelten der nota in het licht te stellen. Hij deed dit bij zijn geheim rapport van 21 Augustus 1834 no. 201 k, en kwam daardoor tot de konklusie, dat de geheele nota van grond ontbloot en ongerijmd was.

Het zou ons te ver leiden, indien wij de wederlegging van den minister van den Bosch in de bijzonderheden mededeelden. Een enkel voorbeeld moge voldoende zijn. Wij schrijven daartoe, uit het aangehaalde rapport, het volgende af:

„Zoo men in aanmerking neemt dat, volgens den heer Tobias, een jonk suikerriet 80 pikols suiker oplevert, en dus over eene hoeveelheid van 400,000 pikols, waartoe deze kultuur thans geacht kan worden gebragt te zijn, 5000 jonken zullen noodig zijn, en ieder jonk de bearbeiding vordert van 4 man, dat is voor 500 vierk. roeden één, dan blijkt daaruit, dat de teelt van suikerriet slechts 20,000 man behoeft, en deze genieten, volgens opgave van den heer Tobias zelven, voor de jonk ƒ 258.—, of wel voor ieder man ƒ 64.50."

Hier worden eenige onjuiste gegevens van Tobias vooropgesteld en als waarheid aangenomen, om daarop eene geheel valsche konklusie te bouwen.

Zien wij nu, wat waarheid was.

Blijkens het reisverslag van den gouverneur-generaal a. i. Baud, waren in 1833, in de residentiën waar voor rekening van het gouvernement suiker geteeld was, gemiddeld verkregen de volgende hoeveelheden, uitgedrukt in pikols per bouw van 500 vierkante roeden, en per jonk van 2000 vierk. roeden, namelijk:

in Bantam,	1½	pikol	per	bouw,	of	6	pikol	per	jonk.
„ Cheribon,	9	„	„	„	„	36	„	„	„
„ Tagal,	7	„	„	„	„	28	„	„	„
„ Pekalongan,	3½	„	„	„	„	14	„	„	„
„ Samarang,	1¾	„	„	„	„	7	„	„	„
„ Japara,	6	„	„	„	„	24	„	„	„
„ Rembang,	2	„	„	„	„	8	„	„	„
„ Soerabaya,	9	„	„	„	„	36	„	„	„
„ Pasoeroean,	16	„	„	„	„	64	„	„	„
„ Bezoeki,	12	„	„	„	„	48	„	„	„

Gemiddeld over alle de hier genoemde residentiën, was dit 6¾ pikol suiker per bouw, of 27 pikol per jonk; terwijl Tobias opgaf 80 pikols per jonk, hetgeen nog nergens, zelfs niet onder de gunstigste omstandigheden, verkregen was.

Verder vinden wij, in hetzelfde reisverslag, dat dáár waar de kultuur niet gedreven werd tegen vrijstelling van landrenten, en de betaling geschiedde naar de uitgestrektheid beplanten grond, die betaling, gemiddeld over de betrokken residentiën en tusschen 1e, 2e en 3e soort gronden of getakseerd riet, bedroeg *f* 200.— per jonk, waarbij nog in aanmerking is genomen, de verhoogde betaling, eerst in 1834 in den Oosthoek aan den planter toegestaan, waarop Tobias, bij de indiening van zijne nota volstrekt niet kon rekenen; zoodat hij, bij het opgeven eener betaling van *f* 258.— per jonk, de zaak veel te gunstig voorstelde.

Ten eenenmale onjuist is 's ministers voorstelling, dat *één man per bouw suikerriet van* 500 *vierkante roeden* voldoende zou zijn. Bij de eerste regeling der suikerkultuur, had van den Bosch, blijkens § *e* der resolutie van 13 Augustus 1830 no. 4, gerekend op *minstens drie arbeidende mannen voor zulk een bouw*; terwijl bij resolutie van denzelfden dag no. 6, bekrachtigd werden drie kontrakten, krachtens art. 2 van welke werd aangenomen, dat *vier man per bouw* noodig waren, hetgeen dan ook de algemeene maatstaf werd (*). Nog laatstelijk, weinige weken vóór zijn vertrek uit Indië, had hij, als kommissaris-generaal, bij besluit van 24 December 1833 no. 486, den inspekteur Vitalis eene door ons medegedeelde instruktie gegeven, voor de regeling der suiker- en indigo-kultuur in Tagal en Pekalongan. Uit art. 3 dier instruktie (†) blijkt: dat voor de werkzaamheden der suikerkultuur, en wel alleen voor het planten en onderhouden van het riet, tot op het oogenblik dat het gesneden wordt, moesten worden afgezonderd, *vier huisgezinnen per bouw*, en dat de belooning in vrijstelling van landrenten bestaan, en bedragen moest gemiddeld *hoogstens* (vergelijke art. 6 der instruktie) *f* 7.50 *per huisgezin 's jaars*.

Men ziet hieruit, hoe de onbetwistbare feiten door den minister aan den koning werden voorgesteld.

In beschikking op de nota van Tobias, werd:

1o. Aan Tobias, namens den koning, te kennen gegeven: dat de inhoud dier nota en de daaromtrent van den minister van koloniën verkregen inlichtingen, door zijne majesteit met zorg waren overwogen; dat de uitslag van dat onderzoek had doen zien, dat veel van het bij die nota opgegevene als ongegrond, of althans als overdreven moest worden aangemerkt, en alzoo zijner majesteits aandacht weinig verdiende; dat daarentegen in dat stuk vele bewijzen voorkwamen, van het voorbijzien van den eerbied, dien ieder Indisch ambtenaar aan zijne meerderen verschuldigd is, en waaraan hij, hoezeer met verlof hier te lande aanwezig, nimmer behoort te kort te doen, en dat zijne majesteit mitsdien moest verlangen, dat hij zich van dergelijke handelingen voor het vervolg onthield.

2o. De minister van den Bosch gemagtigd, om deze beschikking aan de Indische regering mede te deelen, — „met bijvoeging, dat die mededeeling strekt om 's konings meening, ten aanzien van handelingen als waaraan de heer Tobias zich heeft schuldig gemaakt, in Indië te doen kennen, en alzoo

(*) Zie dit Tijdschrift, 1865, 1e deel, pag. 414 en 420.

(†) Zie dit Tijdschrift 1865, 2e deel, pag. 459.

ter bevestiging, dat zijne majesteit geen ander stelsel in Indië, dan het tegenwoordig bestaande, begeert gevolgd te zien.

Dientengevolge werd, bij de Indische resolutie van 14 Maart 1835, no. 3, van het hiervoren sub 1 en 2 medegedeelde, kennis gegeven aan de generale direktie van financiën, aan den direkteur der kultures, en aan de residenten en op zich zelf staande assistent-residenten op Java, tot hunne informatie en narigt.

2. *Stemmen in de Staten-generaal.* Ook in de tweede-kamer der staten-generaal werd het kultuurstelsel destijds besproken. In de zitting van 23 December 1834, bij de behandeling der staatsbegrooting voor 1835, voerden onderscheiden leden daarover het woord.

De heer J. van Alphen keurde het landrente-stelsel van Raffles af, en hechtte zijn zegel aan het kultuurstelsel. Hij raadde der regering aan, „de meest mogelijke publiciteit te geven," aan de ten dien aanzien genomen besluiten. „Wij zijn dit (zeide hij:) aan de waarheid, aan ons zelven en aan de menschheid verschuldigd, — opdat de ware verlichting in Europa met volledige kennis van zaken oordeele, en zij zal eere geven aan wien eere toekomt. Maar daarbij komt nog in aanmerking, dat de lasten van de landrente reëel, de voordeelen denkbeeldig waren voor den inlander." — Maar, behalve dat publiciteit geenszins lag in de bedoeling der regering, berustte de overtuiging van den heer van Alphen op de dwaling, waarin het algemeen, juist door geheimhouding, gelaten werd. Immers hij zeide, bij dezelfde gelegenheid: „Wat de kultures op Java betreft, dezelve zijn fakultatief gesteld, en moeten fakultatief blijven, om de landrenten af te koopen door arbeid, en die arbeid is op de helft gesteld van hetgeen de landrente van elk huisgezin eischte; als men daaraan getrouw blijft, dan kan de vermeerdering van arbeid, beter verdeeld, beter beloond, doelmatiger aangewend, geen druk aanbrengen." (*)

De heer W. A. Baron Schimmelpenninck van der Oije van de Poll, drong krachtig aan op het geven van meer inlichtingen omtrent de koloniale financiën. „Nu men (zeide hij onder anderen:) gelijktijdig zoo vele deskundigen hoort beweren, dat men ginds het hoen doodt, om alle gouden eijeren op eens te hebben, nu moeten wij nadrukkelijk op de mededeeling der gronden aandringen, waar de giften, de beloften en de vrees op berusten." Verder, na opgemerkt te hebben, dat de Engelschen in Bengalen, met voorzigtigheid maar steeds vooruitgaande, meer vrijzinnige beginselen hadden aangekleefd, en dat zij overtuigd waren, dat een terugkeer tot gedwongen kultuur en monopolie, hen ten verderve zou voeren, vraagt hij: „En wij alleen zouden met het getij de bakens niet willen versteken, of wel op eens daadzakelijk bewijzen, dat het industrie-systema en de wonderen die het verrigtte, ijdele bespiegelingen zijn?" (†)

(*) Zie Bijvoegsel van de Staats-Courant van 6 Januarij 1835 no. 7, en E. de Waal, Nederlandsch Indië in de Staten-Generaal, sedert de grondwet van 1814, ('s Gravenhage, bij Martinus Nijhoff, 1861) 2e deel, pag. 59.

(†) Zie Staats-Courant van 29 December 1834 no. 307, en E. de Waal als voren, 2e deel, pag. 72 en 73.

Wij moeten voor verdere bijzonderheden van de hier bedoelde zitting der tweede-kamer, overwijzen tot de Staatscourant of het vermelde belangrijke werk van den heer E. de Waal. Alleen moeten wij nog opmerken dat de minister van koloniën die zitting niet bijwoonde, en dat de begrooting verdedigd werd door den minister van financiën.

3. *Stemmen van Java.* Ook van Java zelf gingen stemmen uit, welke zich tegen het kultuurstelsel deden hooren.

In het begin van 1835, liet de redaktie van het Tijdschrift *de Oosterling*, bij haar gewonen uitgever K. van Hulst te Kampen, twee geschriften drukken, welke in hooge mate de aandacht trokken van allen, die destijds met de koloniale toestanden bekend waren.

Het eerste werk, slechts 35 bladzijden druks beslaande, vóert ten titel: „*Kort Overzigt der financiëele resultaten van het stelsel van kultures, onder den gouverneur-generaal J. van den Bosch.*" Het is afgesloten: „*Batavia*, *Augustus* 1834," en voorzien van een Voorberigt van de redaktie van den Oosterling, waarin wordt medegedeeld, dat bedoeld Overzigt uit Indië ontvangen is, ter opname in den Oosterling; maar dat de redaktie, met de bekendmaking daarvan, niet wilde wachten tot de verschijning van het volgende nommer van haar Tijdschrift, en het stuk dus onmiddellijk en afzonderlijk het licht deed zien.

Het tweede werk, met de bijlagen 204 bladzijden druks beslaande, verscheen kort daarna. Het is getiteld: „*Blik op het bestuur van Nederlandsch Indie, onder den gouverneur-generaal J. van den Bosch, voor zoo ver het door denzelven ingevoerde stelsel van kultures op Java betreft; openbaar gemaakt bij besluit van den gouverneur generaal ad interim, van den* 28en *Maart* 1834 n°. 1." Het is afgesloten: „*Eiland Java, Junij* 1834." De Bijlagen bestaan uit: — het op den titel vermelde besluit van 28 Maart 1834 no. 1, en de daarbij behoorende *Zakelijke Extrakten* en verdere stukken, door den gouverneur-generaal a. i. Baud, kort na het vertrek van van den Bosch, gepubliceerd en opgenomen in het Indisch Staatsblad van 1834, onder n°. 22; (*) verder uit een volledig suikerkontrakt, goedgekeurd bij resolutie van 16 Oktober 1830 n°. 3; (†) en eindelijk uit eene bekendmaking van den resident van Pasoeroean, dd. 26 Julij 1833, dus uitgevaardigd weinige dagen vóór het plaats hebben van den volksoploop in die residentie. In het werk zelf wordt van die bekendmaking, op bladz. 95 gezegd:

„Eenigen tijd later, maakte men de bevolking (van Pasoeroean) bekend, dat zij geene beschikking over hare velden had, aangezien dezelve allen aan het gouvernement behoorden; en eindelijk werd, bij plaatselijke afkondiging van den resident, op den 26en Julij 1833 (bijlage letter F,) de geheele bevolking verklaard dienstbaar te zijn, en verpligt om in de nieuwe kultuur te moeten deelen, waarvan zelfs de dorps-adel (*sentono's*) niet werd uitgezonderd; alleen werden eenige volgelingen van de hoofden hiervan verschoond."

(*) Zie dit Tijdschrift, 1865, 2e deel, pag. 491.

(†) Dit kontrakt is hetzelfde, vroeger door ons kortelijk vermeld in dit Tijdschrift, 1865, 1e deel, pag. 425, § II, aan het slot.

Wij kunnen, zonder al te wijdloopig te zijn, de treurige bijzonderheden niet vermelden, welke in de twee bedoelde werken, maar vooral in de *Blik* enz. zijn opgeteekend. Eene enkele aanhaling moge voldoende zijn. Sprekende over de indigo-kultuur in de Preanger-regentschappen, zegt de schrijver, bladz. 54:

„Waar de souverein planter en koopman tevens is, daar kent de dwang geene grenzen; daar wordt alles aan het eigenbelang opgeofferd, en zelfs geene beginselen van menschelijkheid worden ten laatste meer geëerbiedigd: want alles is aan zijne baatzucht, aan zijne berekeningen en spekulatiën ondergeschikt. Ook hier is zulks bewaarheid: want de voorbeelden zijn menigvuldig, dat hoogzwangere vrouwen, onder den zwaren arbeid, in de indigo-velden hunne kinderen ter wereld bragten, of dat vastgestelde huwelijken aldaar zijn voltrokken geworden, dewijl het aan niemand werd toegestaan, huiswaarts te gaan. Het was tot een volksspreekwoord geworden: *penganten di tarum, boenting di tarum, anak tarum.*"

Eindelijk moeten wij, met betrekking tot de twee hier vermelde werken, er de bijzondere aandacht op vestigen, dat het onder Augustus 1834 afgeslotene *het eerst*, en dat het onder Junij 1834, en dus vroeger, afgeslotene werk *het laatst* in het licht verscheen. Bij de toenmalige korrespondentie met zeilschepen, was het geen ongewoon verschijnsel, dat latere berigten van Java eerder hier in Nederland ontvangen werden, dan vroeger verzonden tijdingen. Ook is het mogelijk, dat de redaktie van den Oosterling de beide werken *te gelijk* heeft ontvangen, maar bezield met den wensch om de natie spoedig met het daarin voorkomende bekend te maken, het *kort overzigt*, als slechts 35 bladz. druks beslaande, deed voorafgaan aan den *Blik*, die 204 bladz. druks beslaat, en dus veel meer tijd voor de uitgave vorderde. Hoe dit ook zij, het is van belang, men zal straks zien waarom, dat duidelijk gekonstateerd worde: dat het *kort overzigt* eerst, en de *Blik* daarna in het licht verscheen, en dit blijkt uit het voorberigt van den *Blik*, waarin de redaktie van den Oosterling zegt: — „De uitgave van het hier medegedeelde stuk, en van *het onlangs verschenen Kort Overzigt*, heeft de redaktie verhinderd haar IVe nummer zoo spoedig te doen verschijnen, als anders geschied ware."

4. *Indruk welken die stemmen van Java, in Nederland maakten.* Kort na de verschijning der evenbedoelde twee werken, werd te 's Gravenhage en Amsterdam, bij de gebroeders van Cleeff, uitgegeven een werk, dat den volgenden titel voert: — *„Iets over den voorgaanden en tegenwoordigen staat van Nederlandsch-Indië, vergezeld van eene beoordeeling van twee vlugschriften, getiteld: „Kort overzigt der financiëele resultaten van het stelsel van kultures onder den gouverneur-generaal J. van den Bosch,"* en *„Blik op het bestuur van Nederlandsch Indië, onder den gouverneur-generaal J. van den Bosch, voorzoover het door denzelven ingevoerde stelsel van kultures op Java betreft." Met voorkennis van zijne excellentie den luitenant-generaal, oud kommissaris-generaal van Nederlandsch Indië J. van den Bosch, door N. van Elten, D. Jz., kommies bij het kabinet van het departement van koloniën."*

Voor dit werk, dat 245 bladz. druks beslaat en werd afgesloten: „*'s Gravenhage*, *Mei* 1835," is als motto geplaatst, eene zinsnede uit de aanspraak,

waarmede Baud zijne installatié als vice-president der Indische regering beantwoordde. (*)

De schrijver schijnt aanvankelijk alleen de bedoeling te hebben gehad: *den voorgaanden en tegenwoordigen toestand van Nederlandsch Indië* te behandelen. Hij vond daartoe aanleiding in de redevoering van den baron Schimmelpenninck, in de zitting van de tweede-kamer van 23 December 1834 uitgesproken en hiervoren door ons aangehaald. Hij gaat uit van de stelling: dat die toestand moet beoordeeld worden *naar de uitkomsten*. „Het publiek (zegt hij, bladz. 3:) heeft bij die uitkomsten alleen belang, en het verdiepe zich dan ook niet in al die ontwerpen, stellingen en tegenstellingen, die zonder grondige plaatselijke kennis niet kunnen worden beoordeeld." Voorts levert hij een kritiek op de evenbedoelde redevoering van den baron Schimmelpenninck, met aanhaling zijner woorden, maar zonder hem te noemen. (†)

Dit aanvankelijk plan was, blijkens het medegedeelde op bladz. 62, juist voltooid, toen de bovenvermelde twee brochures in het licht verschenen. Dientengevolge besloot van Elten aan zijne verhandeling toe te voegen, eene wederlegging dier brochures. Met dat doel wordt behandeld: de eerste brochure, *Kort Overzigt* enz., van bladz. 63—98, en de tweede brochure, *Blik* enz., van bladz. 99—159. Wijders worden, als Bijlagen, bij dit werk gevoegd:

1°. Het Indisch besluit van 28 Maart 1834 n°. 1, met daarbij behoorende *Zakelijke Extrakten* en verdere stukken, (Indisch Staatsblad 1834 n°. 22) reeds bij den *Blik* enz. overgelegd, ruim 40 bladz. druks beslaande.

2°. Een, door den oud inspekteur-generaal der koffijkultuur von Winckelman,

---

(*) Zie dit Tijdschrift, 1865, 2e deel, pag. 341; de derde zinsnede van de daar medegedeelde aanspraak, is de hier bedoelde.

(†) In de zitting van de tweede-kamer van 11 December 1835, (zie Staatscourant van den 26en dier maand no. 311, en E. de Waal, als voren, 2e deel, pag. 95,) zeide de heer Schimmelpenninck, onder anderen, van het geschrift van van Elten, het volgende:

„De betamelijkheid had gevorderd, dat een lid der staten-generaal, hetwelk openbaar over eene koncept-wet sprak, hier ter plaatse door den minister wierd wederlegd. De verontschuldiging, dat de betrokken minister voorleden jaar niet aanwezig was, en het ook nu weder niet is, strekt op nieuw ten bewijze, dat alle hoofden van departementen, bij de behandeling des budgets, in de vergadering tegenwoordig moesten zijn. De stemming had bovendien eerst later, zelfs na een adjournement, plaats; ik had des nood's mijne gezegden herhaald, en spreek ook nu zeker vier-en-twintig uren vóór den minister. Maar men zweeg, en ontleende den naam van een kommies, om vijf maanden later eene wederlegging in het licht te geven, waarin men met geen woord van het regtsbeginsel gewaagt, maar zich bepaalde, nu eens op eene afdoende wijze, dan eens door hoogdravende woorden of zonder bewijzen, bijzonderheden te wederleggen, die veelal belangrijk waren om de zaak in een beter daglicht te stellen, maar niets tot de hoofdzaak, opening en verantwoording, afdeden. Ik, die aan geen koloniaal stelsel hoegenaamd gebonden ben, en slechts waarheid en 's lands voordeel beoog, verheug mij, voor het overige, de ontvangene inlichtingen te hebben geprovoceerd; ik verheug mij nog meer dat èn de wederlegging, èn de later ontvangene cijfers, zoo gunstig mogten uitvallen, en ik zal gaarne, met ter zijde stelling van vorm, zijne excellentie den oud kommissaris-generaal, als weldoener des vaderlands, dankbaar en innig verpligt, hulde doen, wanneer de tijd leert, dat deszelfs stelsel op den duur zulke gunstige uitkomsten blijft opleveren."

aan den kommissaris-generaal du Bus gerigt rapport, dd. 28 November 1828 waardoor (bladz. 72) wordt verklaard, dat de in 1831, 1832 en 1833 verminderde leverancie van koffij, het gevolg was van verkeerde aanplantingen in 1823, 1824 en 1825.

3o. Eene missive van den gouverneur-generaal van den Bosch aan de Indische regering, zonder vermelding van datum. Dit is de memorie van Julij 1830, waarvan de voorname inhoud vroeger (zie dit Tijdschrift 1865, 1e deel pag. 406 — 411) door ons is medegedeeld, waarbij toen aangeteekend werd, dat van Elten dit stuk niet konform het oorspronkelijke teruggeeft.

4o. De Indische resolutie van 31 Julij 1830 no 1, waarvan wij den inhoud mededeelden, (Tijdschrift 1865, 1e deel pag. 398—400) terwijl wij daarbij reeds opmerkten, dat van Elten die slechts voor een klein gedeelte opneemt.

5o. Staat van de remises, door het Oost-indisch bestuur naar Nederland overgemaakt sedert 1817 tot 1833.

6o. Besluit van den kommissaris-generaal van den Bosch van 28 (moet zijn 29) December 1833 no 493, (*) waarbij de eerste regerings-beslissing genomen wordt ten aanzien van de beweerde schuldigen aan den volksoploop in Pasoeroean. Dit stuk wordt overgelegd, om te bewijzen (pag. 123—124), dat het verhaal van dien oploop, pag 100—103 van den *Blik*, enz. gedaan, bezijden de waarheid is. Opmerkelijk echter is het, dat van Elten dit besluit geheel verminkt mededeelt, hetgeen blijken kan uit eene vergelijking van zijn stuk, met het door ons, in dit Tijdschrift, 1865, 2e deel, pag. 468—472, volledig medegedeelde besluit. Van Elten laat uit den konsiderans weg, hetgeen daar opgeteekend staat: „betrekkelijk de *kerdja negri*, of leverancien en arbeid aan publieke werken, welke thans in die residentie (Pasoeroean) bestaan, met aantooning van hetgeen dezelfde diensten en leverancien zouden kosten, bij een systeem van vrije inhuring en levering tot den marktprijs." Van Elten deelt verder, alleen art. 1 en 2 van het besluit mede, en houdt de volgende zeven artikelen eenvoudig achter. Zie het bedoelde besluit en wat voorts ten aanzien dezer zaak, op de aangehaalde plaats, is opgeteekend, en wat verder, in de aflevering van Maart, pag. 229, in eene noot, vermeld wordt omtrent het zachte lot, dat door den gouverneur-generaal a. i. Baud, aan de beweerde volksoproerijers, in Krawang werd bereid.

7o. Missive van den direkteur-generaal van financiën, dd. 10 Maart 1830 no. 4, strekkende ten blijk, (bladz. 128,) dat het presumtief te kort op de Indische administratie, over de zes eerste maanden van 1830, op ongeveer vier millioen gulden geraamd werd. Wij merken hierbij alleen op dat, toen de direkteur-generaal die raming maakte, Dipo Negoro nog niet was gevangen genomen, en dat derhalve ook nog niet op het eindigen van den Javaschen oorlog kon worden gerekend.

Van Elten bood een exemplaar van dit werk den koning aan, bij een adres, waarin onder anderen gezegd wordt: — „Ik heb de eer uwer majesteit voor

(*) In den *Blik* enz. was de datum goed gesteld op 29 December, (zie pag. 103,) maar van Elten zegt bladz. 124, dat dit 28 en niet 29 zijn moet, gelijk hij dan ook de foutive datum aan de betrekkelijke Bijlage geeft.

te stellen, om een tweehonderdtal exemplaren door tusschenkomst en voor rekening van het departement van koloniën, naar Java te doen zenden." De minister van den Bosch, hierop gehoord, verklaarde bij kabinetsmissive van 18 Junij 1835 letter R, zich met dat „voorstel" wel te kunnen vereenigen, en verzocht 's konings autorisatie, om den gouverneur-generaal a. i. de distributie van bedoelde 200 exemplaren op te dragen. Na verkregen magtiging werd hieraan door den minister gevolg gegeven, bij kabinets-missive van 23 dier maand letter U n°. 3. (*)

De publieke opinie heeft altijd den minister van den Bosch, als den schrijver van dit onder van Eltens naam verschenen geschrift aangewezen; maar dit doet hier niets ter zake, vermits de minister het in ieder geval volkomen goedkeurde, en op Java liet distribuëren, als middel ter meerdere versterking van zijn kultuurstelsel.

Kort na de verschijning van dit werk, en wel in *Julij* 1835, gaf de redaktie van den Oosterling, andermaal een afzonderlijk stuk uit, getiteld: *Bijdragen ter beoordeeling van het werk:* — volgt de titel van van Eltens geschrift. In het voorberigt zegt die redaktie: „En waarom toch is de heer van Elten op de redaktie van den Oosterling zoo gramstorig? Deze toch heeft met de bedoelde brochures niets gemeen. Zelfs heeft zij vele uitdrukkingen, in de bewuste brochures voorkomende, aanmerkelijk verzacht." Na dit met een voorbeeld gestaafd te hebben, gaat zij aldus voort: „Op soortgelijke wijze zijn vele hardheden, hier en daar, verzacht. Bovendien wist de redaktie van den Oosterling dat, ingeval zij de bedoelde stukken van de hand hadde gewezen, die stukken onverwijld buitenslands verschenen zouden zijn, in welk geval de publiciteit daarvan Europisch, in stede van Nederlandsch moest worden, enz." (†)

Deze *Bijdrage*, 42 bladz. druks beslaande, kan niet geschreven zijn in In-

---

(*) Bij die missive, schreef de minister, onder anderen het volgende:

„Bij naziening van het werkje zelf, is het mij voorgekomen, dat de schrijver eene rekenfout schijnt te hebben gemaakt, op bladz. 82, alwaar de middenprijs der onlangs verkochte koffij, wordt aangegeven te hebben bedragen, 42 centen het halve ned. pond, hetwelk den prijs van den pikol, na aftrek der onkosten, zou brengen tot f 39.—; hetgeen echter niet zoo voorkomt te zijn, daar de middenprijs, scherp gerekend, niet meer schijnt te hebben gehaald dan 36 centen. Tot vermindering der redenering door den schrijver, wat de zaak aangaat, gevoerd, komt het echter voor, dat dit abuis geenszins strekken kan, evenmin als het wat vroeger geargumenteerde iets van deszelfs waarde verliest, door de op bladz. 33 bestaande drukfeilen; alwaar behoort gelezen te worden: — *niet* „dat in 1829 de invoer van den Oosterschen archipel heeft bedragen f 2,716,257.— en de uitvoer f 5,453,020.—"; maar: „de eerste f 4,554,992.— en de laatste f 5,243,728.—" terwijl de invoer in 1833 *niet* geweest is „f 6,126,824.— en de uitvoer f 5,063,782.—" maar *wel* „de eerste f 6,198,235.— en de laatste f 5,412,577.74".

„Om alle misduiding voor te komen, zal het welligt raadzaam zijn, aan deze verbeteringen op eene geschikte wijze publiciteit te geven."

(†) Wij vermelden hier deze woorden, naar aanleiding van de onlangs, door de dagbladen, medegedeelde verklaring van den uitgever van het Tijdschrift *de Oosterling*: dat de redakteur van dat Tijdschrift, nu wijlen de heer Joh. Olivier Jz., *den Blik* enz. zijnde het *tweede* der hierbedoelde brochures, zou geschreven hebben. Wie de schrijver was, zal nader blijken.

die, immers zij volgde onmiddellijk na de verschijning van het daarin beoordeelde werk. De schrijver verklaart (pag. 4 en 5): dat hij geen Oost-indisch ambtenaar is; dat hij zelfs niet gissen kan, wie de schrijvers der bewuste brochures zijn, en dat hij niet persoonlijk bij van den Bosch bekend is. Hij neemt, bij zijne beoordeeling, als stelregel aan: dat alle in de Indische brochures, met vermelding van plaats, namen en omstandigheden, opgegeven daadzaken, — nu die brochures, zoo al niet van wege, dan toch met goedvinden van den minister van koloniën, bij een openbaar gemaakt geschrift beoordeeld zijn, — geloof verdienen, totdat het tegendeel aangetoond, of het medegedeelde door andere daarmede strijdende opgaven, stellig tegengesproken wordt. Hij gaat zelfs zoo ver, dat hij overal waar, in van Eltens werk, zoo alsop bladz. 50, ten aanzien van door den baron van Schimmelpenninck in de Tweede kamer medegedeelde daadzaken, verklaard wordt: *„die daadzaken zijn niet waar; zij zijn, zonder uitzondering, verdicht, en de spreker is door valsche opgaven misleid geworden;"* — daarmede volkomen genoegen neemt. Indien van Elten hetzelfde verklaard had, ten aanzien van de feiten, vermeld in de twee Indische brochures, dan zou de schrijver der *Bijdrage* ook dáárin hebben berust. Maar nu van Elten dit niet doet; nu hij de meeste der feiten, vooral die vermeld in den *Blik* enz., niet anders wederlegt, dan door te zeggen: „dat zij niet bewezen zijn, en dat de schrijver niet opgeeft of hij ze gezien, van anderen vernomen of gedroomd heeft;" nu antwoordt de schrijver der *Bijdrage* daarop, pag. 34, dat het hem zeer aangenaam zou geweest zijn: „Indien de heer van Elten ook gemagtigd ware geweest, dezen aangaande te verklaren: *„die daadzaken zijn niet waar, zij zijn zonder uitzondering verdicht, en de lezer is door valsche opgaven misleid geworden!"* — Doch in dat geval zou de *Blik op het Bestuur van Nederlandsch Indië* etc. niet anders dan een verachtelijk schotschrift zijn; niemand zou zich hebben willen verlagen daarop omstandig te antwoorden, en de heer van den Bosch zou zijne eigene waarde te kort hebben gedaan, door daarin toe te stemmen. — Van een anderen kant echter: zoo deze omstandigheden niet ten eenenmale logenachtig en verdicht, zoo zij (gesteld eens overdreven) ook maar gedeeltelijk waar zijn, dan moeten wij rondborstig verklaren, dat de negerslaven in West-Indië beter, veel beter behandeld worden, dan de vrije Javanen, aan wien *bij hunne onderwerping plegtig is toegezegd, dat hunne volksinstellingen zullen worden geëerbiedigd."* (*)

Het eindoordeel van den schrijver der *Bijdrage* (bladz. 30) is: dat hij in zijne verwachting over van Elten's werk, die aanvankelijk gunstig was, bitter is teleurgesteld geworden. „Wel is waar (zegt hij:) dat door zijned. op belangrijke punten veel lichts verspreid is geworden; doch men verkrijgt daardoor veeleer argumenten tegen het systema van den heer van den Bosch, dan wel in het voordeel van hetzelve, en onze twijfelingen zijn alzoo niet uit den weg geruimd, maar veeleer vermeerderd geworden."

Reeds vóór de verschijning der hier besproken *Bijdrage,* had Mr. J. H. Tobias, bij missive van 27 Junij 1835, onder betuiging zijner goede bedoelingen, eenige aanmerkingen op van Elten's werk, ter kennis van den ko-

(*) De hier onderhaalde woorden zijn overgenomen van pag. 7 van van Elten's geschrift.

ning gebragt. De minister van den Bosch, te dier zake gehoord, verklaarde, bij zijne kabinetsmissive van 7 September 1835 letter A 1, den heer Tobias „een lastig warhoofd,'' en zijne nu voorgebragte aanmerkingen „onzin" te zijn. Daarbij werd tevens behandeld, een kort te voren van Tobias ontvangen rekwest, dd. 31 Augustus 1835, houdende verzoek om zijn verlof voor den tijd van een jaar te verlengen, waartegen de minister geene bedenkingen had, „daar hij mij (schrijft de minister), in allen gevalle, hier minder gevaarlijk dan in Indië toeschijnt." Omtrent het gevaar in Indië, vernemen wij het volgende uit de aangehaalde kabinets-missive:

„Uit partikuliere berigten blijkt het, dat er nieuwe zamenspanningen tegen het stelsel van kultures in Indië plaats hebben, en dat zelfs de heer Baud, zijns ondanks, gewikkeld is in maatregelen, die, waarschijnlijk voor jaren, de uitbreiding der theekultuur zullen verhinderen. Ook schijnt het mij, uit een naderen brief van den heer Baud toe, dat hij niet geheel zonder zorgen is tegen den invloed, welken intrigues op den heer de Eerens zouden kunnen hebben, (*) en, volgens brieven van partikuliere personen, zal men er waarschijnlijk in slagen, om hem (de Eerens) op Batavia zich te doen vestigen, in welk geval, niet alleen zijne gezondheid en zijn leven zeer in de waagschaal zullen zijn gesteld, maar hij tevens moeijelijk de lagen zal ontduiken, die men hem zal weten te leggen."

En daarop laat de minister dan onmiddellijk volgen:

„Het lijdt geen de minste bedenking dat, zoo de heer Tobias slechts het minste bewijs kan produceren, van uwer majesteits tevredenheid over hem, dáárin eene sterke aanmoediging gelegen zal zijn voor eene faktie, tot welke hij behoort, om in haar opzet te blijven voortgaan."

Wij hebben door de mededeeling van dit een en ander, getracht den indruk te schetsen, dien de van Java uitgegane stemmen tegen het kultuurstelsel, in Nederland maakten. Zien wij nu welken indruk zij op Java zelf veroorzaakten.

5. *Indruk welken die stemmen op Java maakten.* In de maand Julij 1835, werden de twee, door de redaktie van den Oosterling uitgegeven brochures te Batavia ontvangen. De indruk dien zij dáár bij het bestuur maakten, was niet minder sterk, ofschoon van geheel verschillenden aard, dan die welken zij bij het opperbestuur in Nederland hadden verwekt. In Nederland toch had de minister al het mogelijke gedaan, om te doen aantoonen dat de medegedeelde feiten onjuist waren; terwijl de opperlandvoogd in Indië alleen opkwam tegen het ongeoorloofde der publiciteit, en door zijne handelingen de juistheid der gepubliceerde feiten bevestigde. Hij rigtte namelijk aan een twintigtal hoofdambtenaren, en daaronder ook de raden van Indië, de volgende missive.

Kabinet
No. 327.
Buitenzorg, 1 Augustus 1835.

Onlangs is op nieuw en met den meesten nadruk aan mij kennelijk gemaakt, des konings begeerte, dat alle openlijke of meer bedekte ondermijning der

(*) De Eerens was op den 24en Februarij 1835 te Batavia aangekomen.

thans aangenomen beginselen van bestuur tegengegaan worde, als onvereenigbaar met 's konings bedoelingen.

Twee dezer dagen aan mij vertoonde brochures, de titels voerende welke hiernevens zijn gesteld (zijnde die van de hiervoren vermelde te Kampen uitgegeven werken) en in eenen aan die beginselen vijandigen geest geschreven, dragen schier op elke bladzijde het bewijs, dat ambtenaren, als zoodanig toegang hebbende tot de archieven van eenige departementen van algemeen en plaatselijk bestuur, aan de zamenstelling dier brochures de hand geleend hebben, of dat zij althans aan de schrijvers ten gebruike hebben gegeven: rapporten, memoriën en andere stukken, in die archieven berustende.

Eene zoodanige handeling verdient de hoogste afkeuring: geen ambtenaar is bevoegd, om de hem toebetrouwde archieven aan de openbare drukpers prijs te geven, zonder de uitdrukkelijke toestemming van het gouvernement, welks eigendom zij zijn.

Na met zijne excellentie den luitenant-gouverneur-generaal rijpelijk over de zaak te hebben beraadslaagd, is het voorgekomen pligtmatig, en in overeenstemming met de op nieuw ontvangen bevelen te zijn, de auteurs of handlangers van dezen nieuwen aanval op het zoogenaamde stelsel van kultures uitvindig te maken, ten einde casu quo omtrent hen zóódanige maatregelen te nemen, als zullen worden oorbaar geacht; en als een gevolg hiervan is besloten: om van alle hoogere en lagere ambtenaren, die kunnen geacht worden, in hunne tegenwoordige of vroegere ambtsbetrekkingen, toegang te hebben gehad tot de stukken waarvan hier de rede is, te vorderen eene verklaring, onder aanbieding van eede: — *„of zij eenige rapporten, memoriën en andere stukken, in de archieven der departementen van algemeen of plaatselijk bestuur voorhanden, en handelende over het stelsel van kultures en over deszelfs financiëele en administratieve resultaten, immer medegedeeld, dan wel kopijelijk of in originali gegeven hebben aan personen, die door het gouvernement niet geroepen waren om daarvan kennis te nemen? — zoo ja, welke stukken? aan wien? wanneer? en tot wat einde? — en of zij middellijk of onmiddellijk eenig deel hebben gehad aan de zamenstelling van de genoemde brochures?"*

Naar aanleiding hiervan, zal ik uw schriftelijk antwoord op de boven gemelde vragen, zoo spoedig mogelijk te gemoet zien.

De gouverneur-generaal ad interim van Nederlandsch Indië.
(was get.) J. C. Baud.

De ambtenaren, aan wie deze missive gerigt was, gaven allen de gevorderde verklaring, met uitzondering van den raad van Indië, Mr. P. Merkus, die daartegen zijne schriftelijke bezwaren inbragt, hoofdzakelijk hierop nederkomende: — dat een door den koning benoemd lid der hooge regering, verheven moet zijn boven verdenkingen als hier uitgedrukt; — dat hij, dadelijk na de optreding van den gouverneur-generaal van den Bosch, op grond van bezwaren tegen de rigting van diens bestuur, den koning verzocht had: ontslag als raadslid en terugstelling in zijn vorig ambt, en dat hij, desniettemin gekontinueerd zijnde als raadslid, ook nadat hij later in uitvoerige nota's zijne bezwaren tegen het kultuurstelsel had uiteengezet, vermeende 's konings vertrou-

wen in het bijzonder te bezitten; — dat de gouverneur-generaal niet bevoegd was tot het vorderen der bedoelde verklaring, vermits niemand, wie hij zijn moge, onder eenen zoo buitengewonen gewetensdwang behoort te worden gesteld, of in een toestand gebragt, om beschuldiger van zichzelf, en het werktuig van eigen ongeluk te worden. Op die gronden verzocht hij van de aflegging der gevorderde verklaring verschoond te worden, dan wel verlof te bekomen om zich onmiddellijk naar Nederland te begeven, ten einde zijne belangen persoonlijk aan den koning voor te dragen. De gouverneur-generaal a. i. meende in geen dezer beide verzoeken te kunnen treden. Eene merkwaardige korrespondentie vloeide hieruit voort, waarvan de uitslag was, dat de zaak, bij kabinetsmissive van den 29en September 1835 no. 401, letter EE, aan de beslissing van den minister werd onderworpen; waarbij hij, gouverneur-generaal a. i., ten slotte voor zichzelf de verklaring aflegde, die hij van andere dignitarissen had gevorderd.

Wij hebben reeds vroeger vermeld, dat aan Merkus later, uit hoofde van ziekte, toch verlof naar Nederland werd verleend, en dat hij den 11en Februari 1836 Java verliet.

6. *Gevolgen die deze zaak voor Merkus had.* De minister ontving de zoo even aangehaalde kabinetsmissive van den gouverneur-generaal a. i. van 29 September 1835, in het begin van Februari 1836.

Kort daarna, en wel bij koninklijk besluit van 20 Februari 1836 no. 91, werd een nieuw regeringsreglement voor Oost-indië gearresteerd (afgekondigd te Batavia den 26en September daaraanvolgende, en opgenomen in het Indisch Staatsblad van 1836, onder no. 48), ten gevolge waarvan de raad van Indië een bloot adviserend kollegie werd. Op voorstel van den minister werd, bij koninklijk besluit van 5 April 1836 no. 57, de toen fungerende raad van Indië, bestaande uit de heeren Goldman, Merkus en van Sevenhoven, ontbonden, en een nieuwe raad benoemd, die bestond uit den heer J. C. Goldman, als vice-president, en uit de heeren J. J. van Sevenhoven, J. C. Reynst en H. G. Nahuijs, als leden.

Merkus was dus als lid van den raad van Indië ontslagen. Toen de minister het daartoe betrekkelijk voorstel deed, had hij het berigt van het aan Merkus verleende verlof nog niet ontvangen. In dat voorstel (kabinetsmissive, 4 April 1836 litt. K 2,) werden de motieven voor het ontslag breedvoerig vermeld; zij resumeren zich in de vroegere oppositie van Merkus tegen het kultuurstelsel, en in zijn dubbelzinnig gedrag, bij het weigeren der van hem gevorderde hiervoren bedoelde verklaring. Daarover uitweidende, schrijft de minister: — „En echter heeft de heer Merkus zelf, het stuk waarvan hier de rede is, uitmakende *het tweede Kamper stukje*, de *Blik*, enz. aan den heer minister van staat Elout gezonden, met een geleidenden brief, waarin hij zich als schrijver daarvan bekend maakt." De minister besloot zijn betoog met deze woorden:

„Zoovele gewigtige beweegredenen verpligten mij dan ook, uwer majesteit te adviseren, om den heer Merkus niet wederom te benoemen tot raad van Indië.

„Strikt genomen, zou er zelfs geen grond bestaan, om hem eenig gunst-

bewijs verder toe te kennen, daar hij zich door zijne ongepaste gedragingen ongeschikt gemaakt heeft, om in de hem opgedragen betrekking te worden gekontinueerd. Dan daar hij vroeger, in meerdere gevallen, diensten aan het gouvernement bewezen heeft, en zijne latere dwaling de waarde daarvan niet kan uitwisschen, terwijl hij bovendien niet is bemiddeld; — zoo veroorloof ik mij, de klementie van uwe majesteit te zijnen aanzien in te roepen, en hem, uit aanmerking van zijn vroeger gedrag, het pensioen van eenen raad-van-Indië toe te kennen. En het is dan ook om hem te sparen, dat ik, in het eerbiedig aangeboden koncept-besluit, vermeend heb geen gewag te moeten maken van de beweeggronden, die tot zijn ontslag en pensioenering hebben geleid."

Dientengevolge hield art. 2 van het aangehaalde koninklijk besluit, van 5 April 1886 no. 57, in:

„Aan den heer Mr. P. Merkus zal, op zijn verzoek, het pensioen van raad van Indië worden toegestaan."

Kort daarna kwam Merkus in het vaderland, en vernam hij zijn ontslag als raadslid en de motieven die daartoe hadden geleid.

Het gelukte hem, bij den koning te worden toegelaten. Zijne majesteit vergunde hem, zijne belangen schriftelijk voor te dragen. Hij deed dit, bij een uitvoerig adres, gedagteekend 15 Juli 1836, hoofdzakelijk inhoudende:

Dat hij de oorzaak van 's konings ontevredenheid meende te moeten toeschrijven aan de mededeeling van zaken, waarvan niet alleen de openbare, maar ook de vertrouwelijke bekendmaking, in zijne laatste betrekking, ongeoorloofd werd geacht. Dat de openbare bekendmaking der *financiëele resultaten van het stelsel van kultures, zoo als die door hem in eene nota waren beschreven*, (*) strijdig met zijne bedoeling had plaats gehad, waaromtrent hij zich beriep: op den oud gouverneur-generaal van der Capellen, die bereid was, de volle verantwoording daarvan op zich te nemen; op zijn brieven aan den minister-van-staat Elout, en op andere omstandigheden, welk een en ander, des 'gevorderd, zou bewijzen, dat hij niet in het minste gedacht had aan openbaarmaking door den druk. Dat dit evenzeer het geval was met de *andere vertrouwelijke mededeelingen*, (†) die hij gedaan had aan een minister-van-staat en aan een sekretaris-van-staat, onder wier onmiddellijke bevelen hij gedurende eenige jaren in Indië had gediend, (§) en die bestemd waren om onder de oogen des konings te worden gebragt. Dat hij het kultuurstelsel, *in strekking* en *uitwerkselen* heilzaam en gezegend achtte, maar, omtrent *de wijze van invoering* en *de werking*, in gevoelen verschilde met van den Bosch. Dat hij, even als zoo vele anderen op Java, verwacht had, dat dit stelsel, na den terugkeer van van den Bosch in het vaderland, op nieuw zou worden onderzocht en overwogen, en dat hij dus de gelegenheid geschikt had geoordeeld, om uiteen

---

(*) Hier wordt bedoeld, *het Kort overzigt*, enz., zijnde de *eerste* der te Kampen verschenen brochures.

(†) Die welke vervat zijn in den *Blik*, enz., zijnde de *tweede* Kamper brochure.

(§) Merkus was in 1816 partikulier sekretaris van den kommissaris-generaal Elout, en van Augustus 1821 tot Juli 1822, algemeen-sekretaris onder den gouverneur-generaal van der Capellen.

te zetten wat daarin behoorde gewijzigd te worden. Dat, toen hij zijne beschouwingen van Java naar Nederland zond, de benoeming van van den Bosch tot minister van koloniën in Indië nog niet bekend was, en dat hij, toen die benoeming dáár werd vernomen, onmiddellijk, bij brief van 18 Oktober 1834, aan den minister-van-staat Elout had geschreven: *dat het hem toen niet meer gepast voorkwam, van zijn schrijven gebruik te maken;* maar dat, vóór het ontvangen van dien brief in het vaderland, de bekendmaking door den druk reeds had plaats gehad. Dat zijne bedoeling overigens zuiver en geen andere was: *dan de betere en meer duurzame werking van instellingen met welker strekking hij geheel instemde.* Dat, wanneer hij eigen verheffing bedoeld had, hij die zeker niet had moeten zoeken in het opperen van bezwaren en bedenkingen tegen het kultuurstelsel, maar veeleer in het verbergen en verzwijgen der gebreken. Dat, wanneer hij rust van geest en ligchaam had verkozen boven zwaren arbeid en geest-inspanning, hij die gemakkelijk had kunnen vinden en genieten, en een minder door ziekte geknakt ligchaam zou ronddragen. Dat de grootste, zoo niet de eenige schat, dien hij, na twintig jaren arbeid in Indië, naar het vaderland had teruggevoerd, was — zijn goede naam; en — nu hij vertrouwde zich te hebben gezuiverd, zelfs van den schijn van blaam; nu zijn geweten getuigde, dat zijne verantwoording den koning kon voldoen; — nu liet hij, met het volste vertrouwen, aan 's konings beslissing over: of er genoegzame redenen bestonden voor eene uitsluiting, die, in de gegeven omstandigheden, niet missen kon zijne eer te treffen; — nu verzocht hij: — dat de koning voorloopig het hem door de Indische regering verleende verlof zou goedkeuren, en hem in het genot laten van het daaraan verbonden traktement.

Dit adres werd gesteld in handen van den minister van den Bosch, die daaromtrent, twee maanden later, bij kabinetsmissive van 14 September 1836 lett. E 4, zijn gevoelen mededeelde. Blijkens die missive betwijfelde de minister het niet, dat het *Kort Overzigt* in druk verschenen was tegen de bedoeling van Merkus, omdat daarin onnaauwkeurigheden voorkwamen, die, bij publiekmaking, gemakkelijk te wederleggen waren; maar hij betwijfelde het zeer, dat Merkus met zijne opstellen alleen bedoeld zou hebben, om die onder 's konings oogen te brengen, omdat die geschriften zich daartoe, naar zijne meening, in geen opzigt eigenden. De minister verklaarde, dat hij, wanneer het hier alleen betrof het hem persoonlijk aangedaan onregt, tot eenige toegevendheid zou adviseren, uithoofde van de vele vroeger door Merkus bewezen diensten; maar de in deze te nemen beslissing stond in naauw verband met andere hoogst gewigtige belangen: de handhaving van het kultuurstelsel, waartegen zich nog eene sterke faktie verzette, die, wanneer Merkus slaagde, daarin het bewijs zou zien, dat de koning wankelde in zijne overtuiging ten aanzien van het stelsel van bestuur in Indië. Op dien grond adviseerde de minister: om in het verzoek van Merkus te diffikulteren; terwijl hij zijn rapport met deze woorden besloot:

„Ik vind mij te meer daartoe genoopt, dewijl het toestaan van hetzelve (het verzoek), als van zelf geacht moet worden in te sluiten, dat hij in zijne betrekking van raad van Indië zou zijn gekontinueerd, daar het verlof aan hem als zoodanig is verleend, en het traktement daaraan verbonden toegelegd."

Opmerkelijk is de hierop gevallen beschikking, dd. 18 September 1836. Ofschoon afwijzend, werd daarbij aan Merkus, in verband tot het koninklijk besluit van 5 April 1836 no. 57, vrijgelaten, om zich tot het erlangen van pensioen *of wachtgeld* nader aan te melden. Genoemd koninklijk besluit maakte, zoo als wij gezien hebben, alleen melding van *pensioen*. De vrijlating om, in strijd met 's ministers zoo even medegedeeld advies, ook *wachtgeld* te mogen vragen, deed de mogelijkheid eener wederplaatsing waarschijnlijk achten.

Van deze beschikking werd door den minister aan Merkus kennis gegeven, bij kabinetsmissive van 19 September 1836 lett. I 4.

Spoedig daarna, in het begin van Oktober 1836, diende Merkus twee rekwesten aan den koning in. Bij het eene verzocht hij, het hem in Indië toegekende verlofstraktement te mogen behouden, of anders wachtgeld te ontvangen; — en bij het andere, om te worden benoemd tot president van het hooggeregtshof van Nederlandsch Indië.

Deze twee rekwesten, den 15en Oktober 1836 in handen gesteld van den minister, werden door dezen behandeld, ruim vier maanden later, bij geheime missive van 20 Februari 1837 no. 37. De minister betoogde daarbij, dat Merkus, bij zijne komst in het vaderland uit de Indische dienst ontslagen zijnde, destijds niet kon worden beschouwd als ambtenaar met verlof, en dat hij evenmin als zoodanig aangemerkt kon worden, „zoo lang omtrent zijne definitieve bestemming door den koning niets naders bepaald werd;" op grond waarvan hij het hem in Indië toegelegde verlofstraktement niet kon behouden. „Daar evenwel (schreef de minister verder), te eeniger tijd van zijne diensten gebruik zou kunnen gemaakt worden, zal het ook wel niet in overweging behoeven te komen, om hem een pensioen toe leggen." Hem moest dus, naar 's ministers meening, wachtgeld worden toegekend, dat, uit hoofde van de bijzondere omstandigheden waarin Merkus verkeerde, werd voorgesteld tot een bedrag van een derde van zijn laatst genoten traktement als raad van Indië. Ten slotte merkte de minister op, dat het verzoek om benoemd te worden tot president van het hooggeregtshof van Nederlandsch Indië, als vervallen kon worden beschouwd, ten gevolge der benoeming van Mr. C. J. Scholten van Oud-Haarlem voor die waardigheid. (*)

Dienovereenkomstig werd beslist bij koninklijk besluit van 22 Februari 1837 no. 69. Het gevolg daarvan was, dat aan Merkus, in stede van een verlofstraktement van *f* 8550.— 's jaars, een wachtgeld werd toegekend van *f* 9600.— 's jaars.

Zoodanig was de positie van Merkus, van het begin van 1837 tot het einde van 1838. Wat er in dien tusschentijd tusschen hem en den minister van den Bosch plaats had, is met den sluijer des geheims bedekt.

Inmiddels had het kultuurstelsel gunstige resultaten opgeleverd. Het verkreeg daardoor in het vaderland meer en meer de algemeene sympathie; terwijl het getal der tegenstanders van lieverlede verminderde, en de weinigen, die er uit overtuiging nog tegen gestemd bleven, den moed verloren om een

(*) Deze benoeming geschiedde bij koninklijk besluit van 23 November 1836 no. 83 dus lang nadat Merkus zich daarvoor had aangemeld.

strijd vol te houden, die tot geene gunstige uitkomsten scheen te kunnen leiden.

Het koloniaal bestuur werd krachtiger.

De minister van den Bosch, reeds in 1835 met den titel van *Baron* tot den adelstand verheven, steeg meer en meer in aanzien.

Baud werd, kort na zijn terugkeer in het vaderland, bij koninklijk besluit van 3 Oktober 1836 no. 60, benoemd tot staatsraad in buitengewone dienst, en bovendien, bij besluit van denzelfden dag no. 61, op eene jaarwedde van *f* 6000.— „in betrekking gesteld met den minister van koloniën." (*) Bij laatstgemeld besluit werd bepaald: dat de minister het advies van Baud zou inwinnen, „omtrent alle punten van koloniale wetgeving en algemeen bestuur, mitsgaders aangaande alle verordeningen, voorschriften en bepalingen, rakende de algemeene koloniale belangen, voor zoover die in het moederland een onderwerp van behandeling zullen uitmaken;" — en dat „van deze adviezen zou moeten blijken, telkens wanneer de voormelde aangelegenheden aan den koning werden onderworpen." Wijders zou Baud den minister van advies dienen, nopens alle verdere onderwerpen, de koloniale aangelegenheden betreffende, waaromtrent zulks door den minister zou worden verlangd.

Later, en wel bij koninklijk besluit van 31 Mei 1838 no. 8, werd B. J. Elias, laatstelijk direkteur der kultures in Indië, destijds met verlof in Nederland, ad interim belast met de funktiën van sekretaris-generaal bij het departement van koloniën.

Het behoeft geen betoog, dat deze drie mannen: van den Bosch, Baud en Elias, in het koloniaal beheer geen ander doel voor oogen konden hebben, dan de uitvoering van den herhaaldelijk gemanifesteerden wil: *ongekrenkte handhaving van alle de door van den Bosch op Java ingevoerde inrigtingen.*

Ook in het personeel der Indische regering kwam verandering. Eerst was, bij koninklijk besluit van 4 April 1837 no. 71, C. S. W. Graaf van Hogendorp, benoemd tot raad van Indië. Later werd de vice-president van dien raad J. C. Goldman, bij koninklijk besluit van 19 November 1838 no. 84, eervol ontslagen en tot den adelstand verheven; terwijl, bij besluit van den zelfden dag no. 85, tot lid in den raad van Indië benoemd werd, J. van Schoor, laatstelijk algemeen-sekretaris der Indische regering, destijds met verlof in Nederland.

Na dit een en ander te hebben opgemerkt, komen wij op Merkus terug.

Bij kabinetsmissive van 22 Oktober 1838 lett. S 7, deed de minister van den Bosch een provisioneel voorstel aan den koning tot organisatie van het bestuur van Sumatra. Wij behoeven bij de bijzonderheden van dat voorstel niet stil te staan, en vermelden alleen dat, omtrent de wijze, waarop het voorgestelde doel kon worden bereikt, het volgende door den minister geschreven werd:

(*) De minister van den Bosch had, bij kabinetsmissive van 28 September 1836, lett. Q 4, voorgesteld, Baud te benoemen tot *adviseur-generaal voor de zaken der koloniën;* maar de koning had, blijkens reskript van 3 Oktober 1836 no. 62, met het oog op andere staatsraden tevens adviseurs, bedenking om aan Baud dezen niet gebruikelijken titel te verleenen.

„De gouverneur-generaal is te ver van de plaats verwijderd, en kan daardoor niet genoegzaam in staat worden gesteld, om de plaatselijke aangelegenheden zóó te beoordeelen, dat wezenlijk eenheid en overeenstemming in alle de handelingen gevonden worden; en dat dus iemand daartoe gevorderd wordt, die in de gelegenheid is, plaatselijk die kennis van land en volk te verkrijgen, welke tot eene rigtige beoordeeling der zaak onmisbaar is, zal wel geen betoog behoeven.

„Zoodanig iemand moet tevens een rang bezitten, welke hem in staat stelt, alle ambtenaren, van den laagsten tot den hoogsten, te gebieden. Hij moet daarbij veel ondervinding bezitten, het karakter van den inlander kennen, en in de gelegenheid zijn geweest om de middelen, die in onderscheiden gedeelten der Indische bezittingen voor het bestuur van den inlander zijn aangewend geworden, te leeren kennen en te beoordeelen. Bij dit alles moet hij nog inzonderheid *fermiteit van karakter* paren, alsmede goed overleg en eene *warme zucht voor het geluk van den inlander.* (*)

„Het is, in onze positie en met de magt die wij bezitten, onmogelijk om de geheele bevolking van een eiland als Sumatra te bedwingen, veel minder nog, om onze grootheid op de puinhoopen van het geluk en de tevredenheid dier bevolking te vestigen.

„Eene voorzigtige staatkunde alleen, kan hier tot het doel leiden, en deze moet het tot een hoofdbeginsel doen stellen, dat hetgeen door de bevolking verlangd wordt, altijd op den voorgrond staan en, zoo maar eenigzins mogelijk, toegegeven worden moet. Daarna eerst kan ons eigenbelang in aanmerking komen, en voor hetzelve worden gezorgd, zoodra en voor zoover dit niet in strijd met het belang der bevolking zal zijn. (†)

„Er wordt veel doorzigt en overleg vereischt, om het eene met het andere wel en goed te verbinden, en om, aan den eenen kant alle ongepaste aanmatiging vermijdende, niet in zwakheid te vervallen, maar de waardigheid van het gouvernement te handhaven.

„De man, die mij voorgekomen is voor zulk een taak de meeste geschiktheid te bezitten, is de heer Merkus, gewezen raad van Indië, en ik meen mij verzekerd te mogen houden, dat hij genegen is die op zich te nemen.

„Zoo het uwe majesteit kon behagen hem daartoe te bestemmen, zou ik vermeenen hoogstdenzelven in overweging te moeten geven, om hem alsdan te benoemen tot uwer majesteits kommissaris voor Sumatra, met bepaling, dat hij van eene instruktie zal worden voorzien, waarbij geregeld worden zijne betrekking en zijne verhouding tot den gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië, en tot het departement van koloniën, met vooruitzetting tevens van de klausule: dat het definitief ontwerp voor het bestuur en het beheer van Sumatra aan uwe majesteit ter beslissing zal worden overgezonden, door tusschenkomst van den gouverneur-generaal, opdat die hooge ambtenaar daardoor in de

(*) Het is opmerkelijk, dat deze twee hoedanigheden van Merkus: *fermiteit van karakter* en *warme zucht voor het geluk van den inlander*, die hem de ongenade van van den Bosch hadden berokkend, juist de voorname motieven werden, die van den Bosch bewogen, hem, als den hier bedoelden man, te kiezen en dus weder op te heffen.

(†) Waarom moest dit hoofdbeginsel van van den Bosch, dat wij volkomen beämen, alleen op Sumatra, en niet op Java worden toegepast?

gelegenheid worde gesteld, daarbij zijne konsideratiën en advies te voegen.

„Ten einde den heer Merkus met zóódanig een hoog gezag en aanzien op Sumatra, als noodig is om hem boven alle tegenstreving te verheffen, te kunnen bekleeden, zal hij tevens, bij zijne benoeming tot uwer majesteits kommissaris, in zijnen vorigen rang van raad van Indië, moeten hersteld worden, en in zijne anciënniteit als zoodanig; komende het mij voor, dat geen der overige raden van Indië zich, door deze laatste bepaling, met eenigen grond kan beschouwen als te zijn achteruitgezet."

De koning vereenigde zich, blijkens reskripten van 4 en 21 November 1838 lett. W 35 en W 48, met de beschouwingen van den minister, alleen de verhouding waarin Merkus zou worden geplaatst tot den gouverneur-generaal verlangde zijne majesteit anders geregeld. Merkus moest niet zijn *koninklijk kommissaris*, maar kommissaris van den gouverneur-generaal, aan dezen geheel ondergeschikt en van dezen zijne algemeene en bijzondere instruktiën ontvangende. Tevens bleef op te lossen, de vraag, hoe Merkus weder als raad van Indië kon invallen, nu door de benoeming van van Schoor geen vakature bestond. Aan 's konings verlangen werd gevolg gegeven, terwijl het laatstbedoelde bezwaar zijne oplossing vond in de omstandigheid, dat er eene vakature ontstaan zou, vermits 's konings magtiging reeds verleend was aan den gouverneur-generaal, om aan den raad van Indië J. C. Reijnst verlof naar Nederland te verleenen.

Bij koninklijk besluit van 6 December 1838 no. 98, werd Merkus „hersteld in zijne vorige betrekking en rang bij den raad van Nederlandsch Indië." Wijders werd den gouverneur-generaal, bij des ministers geheime kabinetsmissive van 29 December 1838 lett. R 10, mededeeling gedaan van de plannen en inzigten van het opperbestuur met Sumatra, en van de gebleken noodzakelijkheid om, ter verwezenlijking daarvan, een specialen kommissaris naar dat eiland te zenden, waartoe de aandacht gevallen was op Merkus, die, in zijne vorige waardigheid en anciënniteit hersteld, naar Indië zou terugkeeren, om aldaar door den gouverneur-generaal te worden benoemd tot kommissaris van het gouvernement op Sumatra. De door den minister ontworpen en door den koning goedgekeurde instruktie voor dien kommissaris, werd den gouverneur-generaal toegezonden om, na kennisneming en aanvulling voor zooveel noodig, mits het wezen der zaak niet veranderende, te worden uitgereikt.

Alzoo was Merkus in zijne eer hersteld, blijkbaar ten koste van zijne algeheele toetreding tot de beginselen van van den Bosch. Twee jaren waren er verloopen, sedert de minister verklaard had, niet te kunnen adviseren tot eenige toegevendheid voor Merkus, omdat de tegenstanders van het kultuurstelsel daarin het bewijs zouden zien, dat de koning wankelde in zijne overtuiging deswege. Wat er in die twee jaren was voorgevallen, weten wij niet, en behoeven het ook niet te weten. Ons verplaatsende in den tijd waarvan wij spreken; ons voor den geest brengende den treurigen toestand waarin Merkus was gebragt: willen wij hem niet veroordeelen, omdat hij, al meer en meer alleen staande, den moed verloor in den strijd tegen de overmagt. Zeker was het, dat nu ook hij, de regtschapen, talentvolle kampvechter, overwonnen was, de zegepraal van het kultuurstelsel zeker scheen, — althans voor eene reeks van jaren.

II. *Geldelijk Beheer.*

I. *Koloniale remise voor* 1835. De minister van den Bosch meende, kort na zijn terugkeer in het vaderland, bij de Indische regering reeds „geringe afwijkingen van de bestaande bepalingen" te bespeuren. Wij hebben bereids melding gemaakt van de geheime missive van den gouverneur-generaal a. i. Baud, dd. 10 September 1834 no. 4, waarin gemeld werd, dat het alle aanstrenging zou vorderen, om de voor 1834 bepaalde remise van tien millioen te doen. (*) Bij des ministers rapport deswege aan den koning dd. 12 Februari 1835 lett. H, kabinet, deed hij uitkomen, dat door Baud, in dien brief, „niet onduidelijk werd te kennen gegeven, het oogmerk, om *niet meer* dan 10 millioen over 1834 te remitteren, en ook voor den vervolge het vooruitzigt op *grootere* remises te verminderen."

„Dat zulk een oogmerk (schreef hij verder), onbestaanbaar is met de belangen en bedoelingen van het gouvernement, behoeft wel geen betoog, en dat het geenszins gewettigd wordt door de zwakke gronden, die de gouverneur-generaal daarvoor opgeeft, zal uwe majesteit blijken, enz.

„Ik acht het dan ook noodzakelijk, zulke oogmerken krachtdadig te bestrijden en tegen te gaan; inzonderheid ook, uithoofde van den verkeerden indruk, die daardoor aan den heer De Eerens (toen op reis naar Indië) zou kunnen worden gegeven."

Op bekomen magtiging, bestreed de minister, bij kabinetsmissive van 16 Februari 1835 lett. I no. 1, de zienswijze van den gouverneur-generaal ad interim breedvoerig, en schreef hem onder anderen het volgende:

„Mijne overtuiging in deze, is overigens dáárop gegrond, dat daar, volgens de door mij nagelaten instruktie, geen uitgaven mogen geschieden, die niet op de begrooting voorkomen, en voor zoover onvoorziene uitgaven zich voordoen, deze moeten gevonden worden uit de sommen, daarvoor op de begrooting zelve aangewezen, en de begrooting nimmer kan worden gesurpasseerd. Het is derhalve te voorzien, dat de uitgaven steeds blijven zullen beneden de raming; en daar tevens de uitgaven in het algemeen ruim berekend zijn, en er alle jaren, onder mijn bestuur, eene aanzienlijk mindere uitgaaf heeft plaats gehad dan de raming toeliet, zoo mag en moet ik aannemen dat, zoo men in denzelfden geest van spaarzaamheid heeft blijven handelen, ook de uitkomsten met die der voorgaande jaren zullen overeenstemmen."

En verder: „De landrente vermeerdert van jaar tot jaar: een natuurlijk gevolg dáárvan, dat de landbouw zich met kracht uitbreidt, en van jaar tot jaar meer velden worden aangelegd, die successivelijk belastbaar worden."

Verder: „Uwe excellentie zal ligtelijk, uit de wijze waarop ik de zaak beschouw, kunnen afleiden, dat alsnog met volkomen vertrouwen wordt te gemoet gezien, eene remise van ten minste *twee millioen boven de tien*, op de begrooting aangewezen. (*)" Hierdoor werd dus de verpligte remise, die voor 1834 op *tien millioen* was bepaald geweest, voor 1835 op *twaalf millioen* vastgesteld.

(*) Zie aflevering van Maart, pag. 259.

Wijders, over de uitzigten der koffijkultuur sprekende, vervolgt de minister aldus:

„Uwe excellentie wil, dat dáárop de hoop moet gebouwd worden, om *met der tijd* het werkend kapitaal op tien millioen *te brengen*, en de remises op tien millioen *te houden*.

„Sedert het invoeren van het stelsel van kultures zijn, gedurende mijn aanwezen in Indië, jaarlijks van veertig tot vijftig millioen koffijboomen aangeplant. Ieder van die aanplantingen kan, wel behandeld wordende, van 80,000 tot 100,000 pikols koffij opleveren. En deze zouden dan moeten strekken, om *met der tijd* het werkend kapitaal op de bepaalde hoogte, en de remises op den tegenwoordigen voet te houden? Welken indruk kan uwe excellentie zich voorstellen, dat zulke opgaven, in verband beschouwd tot al hetgeen reeds door mij, ten aanzien van de presumtieve uitkomsten der begrooting, gezegd is, maken moeten? Moeten zij niet aan het doorzigt van uwe excellentie in deze zaak doen twijfelen? — Mij zou het mogelijk geweest zijn, in drie of vier jaren, de remises tot tien à twaalf millioen te doen stijgen; maar voor den vervolge zouden, van eene verdere uitbreiding der industrie, geene daaraan geëvenredigde uitkomsten te verwachten zijn? Wanneer het oogmerk van uwe excellentie was, het gouvernement te doen wankelen in deszelfs verwachtingen, gegrond op de voordeelen welke Java later kan opleveren; waarom dan niet opgetreden met bewijzen, die zulks ontegenzeggelijk aantoonden? Maar hoe te verwachten, dat die hoop, waaraan zoovele gewigtige belangen van het moederland zóó naauw zijn verbonden, zal worden opgegeven, op grond van een bloot gezegde, als het ware met zich zelf in tegenspraak?"

Na nog in vele beschouwingen te zijn getreden, besluit de minister zijn schrijven aldus:

„Thans nog, en ten slotte, moet ik uwer excellentie mededeelen den indruk, dien de onderwerpelijke schrifturen en handelingen van uwe excellentie, op zijne majesteit hebben gemaakt.

„In de eerste plaats heeft hoogstdezelve, in meerdere opgegeven maatregelen, meenen te bespeuren, een kennelijk afwijken van de instruktiën en bestaande bepalingen, welke de koning verlangt dat voor den vervolge stiptelijk zullen worden achtervolgd, ten ware gewigtige redenen verpligtten om daarvan af te wijken; in welk geval echter die redenen, zoo spoedig doenlijk en zoo volledig mogelijk, ter kennis van het departement van koloniën zullen behooren te worden gebragt.

„Aan zijne majesteit is tevens met bevreemding in het oog gevallen, de verzekering, voorkomende in uw' brief van 10 September 1834, in den aanvang dezes vermeld, dat over het jaar 1834 op geen excedent, boven de tien millioen voor remises bestemd, te rekenen is, en dat zelfs de zoo zware aanplantingen van koffijboomen, die hebben plaats gehad, alleen zouden kunnen strekken om, *met der tijd*, het werkend kapitaal op tien millioen te brengen, en de remises op eene gelijke som te houden. Zoodanig eene verzekering zou, om te kunnen worden toegegeven, op verkregen uitkomsten,

(*) Hier is sprake van de begrooting van 1834, en van de remises over dat jaar.

geenszins op redeneringen zoo als uwe excellentie aanvoert, behooren te zijn gegrond.

„Zijne majesteit ziet met bezorgdheid te gemoet, den ongunstigen indruk die, door dergelijke meeningen, bij den opvolger van uwe excellentie kunnen worden te weeg gebragt, en welke al ligtelijk den ijver zouden kunnen doen verflaauwen, om tot uitkomsten te geraken, *die zóó dringend*, *in het belang van het moederland*, *worden gevorderd.* Het is dan ook het verlangen des konings, dat deze brief aan hem medegedeeld worde, opdat zijne excellentie bekend zij met 's konings wijze van zien in deze, en wete: dat (zoolang de uitkomsten het vertrouwen, daarop gesteld, wettigen), eene volledige en ongeveinsde aankleving van het ingevoerde stelsel van bestuur, een ijverig streven om van jaar tot jaar de remises te doen stijgen, benevens een stipt achtervolgen der nagelaten instruktiën en verordeningen, van het hoofd des bestuurs wordt gevorderd, en dat de stipte voldoening daaraan alleen, hem 's konings vertrouwen zal kunnen doen behouden; uit welken hoofde ook alle openlijke of meer bedekte ondermijning dezer beginselen, moeten worden tegengegaan en als onvereenigbaar met 's konings bedoelingen worden beschouwd.

„Alvorens dezen te doen afgaan, heb ik hem onder het oog van zijne majesteit gebragt, ten einde mij te vergewissen, dat in denzelven de gevoelens en bedoelingen van hoogstdenzelven met juistheid zijn aangewezen, en het is na bekomen toestemmende verzekering deswege, dat ik dezen afzend."

2. *Koloniale remise voor* 1836. Wij hebben gezien, dat de Indische begrooting voor 1835, door den gouverneur-generaal a. i. Baud, in den geest van zijne voren omschreven beschouwingen gearresteerd werd, en dat de minister, bij zijn geheim rapport aan den koning, dd. 7 September 1835, lett. Z, omtrent de geopperde bezwaren, zeide: „Het ongegronde oordeel van den heer gouverneur-generaal ad interim hieromtrent, is dus blijkbaar het gevolg dáárvan, dat hij zich in Indië niet op het standpunt verplaatsen kan, gevorderd, om te beslissen wat hier (in Nederland,) in het belang van den staat, kan en moet worden gedaan." Wij hebben tevens gezien, dat bij geheim koninklijk besluit van 12 September 1835 lett. K 31, het werkend kapitaal gebragt werd op twaalf en een half millioen, met bepaling der remises voor 1836 op *achttien millioen*, *of zooveel meer als mogelijk zou zijn.* (*)

In voldoening aan het daarbij bepaalde werd, bij het Indisch besluit van 28 Februari 1836 no. 63, het noodige verrigt; waartoe de gunstige uitzigten van den eerstvolgenden oogst toen, althans voor een groot deel, de gelegenheid aanboden; terwijl bij dat besluit tevens werd bepaald: dat het waarschijnlijk dan nog te kort schietende, geraamd op drie millioen gulden, „zou moeten gevonden worden, uit mogelijke voordeelige verschillen tusschen de (bij de Indische begrooting) geraamde en werkelijke ontvangsten en uitgaven."

3. *Konsignatie-kontrakt.* In November 1835 werd, tusschen den minister van koloniën en de direktie der nederlandsche handelmaatschappij, een kontrakt gesloten, wegens de jaarlijksche konsignatie gedurende 1836 en volgende

(*) Zie aflevering van Maart, pag. 260.

jaren van produkten, tot een geldswaardig bedrag van achttien millioen gulden. Naar aanleiding hiervan werd, op aandrang van de faktorij der genoemde maatschappij te Batavia, door de Indische regering, bij geheim besluit van 3 Juni 1836 lett. N, voorloopig aangenomen: (*voorloopig*, omdat de regering toen het bedoelde kontrakt nog niet van den minister ontvangen, maar daarvan alleen kennis genomen had, door inzage van het exemplaar der faktorij, dat deze reeds in het begin van Mei had ontvangen,) „dat de geheele oogst van koffij, suiker en indigo van 1836, beschikbaar zou worden gehouden, ter aflevering aan de faktorij der nederlandsche handelmaatschappij, en dat alzoo door het gouvernement geen koffij, suiker of indigo, uit dien oogst afkomstig (op Java) verkocht zou worden."

4. *Koloniale remise voor* 1837. Bij kabinetsmissive van 15 Oktober 1836 lett. Z. 4, deed de minister een voorstel aan den koning, ter bepaling van het bedrag der Indische remises voor 1837. Hij nam als grondslag zijner berekening, de Indische begrootingen van de laatstvoorgaande jaren, vergeleken met de verkregen uitkomsten. Daaruit toonde hij aan, dat bij de begrootingen voorkwamen, de uitgaven tot het geraamd maximum, en de ontvangsten tot het presumtief minimum; terwijl de werkelijke uitgaven bleven beneden de daarvoor bij de begrooting uitgetrokken sommen, en de ontvangsten, ten gevolge van de uitbreiding der kultures, van jaar tot jaar aanzienlijker werden. Hij zette daarbij het beginsel voorop, dat de territoriale uitgaven moesten bestreden worden door de territoriale inkomsten. Onder territoriale uitgaven en inkomsten verstond de minister de zoodanige, „die in Indië, ten behoeve van Indië zelf, plaats hebben, en als belastingen, in Indië geheven, konden worden aangemerkt." Om dit doel te bereiken, moest „gestrenge spaarzaamheid" in de uitgaven worden in acht genomen; en zoo dit middel, gepaard met „de natuurlijke klimming van de territoriale inkomsten," niet afdoende mogt worden bevonden, moest men trachten daartoe te geraken, „door eene voorzigtige verhooging van belasting, en wel van de zoodanige, die daartoe het meest vatbaar zouden worden geacht." De minister merkte deswege op: — „De landrente zal hiertoe wel bijzonder in aanmerking kunnen komen, gemerkt: de groote uitbreiding, die dagelijks aan de rijstkultuur gegeven wordt; de hooge prijzen der rijst, vergeleken met die van vroeger tijden, en de ruime middelen van bestaan, thans aan den Javaan, door de uitbreiding der kultures, verschaft."

Overeenkomstig 's ministers voorstel, werd, bij koninklijk besluit van 19 Oktober 1836 lett. T 35, geheim, de remise welke door de Indische regering voor het jaar 1837 moest geschieden, bepaald op *twee en twintig millioen gulden;* terwijl de minister tevens gemagtigd werd, om aan den gouverneur-generaal te schrijven, op de wijze als door hem was voorgesteld.

De minister deed zulks, bij zijne geheime missive van 8 November 1836, lett. K 5, no. 7, in den geest van het hiervoren medegedeelde, en onder betuiging aan de hooge Indische regering, van 's konings goedkeuring, „wegens den ijver, waarmede totdusver voldaan is aan hoogstdeszelfs bepalingen, betrekkelijk de jaarlijksche remises en de stipte opvolging der bestaande voorschriften;" — waarbij de minister voor zich de verzekering voegde: „dat hij

zich gelukkig zou achten, de handelingen van het Indisch bestuur steeds met lof aan zijne majesteit te mogen kunnen kenbaar maken, en hoogstdeszelfs goedkeuring van dezelve aan uwe excellentie te mogen aanbieden."

5. *Koloniale remise voor* 1838. In antwoord hierop, gaf de gouverneur-generaal, bij geheime missive van 12 Juli 1837 no. 9 lett. Q, de verzekering, dat alle pogingen zouden worden aangewend, om te voldoen aan den gegeven last tot het remitteren van *twee en twintig millioen* over 1837. Eene stellige erkenning, dat die som zou worden overgemaakt, kwam echter in dien brief niet voor. Uit de daarbij medegedeelde raming der produktie van dat jaar, leidde de minister evenwel af, dat de voorraad produkten over 1837 meer dan voldoende zijn zou, om de gevorderde remise te doen. Tevens was gebleken, dat de uitgaven in Indië aanzienlijk vermeerderden, vooral die van de militaire begrooting. De minister van den Bosch beschouwde dit van veruitziende gevolgen, daar juist door eene vermeerdering van uitgaven de financiën in Indië vroeger in verwarring waren gebragt, en het zeer groote opofferingen, tijd en moeite gekost had, om deze weder op een geregelden voet te brengen. „Ik zie (schreef hij, bij kabinetsmissive van 13 November 1837 lett. O 5, aan den koning), geen reden, waarom het totaal bedrag der begrooting van 1838 hooger zou moeten worden gesteld dan voor 1834"; dat was de begrooting door hem, van den Bosch, vóór zijn vertrek uit Indië gearresteerd en van verbindende kracht verklaard, ook voor latere jaren. Hij verzocht, bij zijne evenvermelde missive, 's konings magtiging, om den gouverneur-generaal hierover te onderhouden; hij stelde voor: de door Indië te doene remise over 1838, te bepalen op *vijf-en-twintig-millioen gulden*, ongerekend hetgeen, na aftrek van het administratief kapitaal van twaalf en een half millioen gulden, meer zou aanwezig zijn, welk meerdere ook moest worden geremitteerd. Eindelijk stelde hij voor:

„Dat in het vervolg de begrooting van Indië, wat de territoriale uitgaven betreft, zonder uwer majesteits nadere autorisatie, niet zal vermogen eigenmagtig te worden overschreden, en niet te boven gaan de som, daarvoor bepaald bij de begrooting van 1834; — dat de uitgaven, zooveel mogelijk zullen worden teruggebragt tot hetgeen zij in 1833 en 1834 geweest zijn, en althans 22½ millioen niet zullen overschrijden, gelijk almede zal moeten worden gezorgd, dat de militaire begrooting, zonder dat daartoe de vereischte magtiging van uwe majesteit is geprovoceerd, niet worde te boven gegaan."

Hierop volgde het geheim koninklijk besluit van 17 November 1837 lett. T 42, waarbij werd goedgevonden en verstaan: „De remise welke, door de Indische regering, voor het aanstaande jaar 1838 zal geschieden, te bepalen op *vijf-en-twintig-millioen gulden*." — Gelijktijdig werd, bij reskript van denzelfden dag, lett. U 42, aan den minister te kennen gegeven, dat de koning zich de overweging van het in de laatste plaats gedaan, hierboven omschreven voorstel voorbehield, vermits de Indische begrooting voor 1837, niet door den minister was overgelegd, zoo als wel geschied was met die van 1836 bij het bepalen van de remise voor 1837, welke begrooting dus moest worden ingewacht, alvorens de voorgestelde verdere beschikkingen konden worden genomen.

6. *Vermeerdering van uitgaven, en geldbehoefte in Indië.* De minister, die de Indische begrooting voor 1837 wel ontvangen, maar niet aangeboden en zich bepaald had tot de mededeeling van de zamentrekking daaruit, antwoordde alsnu, bij kabinetsmissive van 3 December 1837 lett. Z 5, onder anderen, hetgeen volgt:

„De begrooting zelve had ik teruggehouden, omdat ik de approbatie daarvan, om redenen nader op te geven, uwer majesteit niet kon aanraden.

„Ik vermag het uwer majesteit niet te ontveinzen, dat de loop der administratie in Indië mij, in meer dan één opzigt, bedenkelijk voorkomt, en ik mij belemmerd gevoel hoogstdenzelven openhartig mijn meening te zeggen, omdat uit Indië niet alle die bescheiden worden overgezonden, vereischt om die voor uwe majesteit volledig te kunnen justificeren, en het is dan ook dáárom, dat ik gewenscht heb van uwe majesteit de autorisatie te verkrijgen, om den gouverneur-generaal, door eene ernstige aanschrijving, terug te brengen van een, naar mijn inzien, verkeerd ingeslagen spoor. Ik hoopte, langs dien weg, bezwaren voor te komen, of althans zooveel mogelijk te verzachten, die, zonder dat, bedrieg ik mij niet, schier onvermijdelijk te wachten zijn, en niet minder onaangenaam voor uwe majesteit, dan voor den man zullen wezen, onder wiens bestuur zij veroorzaakt zijn.

„Het surpasseren der begrooting in 1835, met zulk eene naamwaardige som, gaf daartoe eene gepaste aanleiding, en als eene onbetwistbare daadzaak, vermogt ik op grond daarvan, uwer majesteit zulk eene teregtwijzing voor te stellen.

„Ik ben volkomen van de goede trouw en goede oogmerken van den generaal De Eerens overtuigd, en niemand kan dit meer zijn dan ik; doch de leiding der Indische administratie is ten allen tijde moeijelijk geweest. Eene grondige kennis van vele zaken, van aard zoo zeer verschillende van hetgeen het financiëel beheer in Europa vordert, maakt het, wanneer men niet alle details van dezelve heeft doorloopen, ten uiterste moeijelijk, de strekking van vele maatregelen, in derzelver gevolgen, te voorzien. Het is daartoe niet genoeg, algemeene begrippen van het financiëel beheer, van de militaire- en marine-aangelegenheden te bezitten; maar ook die van den handel, de kultures en het fabriekwezen worden daartoe vereischt; en bovendien heeft men er te kampen met vele belangen, in tweestrijd staande met die van het gouvernement. Men kan er zich slechts op weinigen verlaten. Zoo het hoofd des bestuurs, zich in eenige dier deelen van de veelraderige machine bedriegt, of misleid wordt, kan de invloed daarvan zóó groot zijn, dat weldra het geheele zamenstel in verwarring gebragt wordt; — en ik vrees dat dit het geval zal zijn, zoo in Indië op den ingeslagen weg wordt voortgegaan.

„De oorzaak van het kwaad is, in de eerste plaats, dáárin te zoeken, dat de inrigting van het leger veel meer uitgaven vordert, dan de begrooting aanwijst en de financiën der kolonie toelaten daaraan te impenderen; waardoor de middelen ontbreken zullen, om de produkten die Indië oplevert, te betalen. Ik wil hiermede niet beweren, dat deze vermeerderde uitgaven ten behoeve van het leger, geheel doelloos zouden zijn; — maar het is niet genoeg dat iets op zich zelf nuttig zij, het behoort ook raadzaam te wezen in betrekking tot andere takken van publiek bestuur.

„In de tweede plaats wordt het bezwaar, hieruit voortvloeijende, veel vermeerderd door het te beperkt kapitaal der handelmaatschappij, waardoor het onmogelijk geworden is, tijdig in de geldelijke behoefte van Indië te voorzien.”

De minister toonde daarna, uit de nu overgelegde Indische begrooting van 1837, aan: dat de territoriale uitgaven voor dat jaar geraamd waren op *f* 24,227,771.—; maar dat die som, ingeval de daaronder begrepen militaire begrooting werd aangenomen, zou worden overschreden met drie millioen, en dus gesteld moest worden op *f* 27,227,771.—; terwijl de territoriale inkomsten bij die begrooting niet hooger werden geraamd dan 23 millioen; zoodat daarop een deficit zou ontstaan van *f* 4,227,771.

„Dit deficit (schreef de minister), hetwelk in den eersten opslag, met zulke ruime inkomsten als Indië in zijne produkten bezit, geenszins zulke onoverkomelijke bezwaren schijnt te zullen opleveren, wordt echter, door den invloed dien het in andere opzigten op de belangen van het gouvernement uitoefent en door de daarbij komende omstandigheden, die ik nader de vrijheid zal gebruiken aan te wijzen, van het hoogste gewigt.”

Ter inkoop van produkten werd geraamd noodig te zijn, *f* 20,657,451.— De in Indië verkoopbare produkten, konden opleveren *f* 14,390,692.—; maar wanneer de territoriale lasten met *f* 4,227,771.— vermeerderden, kon van dat provenu slechts 10 millioen tot inkoop van produkten worden bestemd, en zou alsdan in de behoefte aan de nog benoodigde 10½ millioen moeten worden voorzien. Daar echter de hoeveelheid produkten, tot grondslag van 's ministers berekening aangenomen, steeds 2 à 3 millioen minder bedroegen, dan de werkelijke opbrengst, en zulks over 1838 op 3 millioen kon worden geschat, waarvan ook de inkoopskosten moesten worden voldaan, kon men gerustelijk aannemen, dat het ontbrekende 11 à 12 millioen zou bedragen, hetwelk door de handelmaatschappij moest worden verschaft. Die maatschappij stelde zich ook werkelijk voor, in 1838 naar Java te zullen verzenden:

aan lijnwaden ongeveer	*f* 5,000,000.—
„ specie	„ 2,000,000.—
„ duiten, op 14 maanden krediet	„ 1.500,000.—
„ andere goederen, ongeveer	„ 2,000,000.—
Alzoo te zamen . .	*f* 10,500,000.—

Hiervan moest echter worden afgetrokken, het gedeelte, dat in het laatste kwartaal zou verzonden worden, daar dit niet tijdig genoeg op Java kon aankomen, om tot betaling der produkten in 1838 te kunnen worden aangewend; en bovendien, wat de lijnwaden betreft, ook hetgeen in het tweede kwartaal en later zou worden afgezonden, vermits dat niet vóór het einde van het jaar kon zijn gerealiseerd; want die lijnwaden moesten eerst in Indië verkocht, en het geld daarvoor ontvangen zijn, alvorens het provenu in des gouvernementskas kon worden overgebragt. De minister achtte het dus hoogst waarschijnlijk, dat slechts 5 à 6 millioen van bovengemelde totale som, in 1838, werkelijk ten gebruike van het gouvernement in Indië zou kunnen strekken, en dat er dus nog 5 à 6 millioen zou ontbreken, om in de geldelijke behoeften voor den inkoop van produkten te voorzien.

„Wat nu (zoo vervolgde de minister), zal, onder zulke omstandigheden,

de toestand worden van het gouvernement in Indië? Van waar de fondsen te bekomen, om de produkten die geleverd worden te betalen? Ik mag het uwer majesteit niet outveinzen, dat de gevolgen daarvan onberekenbaar te achten zijn.

„Het was dáárom dat ik, bij mijn eerbiedig voorstel van 18 dezer, lett. O 5, uwer majesteit de autorisatie verzocht, om den gouverneur-generaal, van wege uwe majesteit, opmerkzaam te maken, op het overschrijden der begrooting van 1835, en hem te gelasten, de uitgaven binnen de grenzen te beperken, die de begrooting voorschrijft, en die de uitkomsten van 1833 en 1834 hadden geregtvaardigd."

Ook in het belang van den generaal De Eerens, meende de minister niet te mogen voorstellen, om de koninklijke goedkeuring aan de Indische begrooting voor 1837 te hechten. Immers dan zou de gouverneur-generaal verantwoordelijk zijn voor alle uitgaven, die boven die begrooting werden geautoriseerd, en hij zou in den onaangenaamsten toestand geraken, inzonderheid wanneer, ten gevolge zijner handelingen, de kolonie in groote moeijelijkheid gewikkeld werd, zoo de begrooting van 1837 was gearresteerd. Zoo lang dit niet was geschied, kon hij op de in dat jaar gedane uitgaven terugkomen en eene nadere raming inzenden; in welk geval 's konings welwillendheid het begaan verzuim zou kunnen voorbijzien, waarop de goede bedoeling van De Eerens volkomen aanspraak zou kunnen maken, al mogt hij ook in eenig vak van administratie hebben misgetast.

Bij deze zelfde gelegenheid, vestigde de minister de aandacht des konings op de groote opofferingen, die het overmaken der produkten, door middel van de handelmaatschappij, op de destijds gebruikelijke wijze, zouden vereischen. Zoolang uit de inkomsten van Indië de inkoopsprijzen der produkten konden worden gevonden, behoefden er uit Nederland minder specie, lijnwaden of andere verkoopbare objekten naar Indië gezonden te worden; maar nu voor ruim 10 millioen derwaarts moest worden overgemaakt, hetgeen ieder jaar met zeer vele millioenen zou vermeerderen, nu werden de lasten daarvan ondragelijk. De minister trad deswege in eene berekening, en kwam tot deze konklusie: „Zoodat, zonder de eigenlijke transportkosten, magazijn- en verkoop-ongelden te rekenen, het gouvernement ongeveer 12 millioen in het aanstaande jaar (1838) op te offeren hebben zal, ter overmaking van 25 millioen aan produkten uit Indië." De minister berekent vervolgens dat, zoo de remises van Indië en de verzending der goederen derwaarts, uitsluitend in het belang der schatkist plaats hadden, de noodzakelijke uitschotten zouden bedragen f 1,020,000.— makende, met hetgeen daarvoor nu betaald moest worden, een verschil van ongeveer 11 millioenen; terwijl zoo men bij anticipatie wilde beschikken over de inkomsten van Indië, en mitsdien de renten in rekening moesten worden gebragt, het verschil nog altijd 9 millioen zou bedragen, welk verschil ieder jaar grooter worden moest, naarmate de produkten in Indië vermeerderden.

De minister besloot zijn schrijven aldus:

„Zoo nu uwe majesteit in aanmerking gelieft te nemen: dat aan de handelmaatschappij over 1838 zal moeten worden opgeofferd, ruim ƒ 12,000,000.— dat de meerdere uitgaaf van het militair departement, bo-

ven de begrooting, kosten zal ongeveer . . . . *f* 4,000,000.—
dan zal daardoor de waarde van de remise van Indië, het volgende jaar, reeds met . . . . *f* 16,000,000.—
verminderd zijn, ongerekend nu nog, dat ten minste 2 millioen ten behoeve van mijn departement daarvan afgaan, en welligt nog eenige andere, ten gevolge der mindere prijzen van de produkten. Zoodat van het excedent van Indië, een zeer gering gedeelte 's rijks schatkist zal bereiken.

„Dat dit geen noodzakelijk gevolg is der zaak, maar grootendeels van de wijze van remittering, zal wel, na de gemaakte berekeningen, geen breedvoerig betoog behoeven. Het resultaat is van dien aard, dat voorziening, op de eene of andere wijze, onvermijdelijk is.

„Door uwe majesteit niet geroepen, om de maatregelen voor te stellen, waardoor het bestaande gebrek, zoo in Indië als hier, kan worden weggenomen of althans verbeterd, vertrouw ik aan mijn pligt te hebben voldaan, door de aandacht van uwe majesteit daarop te hebben gevestigd.

„Ik houd mij overtuigd, dat uwe majesteit, beter dan iemand bekend met het gebrekkige, die leiding aan de zaak zal weten te doen geven, welke zoowel met het belang der schatkist en des koophandels, als met dat der handelmaatschappij strooken zal.

„Dit alleen vermeen ik uwe majesteit te mogen verzekeren: dat ik deze rekening in niets overdreven geloof te hebben, en zeker meer betaald zal moeten worden dan hier berekend is, en even zeker het beheer der zaak, in het belang der schatkist, tot een minderen prijs dan *f* 1,020,000.— zou kunnen plaats vinden, zonder dat ik hiermede echter wil betoogd hebben, dat zulk eene spaarzaamheid, in alle opzigten, met het belang van den staat zou strooken. Dit, vlei ik mij echter, zal genoegzaam gebleken zijn: dat er volstrekt wijziging in den gang der zaak noodig is, zal de schatkist op den duur op aanzienlijke bijdragen uit Indië kunnen rekenen."

7. *Aanschrijving deswege naar Indië.* Bij reskript van 7 December 1837 lett. F 46, geheim, werd daarop aan den minister te kennen gegeven, dat er geen de minste bedenkingen bestonden, om den gouverneur-generaal, van wege den koning, „opmerkzaam te maken op het overschrijden der begrooting van 1835, en hem te gelasten, de uitgaven binnen de grenzen te beperken, die de begrooting voorschrijft, en die de uitkomsten van 1833 en 1834 hadden geregtvaardigd." Daarbij werd opgemerkt, dat het vroeger aangevoerde alleen ten doel had, om aan den minister „een wenk te geven, dat de gouverneur-generaal, immers vooralsnog, geene harde vermaning wegens eigenmagtige handelingen, noch eenig stellig blijk van afkeuring scheen te verdienen." De koning hield de goedkeuring der Indische begrooting over 1837 aan, tot dat de gouverneur-generaal zou geantwoord hebben, op de nu door den minister aan hem te rigten aanschrijving. Eindelijk zou de geldbehoefte van Indië een nader onderwerp van 's konings overweging uitmaken.

De aanschrijving welke de minister aan den gouverneur-generaal moest doen, deed hij eerst drie maanden later, bij geheime kabinetsmissive van 13 Maart 1838 lett. Y, n°. 1. Daarbij werd ook eerst verzonden, het koninklijk

besluit van 17 November 1837 lett. T, 42, bepalende de remise van 1838 op *vijf-en-twintig millioen gulden.* Die aanschrijving was in den geest der hiervoren medegedeelde beschouwingen. Na aangetoond te hebben, dat den gouverneur-generaal een zeer moeijelijk tijdperk te wachten stond, niet alleen van werkelijke bezwaren, maar zelfs van wezenlijke gevaren; zegt hij, dat het eenige wat hun (minister en gouverneur-generaal) overbleef, dáárin bestond, dat zij beide, met vereenigde pogingen trachten moesten, de te voorziene moeijelijkheden zoo veel mogelijk te verminderen; terwijl de minister met deze woorden eindigde: „Niemand is meer overtuigd dan ik, dat zonder eene ruime kas, Indië niet te bestieren is, en dat zonder toereikende fondsen, alle die gunstige uitkomsten, tot welke het door mij ingevoerde systema de verwachting heeft doen ontstaan, in rook moeten verdwijnen."

8. *Antwoord hierop uit Indië.* Wij laten nu dadelijk het antwoord volgen, dat de gouverneur-generaal De Eerens, op deze aanschrijving aan den minister gaf. Dat stuk is te merkwaardig, om hier niet in zijn geheel te worden medegedeeld.

Kabinet. Geheim. Buitenzorg, den 9den September 1838.
No. 118. Lett. EE.

Kort vóór het aanvaarden mijner inspektiereis over Java, had ik de eer uwer excellentie, bij missive van den 6den Mei jl. no. 64 lett. I, kabinet, aan te bieden de staten, aantoonende den stand der kultures onder ultimo Maart te voren, de laatste welke toen bij mij ontvangen waren.

Daaruit bleek, met betrekking tot de drie hoofdprodukten, dat derzelver vermoedelijke opbrengst over 1838, geraamd was:

de koffij,	op	684,707	pikols	
„ suiker,	„	491,705	„	en
„ indigo,	„	1,240,300	ponden;	

welke hoeveelheden, volgens de begrootingsprijzen van *f* 33.—, *f* 14.— en *f* 2.50 respektievelijk, eene som vertegenwoordigden van *f* 32,579,951.— Hierbij kon nog gerekend worden, op ongeveer *f* 1,000.000.— aan specerijen; op *f* 231,000.— aan 7000 pikols Menado-koffij, en op plus minus *f* 152,652.— aan thee, kaneel, tabak, enz., te zamen bedragende de kapitale som van *f* 33,963,603.—

Bij de ontvangst van uwer excellenties geheime kabinets-depeche van den 13den Maart jl. lett. Y, no. 1, en het daarbij gevoegd koninklijk besluit, houdende bepaling der vaste remise over 1838 op 25 millioen gulden, mogt ik mij dus vleijen, grootendeels te zullen kunnen voldoen aan de op het Indisch bestuur gelegde verpligting, volgens welke gerekend moest worden op het remitteren van de bedoelde

f 25,000,000.— en van:

„ 2,000,000.— voor specie	*f* 800,000 aan zilver of goud en		ministeriëele depeche van 10 April 1838.
	„ 1,200,000 „ duiten of plaatjes		

„ 1,400,000.— „ duitenplaatjes, volgens de genoemde depeche van 13 Maart jl.

„ 4,000,000.— „ geleverde goederen en andere vorderingen van de faktorij der nederlandsche handelmaatschapij, en

„ 2,000,000.— „ voor het lijnwadenkontrakt.

f 34,400,000.— te zamen.

In deze, ook voor mij zeer aangename verwachting, werd ik echter, in het laatst van Juli jl., gedurende mijne reis, reeds bijzonder teleurgesteld, door de ontvangst der staten, aantoonende den stand der kultures onder ultimo Junij jl., welke uwer excellentie hiernevens worden aangeboden, en waaruit onder anderen blijkt: dat de opbrengst der koffij geraamd is op slechts 628,906 pikols, en die der suiker op niet meer dan 476,080 pikols, opleverende een nadeelig verschil van *ruim twee millioen gulden.*

Ik liet daarop onderzoeken, waarin dit nadeelig verschil in de opgaven moest worden toegeschreven, en vorderde tevens van de onderscheiden residenten eene nadere, zoo naauwkeurig mogelijke raming. — Uit de dientengevolge dezer dagen ontvangen rapporten, welke ik van belang acht dat onder het oog van uwe excellentie komen en mitsdien kopijelijk hiernevens gaan, voorzien van eene zamentrekking, blijkt dat begroot wordt:

de koffij op 556,673 pikols,
„ suiker „ 526,469 „ en
„ indigo „ 1,136,275 ponden;

hetgeen, in vergelijking met de raming onder ultimo Maart jl., een *nadeelig* verschil aantoont

van 128,084 pikols koffi, of *f* 4,225.122.— (*)
en „ 104,025 pond indigo, „ „ 260,062.—
f 4,485,184.—

en daartegen een *voordeelig* verschil
van 34,764 pikols suiker, ad „ 486,696.—
Rest *nadeelig* *f* 3,998,488.—

Weshalve in stede van *f* 33,963,603. –, slechts *f* 29,965,115.— aan produkten beschikbaar wezen zal, of *f* 4,434,885.— *minder*, dan in Nederland gekalkuleerd was ad *f* 34,400,000.—

Deze vooruitzigten zijn mij natuurlijk grievend, en met leedwezen wordt uwer excellentie daarvan dit rapport aangeboden. Zij geven mij intusschen aanleiding, en ik gevoel mij daartoe in gemoede verpligt, om aan de over-

(*) Het voorname verschil was dus gelegen in de koffijproduktie. Uit de overgelegde opgaven van de residenten blijkt, dat veelvuldige regens en hevige winden oorzaken geweest waren van dit verschil. Daarbij kwam, dat de voorafgegane jaren gunstig voor de koffijproduktie waren geweest, en dat men bij de raming van 1838, misschien wel wat te veel op gelijke gunstige uitkomst had gerekend.

weging van uwe excellentie te onderwerpen: of de ramingen in Nederland, van de vermoedelijke opbrengst der kolonie, op een oogenblik dat nog geen enkel berigt omtrent de bestaande vooruitzigten van dáár ontvangen is, niet altijd zeer onzeker moeten zijn? en of der kolonie alzoo geen lasten worden opgelegd, ten gevolge van berekeningen, welke veelal slechts op gunstige veronderstellingen rusten? Wenschelijker zou het in mijn oog wezen, dat in Nederland werden afgewacht de opgaven van het vermoedelijk produkt, alhier in het laatst des jaars opgemaakt, alvorens over te gaan tot het vaststellen der vaste remise en der verdere kwijtingen uit de koloniale produkten; — en dat een en ander steeds op het *minimum* wierde bepaald, daar toch *alle* produkten, zonder onderscheid, naar Nederland gekonsigneerd worden, en de uitkomst voor het moederland derhalve toch dezelfde blijft. Onder mijn bestuur althans, is op die konsignatiën nog *niets* voor de behoefte der kolonie teruggehouden. Zelfs de hoeveelheid koffij, welke de heer staatsraad Baud, blijkens zijn aan uwe excellentie gerigt schrijven van den 4den Januari j.l. no. 194, vooronderstelde dat ik had doen verkoopen ter bekoming van specie, is daartoe niet aangewend, en evenmin hoop ik daartoe in den vervolge over te gaan. *Alleen in zeer dringende* noodzakelijkheid, stel ik mij voor gebruik te maken van de autorisatie van uwe excellentie, bij het geheim kabinetsschrijven van den 13den Maart j.l. lett. IJ no. 1 herhaald, om produkten van de hand te zetten, ter voorziening in eene eventueele behoefte aan geld. Daar het dus zóó zeker is, dat ik van hier *alles* zal remitteren wat maar eenigzins mogelijk is, geloof ik, dat het moederland er geen schade bij hebben kan, door de verpligtingen der kolonie op het minimum te stellen, in stede van die, van jaar tot jaar, op een aanmerkelijk hooger cijfer te brengen. Het Indisch bestuur zou eindelijk buiten staat wezen, aan die verpligtingen te voldoen, en zou zich deswege bezwaarlijk als verantwoordelijk kunnen beschouwen.

Daar het niet waarschijnlijk is, dat de oogst van dit jaar zóódanig beter zal uitvallen, als noodig wezen zou tot dekking der te kort komende produkten, zoo heb ik last gegeven, om met naauwkeurigheid na te gaan, welke andere middelen bij de hand kunnen worden genomen, om in het ontbrekende aan de remises te voorzien, en behoude ik mij voor, uwer excellentie den uitslag daarvan mede te deelen. Ook heb ik nog speciaal doen onderzoeken, of de plaatselijke ambtenaren diligent zijn, ter zake der mindere opbrengst aan produkten, dan waarop gerekend was.

De gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië.
(was get.) DE EERENS.

Wat deed de minister van den Bosch met dezen merkwaardigen brief? — Hij werd *gedeponeerd;* Exh. 1 Januari 1839, kabinet, geheim, lett. C; terwijl een gelijktijdig ontvangen partikulier schrijven van den gouverneur-generaal De Eerens, dd. 8 September 1838 no. 19, door den minister aan den koning werd voorgelegd, bij zijne geheime kabinetsmissive van 2 Januari 1839 lett. D, vergezeld van het door den minister daarop gegeven partikulier antwoord. Dat antwoord hebben wij niet gevonden, maar in de aangehaalde missive aan den koning, zegt de minister deswege: „Uit dit laatste stuk (zijn partiku-

lier antwoord aan De Eerens) aan welks inhoud ik de vrijheid neem mij te gedragen, zal uwe majesteit ontwaren, dat de misrekeningen, waarvoor de gouverneur-generaal beducht is, uithoofde van de mindere opbrengst van den oogst van 1838 dan geraamd is geworden, mij voorkomen van geen bijzonder gewigt te zijn."

Uit den vermelden partikulieren brief van De Eerens, dd. 8 September 1838 no. 19, nemen wij alleen de volgende zinsnede over: (*)

„Omtrent den veranderings-geest, waarover uwe excellentie mij onderhoudt, hoop ik, dat de overtuiging bij u hoogedelgestrenge zal bestaan, dat aan deze door mij niet wordt toegegeven, en dat de financiëele voorschriften en instellingen, door uwe excellentie achtergelaten, naauwgezet worden nagekomen. Indien ik voor het militaire wezen eenige veranderingen, in der tijd, (†) noodzakelijk heb geacht, zoo is dit dááruit voortgesproten, dat ik mij verbeeldde, dat mijne europeesche ondervinding ook voor Indië geldig was. Ik dacht dit des te meer, wijl ik bij het militair gezag alhier in die denkbeelden ondersteund werd. Ik heb echter, door de opvolgende teregtwijzingen en afkeuringen van uwe excellentie ontvangen, gevoelig moeten ondervinden, dat ik in deze schijn gedwaald te hebben. In het algemeen zijn, sedert eenigen tijd, de officiëele brieven van uwe excellentie weinig bemoedigend; — de meeste bevatten zeer scherpe gispingen omtrent de handelingen van mijn bestuur, welke mijne eigenliefde, en ik durf zeggen mijn geweten, mij zeggen niet verdiend te hebben; — eenige derzelve zal ik mij verpligt rekenen te wederleggen, wijl het schijnt, dat men sommige mijner redeneringen uit een verkeerd oogpunt beschouwt, dan wel, dat men daaraan eene andere toepassing geeft dan de bedoeling was, en ook wel, dat in sommige adviezen meer op vooronderstellingen, dan op daadzaken wordt afgegaan, en, zoo als het nog onlangs plaats had, dat men het bestuur alhier nieuwigheden ten laste legt, die uit het ministerie van koloniën zelf voortvloeijen. Mijn tegenschrijven hierop, blijve voor de officiëele korrespondentie voorbehouden."

(*) Wij maken gebruik van dien partikulieren brief, omdat hij, gelijk doorgaans met de partikuliere missives van den gouverneur-generaal het geval was, als semi-officiëel beschouwd, en den koning aangeboden werd bij officiëele missive van den minister, in dit bijzonder geval zelfs met achterhouding van den betrekkelijken officiëelen brief, door ons in zijn geheel medegedeeld.

(†) Bij missive van 29 Oktober 1835 lett. X 1, had De Eerens, destijds luitenant-gouverneur-generaal, er de aandacht van den gouverneur-generaal ad interim Baud op gevestigd, dat het hem, De Eerens, door een vergelijking van de begrooting over 1834 met de over 1835 ontworpene, gebleken was, dat de kommissaris-generaal Van den Bosch, bij het ontwerpen der begrooting van 1834 „grovelijk was misleid geworden, en dat aan hem een cijfer was voorgelegd, dat in geenen deele met de behoefte overeenstemde." Van den Bosch had zijne begrooting van 1834 gebaseerd op de uitkomsten van 1831, 1832 en 1833; maar de Eerens toonde later, bij kabinetsmissive van 23 Maart 1839 no. 64 lett. F F, meer in het bijzonder aan, dat de uitkomsten der drie gemelde jaren geheel anders waren als Van den Bosch vermeend had, en dat de werkelijke uitgaven van het departement van oorlog over dat tijdvak de toegestane sommen met een aanzienlijk bedrag hadden overschreden. De begrooting van 1834 kon dus niet dienen als basis voor de begrooting van volgende jaren.

9. *Reden voor het opvoeren der koloniale remises.* Nagenoeg gelijktijdig met het schrijven dezer brieven op Java, rigtte de minister aan den koning, zijne kabinetsmissive van 28 September 1838 lett. W 6, die, ofschoon toen de minder gunstige oogst van 1838 in Nederland nog niet bekend was, de oplossing bevat van het vreemde beginsel, dat de remises tot een overdreven hoog bedrag in Nederland bepaald werden, lang voor men dáár eenige de minste zekerheid hebben kon, dat de mogelijkheid tot het doen dier remises bestond.

De gouverneur-generaal had, bij partikulier schrijven van den 24en Mei 1838 no. 18, de vrees te kennen gegeven, dat de voor 1838 bepaalde remise van 25 millioen niet zou kunnen worden gedaan. Hij had toen wel is waar nog geen kennisgeving van den minister ontvangen van die bepaling der remise, want ofschoon dit geschiedde bij koninklijk besluit van 17 November 1837, werd dat besluit hem, gelijk wij vermeld hebben, door den minister eerst toegezonden bij kabinetsmissive van 13 Maart 1838 lett. IJ, no. 1. Maar de gouverneur-generaal had het remise-bedrag voor 1838, vernomen van de faktorij der nederlandsche handelmaatschappij te Batavia, die in deze en dergelijke zaken gewoonlijk spoediger onderrigt was dan de opperlandvoogd van Nederlandsch Indië (*). De gouverneur-generaal nu, verzocht den minister, naar aanleiding hiervan, het bedrag der remise voor een volgend jaar niet hooger te stellen, dan de produkten konden opbrengen, volgens de daarbij gedane aanwijzing.

Deze partikuliere missive van den gouverneur-generaal, dd. 24 Mei 1838 no. 18, bood de minister den koning aan, bij zijn reeds vermeld kabinetsschrijven van 28 September daaraanvolgende lett. W no. 6. Hij merkte op, dat het excedent over 1837 bedragen had 22 millioen, en „met niet noemenswaardigen teruggang van het administratief kapitaal," werkelijk geremitteerd was, met bovendien nog ongeveer f 45,000.— in goud. Hij wees op de vermeerdering der territoriale inkomsten en kommercieele voordeelen, en leidde daaruit af, dat de inkomsten van Indië in 1838 meer dan voldoende zouden zijn, om de voor dat jaar gevorderde 25 millioen te kunnen remitteren. Hij vervolgde daarna aldus:

„Bezwaren van den onderwerpelijken aard, zijn, dan eens meer, dan eens in mindere mate, ieder jaar gemaakt, en niettemin is ieder jaar kunnen worden geremitteerd, hetgeen door uwe majesteit is bepaald geworden, en doorgaans nog iets bovendien. Zoo geene onvoorziene omstandigheden tusschen beide treden, is zulks dit jaar mede te verwachten.

„Ik acht het noodig, het bestuur in Indië zoo naauw mogelijk in zijne uitgaven te beperken, dewijl er een bestendige tendance bestaat tot rijkelijkheid, die niet te veel kan worden tegengegaan, en waartoe een der ge-

---

(*) Vergelijk § 3 hiervoren, waaruit blijkt dat het in November 1835 in Nederland met de handelmaatschappij gesloten konsignatie-kontrakt, reeds in Maart daaraanvolgende door de faktorij te Batavia ontvangen was, en dat de Indische regering den 3 Juni 1836 dit kontrakt nog niet anders kende, dan door de mededeeling van die faktorij, op welke mededeeling de regering handelde, zonder de officiëele toezending van het kontrakt af te wachten.

schiktste middelen mij toeschijnt te zijn: de remise zóó hoog te bepalen, als men slechts met zekerheid kan aannemen, dat zij zal kunnen bedragen."

Ten slotte merkte de minister nog het volgende op:

„Dat het bestuur in Indië het liefst de handen ruim heeft, is zeer natuurlijk. Dan wanneer ik het oog sla dáárop, dat de territoriale *uitgaven* sedert 1834 reeds met 8 millioen zijn vermeerderd, (*) dan geloof ik niet dat het met de belangen van het gouvernement strookt, hierin te vrijgevig te zijn."

10. *Financiëele toestand van Indië, op het einde van* 1838. Het geluk was ook hier den minister van den Bosch gunstig: het te kort over 1838 kon in Indië gevonden worden. De wijze waarop, kunnen wij niet beter aantoonen, dan door weder in zijn geheel mede te deelen, de daartoe betrekkelijke missive van den gouverneur-generaal aan den minister.

N°. 284/9 B. Buitenzorg, den 25en Mei 1839.

Met referte tot het voorkomende bij mijne missive van den 8en Maart jl. no. 58, lett. Z, kabinet geheim en 30 April jl. no. 240/8, nopens de financiële uitkomsten van 1838, heb ik de eer uwer excellentie bij deze aan te bieden, den door den direkteur-generaal van financiën, in voldoening aan art. 2 der resolutie van den 10en Februari 1836 no. 19, ingezonden staat van het administratief kapitaal, onder ultimo December jl.

Uit dat stuk zal uwe excellentie de bevestiging erlangen, dat, niettegenstaande de ondervonden teleurstelling met de koffij, en later ook eenigzins met de indigo-kultuur, het is mogen gelukken, om de remise naar Nederland, welke bij de begrooting van 1838, uwer excellentie aangeboden bij mijn brief van 19 Maart 1838 no. 154/1, is uitgetrokken tot een bedrag van *twee-en-twintig millioen gulden*, doch bij zijner majesteits besluit van 17 November 1837 lett. T 42, geheim, mij medegedeeld bij uwer excellenties geheim kabinetsschrijven van 13 Maart daaraanvolgende lett. Y, no. 1, op *vijf-en-twintig millioen gulden* aan produkten is bepaald, tot laatstgemeld bedrag op te voeren.

Aan deze, in de gegeven omstandigheden, voor de kolonie hoogst bezwarende, doch als door den koning opgelegd zijnde, dure verpligting, is evenwel niet kunnen worden voldaan, dan ten prejudice van de overige, op de kolonie rustende lasten, tot kwijting van welke slechts hebben kunnen worden bestemd de produkten welke, na afzondering van de voor de remises benoodigde hoeveelheden, beschikbaar bleven, zonder echter *daarvoor* voldoende te zijn.

In het ontbrekende is gedeeltelijk voorzien door Banka's tin; doch daar dit metaal moest dienen tot stijving van 's lands kas, is hierdoor aan den anderen kant, het administratief kapitaal, hetwelk reeds onder ultimo December

(*) Volgens dezelfde missive waren de territoriale *inkomsten*, — *alleen over het jaar* 1838 met *f* 2,218,578.— vermeerderd. De hier in den tekst vermelde vermeerderde *uitgaven*, moeten hoofdzakelijk gezocht worden in de verhoogde militaire begrooting.

1837 *f* 183,391.— minder bedroeg dan de *f* 12,500,000.— waarop het is vastgesteld, tot op 11,823,024.— verminderd, zoo als bij den hierboven bedoelden staat wordt aangetoond.

Van dit montant, bestaat een gedeelte uit kontanten, en het overige uit posten, waarover slechts gedeeltelijk door verkoopen, beleenen of diskonteren, dadelijk kan worden beschikt; zijnde de specifikatie daarvan, als volgt:

kontanten		*f* 6,336,784.—
vendu-kantoor		„ 3,940.—
tin op Java.		„ 100,000.—
Japansch koper (*)		„ 530,250.—
kamfer (†)		„ 55,982.—
vogelnestjes		„ 300,115.—
diversen		„ 86,793.—
specie, uit Nederland nog te ontvangen		„ 1,600,000.—
duitenplaatjes uit Nederland, in voorraad	*f* 1,491,509	
nog te ontvangen voor 1838	„ 1,317,651	
		„ 2,809,160.—
		f 11,823,024.— (§)

Bij de steeds toenemende uitbreiding der kultures zal, zonder welligt tot ernstige ongelegenheden aanleiding te geven, het voormeld kapitaal voor geene meerdere inkrimping vatbaar zijn, en zal mitsdien van dit middel geen verder gebruik kunnen worden gemaakt, ter voorziening in het te kort in de administratie van 1838.

Na al hetgeen ik omtrent dit te kort, bij mijne in den hoofde dezes aangehaalde missives heb gezegd, acht ik het onnoodig hierover verder uit te weiden; zullende ik casu quo de eer hebben hierop terug te komen, bij het mededeelen of voordragen der middelen, welke voor de voldoening der onderscheiden vorderingen van de faktorij als anderszins, uit het bedoeld te kort voortvloeijende, zullen behooren te worden aangewend.

De gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië.
(was get.) DE EERENS.

Ook deze missive werd door den minister, even als de te voren medegedeelde, *gedeponeerd*. (Exh. 1 Oktober 1839 lett. B 15, kabinet.)

(*) Volgens den staat 7070 pikols à *f* 75. – de pikol; maar dat koper moest nog ontvangen worden.

(†) Deze kamfer moest, blijkens den staat, nog ontvangen worden.

(§) Uit de hier medegedeelde specifikatie blijkt alzoo dat, — bijaldien alle aanwezige geldswaarden werden gerealiseerd, en wanneer de voorhanden duitenplaatjes als munt in rekening werden gebragt, – het werkelijk administratief kapitaal bedroeg *f* 8,319,141.— terwijl hetgeen aan japansch koper, kamfer, specie en duitenplaatjes nog moest ontvangen worden, eene waarde had van *f* 3,503,883.— Dit alles te zamen nemende, zoo als hier plaats had, kwam er nog ongeveer zeven ton te kort op het administratief kapitaal, dat toen reeds gebleken was, ook tot het bepaalde maximum, ontoereikend te zijn voor de behoefte.

11. *Verwikkeling der Indische financiën.* Toen kort daarop, van den gouverneur-generaal De Eerens, een partikulier schrijven, dd. 6 Juli 1839 no. 22, ontvangen werd, greep de minister die gelegenheid aan, om, onder aanbieding van dat schrijven, de aandacht des konings, bij kabinetsmissive van 16 November 1839 lett. E 17, op den treurigen toestand der geldmiddelen in Indië te vestigen. De Eerens verzocht, dat de te zijner justifikatie overgezonden stukken, aan den koning mogten worden medegedeeld; maar de minister schreef, dat hij dit niet doen konde zonder bijvoeging eener nota, ten bewijze dat die stukken weinig aan het doel beantwoordden, het opmaken van welke nota hij, om veelvuldige werkzaamheden, genoodzaakt was tot „eene meer gepaste gelegenheid" uit te stellen. Hij releveerde intusschen het feit, dat de faktorij der handelmaatschappij te Batavia (blijkens door den minister overgelegden brief van den president dier maatschappij,) voor gestorte gelden en voor goederen, van het Indische gouvernement pretendeerde te vorderen te hebben, *f* 14,700,000.— ; terwijl de gouverneur-generaal aan den minister had opgegeven, dat die vordering slechts *f* 8,389,000.— bedroeg; hetgeen alzoo een verschil maakte van *f* 6,311,000.— Dit bedrag moest nog vermeerderd worden, met het betaalde voor den afscheep van goederen, tot een bedrag van *f* 1,500,000.—, zoodat de faktorij *f* 7,811,000.— meer vorderde, dan de gouverneur-generaal erkende ontvangen te hebben.

„De oplossing van dit raadsel, (schreef de minister) is welligt alleen dáárin te vinden, dat de handelmaatschappij het gouvernement aansprakelijk houdt, voor de gelden die zij heeft kunnen storten, en te regt; dewijl de gouverneur-generaal geweigerd hebbende meer te ontvangen dan het bedrag van de waarde, dat in produkten voldaan kon worden, het meerdere geld, bij de faktorij voorhanden, bij haar is blijven berusten. Van dat geld echter, zal daarom niettemin de rente moeten worden voldaan, zonder dat bij 's gouvernements kas daarvan gebruik is kunnen worden gemaakt."

De minister verklaarde verder, dat de staat van zaken hem nog raadselachtiger werd, wanneer hij zag, in welke geldelijke verlegenheid het gouvernement in Indië zich scheen te bevinden. Alles was hem zóó raadselachtig en verward, dat hij niet dadelijk een bepaald voorstel kon doen, maar pogingen zou aanwenden om, hetzij door nadere informatiën van de handelmaatschappij, hetzij door nader te ontvangen stukken, de zaak op te helderen.

Weinige weken later trad Van den Bosch, gelijk bekend is, als minister van koloniën af.

12. *Lijnwaden-kontrakt.* Nog moeten wij op eene andere bijzonderheid wijzen, namelijk op het zenden van lijnwaden door de handelmaatschappij naar Indië.

Die maatschappij had, bij geheim schrijven van 22 Maart 1839 no. 217, aan den minister kennis gegeven dat, volgens bij haar van de faktorij te Batavia ontvangen berigten, de produkten, bij het Indisch bestuur, uit de opbrengst van 1838 beschikbaar tot voldoening van de verbindtenissen, door het gouvernement jegens de maatschappij over datzelfde jaar aangegaan, een presumtief te kort van ruim vier millioen gulden zouden opleveren.

De minister, hiervan, bij kabinetsmissive van 30 Maart 1839 letter I 4, mededeeling doende aan den koning, gaf daarbij als zijne meening te kennen, dat dit te kort zoo aanmerkelijk niet was, „dat daarvoor op de eene of andere wijze geen produkten zouden zijn te bekomen;” hetgeen zou afhangen: „van eene welwillende medewerking der ambtenaren in Indië, maar ook en wel bijzonder, van de omstandigheid, of de gouverneur-generaal, ingeval van tegenkanting in dezen, zelf de noodige maatregelen zou voorschrijven.” De tijd zou leeren, of de gouverneur-generaal den financiëelen en kommerciëelen toestand van Indië genoeg doorzag, „om, de tegenwerking der ambtenaren te niet doende en zelf het initiatief nemende, hen te verpligten tot eene gereede uitvoering van zoodanige maatregelen, als hij vermeenen zal, alsdan te moeten nemen.”

Het slot van de aangehaalde missive, laten wij hier in zijn geheel volgen:

„Om vooraf nog eenmaal, op het hierboven behandelde punt van een gepresumeerd te kort, terug te komen: het lijdt, naar het mij voorkomt, geen tegenspraak, dat het in een groote mate moet worden geweten aan de onereuse konditiën, waarop de handelmaatschappij hare bemoeijingen in alle operatiën, maar voornamelijk in de uitzending van lijnwaden verleent; en ik houde mij verzekerd, dat, bijaldien het gouvernement, instede van met de maatschappij met partikulieren had te doen gehad, wel verre van eenig te kort, of van de noodzakelijkheid tot het nemen van buitengewone, kostbare maatregelen, het Indisch bestuur in ruimte de middelen zou hebben gehad, om alle verbindtenissen na te komen.

„Want, om niet te spreken van het meerder kostende der operatiën van de maatschappij, mag ik niet onopgemerkt laten, dat voor alle de uitzendingen, die de maatschappij ingevolge met het gouvernement aangegane overeenkomsten doet, aan haar produkten moeten worden afgegeven, ver beneden den prijs waarvoor partikulieren, — die gaarne welk artikel ook tegen den bestaanden marktprijs in konsignatie aannemen, — dit zouden willen doen; en het hierin bestaande verschil is zóó aanzienlijk, dat, niettegenstaande de oogst van produkten ter beschikking van het Indisch bestuur over het jaar 1838 schijnt tegengevallen te zijn, desniettemin geen te kort had behoeven te bestaan.

„Ik wil hiermede niet betoogen, dat het bij eene afrekening niet op hetzelfde zou nederkomen, of bij voorbeeld de koffij tegen ƒ 20.—, dan wel tegen een veel hoogeren marktprijs in konsignatie ware afgegeven; maar het ongerief hetwelk nu ondervonden wordt, zou, zoo al niet in het geheel niet, ten minste in eene oneindig mindere mate zijn gevoeld.

„Doch, wat van dit alles wezen moge, er blijft thans niets over dan, zoo als gezegd is, aan het Indisch bestuur de aanwending van de noodige maatregelen, ter voorziening in het casu quo bestaande te kort aan produkten, over te laten; maar, afgescheiden van die aangelegenheid, mag ik de verliezen, waaraan de door de maatschappij gedane uitzendingen van lijnwaden het gouvernement blootstellen, niet onopgemerkt laten; terwijl, in tegenoverstelling daarvan, alle overeenkomsten welke met partikulieren in der tijd zijn aangegaan, het gouvernement buiten alle kansen van verlies hebben gelaten, voor zoover namelijk den verkoop der lijnwaden zelven betreft.

„In dit jaar alleen, zal aan de handelmaatschappij moeten worden gerestitu-

eerd eene som van *f* 697,097.02, wegens geleden verlies op den verkoop van lijnwaden, door haar in de jaren 1835, 1836 en 1837 verzonden; en die restitutie zal moeten geschieden door eene inhouding van hetgeen door haar aan het gouvernement, voor de maand Mei aanstaande, zal worden uitgekeerd; gelijk die zaak reeds is geregeld bij uwer majesteits besluit van den 20sten November jl. geheim, lett. R. 48.

„Nu kortelings is zij weder met eene nieuwe reklame opgekomen, groot *f* 754,876.78, ter zake van geleden verliezen op uitzendingen van lijnwaden, over dezelfde drie jaren, van welke som zij de betaling uiterlijk op 1 Augustus aanstaande verzoekt; waarin alleen kan worden voorzien door eene vermindering van de, bij het zooeven aangehaalde besluit, bepaalde uitkeering aan het departement van financiën voor de maand Augustus, aangezien er bij het departement van koloniën geen fondsen, waaruit de voldoening dier som zou kunnen geschieden, disponibel zijn.

„De eerste post maakt het geleden verlies uit over eene faktuurswaarde van *f* 3,916,315,78, en de tweede over eene faktuurswaarde van *f* 3,980.709.—

„De maatschappij beweert wel is waar, dat die beide voor verlies opgegeven sommen niet in den volsten zin als verlies te beschouwen zijn, omdat daaronder de op die uitzendingen gevallen extra onkosten, zoo als van inkomende regten in Indië als anderzins, begrepen zijn; maar het valt niet moeijelijk aan te toonen, hoezeer de maatschappij in haar sustenu dwaalt.

„Immers, gesteld dat hier geen kwestie ware van de maatschappij, maar dat de uitzending van lijnwaden blootelijk door partikulieren of, zoo men dit wil, door de maatschappij maar voor eigen risiko had plaats gegrepen, onder gehoudenis slechts van de zijde van het gouvernement, om voor de gelden die, uit den verkoop van die lijnwaden profluërende, in de Indische kas mogten gestort worden, retouren te bezorgen, dan is het toch wel aan geen tegenspraak onderhevig, dat de betaling der inkomende regten niet behoevende gerestitueerd te worden, eene zuivere winst voor het gouvernement zou uitmaken.

„Het is dus eene bewezen daadzaak, dat de uitzendingen van lijnwaden door de maatschappij, volgens de deswege met haar aangegane overeenkomsten, een verlies voor het gouvernement hebben opgeleverd van minstens 18 à 18½ percent. Wanneer dus die handel geen voordeeliger wending neemt, dan zou, daarbij in aanmerking nemende dat de verzendingen ten minste eene waarde van *f* 5,500,000.— zullen bedragen, het gouvernement daardoor een verlies van 9 à 10 tonnen gouds moeten lijden.

„Wanneer ik bij dit alles in tegenoverstelling de uitkomsten vergelijk, die met partikulieren zijn verkregen, dan waarlijk moet ik betuigen niet in te zien, op welke gronden ik uwer majesteit de voortduring van een zoodanigen staat van zaken zou mogen aanprijzen; te minder omdat, zoolang de maatschappij den lijnwaadhandel heeft gedreven, met geen andere bescherming dan van het inkomende regt van 25 percent, dat voor vreemd fabrikaat moest worden betaald, zij geen verliezen heeft gereklameerd; terwijl, sedert het gouvernement haar tegen verliezen heeft gewaarborgd, eerst tot 12½ en nu laatstelijk tot 6 percent, het gouvernement gedurig om schadevergoeding wordt aangesproken; zoodat, wanneer men nagaat dat de verliezen, die de maatschappij volgens de bovenstaande opgave op hare lijnwaad-uitzendingen lijdt, 18 à 18½

percent bedragen, niettegenstaande zij voor hare lijnwaden in vergelijking van vreemd fabrikaat $12^1/_2$ percent minder aan inkomende regten betaalt, zij mitsdien eene bescherming geniet van 31 percent.

„Ik moet dan ook verklaren niet te begrijpen, wat de maatschappij bewegen kan een handel te drijven, die, op dien voet voortgaande, alleen ten koste van de beurs van het gouvernement plaats grijpt; te minder nog, omdat zij daarvoor een kapitaal bezigt van 10 à 12 millioen, hetwelk met voordeel bij het gouvernement zou kunnen geplaatst worden.

„Zij zelve is niet overtuigd, dat de lijnwaadhandel aan haar eenig voordeel zal afwerpen; waarom anders verlangt zij van het gouvernement eene garantie tegen verlies van 6 percent, ongerekend de zoogenaamde extra-onkosten?

„En eindelijk is het te voorzien, dat, zoo als nu reeds plaats vindt, zij daardoor het bestuur in Indië meer dan eens zal belemmeren, door eene aanvraag om meer produkten dan het soms beschikbaar zal hebben.

„Het is er verre van af, dat ik der maatschappij den lijnwaadhandel zou willen ontzeggen; maar ik zie niet ééne reden om haar dien te doen drijven, terwijl daarbij alle kwade kansen voor het gouvernement zijn.

„Ik heb gemeend, omtrent deze aangelegenheid, zonder de minste achterhoudendheid, uwer majesteit mijn gevoelen te moeten mededeelen; en ik vertrouw dat het hoogstdenzelven uit al het vorenstaande begrijpelijk zal worden, waarom ik, ten slotte van mijn geheim kabinets-rapport van heden lett. H 4, de voorkeur meende te moeten geven aan het denkbeeld, omtrent de verlenging voor den tijd van één jaar der met de maatschappij bestaande overeenkomsten, boven het sluiten van de nieuw ontworpen kontrakten.

„Voor het tegenwoordige valt immers, ten opzigte van de verbindtenissen door het gouvernement met de maatschappij wegens de uitzending van lijnwaden, niets te veranderen, omdat zij daardoor in onnoodige onaangenaamheden met de fabrikanten zou kunnen geraken; maar dit behoeft niet mede te brengen, dat het gouvernement zich op nieuw, voor een langeren termijn dan hoogst noodzakelijk is, zou moeten binden aan een staat van zaken die, ik herhaal zulks, voor hetzelve hoogst nadeelig is, zonder dat daarbij de maatschappij zelve eenig voordeel heeft.

„Ik moet mij dan ook onthouden van eenig stellig advies hieromtrent; alleenlijk uwer majesteit verzoekende, om dit mijn rapport, gelijktijdig met mijn geheim kabinets-rapport van heden lett. H. 4, om derzelver verband, in overweging te willen nemen; zullende het mij aangenaam zijn, alsdan later te mogen vernemen, tot welke beschouwingen het hierboven bijgebragte omtrent den lijnwaadhandel bij uwe majesteit aanleiding heeft gegeven.

„Voorts zou uwe majesteit mij kunnen magtigen, om de missive der maatschappij, dd. 22 dezer, geheim no. 217, te beantwoorden, zoo als door mij in den loop van dit stuk is voorgesteld geworden; welk stuk ik mitsdien eerbiedigljk verzoek tot dat einde terug te mogen ontvangen."

13. *Aftreding van den minister Van den Bosch.* In Nederland waren, ten laste der Overzeesche bezittingen, de volgende schulden gekontrakteerd:

Bij de wet van 24 April 1836 (Ned. Staatsblad no. 11)	*f*	140,000,000.—
idem. idem.	„	30,000,000.—
idem. idem.	„	21,000,000.—
idem. (Ned. Staatsblad no. 12)	„	9,000,000.—
Bij de wet van 11 Maart 1837 (Ned. Staatsblad no. 10)	„	8,500,000.—
Bij de wet van 27 Maart 1838 (Ned. Staatsblad no. 9)	„	8,500,000.—
Bij de wet van 22 Dec. 1838 (Ned. Staatsblad no. 50)	„	19,000,000.—
Te zamen bedragende	*f*	236,000,000.—

Ten aanzien van deze schulden werd bepaald (art. 1 Ned. Staatsblad van 1836 no. 11): — dat zij, door de zorg van de hooge regering op Java, in de boeken en registers aldaar zouden worden ingeschreven als eene wettige schuld, *met het vereischte verband en hypotheek*, *gevestigd op alle de territoriale en andere bezittingen en inkomsten van den staat in Oost-indië.*

In het laatst van 1839 werd aan de staten-generaal een ontwerp van wet aangeboden, strekkende om eene nieuwe schuld ten laste der Overzeesche bezittingen aan te gaan, tot een bedrag van *zes-en-vijftig millioen* gulden, ten einde het departement van koloniën in staat te stellen, de geldmiddelen dier bezittingen aan te wenden, niet alleen tot bestrijding van de lasten, reeds door het moederland op Indië gelegd, maar ook tot voorziening in de behoeften van het rijk voor 1840.

Bij de geheime missive van den minister Van den Bosch, dd. 23 Oktober 1839 lett. O 16, werden te dier zake aan de staten-generaal inlichtingen gegeven; maar vermits „het wenschelijk werd geoordeeld, om in de tegenwoordige oogenblikken zoo min mogelijk publiciteit te geven aan den belangrijken inhoud van dat stuk en van de daarbij gevoegde bijlagen;" zoo werd verzocht, die stukken niet te doen drukken en aan de kamerleden de geheimhouding op te leggen.

De hier bedoelde nieuwe schuld zou dienen:

1°. Om zich te ontdoen van eene schuld aan de nederlandsche handelmaatschappij van ongeveer	*f*	40,000,000.—
2°. Ter bestrijding van de behoeften, waarin door de gewone middelen niet kon worden voorzien, tot een bedrag van	„	15,000,000.—
Te zamen	*f*	55,000,000.—

of ongeveer een millioen minder dan het bedrag der voorgestelde leening.

Omtrent de *veertig millioen gulden* schuld aan de handelmaatschappij, merkte de minister, in zijne aangehaalde geheime missive, op: dat daarvoor de produkten, tot nagenoeg gelijke waarde, reeds in Indië voorhanden waren, en aan de handelmaatschappij, òf bereids waren, òf gaande weg zouden worden afgegeven. „Deze schuld (zegt de minister verder), is het gevolg van de omstandigheid, dat, in hetzelfde jaar waarin de produkten in Indië geoogst worden, de waarde er van, zoo men wil eenigermate bij anticipatie, aan het departement van koloniën wordt voldaan. Wat men ook omtrent zoodanige toedragt van zaken zou willen aanmerken, zij is het onvermijdelijk gevolg geweest van den drang der omstandigheden, en van de buitengewone uitgaven waartoe het rijk, uit dien hoofde, is verpligt geweest, en welke op geene andere, althans doelmatige wijze, konden gekweten worden."

Het ontwerp van wet vond in de tweede kamer der staten-generaal veel

tegenstand, en werd, in de zitting van den 20en December 1839, met 39 tegen 12 stemmen verworpen. Omtrent de bijzonderheden van de deswege plaats gehad hebbende wisseling van gedachten, moeten wij verwijzen naar het werk van E. de Waal, Nederlandsch Indië in de staten-generaal, sedert de grondwet van 1814, 2e deel, van pag. 182 tot pag. 304.

De baron Van den Bosch vond in die verwerping aanleiding om ontslag te verzoeken als minister van koloniën, hetgeen hem, bij koninklijk besluit van 25 December 1839 no. 122, werd verleend, gerekend van den laatsten dier maand, onder dankbetuiging voor de getrouwe en ijverige diensten als zoodanig bewezen, en met benoeming tot minister van staat; terwijl hem alverder de titel van graaf werd geschonken.

Bij hetzelfde besluit werd de staatsraad J. C. Baud, met 1 Januari 1840, *ad interim* belast met de direktie van het departement van koloniën.

Kort daarop, en wel bij koninklijk besluit van 21 Juli 1840 no. 75, werd bepaald dat, gerekend van 10 Augustus daaraanvolgende, het bestuur over de zaken van marine en koloniën onder één hoofd zou worden vereenigd, met den titel van minister van marine en koloniën; en dat onder diens bevelen zouden werkzaam zijn, twee direkteuren, één voor de marine en één voor de koloniën. Bij koninklijk besluit van denzelfden dag no. 78 werd de staatsraad J. C. Baud, destijds ad interim belast met de direktie van het departement van koloniën, benoemd tot minister van marine en koloniën. Tot direkteuren werden bij dat besluit benoemd: voor de marine, de kapitein ter zee E. B. Van den Bosch, en voor de koloniën, de heer B. J. Elias, destijds ad interim belast met de funktiën van sekretaris-generaal bij het departement van koloniën.

INDISCH GENOOTSCHAP.

Algemeene vergadering van 27 Februari 1866.

Oprichten eener sleephelling op Java. — Het maken van Batavia tot vrijhaven. — Tegenwoordige toestand en ontwikkeling der Buitenbezittingen.— Sumatra. — Mededeeling omtrent de afschaffing van de vordering van persoonlijke diensten door de inlandsche hoofden.

Voorzitter: de heer P. J. Bachiene.

Na voorlezing en goedkeuring der notulen deelt de *Voorzitter* mede:

1°. dat door het bestuur tot lid is aangenomen de heer J. C. C. Henckel, gepensioeneerd majoor der artillerie van het Oost-indische leger en landhuurder in de Vorstenlanden, te Brussel.

2°. dat voor de bibliotheek boekwerken ten geschenke zijn ontvangen van het ministerie van koloniën, de Nederlandsch-indische maatschappij van nijverheid en landbouw, afdeeling Soerakarta, van de kommissie van likwidatie des boedels van wijlen den heer J. E. Herderschee en van den heer Jhr. H. van der Wyck.

De *Voorzitter.* In de eerste plaats is aan de orde: *het oprichten eener sleephelling op Java* naar aanleiding van eene nota door den heer van Cleef in de algemeene vergadering van 14 December 1865 voorgedragen. De heer van Cleef heeft verzocht nog nader eenige beschouwingen over dit onderwerp te mogen mededeelen, waartoe ik hem gaarne in de gelegenheid stel.

De heer *Van Cleef.* Mijnheer de Voorzitter! Meer dan ik in woorden kan teruggeven, voel ik mij tot erkentelijkheid gestemd. Het doet mij toch genoegen dat onder de onderwerpen ter behandeling voor dezen avond aan de orde gesteld, in de eerste plaats voorkomt, het oprichten eener sleephelling op Java, naar aanleiding van mijn opstel van 14 December a. p. Ik meen

daarin een groot blijk van belangstelling te zien, een streven van het welslagen mijner onderneming bevorderlijk te zijn. Gij schijnt met mij het gevoelen te deelen, dat de stichting van de onderhavige sleephelling niet langer tot de wenschen dient te behooren, en elke bespreking en overweging een stap nader moet brengen tot de verwezenlijking van deze zwaarwichtige taak. Die helling is bestemd om de nederlandsche scheep- en stoomvaart, meer nog dan de koloniale en vreemde, te gerieven en tot nut en voordeel te worden.

Wanneer wij terugzien op de eerste en vele pogingen, die door mij zijn in het werk gesteld, om de sympathie te winnen van hen, die bij het tot stand komen dezer zaak het grootste belang hebben; wanneer wij bedenken hoe ik te midden eener algemeene lauwheid, en in weerwil van het stilzwijgend toeschouwen mijner pogingen van reeders en assuradeurs, moedig doch vruchteloos heb voortgewerkt, dan moet het u begrijpelijk zijn hoezeer uwe belangstelling in de zaak waarvoor ik ijver, mij goed doet en welkom is, ja zelfs door mij beschouwd wordt als een gelukkig voorteeken.

Nu het onderwerp aan de aandacht van deze vergadering wordt onderworpen, koester ik alle hoop, dat de opmerkingen en wenken, welke met betrekking tot deze aangelegenheid heden avond zullen worden gehoord, het hooge belang van de daarstelling meer en meer aan den dag zullen brengen, en zoo gunstig voor de zaak uitvallen, dat eenigen uwer er zich door zullen voelen opgewekt om buiten dezen kring mij verder de behulpzame hand te bieden, door zich tot een kommité te vereenigen, ten einde door gemeenschappelijke samenwerking datgeen te verkrijgen, wat ik trots een manmoedig voortgaan en de beste bedoelingen, alleen blijvende vrees niet te zullen kunnen bereiken.

Wanneer ik toch mijne onderzoekingen voortzet en tot de wetenschap kom, wat het buitenland ten gerieve en voor het onderhoud zijner schepen in zijne overzeesche gewesten en volksneêrzettingen heeft daargesteld, en wanneer ik mij daarbij te binnen breng, welke bovenmenschelijke krachtsinspanningen, jaren van volharding en verbazende sommen er noodig zijn geweest om de stichting van sommige dezer maritieme hulpmiddelen mogelijk te maken (getuige het prachtige droogdok van den heer Mort, dat aan het einde van Waterview Bay te Sydney geheel in vasten zandsteen is uitgehouwen, ter lengte van 360, wijdte 72 en diepte 26 eng. voeten; zoo mede de sleephellingen te Hongkong en Bombay, waarvan het hellend vlak van de eerste grootendeels in graniet en van de laatste in bazalt is uitgehouwen); wanneer ik daartegenover stel wat wij in Oost en West bezitten of liever *niet* bezitten, dan zij het erkend dat dit volmaakt onbeduidend is in vergelijking met de toenemende behoefte en met datgeen waarop alle andere zeevarende volken in hunne koloniën met rechtmatigen trots kunnen wijzen.

Java, dat vruchtbare eiland, dat zelf zoo vele koop- en kustvaarders reedt, waar steeds een groot deel van onze vaderlandsche handelsvloot zich bevindt, de stoomvaart dagelijks in uitgebreidheid wint, en dat door zijne hoogst gunstige ligging al meer en meer het aantrekkingspunt wordt der vreemde schepen, kan, inzonderheid bij de maanden zeilens die het van het moederland ligt, althans bij de ontwikkeling en hervorming welke wij met die ko-

lonie op 't oog hebben, in deze niet achterblijven bij naburige koloniën van minderen rang, wier ligging en scheepvaart niet wel op eene lijn te stellen zijn met die van ons Java. Er zijn te veel belangen betrokken bij de vaart op die kolonie en bij de instandhouding onzer koopvaardijvloot, waaraan zoo vele millioenen zijn besteed en worden toevertrouwd, dan dat wij ons langer tevreden mogen stellen met eenvoudig de onzekerheid te laten bestaan of er al dan niet een dok dan wel eene sleephelling zal komen, wanneer het goevernement zijne dokken voor ons sluit.

Het hechtst uit hout samengesteld schip wordt een doelllooze klomp, de snelstloopende ijzeren stoomer wordt een schadelijke achterblijver, wanneer het eerste na gestooten te hebben niet over zijn geheel onder water weer in orde gebracht, en de laatste, na zeker tijdsverloop niet van al te weelderige aangroeingen ontdaan kan worden.

Het verwijt, dat Java genoegzaam de eenige kolonie in the far east is, waar men een schip na geleden schade niet behoorlijk, zonder de hulp van 't goevernement, op europeeschen stijl kan herstellen, dient in welbegrepen eigenbelang uitgewischt, zoomede gezorgd dat de vreemde, bij het bekend gemis aan goede reparatie-werven in de dichte nabijheid van de drie hoofdplaatsen, die plaatsen niet vermijde.

En dat er op Java zelfs nu reeds (hoeveel meer wanneer 's goevernements besluit van 4 Juli 1864 no. 2 in werking treedt), behoefte bestaat, om het een of ander werktuigelijk hulpmiddel te hebben tot het geheel boven water brengen met treil en zeil van vaartuigen, die eene reparatie hebben te ondergaan, mag voor bewezen aangenomen worden. Hoe zou anders een man, die op Java voor een autoriteit doorging met betrekking tot soortgelijke scheepsaangelegenheden, zelfs terwijl 's goevernements beide drijfdokken voor den partikulier openstonden, eene groote drijfdok-onderneming (waarvan de ongelukkige afloop bekend is) hebben kunnen tot stand brengen, die door het meerendeel onzer reeders, ja zelfs door de handelmaatschappij is gesteund, ja waarvoor zij tonnen gouds hebben veil gehad.

Waar dus zulke gewichtige belangen en groote kapitalen op het spel staan, moet om in de bestaande leemte te voorzien, voor geene offers worden teruggedeinsd, die toch bloot van zeer tijdelijken aard zijn.

De meesten, die Java bezocht hebben en daar eenige jaren verbleven, zijn het gevoelen toegedaan, dat het aanleggen van een voor de scheepvaart gunstig gelegen partikulier maritiem etablissement daar zonder bovenmatige opofferingen, niet te doen is. Zulks heeft echter niet kunnen beletten, dat enkelen, als het ware gedreven door den drang van eene algemeen erkende behoefte, de kans gewaagd hebben om eene maatschappij in 't leven te roepen tot de daarstelling van eene zoo zeer begeerde dokinrichting. De groote schaal echter waarop, en het hoogst aanzienlijk kapitaal waarmede zij hunne onderneming meenden te moeten aanvangen, schrikte menigeen af, dien de zoo ongelukkige uitslag van het ijzeren drijfdok te Soerabaya nog versch in het geheugen lag, om zijn geld in eene zaak te wagen, die, hoe goed ook in beginsel, juist door den grooten omvang te onzekere kans liet voor geevenredigde winsten. Geen wonder dan ook, dat waar zulke minder gunstige omstandigheden samentreffen, de mogelijkheid om tot een gewenscht

doel te geraken, veel gevaar zal loopen in voortdurende mislukkingen te ontaarden, ja dat de roep van sommigen, die het voor eene onmogelijkheid houden, bijna tot waarheid zou worden.

Doch mag ik vragen, Mijne Heeren! of wij daarmede eene aangelegenheid van zoo overwegend en algemeen belang, als beslist en voor afgedaan mogen houden? Voorzeker niet.

Te ontkennen valt het niet, dat de eigenaardige gesteldheid van Java's noordkust, die steeds tot mikpunt dient van twee periodieke winden, waardoor *en* zee *en* het afkomende, met slibdeelen bezwangerde rivierwater jaar in jaar uit tot het strand worden opgestuwd, — inzonderheid de bochten waaraan de steden Batavia en Samarang liggen — weinig gelegenheid laat om zonder bezwaar en zonder buitengewone onkosten eene, een goed geheel uitmakende, dokinrichting aan te leggen.

Ik twijfel er echter niet aan, of, bij de hooge vlucht die onze bouw- en werktuigkunde tegenwoordig genomen heeft, en bij de vele middelen waaruit wij kunnen kiezen om een groot werk naar behooren, met spoed en bij de minste uitgaven te volbrengen, een man die van dusdanige aanlegging en zaakdrijving zijne hoofdstudie heeft gemaakt, zal nog wel de eene of andere plek weten op te sporen waar zulks met werkelijk voordeel voor de eigenaren van schepen, zoowel als voor de geldschieters kan geschieden. Ik wijs b. v. op de baai van Merak ten westen van Batavia en op die van Japara ten oosten van Samarang, die misschien daar wel gelegen en zeer geschikt voor zouden zijn. Deze baaien toch hebben dat eigenaardige gemeen, dat zij beide door een eilandje tegen felle winden en zeeën gedekt zijn.

Met grond en met kennis van zaken, verkregen door een veeljarig verblijf, persoonlijke aanschouwingen en waarnemingen, durf ik verklaren, — al mogen sommigen tot het tegenovergestelde gevoelen overhellen — dat er in de nabijheid van Soerabaya vrij goede plekken aan te wijzen zijn om met niet al te groote onkosten uitvoering te kunnen geven aan den reeds zoo lang gekoesterden wensch naar eene sleephelling en wel zoo dicht mogelijk bij de reede van Soerabaya, zonder dat de vrees behoeft te bestaan, dat het werkvolk, de materialen of de gereedschappen uren zullen varen om op of bij het werk te komen; een schadelijk bezwaar, dat bij den kiellichter en bij een drijfdok daar onvermijdelijk moet plaats vinden.

Ik weet wel, dat hier of daar een zwaarhoofd of eigenbelang beoogend tegenwerker, het doolhof van banken, die zich aan den ingang van de straat van Madura hebben gevormd, zoomede de aanslibbingen, die de natuur rusteloos nabij en ten nadeele van Soerabaya ophoopt, als zoo vele bewijzen wil laten gelden voor de onmogelijkheid om daarnevens een werk van aanbelang aan te leggen en op te trekken. In hun oog is dit een waar Danaïdenwerk, waarbij tonnen schats, ja mogelijk het geheele werk, gelijk een tweede Pompeji, doch nu onder de slib, begraven zullen worden. Maar mogen wij Hollanders, die ons ten allen tijde zooveel op onze waterbouwkennis laten voorstaan en daarvan ook menig bewijs hebben geleverd, ons daardoor vrees laten aanjagen en ons laten afhouden van het bouwen eener reparatiewerf, overeenkomstig de eischen van onzen tijd, en die, hoe men er ook over moge denken, naar mijne bescheidene meëning, toch eenmaal moet en zal komen?

Hadden Amsterdam, Rotterdam, onze dijken en sluiswerken, ooit het aanzijn gekregen, indien wij Nederlanders er kleinmoedig voor waren teruggedeinsd om boven of in den modder, het veen en slappe gronden te bouwen? Zou een George Stevenson, die geheel ontbloot was van de rijke ervaring en de vele hulpmiddelen, welke wij nu bezitten, den spoorweg tusschen Liverpool en Manchester, eene ware reuzenonderneming, over het moeras Chat-Moss, hebben kunnen voeren (1826), zoo hij zich had laten ontmoedigen door de onbekookte opmerkingen, ongerijmde geruchten en verschrikkelijke voorspellingen, die dagelijks als een stortvloed van alle zijden tegen hem en zijn werk kwamen opzetten, vaak verraderlijker dan de modder en het water, die hij in een vasten weg had te herscheppen?

Wordt de reede van Soerabaya niet door een menigte van diepgaande schepen bevaren, niettegenstaande die slibbanken?

Zoo stel ik mij volkomen gerust ten opzichte van al die modder- en slibbezwaren, wanneer de onderwerpelijke helling slechts ter uitvoering wordt vertrouwd aan een man, die zijne school niet meer behoeft te maken door tijdroovende en geldverspillende proefnemingen.

Het beweeren van sommigen, dat mijne raming der onkosten van aanleg veel te laag zou zijn, rust op eene ontijdige vrees of op dwaling. Mij is vooralsnog niet één geldend bewijs geleverd, waarom ik die meening van sommigen zou moeten deelen.

Ik heb vroeger zoowel als later ruimschoots gelegenheid gehad mij te overtuigen, dat het niet weinig onderzoek, nadenken, werk en tijd vereischt, om een redelijk ontwerp en eene begrooting te maken, die eenerzijds aan de bestemming kunnen beantwoorden en aan den anderen kant toch niet zoo hoog loopen, dat men gedwongen is voor de uitvoering terug te deinzen.

Hoe het nu ook moge opgenomen worden, voor mij bestaat, zonder eene te groote zelfverheffing, de overtuiging, dat eene sleephelling volgens mijn ontwerp behoorlijk voor de opgegevene som, bij goed beheer, toezicht en overleg is te bouwen, ter plaatse waar ik die in 't belang der scheepvaart gaarne zou zien aangelegd; eene overtuiging die niet op bloote gissingen is gegrond.

Hoe gaarne zou ik niet mijne teekeningen en berekeningen onder het oog brengen van hen, die een en ander kunnen beoordeelen om de eigenaardige eenvoudigheid van het geheel te bewijzen. Doch de lust en de hoop om later zelf de zaak uit te voeren, dwingen mij tot eene omzichtige terughouding die ik hoop dat niemand zal krenken, omdat gij die niet kunt misbillijken.

De daadzaak, dat men hier te lande niet gemakkelijk eene maatschappelijke onderneming op aandeelen in 't leven roept, zonder dat het à priori voor zeker gehouden kan worden, dat zij rechtstreeks goed winstgevend zal zijn en het hooger doel er bij meêgaat, als eene marketenster achter de gelederen, schrijft den ondernemer, wien het ernst is, dat zijn plan tot uitvoering kome, van zelf voor, aan de geldelijke belangen en vooruitzichten de meeste zorg te wijden.

Op winst dus komt het vooral aan.

Van daar dat ik met een betrekkelijk matig kapitaal het hoogst noodzakelijke, eene flinke sleephelling, voor alles wensch gesticht te zien, om later, wanneer de onderneming de meest mogelijke geldelijke voordeelen, waaraan

niet te twijfelen valt, afwerpt, en het vertrouwen voor de zaak gewonnen is, tot verdere uitbreiding over te gaan, al naarmate de ontwikkeling van Java, van onze koopvaardij- en stoomvaart zulks wenschelijk maakt.

In verband met die vergrooting of uitbreiding, zou men, overeenkomstig het denkbeeld van een geacht lid van dit Genootschap, den bouw van nieuwe schepen later bij de primitieve zaak kunnen ondernemen. Het valt gemakkelijk te begrijpen hoe veelzijdig nut zulks zoo voor de maatschappij als voor de kolonie moet hebben; ware het alleen maar de gelegenheid er bedreven werklieden door te vormen, die ten allen tijde in grooten getale bij de spoed vereischende vertimmeringen aanwezig te hebben, en den afval, die bij den bouw van nieuwe vaartuigen zoo rijkelijk voorkomt, winstgevend bij de herstellingen aan te wenden.

Met niet te groote onkosten ware een gedeelte van den onderbouw der sleephelling daartoe in te richten, door aan weêrszijde van de ijzeren spoorbaan, eene verbreeding te maken, en daar ter plaatse de stapeling voor nieuwe schepen aan te leggen.

Het te water brengen van de nieuwe bodems zou met minder omslag kunnen geschieden dan gewoonlijk, daar men niets meer te doen had dan het voltooide schip over een stel dwarssporen, met behulp van een wieg of wagen, nagenoeg gelijk aan die welke bij de sleephelling in gebruik is, dwars uit tot boven de sleephelling te schuiven, waarop het alsdan verder na onderstelling van den gewonen wagen, naar en in het water zou worden afgelaten.

De stapel ongebruikt liggende, zoo ware even goed een of ander oud schip ter herstelling uit het water naar boven te halen, en links of rechts evenwijdig nevens de sleephelling boven den grond te plaatsen.

Waren, vraag ik in het algemeen, zulke driedubbel gebruikte sleephellingen om de kosten, zelfs voor het goevernement niet verkieslijk boven de dure, zooveel waterdiepte en zoo kostbaar onderhoud vorderende ijzeren drijfdokken, die thans in gebruik komen?

Wanneer ik, ondanks het te willen, in mijne besprekingen van dezen avond, het ongeluk in 1863 aan het ijzeren drijfdok te Soerabaya overkomen, een paar malen heb aangehaald, dan is zulks niet om hierdoor mijne vooringenomenheid tegen drijfdokken in 't algemeen te toonen. Drijfdokken, en vooral houten, zijn voor sommige plaatsen uiterst nuttige toestellen, alhoewel die uit ijzer vervaardigd, zelfs voorzien van luchtkasten, om bij ongeluk het algeheel wegzinken te beletten, bediend door onhandige en onoplettende werklieden, tot schromelijke ongelukken en groote schaden kunnen voeren.

Staat mij toe zulks met een paar woorden toe te lichten. Wij weten, dat bij gelijk volumen, ijzer ongeveer zeven maal zwaarder dan water en zesmaal sterker dan eikenhout is. Daardoor kunnen wij uit ijzer bij hoogst geringe afmetingen uiterst sterk bouwen. Doch juist dat onschatbare voordeel, ook ten opzichte van een uit ijzer gebouwd dok, keert bij een algeheel zinken in een niet gering nadeel, uithoofde de geringe waterverplaatsing van de samenstellende deelen van het dok, tegenover de zoovele malen grootere zwaarte van het ijzer, niet noemenswaard in aanmerking komt bij de in ponden wichts te bepalen aan te brengen kracht; zoodat het bij een ijzeren drijfdok

van twee millioen ned. ponden, gelijk dat te Soerabaya, bij algeheel wegzinken, nog circa een-millioen-zevenmaal-honderd-duizend ned. ponden kracht zal worden gevorderd om dit uit de diepte boven te brengen. Een waar reuzenwerk, terwijl een houten dok bij den zoo aanzienlijker omvang van hout, en minder specifiek gewicht dan water (bij mogelijke zinking) het lichten zal in de hand werken.

Ik zou mij verheugen, wanneer deze zaak meer en meer de aandacht trok van deskundigen en belangstellenden, en dat zich hoe langer zoo meer de overtuiging vestigde, dat er op degelijke wijze in eene bestaande behoefte behoort te worden voorzien. Deze sleephelling zij daarom aanbevolen aan allen, die in de scheepvaart op en in onze Oost-Indiën een bron zien van blijvende en toenemende welvaart zoo voor ons vaderland als voor die overzeesche gewesten zelven.

Mochten mijne pogingen, om die zaak tot stand te brengen, onverhoopt uit gebrek aan de onmisbare medewerking, zonder gevolgen blijven, zoo zal hoop ik, niemand uwer, mijne heeren, er aan twijfelen, of ik heb het goede gewild, en ieder uwer kan er zeker van zijn, dat ik in dat geval niets liever zal zien, dan dat de tijd niet te ver verwijderd blijve, waarin een bekwamer hand en een invloedrijker man tot de onderwerpelijke stichting zal kunnen overgaan.

De heer *Gevers Deynoot*. Zou de heer van Cleef mij kunnen zeggen wat het lot is geweest van het ijzeren drijfdok van den heer Cores de Vries, dat een paar jaar geleden is gezonken? Ik herinner mij, dat ik het in 1862 te Grissee heb zien in elkander zetten. Het was een kolossaal werk. Eenigen tijd daarna is het te water gelaten, maar naar ik vernam gezonken. Zijn er geene middelen beproefd om de zaak nog te redden?

De heer *van Cleef*. Dat dok ligt onder het slijk begraven. Bijzonderheden omtrent dit ijzeren drijfdok heb ik alleen in een engelsch tijdschrift gevonden. Het dok is in Engeland gemaakt, maar te Grissee in elkaâr gezet. Cores de Vries heeft niet de voorzichtigheid gehad het te laten probeeren op de plaats waar het gebouwd is. Zelfs de pompen en kleppen waren niet beproefd. Het klinkwerk was niet met de noodige zorg verricht en, gelijk men beweert, stonden de afmetingen van het ijzer niet in evenredigheid met de afmetingen van het dok.

De heer *van Lier*. Het schijnt de bedoeling van den heer van Cleef te zijn voor de totstandbrenging dezer onderneming eene maatschappij te vormen. Misschien ware het nu met het oog daarop niet geheel ongepast, indien de heer van Cleef eene berekening mededeelde van de vermoedelijke kosten van aanleg en onderhoud en van de voordeelen, die deze onderneming belooft.

De heer *van Cleef*. Ik wil zoodanige berekening gaarne mededeelen en verzoek die aan het bestuur te mogen inzenden.

De *Voorzitter.* De heer van Cleef zal het bestuur bereid vinden die berekening in het verslag te doen opnemen. (*Zie deze berekening aan het eind van het verslag dezer vergadering.*)

Overigens zeg ik den heer van Cleef dank voor zijne mededeelingen en uit den wensch, dat hij tot het in stand brengen dezer nuttige onderneming zal slagen.

De *Voorzitter.* Aan de orde is het tweede onderwerp van het konvokatiebiljet: *het maken van Batavia tot vrijhaven.* De heer Bodde, die omtrent dit onderwerp een opstel aan het bestuur heeft ingezonden, dat in het verslag der algemeene vergadering van 19 Januari jl. is opgenomen, is niet in deze vergadering aanwezig. Verlangt echter iemand het woord over deze aangelegenheid?

De heer *Schill.* Het onderwerp zou wel aanleiding kunnen geven tot diskussie, maar bij de afwezigheid van den voorsteller en de mogelijkheid dat hij het onderwerp nader wil toelichten, zou ik het geraden achten het voorshands te laten rusten, om zoo noodig daarop nader terug te komen.

Niemand verlangt verder het woord.

De *Voorzitter.* Ik geloof intusschen niet dat uit het stilzwijgen bepaaldelijk instemming met de door den heer Bodde geleverde beschouwingen moet worden afgeleid. Voor het minst geloof ik dat de verwezenlijking van zijn denkbeeld thans ontijdig kan worden genoemd, nadat nog slechts weinige maanden geleden een nieuw algemeen tarief van rechten op den in- en uitvoer in Nederlandsch Indië bij de wet is vastgesteld.

De *Voorzitter.* Ik open dus nu de beraadslaging over het derde onderwerp: *de tegenwoordige toestand en ontwikkeling der Buitenbezittingen* thans voor zooveel Sumatra betreft.

De heer *Godon.* Mijne Heeren. Door den geachten voorzitter van ons Genootschap verzocht heden avond omtrent de voornaamste onzer Buitenbezittingen eenige mededeelingen te doen, zoo mag ik niet verzwijgen dat ik niet dan na lange aarzeling besloot aan die vereerende uitnoodiging gehoor te geven. Immers na de welsprekende voordrachten, waarop wij vooral in onze laatste bijeenkomsten werden vergast, moet eene spreekbeurt, door een ongeoefende vervuld, zeer ongunstig afsteken. Maar wanneer gij wilt bedenken dat hij, die thans de eer heeft het woord te voeren, meer zijn goeden wil, dan zijne krachten heeft geraadpleegd en zijne beste levensjaren doorbracht onder een volk dat meer behoefte had aan een man die handelend optrad, dan aan iemand die goed te woord is, alsdan zal uwe welwillende beoordeeling mij niet ontbreken. En mocht het mij ook dan niet gelukken aan uwe geringste verwachtingen te beantwoorden, wijt zulks niet aan de mindere belangrijkheid van het onderwerp, maar wel aan de gebrekkige behandeling daarvan.

Ik zal spreken over een gedeelte van een der grootste eilanden der wereld, over de schoonste en rijkste gewesten van Sumatra bekend onder den naam van: Goevernement van Sumatra's westkust.

Dit goevernement is gelegen tusschen 2° 10′ noorder- en 2° 40′ zuiderbreedte en strekt zich uit in N. N. W. naar Z. Z. O. richting van 97° 40′ tot 101° 50′ oosterlengte van Greenwich. Het geheele gebied beslaat eene uitgestrektheid van 1098 vierkante geografische mijlen, derhalve ongeveer twee malen de uitgestrektheid van Nederland en ¼ van geheel Java. Het gewest is verdeeld in drie residentiën: Padang, Padangsche bovenlanden en Tapanoeli. Eerstgenoemde residentie staat onder het direkt bestuur van den goeverneur, met assistent-residenten aan het hoofd der afdeelingen Padang, Priaman en Ajerbangis; de residentie Padangsche bovenlanden, met een resident aan het hoofd, is verdeeld in vier afdeelingen met assistent-residenten van Tanahdatar, Agam, Limapoeloeh en de Tigablas of XIII cota's; terwijl eindelijk in de residentie Tapanoeli zich de resident bevindt, te Siboga de assistent-resident voor Mandheling en Ankola en kontroleurs, direkt onder het bestuur van den resident, op de standplaatsen Natal, Baroes en Singkil.

De onderscheidene afdeelingen zijn wederom uit distrikten samengesteld, door kontroleurs der 1e, 2e en 3e klasse of europeesche opzichters beheerd, die naar de oorspronkelijke indeeling van het land door de Maleiers zelf den naam dragen van negorijen. In de Padangsche bovenlanden bestaan deze negorijen weder uit larassen. In de residentie Tapanoeli worden de laatste onderverdeelingen „koeria" genaamd.

Na aldus in korte trekken de onderverdeeling van ons grondgebied te hebben medegedeeld, meen ik thans eenige bijzonderheden te moeten laten volgen omtrent den grond en het klimaat. De bodem van het land, dat uit bergen met hoogvlakten, en aan de westzijde uit al- en diluvialen grond bestaat, moet noodwendig eene groote verscheidenheid aanbieden. Ook met het klimaat is zulks evenzeer het geval.

De grond van de residentie Padang is zeer laag. Eigenlijk vindt men daar slechts groote nauwe door heuvelreeksen ingesloten moerassen, tegen wier geheele droogmaking gewichtige beletselen bestaan, doch waarmede men niet zonder goed gevolg, in aanmerking genomen de geringe beschikbare middelen, is bezig geweest. In de Padangsche bovenlanden en in Mandheling en Ankola is de grond bergachtig en vruchtbaar. Agam is eene vlakte, gelegen 2000 tot 3000 voeten, Limapoeloeh 1750, Tanahdatar 1300 boven het zeevlak, terwijl het distrikt Alahanpandjang op een ruim plateau van 4000 à 5000 voeten zich daar boven verheft.

Dat men als een gevolg daarvan in dit goevernement eene groote verscheidenheid van klimaat ontmoet, zal niemand kunnen bevreemden, want ofschoon de thermometer volgens de schaal van Fahrenheit aan de stranden te Ajerbangis, Siboga en Singkil 's morgens ten 6 ure 73° tot 75° aanwijst en hij aldaar op den middag tot 86° à 88° stijgt om 's avonds weder tot 77° en 75° te dalen, is die aanwijzing daarentegen in de Padangsche bovenlanden te Padangpandjang en Fort-de-Kock op dezelfde tijden respektievelijk slechts 65°, 73° en 85°, terwijl te Payakombo en Bondjol, mede in de boven-

landen gelegen, slechts weinig verschil in temperatuur wordt waargenomen met Ajerbangis en de overige strandplaatsen. Het klimaat van Sumatra's westkust kan overigens, met uitzondering van dat te Rau, Penjaboeggan, Singkil en Siboga, voor de gezondheid het meest gunstige onzer O. I. bezittingen worden geacht.

Mij blijft thans nog over te vermelden dat er op Sumatra's westkust geene eigenlijke havens bestaan, dat er echter goede reeden worden aangetroffen, dat slechts de rivier van Singkil tot diep in het binnenland bevaarbaar is, terwijl de bevaarbaarheid der overige rivieren ook voor kleine sampangs (uitgeholde boomstammen) op niet verren afstand van hare mondingen ophoudt.

Is het mij nu mogen gelukken u eenig denkbeeld te geven van het land, waarin wij ons met onze gedachten verplaatsen, dan wil ik u gaarne verder geleiden en u doen kennis maken met zijne bewoners.

Het hierboven beschreven terrein wordt bewoond door eene bevolking van 852,980 zielen of gemiddeld 777 inwoners per vierkante geografische mijl, ofschoon zij zeer ongelijk verspreid is. Zoo telt men in Agam 2128 inwoners per vierkante mijl, en zullen Mandheling en Ankola ter nauwernood een vijfde van dat cijfer kunnen aanwijzen. Ik neem juist deze beide afdeelingen als punten van vergelijking, omdat ofschoon de eerstgenoemde sterker bevolkt is dan de laatste, deze echter wat vruchtbaarheid van bodem en overige hulpbronnen betreft, stellig gene overtreft. Komen wij te Padang aan, dan vinden wij aldaar eene maleische bevolking. Deze volksstam bewoont zoowel het overige gedeelte der Padangsche benedenlanden als de residentie Padangsche bovenlanden, zoodat, met uitzondering van ongeveer 90,000 Batta's en vreemde oosterlingen, Sumatra's westkust door haar wordt bewoond. Gelijk overal het geval is zoo lang eene bevolking door hen, die het gezag voeren, slecht bestuurd wordt, is ook de Maleier in het goevernement van Sumatra's westkust gierig, arglistig, bijgeloovig, jaloersch (het laatste niet uit liefde of zelfzucht maar uit vrees voor beschaming), wijders wraakzuchtig en verwaand. Wel is waar is hij te leiden, maar wegens zijne domheid geeft hij ook gaarne gehoor aan de inblazingen van fanatieke priesters. Te vreezen is hij echter niet, want hij is eer trotsch dan moedig. Dit schijnt in strijd met onze ervaring in dat gewest, maar men heeft zich van de bevolking eene verkeerde voorstelling gemaakt, ten gevolge van den langen strijd, dien wij tegen de sekte der Padries, verscholen achter hare borstweringen, met aner aner bamboe doeri beplant, hebben moeten voeren. In het open veld was de Maleier echter nimmer geducht en thans, nu wij in bezit zijn van goede kommunikatiemiddelen en het vroeger strijdvoerende geslacht door een minder strijdlustig is opgevolgd, thans nu wij met land en volk bekend zijn en hem in geen geval de tijd zal worden gelaten om zich te wapenen, veel minder bentings op te werpen, is hij in het minste niet te vreezen en is onze politieke toestand waarschijnlijk nergens zekerder dan daar.

Bij al de minder goede eigenschappen, die ik den Maleier toeschreef, behoort ook nog gevoegd te worden zijne verregaande onzindelijkheid, zoowel op zijn lichaam als op zijne kleeding. De vloer zijner woning is echter zindelijk, omdat hem die te gelijk tot tafel en slaapplaats dient.

Heb ik mij genoopt gevoeld omtrent het karakter van den Maleier in het algemeen geen loffelijk getuigenis te geven, zoo heeft nogtans de ondervinding mij geleerd dat ook bij hem goede hoedanigheden niet geheel vreemd zijn. Thans nog wordt door den inlander der Padangsche bovenlanden dikwerf de naam van wijlen den resident Steinmetz met achting vermeld en van de meest onhandelbare Bondjolsche bevolking mocht ook ik jaren, nadat ik het gezag aldaar had nedergelegd, blijken van sympathie en liefde ontvangen. Dat de beschaving onder den Maleier nog zeer gering is, wie zal het willen betwisten, wanneer hij met mij de positie, welke de vrouw in die maatschappij inneemt, van meer nabij beschouwt. Hij is mohammedaan en volgt de voorschriften van den koran alleen in zooverre op, als deze niet in strijd zijn met de voorvaderlijke instellingen, waaraan hij gehecht is. Vroeger werd het amfioenschuiven door de regeering op allerhande wijze aangemoedigd, en zelfs was er een tijd dat ambtenaren en officieren met het debiet van amfioen waren belast. Ik heb dit niet meer gekend maar wel dat in de akte van aanstelling van hoofden werd bepaald, dat zij gerechtigd waren ruwe amfioen bij den chineeschen onderpachter te koopen en deze geprepareerd aan hunne onderhoorigen te slijten. Maar gelukkig ligt dit tijdperk achter ons en eere aan deze regeering, die den invoer van opium in de binnenlanden op straffe verboden heeft.

Het onderwijs is zeer gebrekkig en bepaalt zich hoofdzakelijk tot het leeren prevelen van den koran en eenige gebeden. Hij, die den koran geheel heeft uitgelezen (tamat koraän) en dikwijls heeft hij jaren daartoe noodig, wordt als een geleerde beschouwd; heeft hij het meermalen gedaan, als een geestelijke geëerbiedigd. Slechts weinigen kunnen lezen, een nog minder aantal schrijven en slechts enkelen kennen van het rekenen iets meer dan de twee eerste regels. Sedert 1843 bestaan er scholen op eenige hoofdplaatsen onder het toezicht van de europeesche ambtenaren, terwijl sedert 1857 eene school voor opleiding van inlandsche onderwijzers te Fort-de-Kock bestaat. Van de vakken waarover op die scholen het onderwijs loopt en over de resultaten, die zij opleveren, is reeds bij vroegere gelegenheden in dit Genootschap melding gemaakt, terwijl dezelfde opmerking geldt ten opzichte van de meerdere bemoeing der regeering met het onderwijs in de Battalanden, waarvan men zeer gunstige uitkomsten mag verwachten.

De batta'sche bevolking, gevestigd op ons grondgebied, is even als de Maleier met vele gebreken behebt. Nogtans is zij beter te leiden en niet zonder gunstig gevolg heeft men vele instellingen en gebruiken, die de volksontwikkeling in den weg stonden, opgeruimd en gewijzigd. Ik zal slechts wijzen op de vermindering van den toehor (bruidschat); de meerdere rechten aan de vrouw toegekend, de vrijheid om zich naar welgevallen te kleeden, gelijke vrijheid om woningen te bouwen, enz.

Een en ander levert tevens het bewijs, dat men de eerbiediging van 's volks instellingen, wanneer men overtuigd is dat zij belemmerend op de ontwikkeling terugwerken, niet te streng moet handhaven. Een bezadigd en handig ambtenaar kan met volken, gelijk die in onzen archipel worden aangetroffen, ongeloofijk veel doen, of beter nog: onthouding van alle bemoeing met de huisselijke toestanden doch uitroeing van al wat de maatschappelijke ont-

wikkeling belemmert, gepaard met toereikende bezoldiging der hoofden en scherp toezicht op misbruiken van gezag, zal beschavend op de bevolking werken en haar arbeidszin opwekken.

Op Java minder door eigen aanschouwing bekend, zoo is het enkel op grond van gegevens uit geschriften geput, dat ik tot de konklusie kom, dat over het algemeen op Sumatra's westkust meer welvaart dan op Java heerscht. Reeds dadelijk valt ons, wanneer wij een maleische kampong betreden, in het oog de fraai met snijwerk versierde en beschilderde groote woonhuizen, waarvan sommige een breedte van twee honderd en eene diepte van veertig voet hebben. Zal men den trap van een dezer woningen opgaan, zoo vindt men al dadelijk rechts op den beganen grond een steenen met water gevulden bak, waarin de bewoner of bezoeker vooraf zijne voeten wascht. Vervolgens ontwaart men bij het binnentreden der woning, dat zij samengesteld is uit eikenhouten stijlen en goede planken omwanding, terwijl wij vroeger reeds bespeurden dat het gedekt is met de kostbare idjoe (de vezel van den arenboom). Wij zien wijders de helft der diepte van de woning over de geheele breedte open gelaten voor de mannelijke bezoekers en de overige helft in een aantal kamertjes verdeeld. Wij tellen er 22 en vernemen dat in ieder dier kamertjes eene gehuwde vrouw met of zonder kinderen woont. De man heeft eigenlijk geen huis, maar is gast bij die zijner vrouwen, welke hij bezoekt en hij heeft ze meest in verschillende kampongs. Ik doe verdere nasporingen en verneem dat de vrouw hare soekoe niet mag verlaten, dat de kinderen uit haar geboren tot hare soekoe worden gerekend en niet tot die des mans, dat zusters kinderen en niet eigen kinderen erven, dat de polygamie hier heerscht, echtscheidingen menigvuldig zijn, dat de vrouw voor het onderhoud harer kinderen moet zorgen, dat de vrouw die twee of drie kinderen ten haren laste heeft voor den man geen voorwerp van aanbidding is, en daarom het vrij wat verkieslijker vindt, zoodra zij bemerkt dat het vooruitzicht voor haar geopend is moeder te worden, de vrucht af te drijven. Ik maak ten gevolge van die mededeelingen de opmerking dat de instellingen in Mandheling, waar de vrouw meerdere rechten zijn verzekerd, verre de voorkeur verdienen. Immers daar is de polygamie onder den burgerman zeldzaam; ieder huisgezin bezit daar eene afzonderlijke woning en de bamboezen huizen zijn reeds voor een groot gedeelte door planken woningen vervangen; de mandhelingsche vrouw is er trotsch op vele kinderen te bezitten en de misdaad van het afdrijven der vrucht is onder haar onbekend. Het bevreemdt mij daarom dat het nederlandsch bestuur niet tracht in dergelijke instellingen die alle ontwikkeling dooden, wenschelijke wijzigingen in de hand te werken. Het antwoord, dat men op dergelijke opmerking ontvangt, is dat wat men bijna overal elders in min of meer gewijzigden vorm verneemt: men moet zich onthouden inbreuk te maken op gebruiken, adats, en behoort de huishoudelijke rechten, die den Maleier in het jaar 1833 verzekerd zijn, te eerbiedigen. Een vreemde opvatting voorwaar van een goevernement, dat zich in 1847 toch niet ontzag van een hoofdprodukt van landbouw (de koffi) zich tegen een willekeurigen prijs meester te maken. Zou het ook daarin liggen dat laatstgenoemde maatregel direkte voordeelen afwerpt?

Na deze uitweiding zal ik ook nog iets dienen te zeggen over voeding en

kleeding van den Sumatraan. Rijst is zijn hoofdvoedsel en hij nuttigt daarbij goelei (de in een ruim nat van klappermelk met kurkuma geel gekleurde en met zout gekookte groente), wijders gedroogden visch of gedroogd vleesch, terwijl de meer gegoeden vleesch, versche kippen, eenden en gezouten eieren eten. Bij feesten, worden geiten, buffels en koebeesten geslacht, en de gegoede die daaraan deel neemt, geeft eenig geld, zoodat de feestvierende gedeeltelijk voor zijne uitgaven wordt schadeloos gesteld.

De drank van den Maleier is buffelmelk (waarvan hij ook boter maakt, echter niet karnt) wijders ajer kawa, een aftreksel van geroosterde koffiebladeren, terwijl bij feestelijke gelegenheden palmwijn wordt gedronken, die de meer algemeene drank is in de Battalanden.

De Batta voedt zich over het algemeen minder goed dan de Maleier, maar ook hierin is in de laatste jaren eene groote verbetering te bespeuren. Bij feestelijke gelegenheden bracht bij hem de adat mede een groot aantal buffels en runderen te slachten, soms steeg dit getal zelfs tot honderd en meer en hieraan was een soort van trots verbonden. Ten gevolge van eene regeling, door het europeesch bestuur in overeenstemming met de hoofden gemaakt, is dit getal tot hoogstens negen voor het voornaamste hoofd beperkt. Het laat zich verwachten dat toenemende vermeerdering van den veestapel hiervan het gevolg zal zijn.

De gewone kleeding van den Maleier is zeer eenvoudig en meestal van donkerblauw of zwart katoen, terwijl de kleeding bij bijzondere gelegenheden bestaat uit roode, blauwe of zwarte zijde met goud doorweven voor de vrouwen. Overigens draagt de man een buisje van allerlei gekleurd laken met gouddraad doorstikt of passement opgelegd. Zijn hoofddoek is met goudkoord omzoomd, soms wel met eene lichte houtsoort in de plooien nagevolgd en met goudblad overtogen, de buikplaat of het slot van den gordel gewoonlijk van zilver (fraai palembangsch fabrikaat) ook dikwerf van goud. De vrouwen dragen groote gouden haarnaalden en oorbellen, wijders vierkante platen op het hoofd Ook worden gouden bloemen in het haar zoowel van vrouwen als in dat van kinderen gevlochten, terwijl de laatsten, wanneer mama in gala verschijnt, een keten van gouden plaatjes in den vorm van muntstukken of medailles om den hals dragen. De vrouwen dragen ook nog groote en zware gouden armbanden, soms tot zeven naast elkander, waarmede haar arm dikwerf tot aan den elleboog bedekt is.

Uit de Padangsche bovenlanden in Mandheling komende, bemerkte men vroeger al dadelijk dat de Battasche bevolking oneindig slechter gekleed was dan de Maleische. De kleeding des mans bestond meestal uit een stuk geklopte boomschors om de lendenen geslagen en een gelijk stuk voor het bovenlijf. Slechts weinigen droegen lijnwaad, terwijl de hoofden zoowel sarong als sjaal droegen van een inlandsch weefsel met koralen versierd, waarvan de kleuren als anderszins tevens hun rang aanduidden. De gehuwde vrouw, die moeder was, had het bovenlijf geheel ontbloot, terwijl zij als sarong, die echter niet verder dan den knie mocht reiken, een stuk ongebleekt katoen of geklopte boomschors droeg. Thans echter is dit alles geheel veranderd. De hoofden hebben een distinktief, waaruit hun rang kenbaar is, terwijl de kleine man zich naar keuze mag kleeden. Boomschors wordt als kleeding

niet meer aangetroffen; de vrouw, ook die uit den geringen stand, zou zich schamen zonder baadje te gaan; laken en zijden stoffen worden bij feestelijke gelegenheden en lijnwaad in het gewone leven gedragen. Het dragen van gouden platen, armbanden, haarnaalden komt ook bij den Mandhelinger meer en meer in zwang, en men zal weinige streken in onze bezittingen kunnen aanwijzen waar in slechts weinige jaren zooveel ten goede is veranderd als in Mandheling.

Is het mij mogen gelukken u zoowel met de gesteldheid van den bodem op Sumatra's westkust als met de bevolking, die zich op dien grond beweegt, bekend te maken, zoo mag ik er nu toe overgaan over de middelen van bestaan dier bevolking eenige mededeelingen te doen.

De Maleier heeft over het algemeen weinig zorg voor zijn vee, terwijl de Batta daarin hem nog overtreft. De veestapel bestond in 1862 uit 14,807 paarden, een sterk en tegen vermoeinis bestand ras; 177,621 buffels en 114,196 runderen; dus voor elke honderd zielen ongeveer 2 paarden, 20 buffels en 14 runderen. Het paard wordt door den inlander bereden, het wordt ook meer en meer als lastdier gebruikt, terwijl, vooral in de laatste jaren, het gebruik van rijtuigen onder de hoofden is toegenomen. De karbouw tiert op Sumatra's westkust uitmuntend. Hij wordt in de Padangsche bovenlanden, behalve als trekdier en voor den ploeg, ook nog gebezigd om ten getale van 8 tot 20 vereenigd, de onder water gezette rijstvelden, waarin hij dan wordt rond gedreven, om te woelen en zacht te trappen, waarna deze met geringen arbeid voor de beplanting geschikt worden gemaakt.

Uit den voorhanden veestapel wordt dagelijks op de groote en goed bezochte passers geslacht, en het is niet te ontkennen dat de Maleier meer dierlijk voedsel nuttigt dan de Javaan.

Met een enkel woord gesproken hebbende van de rol, die de buffel bij den rijstbouw te vervullen heeft, zoo moet ik, alvorens dien tak van landbouw verder te behandelen, nog vermelden, dat ook de stier voor den ploeg, in de Padangsche bovenlanden wordt gebruikt, terwijl ik met leedwezen moet erkennen dat, niettegenstaande de herhaalde jaarlijksche aansporing van de zijde der europeesche ambtenaren en het goede voorbeeld door de voornaamste hoofden gegeven, het gebruik van den ploeg in de Battalanden voor zooverre mij bekend is, geen bijval heeft kunnen vinden, iets dat wellicht voor een groot deel kan worden toegeschreven aan gemis van goedkoope middelen van afvoer, hetgeen de gelegenheid beneemt het produkt, dat de lokale behoefte overschrijdt, naar een geschikte markt te brengen, en daar wat den prijs betreft te konkurreeren.

Wanneer wij na het beplanten der rijstvelden ons oog laten gaan over die bloeiende akkers, waarvan men er amphitheatersgewijze honderde voeten hoog tegen het gebergte op, ziet aangelegd, dan wordt men geneigd uit te roepen: hier hebben wij te doen met eene nijvere bevolking die geene aansporing voor haren arbeid behoeft. Men zou, wanneer men zoo redeneert, zich ook de vraag kunnen doen of het niet-heffen van landrente, gelijk op Java wel plaats heeft, hiervan de oorzaak is. Nadat toch door den goeverneur van Sumatra's westkust bij besluit van 27 Augustus 1842 no. 1591, bepa-

lingen waren gemaakt tot geregelde en genoegzame besproeing en bewerking van de rijstvelden, benevens eene goede behandeling van het rijpe gewas, mocht men zich in een tot nu toe ongekenden bloei van dien voornamen tak van landbouw verheugen. Tot dien tijd werd het veldwerk grootendeels aan de vrouwen overgelaten en ging dit zeer onregelmatig en ongelijktijdig; maar wat nog erger was, de rijstbouw werd dikwerf tegengewerkt door de hoofden, die opkoopers en handelaars waren en belang hadden bij schaarschte van het produkt. In Ankola bespeurde ik nog in 1855 den schadelijken invloed van de meening der hoofden dat duurte der rijstprijzen hun voordeelig zou zijn. Stelselmatig werd door de hoofden het bewerken der rijstvelden in het bezit van de bevolking tegengegaan; ten einde alzoo schaarschte aan voedingsmiddelen te veroorzaken en langs dien weg het produkt der groote uitgestrektheden rijstvelden, die zij door hunne slaven en pandelingen lieten bewerken, tegen hooge prijzen aan hunne onderhoorigen van de hand te zetten. Onze bemoeing met de rijstkultuur heeft een zeer gunstig gevolg gehad, want voortdurend was er overvloed van dat graan. Terwijl vroeger nog eene hoeveelheid van 60,000 pikols 's jaars werd ingevoerd, heeft men na die regeling zich in een jaarlijkschen uitvoer van 80 tot 100,000 pikols te verheugen. Vele streken eigenen zich bijzonder voor den rijstbouw, terwijl de vruchtbaarheid van den bodem zoodanig is, dat hij het hem toevertrouwde zaad, bij eenige zorg, gewoonlijk tweehonderdvoudig teruggeeft.

Na de rijstkultuur bekleedt als tak van landbouw zeker de koffikultuur de eerste plaats. Deze kultuur verdient dan ook eene bijzondere vermelding niet alleen wegens de belangrijke bijdrage, die uit hare opbrengst in 's lands kas vloeit, maar tevens omdat zeer weinigen bekend zijn met de wijze, waaraan zij hare tegenwoordige ontwikkeling te danken heeft.

Dat de koffiboom sedert vele jaren menigvuldig door de bevolking om hare woningen werd geplant en het blad daarvan alleen den inboorling, gelijk ik hiervoren reeds vermeldde, van nut was, is velen bekend. In het begin dezer eeuw werd de boon een artikel van uitvoer en de engelsche resident te Padang voerde in 1800 het eerst 2000 pikols daarvan uit. De prijzen waren hoog; men betaalde te Padang, omstreeks de jaren 1819 en 1820, 20 tot 25 dollars per pikol en hieraan zullen de enorme aanplantingen van boschkoffi in de Padangsche bovenlanden haar ontstaan te danken hebben. Van jaar tot jaar waren de koffiprijzen echter hoe langer zoo meer gedaald. In 1843 waren die hier te lande teruggeloopen tot 20 centen per amsterdamsch pond. In dat jaar bedroeg de uitvoer van sumatra-koffi nog 100,000 pikols, maar de kwaliteit was zeer verminderd, want de inlander, vroeger gewoon voor de koffi met weinig moeite veel geld te bekomen, staakte weldra alle zorg er voor en zoodoende werd de pluk van de boschkoffi overgelaten aan ouden en gebrekkigen, terwijl kleine handelaren haar van den planter op de passers opkochten en naar de strandplaatsen Priaman en Padang vervoerden, alwaar zij door chineesche kooplieden werd opgekocht.

De prijzen waren medio 1847 in de binnenlanden op de passers 6 duiten, dus 5 centen, voor de tjoepak van 16 thail of $1^1/_3$ amsterdamsch pond d. i. f 4,69 de pikol, waarbij voor diverse kosten f 14,86; geeft 16 cent per $^1/_2$ ned. pond kostende prijs in Nederland, terwijl de marktwaarde van goed or-

dinaire Java in 1848 gemiddeld niet hooger was dan 18½ cent per ½ ned. pond. Was het nu bij dien toestand wel te verwonderen dat de uitvoer van koffi aanhoudend verminderde en dat men begon te vreezen bij eene bestendiging daarvan dat produkt al zeer spoedig geheel van de markt te zien verdwijnen? Men begreep dit evenzeer, als men verlangde een einde te zien komen aan het bijpassen van het jaarlijksch te kort, hetwelk onze balans van Sumatra's westkust ons te zien gaf.

Aan een en ander heeft de invoering van ons tegenwoordig koffistelsel zijn ontstaan te danken. Men kan daarvan niet anders zeggen, dan dat het vrij gunstige resultaten heeft opgeleverd. Maar dit is het geval niet *door* maar *ondanks* het stelsel, want ofschoon hier en daar, in de Padangsche bovenlanden, zoogenaamde goevernements-tuinen werden aangelegd, moet men wel in het oog houden dat wellicht ⅔ van het geheele produkt van die residentie werd verkregen uit de oude aanplantingen, waarvoor ten gevolge van de bemoeing der europeesche ambtenaren meerdere zorg werd gedragen.

Men ziet dat den inlander hier niet dezelfde kwelling werd aangedaan als in de meeste koffidistrikten op Java. Men miste hiertoe den moed, uit vrees voor den tegenstand en het verzet van den trotschen Maleier. Dat men niet uit een humaniteitsbeginsel die plagerijen naliet, leert ons de handelwijze in een ander gedeelte van dit goevernement, de Battalanden. Hier vond men geen koffikultuur onder de bevolking en toch schroomde men niet haar op javasche wijze in te voeren. De Batta's hadden, in stede van tegen ons te vechten, bij verschillende gelegenheden getoond onze trouwe bondgenooten te zijn. Van hen was dus geen verzet te vreezen; en van die gedweeheid moest gebruik worden gemaakt om een stelsel, dat op Java zoo groote voordeelen afwierp, ook in die landen in te voeren. De arme Batta heeft voor zijne trouw en gehechtheid aan de nederlandsche regeering zwaar geboet.

Ik heb in een opstel, geplaatst in den 24en jaargang van het *Tijdschrift van Nederl. Indië*, den toenmaligen toestand beschreven. Ik heb getracht te doen uitkomen wat het lot is eener inlandsche bevolking aan de willekeur van onhandige ambtenaren onder de werking van ons tegenwoordig stelsel overgeleverd, en zoo lang heerediensten en gedwongen koffi- en suikerkultuur zullen blijven bestaan, zal, enkele uitzonderingen daargelaten, mishandeling van de bevolking daarmede altijd gepaard gaan. Dit kan niet te dikwerf herhaald worden. Nu mogen sommige ambtenaren bij dat stelsel groot geworden, zeggen: ach, het is immers zoo erg niet; dit is alsdan een bewijs te meer dat dat stelsel even als de slavernij, waar het bestaat, demoraliseerend op den mensch werkt. Het gaat daarmede als met het opleggen van lichaamsstraffen en ik herinner mij dat, toen ik, ingevolge de uitspraak van de daartoe bevoegde rapat van hoofden, de eerste rottingslagen liet toedienen, ik mij niet op mijn gemak gevoelde, maar later, nadat dit herhaaldelijk had plaats gehad, er zeer kalm onder bleef.

Dat dit beweeren niet onjuist is wil ik bewijzen. Een mijner voorgangers had de indigokultuur in Mandheling ingevoerd en er werd dus ook eene indigofabriek gebouwd. Hij liet den voor het branden van kalk benoodigden steen uit het gebergte op zes uren afstand naar het erf zijner woning brengen en honderde personen, zoowel mannen, vrouwen als kinderen, ieder een stuk

kalksteen dragende, werden daartoe gebezigd. Dezelfde ambtenaar liet de klei, benoodigd tot het bakken van metselsteenen op een afstand van $1\frac{1}{2}$ paal naar dat erf transporteeren en aldaar door menschen fijn trappen. Dit menschenplagen en dit verspillen van werkkrachten geschiedde eenvoudig opdat de lastgever op zijn gemak en met zijne voeten in muilen gestoken, de werkzaamheden van uit de gaanderij zijner woning zou kunnen gadeslaan.

Toen ik in 1848 in Mandheling kwam, kon ik in de eerste dagen niet uitrijden of honderde menschen, meest vrouwen en kinderen, waren altijd bezig grasspruitjes uit den weg te halen. Het spreekt van zelf dat ik dit spoedig verbood. Ik haal het slechts aan om te doen uitkomen hoe goed die bevolking op javasche wijze gedresseerd was. Ik herinner mij verder hoe ik in 1846 voor een paar dagen bij een assistent-resident, die vroeger kontroleur op Java was geweest, logeerende, 's morgens ten vier ure met mijn gastheer uitrijdende, bijgelicht werd door honderde menschen met brandende fakkels langs den weg geschaard. Mij viel dit bijzonder op en het verwondert mij geenszins dat vele ambtenaren zich moeilijk een toestand kunnen voorstellen, waarbij al dat moois zou moeten worden gemist.

Maar na deze uitweiding moet ik toch tot de koffikultuur, gelijk die in de Battalanden onder het toezicht van javaansche mantries en europeesche ambtenaren werkte, terug keeren.

De tuinen waren zooveel mogelijk langs den grooten weg aangelegd. In de tuinen zelf zag het, wanneer men er langs reed, zeer goed uit. Zij werden goed schoon gehouden, zelfs nog beter dan de wegen. De als schaduwgewas gebezigde djior, een soort van ijzerhout, stond er met zijne breed uitgestrekte takken en donkergroen klein blad prachtig. Wel is waar putte die duurzame houtsoort den grond, ten nadeele van den koffiboom, uit, maar zij stond mooi. Om den tuin eene omheining van levend hout op gelijke hoogte afgekapt en ingang verleenende tot den tuin door middel van eene nette houten poort, waarop in maleisch en mandhelingsch schrift te lezen stond het jaartal van aanleg en de hoeveelheid boomen.

Alles was dus even netjes. Maar zag het er even goed uit met de produktie? Volmondig kan hierop een ontkennend antwoord gegeven worden, want van 2,500,000 koffiboomen oogstte men dooreen slechts 3 à 4000 pikols koffi; zoodat $\frac{1}{6}$ katti van iederen boom of 2 pikols per bouw werd verkregen.

Voor het bereiden van de vrucht werd ook in alles het kunstmatige, dat op Java bestaat, toegepast. Droogloodsen met beweegbare daken werden nabij de woningen der hoofden opgericht en ieder plukker wierp daarin zijn koffi.

Op Java gaat in vele streken de koffikultuur nog met grooter plaag vergezeld, namelijk met het gedwongen verblijf van de planters in de tuinen. In de Battalanden waren de tuinen echter niet zoo afgelegen en dientengevolge werd men ten minste daarmede niet gekweld.

Ziedaar, Mijne Heeren, in korte trekken de werking en uitkomsten van de gedwongen kultuur. Thans wil ik u eene korte beschrijving geven van de wijze waarop het mij mogelijk was de bevolking met de koffikultuur te verzoenen; eene wijze die, zoo als blijken zal, grootelijks afweek van hetgeen de gegeven instruktiën behelsden.

Nadat de grond, veelal alang-alangveld, voor den aanleg van den tuin was aangewezen, werd deze onder de belanghebbenden verdeeld. Gewoonlijk bepaalde zich de aanplant tot 100 boomen voor ieder volledig huisgezin, terwijl de weduwen slechts voor de helft daarin deel namen. Ieder maakte zijn aandeel volgender wijze zoo spoedig mogelijk voor den aanplant gereed. De alang-alang kapte men bij den grond af en liet die behoorlijk uitgespreid op het veld liggen, zoodanig dat de grond daarmede bedekt was. Na eenige dagen zag men hier en daar de jonge alang-alang-spruitjes uit den grond kiemen en deze kapte men wederom langs de oppervlakte weg. De op het veld uitgespreid liggende alang-alang keerde men om, men maakte de gaten op onderlingen afstand van 8 rijnlandsche voeten en ter diepte van $2^1/_2$ voet gereed, om daarin de koffiboon te zaaien. Wijders werd nu ook het schaduwgewas geplant. Eenigen tijd daarna keerde men het nog overige gedeelte van de op het veld liggende alang-alang nogmaals om, de gemaakte gaten werden met de bovenlaag humus uit den omtrek aangevuld, de alang-alangwortel was intusschen in den grond, daar hij van alle lucht en licht was afgesloten, gestikt; nu werden van goede krachtige koffiboomen hoog rijpe vruchten genomen, die na een weinig gedroogd te zijn als zaad in de aangevulde gaten werden nedergelegd en wel drie in ieder gat, in den vorm van een driehoek. Later behield men van de opgekomen plantjes er slechts een en wel het krachtigste, terwijl alsdan de twee overigen werden weggeworpen. Eene groote afwijking derhalve van hetgeen op Java geschiedt, waar eerst pepinières worden aangelegd van waar de plantjes, nadat zij een drie- of viertal blaadjes bezitten, met een kluit om den wortel omwikkelden grond naar den tuin worden vervoerd en geplant. Het uitroeien van de alang-alang leerde ik van den Batta, het zaaien van den boon direkt in den tuin, zonder de tusschenkomst van pepinières, beproefde ik en deze proef is uitmuntend geslaagd, want de op boven omschreven wijze aangelegde tuinen stonden prachtig en waren zeer produktief.

In de laatste jaren van mijn verblijf in Mandheling plukte men jaarlijks van 120 koffiboomen een pikol koffi, terwijl gelijk ik hiervoren vermeldde, men daartoe vroeger zes honderd boomen behoefde.

Het duidelijk bewijs is dus voorhanden, dat zoolang alles door middel van dwang geschiedde het gemakkelijk viel aan de koffiaanplantingen de verlangde uitbreiding te geven, maar dat men daartegen niet bij machte was om de koffiproduktie in dezelfde verhouding te doen toenemen. Zou de oorzaak daarvoor niet moeten gezocht worden in de keuze der gronden voor den aanleg der tuinen bestemd? Ik geloof deze vraag bevestigend te mogen beantwoorden. Zoolang de inlander de koffikultuur als een druk beschouwde, paste hij wel op dat hij niet behulpzaam was in het uitzoeken van vruchtbare gronden; want hij dacht, hoe meer vruchten er komen hoe meer er te plukken, te bereiden en te transporteeren zal vallen, en hoe meer ik dus geplaagd zal worden. Toen echter zijn vertrouwen door mij was gewonnen, toen hij bij ervaring wist dat mijn bemoeing hem voordeelig was, werden mij dadelijk voor de koffikultuur geschikte gronden aangewezen, want, Mijne Heeren, geen europeesch ambtenaar is in staat die op te sporen. Ik durf zeggen dat ik veel te paard zat, veel onderzocht, maar wanneer het op het aanleggen van koffituinen

aankwam en het betrokken distriktshoofd mij dan verzocht eens het daartoe bestemde terrein in oogenschouw te nemen, was ik dikwerf verwonderd dat zoo nabij de kampong, een paar heuvels overrijdende, mij de prachtigste gronden werden aangewezen, en men mij zeide „daar zal koffi groeien, want men treft „er thans dit of dat gewas aan, en waar dit groeit, brengt de grond ook „koffi voort."

In het archief van mijn bureau vond ik een voorstel van een mijner voorgangers om de koffikultuur wegens ongeschiktheid van den grond op te geven, en toen ik laatst door een voormalig resident der Preanger-regentschappen hoorde beweeren dat West-Java voor de koffikultuur minder geschikt is dan Oost-Java, dacht ik bij mij zelven: gij kunt dit niet weten, want eerst nadat de daar bestaande dwang zal zijn opgeheven, zal het kunnen blijken of uw beweeren juist is.

Maar, Mijne Heeren, het wordt tijd dat ik van de koffikultuur afstap, ofschoon ik mij toch niet kan onthouden, te zeggen dat het mij zeer bevreemdde onlangs in een geschrift: „Hoe wordt de koffikultuur in de Soenda-landen op Java produktiever gemaakt," te lezen: „Zoodra de oogsttijd daar was verhuisde de bevolking naar de pratags, droogschuren in de koffituinen, alwaar zij voor haar zelve tijdelijke woningen moest maken en onderhouden" enz.

„De pratags hierboven bedoeld waren gewoonlijk een groot aantal palen van de kampongs gelegen." En verder. „Niet het onderhouden der tuinen, maar de plukking en het droogen der vruchten waren voor de bevolking bezwarend."

Nu geeft schrijver verder aan wat hij voor de nieuwe regeling in 1862 deed en ik zal mij veroorlooven dit voor te lezen:

„Eenmaal met die toestanden bekend, was het schrijver, hoewel niet gemakkelijk, toch mogelijk de oorzaken weg te nemen, die leiden tot slechte oogsten en kwijnende tuinen.

„Met toestemming van den resident, werd het hem veroorloofd, om bij wijze van proef, de koffivruchten te laten fermenteeren en droogen in de kampongs zelf.

„Aanvankelijk had hij met zeer veel moeite te worstelen zooals trouwens met alle nieuwe regelingen bij den Inlander het geval is; al is het dat een voordeel in het nieuwe hem toelacht.

„Met geduld en volharding mocht hij zich eindelijk verblijden van in al de zeven distrikten zijner afdeeling pratags in de kampongs te zien verrijzen, en wel voor ieder huisgezin één; zoodat de kontrole over elk huisgezin, afzonderlijk thans mogelijk, vroeger onmogelijk was.

„Deze nieuwe regeling bracht, aanstonds mede ten einde de bevolking geen overlast te bezorgen, om hoogstens tweemaal 's maands de rijpe koffivruchten te doen afplukken, terwijl vroeger *dagelijks* geplukt (?) werd. Zo doende liep de pluk geregeld af, en brachten de arbeiders telken male een goeden voorraad *rijpe* koffi mede naar huis.

„Alvorens de vruchten ter fermenteering en drooging op de pratags in de kampongs aanlandden, werden ze nat gewogen; terwijl daarna ieder plukker benevens de hoeveelheid geplukte koffi door de betrokken mandoors of opzichters werden geregistreerd. Deze maatregel was natuurlijk in 't belang van de kontrole noodzakelijk.

„In den regel, bij een weinig droogte, kan de koffi na twee à drie weken afgevoerd worden.

„Afvoer en pluk geschiedden toen sukcessievelijk; terwijl vroeger eerst afgevoerd werd wanneer de boomen schoon geplukt (?) en al de vruchten ontbolsterd waren.

„Deze maatregel was toen noodzakelijk, omdat de hoofden de meeste moeite hadden om de bevolking naar de koffi-etablissementen terug te drijven: uit eigen beweging kwam zelden één terug.

„Afkooping van kultuurdiensten, althans van de plukdiensten, was nu minder mogelijk, daar elk kultuurdienstplichtig huisgezin een droogschuurtje voor zijne woning bezat. Dat was dan ook de reden dat het aantal plukkers en pluksters ontzettend door de nieuwe regeling toenam, evenzeer als ten gevolge van de ingenomenheid, die de bevolking blijkbaar voor dezen nieuwen *atoeran* aan den dag legde.

„Zoo trof hij in één distrikt bijv. op zekeren dag van de plukking, 15,000 plukkers en pluksters aan; terwijl één jaar te voren met de grootste moeite slechts één 4000tal door de hoofden kon gepresteerd worden.

„Des avonds keerde een ieder met volbeladen mandjes *rijpe* koffi naar huis, de *groene* bleef aan de boomen; van *strooping* en *wegwerpen* kwam niet meer, de kiemen voor de nieuwe loten werden niet meer gedood, enz.

„Het was later een verblijdend verschijnsel, hoe wél de tuinen na den oogst er uitzagen, met betrekking tot een vroeger jaar."

In Mandheling geen pratags of droogloodsen. Mannen, vrouwen, kinderen komen gedurende den pluktijd twee of drie malen daags met groote vrachten koffi, in de roode schil, naar hunne woonplaatsen af. Daar stampt men ze in het gewone rijstblok en de rijpe koffi vliegt als het ware bij de minste drukking uit het roode omkleedsel, en nu, nadat de geheele voorraad is ontschild, gaat een ieder met zijne koffi naar de rivier of waterleiding en wascht ze af, waarna de boonen te huis in zakken worden opgeborgen om dagelijks wanneer het weder daartoe gunstig is, op matjes voor de woning, even als men dit met de padi doet, zoolang te worden gedroogd tot zij geschikt zijn om door stampen van de hoornen schil ontdaan te worden en daarna, waartoe dagelijks gelegenheid wordt gegeven, in de kleine binnenlandsche pakhuizen te gelde te worden gemaakt.

Ofschoon nu volgens den schrijver der voormelde brochure het onderhouden der tuinen niet bezwarend was, zoo heeft de ondervinding mij nogtans geleerd, dat overal waar de koffiplanter verplicht wordt zich meer dan vier of vijf palen van zijn woonplaats voor zijn bedrijf te verwijderen, de koffikultuur voor hem een groote druk is.

De koffiproduktie van Sumatra's westkust bedroeg:

in 1857	190,947	pikols.
„ 1861	125,605	„
„ 1862	149,157	„

Na de rijst en koffi komen van Sumatra's westkust als artikelen van uitvoer in aanmerking de kassia (wilde kaneelsoort) voor ongeveer 5000 pikols 's jaars, notenmuskaat en foeli, respektievelijk 300 en 150 pikols, gambir 5 à 600 pikols, kamfer 6 pikols, gomelastiek en geta-pertja 2168 pikols, benzoïn, welk produkt

echter grootendeels uit de onafhankelijke Battalanden beoosten Baros en Singkil voorkomt, 6 à 7000 pikols. Wanneer men hier nu nog bijvoegt voor eene waarde van *f* 150,000 aan goud, olifantstanden, was, rhinoceroshoorn, drakenbloed en andere artikelen van minder aanbelang, dan hebben wij zoo wat eene opsomming gedaan van hetgeen dat prachtige land opbrengt.

Ons stelsel is echter in vele opzichten gelijk dat op Java. Heeredienstplichtigheid, gedwongen koffikultuur en levering van het produkt tegen bepaalde prijzen aan het goevernement.

Men behoeft hier geen groote rekenmeester te zijn, om te kunnen konstateeren, dat bij de tegenwoordige koffiprijzen een gemiddelde oogst van 160,000 pikols koffi aan de schatkist een winst afwerpt van 4 à 5 millioen gulden. De ambtenaren op Sumatra, die dit tot stand brachten en in 10 jaren tijds den toestand van land en volk eene vrij groote verbetering deden ondergaan, hebben daarvoor geene kultuurprocenten of eenige andere bijzondere belooning ontvangen en hebben toch in veel korter tijdsbestek meer verricht, dan op Java is gedaan. Men denke slechts aan de goede kommunikatie- en transportwegen, die thans dat goevernement doorsnijden en waarvan in 1845 nog geen enkele bestond. Het lijdt alzoo geen twijfel dat Sumatra, even als Java, onder het vigeerende stelsel is vooruitgegaan. Het stelsel moge voor de aanvankelijke ontwikkeling van Sumatra's westkust veel goeds te weeg hebben gebracht, dewijl hier niet die overdrijving, waarmede het op Java is toegepast, heeft plaats gehad, toch doen zich hier gelijke verschijnselen voor als die men op Java waarneemt, namelijk: kort na de invoering van het stelsel snelle toename van het omgezet handelskapitaal, maar weldra stilstand, want terwijl het totaal der in- en uitvoerwaarde in 1847 gemiddeld slechts ruim vier millioen 's jaars bedroeg, steeg dit reeds tot een cijfer van 10 millioen in 1857 en ofschoon dit cijfer thans wellicht met een à twee millioenen zal vermeerderd zijn, zoo is dit niet toe te schrijven aan vermeerderde produktie maar aan den hoogeren prijs van de koffi, die sedert 1857 met 12 à 13 gulden per pikol gestegen is.

Het stelsel behoort dus ook hier niet bestendigd te worden, want hulpbronnen, meer dan in eenig ander land ter wereld, wachten slechts op kennis en kapitaal om aan den wereldhandel ruime bijdragen te leveren. Honderde Europeanen en millioenen guldens zullen daar met goed gevolg emplooi kunnen vinden. Ik zond looderts naar Batavia bevattende 89 pCt. lood, afgescheiden van ½ pCt. zilver; kopererts houdende 6 pCt. van dat metaal; ijzer vindt men in bijna gedegen toestand; goud wordt er in vele streken door den inlander gewonnen en wellicht zou voor de Europeanen met aanwending van meer doelmatige middelen de goudwasscherij een winstgevende tak van industrie kunnen worden. Het kwikzilver vindt men in de XII Kota's. Dit wat betreft de delfstoffen. En ten opzichte van het plantenrijk vindt men waarschijnlijk nergens rijker verscheidenheid van kostbare produkten. Men denke slechts aan den kamferboom ook in onze Battalanden, waarvan het produkt tegen f 6000 per pikol wordt verkocht, de benzoïn, waarvoor eene prijs van 100 gulden per pikol wordt betaald, wijders de kassia, de kaoetsjoek, de geta-pertja, het drakenbloed en meer andere gomsoorten.

Maar afgescheiden daarvan zouden de vruchtbare onbebouwd liggende grou-

den, die nu tot woonplaats van olifanten, rhinocerossen, tijgers, beeren en ander verscheurend wild gedierte dienen, kunnen worden bebouwd. Men zou voor den daaraan besteeden arbeid rijkelijk beloond worden. Elke bouw met koffi beplant, zou jaarlijks den ondernemer f 200 zuivere winst kunnen opleveren en wanneer de regeering ook hier de heerediensten afschafte en in stede van gedwongen koffikultuur een ander belastingstelsel invoerde, zouden intelligenten ondernemers ook hier geene werkkrachten ontbreken.

Men legt wel eens aan hen, die sints eenigen tijd uit Indië vertrokken zijn, ten laste, dat zij, na een paar jaren in Europa te hebben vertoefd, de indische toestanden dikwerf geheel uit het oog verliezen en zich aldaar eene geheel denkbeeldige wereld scheppen, maar van dat verwijt kan ik mij geheel vrij pleiten. Op Sumatra zijnde stond ik reeds afschaffing van heerediensten voor en het bewijs is in Mandheling geleverd, dat ook moeilijke bergwegen in vrijen arbeid kunnen worden onderhouden.

Meermalen — de heeren Van Stolk en W. A. Henny, beiden thans hier te lande, zouden het kunnen getuigen — heb ik destijds reeds mijn leedwezen uitgedrukt, dat niet een grooter aantal Europeanen in de binnenlanden was gevestigd, en meermalen moest ik dan zeggen, „er is nog zoo „veel voor dit land te doen, maar wij ambtenaren weten zoo weinig en onze „hulpmiddelen zijn zoo gering.”

Kort na de onderwerping en de vestiging in eene kolonie is het de taak eener regeering het door hare ambtenaren te leeren kennen en den eersten weg tot verdere ontwikkeling te doen banen; daarna moeten de partikulieren haar daarin hulp bieden. Wanneer, gelijk op Sumatra's westkust, in de nabijheid van onze middelen van vervoer duizende bunders woestliggende vruchtbare gronden op ontginning wachten, dan moet men wel de regeering den raad geven om zoo spoedig doenlijk woeste gronden aan Europeanen uit te geven, waarvoor de bevolking haar dankbaar zal zijn.

Alvorens woeste gronden uit te geven zullen de heerediensten moeten zijn afgeschaft, want ook hier is het noodig dat de arbeider, die zijne dienst aanbiedt, ook vrij over zijn tijd en persoon kan beschikken.

Nu is het mij evenwel bekend dat sommige ambtenaren hebben voorspeld onlusten, opstand en verzet der bevolking, zoodra men woeste gronden op Sumatra's westkust aan partikulieren uitgeeft, maar naar mijn gevoelen zijn dit schrikbeelden, die bij nadere beschouwing niet anders dan schaduwbeelden zullen blijken te zijn.

Eene eerste uitgifte van woeste gronden, tegen eene schadeloosstelling aan de hoofden, zou ik wenschen in Boven-Ankola. Men vindt daar een heerlijk klimaat, niet meer dan zestien palen van een waterweg verwijderd, heerlijke gronden waarop even goed de aardappel en de tabak als de koffiboom groeit. Bij voorafgaande afschaffing van dienstplichtigheid zullen aldaar de ondernemers eene massa werkkrachten uit onze bezittingen mitsgaders uit de onafhankelijke Battalanden toevloeien, en eerst dan zal men tot de overtuiging komen dat de thans waargenomen ontwikkeling slechts kinderspel is bij hetgeen uit een zoodanigen toestand zal geboren kunnen worden. Men behoeft althans niet bevreesd te zijn dat in de Battalanden ten gevolge van neerzettingen van Europeanen verzet zal ontstaan, wanneer men slechts nagaat dat nu

reeds in de Si-Pirok en zelfs in de onafhankelijke Battalanden christenzendelingen zich bevinden. Wanneer die menschen onbeschermd zich onder de Batta's veilig achten, hoeveel te meer dan de industriëel, die welvaart en kennis onder het volk verspreidt.

Ik zou evenmin bezwaren hebben tegen de vestiging van landbouwondernemingen in de Padangsche bovenlanden, maar daar de bestaande instellingen, waardoor de vrouw verhinderd wordt hare soekoe te verlaten, eene vestiging op partikuliere landen vooralsnog zou belemmeren, zoo zou ik het geraden achten, dat men bij eventuëele aanvragen om woeste gronden op Sumatra's westkust begon met voor zoodanige ondernemingen aan te wijzen gronden in de onder ons gezag sorteerende Battalanden.

Ziedaar, Mijne Heeren, hetgeen ik uit eigen ervaring, in staat ben onder uwe aandacht te brengen ten opzichte van Sumatra. Het is uitvoeriger geworden dan ik mij voorstelde en toch gebleven beneden het gewicht van het onderwerp dat ik behandelde. Ik gevoel geheel den omvang der taak van hetgeen ons op Sumatra te doen staat en geef mij daarom rekenschap èn van het onvolledige der door mij gedane mededeelingen èn van het gebrekkige mijner voordracht. Kon ik tot u spreken zoo als ik wenschte, en zoo als ik inzie dat de stof vereischt, ik zou trachten u duidelijk te maken dat wij op Sumatra, gelijk op Java, eene groote ekonomische fout hebben begaan. Wij hebben de kortzichtigheid gehad de moderne fiskaliteit van het westen te enten op de eeuwenoude misbruiken, die wij in het oosten hebben aangetroffen, in stede van onze meerdere bescherming en betere begrippen van bestuur dienstbaar te maken aan het wegnemen dier misbruiken. Wij hebben alzoo, deels door ons zedelijk overwicht, deels door de kracht onzer wapenen, de volkeren, aan onzen skepter onderworpen, tot stilstand gedwongen. Wij hebben het maatschappelijk leven in onze overzeesche bezittingen in boeien geklonken in stede van den natuurlijken voortgang en ontwikkeling er van te bevorderen. Ware het mogelijk geweest, wij zouden alle maatschappelijke ontwikkeling, die ons geen dadelijk voordeel beloofde, hebben uitgedoofd. Gelukkig laat zich dat niet doen. Ondanks ons zijn de volkeren in Nederlandsch Indië in beschaving en welvaart vooruitgegaan. Ondanks ons zullen zij daarin blijven vooruitgaan.

Laten wij daarop letten en zoowel uit plichtbesef als uit welbegrepen belang er op bedacht zijn, thans, nu het nog tijd is, ons te plaatsen aan het hoofd der beweging om niet op den een of anderen tijd, en wellicht spoediger dan de stoutste verbeelding waagt te voorspellen, door haar beheerscht te worden.

De heer *Schill*. Na de belangrijke mededeelingen, ons door den heer Godon gedaan en met zooveel genoegen aangehoord, wensch ik daaruit te konstateeren, dat, zooals de spreker in het breede heeft aangetoond, even als op Java, ook op Sumatra groote ekonomische fouten bij het beheer dier bezitting zijn begaan, dat het nederlandsch gezag dáár even zeer belemmerend op de ontwikkeling van land en volk heeft gewerkt als op Java en andere Oost-Indische bezittingen, en daar evenmin als op Java veel zegen heeft gebracht. Vooral komt dit uit bij de koffikultuur, die men ook daar als stelsel heeft ingevoerd en zoogenaamd geregeld, wel niet met al de horreurs van dwangar-

heid zoo als op Java, maar altijd toch met dwang bij de verplichte levering van het produkt aan het goevernement tot willekeurig gestelde en onvoldoende prijzen. De regeling dier kultuur is ingevoerd onder motieven, die schijnbaar doelden op de welvaart en het belang der bevolking, en men heeft die regeling naderhand gaan wettigen, hetgeen door den heer Godon niet bepaald is aangehaald. Er bestaat een zeer recent besluit der indische regeering, van 20 Januari 1864, *Indisch Staatsblad* no. 8, waarbij het geheele koffi-stelsel op Sumatra, onder bepaalde wettelijke regels is gebracht. Bij den konsiderans wordt gezegd dat het strekken moet „tot bevestiging en wettelijke regeling van het sedert jaren ten Sumatra's westkust werkende koffistelsel, zoo ter verzekering van een goed bestuur, als ter wegneming van onzekerheid voor de bevolking."

Dit was dus het motief voor het besluit, waarvan art. 1 luidt: „Alle binnen het goevernement van Sumatra's westkust door de inlandsche bevolking geteelde koffi wordt op de totdusver gebruikelijke wijze aan het goevernement geleverd, tegen eenen door de regeering in overeenstemming met de bestaande of later uit te vaardigen voorschriften te bepalen prijs.

„Hiervan is uitgezonderd de koffi, benoodigd voor persoonlijk gebruik van den planter en zijn huisgezin, en die, welke gebrand en in den vorm van poeder voor binnenlandsch gebruik is bestemd."

„Art. 2. Het verkoopen, koopen en vervoeren van koffi, welke ingevolge het bepaalde bij de eerste alinea van art. 1 dezer ordonnancie aan het goevernement behoort te worden geleverd, waardoor de koffi aan die levering wordt onttrokken, is strafbaar als ontvreemding van 's lands eigendom, onverminderd de verbeurdverklaring ten behoeve van den lande van de aldus verkochte of vervoerde koffi."

Opmerkelijk is dit besluit, vooral op het tijdstip waarop het is uitgevaardigd en onder eene regeering waarvan men het niet meer zou verwacht hebben. Een tweede voorbeeld van zoodanig besluit is wellicht in de jaarboeken der indische wetgeving niet te vinden. In de eerste tijden der O. I. Kompagnie zou dat besluit niet misplaatst zijn geweest, maar nu kan het niet dan algemeene afkeuring ondervinden, want onder anderen verheft het tot de misdaad van diefstal, wanneer iemand over zijne eigene produkten beschikt.

De regelingen voor de koffikultuur op Sumatra hebben wij ook weder te danken aan den generaal van den Bosch, die gewenscht had, even als bij het door hem op Java ingevoerde stelsel, van die kultuur zooveel mogelijk te trekken en geld te krijgen door eene niet te rechtvaardige wijze van levering. Dit in den beginne niet rechtstreeks kunnende verkrijgen, heeft hij de heffing der zoogenaamde territoriale rechten in praktijk gebracht, die later door de verplichte levering van het produkt tegen door het goevernement bepaalde prijzen is vervangen. De bedoeling daarvan was geen andere dan die van het stelsel op Java: vermeerdering van baten door het zich toeëigenen van een deel der produktie van de bevolking om die met winst te verkoopen. Of de bevolking van Sumatra door dien maatregel is bevoordeeld, zooals men zeide dat men bedoelde, is te betwijfelen. Als wij de produktie over eenige jaren nagaan, dan vindt men o. a. in het regeeringsverslag over 1853 eene tegenstelling tusschen de produktie in dat jaar en die in 1848. In 1848 bedroeg die

56,546 pikols en in 1853, 119,420 pikols. Maar aan welke omstandigheden was die geringe produktie in 1848 toe te schrijven?

De heer *Godon.* Waarschijnlijk aan den lagen prijs van de laatst voorafgaande jaren.

De heer *Schill.* Ik geloof ook dat dit invloed had op de produktie, want de aanplantingen waren niet verminderd. De bevolking maakte slechts minder werk van het produkt bij slecht loonende prijzen. Dat de prijs invloed kon hebben op de produktie blijkt duidelijk uit eene vergelijking der opbrengst over eenige jaren. In 1841 en 1842 bedroeg de produktie toch 100,000 pikols. Maar sedert 1853 vinden wij niettegenstaande de weldadige maatregelen van het goevernement, de produktie toch ook bijna stationair. In 1858 bedroeg die 129,000 pikols, in 1860 steeg zij wel tot 157,000 pikols, maar daalde weder in 1861 tot 123,000 pikols. Weinig meer was zij in 1863. In 1864 verkreeg men 167,000 pikols, maar ook in 1857 had men een exceptioneel jaar van ruim 190,000 pikols. En met den aanvankelijk gestelden prijs scheen de bevolking ook niet erg gebaat te zijn. Eerst was die prijs f 8,40, later werd die op f 10, — en vervolgens op f 11,50 gesteld. Even als op Java zijn dus op Sumatra hervormingen dringend noodig, daar duidelijk blijkt dat ook op laatstgenoemd eiland het stelsel belemmerend heeft gewerkt en nog storend werkt op de ontwikkeling der produktie.

De *Voorzitter.* Ik meen een verschil te hebben opgemerkt tusschen de heeren Godon en Schill, dat opheldering verdient. De eerste heeft gesproken van *gedwongen kultuur*, terwijl de laatste slechts van *gedwongen levering* gewaagde.

De heer *Godon.* Er is op Sumatra werkelijk gedwongen kultuur. Daar waar groote produktie verkregen wordt uit oude aanplantingen, vindt men misschien minder gedwongen kultuur, zoodat ik er dan ook op gewezen heb dat $^2/_3$ gedeelte der produktie van oude aanplantingen der bevolking afkomstig is. In Mandheling is alles goevernements-kultuur. Daar heeft men geene aanplanting van de bevolking. Onder het bestuur van den goeverneur-generaal Duymaer van Twist was men zeer genegen om alles vrij te verklaren; ieder schermde toen met vrijen arbeid, ofschoon het soms vermomde dwang was. De koffituinen in bedoelde streek werden echter door het goevernement aangelegd.

Bij eene vroegere gelegenheid heb ik er op gewezen dat men in 1840—1847 ten opzichte van de koffikultuur groote moeite heeft gehad om de alang-alang uit de tuinen te verwijderen. De wortels van de alang-alang zitten diep in den grond. Wanneer slechts een klein gedeelte dier wortels in den grond blijft, komt de plant op nieuw te voorschijn, die dan de koffiplanten verstikt of althans den groei daarvan belemmert. Daardoor had ook de koffikultuur in de Padangsche-bovenlanden weinig te beteekenen. Toen Merkus in 1840 op Sumatra kwam, heeft men in die streek veel moeite gedaan om goevernementstuinen aan te leggen. De Maleier noemde dit *kebong rodi.* Men legde die tuinen echter aan op slechte gronden, met pisangboomen

er tusschen, waarvan het gevolg was dat men meer pisang dan koffi produceerde.

Ik heb er reeds vroeger op gewezen, waaraan die oude aanplantingen zijn toe te schrijven. Zij waren het gevolg van den prijs van 20 spaansche matten, die de Maleier in vroegere jaren voor zijn produkt ontving, zoodat men ook spoedig de produktie tot 100,000 pikols zag stijgen. Vóór ik Sumatra verliet, heb ik de Padangsche-bovenlanden rondgereisd. Ik zag toen hier en daar hoopen koffi verrot op den grond liggen. Dit was alleen daaraan toe te schrijven dat de inlander slechts *f* 8,40 voor een pikol koffi 1ste soort ontving; een prijs die in vele gevallen de moeite niet beloonde. Want een gevolg van het bestaande dwangstelsel is dat de bevolking vele kwellingen moet ondervinden. Wanneer bijvoorbeeld een inlander met zijn produkt aan een pakhuis komt, probeert de pakhuismeester de koffi of zij goed droog is. Wanneer nu de koffi onderweg vochtig is geworden, mag de pakhuismeester die niet aannemen. De inlander is daardoor genoodzaakt te blijven wachten tot dat het weder hem gelegenheid geeft zijne koffi in de zon te droogen. Al is dit voor de bevolking zeer onaangenaam, de pakhuismeester is in zijn recht; hij mag niet anders dan drooge koffi aannemen. Zeide men hem: gij behoeft zoo nauw niet te zien, dan kocht hij ook wellicht natte koffi.

De heer *Schill.* De heer Godon zeide in zijne eerste rede dat het moeilijk was geschikte gronden te vinden. Dit is ook een gevolg van het stelsel, omdat de inlander geene moeite doen wil geschikte gronden te zoeken of die aan te wijzen, daar hij geen meerderen last van de kultures wil hebben tegen de geringe betaling die hem gegeven wordt voor het produkt, waarover hij niet vrij mag beschikken.

Het goevernement verklaart zeer naïef in zijne officiëele verslagen aan de staten-generaal het bezwaar om geschikte gronden te bekomen. In het verslag over 1860 komt onder anderen voor: „Een bezwaar tegen de benuttiging van zeer geschikte gronden ligt in den afstand van de kampongs. Aanhoudende zorg en aanmoediging worden van de zijde der europeesche ambtenaren steeds gevorderd tot het behoorlijk onderhouden der tuinen.”

In het verslag van 1861 wordt gezegd: „Het is reeds te bejammeren dat de in de Padangsche-bovenlanden zoo gunstig voor de koffikultuur voorhanden gronden niet worden benuttigd wegens den grooten afstand van de kampongs. Men vindt aldaar toch boschgronden geheel voor de koffiteelt geschikt.”

Op gronden, op verren afstand en daardoor minder te benuttigen, wordt door den inlander gewezen, — maar de meer nabijliggende gronden zal hij niet aangeven.

De heer *Godon.* Ik sprak over die zaak met een gewezen resident op Java en hij zeide mij dat niemand het zal betwisten dat het voor het goevernement onmogelijk is zelf de gronden te zoeken, maar dat men daarin afhankelijk is van den Inlander, terwijl deze vruchtbare gronden, in de nabijheid van zijne dessa gelegen, liefst niet met koffi wil beplanten, maar daarover de dispositie wil hebben voor het planten van gewas tot eigen voordeel.

De heer *van Lier*. Ik veroorloof mij een paar vragen aan den heer Godon. Hoe is het met den grondeigendom op Sumatra's westkust gelegen? Beschikt men aldaar over gronden, ten behoeve van de koffikultuur? Heeft het goevernement daarvoor gronden genomen, of heeft men den aanleg van die tuinen aan de inlanders overgelaten?

De heer *Godon*. De eigendom van de gronden behoort aan het individu en wijders aan de stammen; buiten den stam om, mag men niet verkoopen. In de Battalanden heeft men individueel grondbezit, maar de eigenaren mogen de gronden niet verkoopen aan individuën buiten de kampong.

Wat het verkrijgen van gronden voor de koffikultuur betreft, het goevernement zoekt die zelf uit. Er zijn daar woeste gronden genoeg en ik houd mij verzekerd dat wanneer iemand f 500 in de Battalanden wil besteden, hij daar al zeer veel gronden zou kunnen krijgen. Zoodra op die woeste gronden wat gewonnen wordt of er wordt een stuk wild op geschoten, dan komt het hoofd en vordert voor zich daarvan een gedeelte. Bij de opbrengst van kamferboomen, goudwasscherijen, kaoetsjoek enz. hebben de hoofden belang. In een vroeger geschrift van mij heb ik ook opgegeven verschillende belastingen die aan de hoofden moeten opgebracht worden. Zoodra een stuk woeste grond wordt ontgonnen door een vreemdeling, moet daarvan eene zekere redevance, bijvoorbeeld een zak rijst, aan hen worden verstrekt.

De heer *Gevers Deynoot*. Voor zoover ik er mede bekend ben, moet ik verklaren volkomen te beamen hetgeen de heer Godon omtrent Sumatra heeft medegedeeld. Ik heb de Padangsche-bovenlanden ook bezocht. Dat gedeelte der westkust van Sumatra is de schoonste streek, die ik in de oost-indische bezittingen heb aangetroffen, en het is zeer te betreuren dat daar zoo weinig partij van getrokken wordt. Ik herinner mij zeer goed, dat ik, daar zijnde, verscheidene ambtenaren hoorde klagen over hunne positie, waarop ik hen antwoordde: dat ik mij ook niet kon begrijpen dat zij met hun gering traktement en beperkt vooruitzicht in 's lands dienst bleven. Naar mijn oordeel konden zij binnen korten tijd fortuin maken, al ware het alleen door zich bij voorbeeld op het doen voortbrengen van tabak toe te leggen, waar die streek uitnemend geschikt voor is, terwijl zij zich met een of ander konsignatie-kantoor in Padang konden in verband stellen. Het is het schoonste land dat men zien kan, en overtreft ook alles wat ik op Java heb gezien. Men wordt er ook gewaar dat daar meer energie bij de bevolking is dan elders. Sumatra is geschikt voor alle mogelijke ontwikkeling.

Bij hetgeen de heer Godon omtrent het koffi-monopolie aldaar gezegd heeft, kan ik voegen, dat ik bij ondervinding weet, dat men er zelfs bij de hoofden geen kop koffi kon krijgen, maar wel een aftreksel van koffibladeren. Ik herinner mij nog zeer goed dat ik te Solok van den kapitein, die daar het kommandement had, hevige klachten vernam dat hij zelfs voor zijne manschappen geen koffi kon krijgen. Dit is het natuurlijke gevolg van de werking van het stelsel van monopolie.

Het is zeer jammer dat voor de ontwikkeling van dat gedeelte van Sumatra niet meer gedaan wordt, te meer omdat vooral de dorpshoofden mij daar reeds

meer ontwikkeld toeschenen. Ik herinner mij nog zeer goed hoe ik, tusschen Fort-de-Kock en Payakombo reizende, een aantal hoofden bijeenvond die allen op nette en elegante cheesjes waren aan komen rijden, juist zoo als men hier bij gelegenheden van boerenkermissen ziet. De hoofden staan daar geloof ik reeds op hooger trap van beschaving dan op Java, en dit zal nog verbeteren wanneer zij zich maar vrij kunnen bewegen.

De heer *Godon*. Men heeft wel eens beweerd, dat bij eventuëele uitgifte van woeste gronden alsdan driemaal meer troepen naar Sumatra zouden moeten gezonden worden. Maar dit is ten eenenmale onjuist. Nergens is ons bestuur beter gevestigd dan dáár. Er zijn nu ongeveer drie duizend manschappen. Het inlandsch bestuur is er minder gecentraliseerd dan op Java. Zoo telt men in de Padangsche-bovenlanden ruim honderd larahoofden, maar geen enkel regent.

Nu heb ik onlangs, in eene andere vereeniging, vernomen bij gelegenheid dat dáár het onderwerp behandeld werd van de verdediging van Java, dat in dat stelsel van verdediging ook lag het verlaten van Sumatra's westkust bij eventuëelen oorlog met eene buitenlandsche mogendheid.

Is deze beweering juist dan vraag ik of het zoo gevaarlijk kan genoemd worden om de vestiging van Europeanen in de binnenlanden te bevorderen.

De heer *Gevers Deynoot*. Ik wenschte gaarne, nu de heer Godon van dit punt spreekt, van hem eenige inlichtingen te ontvangen omtrent het plan, dat, naar ik vernam, bestaan heeft om den zetel van het bestuur over te brengen van Padang naar de bovenlanden, en daar groote defensie-werken aan te leggen. In de nabijheid van Fort-de-Kock zag ik de bestekken voor nieuw aan te leggen werken. Men sprak van het bouwen van een nieuw residentiehuis en andere woningen. Is aan dit alles verder gevolg gegeven?

De heer *Godon*. Een zoodanig plan is reeds sedert 1844 ter sprake geweest, maar ik twijfel of het ooit zal worden uitgevoerd.

De *Voorzitter*. In het bekende verslag der staatskommissie van 1857, benoemd naar aanleiding van het adres van den heer van Vlissingen cum suis, betreffende europeesche kolonisátie in Nederlandsch Indië, wordt als middel van ontwikkeling van Sumatra aangegeven het maken van een weg over geheel Sumatra en het daar langs vestigen van inlandsche bevolking. Wij lezen op bladz. 90 het volgende: „Ter bereiking van al die doeleinden, zou men voor Sumatra moeten doen, wat Daendels voor Java deed en het besluit moeten worden genomen om door het centraal gedeelte van Sumatra, uitgaande van de Lampongsbaai, een grooten weg aan te leggen, om dien te vereenigen met den grooten weg, welke reeds in de Padangsche-bovenlanden bestaat, met vertakkingen oost- en westwaarts, waar dit later noodig zal worden bevonden; doch aanvankelijk reeds zonder verwijl van uit het centraal gelegen militair station te Tebingtingi, van de eene zijde naar Benkoelen, van de andere zijde in de richting naar Palembang. Zoodanige weg kan niet op eenmaal, moet niet met overhaasting worden tot stand gebracht, maar naar een vast plan jaarlijks een gedeelte vorderen. Daartoe moeten de krachten der bevol-

king niet worden misbruikt, maar kunnen op matige wijze en tegen redelijke belooning worden aangewend, mits onder goede leiding en opzicht; hiertoe komt in aanmerking het organiseeren van een paar werkkompagnieën, samengesteld uit Javanen, die aan de vestingwerken op Java ervaring hebben opgedaan en aan arbeid en tucht onder officieren en opzichters van de militaire genie gewoon zijn geworden.

„Die weg zal loopen gedeeltelijk door eene geheel woeste en onbevolkte landstreek; gedeeltelijk door nog weinig bekende binnenlanden, bewoond door eene niet onderworpene en zich terughoudende bevolking. De eerste streken moeten al ware het slechts om den weg te onderhouden en veilig te doen zijn, worden bevolkt; in de laatste moet de bevolking worden gekoncentreerd en beschaafd. Voor een en ander wordt in overweging gegeven, op afstanden van gemiddeld zes palen (twee uren gaans), kantonnementen ook door de bedoelde werkkompagniën te doen inrichten, om wanneer een drietal daarvan gereed zal zijn, met eene wegslengte van achttien palen, in ieder derzelve eene javaansche kompagnie infanterie garnizoen te doen houden." Zou dergelijk middel van ontwikkeling bijval kunnen vinden? Het schijnt althans de aandacht dezer vergadering te mogen trekken.

De heer *Godon*. Ik betwijfel het. De generaal van Swieten zou daaraan vermoedelijk ook niet zijne goedkeuring schenken. Misschien zijn die beschouwingen afkomstig van een enkel lid der kommissie.

De *Voorzitter*. In datzelfde verslag leest men op blz. 92 het volgende: „De kommissie is van gevoelen, dat de Battalanden, in het noordelijk gedeelte dier bezitting gelegen, na al de kennis die er in de laatste jaren van verkregen is, thans onder bestuur moeten worden gebragt; de bevolking, waaraan vele goede eigenschappen en hoedanigheden niet kunnen ontzegd worden, is voor ontwikkeling en beschaving vatbaar. De eerste daartoe leidende stap zou moeten bestaan in het zooveel mogelijk agglomereeren der bevolking in de vlakte van Tobah en het vestigen van een post te Bandernahor, eene niet onaanzienlijke negorij, waar eene groote markt is gevestigd en waar recht gesproken wordt."

De heer *Godon*. Het verzamelen eener bevolking in de vlakte van Tobah zal niet wel mogelijk zijn vóór Tobah in ons bezit is, en dat is het geval niet.

Daar niemand verder het woord verlangt, sluit de *Voorzitter* de beraadslaging over dit onderwerp.

De heer *Gevers Deynoot*. Wij hebben heden nog slechts een klein gedeelte van Sumatra behandeld, namelijk de westkust. Ik zou wel wenschen dat ook over de andere gedeelten van dit eiland als Benkoelen, de Lampongs, Palembang enz. eenige beschouwingen werden voorgedragen, en wel, indien het kon, door personen die, even als de heer Godon, aldaar gevestigd zijn geweest.

De *Voorzitter*. Het bestuur zal voorzeker gaarne overwegen in hoever hieraan gevolg kan worden gegeven.

De heer *Schill*. Mijnheer de Voorzitter, vergun mij aan de vergadering een paar mededeelingen te doen. In de eerste plaats wensch ik de aandacht te vestigen op een belangrijk besluit der Indische regeering in de heden avond ontvangen Indische nieuwsbladen medegedeeld.

Men zal voorzeker, na al hetgeen in onze vorige vergaderingen over het kultuurstelsel en in verband daarmede over de kultuurwet is verhandeld, met belangstelling vernemen dat door den goeverneur-generaal een besluit is genomen, waarbij het vorderen van gedwongen persoonlijke diensten door de hoofden wordt afgeschaft. Uit de premissen der ordonnantie, die met 1 Januari 1867 in werking zal treden, blijkt dat de goeverneur-generaal door den koning gemachtigd is tot hervorming van het inlandsch bestuur op Java en Madura en tot verhooging der bezoldigingen van de inlandsche hoofden en beambten met gelijktijdige afschaffing der beschikking te hunnen behoeve over de gronden, den arbeid en de goederen der inlandsche bevolking. In verband met deze premissen staat eene verhooging der bezoldiging van de hoofden, waarvoor op de Indische begrooting voor 1867, de eerste die door de wetgevende macht zal worden vastgesteld, eene som van f 5,327,462 zal worden aangevraagd, met intrekking der sommen bij de tegenwoordige begrootingen daarvoor uitgetrokken. De paragrafen 2, 3 en 4 der ordonnantie vermelden het volgende:

„Het vorderen van gedwongen persoonlijke diensten, betaald of onbetaald, van de inlandsche bevolking, door of ten behoeve van europeesche en inlandsche ambtenaren en hoofden, dan wel andere personen, de dorpsbestuurders alleen uitgezonderd, is onvoorwaardelijk verboden.

„Het vorderen van gedwongen leveringen, betaald of onbetaald, aan of ten behoeve van wien ook, van de inlandsche bevolking is onvoorwaardelijk verboden.

„In de huisvesting van inlandsche regenten en distriktshoofden, wordt door en voor rekening van het goevernement voorzien, zonder eenige beschikking over den arbeid der dienstplichtige bevolking, noch over hare goederen. Andere inlandsche hoofden en ambtenaren voorzien zelven in hunne huisvesting, zonder eenige bemoeiing van het goevernement of van de bevolking."

Hoezeer het onderwerp niet ter bespreking aan de orde is, zij het mij toch veroorloofd bij die mededeeling een paar opmerkingen te voegen om den indruk te doen kennen, dien het besluit op mij gemaakt heeft.

De afschaffing der persoonlijke diensten schijnt slechts beperkt tot de diensten, die de hoofden van de inlandsche bevolking gewoon zijn te vorderen. De dorpsbestuurders kunnen met het vorderen van die diensten voortgaan. Deze uitzondering is waarschijnlijk daaraan toe te schrijven dat die bestuurders moeten zorgen voor het onderhoud van gemeentewerken, wegen, bruggen enz.

Er schijnt nog eene andere regeling te zullen plaats hebben, want een lid van den raad van Indië is belast, en is ook reeds op reis, om die regeling en de uitvoering van die bepalingen tot stand te brengen.

Ten aanzien van den inhoud der verordening doet zich de twijfel op of,

zooals de redaktie van § 2 doet onderstellen, met de afschaffing van persoonlijke diensten slechts wordt bedoeld die ten behoeve van de hoofden en ambtenaren persoonlijk, dan wel of ook gedoeld wordt op de diensten die zij hebben te vorderen ten behoeve van den staat. Wanneer die twijfel volgens den eersten zin moet worden opgelost, dan zou het mij verwonderen of die ordonnantie veel zal baten, en zou de noodzakelijkheid blijven bestaan eener nadere geheele afschaffing van alle persoonlijke diensten, want zonder dat zullen diezelfde bezwaren blijven bestaan, die wij ten aanzien van de heerediensten hebben hooren aanvoeren bij gelegenheid der bespreking van de kultuurwet, namelijk dat zonder die afschaffing niet veel verwachting kan gekoesterd worden van dien maatregel.

De *Voorzitter*. Voor zoover ik uit de vluchtige lezing van het besluit in de krant heb gemeend te kunnen opmaken, dunkt mij dat deze maatregel slaat op diensten ten behoeve van de hoofden, en blijven dus die, welke ten behoeve van den staat en de dessa's worden gepresteerd, intakt. Die gedwongen leveringen en diensten in het persoonlijk belang der regenten, distriktshoofden, patehs en andere plaatsvervangers en inlandsche helpers, zijn juist die soort van persoonlijke diensten, die vooral, en in dit Genootschap in het bijzonder, zijn bestreden, en aangeduid als in de eerste plaats in het algemeen belang afschaffing te vorderen. Ik meen derhalve dat wij ons mogen verheugen, dat de medegedeelde verordening in het leven is geroepen, en dat niet mag worden verlangd, dat alle verbeteringen te gelijk en op eens worden ingevoerd.

De heer *Schill*. Ik heb alleen willen wijzen op de onzekerheid die er volgens § 2 blijft bestaan. Ik lees daar: „Het vorderen van gedwongen persoonlijke diensten, betaald of onbetaald, van de inlandsche bevolking, door of ten behoeve van europeesche en inlandsche ambtenaren en hoofden, dan wel andere personen, de dorpsbestuurders uitgezonderd, is onvoorwaardelijk verboden." Kan een ambtenaar nu nog bij de hoofden komen en zeggen dat hij persoonlijke diensten noodig heeft voor de koffi- en suikerkultuur? Of moet men hier denken aan dezelfde kwestie die een paar jaren geleden besproken is bij het verschil dat gemaakt kan worden tusschen heerediensten en kultuurdiensten?

De heer *Godon*. Ik geloof niet dat door dit besluit de misbruiken zullen ophouden. Er zijn thans werkelijk van die misbruiken, welke geen europeesch bestuur zal kunnen tegengaan. Het hoofd heeft het altijd in zijne macht, om zoolang er heerediensten ten behoeve van het goevernement blijven bestaan, sommigen daarvan vrij te laten, die zich dan vrijwillig bij hem komen aanbieden. Eene gelijke verdeeling van diensten kunnen wij onmogelijk kontroleeren. Het spreekt van zelf, dat, zoolang de hoofden de macht hebben om iemand hoe ver ook naar den weg te zenden om te arbeiden, maar tevens hem daarvan vrij te laten, wanneer hij zich vrijwillig aanmeldt om bij hen te werken, zij altijd menschen genoeg zullen vinden, die zonder dwang kosteloos voor hen arbeiden.

De *Voorzitter.* Men mag aannemen, dat er strafverordeningen zullen zijn, waarmede men misbruiken zal te keer gaan. Men spreekt van afschaffing van alle heerediensten ten behoeve van den staat, alsof er van geen ekwivalent hoegenaamd sprake behoorde te zijn. De regeering heeft door de medegedeelde verordening reeds veel gedaan en kan tot handhaving harer verordening ook niet meer doen, dan de overtreding zooveel doenlijk te straffen hetzij administratief, hetzij door toepassing van strafverordeningen.

De heer *Godon.* Zulke verordeningen zullen zeker bestaan, maar ik herinner slechts aan het zoogenaamde kippenbesluit, in 1836 op Java ingevoerd, waarbij aan de ambtenaren verboden werd om zich levensbehoeften te doen leveren door de bevolking, zelfs tegen betaling, en toch is er onder het bestuur van den goeverneur-generaal Duymaer van Twist van die zelfde misbruiken sprake geweest. Wij zullen thans, nu wij 30 jaren later tellen, nog niet kunnen zeggen, dat zij tot de geschiedenis behooren. Men moet niet vergeten, dat wij ons tegenover een stand van zaken bevinden, welke die misbruiken gedoogt. Geen europeesch bestuur is in staat te kontroleeren welke menschen vrijgelaten worden. Wanneer een inlander dertig, veertig uren ver naar rijks werken kan gezonden worden, zal hij gaarne bij zijn hoofd komen arbeiden om daarvan vrij te zijn. De inlander bedenkt daarbij wel degelijk dat een ambtenaar daar slechts tijdelijk is; hij herinnert zich ongetwijfeld de herhaalde verplaatsingen, maar hij weet daarentegen dat hij altijd onder het bereik van zijn hoofd is, en deze het in zijne macht heeft, het hem of eenig lid van zijne familie lastig te maken. Recht verschaffen is zeer gemakkelijk in een land waar de menschen van hunne vrijheid bewust zijn; maar eer dat op Java het geval is, zal er nog wel een menschengeslacht voorbijgegaan zijn.

Ik zou wenschen dat het goevernement het voorbeeld geve, door de heerediensten af te schaffen, zelfs dáár, wáár zij slechts in geringe mate bestaan. Wanneer de regeering toont, dat zij, ofschoon de macht hebbende, daarvan geen gebruik maakt, dan zouden misschien anderen met der tijd dat voorbeeld volgen. Er zijn 35,000 dessa-hoofden op Java, en de dessa-besturen worden bij dit besluit uitgezonderd. Waarom? Dit is gemakkelijk te begrijpen, ten behoeve van de gemeentewerken. Maar tevens zullen de dessahoofden voor zich van die bevoegdheid tot dienstvordering blijven gebruik maken. De ontduiking van de nu gemaakte verbodsbepalingen zal hoogst moeilijk zijn te keeren.

De *Voorzitter.* Eene verordening, sedert lang in dit Genootschap gewenscht, als ongenoegzaam te beschouwen, alleen omdat men goedvindt de niet-naleving op den voorgrond te stellen, schijnt voorbarig. Maatregelen tot inwerkingbrenging der verordening met 1867 worden immers nog voorbereid. Er is nog veel, waarin in Indië te voorzien zal zijn, doch men moest toch beginnen met het begin, en er is eene groote schrede op den weg tot verbetering gedaan. Wij kunnen niet vergen dat alles tegelijk geregeld wordt. Het goevernement behoudt thans nog de heerediensten, bestaande in het maken van wegen enz., maar deze moeten geregeld worden krachtens art. 57

van het regeerings-reglement. Die vallen derhalve in eene andere kategorie dan de diensten, welke de besproken verordening op het oog heeft, en die voor een groot gedeelte het gevolg van ingeslopen misbruik zijn, toegelaten ten gevolge van veelal te geringe bezoldiging der hoofden. Dat bezwaar is nu opgeheven door de verhooging dier bezoldiging. De opheffing is een vrijgevige maatregel jaren lang te vergeefs aanbevolen.

De heer *Schill*. Nog eene andere bijzonderheid verdient hierbij opmerking. Op de indische begrooting voor 1867, die aan het oordeel der vertegenwoordiging onderworpen zal worden, zal, zooals ik zeide, tengevolge van het medegedeelde besluit eene som van ruim 5 millioen worden gebracht voor verhooging der bezoldiging van inlandsche hoofden. Maar wanneer de kamers die som niet toestaan, wat zal dan gebeuren? Of zal het besluit, waarbij de persoonlijke diensten voor de hoofden worden afgeschaft, eene soort van dwang moeten uitoefenen om de verhooging toe te staan?

De heer *Van Soest*. De handeling der regeering is volkomen gewettigd. Volgens de grondwet regelt de koning de bezoldiging der ambtenaren, met uitzondering alleen van de rechterlijke ambtenaren, wier bezoldiging bij de wet is bepaald, en brengt de daarvoor noodige sommen op de begrooting. Dit ontneemt echter niets aan de vrijheid der vertegenwoordiging om dergelijken post te wijzigen.

De heer *Goekoop*. Mij dunkt, het ware regelmatiger wanneer eerst na de goedkeuring der begrooting het besluit ware uitgevaardigd.

De heer *Van Soest*. Ik kan dit gevoelen niet deelen. Afgescheiden nog dat de handeling overeenkomstig de grondwet is, moet ik nog vragen: hoe zou de vertegenwoordiging over de voorgedragen verhooging kunnen oordeelen wanneer het besluit niet vorafging? Het besluit treedt echter eerst in werking, nadat de begrooting is goedgekeurd.

De *Voorzitter*. Inderdaad, men dient eerst eene organisatie te hebben, om daarop eene begrooting te baseeren.

De heer *Schill*. Eene andere mededeeling, die ik wensch te doen, betreft een artikel dat ik vind in het eerste nummer van dit jaar van het (oude) Bataviaasch Handelsblad, thans op nieuw onder redaktie van den heer H. J. Lion, onder den titel van: *Het Indisch Genootschap, gevestigd te 's Gravenhage.* Het artikel luidt als volgt:

„De indische pers zoowel als de nederlandsche bespreken van tijd tot tijd hetgeen in den boezem van genoemd Genootschap voorvalt.

„En waarlijk, wanneer men met aandacht de verslagen leest van het verhandelde in de vergaderingen van het Indisch Genootschap van den 13n Oktober en 3n November jl., dan kan geen twijfel bestaan, dat dit Genootschap thans op de meest uitstekende wijze de taak vervult, *verbreiding van kennis* nopens Nederlands koloniën en bezittingen te bevorderen en de *openbare meening* ten opzichte van koloniale vraagstukken en belangen *voor te lichten.*

„De diskussiën in de twee laatste vergaderingen liepen over de geschiedenis en werking van het kultuurstelsel in verband met de thans bij de wetgeving aanhangige zoogenaamde kultuurwet. Wij meenen niet te veel te zeggen, door te beweeren, dat de diskussiën over indische toestanden, indische belangen en behoeften van Indië meer licht verspreiden dan de diskussiën in de kamers en wij zullen ten bewijze hiervoor, zoo de plaatsruimte het toelaat, eenige der belangrijkste redevoeringen in haar geheel mededeelen; al is het, dat wij ons met den inhoud niet altijd even gereedelijk kunnen vereenigen.

„Wanneer men weet, dat vele leden van het Indisch Genootschap zich groote inspanningen en soms kostbare nasporingen getroosten, om de uitkomst daarvan door hunne redevoeringen in het Indisch Genootschap aan het belang van Nederlandsch Indië dienstbaar te maken; wanneer bovendien blijkt, dat dit alles geschiedt, *geheel belangeloos*, dan mag het verwondering baren, dat Indië zoo weinig leden van bedoeld Genootschap telt; misschien is dat aan de vroegere, eenigszins zemelknoopachtige richting toe te schrijven, die echter thans voor een gezonde en voor Indië nuttige richting plaats heeft gemaakt.

„Wij kunnen daarom ook iedereen gerustelijk aanbevelen, lid te worden van het Indisch Genootschap, waarvan de *jaarlijksche kontributie slechts f* 8 — bedraagt; hiervoor ontvangt men het daar verhandelde in zijn geheel en kan dan best eene menigte kostbare brochures missen, die allen haar waarde hebben mogen, maar waarvan slechts zeer weinigen in waarde van inhoud kunnen gelijkgesteld worden met de *Verhandelingen van het Indisch Genootschap.*"

Ik heb gemeend van dit artikel in deze bijeenkomst mededeeling te moeten doen. Het blijkt niet van wie het afkomstig is, van de redaktie of van een inzender. Maar in elk geval geloof ik dat wij den schrijver dank verschuldigd zijn, dat hij in Indië de aandacht op nieuw op ons Genootschap gevestigd heeft, waardoor wij wellicht de hoop kunnen voeden dat daar meer leden zullen toetreden en dat wij vandaar meer medewerking zullen ontvangen, dan tot dusver het geval was. Het artikel bevat ook eene loftuiting. Ik doe er nu geene mededeeling van om ons als het ware ijdel te maken, maar om de leden aan te sporen den lof, die aan ons Genootschap wordt toegebracht, te verdienen door steeds met vermeerderden ijver voor het doel, waarmede het Genootschap is ingesteld, te werken en daaraan onze krachten te wijden.

De *Voorzitter*. Ik zeg den heer Schill dank voor zijne mededeelingen.

Aan de vergadering moet ik nog berichten dat het bestuur besloten heeft de diskussiën in een vijftal vergaderingen over het kultuurstelsel gehouden, in een bundel te verzamelen en die voor het publiek verkrijgbaar te stellen.

Nadat aan het later ter vergadering gekomen lid, den heer Bodde, de vraag is gedaan of hij nadere toelichting of bespreking verlangt van de door hem ingediende nota, wegens *Batavia als vrijhaven*, waarvan door hem wordt afgezien, wordt de vergadering gesloten.

....

Berekening der kosten van aanleg, alsmede van de vermoedelijke jaarlijksche uitgaven en ontvangsten voor eene sleephelling op Java.

Voor de leden van het Genootschap, die zouden wenschen te weten, welke de vermoedelijke winst kan zijn, die de sleephelling op Java, (buiten die door den daarbij behoorenden kleinen reparatie-winkel, het verhuren van de werktuigelijke (self-acting) hulpgereedschappen, of het repareeren van schepen te behalen), zelfs in 't ongunstigst geval zal afwerpen, heb ik eene approksimatieve berekening gemaakt, die ik de vrijheid neem hier over te leggen.

Daarbij is voorop gesteld, dat de helling, die 2 schepen te gelijk kan bevatten, slechts 200 werkdagen van de 365 in gebruik zal zijn, en wel voor niet meer dan een schip van 315 lasten of 600 gemeten ned. tonnen; welke inhoud het gemiddelde is van de metende 35,544 lasten die voor alle schepen te zamen in 1865 voor de bevrachting door de Nederl. Handelmaatschappij in aanmerking kwamen.

Kapitaal.

Aanleg of bouw der helling, machine, gereedschappen	*f* 250,000

Jaarlijksche Uitgaven.

1 direkteur-konstrukteur	p. m. f 700	's maands	.... „	8,400
1 hellingbaas meesterknecht	„ „ „ 150	„	.... „	1,800
1 klerk	„ „ „ 100	„	.... „	1,200
1 machinist	„ „ „ 200	„	.... „	2,400
1 inlandsche stoker	„ „ „ 30	„	.... „	376
4 sjouwers of koelies	„ „ „ 12	„	.... „	576
Assur. $1/4$ kapit. waarde, kolen, vet, oli, verf, schrijfbehoeften, gewoon dagelijksch onderhoud			.... „	4,660
			f	19,396
			in ronde cijfers: f	20,000

Jaarlijksche ontvangsten.

		per ton per dag (*)	
Aan hellinghuur 200 dagen een schip van 600 ton	à	f 0,50	f 60,000
		per stuk per dag	
24 berghoutstutten met klampen, huur in 200 dagen		f 0,50	„ 2,400
24 kim „ „ „ „ „		„ 0,30	„ 1,440
32 stellingplanken „ „ „		„ 0,30	„ 1,920
20 diverse schragen „ „ „		„ 0,30	„ 1,200
2 ladders „ „ „		„ 2,—	„ 800
1 slijpsteen „ „ „		„ 2,—	„ 400
1 pikhok met 3 potten „ „ „		„ 3,—	„ 600
10 hangstellingen met touwen „ „ „		„ 0,30	„ 600
fitten, opvullen, onderstoppen	pro	memorie	
loodshuur bij berging van scheepsgoederen	„	„	
herstel-, timmer-, smids- verf- en sjouwwerk	„	„	
verhuur werktuig-gereedschap, b. v. draai- of boorbank	„	„	
verkoop afval	„	„	
			f 69,360
in ronde cijfers:			f 70,000

Ontvangsten	f	70,000
Uitgaven	f	20,000
Excedent	f	50,000
af: 15 pCt. reservefonds tot 20 mille	f	7,500
	f	42,500
af: 8 pCt. direkteur, 12 pCt. kommissarissen	f	8,500
Divid. van ruim 13 pCt. over een kap. van f 250,000	f	34,000

H. M. F. van Cleef.

(*) In vele engelsche koloniën wordt een sh. of 60 cts. per ton en per dag hellinghuur betaald. Een ijzeren drijfdok zou zelfs niet tegen f 0,70 per ton en per dag met genoegzame voordeelen in gebruik kunnen worden gegeven.

DE

GEDWONGEN KOFFIKULTUUR

IN DE

MINAHASSA.

Blijkens de laatste gepubliceerde regeeringsbescheiden leverde de Minahassa in het jaar 1863 ruim 14,107 pikols koffi op, eene produktie die gezegd wordt gunstig te zijn vermits zij de opbrengst van het jaar 1862 met nagenoeg 65,223 pikols overtrof. Het gunstige van dit resultaat is echter zeer betrekkelijk, wanneer men het vergelijkt met de opbrengst van vorige jaren en er blijft van dat gunstige al zeer weinig over wanneer men daarbij in het oog houdt, de werkkrachten tot het bekomen der opbrengst van de bevolking gevergd en het hoogst onevenredig loon der bevolking daarvoor uitgekeerd, zelfs niettegenstaande eenig hooger bedrag per pikol dan in vroeger jaren aan de planters werd uitgekeerd.

Volgend overzicht, loopende over een tijdvak van 10 jaren, zal zulks duidelijk maken.

Jaren.	Aantal huisgezinnen bij de koffikultuur ingedeeld.	Aantal aanwezige boomen op het einde van elk jaar.			Verkregen katti's in pikols.	Verkregen katti's per boom	Betaling per huisgezin 's jaars.
		in geregelde tuinen.	Verspreid.	Totaal.			
1854	12706	3631495	1001164	4632659	22935,57	0,49	*f* 15,83
1855	12217	3657367	1092514	4749881	25262,32	0,53	- 17,23
1856	13327	3779173	1144792	4923965	26965,24	0,53	- 16,86
1857	12841	3646656	1401154	5047810	14682,16	0,29	- 9,52
1858	12939	3449518	1551055	5000573	22866,25	0,45	- 14,72
1859	14333	3004510	1891319	4895829	21580,88	0,44	- 15,05
1860	14220	3265295	1198391	5263686	15010,65	0,29	- 10,16
1861	19042	3624477	2252324	5876801	15240,83	0,25	- 11,79
1862	17351	1638952	2182877	3821829	7584,68	0,19	- 4,58
1863	17631	1124311	2376620	3400931	14107,62	0,41	- 9,35

In het jaar 1864 daalde de produktie ook weder en bereikte slechts een cijfer van 13,187 pikols. Wanneer men nu het produkt van 1862 t/m 1864

samentelt komt men tot eene gemiddelde opbrengst 's jaars van slechts ruim $12^1/_2$ duizend pikols, terwijl in de jaren 1854 t/m 1856 de gemiddelde jaarlijksche produktie ruim 25,053 pikols en dus het dubbele bedroeg.

Men heeft hier weder een leerzaam voorbeeld van het onvermogen van het dwang- en monopolie-stelsel tot duurzame ontwikkeling der koffikultuur. Niettegenstaande in de laatste jaren ettelijke duizende huisgezinnen méér dan vroeger voor de koffikultuur waren afgezonderd, de kultuur uitgebreid tot streken waar zij vroeger niet bestond, verlichting werd aangebracht door vermindering van gedwongen aanplant der koffi in geregelde tuinen, bleef de opbrengst der kultuur meer en meer teruggaande, en zelfs de verhoogde betaling der inlandsche planters achtereenvolgens van f 8,50 tot f 11 per pikol vermocht niet de produktie te doen toenemen of op haar vroeger standpunt te handhaven. In Menado herhaalt zich hetzelfde verschijnsel dat zich op Java, met betrekking tot gedwongen kultures, zoo veelbeteekenend heeft voorgedaan. De dwang is slechts bij machte eene kultuur in te voeren en tot eene zekere grens, die der krachten of van het lijdelijk verzet der bevolkingen, uit te breiden. Die grens nu is spoedig bereikt en zij wordt zulks te spoediger naarmate de voordeelen, uit de dwangkultuur voor de planters voortspruitende, geringer zijn of worden. En nu is in Menado het loon voor de koffiplantende huisgezinnen, niettegenstaande de hooger gewordene betaling per pikol produkt, hoe langer hoe geringer geworden. Voor 1854 bedroeg dat loon nog tot f 18 's jaars per koffiplantend huisgezin, maar sedert daalde het zoodanig, dat het gemiddeld over de laatste drie jaren hierboven vermeld, niet meer bedroeg dan f $8^1/_2$'s jaars per huisgezin, en dus nog de helft minder dan gemiddeld in de jaren 1854 tot 1856. Dat nu eene belooning, zoo gering, niet geschikt is om den druk der dwangkultuur eenigszins te vergoeden, springt in het oog. Uit een artikel van den heer J. A. Bakkers, thans goeverneur van Celebes en onderhoorigheden, geplaatst in het vijftiende deel van het Tijdschrift voor indische taal-, land- en volkenkunde (zie ook Tijdschr. Ned. Ind. Jaarg. 1865 Dec. nomm.) weet men overigens dat in het zuiden van Celebes de leenvorsten van Boni de in hun rijk door dwangkultuur voortgebrachte koffi betalen met f 12 tot f 14 per pikol en dus althans met f $^1/_2$ tot f $2^1/_2$ meer dan het nederlandsch goevernement.

Reeds een drietal jaren geleden werd in een artikel, handelende over de Molukken en Menado in 1860 en 1861 de volgende opmerking omtrent de gedwongen koffikultuur in de Minahassa gemaakt.

Het is de vraag, aan den eenen kant of het koffistelsel voor de Minahassa zal zijn vol te houden zonder de bevolking te zware lasten op te leggen en zonder gevaar voor voortdurenden achteruitgang, en aan den anderen kant, of het niet raadzaam mag geacht worden, met het oog op de toenemende ontwikkeling der bevolking, bij tijds het dwang- en monopoliestelsel door een vrijgeviger te vervangen. Men zal daartoe wel moeten overgaan, wanneer lijdelijke tegenwerking, door tegenzin en onverschilligheid, de produktie zal doen dalen en strenge toepassing van dwang bedenkelijk geacht zal moeten worden. De voordeelen voor het goevernement zullen dan geringer en geringer worden en den dwang niet waard zijn.

MEDEDEELINGEN EN BERICHTEN.

Over de uitroeiing der tijgers op Java.

Mijnheer de Redakteur,

In het laatste nommer van uw Tijdschrift is eene uit de regeeringsverslagen geputte mededeeling gedaan van het getal menschen in de twee laatste jaren op Java omgekomen door verscheurend gedierte, waaronder 280 door tijgers. Waren die verslagen uitvoeriger geweest, uwe mededeeling zou vermoedelijk in meer bijzonderheden zijn getreden. Intusschen zal ze toch de aandacht wekken gelijk de Tweede-kamer der Staten-generaal in haar rapport ter zake van het verslag van 1862, reeds gewezen heeft op het aantal slachtoffers van het verscheurend gedierte in Nederlandsch Indië in het algemeen. Maar ik wensch dat het oog toch vooral gevestigd blijve op de Javanen, die de prooi der tijgers worden, of beter gezegd op de tijgers die, tot overlast der bevolking, zich in groote menigte op Java bevinden. Het denkbeeld om dit schier ontzettend aantal te verminderen, is niet nieuw. Reeds in de Bataviasche Courant van 26 Februari 1820 vindt gij het ontwerp eener maatschappij tot uitroeiing van dat gedierte. Ik verwijs u voorts tot het artikel „de tijgers op Java" van den heer *van Hoëvell* in het Tijdschrift *„de Gids"* van 1852, I deel, bl. 489—507; en bovendien, tot een aantal in de Javasche couranten sedert 1816 verspreide verhalen van bespringing door tijgers en van door Javanen bij zulke gelegenheden betoonde daden van groote onverschrokkenheid.

Heeft de regeering voldoende maatregelen genomen om deze plaag der Javasche maatschappij te verminderen? Zie daar eene vraag welke ik aan uwe overweging onderwerp. Nergens heb ik aangetroffen dat betoonde onverschrokkenheid door de regeering beloond is geworden, doch misschien is dit

toch gebeurd wanneer daardoor het leven van derden gered werd. Slaat gij de Indische staatsbladen op, dan zult gij in den jaargang van 1854, onder no. 22, slechts vinden het besluit van den goeverneur-generaal *Duymaer van Twist*, van den 5 April no. 3, luidende:

„Tot bevordering van het vangen en dooden van tijgers *in de bewoonde streken van Java*, met intrekking van *alle* daarmede strijdende bepalingen, vast te stellen, dat zal *kunnen worden gevorderd*, als belooning, voor het vangen of dooden van tijgers, van welken leeftijd ook, *f* 22." Dit schijnt de eenige maatregel te zijn door de regeering in de laatste tijden ter hand genomen tot „uitroeiing."

Toen Frankrijk in het laatst der vorige eeuw grooten last van *wolven* had, dekreteerde de regeering (wet van 11 Ventôse an 3, 1 Maart 1795) „Tout citoyen qui tuera une louve pleine, recevra une prime de 300 livres, une louve non pleine, 250 livres; un loup 200 livres; un louveteau au-dessous de la taille du renard, 100 livres." Na een paar jaren kon de premie reeds verminderd worden, gelijk bij de wet van 10 Messidor an 5, 28 Juni 1797, plaats had. Toen werd „per forme d'indemnité et d'encouragement," de premie toch nog gesteld op 50 livres „pour chaque tête de louve pleine, 40 livres pour chaque tête de loup et 20 livres pour chaque tête de louveteau." Maar 150 livres werden bovendien toegezegd aan hem die een wolf gedood had „lorsqu'il sera constaté que le loup, enragé ou non, s'est jeté sur des hommes ou enfans."

De gevolgtrekking ligt voor de hand. De door de Indische regeering vastgestelde premie is onvoldoende voor die gedeelten van Java althans, waar de tijgers het meest aanwezig zijn.

De Javasche tijger-statistiek is nog geheel onbewerkt, maar het is bekend, dat men van den tijger veel overlast heeft, onder anderen in Bantam, Krawang, de Preanger-regentschappen, Tagal en Banjoewangi, hetgeen niet uitsluit dat hij op het geheele eiland inheemsch is en overal wordt aangetroffen, behalve misschien in de meer bebouwde en bevolkte noorder-stranddistrikten. In het Maleisch heet hij *Rimau* en *Harimau*, in het Soendaneesche *Meejong*, in het Javaansch *Simo* en *Matjan*. Algemeen is echter de naam *Matjan*. Men heeft den grooten gestreepten tijger: *Matjan-loreng*, den kleineren *Matjan gogor*; den gevlekten, *Matjan-toetol*; de tijgerkat, *Matjan-kembang* of *Koewoek*. Even bekend is het, dat de Javaan door bijgeloof teruggehouden wordt den tijger, die nog geen kwaad gedaan heeft, te dooden, en dat tijgerjacht en tijgergevechten zaken van liefhebberij zijn voor de inlandsche hoofden, waarop zelfs de goeverneurs-generaal onthaald worden, aan de Javaansche hoven, met een zeer bijzonder ceremoniëel, in uw Tijdschrift van 1859, I deel, op bl. 454 en 460 beschreven. In een ander deel van dat Tijdschrift, 1860 I deel, bl. 173, leest gij wel, dat de menigte bosschen en wildernissen die bij voorbeeld in Tagal, in weerwil van de uitgestrekte kultures, nog gevonden worden, een groot aantal tijgers bevat, zoodat er jaarlijks van f 2000 tot f 3000 aan premiën betaald wordt, maar te vergeefs zoudt gij in de jaarlijksche regeeringsverslagen van de Staten-generaal, zoeken naar den omvang van het kwaad, dat bestreden wordt door de premiën van f 22, voor zooveel de *bewoonde streken* betreft en voor zooverre men die premiën mocht „*vorderen*."

Ook blijkt uit de Indische begrootingen niet, hoeveel voor die premiën in totaal wordt uitgetrokken.

Wil men den Javaan meer en beter verlossen van de tijger-plaag, waaronder hij zelf en zijn vee lijdt, dan zou in de eerste plaats kennis noodig zijn, want de te nemen maatregelen moeten daarnaar zijn ingericht. Het bijgeloof zou moeten bestreden worden. De tijgerjachten en de tijgergevechten zouden, als *vermaak*, moeten vervallen, daar die vermaken ten koste van den Javaan zijn, en deze daarvan zelfs dikwerf het slachtoffer is. De premiën zouden moeten worden verhoogd voor de moeder-tijgers en overigens moeten geëvenredigd zijn aan de soort en de meerdere of mindere talrijkheid van dit gedierte in eenig gewest.

Het doel van dit schrijven behoeft geene verdere uiteenzetting. Mocht gij het eene plaats in uw Tijdschrift geven, de regeering en de Staten-generaal zullen er kennis van bekomen en aanleiding hebben om ook in dit opzicht het belang van den Javaan ernstig te behartigen.

Gelief de betuiging mijner hoogachting aan te nemen.

N. N.

Hoe drie-en-dertig jaren geleden op Java geoordeeld werd over het regeeringsstelsel.

Extrakt uit een brief van Samarang, van 17 Mei 1833:

„Behoefde men geen goevernement, noch goeverneur-generaal, noch direkteur, noch inspekteur, noch resident, noch klerk te ontzien, zoo ware het nog al aardig zich nu en dan als een profeet op te werpen en de waarschijnlijke gevolgen van de zonderlinge besluiten te voorspellen. Hieronder reken ik dat van de verplichte levering der koffi. Maar helaas, ons is het zwijgen opgelegd. Het goevernement heeft de wijsheid in pacht! Waarom is alles geheim? Waarom duldt de regeering geen tegenspraak en waarom worden wij omtrent de huishouding van staat altijd in het duistere gelaten?

Ziehier, wat Benjamin de Constant zegt: „Les secrets de l'état ne sont „pas en aussi grand nombre qu'aime à l'affirmer le charlatanisme, ou que „l'ignorance aime à le croire. „Le secret n'est guère indispensable que dans „quelques circonstances rares et momentanées, pour quelque expédition mili„taire par exemple, ou pour quelque alliance decisive à une époque de crise. „Dans tous les autres cas, l'autorité ne veut le secret, que pour agir sans „contradiction, et la plupart du temps, après avoir agi, elle regrette la con„tradiction qui l'aurait éclairée." "

Over het aantal dessa's en kampongs op Java en Madura.

Men hoort meermalen gewagen van het aantal dessa's en kampongs op Java en Madura en het cijfer er van stellen op ruim 34,000, welk cijfer gezegd wordt aan de regeeringsverslagen ontleend te zijn. Het laatste is juist, want slaat men het regeeringsverslag van Oostindië over 1863 op, dan vindt men in Bijlage M. het aantal dessa's en kampongs op Java en Madura opgegeven te bedragen 34028, waarvan 1363 zonder velden en 32,665 met velden voor den landbouw. Maar wat men algemeen verzuimt in het oog te houden is dit, dat de bedoelde cijfers, door de regeering gegeven, niet geheel Java omvatten en dat reeds uit den titel der regeeringsopgave, luidende Aantooning van de uitkomsten der rijstkultuur op Java en Madura *met uitzondering van de gewesten Batavia, Buitenzorg, Soerakarta en Djokdjokarta*, blijkt dat de dessa's dezer vier gewesten niet in het cijfer van 34,028 begrepen zijn. Maar bovendien zijn blijkbaar de dessa's van nog talrijke andere landschappen *niet* in het bedoelde cijfer begrepen; zoo geeft de Aantooning zelve reeds aan dat de van Madura vermelde dessa's slechts die zijn van de onder rechtstreeksch goevernements beheer gebrachte afdeeling Pamakassan, waaruit volgt dat de dessa's der afdeelingen Madura (Bankallang) en Sumanap, bevolkt met ongeveer 400,000 zielen, evenmin in het cijfer van 34,028 begrepen zijn. Voorts is het bijkans zeker dat in het algemeen cijfer der dessa's ook al niet medegeteld zijn de dessa's der partikuliere landen van Bantam, Krawang en Cheribon (Indramayoe), terwijl er veel grond bestaat tot het vermoeden dat ook de dessa's der partikuliere landen van Samarang, Japara, Soerabaya en Pasoeroean evenmin in rekening zijn gebracht.

Men zou alzoo tot eene geheel andere voorstelling komen, wanneer men de dessa's van die talrijke gewesten bij het cijfer van 34,028 optelde, en men kan zich een denkbeeld vormen van de belangrijkheid der verhooging van dit cijfer, wanneer men in het oog houdt dat de genoemde, niet in rekening gebrachte, gewesten zijn bevolkt met ruim 2,700,000 zielen t. w.

Buitenzorg	507,687	zielen
Batavia	367,960	„
Soerakarta	712,881	„
Djokdjokarta	363,064	„
Bankallang en Sumanap	400,000	„
Partik. landen van Bantam	35,082	„
„ „ „ Krawang	114,628	„
„ „ „ Cheribon	80,056	„
„ „ „ Midden- en Oost-Java	60,524	„
Totaal	2,741,832	„

Aangezien nu deze ruim 2,700,000 zielen, ongeveer het $^1/_5$ der geheele bevolking van Java en Madura uitmaken en men veilig kan aannemen dat hare dessa's gemiddeld niet talrijker bewoond zijn dan de dessa's van de

overige gewesten blijkt, het dat men, om tot een meer juist cijfer der dessa's van Java te komen, het cijfer van 34,000 van het regeeringsverslag met minstens 8,000 moet verhoogen, zoodat het tot minstens 42,000 stijgt.

De bovenstaande mededeeling komt te minder overbodig voor, omdat bij beschouwingen, zoowel in als buiten de volksvertegenwoordiging, over de ekonomische en sociale toestanden van Java, soms van het dwaalbegrip wordt uitgegaan, dat het aantal dessa's op Java niet grooter zou zijn dan 34,000.

Nog iets over de verbrokkeling van het grondbezit op Java.

In de laatste jaren en vooral na de indiening der aanhangige ontwerpkultuurwet, waarin als hoofdzuil van het gebouw der hervorming van Indië geplaatst is de toekenning van grondeigendom aan de inlandsche bevolkingen, is meermalen gewezen, op den tegenwoordigen toestand van het grondbezit op Java, alsmede op de verbrokkeling der velden onder de honderdduizenden bezitters of geërfden. Eene nieuwe bijdrage tot de kennis daarvan is te putten uit het regeeringsverslag van Oost-Indië over 1863. Blijkens de opgaven daarin bevat, telde men op de *goevernements-gronden* van Java (dus de Partikuliere landerijen, de Vorstenlanden en Madura uitgesloten) op het einde van 1863 niet minder dan 1529457 landbouwende huisgezinnen. De totale uitgestrektheid ontgonnen bouwland voor gezegd deel van Java wordt opgegeven te bedragen in het geheel 2369482 bouws van 500 vierkante rijnlandsche roeden, waarvan echter niet minder dan 1069831 bouws bestonden uit velden die niet van levend water konden worden voorzien of van den regen afhankelijk waren. Alzoo bleef voor eigenlijke sawa's, velden die van levend water kunnen worden voorzien, eene uitgestrektheid van 1299651 bouws. Deze cijfers worden welsprekender, wanneer men ze in evenredigheid brengt tot het aantal landbouwende gezinnen. Het blijkt alsdan dat op ieder landbouwend gezin slechts kwam ruim $1^1/_2$ bouw ontgonnen grond, drooge velden en gronden inbegrepen, en dat wat de eigenlijke rijstvelden, de sawa's betreft, ieder huisgezin gemiddeld slechts over ruim $^4/_5$ bouw te beschikken had. Uit de regeeringsopgaven blijkt voorts dat van 2369482 bouws gronden onbeplant bleven 295596 bouws en dat van de overige gronden 55846 bouws beplant waren voor het goevernement, terwijl van de resteerende velden 1772883 bouws dienden voor de rijstkultuur en 350519 bouws waren beplant met aardvruchten of andere gewassen.

Ten opzichte van de verdeeling der ontgonnen gronden onder de bevolking gaan de staten, in het bovenbedoeld regeeringsverslag opgenomen, in geene verdere bijzonderheden dan de goevernementsgronden der verschillende residentiën, en wat aangaat den aard van het grondbezit, blijkt daaruit niets en wordt slechts gesproken van ontgonnen gronden en landbouwende huisgezinnen zonder meer. Zij kunnen dus niet zoodanig licht over het hier ter

sprake gebracht onderwerp verspreiden als wel wenschelijk mocht worden geacht. Zij ligten slechts den tip van den sluier op, waarachter de eigenlijke toestand van het grondbezit op Java verborgen is.

De regeering zou een goed werk verrichten door in volgende verslagen aan dit belangrijk onderwerp eenige bladen te wijden. De verslagen zouden daardoor althans belangrijker worden dan zij nu zijn, waar zij bij voorbeeld geheele kolommen bevatten met door de kerkeraden ingediende cijfers van personen boven de 16 jaren die nog geene geloofsbelijdenis hebben afgelegd, van gedoopte echte en onechte kinderen, enz.

Inlandsche Geneeskundigen in Nederlandsch Indië.

Aan het verslag van het beheer en den staat der koloniën over 1863 (Oost-Indië) ontleenen wij de volgende mededeeling omtrent de inlandsche geneeskundigen op Java en de Buitenbezittingen.

Inlandsche geneeskundigen enz. Zoo als uit het bovenbedoelde rapport van den chef over de geneeskundige dienst kan blijken, waren in verreweg de meeste gewesten, onder toezicht van den met de burgerlijke geneeskundige dienst belasten geneesheer, een of meer inlandsche genees- en heelkundigen (doktersdjawa) werkzaam, van wier diensten ook thans met niet minder lof dan in vorige jaren wordt melding gemaakt. Volgens verklaring van genoemden chef was het voor een groot gedeelte aan hen te danken, dat het vertrouwen op de europeesche geneeswijze onder de inlandsche bevolking steeds toeneemt. Machtiging werd verleend tot de plaatsing van dokters-djawa te Poerwodadi (Samarang) en Ambal (Bagelen).

Bij het einde van het jaar beliep het aantal der voor deze betrekking te Weltevreden in opleiding zijnde inlandsche jongelieden 22, of 3 meer dan onder ultimo December 1862, zijnde er in den loop van 1863 20 leerlingen bijgekomen, terwijl 17 de school verlieten, waarvan 14 na volbrachte studie en 3 die wegens wangedrag werden ontslagen (*). De geëxamineerden keerden allen naar de plaatsen hunner herkomst terug, en wel naar Tjiandjoer 1, Japara 1, Patjitan 2, Kediri 1, Padang 1, Benkoelen 3, Menado 2, Batjan 2 en Timor 1.

Sedert de oprichting der school in den aanvang van 1851 tot in de eerste maanden van 1863, en alzoo gedurende een tijdvak van twaalf jaren, was in het geheel aan 122 jongelingen onderwijs gegeven; 76 van dezen waren na afgelegd voldoend examen naar hunne geboorteplaatsen teruggekeerd, één was op zijn verzoek ontslagen, 23 waren van de school verwijderd geworden wegens wangedrag, ongeschiktheid of ziekte, 13 overleden, waarvan 8 na hunne bevordering tot dokter-djawa, en 17 waren nog op de school aanwezig.

(*) Zie voor de sedert verleende machtiging tot opvoering van het aantal leerlingen van 30 tot 50, tot verlenging van hunnen leerkursus, en tot verbetering van de positie der dokters-djawa Indische Staatsbladen 1864, no. 184, en 1865, no. 74.

Van de geëxamineerden werden in bedoeld tijdvak 30 tot vakcinateur aangesteld en 7 bij inlandsche ziekengestichten geplaatst. Degenen welke niet dadelijk als vakcinateur hadden kunnen worden aangesteld of bij een ziekengesticht geplaatst, zijn, onder genot van een maandelijkschen onderstand, in de distrikten hunner afkomst onder het toezicht gesteld van de met de civielgeneeskundige dienst belaste geneesheeren, die verplicht zijn niet alleen op hun gedrag te letten, maar ook hunne verdere ontwikkeling te bevorderen.

Bij het uitbreken van epidemische ziekten hebben de hoofden van gewestelijk bestuur, ingevolge Indisch Staatsblad 1857, no. 83, de bevoegdheid om de in hun gewest gevestigde dokters-djawa, hetzij al of niet aangesteld tot vakcinateur dan wel onderstand genietende, tot het verleenen van de noodige geneeskundige hulp in kommissie te stellen, onder toekenning van daggeld en schadeloosstelling voor reiskosten.

Ten aanzien van de diensten der geëxamineerde inlandsche vroedvrouwen luiden de berichten mede zeer bevredigend; meer en meer wordt door de inlandsche bevolking ook hare hulp op prijs gesteld. Ten einde deze vrouwen tot eene behoorlijke uitoefening van haar beroep te beter in staat te stellen, werd bij een besluit van November 1863 machtiging verleend om aan ieder der in Nederlandsch Indië werkzame en te Weltevreden opgeleide vroedvrouwen, voor zooverre deze daarvan nog niet waren voorzien, voor rekening van den lande te verstrekken de noodige instrumenten en geneesmiddelen, met bepaling, dat daarvan door de bedoelde verloskundigen geregeld verantwoording zal moeten worden gedaan, en dat in geval van overlijden of bij verandering van beroep, de instrumenten enz. zullen moeten worden ingeleverd aan het plaatselijk bestuur.

Nadat reeds vroeger, bij wijze van uitzondering, in Pekalongan, Rembang, Benkoelen, Banka en Menado verstrekkingen van den hier bedoelden aard hadden plaats gevonden, beliep het aantal der in den maatregel te begrijpen verloskundigen nog ongeveer een dertigtal.

De zes vrouwen die in den loop van het jaar, na afgelegd examen, de verloskundige school te Weltevreden verlieten, keerden terug naar Padang, Palembang en Amboina, en drie naar Menado. Eene der in opleiding zijnde vrouwen overleed. Daarentegen werden er vier op de school toegelaten, zoodat deze bij het einde van 1863 in 't geheel 11 leerlingen telde of 3 minder dan in 't vorig jaar.

De invoering van het metrieke stelsel van maten en gewichten in Nederlandsch Indië.

Uit het verslag der hoofdkommissie-van-onderwijs in Nederlandsch Indië, over het jaar 1863, te Batavia in 1865 gedrukt en onlangs hier te lande ontvangen, blijkt bl. 30, dat de Indische regeering het niet overbodig achtte de aandacht der

hoofdkommissie te bepalen op de zaak der invoering van het *metrieke stelsel van maten en gewichten*, waartoe reeds voor ongeveer 25 jaren in beginsel besloten was, wenschende de regeering deze zaak met kracht aan te vatten en zoo spoedig doenlijk tot een goed einde te leiden, weshalve aan de hoofdkommissie opgedragen werd daartoe van haar zijde mede te werken. Dien tengevolge werd aan de regeering medegedeeld, dat de leer der tiendeelige breuken met de daaraan verbonden toepassing van het metrieke stelsel, sedert jaren een der belangrijkste takken van het lager onderwijs op de goevernements scholen in Nederlandsch Indië uitmaakte en dat nu op nieuw de aandacht der subkommissiën en der onderwijzers op dat vak gevestigd was geworden.

Dit bericht verheugt ons. Tot de invoering van het metrieke stelsel in Nederlandsch Indië is door de Indische regeering besloten in het jaar 1838. Bij de publikatie van den 5 Januari van dat jaar werd dit verkondigd. Het tijdstip van eene algemeene toepassing zou nader worden voorgesteld, maar reeds op den 5 Juli zouden door de kontroleurs der landelijke inkomsten en kultures de. *lengte* en *oppervlakte* naar het nieuwe stelsel moeten worden uitgedrukt. Tot bevordering van het oogmerk der regeering plaatste het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië van 1838, I deel, bl. 282—318, eene uitgebreide bijdrage. Met hetzelfde doel werden in de Javasche Courant van den 23 Mei 1838, eenige enkelvoudige verbindingen en eenige kleine tafelen opgenomen. Gedurende eenigen tijd werd het nieuwe stelsel dan ook toegepast, voornamelijk in de kultuurkontrakten met het goevernement, maar daarbij is het gebleven. Wij wagen de gissing, dat *deze nieuwigheid* geen bijval vond bij het departement van koloniën. Mocht dit zoo zijn, wij drukken de verwachting uit, dat het *tegenwoordig* departement van koloniën er anders over denken en deze na 25 jaren herhaalde poging van het Indisch bestuur uitdrukkelijk goedkeuren en met kracht ondersteunen zal. Reeds blijkt uit het door den goeverneur-generaal van den 10 Sept. 1865 (Staatsblad no. 96) uitgevaardigd reglement voor het beheer en de exploitatie der houtbosschen van den lande op Java en Madura, bepaaldelijk uit de daarbij behoorende handleiding voor het kappen, keuren en meten van djatihout, dat het metrieke stelsel daarbij zal worden in acht genomen, hoezeer het vreemd genoemd mag worden dat in art 25 gesproken wordt van *kwart-ellen*.

Over oude meeroeverbanken op Java,

Voor eenigen tijd heb ik aan de Akademie mijn vermoeden medegedeeld, dat er op Java gronden voorhanden waren uit voorhistorische en natertiaire tijden, en dus uit dat tijdperk, hetwelk men het diluviale noemt (*). De

(*) Verslagen en Mededeelingen der K. A. v. W., Afd. Natuurk., Dl. XVII bladz. 52

heer Ermeling, chef van het hydrographisch bureau te Batavia, werd, door het lezen van mijn stuk, opmerkzaam op eene photographie uit het album van den heer London, welke Junghuhn had doen vervaardigen, en die de voorstelling gaf van een natuurverschijnsel, hetgeen den heer Ermeling deed denken aan de welbekende parallel-roads, in Schotland, en aan de ijsmeeren, die men vooronderstelt dat hier, tijdens hun ontstaan, aanwezig waren. Die ijsmeeren van Schotland moeten in diluviale tijden aanwezig zijn geweest, en daarom vermoedde men, dat dit verschijnsel op Java ook tot ditzelfde tijdperk teruggebracht zoude en behooren te worden. Deze Javaansche parallel-roads of meer-oeverbanken zijn, ook naar mijn inzien, op dezelfde wijze ontstaan, behalve dat men hier, op het warme Java, niet aan bergijs en een ijstijd, als eerste oorzaak behoeft te denken.

De photographie van Junghuhn, waarvan de heer Ermeling mij eene uitmuntende teekening, heeft toegezonden, stelt een gezicht voor op het hoogere gedeelte van het dal der Serayoe-rivier, in het Diënggebergte, op Midden-Java. Met behulp van de kaart van dit gebergte, in het groote werk van Junghuhn, kan men zich volkomen juist de plek voorstellen, vanwaar dit gezicht genomen is. Het is de weg, die zuidoostwaarts naar Banjoemas loopt, tusschen den pasanggrahan of het rusthuis van Diëng en het meer Werno, over den hoogen bergrug, die de bergvlakte van Diëng afscheidt van de negentig el lager liggende vallei Badak-banteng. De Serayoe heeft zich in deze vallei haar diepe bed uitgeschuurd. Van den weg ziet men dus oostwaarts in de vallei, welke, in de teekening door de morgenzon verlicht, sterke schaduwen aan de westzijde des heuvels vertoont.

Junghuhn heeft meesterlijk aangetoond, dat het Diënggebergte niets anders is dan de bouwval van een enkelen reusachtig grooten vulkaan, waarvan de krater eenmaal de middellijn had van een uur gaans. Van den zuidelijken en westelijken kraterrand is niets dan de bouwval overgebleven, een woest dooreenliggende hoop bergen en rotsblokken, door welke bergstroomen, die te zamen in de Serayoe-rivier uitmonden, zich nieuwe wegen gebaand hebben. De eerste is de Dolog, langs het beruchte Doodendal loopende, dat, door het prozaïsch onderzoek van Junghuhn, genoegzaam al zijne verschrikkelijkheid verloren heeft. De tweede bergstroom is de Tulis, waardoor de moerassige bergvlakte van Diëng, met de tempel-bouwvallen van Ardjoeno, afwatert; en de derde is de Serayoe, die het water uit de vallei van Badak-banteng afvoert, buiten het Diënggebergte de Tulis, en de met deze vereenigde Dolok opneemt om dan als eene groote rivier, door Banjoemas stroomende, zich in de baai van Tjilatjap uit te storten. De vallei van Badak-banteng ligt, door een bergrug zuidwestwaarts afgescheiden, negentig el lager dan de bergvlakte Diëng en het overige van den voormaligen grooten kraterbodem. Aan de noordoostelijke zijde is die ingesloten door den stijlen, zeshonderd vijf-en-zeventig el oprijzenden bergwand van de Prahoe, den rand van den vroegeren grooten krater. De vallei is daardoor eene kom, die, wanneer de Serayoe, ter plaatse waar zij thans een waterval heeft, tegenover het dorp Wadaspoteh, afgedamd wierd, onder water zoude komen te staan, een meer van wellicht meer dan vijftig ellen diepte vormende. Blijkens de afbeelding dezer streek van Junghuhn, is dit werkelijk gebeurd. De kom is met water gevuld geweest, dat

vervolgens weder weggezakt is, na verschillende hoogtestanden te hebben ingenomen, en, gedurende langen tijd in elk dier standen, te zijn blijven staan. Bij elk dier standen heeft zich het meer oeverbanken in de omringende gesteenten uitgehold, welke zeer duidelijk in de teekening te zien zijn. Bij den heuvel op den voorgrond ziet men er twee voorname, waarvan de bovenste uit drie onderdeelen van minder beteekenis schijnt te bestaan, ten bewijze dat het water veel langer den benedensten hoogte-stand heeft ingenomen, dan de drie bovenste. Dat men hier met werkelijke oeverbanken te doen heeft, blijkt ten duidelijkste uit de herhaling van ditzelfde verschijnsel tegen de westelijke helling van het rivierdal, zoò als duidelijk op de teekening te zien is. Hier loopen de oeverbanken waterpas met die op den voorgrond, en ook hier is de onderste de grootste en de bovenste in een drietal onderdeelen gesplitst.

De beste verklaring van de Schotsche meeren en de parallel-roads of oeverbanken, welke deze in de omringende bergwanden hebben gegroefd, heeft men gevonden in het afdammen van de bergengten, waardoor het water af kon stroomen, door bergijs, hetwelk dan ook duidelijke sporen van zijn aanwezen in uitgegroefde en glad geslepen rotswanden en in opeenhoopingen van steengruis, heeft achtergelaten. In het Diënggebergte is daarentegen de oorzaak der afdamming van het afvoerkanaal of van het bed van de Serayoe, niet zoo ver te zoeken. De verweerde oppervlakte van de trachieten en trachietlava's, waaruit de randen van den vulkaan bestaan, is aan afglijden, aan zoogenoemde bergvallen, onderhevig; gelijk er juist zulk een bergval van het jaar 1838, aan de uitmonding van de Serayoe uit de vallei van Badakbanteng door Junghuhn opgemerkt en op de kaart aangeteekend is. Junghuhn vooronderstelt zelfs de mogelijkheid, dat deze bergval tijdelijk de Serayoe verstopt, en de bovenliggende vallei onder water gezet kan hebben.

Wanneer deze oeverbanken ontstaan zijn, en of men aan moet nemen, dat de tijd van hare wording terugreikt tot in het diluviale tijdperk, is, zonder meer nauwkeurige waarnemingen, niet te zeggen. Bestaan de uitgegroefde voormalige meeroevers uit vasten steen, dan moeten er eeuwen mede gemoeid zijn geweest, om deze banken te vormen; is het daarentegen de verweerde oppervlakte alleen, waarin de banken zijn uitgesneden, dan kan dit in betrekkelijk korten tijd zijn geschied. Niet onmogelijk is het zelfs dat in deze vallei een meer heeft gestaan, terwijl, omstreeks het jaar dertienhonderd, de Brahminen hunne eeredienst uitoefenden in de tempels, waarvan de bouwvallen in de vlakte van Diëng en op den hoogen rotsrand van den Prahoe te vinden zijn. In de vallei zelve schijnen althans geene hindoesche tempels voor te komen.

Ik moet ten slotte nog doen opmerken, dat deze oeverbanken geenszins een op zich zelf staand feit zijn, evenmin als de Schotsche parallel-roads. Vooral sedert de waarnemingen van Hitchcock, heeft men zeer algemeen dergelijke oeverbanken leeren opsporen, gelijk ik er in 1859 onder anderen ook aan de oevers van de Maas en den IJssel heb aangewezen (*).

W. C. H. STARING.

(*) Verslagen en Mededeelingen d. K. A. v. W., Afd. Natuurk. Dl. X. bladz. 105.

Resultaten der methode van Daniël Hooibrink met het neêrbuigen der takken, verkregen op Java.

In 's lands plantentuin te Buitenzorg zijn door den heer J. E. Teysmann, naar de methode van Daniël Hooibrink, proeven genomen met het neêrbuigen der takken, in eene richting van 112½ graad, van de volgende gewassen: Achras sapota, Isonandra gutta, Diospyros kaki, Myristica fragrans, Anona muricata, Alphonsea lutea, Theobroma cacao, Mammea americana, Garcinia mangostana, Xanthochymus dulcis, Feronia elephantum, Aegle marmelos, Citrus aurantium, Citrus decumana, Citrus media, Nephelium lappaceum, Nephelium litji, Nephelium mutabile, Magnifera indica, Caryophyllus aromaticus, Pimenta acris, Pimenta vulgaris, Jambosa domestica, Punica granatum, Pyrus communis, Cynometra cauliflora, Moringa pterygosperma, Pithecolobium lobatum, en Rosa damascena.

Van deze proeven heeft echter geen enkele een gunstig resultaat opgeleverd.

Over het algemeen bestond bij de omgebogen takken de neiging, om op de oppervlakte jonge spruiten uit het oude hout voort te brengen, waaruit evenwel evenmin als uit de reeds aanwezige takjes bloemen voortkwamen.

Bij eenige boomen braken de takken bij het nederbuigen.

Bij de Pimenta acris kwamen aan een op deze wijze gebroken en geheel neerhangenden tak bloemen, terwijl bij de Rosa damascena zich, na het neerbuigen der stammetjes, vele jonge spruiten ontwikkelden, welke — even als na eene sterke insnijding der toppen plaats vindt — bloemen voortbrachten.

Voorts zijn in 's lands plantentuin te Buitenzorg door den heer Teysmann naar dezelfde methode proeven genomen met de kunstmatige bevruchting van de volgende gewassen:

Persea gratissrima, Theobroma cacao, Coffea arabica, Citrus aurantium, Citrus decumana, Citrus media, Nephelium lappaceum, Punica granatum, Amherstia nobilis, Inga sp. Brasil., Bryona bantamensis, Micropteryx sp. Stenotropis broteroi, Butea frondosa, en Kigelaria pennata.

Deze proeven hebben geen betere uitkomsten opgeleverd dan de eerstvermelde.

Na de bewerking droegen namelijk de acht eerstgenoemde dezer planten niet meer vruchten, dan door eene bevruchting door bijen verkregen wordt, terwijl aan de zeven laatstgenoemde dier gewassen geen enkele vrucht kwam.

(Batav. Handelsblad, Mail-editie 1866, No. 5).

Biliton in 1866.

In de maileditie van het Bataviaasch Handelsblad van 15 Maart, (1866 n°. 5) van welk blad, zooals bekend is, de heer H. J. Lion, de ijverige kampioen voor de hervorming van ons koloniaal stelsel, de redaktie weder op zich genomen heeft, lezen wij volgend bericht omtrent Biliton.

— Men schrijft ons van Biliton:

„U heeft mij reeds herhaaldelijk gevraagd, het een en ander van het eiland Biliton mede te deelen. Thans ben ik daartoe in staat, omdat ik er pas een kijkje genomen heb.

Al dadelijk moet ik u zeggen, dat de geleerden, die het nog maar niet eens zijn over de kwestie, waar toch het Paradijs geweest is, op Biliton wezenlijk niet het tooneel van de verleiding van het eerste menschenpaar behoeven te zoeken. Paradijsachtig ziet het hier nog niet erg uit.

Het eiland zelf met de onderhoorige eilandjes is p. m. 92 □ mijlen groot; het terrein is bergachtig, de grond deels steenachtig en deels bestaande uit mul zand, doch in elk geval geenszins geschikt voor kultures op groote schaal. De gronden, die nog wat beter zijn dan de rest worden van lieverlede door de Chineezen in mijnen herschapen, daar men meestal in de valleien het stroomtinerts aantreft

Biliton telt tegenwoordig:

	p. m.	13,500	inboorlingen,
	„	1,300	vreemdel., waaronder Maleiers,
	„	2,813	vreemdelingen, speciaal Chin.,
of in het geheel	p. m.	17,613	zielen, dat is ongeveer 4500

meer dan in 1860. 2400 Chineezen zijn er met 100 wederhelften in de mijnen gevestigd.

De mijnen zijn tegenwoordig 84 in getal, en sommige blijken zeer rijk te wezen. Naar ik hoor, zijn er 18 mijnen in het distrikt Tandjon-pandan, 8 in het Sedjoeksche, 12 in het Boedingsche, en 46 in het Magarsche en Linganscha.

De produktie moet van 1853 t/m. 1860 in het geheel p. m. 19,000 pikols tin bedragen hebben; in 1861 alleen echter beliep zij 6509;

in	1862		5091.44,
„	1863		10371.42,
„	1864		11099 en
„	1865	p. m.	20000 pikols.

Voor 1866 verwacht men een produktie van 30000 pikols, natuurlijk, wanneer er geen tegenspoed komt, zooals erge droogte of ziekte. In de laatste vijf jaren zouden er p. m. 53668 pikols geëxploiteerd zijn.

De handel schijnt toe te nemen; ten minste zag ik tijdens mijn bezoek de rivieren wemelen van allerlei vaartuigen.

Nog één goede eigenschap bezit Biliton: het heeft uitmuntend drinkwater.

Jammer maar, dat dit door onze geneesheeren te weinig gewaardeerd wordt, anders zouden wij hier zeker reeds een flinke badplaats hebben, zooals Ostende of Doberau.

Van ter zijde verneem ik verder, dat Banka het voetspoor van Biliton drukt. Er hebben daar huwelijksplechtigheden plaats op groote schaal; thans gaat er weêr een bruiden-werver naar Java, om er een 150 kloppende harten te zoeken voor een 150 smachtende Chineezen.

Aan *Singkeh's* is hier geen gebrek; de spoorwegmannen van Samarang kunnen er volop krijgen. 't Schijnt wel, dat het hier een Mekka is voor de zonen des Hemelschen Rijks."
